

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ'NDEKİ KLASİK EDEBİYATA DAİR UNSURLARIN
İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi
SATIYE MUTLU

AĞUSTOS 2019

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ'NDEKİ KLASİK EDEBİYATA DAİR UNSURLARIN
İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi
SATIYE MUTLU

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL GÜLEÇ

AĞUSTOS 2019

İMZA SAYFASI

Satiye MUTLU tarafından hazırlanan “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”ndeki Klasik Edebiyata Dair Unsurların İncelenmesi’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

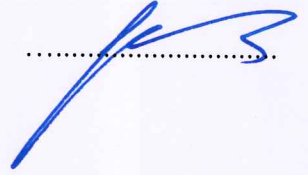
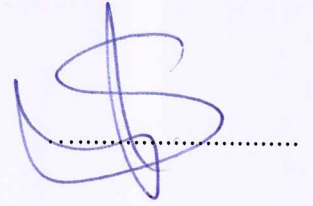
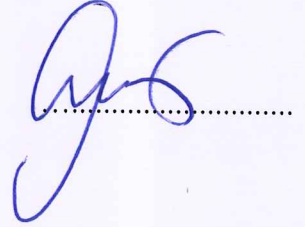
Prof. Dr. İsmail Güleç
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Sadık Yazar
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Tülay Gençtürk Demircioğlu
Kurumu: Boğaziçi Üniversitesi

İMZA

Tez Savunma Tarihi: 07 / 08 / 2019

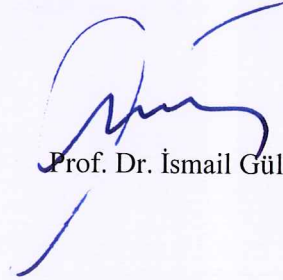
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Satiye Mutlu

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Prof. Dr. İsmail Güleç

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusunu Mehmet Zeki Pakalın'a ait olan *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde örnek olarak kullanılan beyitlerin tespiti ve bu beyitlerin çeşitli yönlerden incelenmesi oluşturmaktadır. Osmanlı tarihi ve kültürünü inceleyenler hatta edebiyat tarihi ve terimlerine ilgi duyanlar için çok kıymetli bir önemi haiz olan bu eser yayımlandığı tarihten bu yana bu alanda araştırma yapanlar için önemli bir başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Akademik olarak iyi eğitim görmüş bir Osmanlı aydını olan Mehmet Zeki, kendi ifadesiyle on yıl süren titiz bir çalışmayla hazırladığı eserinde “yaşanılan tarihi” öğrenmenin ancak “yazılan tarih” vasıtasıyla mümkün olabileceği bilinciyle birikimlerini gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bilindiği gibi bir milletin geçmişteki varlığını bugüne ulaştırma hususunda edebiyat ve tarih bilimleri yakın bir ilişki içerisinde. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, tarihi değerinin yanı sıra edebî olarak da mühim bir kaynaktır. Zira eser, edebî terimlerle birlikte zengin bir atasözü ve deyimler içeriğine sahiptir. Ayrıca eserde madde tanımları yapıldıktan sonra sözü geçen maddeleri örneklemek amacıyla alıntı beyitler de kullanılmıştır.

Çalışmada, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nün 2004 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından üç cilt halinde yayımlanmış on altıncı baskısı esas alınmıştır.

Çalışmada öncelikle sözlükteki maddeler incelenerek iktibas yapılan beyitler belirlenmiştir. Ardından beyitlerin kaynakları araştırılarak bu beyitlerin ait oldukları şairlerin hangi eserlerinde yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu sırada hatalı verilen beyit metinleri düzeltilmiş, şairleri bilinmediği söylenen beyitlerin şairleri eklenmiş, hatalı kullanılan şairlerin yerine ise ait olunan şairler yazılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın konusu ve amacından bahsedilerek Mehmet Zeki Pakalın ve çalışmamıza kaynaklık eden *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* hakkında bilgi verilmiştir. Birinci

bölüm Pakalın'ın sözlükte alıntı yaptığı şairlerin çeşitli yönlerden incelendiği bölümdür. İkinci bölümü klasik edebiyatla ilgili kullanılan kaynakların sınıflandırılması oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde sözlükte yararlanılan şairler tanıtılırken bu şairler üzerine yapılan araştırmalardan söz edilmiştir. Dördüncü bölümde yazarın maddeleri örneklemek üzere kullandığı beyitler incelenmiş ve bu beyitlerin madde ile ilgisi ortaya konularak konusu edebiyat olan maddeler sınıflandırılmıştır.

Bu çalışma sırasında benden, yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ'e, değerli hocalarım Prof. Dr. Sadık Yazar ile Doç. Dr. Tülay Gençtürk Demircioğlu'na ve manevî yardımlarını devamlı hissettiğim kıymetli aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Satiye MUTLU
İstanbul 2019

ÖZET
OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ'NDEKİ
KLASİK EDEBİYATA DAİR UNSURLARIN İNCELENMESİ

Mutlu, Satiye

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı
Bilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. İsmail Güleç

Ağustos, 2019. 482 Sayfa.

Mehmet Zeki Pakalın'a ait *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Osmanlı tarihi ve kültürüne ilgi duyanlar için kıymetli bir başvuru kaynağıdır. Eserin söz varlığı, Osmanlı tarih ve kültürünün yanı sıra edebiyatıyla da ilgili önemli unsurlar ihtiva etmektedir. Eserde maddeler hakkında ayrıntılı bilgi verilirken çeşitli ansiklopedi, sözlük ve mecmualardan yararlanılmış, ayrıca bu maddeleri örneklemek üzere iktibas beyitler kullanılmıştır. Eserde 210 şairden toplam 1672 adet beyit alıntılanmıştır. Şairlere ait 137 divandan faydalanılmıştır. Yararlanılan şairlerin dördünün divanı elde yokken, dokuz şairin ise hiç divanı bulunmamaktadır. Eserde ayrıca otuz iki mesneviden, altı antolojiden, üç mecmuadan, on beş tezkireden, üç sözlükten ve bir tarih kitabından yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'ndeki klasik edebiyata ait unsurların incelenmesi konulu tezimiz dört bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın Giriş kısmında çalışmanın konusu ve amacı, Mehmet Zeki Pakalın'ın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca yazarın en önemli eserlerinden biri kabul edilen ve araştırmamıza kaynaklık eden *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* tanıtılmıştır.

Birinci bölümde sözlükte alıntı yapılan şairler, yaşadıkları yüzyıllara, tarikatlarına, yapılan alıntı sayılarına ve de dönemlerine göre incelenmiş, inceleme sonuçları tablolar halinde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, Pakalın'ın sözlükte yararlandığı kaynaklar tanıtılmış ve bu kaynaklar konularına ve alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Üçüncü bölümde, sözlükte alıntı yapılan şairler hakkında bilgi verilmiş, bu şairlerden yapılan alıntılara ve şairlerle ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise, sözlükte yer alan klasik edebiyatla ilgili maddeler incelenmiş, maddelerde iktibas yapılan örnek beyitler verilmiş ve bu beyitlerin madde ile bağlantısından bahsedilmiştir. Ardından konusu edebiyat olan maddeler kendi arasında sınıflandırılmıştır.

Pakalın'ın ön sözünde uzun bir emek mahsulü olarak değerlendirdiği eseri, Osmanlı kültürünün tanınması açısından önemli bir kaynaktır. Eser üzerinde yapılmış birkaç çalışma bulunmakla birlikte, daha detaylı inceleme ve çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Klasik Edebiyat

ABSTRACT

ANAYSIS OF CLASSICAL LITERATURE ELEMENTS IN THE DICTIONARY OF OTTOMAN HISTORY IDIOMS AND TERMS

Mutlu, Satiye

Masters Degree Thesis, Turkish Language And Literature Department, Classical
Literature Discipline

Advisor: Professor İsmail Güleç

Ağustos, 2019. 482 Pages

The Dictionary of Ottoman History Idioms and Terms by Mehmet Zeki Pakalın is a valuable resource for those who are interested in Ottoman history and culture. Term value of this dictionary contains important componets for Ottoman history and culture as well as Ottoman literature. Encyclopedias, disctionaries, periodicals were used to give detailed information point by point and couplets were used to exemplify these points. 1672 couplets from 210 poets were cited in this dictionary.

137 divans were made used of in this dictionary. Divans of four of the poets mentioned above are not at hand at present and nine of these poets has not got divans at all. Additionally, it has been confirmed that 32 mesnevis, 6 anthologies, 3 periodicals, 15 collections of biographies, 3 dictionaries and one history book were made use of in this dictionary.

Our masters thesis about analysis of classical literature elements in The Dictionary Ottoman History Idioms and Terms is consisted of four chapters.

Introduction chapter gives information about subject and aim of the thesis and life and books of Mehmet Zeki Pakalın. This chapter also presents *Ottoman History Idioms and Terms Dictionary* which is one of the most important books of the author and is also a vital source for our research.

In the first chapter, poets who are mentioned in the dictionary are analyzed with respect to their centuries, number of quotations and eras and the results are presented as charts. In the second chapter, the resources which were made use of by Pakalın are presented and these resources are classified with respect to their subjects and domains. In the third chapter, it was given information about the poets who were quoted in the dictionary. Additionally, quotations from these poets and studies about these poets were also given place. In the fourth and the last chapter, points about classical literature are analysed, examples of quotes ,which were plagiarised in the dictionary, are given and the connection between these quotes and the points were mentioned.

The dictionary which were evaluated as the fruit of a long effort in the prologue by Pakalın is an important source in terms of promoting Ottoman culture. Although there has been a couple of studies about the dictionary, further and detailed examination would be very beneficial.

Key words: Mehmet Zeki Pakalın, the dictionary of Ottoman History Idioms and Terms, Classical Literature

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	I
ÖN SÖZ	II
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	X
TABLolar LİSTESİ	XII
0. GİRİŞ.....	1
0.1 TEZ ÇALIŞMASININ KONUSU VE AMACI	1
0.2 KAPSAM VE YÖNTEMİ	1
0.3 MEHMET ZEKİ PAKALIN'IN HAYATI ve ESERLERİ	3
0.3.1 Hayatı	3
0.3.2 İlmî Kişiliği.....	4
0.3.3 Eserleri	4
0.4 OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ	7
0.4.1 Sözlüğün Yazılış Amacı	7
0.4.2 Sözlüğün Kaynakları	8
0.4.3 Sözlüğün Dil ve Üslubu.....	8
0.4.4 Sözlükte Kullanılan Beyitlerdeki Şair ve Metin Farklılıkları	11
0.4.4.1 Şair farklılıkları.....	11
0.4.4.1.1 Şairinin bilinmediği söylenilmesine rağmen bilinenler	11
0.4.4.1.2 Bir başka şaire ait olduğu söylenenler	12
0.4.4.2 Metin farklılıkları.....	12
BÖLÜM I	17
1. SÖZLÜKTE YER ALAN ŞAİRLERİN İNCELENMESİ.....	17
1.1 YAŞADIKLARI YÜZYILLARA GÖRE ŞAİRLER.....	17
1.2 TARİKATLERİNE GÖRE ŞAİRLER	19
1.3 ALINTI SAYISINA GÖRE ŞAİRLER	21
1.4 DÖNEMLERİNE GÖRE ŞAİRLER	24
1.4.1 Klasik Türk Edebiyatı	24

1.4.2 Yeni Türk Edebiyatı.....	25
1.4.3 Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı	26
1.4.4 Halk Edebiyatı	26
BÖLÜM II	29
2. YARARLANILAN KAYNAKLAR	29
2.1 ŞİİR KİTAPLARI	29
2.1.1 Klasik Şairlerin Eserleri	29
2.1.1.1 Divanlar	29
2.1.1.1.1 Divanı elimizde olan şairler	30
2.1.1.1.2 Divanı elimizde olmayanlar şairler	34
2.1.1.1.3 Divanı olmayan veya bulunamayan şairler	35
2.1.1.2 Antolojiler	35
2.1.1.3 Mecmualar	38
2.1.1.4 Mesneviler	40
2.2 BİYOGRAFİK ESERLER / TEZKİRELER	49
2.3 SÖZLÜKLER	50
2.4 TARİH KİTAPLARI	51
BÖLÜM III	53
3. PAKALIN'IN YARARLANDIĞI ŞAİRLER.....	53
3.1 OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜNDE YARARLANILAN ŞAİRLER ..	53
BÖLÜM IV	103
4. EDEBİYAT İLE İLGİLİ MADDELER	103
4.1 KONUSU EDEBİYAT OLAN MADDELER	103
4.1.1 Edebiyat Terimleri	103
4.1.2 Edebi Tür ve Biçimler	131
4.1.3 Edebi Sanatlar	165
4.1.4 Halk Edebiyatı ile İlgili Maddeler.....	175
4.2 KONUSU EDEBİYAT OLMAYIP AÇIKLAMASINDA BEYİT BULUNAN MADDELER	176
SONUÇ.....	454
KAYNAKÇA.....	458
ÖZGEÇMİŞ	482

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
AKM : Atatürk Kültür Merkezi
B : Beyit
Bs. : Baskı
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DTCF : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
E : Ebyat
Fak. : Fakülte
G : Gazel
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazret, Hazreti
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
İÜ : İstanbul Üniversitesi
K : Kaside
KB : Kültür Bakanlığı
Kt : Kıta
KTB : Kültür ve Turizm Bakanlığı
Ktp : Kütüphane
M : Musammat
MEB : Mili Eğitim Bakanlığı
Mf : Müfred
Mhm : Muhammes
Ms : Mesnevi
Msd : Müseddes
Mt : Matla
Mzd : Müstezad
neş. : Neşreden
no : Numara
ö. : Ölüm
R : Rubai
s. : Sayı
T : Tarih
TB : Terkib-i Bend
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TTK : Türk Tarih Kurumu

t.y. : basım tarihi yok
Ü : Üniversite, Üniversitesi
vb. : ve benzerleri
vd. : ve devamı, ve diğerleri
vr. : Varak
Yay. : Yayını, yayınları
YL : Yüksek Lisans
yy. : Yüzyıl
y.y. : Yayınevi yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sözlükte Şairleri İsimsiz Olarak Verilen Beyitler

Tablo 2: Sözlükte Yanlış Verilen Şairler

Tablo 3: Sözlükte Okuyuş Farklılığı Bulunan Beyitler

Tablo 4: Eksiklik Bulunan Beyitler

Tablo 5: Tashih Yapılan Beyitler

Tablo 6: Yüzyıllara Göre Yararlanılan Şair Sayısı

Tablo 7: Yaşadığı Dönem Tespit Edilemeyen Şairler

Tablo 8: Pakalın'ın Eserinde Alıntı Yaptığı Şairlerin Tarikatlarına Göre Dağılımı

Tablo 9: Alıntı Sayısına Göre Şairlerin Listesi

Tablo 10: Dönemlerine Göre Şairlerin Listesi

Tablo 11: Yararlanılan Şairlerin ve Yapılan Alıntılarının Dönemlerine Göre Oranı

Tablo 12: Divanlar ve Kaynakçası

Tablo 13: Divanı Elde Olmayan Şairler

Tablo 14: Divanı Olmayan Şairler

Tablo 15: Antolojiler

Tablo 16: Şiir Mecmuaları

Tablo 17: Mesneviler

Tablo 18: Biyografik Eserler / Tezkireler

Tablo 19: Sözlükler

0. GİRİŞ

0.1 TEZ ÇALIŞMASININ KONUSU VE AMACI

Bu çalışmanın konusunu, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde örnek olarak kullanılan beyitlerin tespit edilmesi ve bu beyitlerin çeşitli bakımlardan incelenmesi oluşturmaktadır.

Bu çalışma sırasında öncelikle internet ve kütüphane ortamında taramalar yapılmış *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* hakkında yapılan araştırmalar gözden geçirilmiştir. Tarama sırasında bu konu hakkında yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tezimiz sözlükte maddeleri örneklemek üzere iktibas yapılan beyitlerin incelenmesi ve madde ile ilgilerinin ortaya konulması üzerine şekillenmiştir.

Bu tezin amacı, Pakalın'ın sözlüğünü hazırlarken örnek olarak kullandığı beyitleri, beyitlerin ait olduğu şairlerin seçiliş sebeplerini ve amaçlarını irdelemek, bu şairleri yapılan alıntı sayısına, yaşadıkları dönemlere ve intisap ettikleri tarikatlere göre sınıflandırmak, Pakalın'ın eserini hazırlarken kullandığı kaynakları türlerine göre tasnif etmektir.

Tezimizde ayrıca, madde başlıkları arasında edebiyatla ilgili olanları ayrıştırarak bu maddeleri kendi arasında tasnif etmek de amaçlanmıştır.

0.2 KAPSAM VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* kaynak alınmıştır. Eserin 2004 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından üç cilt halinde yayımlanmış on altıncı baskısı kullanılmıştır.

Tez giriş ve dört ana başlık altında incelenmiştir. Birinci Bölüm “Sözlükte Yer Alan Şairlerin İncelenmesi”, İkinci Bölüm “Yararlanılan Kaynaklar”, Üçüncü Bölüm “Pakalın'ın Yararlandığı Şairler”, Dördüncü Bölüm ise “Açıklamasında Şiir Bulunan Maddeler” olarak adlandırılmıştır.

Çalışmada öncelikle sözlük maddeleri tek tek incelenerek içeriğinde beyit olanlar saptanmıştır. Ardından bu beyitlerin kaynaklarını belirlemek amacıyla divanlar, mesneviler, biyografik eserler, mecmualar, sözlükler, antolojiler taranmış, beyitlerin hangi şairin hangi eserinde yer aldığı ortaya konmuştur. Bu araştırma aşamasında Mehmet Zeki Pakalın'ın daha önceleri Atıf Efendi Kütüphanesinde bulunmaktayken restorasyon çalışmaları esnasında, Süleymaniye Kütüphanesine taşınan şahsına ait kitapları gözden geçirilmiş, yararlandığı kaynakların özel koleksiyonunda olup olmadığı tespit edilmiştir.

Ardından Pakalın'ın eserinde yararlandığı şairler tanıtılmış, bu şairlerden kaç adet iktibas yapıldığı ifade edildikten sonra alıntılanan beyitler alt alta sıralanmıştır. Beyitler sıralanırken ait oldukları madde kalın yazılmıştır.

Sözlükte iktibas yapılan şairler çeşitli kriterlere göre sınıflandırılmış, yararlanılan kaynaklar ise türlerine göre tasnif edilmiştir.

İktibas yapılan beyitlerin kullanıldığı madde ile ilgisi irdelenirken önce maddelerin sözlük anlamları verilmiştir. Bu işlem esnasında Pakalın'ın tanımı esas alınmış; tanımlar, üzerinde herhangi bir düzeltme yapılmaksızın -aynen sözlükte yazıldığı gibi- tırnak içinde verilmiştir. Ayrıca madde başlıkları ve tanımlar yazılırken kelimelerin imlalarında da sözlüğe riayet edilmiş, kelimeler üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Maddelerin sözlük anlamları verildikten sonra iktibas yapılan beyitlerin dil içi çevirileri yapılmıştır. Bu sırada izaha ihtiyaç duyulan kelimeler şerh edilmiş, bu kelimelerle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Özel anlamlı kelimelerin açıklaması yapılırken Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'ünden, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati*'nden, *Kubbealtı Lügati*'nden, *İslam Ansiklopedisi*'nden, Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*'nden, İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*'nden, A. Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Antolojisi*'den, Gencay Zavotçu'nun *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır.

Sözlükte Pakalın'ın örnek olarak kullandığı “gazel, kaside, kıt'a, mesnevî, rübâî, musammat” vb. nazım şekilleri yazılırken bu şiirlerin divanlarda ait oldukları yerlerin kolaylıkla bulunması için yanlarına “(K3/25), (G15/9)” gibi nazım biçimlerinin kısaltmasıyla beraber sıra no.larını ifade eden sayılar verilmiştir. Bu kısaltma ve sayılarda bu eserler üzerine yapılan çalışmalar temel alınmıştır. Bu çalışmalar tezde dipnot olarak verilmiştir. Bu işlem esnasında “murabba, muhammes, müseddes” vb. şiirler ayrıntılandırılarak bir üst başlık olan “Musammatlar” altında alt başlık olarak verilmiştir.

Çalışmanın ana başlıkları ve ana başlıklar altında yer alan başlıklarda ondalık sistem kullanılmıştır. Buna göre bölüm ve alt bölümlerde rakam kullanılmış ve (0., 0.1., 0.1.1...) gibi bir sıralamaya uyulmuştur. Son aşamada, çalışmada elde edilen sonuçlar bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

0.3 MEHMET ZEKİ PAKALIN'IN HAYATI ve ESERLERİ

0.3.1 Hayatı

9 Mayıs 1886 yılında Ohri'de doğan Mehmet Zeki Pakalın'ın babası Binbaşı Nişli Ali Rızâ Bey, annesi Sabire Hanım'dır. İlk eğitimini Kırçova ve Manastır'da, orta eğitimini Manastır Askerî Rüşdiyesi'nde almıştır. Manastır Mülkî İdâdîsi'nden 10 Kasım 1903'te mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek Mülkiye Tıbbiyesi'ne girdiyse de sağlığının bozulması üzerine ikinci sınıftan ayrılmak zorunda kalmış; ardından memuriyete geçmiştir. Filorina kazasında Üçüncü Kol Tahrir-i Nüfus memurluğu yapmış, fakat bir ay sonra istifa etmiştir. Kısa bir müddet Prizren Dârü'l-Muallimîni'nde öğretmen vekilliğinde bulunmuştur. Prizren sancağı Muhasebe Kalemi'nde evrak mukayyitliği göreviyle Maliye Nezâreti'nde yer almıştır. Ardından Orhaniye, Doyran ve Kavala mal müdürlüğü yapmış, Selanik Emlâk-i Emîriyye müdürü (14 Ocak - 2 Ekim 1911), vekaleten de Drama sancağına muhasebeci olmuştur. Balkan Savaşı hayatında bir dönüm noktası olmuş, bu vesileyle Rumeli topraklarından ayrılmak zorunda kalmıştır. İstanbul'da Emlâk-i Emîriyye müdürlüğünde ve ardından bu müdürlüğün ikinci kısım mümeyyiz-i evvelliğinde bulunmuştur. Kısa bir süre açıkta kaldıktan sonra Beyoğlu Belediyesi muhasebeciliğine getirilmiştir. 1924'te Vilâyet Umur-ı Hesâbiyye müdürü (şehremaneti muhasebecisi) olarak Ankara'da bulunmuştur. Ardından İstanbul'a dönmüştür. Adana ve İzmir görevleri dışında emekli oluncaya kadar memuriyet hayatı bu şehirde geçmiştir. İstanbul Vilayeti Emlâk-i Milliyye müdürlüğü, İstanbul Defterdarlığı muavinliği, Divân-ı Muhasebat birinci sınıf murakıplığı ve başmurakıplığı gibi görevler yapmıştır. Buradan istifa ederek geçtiği Emlâk ve Eytam Bankası'nda İstanbul, Adana, İzmir emlak şefi olarak çalışmıştır. Son görevi İstanbul Kazanç Tedkîk-i İtiraz Komisyonu raportörlüğü ve ardından üyeliği olmuştur. 1 Ekim 1950 tarihinde emekliye ayrılınca bütün zamanını tarih çalışmalarına ayıran Pakalın, 30 Ocak 1972'de vefat etmiştir. Mezarı Karacaahmet Kabristanı'nda bulunmaktadır.¹

¹ Ali Birinci, "Pakalın, Mehmet Zeki", *İslam Ansiklopedisi*, c.34 (İstanbul: TDV, 2013), 145.

0.3.2 İlmî Kişiliği

Fransızca'nın yanında Bulgarca, Sırpça ve Rumca'ya da hakim olan Pakalın, ömrü boyunca kitap toplamıştır. 6953 cilt tutan nadide kitapları 9 Kasım 1982'de kızı Sevim Özek tarafından Atıf Efendi Kütüphanesine bağışlanmıştır. Bunların 183'ü yazma eserdir. Eserler arasında salnameler ve Osmanlı tarihine dair kıymetli kitapların yanı sıra mecmualar ve gazete koleksiyonları da oldukça önemlidir.

Pakalın'ın çok verimli bir yazı hayatı bulunmaktadır. İlk yazıları mali ve iktisadi konularda olup bunları, Ebülkemal M. Akil ismiyle yayımlamıştır. Ardından biyografi türüne merak sarmıştır. Yazıları *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, *Beyanülhak*, *Sebilürreşad*, *İslam Mecmuası*, *İçtihad* başta olmak üzere ilim ve kültür mecmualarında; *İleri*, *İkdam*, *Son Posta*, *Yeni Sabah* gibi gazetelerde yayımlanmıştır. *Yeni Mecmua*'daki "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Sadrazamlar" başlıklı tefrikası önemlidir. Ayrıca İbrahim Alaeddin Gövsa'nın *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi*'sine yazılarıyla katkıda bulunmuştur. *İslam-Türk Ansiklopedisi* ile (1941-1948) *Aylık Ansiklopedi*'de de (I-V ve eki, 1945-1949 ve 1950) birçok maddesi bulunmaktadır. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*'nin yazı heyetine dahil olmuş; VIII, IX, X. ciltlerle (1953-1954) ek cildinde (1960) birçok madde kaleme almıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, çalışma tarzı olarak nakil yöntemini tercih etmiş ve zaman zaman intihale varacak ölçüde nakillerde bulunmuşsa da özellikle biyografi alanına önemli katkılar sağlamıştır.²

0.3.3 Eserleri

1. Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor

Tarihçi kimliğiyle bilinen Mehmet Zeki Pakalın'ın ilk kitabı *Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor* tarih ile ilgili olmayıp ekonomik meseleler hakkındadır. 32 sayfalık bu eser, 1330 yılında İstanbul'da İçtihat Matbaası'nda basılmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, *Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor*, (İstanbul:İçtihat Matbaası, 1330)

2. Maktül Şehzadeler

Mehmet Zeki Pakalın'ın kitap şeklinde yayımlanan aynı zamanda tarihle ilgili basılan ilk eseri *Maktul Şehzadeler* olmuştur.³ 1336 yılında İstanbul'da basılan eser, Orhan Gazi devrinden başlayıp, IV. Murad devrine kadarki taht kavgaları, kardeş

² a.y.

³ İbrahim Alaeddin Gövsa, "Pakalın, Mehmet Zeki", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (İstanbul:Yedigün Neşriyat), (t.y.), s.307.

katli uygulamaları ve meydana gelen bazı siyasi-sosyal olayları anlatmaktadır. Mehmet Zeki, eserinde yerli ve yabancı kaynakları kullanmıştır.

Mehmed Zeki, *Maktul Şehzadeler*, (İstanbul: Şems Matbaası, 1336(1920)).

3. Tanzimat Maliye Nazırları

Tanzimat'ın 100. yıl dönümü anısına hazırlanan iki ciltlik eser, 1939'da İstanbul'da basılmış olup bu eserde biyografisi verilen nazırlar, daha sonra *Maliye Teşkilatı Tarihi* isimli kitabına eklenmiştir.

Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, 2 c. (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939).

4. Son Sadrazamlar ve Başvekiller

1940-1948 yılları arasında İstanbul'da sekiz cilt halinde kaleme alınmasına rağmen ancak beş cildi basılabilen eser, Osmanzade Ahmed Taib'in *Hadikatü'l-Vüzerâ*'sına Ahmed Rifat Efendi tarafından yazılmış son zeyl olan *Verdü'l-Hadaik*'in bir devamıdır. Yusuf Kamil Paşa'dan son sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'ya kadar gelen sadrazamların hal tercümesini ve icraatlarını içermektedir. Bu eserin geniş bazı biyografileri ayrıca müstakil kitap şeklinde basılmıştır. Bunlardan Mahmut Nedim Paşa (İstanbul 1940), Mithat Paşa (İstanbul 1940), Hüseyin Avni Paşa (İstanbul 1941), Ahmet Vefik Paşa (İstanbul 1942) ve Safvet Paşa (İstanbul 1943) anılabilir. (I-V, İstanbul 1940-1948).

Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1948).

5. Bursa'da Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri

Pakalın'ın Süheyl Ünver ile birlikte hazırladığı ve belgelerle desteklediği eseri, İstanbul'da 1945 yılında yayımlanmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, Süheyl Ünver, *Bursa'da Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeler* (Bursa: Bursa Halkevi, 1945).

6. Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler

“Tarihî Fıkralar” adıyla topladığı bilgilerden oluşan üç ciltlik çalışmasının Osmanlılarla ilgili kısmı, İstanbul'da 1946 yılında yayımlanmıştır. Diğer bölümler basılmamıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, *Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946).

7. Tarih Boyunca Kadın-Erkek Dedikoduları

Eser, İstanbul'da 1949'da kaleme alınmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Boyunca Kadın-Erkek Dedikoduları* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1949).

8. Mektep Fıkraları

Halk fıkraları ile Türk nükte ve gülmecelelerinden oluşan 151 sayfalık bu eser, 1950 yılında basılmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, *Mektep Fıkraları* (İstanbul : Ahmet Sait Basımevi, 1950).

9. Maliye Teşkilatı Tarihi

Osmanlı maliye teşkilatı tarihi hakkında kısa bir girişle başlayan eser, Sinan Çelebi'den itibaren en son 1944 yılında maliye vekilliği yapan Ali Fuat Ağralı'ya kadar defterdarlık, nazırlık ve maliye vekilliği görevinde bulunan kimselerin biyografilerini içerir. Arşiv kaynaklarına ve özellikle sicill-i ahvâl defterleriyle hayatta bulunanların kendilerinden alınan bilgilere dayanılarak yazılmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, c 1-IV (Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1978).

10. Sicill-i Osmanî Zeyli (Son Osmanlı Büyükleri)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1314 (1898) yılına kadar gelen dönemin önemli kişilerine dair Mehmed Süreyya Bey'in *Sicill-i Osmanî* adlı eserine zeyl olarak hazırlanmıştır. Kitapta, basılmak üzere Türk Tarih Kurumuna verildiği 17 Temmuz 1958 tarihine kadar yaşamış meşhurların biyografileri de yer alır. On dokuz ciltlik eserde 1246 kişinin biyografisi bulunmaktadır. Sicill-i Osmani Zeyli esas itibariyle sicill-i ahval defterlerine dayanmaktadır. Bunun yanında gazete ve mecmualarla İbrahim Alaeddin Gövsa ve İbnülemin Mahmud Kemal'in eserlerinden de faydalanılmıştır. Türk Tarih Kurumunca kitapla ilgili baskı hazırlıkları sürmektedir.⁴

Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, 19 c. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009).

11- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü

Çalışmamızın da kaynağı olan bu eser, yazarın en bilinen eseri olup aşağıda ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

⁴ Birinci, a.y.

0.4 OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Yazarın en tanınmış eseridir. Önce *Tarihî Tabirler ve İstılahlar Ansiklopedisi* adıyla hazırlanan bu önemli çalışma yazarın kendi ifadesine göre on yıldan fazla sürmüştür. Eserde birçok madde daha önce yapılmış çalışmalardan alıntılarla oluşturulmuştur. Fakat her şeye rağmen eserin büyük bir ihtiyacı karşıladığı bilinmektedir. Kitabın 2004'te Millî Eğitim Bakanlığı tarafından on altıncı baskısı yapılmıştır.⁵

Mehmet Zeki Pakalın'a ait *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 ciltten oluşmaktadır. 1.c. 3825; 2.c. 3621; 3.c. 2890 olmak üzere toplam 10.336 madde içermektedir. Pakalın, eseri hazırlayış sebebini birinci ciltte yer alan ön sözde yukarıda söylenenlerle ilişkili olarak, "Tarihle uğraşanların, hususiyle yeni neslin yürüdükleri sarp yolları, hiç olmazsa bir mum ışığı ile aydınlatmayı düşündüm." cümleleri ile dile getirmiştir.⁶ Eserde birinci cildin sonunda bir kısaltmalar listesi yer almakta, ancak içeride bu listede bulunmayan, yani açıklaması yapılmayan başka kısaltmalar da kullanılmaktadır. Öte yandan 37 kelime hiçbir gruba dahil edilmeden kısaltmasız verilmiştir. Sözlük adıyla hazırlanan ve yazarının "alet kitabı" olarak değerlendirdiği bu eserde, birçok maddenin çok ayrıntılı biçimde ele alınmış olması esere sözlük olmanın yanında ansiklopedi özelliği de vermektedir.

Yine yazarın bazı maddelerde yer verdiği açıklamaları bağladığı kaynaklar, 10 yılda hazırlandığı belirtilen eserin birçok yazma eserin yanı sıra çok sayıda sözlük ve araştırma eserlerine dayandığını göstermektedir.

0.4.1 Sözlüğün Yazılış Amacı

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* isimli eserinin ön sözünde eserin yazılış amacı olarak memleketteki okuma yazma şevk ve gayretinin gelişmesini temin edecek alet kitaplarına ihtiyaç duyulduğunu, bu alet kitapların başında da lügat ve ansiklopedilerin geldiğini ifade etmektedir. Lügat ve ansiklopedilerin yaşayan kelimeleri olduğu kadar tarihe mal olmuş bulunan tabir ve terimleri de açıkladığını belirten Pakalın, özellikle tarih bilimiyle alakadar olan yeni neslin eski kitapları okurken çektiği güçlüğü bir nebze olsun hafifletmek istediğini belirtmektedir. Yazar ayrıca eserinin ik defa ortaya atılmış yepyeni bir fikrin ürünü olduğunu da söylemektedir.

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3 c (Ankara: MEB, 2004).

⁶ Cümlenin tamamı şöyledir: "Tarihle uğraşanların, hususiyle yeni neslin bu yüzden uğradığı müşkülâtı hemen her gün karşılaştığım vakalar, şüpheye mahal kalmıyacak surette ispat ettiği için yürüdükleri sarp yolları, hiç olmazsa bir mum ışığı ile aydınlatmağı düşündüm." Pakalın, a.g.e., 1.c, Önsöz'den.

0.4.2 Sözlüğün Kaynakları

Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* isimli eserini hazırlarken bazı kaynak eserlerden faydalanmıştır. Pakalın'ın madde tanımlarında alıntı yaptığı başlıca eserler şunlardır:

Bürhan-ı Katı, Büyük Türk Lugati, Büyük Osmanlı Tarihi (Hammer), Cevdet Tarihi, Edebiyat Lugati, Eski Eserler Ansiklopedisi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi İslam Ansiklopedisi, Kāmûsü'l-A'lâm, Kamûs-i Bahrî, Kamusü'l- Bedayi, Kamus-ı Türkî, Kaygusuz Vizeli Alâeddin-Melâmî Edebiyatı Metinleri, Lehçe-i Osmani, Lugat-ı Cûdî, Lügat-ı Ebüzziya, Lügat-ı İlmiyye ve Fenniye, Lügat-ı Naci, Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, Menakıb-ı Hünerveran, Musavver Dairetü'l-Maarif, Muhîtü'l-Maârif, Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Mükemmel Osmanlı Lügati, Naima Tarihi, Resimli Kamus-ı Osmani, Sanat Ansiklopedisi, Tarih-i Askeri -i Osmani, Tarihî Sözlük- Muallim Cevdet, Türk Lügati, Türk Tarihinin Ana Hatları, Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler, Türkiye Maarif Tarihi.

0.4.3 Sözlüğün Dil ve Üslubu

Pakalın tarafından yaşanan kelimelerle birlikte tarihe mal olmuş tabir ve istilahlara yer verildiğinin ifade edildiği eserde, madde başlıklarının yanında yay araç içinde kelimelerin arap harfleriyle yazılışı ve ait olduğu alanın kısaltması verilmiştir. Maddelerin tanımı yapılırken aralarında yazma eserlerin de bulunduğu birçok kaynaktan yapılan alıntılar da kullanılmış, bu alıntılar eserde tırnak içinde gösterilmiştir. Her ne kadar yazar eserini bir tarih sözlüğü olarak tanımlasa da yapılan bu alıntıların zenginliği ve çeşitliliği eser üzerinde titizlikle çalışıldığının bir göstergesidir. Eserde toplam 10 336 maddenin her biri üzerinde ayrı ayrı bu derece özenle ve detaylı olarak çalışılması esere bir ansiklopedi hüviyetini vermektedir.

Bu özelliklerinin yanı sıra *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nü benzerleri arasında eşsiz kılan niteliklerinden biri de madde tanımları yapılırken konu ile alakalı beyitlerin örnek olarak kullanılmasıdır.

Çalışmamızda sözlükteki iktibas beyitlerle ilgili başlıca şu özellikler tespit edilmiştir:

a) Örnekleme aşamasında bazen tek bir beyit iktibas yapılırken bazen de aynı madde içinde birden fazla beyit alıntılanmıştır.

“Gazel, divan edebiyatı, mübalağa, rind” kelimeleri en çok beyit kullanılan madde başlıkları arasındadır.

b) Bir beyit bazen birden fazla maddede örnek olarak kullanılmıştır.

“Erkan kürkü, kaftan, kara kuruş, kem ayar, konak yeri, miğfer, körlük etmek, müneccim, paça günü, raht-ı divanı, remel, saçı, şeb-i yelda”

Örneğin Sünbülzâde Vehbî’den alıntılanan;

Gürûh-ı **ehl-i dîvâna** bakıp dîvâne-veş ben de
Tedârük eyledim **erkân u üst-i raht-ı dîvânı**

beyti dört farklı maddede örnek olarak kullanılmıştır.

c) Madde başlıklarını örneklemek adına bazen anlama uygun beyitler seçilirken bazen bu kelimelerin anlamdan bağımsız, sadece lafzen geçtiği beyitler örnek olarak kullanılmıştır. Bazen de örnek verilen kelime beyitte lafzen dahi geçmemiştir.

“İrsal-i mesel, lebdeğmez, nazire, muamma, sihr-i helal”

İrsâl-i meselde misli yoktur

Bu şîvede söz eğer ki çokdur (Ziyâ Paşa) (Madde başlığı sadece lafzen kullanılmıştır.)

Çekil gayretle uzlet köşesine

Azîz ol derd-i şöhretten cüdâ ol

Dokunmaz leb lebe Remzî okurken

Dehân-ı dilbere nükte nümâ ol (Ahmet Remzî Dede) (Madde başlığı **leb değmez** beyitte kullanılmamıştır.)

Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine

Nâmım yazıldı her varak-ı tâb-nâkine (Nâmık Kemâl) (Madde başlığı

muamma beyitte kullanılmamıştır.)

d) Bazı madde başlıkları ile beyitlerde kullanılan kelimeler farklılık göstermektedir. Örneğin “sığır topuğu” maddesinde kullanılan beyitte bu kelime yerine “at kulağı” ve “deve tabanı” kelimeleri bulunmaktadır.

Üştür-i gussayı kaldurmak için hâtırdan

Çekelüm **at kulağı** mı **deve tabanı** mı var (Sâbit)

e) Madde başlıklarında sıklıkla dönemin günlük hayatıyla ilgili, o devre özgü kelimeler veya kavramlar kullanılmıştır.

“Kubbe kandilleri, kağıt uçurmak”

Kubbe kandilleridür dâ’ire-i halkâri

Zav’-ı kâşâne-i tâ’ate zerendûde tavân (Sâbit)

f) Eser bir tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü olarak isimlendirilmesine rağmen içeriğinde siyasi tarihle ilgisi olmayan ancak toplumsal tarihe ait madde başlıkları bulunmaktadır.

“Şaklaban, şallak mallak”

Nedir mi? Anlatayım: Sizde olmıyan irfân

Biraz hayâ edin öyleyse **şaklabanlıktan!** (Mehmet Akif)

g) Bazı edebi terimlerde madde başlığını açıklayan örnek beyitler kullanılmıştır.

“İeff ü neşr, tezdad, iktibas, zencirbend”

Bârân değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Gözyaşındır, ciğer kanıdır, dûd-i âhtır (Yenişehirli Avnî) (**leff ü neşr**)
Ağlarım yâdıma geldikçe gülüşüklerimiz (Muallim Nâcî) (**tezdad**)

h) Bazı edebi terimlerde ise sadece tanım verilmekle kalınmış, örnek beyit kullanılmamıştır.

“Aruz, ayak, bahname, cönk, dalkavukname, divan şairi, durub-ı emsal, edebiyat-ı cedide, fecr-i ati, haşv, haşiye, hecagu, hicviyye, hubanname, icaz, ihsanname, ilahi, makta, mecaz, medhiyye, muaşşer, mücerret, müfred, mühmel, münazara, münekkîd, müretteb divan, müselsel, müsemmen, nat-gu, nazım, regaibiyye, ruznameci, secî”

1) Bazı madde başlıklarında beyit yerine tek bir mısra örnek olarak kullanılmıştır.

Olmiya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi (Kanuni Sultan Süleyman)
Sahrâ-yı vücûdî ‘adem-ender-‘adem eyler (Yenişehirli Avnî)

i) İktibas yapılan bazı beyitler madde başlıklarını içermemektedir.

“resim, baş kesmek”

Dest ber sadr-ı muhabbet olduğum rûhum sana
Bir işaretir ki cayın hane-i dildir senin (Tâhirü'l-Mevlevî) (**baş kesmek**)

Hüdâ güyâ ki cism-i nâzükün etmiş senin îcâd
Katıp bûy-ı gülü reng-i şarâb-ı erguvân üzre (Nedîm) (**resim**)

j) Örnek olarak kullanılan bazı beyitler madde tanımıyla uyumsuzluk göstermektedir.

“batne ba ‘de batnin, beçe, ferhan-abad, şathiyyat, şukka”

Girdâb-ı mihnette kapandın kaldın
Vermedin bir yandan ses, kara bahtım!
Anladım gâfilsin, uykuya daldın
Deli poyraz gibi es, kara bahtım! (Aşık Dertli) (**şathiyyat**)

k) Bazı edebi terimlerin tanımları edebiyat kitaplarında verilen tanımlardan farklılık göstermektedir.

Örneğin, “şehrengiz” kelimesi sözlükte “Ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak şeyler hakkında yazılan şiirlere verilen addır.” şeklinde tanımlanmıştır.

l) Bazı edebi terimleri içeren maddelerde yeterli açıklama yapılmamıştır.

Örneğin “taklip” kelimesinin manası sözlükte “Cinas nevelerinden birine verilen addır.” şeklinde verilmiştir.

m) Sözlükte birçok maddede “mecaz yoluyla” ifadesi yer almaktadır.

Örneğin, sözlükte “yer komak” maddesine “Mecaz yoluyla müsaade ve imkân vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.” şeklinde mana verilmiştir.

n) Sözlükte kullanılan bazı deyimler ve atasözleri dönemin kültürel özelliklerini yansıtmaktadır.

“Abayı yaktı Fatmacıgın bezine, dört yanı deniz kesilmek, Dral dedenin düdüğü gibi, dandini bebek, dayısı dümende, derisini yüzmek, Esmâ’yı üzerine sıçratmak, al külâhı eyvallahı içindedir, helesaya çıkmak, bulunmaz Hint gezisi değil”

0.4.4 Sözlükte Kullanılan Beyitlerdeki Şair ve Metin Farklılıkları

Mehmet Zeki Pakalın, üç cilt halinde hazırladığı *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde, maddelerin açıklamalarını yaptıktan sonra, bu açıklamaları örneklendirmek amacıyla beyitler kullanmıştır. Ancak eserde beyitler kullanılırken sadece şair isimleri verilmekle yetinilmiş, beyitlere ait herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Ayrıca, beyitler verilirken bazı beyitlerin hem lafızlarında hem de şair isimlerinde yanlışlıklar yapılmıştır.

0.4.4.1 Şair farklılıkları

Sözlükte, iktibas yapılan beyitlerin şairlerinin isimleri verilirken bazı karışıklıklar yapılmıştır. Bazen şairi belli olan bir beyit isimsiz olarak verilirken bazen de bir şaire ait bir beyit başka bir şaire aitmiş gibi gösterilmiştir.

0.4.4.1.1 Şairinin bilinmediği söylenilmesine rağmen bilinenler

Sözlükte bazı beyitlerin şairleri zikredilmemiş, bu beyitler “Lâ Edri” olarak verilmiştir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda bu beyitlerin ait oldukları şairler tespit edilmiştir.

Tablo 1: Sözlükte Şairleri İsimsiz Olarak Verilen Beyitler

Beyit	Ait olduğu şair
Ağa Kapsını virdi bize Sultân Mahmûd Bâb-ı tezvîr idi hak kıldı makâm-ı iftâ	Keçecizâde İzzet Mollâ
Mânend-i dîv beççelerin iltikâm eder Köhne ribât-ı dehr aceb âşiyânedir (Terci-i Bend 1/3)	Ziyâ Paşa
Nev-civân sevmekte ben pîrânı ta’yîb eylemem Hüsn olur kim seyr iderken ihtiyâr elden gider (Cenevre, 1870)	Ziyâ Paşa
Dehrde anlamayup bilmediği varsa meğer Tama’ u buğz u nifâk u hased u gadr u sitem (istidrak)	Nâbî
Bahâr erdi açıldı sevdiğim hem fasl-ı dey hem gül Bir sahn-i gülistândan biri fasl-ı gülistânda (İstihdam)	Muallim Nâcî
Acep kimden alıp kılmakta arz-ı müjde-i vuslat Bahârı sevgilim senden mi istişâd eder bir kuş (Londra’da Bir Hürriyet Şarkısı: Hayd Park’tan Geçerken)	Abdülhâk Hâmid Tarhan
Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda Bas mührü temessüklere esnâfı dolandır (Haşmet K23/47)	Haşmet
Üftâdelerle gerçi o meh senli benlidir Benlik ederse de yakışır çifte benlidir (Sünbülzâde Vehbî, G54/1)	Sünbülzâde Vehbî

0.4.4.1.2 Bir başka şaire ait olduğu söylenenler

Sözlükte bazı beyitler yanlış şairlere atfedilmiştir. Hatalı verilen ve yapılan araştırmalar neticesinde doğruları tespit edilen beyitler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Sözlükte Yanlış Verilen Şairler

Madde	Sözlükte verilen şair	Doğrusu
Geyüp bir al eteklik hâleden meydâna ‘azm itdi Semâda Mevlevî âynini tasvîr ider meh-tâb (G9/3)	Bursalı İsmail Belîğ	Mehmed Emîn Belîğ
Bayrağın paralandı düştü yere Oldu her pâresi cihâne bere	Nâmık Kemâl	Abdülhak Hâmîd Tarhan
Geldim ayağın öpmege destimde nakd-i cân Gel al elim ki bey ‘imiz olsun yeden-be-yed	Sâlikî	Vâlihî-i Kadîm
Hicrinde dâ’imâ gelirem âh u zâre men Bî-çâre men felek -zede men bahtı kare men (Râcî)	Fuzûlî	Râcî
Câhilin âlim katında sözünün mikdârı yok Kendi eşşek giydiği çul başının yuları yok	Bâkî	Divanda bulunamadı
Dûzah-ı firkatde koyma yandım imânım Alî Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım Alî	Hatâyî	İzzet Baba
Cümle tedbir pes-i perdede üstâdındır İhtiyârî mi sanırsın harekâtın süverin (G277/6)	Nâbî	Bâkî
Habbezâ sâhil-serâ kim reng ü büy-ı nev-bahâr Gülşen-i pür-feyzinin bir gonca-i ra’nâsıdır (K37/9)	Nef’î	Nedîm
Tevbe-i meyde sebât-ı kademümden sorma Orasın sâkî -i gül-çihrenün ibrâmı bilür (G197/2)	Nedîm	Nâbî
Zerd olsa n’ola kaşların ey rûhları gülgün Ser-sûre leri Mushafun ekser olur altun (B/62)	Vâhid	Sâbit
Ne evâmîr ne nevâhî ne namâz u ne niyâz Asrımız sâye-i şâhânede cennet gibidir (Terdid)	Kâzım Paşa	Nâilî-i Cedîd
Eyledim tevcîh İçilden derd-i dil tîmârını Enderûn-ı sîneden çıksun çerâğım olsun âh	Ali Rızâ	Afîf

0.4.4.2 Metin farklılıkları

Sözlükte madde açıklamalarından sonra istişhad olması babında örnek beyitler kullanılmıştır ancak kullanılan bu beyitlerle kaynaklar arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Muhtemelen nüsha farklılıklarından kaynaklanan bu ayrımlar bazen kelime düzeyinde olurken bazen de beyitlerde tamlama düzeyinde farklı kullanımlar mevcuttur.

Tablo 3: Sözlükte Okuyuş Farklılığı Bulunan Beyitler

Madde	Sözlükte	Kaynaklarda
Âsitane	Âsitânında sücûd ile niyâzın ederim Ben velâyet kokusun sende duyalı dedecik	Âsitânında sücûd ile niyâzın ederim Ben velâyet eserin sende duyalı dedecik (Dukakinzade Ahmet Bey, G/2)

Ases	Mest-i bâ-temkine rehzen mi olur bilmem 'ases	Mest-i bâ-temkine rehzen mi olur havf-ı 'ases (Koca Râgıp Paşa, G91/6)
Başmak	seyr edip başındaki kız yaşmağını bûs iderdi eğilip başmağını	seyr edip başdaki kız yaşmağını bûs iderdi eğilip peşmağını (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/68)
Bezm-i safa	Bir bezm idi ol bezm-i safâ kim yog idi hiç 'Uşşâka temâşâ-yi cemâle hiçbir bahâne	Bir bezm idi ol bezm-i safâ kim yog idi hiç 'Uşşâka temâşâ-yi cemâle bu bahâne (Arpaemînzâde Sâmî, Musammatlar 9/X/3)
Dal fes	Vâsîf o şuh-ı dal-fese Bir birinci etdim intisâb	Vâsîf o şuh-ı dal-fese Bir ben mi etdim intisâb (Enderunlu Vâsîf, Musammatlar194/5)
Destur	Virmişdi mizâc-ı hünerle destur Terk-i edep itseler de ma'zur	Virmişdi ferâh u hezle destûr Terk-i edep itseler de ma'zûr (Nâbî, Hayrâbâd/780)
Dideban	Sürâdıkında melek didebânlığa me'zun Hazinesinde felek pâsbânlığa me'mur	Sürâdıkında kazâ didebânlığa me'zûn Hazînesinde kader pâsbânlığa me'mûr (Nâbî, K7/47)
Divit	Üç hokka devâtında ne var derse o şâhım Hûn-u çiğirim, laht-i dilim, baht-ı siyâhım	Üç hokka devâtında ne var derse o şâhım Hûn-u çiğirim dûd-u dilim baht-ı siyâhım (Hüseyn Can Efendi)
Dört üstüne	Keyfim olsun dersen âlemde eğer dört üstüne Bâde-nuş ol taze sev nargile iç enfiye çek	Keyfim olsun dersen âlemde eğer dört üstüne Bâde nuş et taze sev nargile iç enfiye çek (Enderûnlu Vâsîf, G73/5)
Efsun	Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ Fûsûn u şiveye geldükde ey Behzâd neylersin	Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ Fûsûn u fitneye geldükde ey Behzâd neylersin (Şeyhislâm Behâî, G29/6)
Eyüp Oyuncağı	Ne kırarsın ikide birde benim hâtırımı Gönül ey tıfl-ı ziyân-kâr oyuncak degül a	Ne kırarsın ikide birde benim hâtırımı Gönlüm ey tıfl-ı ziyân-kâr oyuncak degül a (Enderûnlu Vâsîf, G106/6)
Fahriye	Eş'âr ile fahr eylemeyi istemem ammâ Fahriyye çe söz 'âdet-i erbâb-ı beyandır	Eş'âr ile fahr eylemeyi istemem ammâ Fahriyye çe sud 'âdet-i erbâb-ı beyandır (Enderûnlu Vâsîf, K28/77)
Falye	Falye virdi top u yırtıldı tüfeng-i kine-cû Gülleden çıkdı 'adû galtân olan miğfer gibi	Falye virdi top u deprendi tüfeng-i kine-cû Kelleden çıkdı 'adû galtân olan miğfer gibi (Sâbit, K43/40)
Farz	Nevresin cürmine pâyân yog imiş farz ideli Yâ senin merhametin çok mu değil pâdişehim	Nevresin cürmine pâyân yog imiş farz idelim Yâ senin merhametin yok mı meded pâdişehim (Nevres-i Kadîm, G84/7)
Fasl-ı Hazan	Sâkiyâ mey sun ki bir gün lâle-zâr elden gider İrişür fasl-ı hazân bâğ ü behâr elden gider	Sâkiyâ mey vir ki bir gün lâle-zâr elden gider Çün irer fasl-ı hazân bâğ ü behâr elden gider (Fâtih Sultan Mehmet(Avni), G22/1)
Harf Atmak	Ben dahı bir bezm-i nûş-â-nûş tertîb eyleyüp Harf atardım gerdiş-i nahıd-ı Rahşân üstüne	Ben dahı bir bezm-i nûş-â-nûş tertîb eyleyüp Harf atardım sâkî-i meh-rû-yı fettân üstüne (Nedîm, K3/13)
İstabl-ı Âmire	Yine istabl-ı şehensâh-ı cihân-ı ârâda Ki ne atlar bulunur biri birinden âlâ	Yine istabl-ı şehensâh-ı cihân-ı ârâda Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ (Nef'î, K18/23)
Işık	Ben erenler sancağıyım o ışıklar teberi Ben savaş günü çeriyim o hemen cerde çerî	Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu Ben savaş günü çeriyem o hemân cerde çerî (Taşlıcalı Yahyâ Bey, K7/40)
İcmal	Hikmet-i sun'unu her zerrede kılmış tafsîl O tefâsili de insanda buyurmuş icmal	Hikmet-i san'ati her zerrede kılmış tafsîl O tefâsili de insanda buyurmuş icmâl (Muallim Nâcî, Yevm-i velâdet ba-sâdet-i hazret-i padişâh/2, Yedigâr-ı Nâcî)
İhtiyar	Nevcivân sevmekte ben pirânı tayip	Nev-civân sevmekte ben pîrânı ta'yîb eylemem

Elden Gitmek	eylemem Hüsn olur kim bir halasta ihtiyâr elden gider	Hüsn olur kim seyr ederken ihtiyâr elden gider (Ziyâ Paşa (Cenevre, 1870))
it kadar	İstemem devlet aleyhine evimde kıyl u kâl Sonra bak jurnal ederler herkesin nâmusu var	İstemem devlet aleyhine evimde güft ü gü Sonra bak jurnal ederler herkesin nâmusu var
Iydgah	İydgehte yâre verdim gönlümü elma deyu Ol gül-i ter baktı didi yüzüme ayva satar	Yâre sundum ‘iyd-gehde gönlümü elma diyu Ol gül-i ter yüzüme bakdı didi ayva satar (Kânuni Sultân Süleymân, G664/4)
Kara Günlere Kalmak	Bu gice şenvine cem’ olmuş idüm ol mâhun Ne kara günlere kaldum nelerden ayrıldum	Bu gice şenvine cem’ olmuş idüm ol mâhun Ne kara günlere kaldum seherden ayrıldum (Taşlıcalı Yahyâ Bey, G259/2)
Kaş Çatmak	Kurulmuş durmak ol müşğîn kemâna çün ziyân verir Çatup ebrûnı Nev’îye yeter hışm eyledün cânâ	Kurulmuş tunnağ ol müşğîn kemâna çün ziyân eyler Çatup ebrûnı Nev’îye yeter hışm eyledün cânâ (Nev’î, G3/5)
Kırân-ı Kevakip	Bindi bir zevrâka Dâmâdı ile Hazret-i Şâh Burc-ı âbide kırân eyledi san mihir ile mâh	Bindi dâmâdı ile zevrâka şâh-ı Cem-câh Burc-ı âbide kırân eyledi hurşid ile mâh (Seyyid Vehbî, Kıtalar/36)
Meşruta	İşler miydi ta ‘ahd-i safiyye bu ‘imâret Evlâdına meşruta eger tevliyet olsa	İşler miydi ta ‘ahd-i sâfi dek bu ‘imâret Evlâdına meşrûta eger tevliyet olsa (Sâbit, G305/3)
Mübalâğa	Göremez girsem eğer mûr-ı zâifin gözüne Ey Süleymân-ı zamân şöyle hayâl oldı tenüm	Tuymaya girsem eger zerrece mûrun gözine Ey Süleymân-ı zamân şöyle hayâl oldı tenüm (Şem’î, G117/4)
Mü‘cem	Târih-i sâl-i bed’ini mu‘cem yazup didüm Hüzni rakâmla itdi müverrihliğe heves	Târih-i sâl-i bedii mu‘cem yazup didüm Hüzni rakâmla itdi müverrihliğe heves (Sürûri, T119/2)
Müşzen	Hele insin bir iki müşt-i girân ensesine Ne ağırbaşlı olur bak o sebük-ser dediğin	Hele etsin bir iki müşt-i girân ensesine Ne ağırbaşlı olur bak o sebük-ser dediğin (Muallim Nâci, Şathiyat/9, Sünbüle)
Nân	Tende kudret nerden olsun ni‘met-i cân şükkrine, Bin dilüm olsa yetişmez bir dilim nân şükkrine	Tende kudret kandan olsun ni‘met-i cân şükkrine Bin dilüm olsa yetişmez bir dilim nân şükkrine (Sürûri, Matâli’ 12)
Naterâş	Hafta başı giderek bir yere baş egmez isem Nâ-trâşân-ı zamân içre kalurdum gümnâm	Hafta başı giderek bir yere baş egmez isem Nâ-trâşân-ı zamân içre kalurdum kem-nâm (Yenişehirli Avnî, K30/101)
Rind	Nev’î yâbâna atdı bizi gerçi rüzgâr Düşdük hevâ-yı ‘ışk ile bir başka ‘âleme	Nev’î yâbâna atdı bizi gerçi rüzgâr Düşdük hevâ-yı ‘ışk ile bir özge ‘âleme (Nev’î, G440/5)
Sebil Etmek	Oldı o destûr-ı celîl bu âb-ı câriye delîl Halka idüp zezem sebil celb itdi ol şâha du‘â	Oldı o destûr-ı celîl bu hayr-ı câriye delîl Halka idüp zezem sebil celb itdi ol şâha du‘â (Seyyid Vehbî, Târihler 16/13)
Serrişte	Dimem ser-rişte-i maksûdı ehl-i câhtan bulsun Gönül esbâba itmez ilticâ Allahdan bulsun	Dimem ser-rişte-i maksûdı mâl ü cândan bulsun Gönül esbâba itmez ilticâ Allahdan bulsun (Antakyalı Münîf, G 60/1)
Simya	Kimyâ ilmi kimi itdi ganî Simyâ sime batırmaz elini	Kimyâ ilmi kimi itdi ganî Simyâ sime batırmaz bileni (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/149)
Sorguç	Gördü mahsûs oldugun meydân-ı istisnâ bana Şehperin gönderdi sorguc Kâfdan ankâ	Gördü mahsûs oldugun meydân-ı istîğnâ bana Şehperin gönderdi sorguc Kâfdan ankâ (Hayâlî, G16-1)

	bana	
Şah-ı Kevneyn	Şâh-ı kevneyn İmâmü'l-Haremeyn Nur u bişeyn u Nebiyy'üs-sakaleyn	Şâh-ı kevneyn İmâmü'l-Haremeyn Cadd-ı Sıbtayn u Nebiyy'üs-sakaleyn (Hâkânî, Hilye-i Hakânî/ Der Nât-ı Hazret-i Resul-i Ekrem/12)
Şakirtsabri	Büyük sarık ile şakirdimiz bu bâbe getirdik Ne bir efendi dedirdik ne kisedâr edebildik	Büyük sarık ile şakirdimiz kapuya getirdik Ne bir efendi dedirdik ne kisedâr edebildik (Hevâyî, G98/2)
Şâtır	Her menâr oldu birer şâtır-ı zerrîne-kemer Sadr-ı 'âlnün ola tâ ki rikâbında revân	Her menâr oldu birer şâtır-ı zerrîne-kemer Sadr-ı 'âlnün ola tâ ki terâvîhe revân (Sâbit, K45/23)
Şifahane	Kimse bîrûn olamaz dâ'ire-i hayret den Bu şifâ-hânedede kânûn gibi zencîr olmaz	Kimse bîrûn olamaz dâ'ire-i 'ibret den Bu şifâ-hânedede kânûn gibi zencîr olmaz (Yenişehirli Avnî, G155/5)
Târik-i dünyâ	Târik-i dünyâ geçinür derbeder Der tama' etme bana kendi eder	Târik-i dünyâ geçinür derbeder Kendi ider bana tama' itme der (Vâhîd)
Tarpuş	Başun tutar yeter yorulursun koşa koşa Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol	Başun döner yeter yorulursun koşa koşa Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, Musammatlar216/12)
Tas-ı Gerdun	Vaktidir ola bi-izn-i lutf-ı Hallâk-ı ezel Gulgul-i kûs-ı zaferden tâs-ı gerdûn pür tanîn	Vaktidir ola be'izz-ı lutf-ı Hallâk-ı ezel Gulgul-i kûs-ı zaferden tâs-ı gerdûn pür-tûnîn (Üsküdarlı Hakkı Bey, K4/4)
Teber	Ben erenler nacağyım, o ışıklar teberi Ben savaş günü çeriyim o hemen cerde ceri	Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu Ben savaş günü çeriyem o hemân çerde çerî (Taşlıcalı Yahyâ Bey, K7/40)
Tehzil	Büyük sarık ile şakirdimiz bu bâbe getirdik Ne bir efendi dedirdik ne kisedâr edebildik	Büyük sarık ile şakirdimiz kapuya getirdik Ne bir efendi dedirdik ne kisedâr edebildik (Hevâyî, G98/1-2)
	Gerdun virürdi çehre -i mihr ü mehe kesâd Hıfz-ı gubâr-ı hâtıruma bir yer istemem	Gerdûn virürdi dide -i mihr ü mehe kesâd Hıfz-ı gubâr-ı hâtıruma bir yer istesem (Nâbî, G)
Temren	Ricânında ucunda rüşvet ister olmaga nâfiz Hedefden tirin istirdâdı demrensizligindendür	Ricânında ucunda rüşvet ister kim ola nâfiz Hedefden tirin istirdâdı demrensizligindendür (Yüsrî, G40/3)
Tiryaki	Telh olur za'ika-i idrâki Şükreyler ise dahi tiryâki	Telh olur zâ'ika-i idrâki Şeker eylerse dahi tiryâki (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/1110)
Toz Kondur-mamak	Meğer ol kâtib-i müsta'cil kim Hatt-ı şî'rim kuruyunca duramaz	Meğer ol kâtib-i müsta'cil kim Ta kuruyunca mürekkebe turamaz (Gubârî)

Tablo 4: Metinlerinde Eksiklik Bulunan Beyitler

Madde	Sözlükte	Kaynaklarda
Felek	Her gıce şevkunla ey mâh-ı felek-meşreb Nâlem 'ayyuka çıkar âvâz-ı hey-heyler gibi	Her gıce şevkunla ey mâh-ı felek-meşreb [senün] Nâlem 'ayyuka çıkar âvâz-ı hey-heyler gibi (Enderunlu Vâsîf, Muhtelif Kıtalar 20/2)
Heybet	Heybet-i debdebe-i kus-i Nebî Kesdi 'ırk-ı bu Lehebi	Heybet-i debdebe-i kûs-i Nebî Kesdi 'ırk-ı [neseb-i] bu Lehebi (Hakânî, Hilye-i Hakânî /80)

Hezarfen	Fenn-i nevâ-yı nâlede hezâra ben Olsam ‘acep mi bâğ-ı cihânda hezâr-fen	Fenn-i nevâ-yı nâlede [uydum] hezâra ben Olsam ‘acep mi bâğ-ı cihânda hezâr-fen (Nâzım, Müfredat/20)
Kepade	Elümde kavs-i kaside kepâde olmışdur Kepâdemi çekemez lik degme bir kavvâs	Elümde kavs-i kaside kepâde olmışdur Kepâdemi çekemez lik degme bir kavî] kavvâs (Bağdatlı Ruhî, K9/27)
Resim	Hudâ güyâ ki cism-i nâzükün bu resme halk etmiş Katıp bûy-ı gülü reng-i erguvân üzre	Hudâ güyâ ki cism-i nâzükün etmiş senin îcâd Katıp bûy-ı gülü reng-i [şarâb-ı] erguvân üzre (Nedîm, K6/13)
Tekke	Olahı müntesib aşkın ey mâh Tekkeden tekkeye koşmaktan usandım billâh	Olahı müntesib[-i mürşid-i] ‘aşkın ey mâh Tekkeden tekkeye koşmaktan usandım billâh (Muallim Nâcî, Fûruzân, Birkaç Matla’7)

Tablo 5: Tashih Yapılan Beyitler

Tasvir	Süvâr oldukça tasvîrinde âcizdir müsavvirler Ne denli dikkat eylerse eger Bihzâd kermânî	Süvâr oldukça tasvîrinde âcizdir müsavvirler Ne denli dikkat eylerse eger Bihzâd eger Mânî (Nef’î, K12/26)
---------------	--	---

BÖLÜM I

1. SÖZLÜKTE YER ALAN ŞAİRLERİN İNCELENMESİ

1.1 YAŞADIKLARI YÜZYILLARA GÖRE ŞAİRLER

Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* isimli eserinde 210 şairden alıntı yapmış, maddeleri açıklarken bu şairlerden beyitler iktibas etmiştir.

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Pakalın, en çok 19. yüzyıl şairlerinin şiirlerini örnek olarak kullanmış, bu yüzyılda yaşamış elli altı şairden toplam üç yüz altmış sekiz alıntı yapmıştır. 19. yüzyıldan sonra en çok alıntı yapılan dönem, otuz dokuz şairle 18. yüzyıldır. 18. yüzyıla ait şair sayısı bir önceki döneme göre daha az olsa da yapılan alıntı sayısı dört yüz yirmibeştir.

Yüzyıllara göre şairlerin dağılımları göz önüne alındığında en az alıntı yapılan dönemin 13. yüzyıl olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda yaşamış üç şairden toplam on iki alıntı paylaşılmıştır. Hiç şüphesiz bunda şair sayısının o dönemlerde az olmasının da rolü bulunmaktadır. Ayrıca, 13. yüzyılda yaşamış şairlerin şiirlerine ulaşılmaktaki zorluğun Pakalın'ın alıntı sayısını etkilediği düşünülmektedir.

Bunun dışında, 14. yüzyılda üç şairden on dört alıntı, 15. yüzyılda dokuz şairden yirmi iki alıntı, 16. yüzyılda yaşamış otuz üç şairden toplam yüz doksan sekiz alıntı, 17. yüzyılda yaşamış otuz üç şairden toplam dört yüz yedi alıntı yapılmıştır.

Pakalın'ın yararlandığı şairlerin yüzyıllara göre dağılımı göz önüne alındığında erken tarihlerde yapılan alıntı sayısı daha az iken, kendi dönemine yaklaşıldıkça hem yararlanan şair sayılarında hem de yapılan alıntı sayılarında artış olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Yüzyıllara Göre Yararlanan Şair Sayısı

Yüzyıl	Şairler	Sayı
13. yüzyıl	Yunus Emre, Veled Çelebi, Necmüddin-i Kübra	3
14. yüzyıl	Kaygusuz Abdal, Nesimi, Âşık Paşa	3

15. yüzyıl	Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Nizâmî, Cem Sultân, Süleymân Çelebi, Eşrefoğlu Rûmî, Ahmed Paşa, Mesîhî, Dede Ömer Rûşenî, Necâtî Bey	9
16. yüzyıl	Âgehî, Âhî, Ahmedî, Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Câmî, Dukâkinzâde Ahmed Beg, Enverî, Fuzûlî, Gubârî, Hâfız Ahmed Paşa, Hâkânî, Hatâyî, Hayâlî Bey, Hüsni, Kemâlpaşazâde, Lâmi'î, Muhibbî, Muhlisî (Şehzâde Mustafâ), Müverrih Âlî, Nev'î, (Şâhî) Şehzâde Bayezid, Şem'î, Şemsî Paşa, Şükrü, Taşlıcalı Yahyâ, Usûlî, Üsküblü İshâk Çelebî, Vâlihî-i Kadîm, Vasfî, Veysî, Selîmî (Yavuz Sultân Selîm), Zâtî	33
17. yüzyıl	Âşık Ömer, Cevrî, Fasîh Dede, Fehîm-i Kadîm, Gazak Abdâl, Hâletî, Hâşimî, Hürrem Paşa, Hüseyin Cân Efendi, Karaçelebizâde Abdülâzîz Efendi, Mantıkî, Nâbî, Nâdirî, Nahîfî, Nâ'ili-i Kadîm, Nâimâ, Nef'î, Neşâtî Ahmed Dede, Nev'î-zâde Atâî, Niyâzi-i Mısrî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Rahmî(Hevâyî) Kubûrizâde, Râmî Abdurrahman Çelebî, Riyâzi, Sâbit, Sabrî Mehmed Şerîf, Solakzâde, Şeyhülislâm Behâî, Şeyhülislâm Yahyâ, Uşşâkizâde, Üsküdarlı Sırrî, Zamîrî	33
18. yüzyıl	Afif, Antakyalı Münîf, Arpaemînzâde Sâmi, Âsım, Âşık Şem'î, Âtîf, Dâniş, Enderunlu Fâzıl, Esrâr Dede, Fennî, Fitnât, Halîm Girây, Hâmî Ahmed Diyarbekrî, Hâşim, Haşmet, Hatem, Hoca Neş'et Efendî, İbrâhim Hakkı, İki Bayraklızâde Nesib, İzzet Ali Paşa, Kânî, Keçecizâde İzzet Molla, Koca Râgıp Paşa, Mehmed Emîn Belîğ, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Pertev, Râsim, Râzi Efendî, Re'fet, Seyyîd Vehbî, Sünbülzâde Vehbî, Sürûrî, Şehdî, Şerîf Mehmed Çelebî, Şeyh Gâlib, Vâhid, Yahyâ Nâzîm, Yüsrî	39
19. yüzyıl	Abdülâzîz Mecdî, Abdülhak Hâmid Tarhan, Ahmed Cevdet Paşa, Âkîf Paşa, Ali Rûhî, Âsâf Mahmûd Celâleddîn Paşa, Âşık Dertli, Âşık Tokatlı Nurî, Aynî, Damat Mahmûd Celâleddin Paşa, Diyarbekirli Sa'îd Paşa, Emîn Hâkî, Enderunlu Vâsîf, Es'ad Muhlis Paşa, Eşref Paşa, Hasırcızâde Hâfız, Hazîneli Osmân Servet, Hersekli Ârif Hikmet, İbrâhim Edhem Pertev Paşa, İsmâil Safâ, Kâzım Paşa, Leskofçalı Gâlib, Mahmûd Nedîm Paşa, Manastırlı Nâ'îlî, Mehmed Ali Hilmî Dedebaba, Memduh Paşa, Muallim Nâcî, Muharrem Dede, Mustafa Reşîd Paşa, Mustafa Safvet Efendî, Münîf Paşa, Nâmık Kemâl, Nevres-i Cedîd, Nihâd Bey, Osmân Şems Efendî, Râmiz, Recâî Efendi, Recâizâde M. Ekrem, Remzî Baba, Rızâ, Rızâ Tefvîk, Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendî, Sa'îd, Kemâl Paşazâde, Suphî Paşa, Süleymân Sâlim, Şânîzâde, Şinâsî, Tefvîk Fikret, Üsküdarlı Hakkı Bey, Üsküdarlı Sâfî, Üsküdarlı Tal'ât, Yenişehirli Avnî, Yusuf Kâmil Paşa, Zâ'ik, Zahmî, Ziyâ Paşa	56
20. yüzyıl	Ahmet Remzi Dede, Dündar Akunal, Fâik Alî, Faruk Nafiz Çamlıbel, Gavsî, Harputî Ahmed Ferîd, Kemalzâde Ekrem, Mehmet Akif Ersoy, Mithat Cemâl Kuntay, Muhyiddîn Râif Bey, Tâhirü'l-Mevlevî, Tokâdizâde Şekîp, Yusuf Ziya Ortaç	13
Belli Değil	Ânî, Kâmî	2
Yüzyılı Tespit Edilemeyenler		18
La Edri		1
Toplam		210

Yukarıdaki tabloda yer almayan on sekiz şair, hakkında bilgi bulamadığımız veya birden fazla mahlası olduğu için hangisine ait olduğunu tespit edemediğimiz şairlerdir.

Tablo 7: Yaşadığı Dönem Tespit Edilemeyen Şairler

	Şairin adı
1.	Rahmî
2.	Şiârî Efendi
3.	Kadrî
4.	İzzet Bey
5.	Rahîmî
6.	Coşkun Abdâl
7.	Hayrî
8.	Râşit
9.	Zarîfî Ahmet Bey
10.	Nazîf
11.	Deli Ozan
12.	Zâkir
13.	Celal Paşa
14.	Hilmî
15.	Basîrî
16.	Ferît Bey
17.	Nâtî
18.	Fânî

1.2 TARİKATLERİNE GÖRE ŞAİRLER

Pakalın'ın eserinde şairlerinden yararlandığı şair gruplarından biri de mutasavvıf şairlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tarikatlarına göre şairlerin listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 8. Pakalın'ın Eserinde Alıntı Yaptığı Şairlerin Tarikatlarına Göre Dağılımı

Tarikat	Şairler	Sayı
Mevlevî	Ahmed Remzî Dede, Arpaemînzâde Sâmi, Âşık Ömer, Âşık Paşa, Âşık Şem'î, Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Aynî, Bağdatlı Rûhî, Cevrî (Bayrâmî – Melâmî?), Emîn Hâkî, Esrâr Dede, Fasîh Dede, Gavsî, Hoca Neş'et Efendi, Kânî, Keçecizâde İzzet Molla, Manastırlı Nâilî, Muharrem Dede, Mustafa Safvet Efendi, Nahîfî, Nâilî-i Kadîm, Neşâtî (Ahmed Dede), Sâbit, Süleymân Sâlim, Şem'î, Tâhirü'l-Mevlevî, Üsküdarlı Tal'ât, Veled Çelebî, Yahyâ Nâzîm, Yenişehirli Avnî	29
Bektaşî	Âşık Dertli, Âşık Tokatlı Nurî, Gazak Abdâl, Hâşim, Hatâyî, Hayâlî Bey, Kaygusuz Abdâl, Mehmet Ali Hilmi Dede, Nâmîk Kemâl, Şânîzâde, Zahmî	11

Nakşibendi	Gubârî, Hasırcızâde Hâfız, Hatem, Koca Râgıp Paşa, Lâmi'î, Leskofçalı Gâlib, Rahmî (Hevâyî) Kubûrizâde	7
Bayrami Melami	Ahmedî, Es'ad Muhlis Paşa, Eşrefoğlu Rûmî, Hâşimî, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim	5
Kadiri	Halim Giray, İbrahim Hakkı, Osman Şems Efendi, Rızâ	4
Halveti	Âkif Paşa, Nev'î, Niyâzî-i Mısırî, Uşşâkizâde	4
Gülşeni	Taşlıcalı Yahyâ, Usûlî, Vâlihî-i Kadîm	3
Celveti	Kâzım Paşa, Nev'î-zâde Atâî	2
Rıfai	Yunus Emre	1
Hurufi	Nesîmî	1
Kübreviyye	Necmüddin-i Kübra	1
Ruşeni	Dede Ömer Rüşenî	1
Şa'bâniyye	Abdülâzîz Mecdî	1
Toplam		70

Genel itibarıyla edebiyatımızda Mevlevî olan divan şairlerinin sayısının diğer şairlere oranla daha fazla olduğu bilinmektedir. Kuşkusuz bunda Mevlevilik geleneğinin ve bu tarikat müntesibi müelliflerce oluşturulan şuara tezkirelerinin de payı bulunmaktadır. Diğer tarikatlarda tezkire yazma adetinin bulunmaması bu tarikatlara intisap eden şairlerin bilinmesini zorlaştırmıştır.

Klasik Türk edebiyatında Mevlevî şairlerin sayısı üç yüze ulaşmaktadır. Bu sayı, “Mevlevîliği” yüzde altmış sekiz gibi büyük bir oran ile Divan şairlerinin en çok yönelindikleri tarikatların ilk sırasına yerleştirmektedir. Diğer tarikatların oranı ise yüzde onların altında kalmaktadır. Mevlevî şairlerin sayısı, on altıncı asırdan itibaren artmaya başlamış on sekizinci asırda ise büyük bir artış göstermiştir. Tezkirelerde, Mevlevî olduğu belirtilen şairlerin sayısı on yedinci asırda sadece on iken, on sekizinci asırda bu sayı iki yüz on ikiye yükselmiştir.⁷ Bu asırda görülen büyük artışta, idarecilerin Bektaşiliğe karşı Mevlevîliği ön planda tutmaya başlamasından zdaha çok, on yedinci asrın önde gelen şairlerinin Mevlevî olmasının tesiri göz ardı edilmemelidir.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, en fazla alıntı yapılan şairlerin Mevlevîliğe mensup şairler olduğu görülmektedir. Pakalın, toplam yetmiş tarikat mensubu şairin şiirlerini örnek olarak kullanmıştır. Bunların içinde ilk sırayı yirmi dokuz şairle Mevlevî şairler almaktadır. Genele bakıldığında %41 gibi yüksek bir oranla Mevlevî şairlerin tercih edilmesinde şüphesiz bu şairlerin sayısının diğer tarikat mensuplarına oranla daha fazla olmasının da payı bulunmaktadır. Alıntı yapılan şairlerin bir kısmı

⁷ Mustafa İsen, “Tezkirelerin Işığında Divân Edebiyatı'na Bakışlar, Divân Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri”, *Ötelerden Bir Ses* (Ankara: Akçağ Yay., 1997).

Mevleviliğe intisap ederek çilelerini bitirmiş bir kısmı da sadece muhiplik inde kalmış şairlerdir.

Şiirleri örnek olarak kullanılan şairler arasında ikinci sırada Bektaşî şairler bulunmaktadır. Bu şairlerin sayısı 11, genele oranı ise %15'tir. Daha sonra ise sırasıyla Nakşibendi (7), Bayramî Melamî(5), Kadiri(4), Halvetî(4), Gülşeni(3), Celvetî(2), Rıfai(1), Hurufî(1), Kübrevî(1), Ruşeni(1), Şa'bânî(1) tarikatına mensup şairler gelmektedir.

1.3 ALINTI SAYISINA GÖRE ŞAİRLER

Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*'nde toplam 1672 adet alıntı şiir kullanmıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, alıntı yapılan şairler arasında, ilk sırayı toplam yüz elli yedi alıntı ile Sâbit almaktadır. Sâbit'ten yapılan paylaşımlar, toplam alıntının % 9,3'ünü oluşturmaktadır. Onu yüz yedi alıntı ile Nef'î, doksan beş alıntı ile Nedîm, seksen bir alıntı ile Sünbülzâde Vehbî, altmış altı alıntı ile Ziyâ Paşa, altmış dört alıntı ile Mehmet Akif Ersoy, altmış üç alıntı ile Nâbî, elli dört alıntı ile Fuzûlî izlemektedir. Elli alıntı ile Yenişehirli Avnî, kırk alıntı ile Keçecizâde İzzet Molla, otuz dokuz alıntı ile Bâkî, yine otuz dokuz alıntı ile Sürûrî, otuz yedi alıntı ile Enderûnlu Vâsîf, otuz üç alıntı ile Enderûnlu Fâzîl, otuz alıntı ile Muallim Nâcî, yirmi alıntı ile Abdülhak Hâmid, yirmi yedi alıntı ile Tâhirü'l Mevlevî, yine yirmi alıntı ile Şeyh Gâlib, yirmi dört alıntı ile Bağdatlı Rûhî, on yedi alıntı ile Koca Râgıp Paşa en fazla alıntı yapılan şairlerdendir.

Yüz altı şairden sadece birer alıntı paylaşan Pakalın, altmış dokuz alıntının ise kaynağını belirtmemiştir.

Pakalın'ın en çok iktibas yaptığı şairler göz önüne alındığında bu şairlerin kendilerine has üslupları ile divan şiirinde yer etmiş; dilde ve düşüncede yerli unsurlara ve olaylara yer vererek gündelik hayatı ve konuşma dilini şiirlerinde ustaca kullanmış şairler oldukları görülmektedir. Mahallileşme akımıyla birlikte edebi ürünlerde görülen "yerlileşme" başta Sâbit olmak üzere sözlükte en çok alıntı yapılan şairlerin şiirlerinde sıklıkla göze çarpmaktadır. Günlük yaşayışla birlikte deyim ve atasözlerinin bu şairlerce şiire malzeme yapılması Pakalın'ın bu şairleri tercih etmesinde rol oynamaktadır. Sözlükte kendisinden en çok iktibas yapılan Sâbit, Nef'î ve Nâbî ile birlikte döneminin en fazla şöhret bulan şairlerinden biri

olmuştur. Öyle ki Gibb, kendisini Türk şiirine mizah duygusunu taşıyan ilk şair olarak görmektedir.⁸

Tablo 9: Alıntı Sayısına Göre Şairlerin Listesi

Sıra no	Adı	Alıntı Sayısı	Sıra no	Adı	Alıntı Sayısı	Sıra no	Adı	Alıntı Sayısı
1.	Sâbit	157	71	Fitnât	3	141	İbrâhim Edhem Pertev Paşa	1
2.	Nef'î	107	71	Müverrih Âlî	3	142	Zâkir	1
3.	Nedîm	95	73	Hoca Neş'et Efendi	3	143	Memduh Paşa	1
4.	Sünbülzâde Vehbî	81	74	İsmâil Safâ	3	144	Sahhâflar Şeyhîzâde Es'ad Efendi	1
5.	Lâ Edrî	69	75	Re'fet	3	145	Nâimâ	1
6.	Ziyâ Paşa	66	76	Şehdî	3	146	Celâl Paşa	1
7.	Mehmet Akif Ersoy	64	77	Aşık Tokatlı Nuri	3	147	Mesihî	1
8.	Nâbî	63	78	Halîm Girây	3	148	Fehîm-i Kadîm	1
9.	Fuzûlî	54	79	Mustafa Safvet Efendi	3	149	Nâdirî	1
10.	Yenişehirli Avnî	50	80	Nev'îzâde Atâî	2	150	Rızâ	1
11.	Keçecizâde İzzet Molla	40	81	Diyarbakirli Sa'id Paşa	2	151	İbrâhim Hakkı	1
12.	Bâkî	39	82	Mehmed Emîn Belig	2	152	Faruk Nafiz Çamlıbel	1
13.	Sürûrî	39	83	Cem Sultân	2	153	Osmân Şems Efendi	1
14.	Enderunlu Vâsîf	37	84	Emîn Hâkî	2	154	Kâmî	1
15.	Enderunlu Fâzıl	33	85	Münîf Paşa	2	155	Enverî	1
16.	Muallim Nâcî	30	86	Damat Mahmud Celâleddin Paşa	2	156	Abdülazîz Mecdi	1
17.	Abdülhak Hâmid Tarhan	28	87	Âsaf Mahmûd Celâleddîn Paşa	2	157	Gazak Abdâl	1
18.	Tahirü'l-Mevlevî	27	88	Üsküdarlı Safî	2	158	Ânî	1
19.	Şeyh Gâlib	27	89	Kemâl Paşazâde Sa'id	2	159	Seyrânî	1
20.	Bağdatlı Rûhî	24	90	Neşâtî, Ahmed Dede	2	160	Hilmî	1
21.	Koca Râgıp Paşa	17	91	Eşrefoğlu Rûmî	2	161	Lâmi'î	1
22.	Seyyid Vehbî	15	92	Nevres-i Kadîm	2	162	Fâik Alî	1
23.	Tevfik Fikret	14	93	Hâmî Ahmed Diyarbekrî	2	163	Şânizâde	1
24.	Nâilî-i Kadîm	12	94	Nazîf	2	164	Nahîfî	1
25.	Tokâdizâde Şekîp	12	95	Süleymân Sâlim	2	165	Basîrî	1
26.	Yahyâ Nazîm	11	96	Ahmed Paşa	2	166	Üsküblü İshâk	1

⁸ E. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c.2 (Ankara: Akçağ. Yay., 1999), 277.

							Çelebi	
27.	Nev'î	11	97	Usûlî	2	167	Ahmet Remzî Dede	1
28.	Kâzım Paşa	11	98	Hatâyî	2	168	Gavsî	1
29.	Arpaeminîzâde Sâmi	11	99	Muhîbbî (Kanuni Sultan Süleymân)	2	169	Âşık Ömer	1
30.	Hâkânî	10	100	Ahmed Cevdet Paşa	2	170	Hâşimî	1
31.	Şinâsî	10	101	Âşık Dertli	2	171	Hâşim	1
32.	Leskofçalı Gâlib	10	102	Âşık Paşa	2	172	Şemsî Paşa	1
33.	Yunus Emre	10	103	Gubârî	2	173	Şem'î	1
34.	Manastırlı Nâ'îlî	10	104	Mehmed Ali Hilmi Dede Baba	2	174	Âşık Şem'î	1
35.	Şeyhülislâm Yahyâ	10	105	Es'ad Muhlis Paşa	1	175	Haşmet	1
36.	Riyâzî	10	106	İki Bayraklızâde Nesîb	1	176	Necmüddin-i Kübrâ	1
37.	Nâmık Kemâl	9	107	Yusuf Kâmil Paşa	1	177	Suphî Paşa	1
38.	Avnî (Fatih Sultan Mehmet)	9	108	Mustafa Reşid Paşa	1	178	Zâ'ik	1
39.	Kaygusuz Abdâl	8	109	Uşşâkîzâde	1	179	Ahmedî	1
40.	Rahmî(Hevâyî) Kubûrîzâde	8	110	Âhî	1	180	Ferîd Bey	1
41.	Veysî	8	111	Ali Rûhî	1	181	Muhlisî (Şehzâde Mustafâ)	1
42.	Üsküdarlı Hakkı Bey	8	112	Nizâmî	1	182	Câmî	1
43.	Esrâr Dede	7	113	Kadrî	1	183	Hâfız Ahmed Paşa	1
44.	Aynî	7	114	Dâniş	1	184	Âtîf	1
45.	Kemalzade Ekrem	7	115	Zamîrî	1	185	Dede Ömer Rûşenî	1
46.	Taşlıcalı Yahyâ	6	116	Vâlihî-i Kadîm	1	186	Kânî	1
47.	Nevres-i Cedît	6	117	Râmî Abdurrahman Çelebî	1	187	Harputî Ahmed Ferîd	1
48.	Oğlanlar Şeyhi İbrahim	5	118	Remzî Baba	1	188	Recâî Efendi	1
49.	Nesîmî	5	119	Râmîz	1	189	Yusuf Ziya Ortaç	1
50.	Eşref Paşa	5	120	Mahmud Nedîm Paşa	1	190	Muharrem Dede	1
51.	Hersekli Arif Hikmet	5	121	Hazîneli Osmân Servet	1	191	Yüsrî	1
52.	Kemâlpaşazâde	5	122	Rahîmî	1	192	Karaçelebizade Abdülazîz Efendi	1
53.	Üsküdarlı Tal'ât	5	123	Şâhi (Şehzâde Bayezid)	1	193	Necâtî Bey	1
54.	Fennî	5	124	Şerîf Mehmed Çelebi	1	194	Hasırcîzâde Hâfız	1
55.	Nihâd Bey	4	125	Coşkun Abdal	1	195	Solakzâde	1
56.	Niyâzî-i Mısrî	4	126	Hayrî	1	196	Afîf	1
57.	Âkîf Paşa	4	127	Dündar Akünal	1	197	Âsım	1
58.	Hatem	4	128	Şükrü	1	198	Üsküdarlı Sırrı	1

59.	Süleymân Çelebî	4	129	İzzet Ali Paşa	1	199	Râsim	1
60.	Recaizâde M. Ekrem	4	130	Hüseyin Cân Efendi	1	200	Nâtî	1
61.	Cevrî	4	131	Râşid	1	201	Fânî	1
62.	Zâtî	4	132	Şeyhülslâm Behâî	1	202	Zahmî	1
63.	Hayâlî Bey	4	133	Zarîfî Ahmed Bey	1	203	Mantukî	1
64.	Âgehî	3	134	Selîmî (Yavuz Sultân Selîm)	1	204	Râzî Efendi	1
65.	Dukakinzâde Ahmed Beg	3	135	Hürrem Paşa	1	205	Hüsni	1
66.	Rızâ Tevfik	3	136	Sabrî Mehmed Şerîf	1	206	Fasîh Dede	1
67.	Vâhid	3	137	Deli Ozan	1	207	Rahmî	1
68.	Hâletî	3	138	Vasfî	1	208	Şi'ârî Efendi	1
69.	Antakyalı Münîf	3	139	Mithat Cemâl Kuntay	1	209	İzzet Bey	1
70.	Muhyiddîn Raîf Bey	3	140	Pertev	1	210	Veled Çelebî	1

Tabloda ilk sıralardaki şairler göz önüne alındığında, genellikle Pakalın ile yakın dönemlerde yaşamış devrin ünlü şairlerinin tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca genellikle mesnevi şairlerinden alıntı yapıldığı da gözlemlenmektedir. Alıntı yapılan şairler seçilirken genellikle 17, 18, 19 ve 20. yüzyıl şairlerine ağırlık verilmiştir.

1.4 DÖNEMLERİNE GÖRE ŞAİRLER

Pakalın'ın sözlüğünde alıntı yaptığı şairler ait oldukları döneme göre incelendiklerinde; klasik, yeni, tasavvuf / tekke ve halk edebiyatı olmak üzere dört dönem halinde sınıflandırılmıştır. Bu dönemlere ayrılırken dikkat edilen kriterler ve dönemlerin özellikleri aşağıdaki gibidir:

1.4.1 Klasik Türk Edebiyatı

Divan Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı gibi isimlerle anılan eski edebiyat, 13. yüzyıldan başlayıp Türklerin edebi hayatlarını da içine alarak 19. yüzyıl ortalarına kadar gelen tarihi süreci kapsar.

Bu devrin, Türk edebiyatının geneli ele alındığında, kuramsal ve estetik esaslarını İslami kültürden alarak oluştuğu ve bilhassa örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden güçlü ve sürekli etkisi altında şekillendiği görülmektedir. Çok belirgin örneklerini vermeye başladığı 13. yüzyıl sonlarından, 19. yüzyılın ikinci yarısına

kadar, büyük oranda bir değişikliğe uğramadan Arapça ile Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı yüzyıl sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir. Başlangıçta, yeni edebiyattan ayrı tutmak düşüncesiyle “edebiyât-ı cedîde” karşıtı olmak üzere ona “edebiyât-ı kadîme” ve “şî‘r-i kudemâ” denmiş, mahsullerinden de “âsâr-ı eslâf” diye bahsedilmiştir. Sonraları, “havas edebiyatı, saray veya enderun edebiyatı, skolastik edebiyat, medrese edebiyatı, ümmet edebiyatı, ümmet çağı edebiyatı” adları verildiğı gibi bunlara “Osmanlı edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı, klasik edebiyat, klasik Türk edebiyatı” şeklinde yeni isimler eklenmiştir. “Divan edebiyatı” sözü bunlar arasında en yenisi olduğı kadar en fazla tutulmasını da olmuştur. Bu tabirin yetersiz mahiyetinden dolayı onun yerine “klasik Türk edebiyatı” adı zamanla daha fazla tercih edilir olmuştur.⁹

Pakalın, klasik dönem diye tabir edilen on üçüncü yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arasında yaşamış ve bu döneme ait özelliklere haiz yüz kırk bir şairden toplam bi iki yüz altmış yedi adet alıntı yapmıştır ki bu toplam alıntı sayısı olan bin altı yüz yetmiş ikinin %75’ini oluşturmaktadır. Bu oran göz önüne alındığında Pakalın’ın klasik dönem şairlerine öncelik verdiği, örneklerini seçerken klasik dönem şairlerini tercih ettiği görülmektedir.

1.4.2 Yeni Türk Edebiyatı

Osmanlı Devleti’nin 3 Kasım 1839 tarihindeki Tanzimat Fermanı ile siyasal ve kültürel yönden batıya yönelmesi, edebiyat alanında da önemli yeniliklerin getirilmesine sebep olmuştur. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Batı’ya, özellikle de Fransa’ya giden Türk aydınları, Batı sanatçılarının etkisiyle sanat ürünleri vermeye başlamış, böylece ülkemizde Batı etkisindeki Türk edebiyatı dönemi başlamıştır. Osmanlı aydın sınıfının Batı’ya yönelmesinin ve Batı’dan gelen yeniliklerin belirtilerini taşıdığından bu dönem Tanzimat edebiyatının yanı sıra Batı etkisindeki Türk edebiyatı veya yeni Türk edebiyatı gibi adlarla da anılmıştır. 19. yüzyılla başlayan bu dönemde Türk edebiyatı, batılılaşma hareketine bağlı olarak roman, hikâye, tiyatro gibi yeni türlerin denenmesiyle çağdaş bir çizgiye girmiştir. Bu dönemin alt dönemleri; Tanzimat dönemi, Servet-i Fünun Dönemi, Fecr-i Atı dönemi, Cumhuriyet Dönemi’dir.¹⁰

Pakalın, Yeni Türk edebiyatı dönemine ait yürmi yedi şairden toplam iki yüz seksen iki alıntı paylaşmıştır. Bin altı yüz yetmiş iki alıntının % 16,86’ine tekabül eden bu rakam, Pakalın’ın klasik dönemden sonra en fazla yararlandığı dönem olarak dikkat çekmektedir.

⁹ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.9 (İstanbul: TDV, 2013), 389.

¹⁰ M.Orhan Okay, “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: TDV, 2013), 167.

1.4.3 Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı

Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra tasavvufun etkisiyle eserlerin kaleme alındığı edebiyat koludur. Dini ve tasavvufi düşünce yapısı ile bu düşünce yapısının gerektirdiği yaşantıyı yaymak için ortaya çıkmış bu edebiyat döneminin temeli Allah sevgisi ve Vahdet-i vücud düşüncesidir. Mecazi aşk ile hakiki aşk arasında kuvvetli bağlar kuran, ortak mazmunların bulunduğu bir şiir çizgisinde gelişimini sürdüren tasavvuf edebiyatı dönemindeki şairlerin çoğu tarikatlara bağlı olan dergâhlarda ve diğer medreselerde yetişmiş, hoşgörüyü, ilahi aşkı ve sevgiyi benimsemiş kişilerdir. Şairler bağlı buldukları tarikatın inançlarını ve yaşayış biçimlerini yayma gayesi gütmüş ve onun için edebiyatı bir araç olarak görmüşlerdir. Şairler, hem divan hem de halk şiirine ait biçimleri kullanmışlar ve genellikle halkın anlayabileceği yalın bir dili tercih etmişlerdir.¹¹

Pakalın, eserinde otuz beş adet tasavvuf ve tekke şairinden toplam yüz on dört alıntı yapmıştır. Bu rakam, toplam alıntı sayısının % 6,81'ine karşılık gelmektedir.

1.4.4 Halk Edebiyatı

Halk edebiyatı, halkın edebi zevkini karşılamak için sözlü olarak ortaya çıkan, kendine özgü bir dil ve üsluba sahip edebiyat koluna verilen isimdir. Edebiyatın bu kolu, söyleyeni belli olmayan veya zamanla topluma mal olmuş, halkın ortak malı kabul edilen anonim ürünler ile “âşık” olarak kabul edilen halk şairlerince ortaya konmuş şiirlerden oluşmaktadır. Bu edebiyat, sözlü edebiyat geleneğinin devamıdır. Bu dönemdeki şiirler, halkın kullandığı dil ile ve dörtlükler hâlinde, -İslamiyet öncesi Türk edebiyatında olduğu gibi- hece ölçüsü kullanılarak yazılmıştır. Verilen eserlerde yabancı sözcük sayısı azdır. Bu dönem ürünlerinde genellikle aşk, hasret, doğa ve kahramanlık vb. konular işlenmiştir. Bu sözlü ürünler “cönk” adıyla isimlendirilen el yazması kitaplarda toplanmıştır. Genellikle okur yazar olmayan halk şairleri şiirlerini saz eşliğinde söylemektedirler. Saz şairliği yapmayı başka bir âşığın yanında çirak olarak öğrenen âşıklar, ustalarından birer mahlas alarak çeşitli yerlerde saz eşliğinde şiirlerini icra ederle. “Âşık-halk edebiyatı” doğrultusunda eser veren şairler, şiirlerin son dörtlüğünde mahlaslarını kullanmışlardır. Âşık edebiyatı şairlerinin bazıları “divan şiirinden” etkilenirken bazıları ise hiç etkilenmeyerek “klasik halk edebiyatına” bağlı kalmıştır. Bu dönemde hece ile aruzu beraber kullanan şairler de olmuştur. Şiir birimi olarak ise anonim halk edebiyatından farklı olarak dörtlüğün yanı sıra beyit de kullanılmıştır. Bu dönem ürünlerinde genellikle aşk, doğa, sevgi, hasret, ayrılık, gurbet, kıskançlık gibi konular işlenmiştir.¹²

¹¹ A. Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.40 (İstanbul: TDV, 2013), 381.

¹² Saim Sakaoğlu, “Halk Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: TDV, 2013), 352-353.

Pakalın, eserinde altı halk şairinden toplam dokuz alıntı paylaşmıştır. Bu verilere bakılacak olursa Pakalın'ın halk edebiyatı geleneneğine uzak olduğu söylenebilir. Zira bu rakam toplam alıntının % 0,53 gibi bir oranına karşılık gelmektedir ki bu sayı yapılan alıntılar içinde hayli düşük bir sonuçtur.

Pakalın'ın sözlüğünde örnek olarak kullandığı alıntıların sahibi olan şairler, yaşadıkları dönemlere göre incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 10: Dönemlerine Göre Şairlerin Listesi

Klasik	Âşık Paşa, Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Nizâmî, Cem Sultân, Ahmed Paşa, Mesîhî, Necâtî Bey, Câmî, Enveri, Hayâlî Bey, Şükrü, Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî, Âgehî, Bâkî, Dukâkinzâde Ahmed Beg, Âhî, Nev'î, Veysî, Taşlıcalı Yahyâ, Şâhî (Şehzâde Bayezid, Zâtî, Kemâlpaşazâde, Müverrih Âlî, Selîmî(Yavuz Sultân Selim), Vasfî, Usûlî, Lâmi'î, Üsküblü İshak Çelebi, Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman), Şemsi Paşa, Muhlisî (Şehzâde Mustafâ), Hâfız Ahmed Paşa, Gubârî, Cevrî, Nâilî-i Kadîm, Sâbit, Nef'î, Nev'î-zâde Atâî, Rahmî (Hevâyî) Kubûrizâde, Uşşâkizâde, Nâbî, Hâletî, Zamirî, Râmî Abdurrahmân Çelebi, Şeyhülislâm Yahyâ, Hüseyin Cân Efendi, Riyâzî, Şeyhülislâm Behâî, Neşâtî, Ahmed Dede, Hürrem Paşa, Sabrî Mehmed Şerif, Nâimâ, Fehîm-i Kadîm, Nâdirî, Nahîfî, Hâşimî, Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi, Solakzâde, Üsküdarlı Sırrı, Mantikî, Afif, Nedîm, Keçecizâde İzzet Molla, Halîm Girây, İki Bayraklızâde Nesib, Koca Râgıp Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Yahyâ Nâzim, Mehmed Emin Belîğ, Sürûrî, Hatem, Enderûnlu Fâzıl, Dâniş,Vâhid, Antakyalı Münîf, Şeyh Gâlib, Arpaeminizâde Sâmi, Şerif Mehmed Çelebi, Fitnât, İzzet Ali Paşa, Sa'id, Kemâl Paşazâde, Hoca Neş'et Efendi, Nevres-i Kadîm, Hâmî Ahmed Diyarbekrî, Fennî, Seyyid Vehbî, Pertev, Re'fet, Şehdî, Haşmet, Âtuf, Yüsrî, Âsim, Râsim, Râzî Efendi, Diyarıbekirli Sa'id Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Enderûnlu Vâsif, Aynî, Leskofçalı Gâlib, Nihâd Bey, Yenişehirli Avnî, Âkif Paşa, Eşref Paşa, Damat Mahmûd Celâleddin Paşa, Âsâf Mahmûd Celâleddin Paşa, Râmiz, Mahmûd Nedîm Paşa, Hazîneli Osmân Servet, Hersekli Arif Hikmet, Manastırlı Nâ'ilî, Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendî, Osmân Şems Efendi, Şânizâde, Recâî Efendi, Hasırcızâde Hâfız, Nevres-i Cedît, Fasîh Dede, Esrâr Dede.
Yeni	Muallim Nâcî, Ziyâ Paşa, Es'ad Muhlis Paşa, Nâmık Kemâl, Yusuf Kâmil Paşa, Şinâsî, Tevfîk Fikret, Ali Rûhî, Rızâ Tevfîk, Abdülhak Hâmid Tarhan, Münîf Paşa, Recâizâde M. Ekrem, Ahmed Cevdet Paşa, Süleymân Sâlim, İbrâhim Edhem Pertev Paşa, Memduh Paşa, Suphî Paşa, Harputî Ahmed Ferit, Tâhirü'l-Mevlevî, Mehmet Akif Ersoy, Muhyiddîn Râif Bey, Dündar Akünal, Mithat Cemâl Kuntay, Faruk Nafiz Çamlıbel, Kemalzâde Ekrem, Fâik Ali, Yusuf Ziya Ortaç
Tasavvuf ve Tekke	Yunus Emre, Veled Çelebi, Necmüddin-i Kübrâ, Kaygusuz Abdâl, Nesîmî, Süleymân Çelebî, Eşrefoğlu Rûmî, Dede Ömer Rûşenî, Hüsni, Hâkânî, Vâlihî-i Kadîm, Hatâyî, Şem'î, Ahmedî, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim, Niyâzî-i Mısırî, İbrâhim Hakkı, Hâşim, Kânî, Zahmî, Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Kâzım Paşa, Emîn Hâkî, Üsküdarlı Hakkı Bey, Üsküdarlı Sâfî, Üsküdarlı Tal'ât, İsmâil Safâ, Rızâ, Abdülaziz Mecdî, Zâ'ik, Aşık Dertlî, Muharrem Dede, Tokâdizâde Şekîp, Ahmet Remzî Dede, Gavsî
Halk	Gazak Abdâl, Âşık Ömer, Âşık Şem'î, Remzî Baba, Âşık Tokatlı Nûrî, Coşkun Abdal

Tablo göz önüne alındığında en fazla alıntı yapılan şairlerin klasik döneme ait şairler olduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşamış yüz kırk bir şairden toplam 1267 adet alıntı paylaşmıştır. Klasik dönemin ardından otuz beş şairle tasavvuf ve tekke

şairleri gelmektedir. Ancak yeni edebiyata ait şairlerin sayısı yirmi yedi adet olmasına rağmen bu şairlerden yapılan alıntı sayısı iki yüz seksen ikidir ki bu sayı tasavvuf ve tekke şairlerinden yapılan alıntı sayısı olan yüz yirmi ikiden daha fazladır. Sıralamada en son olarak altı şair ve dokuz alıntı ile halk şairleri gelmektedir.

Tablo 11: Yararlanılan Şairlerin ve Yapılan Alıntılarının Dönemlerine Göre Oranı

Dönem	Şair Sayısı		Alıntı Sayısı	
	Şair Sayısı	Yüzdesi	Alıntı Sayısı	Yüzdesi
Klasik Türk Edebiyatı	141	67,14	1267	% 75,77
Yeni Türk Edebiyatı	27	12,91	282	% 16,19
Tasavvuf Edebiyatı	35	16,66	114	% 6,81
Halk Edebiyatı	6	2,87	9	% 0,5
Bilinmeyen	1	0,47	69	% 3,96

Tüm bu veriler göz önüne alındığında, Pakalın'ın alıntı yaparken klasik döneme ait olan şairleri tercih ettiği görülmektedir.

BÖLÜM II

2. YARARLANILAN KAYNAKLAR

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* isimli eserini hazırlarken birçok kaynaktan yararlanmışır. Bu kaynaklar arasında edebî eserler önemli bir yer tutmaktadır.

Pakalın'ın şahsına ait kitapları, daha önceleri Atıf Efendi Kütüphanesinde bulunmaktayken restorasyon çalışmaları esnasında bu eserler, Süleymaniye Kütüphanesine taşınmıştır ve hâlen orada müstakil bir koleksiyon hâlinde muhafaza edilmektedir. Sözlükte isimleri geçen kitapların büyük bir kısmı, Pakalın'ın özel kütüphanesinde yer almaktadır.

Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde iktibas yaptığı beyitler için yararlandığı kaynakları konu ve türlerine göre aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz:¹³

2.1 ŞİİR KİTAPLARI

2.1.1 Klasik Şairlerin Eserleri

Klasik şairlerin eserleri tabiri, Türk edebiyatının on üçüncü yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arası dönemini kapsayan ve Eski Edebiyat dönemi olarak da ifade edilen dönemde yaşayan şairlerin ortaya koyduğu eserleri karşılamaktadır. Bu eserler, şairlerin şiirlerini bir araya getirdiği divanlar ile çeşitli şairlerin şiirlerinin toplandığı antoloji ve şiir mecmualarından oluşmaktadır.

Pakalın'ın eserinde örnek olarak kullandığı alıntıları ihtiva eden eserler şunlardır:

2.1.1.1 Divanlar

Mehmet Zeki Pakalın'ın sözlüğünde iktibas yaptığı beyitlere kaynaklık eden eserlerin başında divan ve divançeler gelmektedir. Sözlükte kaynak olarak kullanılan

¹³ Burada bahsedilen kaynaklar, Pakalın'ın eserinde iktibas ettiği beyitlerin ait olduğu kaynaklardır. Bu kaynaklar, tarafımızca tespit edilmiştir.

divanlar ve divançeler ile bu eserler üzerine yapılan çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

2.1.1.1.1 Divanı elimizde olan şairler

Tablo 12. Divanlar ve Kaynakçası

Kaynak Divanlar	Dönemi	Üzerine Yapılan Çalışmalar
Kâmî Divanı	?	
Yunus Emre Divanı	13. yy.	Gölpınarlı, Abdülbaki, <i>Yunus Emre Divanı</i> , İstanbul, 1943
Veled Çelebi Divanı	13. yy.	Uzluk, Feridun Nafiz, <i>Divanı Sultan Veled</i> (İstanbul: Uzluk Basımevi, 1941).
Eşrefoğlu Rûmî Divanı	14. y-y.	Çelebi, Asaf Halet, <i>Eşrefoğlu Dîvânı</i> (İstanbul: Hece, 2000).
Nesîmî Divanı	15. yy.	Ayan, Hüseyin, <i>Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II</i> (Ankara: TDK, 2002).
Avnî Divanı	15. yy.	Doğan, Muhammed Nur, <i>Fatih Divanı ve Şerhi</i> (İstanbul: Yelkenli, 2007).
Nizâmî Divanı	15. yy.	İpekten, Haluk, <i>Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı</i> (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974).
Cem Sultan Divanı	15. yy.	Ersoylu, Halil, <i>Cem Sultan'ın Türkçe Divanı</i> (Ankara: TDK, 1989).
Ahmed Paşa Divanı	15. yy.	Tarlan, Ali Nihat, <i>Ahmet Paşa Divanı</i> (Ankara: Akçağ, 1992).
Mesîhî Dîvânı	15. yy.	Mengi, Mine, <i>Mesîhî Dîvânı</i> (Ankara: AKM, 1995).
Ömer Rûşenî Divanı	15. yy.	Demir, Suna, <i>Dede Ömer Rûşenî Divanı'nın (1b-60a) transkripsiyonlu metni ve sözlük çalışması</i> (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010).
Necâtî Bey Divanı	15. yy.	Tarlan, Ali Nihad, <i>Necâtî Beg Divanı</i> (İstanbul: MEB, 1963).
Fuzûlî Divanı	16. yy.	Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, <i>Fuzûlî Divanı</i> (Akçağ, 2000).
Bağdatlı Rûhî Divanı	16. yy.	Ak, Coşkun, <i>Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)</i> , 2 c. (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001).
Bâkî Divanı	16. yy.	Küçük, Sabahattin, <i>Bâkî, Dîvân: Tenkitli Basım</i> (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994).
Dukakinzâde Ahmed Beg Divanı	16. yy.	Süzen, Hüseyin, <i>Dukakinzâde Ahmed Beg Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)</i> (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994).
Nev'î Divanı	16. yy.	Tulum, Mertol, M. Ali Tanyeri, <i>Nev'î Divanı</i> (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977).
Veysî Divanı	16. yy.	Toska, Zehra, <i>Veysî: Divanı, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği</i> (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985).
Yahyâ Bey Divanı	16. yy.	Çavuşoğlu, Mehmed, <i>Yahyâ Bey Dîvânı</i> (İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1977).
Şâhî (Şehzade Bayezid) Divanı	16. yy.	Kılıç, Filiz, <i>Şâhî-Hayatı ve Divanı</i> (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000).
Zâtî Divanı	16. yy.	Çavuşoğlu, Mehmed ve Ali Tanyeri, <i>Zâtî Divanı</i> (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987).
Kemâl Paşazâde Divanı	16. yy.	Demirel, Mustafa, <i>Divan, İbn Kemal</i> (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1996).
Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı	16. yy.	Aksoyak, İ. Hakkı, <i>Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni</i> , Doktora Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1999).
Hayâlî Divanı	16. yy.	Tarlan, Ali Nihad, <i>Hayâlî Bey Dîvânı</i> (Ankara: Akçağ, 1992).
Selîmî (Yavuz Sultan Selim) Divanı	16. yy.	Tarlan, Ali Nihat, <i>Yavuz Sultan Selim Divanı</i> (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946).
Usûlî Divanı	16. yy.	İsen, Mustafa, <i>Usûlî Dîvânı</i> (Ankara: Akçağ, 1990).

Enveri Divanı	16. yy.	Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı, <i>Ümmî Divan Şairleri ve Enveri Divanı</i> (Ankara: MEB, 2001).
Lâmi'î Çelebi Divanı	16. yy.	Burmaoğlu, Hamit Bilen, <i>Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)</i> , (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983).
Hatâyî Divanı	16. yy.	Ergun, Sadeddin Nüzhet, <i>Hatâyî Divânı</i> (İstanbul: Maarif Kitabevi, 1946).
Üsküblü İshak Çelebi Divanı	16. yy.	Çavuşoğlu, Mehmed ve Ali Tanyeri, <i>Üsküblü İshak Çelebi Divanı Tenkitli Basımı</i> (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990).
Muhibbî Divanı	16. yy.	Ak, Coşkun, <i>Muhibbî Dîvânı</i> (Ankara: KTB, 1987).
Şemsî Paşa Divanı	16. yy.	Akkaya, Mehmet, <i>Şemsi Paşa Divanı İnceleme Edisyon Kritikli Metin</i> (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992).
Şem'î Divanı	16. yy.	Karavelioğlu, Murat Ali, <i>On Altınca Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divanının Edisyon Kritiği ve İncelenmesi I</i> , (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005).
Sârbân Ahmed Divanı	16. yy.	Kayabaşı, Ayfer, <i>Sârbân Ahmed ve Divanı</i> (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1995).
Nâilî-i Kadîm Divanı	17. yy.	İpekten, Halûk, <i>Nâilî Divanı</i> (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990). (Ö.K)
Sâbit Divanı (Ö.K.)	17. yy.	Karacan, Turgut, <i>Bosnalı Alaeddin Sabit: Divan</i> (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991).
Nef'î Divanı	17. yy.	Akkuş, Metin, <i>Nef'î Dîvânı</i> (Ankara: Akçağ, 1993).
Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Divanı	17. yy.	Yılmaz, Nuri, <i>Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Divanı (İnceleme-Metin)</i> , (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998).
Niyâzî-i Mısırî Divanı	17. yy.	Erdoğan, Kenan, <i>Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Ve Divanı'nın Tenkitli Metni</i> (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998).
Hevâyî (Abdurrahman Kuburizade) Divanı	17. yy.	Çakır, Zehra Vildan, <i>Hevayî (Abdurrahman Kuburizade) Divanı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi</i> , (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Üniversitesi, 1998).
Nâbî Divanı	17. yy.	Bilkan, Ali Fuat, <i>Nabi Divanı / Yusuf Nabi</i> (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997).
Azmîzâde Hâletî Divanı	17. yy.	Kaya, Bayram Ali, <i>Azmî-Zâde Hâletî Dîvânı (Giriş ve Dîvân'ın Tıpkıbasımı; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)</i> (Harvard, 2003).
Râmî Abdurrahman Çelebi Divanı	17. yy.	Kavukçu, Fatma Zehra, <i>Râmî Divanı</i> , (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2000).
Cevrî Divanı	17. yy.	Ayan, Hüseyin, <i>Cevrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni</i> (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981).
Şeyhülislâm Yahyâ Divanı	17. yy.	Ertem, Rekin, <i>Yahyâ Dîvânı</i> (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995).
Riyâzî Divanı	17. yy.	Açıkgöz, Namık, <i>Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler</i> (Ankara: KB Yayınları, 1990).
Şeyhülislâm Behâî Divanı	17. yy.	Ergun, Sadeddin Nüzhet, <i>Şeyhülislâm Bahâyî Hayatı ve Eserleri</i> (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1933).
Neşâtî Divanı	17. yy.	Kaplan, Mahmut, <i>Neşâtî Divanı</i> (İzmir: Akademi Kitabevi, 1996).
Fennî Divanı	17. yy.	Demirkazık, Hacı İbrahim, <i>18. Yüzyıl Şairi Mustafa Fennî, Divan (İnceleme- Tenkitli Metin-Dizin) I-II</i> (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009).
Sabrî Mehmed Şerîf Divanı	17. yy.	Çeçen, Mehmet Korkut, <i>Sabrî Mehmed Şerîf, Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili</i> (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2010).
Fehîm-i Kadîm Divanı	17. yy.	Üzgör, Tahir, <i>Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi</i> (Ankara: AKM, 1991).
Sabrî-i Şâkir Divanı	17. yy.	Yılmaz, Müslim Cahid, <i>Sabrî-i Şâkir, Dîvânı</i> (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010).

Nahîfî Divanı	17. yy.	Aypay, İrfan, <i>Nahîfî Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni</i> (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992).
Âşık Ömer Divanı	17. yy.	Çelepi, Mehmet Surur, <i>Âşık Ömer Divanı'nın Tahlili</i> (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005).
Hâşimî Divanı	17. yy.	Bulan Özdemir, Ayşe, <i>Haşimi Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının tenkitli Metni</i> (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü., 1993).
Hâfiz Ahmed Paşa Divanı	17. yy.	Uysal, Adem, <i>Hâfiz Ahmed Paşa Divanı (Metin-İnceleme)</i> , (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü., 2010).
Üsküdarlı Sırrî Divanı	17. yy.	Özyılmaz, Halime, <i>Üsküdarlı Sırrî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni</i> (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995).
Mantukî Divançesi	17. yy.	Kaya, Bilge, <i>17. yy. Divan Şairi Mantuki Ahmet Efendi ve Divançesi</i> , (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü., 1991).
Fasîh Dede Divanı	17. yy.	Çıpan, Mustafa, <i>Fasîh Divanı : İnceleme Tenkidli Metin</i> , (Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 2003).
Abdullah Re'fet Bey Divançesi	18. yy.	İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu 1967: 732-733.
Nedîm Divanı	18. yy.	Muhsin, Macit, <i>Nedim Divanı</i> (Ankara: Akçağ, 1997).
Halîm Giray Divanı	18. yy.	Çögenli, M.Sadi, Recep Toparlı, <i>Divan-ı Halim Giray</i> (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992).
İki Bayraklızâde Nesîb Divanı	18. yy.	Erdem, Sadık, <i>İki Bayraklı-zâde Nesîb ve Divânı: İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük</i> (Isparta:Tuğra Matbaası, 2002).
Koca Râgıb Paşa Divanı	18. yy.	Yorulmaz, Hüseyin, <i>Koca Ragıb Paşa</i> (Ankara: KB, 1998).
Sünbülzâde Vehbî Divanı	18. yy.	Beyzadeoğlu, Süreyya, <i>Sünbülzâde Vehbî Divânının Tenkitli Metni ve İncelemesi</i> (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985).
Yahyâ Nazîm Divanı	18. yy.	Gümüş, Nevin, <i>Yahya Nazım Divanı 1</i> (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü, 1992).
Esrâr Dede Divanı	18. yy.	Horata, Osman, <i>Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divânı</i> (Ankara: KB Yay., 1998).
Mehmed Emîn Belîğ Divanı	18. yy.	Demirel, Gamze, <i>18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Divânı: İnceleme- Tenkitli Metin- Tahlil</i> (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005).
Sürûrî Divanı	18. yy.	Batur, Atilla, <i>Sürûrî Divanı Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni</i> (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2002).
Hatem Divanı	18. yy.	Varişoğlu, Mehmet Celal, <i>Hatem, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi</i> (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997).
Enderunlu Fâzıl Divanı	18. yy.	Yanartaş, Yusuf, <i>Enderunlu Fâzıl Divânı ve İndeksi</i> (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997).
Dâniş Divanı	18. yy.	Birgören, Hamdi, <i>Dâniş Divanı, İnceleme-Metin</i> (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004).
Vâhid Divanı	18. yy.	Kahraman, Bahattin, <i>Vahid Mahtûmî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni, Cilt 1-2</i> (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995).
Antakyalı Münîf Divanı	18. yy.	Küçük, Sabahattin, <i>Antakyalı Münîf Divanı</i> (Ankara: KB, 1999).
Şeyh Gâlib Divanı	18. yy.	Kalkışım, Muhsin, <i>Şeyh Gâlib Divânı</i> (Ankara: Akçağ, 1994).
Arpaemînzâde Sâmi Divanı	18. yy.	Kutlar, Fatma Sabiha, <i>Arpaemînzade Sâmi Divanı, Tenkitli Metin İnceleme</i> (Doktora Tezi, Hacettepe Ü, 1996).
Pazarbaşızâde Osman Servet Divanı	18. yy.	Diriöz, Meserret, <i>Pazarbaşı-Zâde Osman Servet Divânı-Tenkidli Basım</i> (İstanbul: Patrol Matbaacılık, 2015).
Şerîf Mehmed Çelebî Divanı	18. yy.	Epçaçan, Çahit, <i>Esad-zade Mehmet Çelebi, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı</i> (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999).
Fitnat Hanım Divanı	18. yy.	Çeçen, Halil, <i>Fitnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı [İnceleme Metin]</i> (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1996).
İzzet Ali Paşa Divanı	18. yy.	Aypay, A. İrfan, <i>Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-</i>

		<i>Edebî Kişiliği, Divan: Tenkitli Metin, Nigâr-nâme: Tenkitli Metin</i> (İstanbul, 1998).
Hoca Neş'et Divanı	18. yy.	Genç, İlhan, <i>Hoca Neş'et: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ın Tenkidli Metni</i> (İzmir, 1998).
Nevres-i Kadîm Divanı	18. yy.	Akkaya, Hüseyin, <i>Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvân'ı: İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım</i> (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995).
Hâmî Divanı	18. yy.	Yılmaz, Kadri H., <i>Hâmî Ahmed Diyarbekrî Divanı (İnceleme-Metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011).
Seyyîd Vehbî Divanı	18. yy.	Dikmen, Hamit, <i>Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni</i> (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991).
Pertev Divanı	18. yy.	Bektaş, Ekrem, <i>Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı</i> (Malatya: Öz Serhat Yayıncılık, 2007).
Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı	18. yy.	Külekcî, Numan, Turgut Karabey, <i>Erzurumlu İbrahim Hakkı, Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin)</i> (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997).
Şehdî Divanı	18. yy.	Bayındır, Şeyda, <i>Şehdi Divanı</i> (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008).
Hâşim Baba Divanı	18. yy.	Yalçinkaya, Mehmet Akif, <i>Bandırmalızade Haşim Baba Divanı (İnceleme-Metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
Âşık Şem'î Divanı	18. yy.	Sarı, Mehmet, <i>Mevlevî Aşık ve Şair Konyalı Şem'î Divanı</i> (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayın No: 228, 2013).
Haşmet Divanı	18. yy.	Aslan, Mustafa, <i>Haşmet: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni</i> (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995).
Atıf Divanı	18. yy.	Dadaş, Cevdet, <i>Atıf Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni</i> (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ü., 1991).
Yüsrî Divanı	18. yy.	Acar, Aslihan Yıldız, <i>Yüsrî, Hayatı, Eserleri, Edebi kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni</i> (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001).
Âsım Divançesi	18. yy.	Arslan, Fatma Şennur, <i>Ârifzâde Âsım ve Dîvançesi (İnceleme Metin, Dizin Sözlük)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010).
Râsim Divançesi	18. yy.	Öksüz, Yılmaz, <i>Eğrikapılı Mehmed Râsim Ve Divançesi (İnceleme-Metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Programı, 2010).
Râzî Efendi Divanı	18. yy.	Kodaz, Atike, <i>Râzî Abdüllatîf: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânı</i> (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1994).
Yenişehirli Avnî Divanı	19. yy.	Turan, Lokman, <i>Yenişehirli Avnî Dîvânı'nın Tahlili ve Encümen-i Şuarâ'dan Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı'na Geçiş (Tenkitli Metin ve İnceleme)</i> (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998).
Nihâd Bey, Gazelliyyât-ı Mîr Nihâd	19. yy.	Nihâd Bey, <i>Gazelliyyât-ı Mîr Nihâd</i> (İstanbul, (y.y., t.y.)).
Es'ad Muhlis Paşa Divanı	19. yy.	Esad Paşa, <i>Divançe-i Esad Paşa: Erzurum Esad Paşa Camisinin Banisi</i> , Hazırlayanlar M. Sadi Çögenli, Yakup Şafak, Recep Toparlı (Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992).
Nevres-i Cedîd Divanı	19. yy.	Kaya, Bayram Ali, <i>Osman Nevres ve Dîvânı (İnceleme-Metin)</i> (İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2007).
Mehmet Ali Hilmi DedeBaba Divanı	19. yy.	Karakuş, Gülbeyaz, <i>Mehmet Ali Hilmi DedeBaba Divanı</i> (İstanbul: Revak Kitabevi, 2012).
Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Divanı	19. yy.	Erdoğan, Kenan, <i>Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı</i> (Manisa, 2004).
Enderûnlu Vâsîf Divanı	19. yy.	Gürel, Rahşan, <i>Enderunlu Osman Vâsîf Bey ve Divanı</i> (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999).

Aynî Divanı	19. yy.	Arslan, Mehmet, <i>Antepli Aynî Divanı</i> (İstanbul: Kitabevi Yay., 2004).
Leskofçalı Galib	19. yy.	Özgül, Kayahan, <i>Leskofçalı Gâlib</i> (Ankara: KTB Yay., 1987).
Eşref Paşa Divanı	19. yy.	Doğan, Serap Urgan, <i>Eşref Paşa Dîvânı</i> (Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi, 2010).
Üsküdarlı Hakkı Bey Divanı	19. yy.	Yıldırım, Arzu, <i>Üsküdarlı Hakkı Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006).
Mahmûd Celâleddin Paşa Divanı	19. yy.	Koçver, Ayten, <i>Mahmud Celeleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin</i> (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü, 2008).
Âsaf, Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa Divanı	19. yy.	Ceylan, Ömür, <i>Hânedan'da Bir Âsî: Âsaf, Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı</i> (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003).
Râmiz Mehmed Efendi Divanı	19. yy.	Polat, Fatih, <i>Ramiz Mehmed Efendi Divanı(Edisyon-Kritik-Metin-İnceleme)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2003).
Mahmûd Nedîm Paşa Divanı	19. yy.	Kürkçüoğlu, Mehmet Akif, <i>Mahmud Nedim Paşa Divanı</i> , (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2004).
Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı	19. yy.	Özgül, M.Kayahan, <i>Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-II, Hersekli Arif Hikmet Bey</i> (İstanbul, Kitabevi, 2015).
Üsküdarlı Sâfi Divançesi	19. yy.	Üsküdarlı Sâfi, <i>Divançe-i Sâfi</i> , Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Demirbaş No: 046076 (1899)
Memdûh Paşa Divanı	19. yy.	Odunkıran, Fatih, <i>Mehmed Memdûh Paşa Ve Dîvân-ı Eş'ârı (İnceleme-Metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ü, 2011).
Osman Şems Efendi Divanı	19. yy.	Kürkçüoğlu, Kemal, <i>Edip Osman Şems Efendi Divanından Seçmeler</i> (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1996).
Abdülazîz Mecdî Divanı	19. yy.	Karataş, Hakan, <i>Balkesirli Abdülaziz Mecdî ve divanı (inceleme-metin)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015).
Şânîzâde Divanı	19. yy.	Çipiloğlu, Adviye Rabia, <i>Şânîzâde Ataulah ve Divanı</i> , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
Ahmet Cevdet Paşa Divançesi	19. yy.	Yıldıran, Meliha, <i>Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet</i> (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994).
Âşık Tokatlı Nûrî	19. yy.	Onay, Ahmet Talat, <i>Âşık Tokatlı Nûrî</i> (Çankırı: y.y., 1933).
Zâ'ik Divanı	19. yy.	Karakoyun, Engin, <i>Zâik Divanı (Metin, 1b-65a)</i> (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007).
Âşık Dertli Divanı	19. yy.	Tek, Recep, <i>Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)</i> (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011).
Kânî Divanı	19. yy.	Yazar, İlyas, <i>Kâni Dîvânı Tenkidli Metin ve Tahlil</i> (İstanbul: Libra Yay., 2010).
Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe Divanı	20. yy.	Olgun, Tahir, <i>Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları</i> , haz. Mehmet Atalay (Erzurum, 2005).

2.1.1.1.2 Divanı elimizde olmayanlar şairler

Pakalın'ın örnek olarak verdiği şairlerin bir kısmı herhangi bir divanda yer almamakta, mecmua, tezkire ve antolojilerde geçmektedir. Muhtemelen Pakalın bu örnekleri de bu tür kaynaklardan almış olmalıdır. Aşağıdaki tabloda isimleri verilen şairlerin divanları olduğu söylenmekle birlikte kütüphanelerde herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Örneğin, İbnül-Emin Mahmud Kemal İnal, Nâilî'nin divanının

Trabzon eski valilerinden Kadri Bey'in evinde bulunduğunu ve Kadri Bey'in Haydarpaşa'daki evinde çıkan yangında divanın da yandığını, şairin gazel, kaside, müstezad, terkiib-bend, tarih, hiciv, hezl gibi şiirlerinden oluşan 75 parça şiirinin kendisinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴

Tablo 13: Divanı Elde Olmayan Şairler

Şair adı	Yaşadığı Dönem
Ânî-i Diger	?
Solakzâde Mehmed Hemdemî	17. yy
Nâ'îlî-i Cedîd	19. yy
Âşık Tokatlı Nurî	19. yy

2.1.1.1.3 Divanı olmayan veya bulunamayan şairler

Pakalın, sadece divanı olan şairlerden değil şiirleri olduğu bilinen ancak divanı olmayan şairlerin şiirlerinden de yararlanmıştı. Şairlere bakıldığında bunların daha çok halk şairleri olduğu görülmektedir. Halk edebiyatı şairlerinin divan hazırlama konusundaki durumları göz önünde bulundurulduğunda, bu anlaşılabilir olmaktadır.

Tablo 14: Divanı Olmayan Şairler

Şair adı	Yaşadığı Dönem
Kaygusuz Abdâl	14. yy
Âgehî	16. yy
Zamîrî	17. yy
Hüseyin Can	17. yy
Kazak Abdâl	17. yy
Hürrem Paşa	17. yy
Necmüddin-i Kübrâ	13. yy
Zahmî	?
Muhlisî (Şehzâde Mustafâ)	16. yy

2.1.1.2 Antolojiler

Sanatçıların ya da yazarların eserlerinden biriktirme, bilgilendirme vb. prensiplerden biri ya da daha fazlası amaçlanarak bir araya getirilmiş derlemelere "antoloji" adı verilmektedir.

¹⁴ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. Hidayet Özcan, c 3. (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 1481.

Yunanca anthos (çiçek) ve legein (toplamak, derlemek, seçmek) sözcüklerinden oluşan tamlama ‘çiçek seçmek’, ‘çiçek toplamak’, ‘çelenk’ vb. anlamları da içermektedir. Antolojiyi hazırlayan kişi tamlamanın taşıdığı bu anlama uygun olarak, eserinde derlediği seçkileri tıpkı güzel çiçeklerden oluşturulan demetler gibi bir araya getirir. Ayrıca, edebiyatımızda zaman içinde, bu tür eserleri isimlendirmede “güldeste”, “numune”, “letaif”, “müntahabat”, “seçki” gibi adlar da kullanılmıştır.

Türk edebiyatının antoloji türündeki ilk örneği, Ömer b. Mezd’in 1437 yılında hazırladığı *Mecmuatü’n-Nezair* isimli eseridir. Nazirelerin bir araya getirildiği bu çalışmada, 13-15 yüzyılları arasında yaşamış 84 şairin 397 şiiri yer almaktadır. Altı bahre ayrılan şiirler ayrıca, kafiye düzenine göre bir sıra içerisinde tertip edilmiştir. Her bahrin başında derleyicinin, o bahrin ölçüsünün kolayca hafızada kalması için yazdığı bir veya birkaç beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır.¹⁵

Ziya Paşa’nın *Harabat* adıyla yayımladığı üç ciltlik eseri, antoloji türünün edebiyatımızdaki başarılı örneklerindedir. Divan şiirinin “kudema”, “evası” ve “evahir” şeklinde üç dönemle sınıflandırıldığı bu eserde, klasik şiir örnekleriyle birlikte Arap ve İran şiirinden bazı örnekler de yer verilmiştir. Manzum bir ön sözle başlayan bu eserdeki metinlerin düzenlenişi, divan dizilişine uygundur.

Bu eserlerin dışında, Türk edebiyatında önemli antolojiler hazırlanmıştır:¹⁶

Pakalın’ın eserinde yararlandığı ve kullandığı kimi alıntılar antoloji ve biyografik eserlerde tespit edilmiştir. Pakalın’ın bu kaynakları kullandığı iddia edilmemekle birlikte kullanmış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 15: Antolojiler

Antoloji Adı	Yazarı
Bektaşî Şairleri Antolojisi	Ali Rıza Öge
Hiciv Edebiyatı Antolojisi	Hilmi Yücebaş
Müntehabât-ı Cedîde	Mustafa Reşid Paşa

¹⁵ Ömer b. Mezd, *Mecmuatü’n-Nezair*, haz. Mustafa Canpolat (Ankara: TDK, 1982), 9.

¹⁶ *Numune-i Edebiyat-ı Osmanîyye*, Ebuzziya Tevfik (1878); *Müntehabat-ı Cedide* Mustafa Reşid (1885-1886); *Muharrerat-ı Nadire yahud Hazine-i Müntahabat*, Faik Reşad (1891-1892); *Edebiyat-ı Cedide*, Reşid Süreyya (1910); *Nefais-i Edebiyye*, Mithat Cemal Kuntay (1913); *Millî Edebiyat’a Doğru*, Nüzhet Haşim (1918); *Türk Edebiyatı Numuneleri*, Hasan Âli, HıfzıTevfik ve Hamamizade İhsan, (1926); *Saz Şairleri*, Mehmet Fuad Köprülü (1930-1940, 5 cilt); *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*, Mehmet Fuad Köprülü, (1931); *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Necmettin Halil Onan (1940) ; *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Pertev Nail Boratav ve Halil Vedat Fıratlı (1943); *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Ali Canip (1931); *Yeni Türk Şiiri Antolojisi*, Yaşar Nabi (1947); *Başlangıçtan Bugüne Türk Şiiri Antolojisi*, Yaşar Nabi (1967); *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Kenan Akyüz (1953); *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Abdülbaki Gölpınarlı (1972); *20.Yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi*, İlhami Soysal (1973); *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, Memet Fuat (1985); *Divan Şiiri Antolojisi*, İskender Pala (1995); *Cumhuriyetten Günümüze Türk Şiiri Antoloji*, Refik Durbaş ve Abdullah Özkan (1999).

Bektaşî Şairleri Antolojisi

Ali Rıza Öge, elli yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu eserinde, birçok Bektaşî şairin şiirlerini toplamakla kalmamış, aynı zamanda şairlerin hayatları hakkında kısa bilgiler de vermiştir. Bir antoloji görünümündeki bu esere Ali Rıza Öge, kendi divanı olan “Kadimi Divanı”nı da eklemiştir. Eser, tamamı 1849 sayfadan oluşan hacimli bir antolojidir. Henüz basılmayan bu antoloji, ilk sayfalarda verilen bilgiye göre, 15 Temmuz 1946 yılında tamamlamıştır.

Ali Rıza Öge'nin bu antolojisi hakkındaki ilk çalışma Mustafa Tatcı ve Cafer Şen tarafından yapılmış ve Hacı Bektaş Sempozyumu'nda sunulmuştur. “El Yazmalarına Artık Vuruyor Güneş: Ali Rıza Öge (Kadîmî) ve Bektaşî Şiirleri ve Şairleri Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Antolojisi” başlıklı bu sunumda eserin İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunduğu, bu kütüphaneye derleyen kişi tarafından bağışlandığı notu düşülerek, bu dev güldestenin, A3 ebatında kağıtlara yazılmış, yaklaşık olarak bin sekiz yüz sayfa olduğu ve bu esere daha sonra dokuz sayfanın daha eklendiğini dile getirilmiştir. Büyük bir emek ve sabırla meydana getirilen Ali Rıza Öge'nin bu eserindeki gerek manzumeler, gerekse bu manzumeleri kaleme alan şairlerin hâl tercümeleri dönemin mevcut kaynaklarında doğru bir şekilde derlenmiş ve yine doğru bir şekilde tespit edilmiştir. Ancak bu noktada Ali Rıza Öge, eserinde yararlandığı kaynakları belirtmemiştir. Bununla birlikte Öge, yukarıda söz konusu edilen eserine mükemmel bir şair ve şiir fihristi eklemiştir.¹⁷

Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi

Hilmi Yücebaş tarafından 1955 yılında kaleme alınan bu eser, on dördüncü yüzyıldan zamanımıza kadar 600 yıllık hiciv ve mizah edebiyatı örnekleri ile zarafet ve nükte üstatlarının şiirleri, hikâyeleri, fıkraları ve nüktelerini içermektedir. *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*'nin genişletilmiş üçüncü baskısı *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi* adıyla 1976 yılında yapılmıştır.¹⁸

Müntehabât-ı Cedîde

Mustafa Reşid Paşa'nın *Müntehabât-ı Cedîde* adlı eseri nazım ve nesir olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Her iki bölümde de eserlerine yer verilen edebi isimler, Tanzimat edebiyatının önde gelen kişileridir. Bu özelliğiyle eser, dönemini en çok yansıtan antolojilerden biridir. Toplam 768 sayfalık eserin 384 sayfalık nazım kısmında, otuz üç şairin 181 eseri yer almaktadır. Bunlardan altısı, Fransız

¹⁷ Cafer Şen ve Mustafa Tatcı, “El yazmalarına Artık Vuruyor Güneş: Ali Rıza Öge'nin (Kadîmî) Bektaşî Şairleri ve Şiirleri Antolojisi”, 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, c. II (Ankara, 2014).

¹⁸ Hilmi, Yücebaş, Hazırlayan, *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*, 3. bs. İstanbul: Aka Kitabevi, 1976.

edebiyatından yapılmış tercümelelerdir. 384 sayfalık nesir kısmında ise çoğu manzum bölümde de yer alan isimlerin oluşturduğu on yedi yazarın 56 metni bulunmaktadır.

Büyük bir kısmını resmi yazılar, mektuplar ve makalelerin oluşturduğu nesir kısmının diğer önemli bir bölümünü ise Namık Kemal'in Cezmi (60 s.) romanı ile Akif Bey (21 s.) ve Zavallı Çocuk (18 s.) isimli tiyatro eserleri oluşturmaktadır. Böylece roman veya tiyatro türünden bir örneğe en çok sayfa ayıran antoloji *Müntehabât-ı Cedîde* olmaktadır. Antolojide Namık Kemal'in "Vatan", "Sa'y", "Gelibolu", "Nüfus", "Aile" ve "Medeniyet" adlı yazıları da bulunmaktadır. Bunlar Ebüzziya Tevfik'in eserinde de yer almış metinlerdir.

Eser üzerine, Onur Akbaş tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁹

2.1.1.3 Mecmualar

Sözlük anlamı "toplanmış, bir araya getirilmiş, cem' olunmuş şey" olan mecmua, seçme şiirlerin veya çeşitli konularda kaleme alınmış yazıların bir araya getirildiği eserlerin genel adıdır. Bu eserler için "mecmua"nın yanı sıra "mecma", "mecâmî", "câmi" vb. aynı kökten türemiş kelimelerle -yalnız Osmanlı Türkçesinde- "cüzdan", "defter" ve "ceride" isimleri de aynı anlamda kullanılmıştır. Ayrıca, Farsçada "dilenci, dilenci çantası, dağarcık, torba" vb. anlamlara gelen "keşkûl" kelimesi Arapçada "mecmua, antoloji" manasına gelmektedir. "Sefîne" Arapçada "gemi" demektir. Farsçası "keştî", Türkçesi "cönk"tür. Edebiyatımızda "sefine-cönk" sözleri "şiir mecmuası, not defteri"; "keştî" de kadeh manasına mecaz olarak kullanılmıştır. Mecmua başlangıçta, birçok bakımdan benzediği cönk gibi ayetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilahiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilaç tariflerinin ve faydalı bilgilerin, notların, tarihi belge ve kayıtların derlendiği bir not defteri hâlinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir düzen ve biçime kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği kazanmıştır. Bir telif türü olarak gelişimini tamamladıktan sonra genellikle kitap mahiyetindeki teliflerden farklı bir yönü kalmamıştır.²⁰

Pakalın, eserinde alıntı yaptığı beyitler için aşağıdaki mecmualardan yararlanmıştı:

Câmiü'n Nezâir

Câmiü'n Nezâir, Eğridirli Hacı Kemal tarafından 1512 yılında hazırlanmış şiir mecmuasıdır. Eserde, 13. yy.dan 16. yy.a değin Anadolu'da yaşamış şairlerden bir bölümünün şiirlerinden örnekler ile bunlara yazılmış nazirelerden bazıları yer

¹⁹ Onur Akbaş, "Mustafa Reşit'in Müntehabât-ı Cedîde İsimli Antolojisinin Çeviri Yazısı Ve İncelenmesi." (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012).

²⁰ Mustafa Uzun, "Mecmua", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: TDV, 2013), 265-268.

almaktadır. Yaşamıyla ilgili Eğridirli olduğu dışında bilgi bulunmayan şair Hacı Kemal, bu eserde 266 şairle beraber kendisinin de bazı şiirlerine yer vermiştir. Ömer b. Mezid'in 1437 yılında bitirdiği *Mecmuatü'n-Nezâir*'inden sonra, tertiplenmiş ikinci nazire mecmuası olan eserin son zamanlara kadar bilinen tek nüshası, Beyazıt Devlet Kütüphanesindeki (nr. 5782) 496 varaklık nüshasıydı. Daha sonra Ankara Ü. DTCF Kütüphanesi yazmaları arasında (İsmail Saib, I, nr. 804-805) iki ciltlik biraz eksik yeni bir nüshası bulunmuştur.

Hacı Kemal, Beyazıt Devlet Kütüphanesindeki nüshanın iki sayfalık ön sözünde eserle alakalı olarak, "İsmi Câmîü'n-Nezâir koydum. 496 varak birle mücellid bir kitap eyledim." dedikten sonra eserle ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, mecmua 29461 beyitten oluşmaktadır. Mecmuada bulunan 232 kasidenin 33'ü tevhid, 15'i na't, 12'si terciibend, 4'ü mersiye, 2'si felekname, 34'ü murabba, 9'u muhammes, biri müseddes, 13'ü müstezad, 4'ü bahr-i tavil, 2'si muaşşer, 13'ü münacattır. Bunlardan başka eserde 2832 gazel bulunmaktadır. "Müellif Hacı Kemal'in bu kitap içinde ebyat ve eş'arı vardır" diyerek son bölümlerde kendi şiirlerinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Mecmua bu ön sözden sonra klasik manzum eserlerdeki sıraya göre tertiplenmiştir. Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Gülşehri gibi Anadolu Türk edebiyatının başlangıç devrine ait şairlerin eserlerinin de bulunduğu *Câmiü'n-Nezâir*, birçok şair ve eser için yegane kaynak olması sebebiyle büyük bir öneme haizdir. Ayrıca eserde, Ömer b. Mezid'in *Mecmuatü'n-Nezâir*'ine almadığı Yunus Emre'nin şiirlerinin yer alması ve ilahi biçiminde yazılmış başka şiirlerin de Yunus Emre'ye nazire olarak gösterilmesi ilgi çekmektedir.²¹

Eser üzerine, Yasemin Ertek Morkoç tarafından yapılmış bir doktora tezi bulunmaktadır.²²

Sefînetü'l Esrâr

İstinsah tarihi, miladi 1845 olan mecmuanın yazarı, Es-Seyyid Mehmed Rıf'at El-Hademi El-Bektaşî'dir. 1541 varaktan oluşan mecmuada çoğunluğu Alevi-Bektaşî olmak üzere 90 şairin 278 şiiri bulunmaktadır. Kime ait olduğu belli olmayan 7 şiir eklendiğinde bu sayı 285'e çıkmaktadır. Bu şiirlerin çoğu gazel (185) nazım şekliyle yer almakta; bunun yanında kaside (27), murabba (15), muhammes (16), tahmis (6), müseddes (20), müsebba (3), terci-i bend (5), terki-i bend (1), mesnevi (5) gibi nazım şekilleri de bulunmaktadır.

Sefînetü'l-Esrar'da 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar farklı yüzyıllarda yaşamış 90 şair bulunmaktadır. Mecmuadaki şiirlerde konu olarak Hazret-i Ali methiyeleri, Kerbela

²¹ Mustafa Canpolat, "Câmiü'n-Nezâir", *İslâm Ansiklopedisi*, c.7 (İstanbul: TDV, 2013), 111-112.

²² Yasemin Ertek Morkoç, "Eğridirli Hacı Kemal'in Cami'ün- Nezairi, (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme, Cilt I)," (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2003).

mersiyeleri, Hacı Bektaş-ı Veli methiyeleri, Hurufflikle ilgili şiirler ve bazı tanınmış divan şairlerinin şiirleri yer almaktadır.²³

Tuhfe-i İsmâiliye

İsmail Hakkı Bursevi'ye ait olan eser, 1720'de tamamlanmıştır. Mensur ve manzum bölümlerin yerleştirilmesinde, mürettep divanların sıralanışı temel alınarak hazırlanmıştır. Mecmua; çeşitli şairlere ait kaside, gazel, terki-bend, terci'-bend, müseddes, tahmis, kıta, manzum mektup ve şarkı nazım biçimlerinde manzumeler ve tezkire, makale, mektup, arıza, cevabi yazılar, şakanâme, sahbânâme, istifânâme, teşekkürnâme, tebriknâme, tahrirât, takriz, i'lânnâme, ma'zurâtnâme, letâ'ifnâme, ta'ziyetnâme, teselliyetnâme, arz-ı hâl, isti'dânâme, resmî nutuk, fermân-ı hümâyun, fetihnâme, visayanâme genel başlıklarıyla isimlendireceğimiz mensur parçaları ihtiva etmektedir.²⁴

Tablo 16: Şiir Mecmuaları

Mecmua İsmi	Yazarı	Dönemi
Câmiü'n Nezâir	Eğridirli Hacı Kemal	16. yy
Sefinetü'l Esrâr	Es-Seyyid Mehmed Rif 'at El-Hademî El-Bektaşî	19. yy
Tuhfe-i İsmâiliye	İsmâil Hakkı Bursevi	18. yy

2.1.1.4 Mesneviler

Pakalın eserinde alıntı yaptığı şiirleri seçerken çeşitli mesnevilerden de yararlanmıştır.

Çenginâme

Enderunlu Fâzıl tarafından kaleme alınan ve "Rakkâsnâme" ismiyle de anılan eserde, o dönemin İstanbul'undaki meşhur köçekler, isim isim sayılmış ve de tasvir edilmiştir. Eserin en dikkat çeken yönü zamanın örf ve adetlerini yansıtmasıdır. Eser, 1839 yılında "Rakkâsnâme" ismiyle ve 1869 yılında da "Çenginâme" adıyla İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁵

Garîbnâme

Garîbnâme, Âşık Paşa'ya asıl şöhretini kazandıran en büyük eseridir. Aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla yazılan mesnevi, yaklaşık 10 500 beyit

²³ Ersen Ersoy ve Kemal Karabuçak, "Bir Bektaşî Mecmuası: Sefinetü'l-Esrâr," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 17, (İstanbul, 2016): 91-120.

²⁴ Nevin Gümüş, "Türk Tarih ve Edebiyatına Dair Değerlendirmemiş Kaynaklardan Bir Mecmua Örneği: Tuhfe-i İsmâiliye", *TÜBAR* 18 (Güz 2005): 148.

²⁵ Neslihan İlknur Keskin, "Fâzıl'ın Çengileri: Çenginâme Üzerine", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (2013): 329-327.

içermektedir. Nüshalara göre farklılıklar gösteren bu hacimli mesnevinin 2000 yılında yapılmış Kemal Yavuz neşrine göre, beyit sayısı 10 613'tür. Daha önce yayımlanan pek çok yazıda bahsedilen 12 bin sayısı abartılıdır. Farsça olarak yazılmış kısa bir mensur mukaddimeyle başlayan eser, "10 bâb" olarak düzenlenmiştir. Her babda 10 adet hikâye anlatılmış ve hangi bab işleniyorsa o sayıyla ilgili konular dile getirilmiştir. Esas olarak tasavvufi konuların işlendiği eserde Allah'a ulaşmanın yolları anlatılmıştır.²⁶

Gülşen-i Envâr

Aynı zamanda Hamse'nin sonuncu kitabı olan ve 2810 beyitten oluşan mesnevi, Taşlıcalı Yahya tarafından 1551 yılında kaleme alınmıştır. Fasil, aksam, mertebe gibi başlıklar altında dini, tasavvufi ve ahlaki hikayeler ile temsillerden oluşan eserde, dini konular yanında, mahalli konulara; hatta Şehzade Mustafa'nın vefatına da yer verilmiş, ayrıca oldukça sade bir dille dönemin toplum hayatı da yansıtılmıştır.²⁷

Gülşen-i Niyâz

Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi tarafından mesnevi tarzında yazılmış bir eserdir. Aziz Efendi, eserini Kıbrıs'ta sürgünde bulunduğu yıllarda kaleme almıştır. Eserde, müellifin İstanbul'dan ayrılış sebepleri, Kıbrıs'a nasıl vardığı, yolda çektiği keder ve ızdıraplar, orada duyduğu gurbet elemeleri, affedildiğinde duyulan sevinç ve mutluluk dile getirilmiştir. Eser hakkında Fatma Bindal Arslan tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁸

Hayrâbâd

Nâbî tarafından 1705 yılında tamamlanan eserdeki olaylar, Feridüddin Attar'ın "İlâhi-name" adlı eserindeki olaylarla hemen hemen aynı olup sadece karakterlerin isimleri farklılık göstermektedir.²⁹

Hayriyye

Nâbî'nin en çok tanınan eseridir. "Hayrînâme" adıyla da bilinen eser, dönemin sosyo-kültürel analizini içermektedir. Edebi bir dille yazılmış olmakla birlikte, esas olarak siyasi bir eleştiri niteliğindedir. 35 bölümden oluşan ve toplam 1660 beyit olan Hayrînâme, "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" vezni ile yazılmıştır. Nâbî, tecrübelerini bu eseri vasıtasıyla oğluna ve dolayısıyla bütün gençlere aktarmaya çalışmaktadır.³⁰

²⁶ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa, Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, c.4 (Ankara: TDK, 2000); Zeki Kaymaz, "Âşık Paşa, Garib-nâme," (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1989).

²⁷ İbrahim Doğanıyigit, "Yahya Bey, Gülşen-i Envâr" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992).

²⁸ Fatma Arslan-Bindal, "Kara Çelebi-Zade Abdülaziz: Gülşen-i Niyaz (Tenkidli metin/inceleme)," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996).

²⁹ Sibel Ülger, "Nâbî, Hayrâbâd", (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996).

³⁰ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî* (Ankara: AKM, 2008).

Heft-Hân

Nev'îzâde Atâî tarafından 1627'de Nizâmî'ye ait Heft Peyker adlı eser örnek alınarak yazılan mesnevi, 2784 beyitten oluşmaktadır. Heft Peyker'de yedi ülkenin kızları tarafından anlatılan öyküler bu eserde yedi aşık tarafından anlatılmaktadır. İstanbul'da bir periye sevdalanan bir âşık, derdini ve sevgilisinin ismini kimselere açıklayamaz. Kendi gibi sevdalı yedi arkadaşı onu teselli etmek amacıyla yedi öykü anlatırlar. Bu hikâyeler Edirne, Şam, Gazne, Çin ü Maçın'de, Bağdat, Rey, Belh ve İstanbul'da yaşanmaktadır. Hamsenin en meşhur mesnevisi Heft Hân, Turgut Karacan tarafından yayımlanmıştır.³¹

Hilye-i Saâdet

Hakânî tarafından kaleme alınan Hilye-i Saâdet, Hz. Peygamber'in ruh ve şekil güzelliklerini anlatmaktadır. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ine özenilerek aşkla yazılmıştır. Aruzun "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle yazılmış, toplam 712 beyitten oluşan bir mesnevidir. 510 beyitlik kısmı asıl konu olan Hz. Peygamber'in suret(dış) ve siret(iç) özelliklerine tahsis olunmuş, bunlar da belli bir tasnife tabi tutularak ve her uzuv için ayrı bölümler oluşturularak kaleme alınmıştır. Hilye-i Hakânî'nin pek çok el yazma nüshası kütüphanelerde ve özel ellerde mevcuttur. Matbaa çağlarında da eski harflerle birkaç kez basılmıştır. Latin harfleriyle de Numan Külekçi (Hilye-i Hakâni, Erzurum, 1988), İskender Pala (Hilye-i Saâdet, Ankara 1991) ve Ali Yardım (İstanbul 2004) tarafından yayımlanmıştır.³²

Hüsn ü Aşk

Şeyh Gâlib tarafından kaleme alınan eser, alegorik tasavvufî bir mesnevidir. Divan'ını tertiplemesinden iki yıl sonra 1782-83'te bir edebiyat meclisinde Galip'in dostları, Nâbî'nin Hayrâbâd'ını överek bu esere nazire yazmak mümkün değildir derler. Bunu bir meydan okuma olarak kabul eden Şeyh Gâlib, "Hüsn ü Aşk"ı yazmaya karar verir ve altı ayda eserini tamamlar.

"Hüsn ü Aşk", başından sonuna bir "seyr ü sülük yolunda bir mürşid-i kamilin rehberliğinde salikin vuslata erişinin hikâyesidir. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümünde, 171 no'lu Hüsn ü Aşk nüshası, Şeyh Galib'in kendi el yazısıyla yazılmış en değerli nüshadır. Mesnevi, 1968'de Abdülbaki Gölpınarlı, 1975'te ise Orhan Okay ve Hüseyin Ayan tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır.³³

³¹ Turgut Karacan, *Nev'îzâde Atâî Heft-Hân Mesnevisi İnceleme-Metin* (Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974).

³² İskender Pala, *Hilye-i Saâdet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991).

³³ Abdülbaki Gölpınarlı, haz. *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1968); Orhan Okay ve H. Ayan, haz. *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Dergâh, 1992).

Hüsrev ü Şîrîn

Âhî tarafından aruzun “mefâîlün, mefâîlün, feûlün” kalıbında kaleme alınmış mesnevi, bulunan iki nüshasına göre 622 beyittir. Eser tamamlanmamıştır. Âhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i neden tamamlamadığı konusunda Sehî Tezkiresi dışındaki kaynaklar aynı fikirdedir. Âşık Çelebi, Alî ve Riyâzî'ye göre Âhî, eserini gören Nakşibendi şeyhi Mahmud Çelebi'nin, Hüsrev'in Hz. Muhammed'in mektubunu yırttığını, bu yüzden de onun hikâyesini yazmanın caiz olmayacağını söylemesi üzerine bu mesneviyi tamamlamamıştır. Diğer kaynaklardan ayrı olarak Sehî Bey, şairin bu eseri yarım bırakmasını onun ihmalkâr oluşuna bağlar. Latifî, Ahî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i yarım bıraktıktan sonra oradaki bazı beyitleri Hüsrev ü Dil adlı eserinde kullandığını belirtmektedir ki her iki eserde 37 beyit ortak olarak kullanılmıştır.³⁴

Hûbannâme

Enderunlu Fâzıl tarafından kaleme alınan, 796 beyitten oluşan mesnevide çeşitli milletlerin erkek güzelleri anlatılmaktadır. Ele aldığı konu itibarı ile klasik edebiyatımız için bir yeniliktir. Eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır. Eser, “Güzel Oğlanlar Kitabı” ismiyle 2009 yılında yayımlanmıştır. Eser üzerine ayrıca bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır.³⁵

Kâbenâme

Gubarî tarafından kaleme alınan bu manzum eserde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Haremeyn'de yaptırdığı tamirat, vakıf ve hayrat ile Osmanlılar tarafından Harem-i Şerif'te yaptırılan tesislerden bahsedilmiştir. 1556 yılında Mekke'de tamamlanarak padişaha ithaf edilmiştir. Türkçe olarak kaleme alınan Kâbenâme'de ayrıca hac görevi ile Harem-i Şerif'in kutsallığından da bahsedilmektedir. Eserde, Gubarî'nin hayatını yer yer aydınlatan bazı bilgilere de rastlanmaktadır.³⁶

Leyla ve Mecnun

Türk edebiyatında Leyla ve Mecnun denildiğinde ilk akla gelen isim Fuzûlî'dir. Leyla ve Mecnun mesnevisinin “Sebeb-i Nazm-ı Kitab” kısmında Fuzûlî, eserini Bağdat'ın Kanuni tarafından fethi sırasında tanıştığı Osmanlı şairlerinin teşvikiyle yazdığını söyler. Leyla ve Mecnun, Bağdat ve Halep beylerbeyi olan Üveys Paşa'ya sunulmuştur.

Fuzûlî'nin bu eseri, Türk edebiyatında yazılan diğer mesnevilerden daha fazla ilgi görmüş, tanınmış, sevilmiş, yazma ve matbu olarak çoğaltılmış ve üzerinde çok

³⁴ M. Fatih Köksal, “Âhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (6) (1988): 209-253.

³⁵ Enderunlu Fazıl, *Güzel Oğlanlar Kitabı (Hûbannâme)*, çev. R. İmrahor, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009).

³⁶ Özey Karadağ, “Gubarî Abdurrahman ve Kâbenâmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1999).

sayıda çalışma yapılmıştır.³⁷ Leyla ile Mecnun hikâyesi, Fuzûlî ile birlikte yerli hikâye özelliği kazanmış, Türk edebiyatının en lirik eserleri arasında yer almıştır.

Lutfiyye-i Vehbî

Sünbülzâde Vehbî'nin oğlu Lütfullah'a öğüt vermek amacıyla, mesnevi şeklinde kaleme aldığı bir nasihatnamedir. "Feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılan eser, 1181 beyittir. Türkiye'de ve yurtdışındaki kütüphanelerde elliden fazla el yazması nüshası bulunan eserin matbu baskıları da bulunmaktadır. Vehbî, mesnevisini 1790-91'de oğlu Lütfullah 24 yaşını doldurduğu zaman hasta yatağında bir haftada yazmıştır. Lutfiyye'de 91 başlık altında, toplum içinde olması gereken davranışlar, ahlak kuralları, çeşitli ilimler ve meslek ve eş seçimi gibi konular ele alınmış ve bu konularda oğlu Lütfullah'ın şahsında öğütler verilmiştir. Eser yayımlanmıştır.³⁸

Mihnetkeşân

İzzet Molla tarafından 1823-1824 yılları arasındaki Keşan sürgünü vesilesiyle yazılmış bir eserdir. 1825 yılında tamamlanan mesnevi, 4167 beyitten oluşmaktadır. İçinde 6 gazel, 6 kıta, 4 kaside, 4 rubai, 1 tahmis ve kısa bir mensur mektup da bulunan eserde şairin sürgün sırasında yazıştığı Talat adlı dostunun manzumelerine de yer verilmiştir. Sergüzeştname veya hasbihâl türünde yazılmış bir eser olan Mihnetkeşân şairin sürgüne çıkış hikâyesiyle başlar. Keşan'a gidinceye kadar yol boyunca uğranılan şehir ve kasabaların renkli tasvirlerini içerir; daha sonra şairin Keşan'a girişi, şehrin ve şehirdeki çeşitli kişilerin tasvirleri ve bir yıl içinde şairin başından geçen ilginç olaylar samimi, gerçekçi, yer yer eleştirel tespitler ve gözlemler eşliğinde dile getirilmektedir. Eserin sonlarına doğru İzzet Molla'nın uşağı ile bir Rum kadın arasında yaşanan aşk hikâyesi de esere dâhil olmuş ve mesnevi, şairin Edirne üzerinden İstanbul'a dönüşüyle son bulmuştur. Aynı zamanda mizahi bir vurgunun daima kendini hissettirdiği Mihnetkeşân, şairin en popüler ve önemsenen eseri olarak kabul edilmiş Tanpınar'dan itibaren mesnevinin Türk edebiyatındaki modernleşmenin habercisi ve öncüsü olduğu, Tanzimat edebiyatını müjdelediği dile getirilmiştir. Eserdeki gerçekçi tasvirler, taşra hayatına dair izlenimler ve yer yer divan şiirinin sınırlarını zorlayan bireysellik eğilimi dikkat çekmektedir. Tanpınar'a göre eser yeni bir insan tipinin müjdecisidir. 20 yazma nüshası bulunan ve ilk olarak 1852 yılında İstanbul'da yayımlanan eserin tenkitli

³⁷ Hüseyin Ayan, haz. *Fuzûlî Leyla vü Mecnun*, (İstanbul: Dergâh Yay., 1981); Muhammed Nur Doğan, haz. *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996); Necmettin Halil Onan, haz. *Fuzûlî Leyla ile Mecnun*, (İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., 1956).

³⁸ Gülcan Alıcı Tanıdır, *Lutfiyye-i Vehbî* (Kahramanmaraş: Ukde, 2011); Beyzadeoğlu, Süreyya, *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye* (İstanbul: MEB, 2004).

metni de şair ve eser üzerine geniş bir incelemeyle beraber yayımlanmıştır.³⁹ Ayrıca popüler neşri de yapılan mesnevi üzerine çeşitli incelemeler kaleme alınmıştır.⁴⁰

Mir'ât-ı Cünûn

Yenişehirli Avnî tarafından kaleme alınan eser, şairin çeşitli insan tipleri hakkındaki tahlillerini içeren manzum bir eserdir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, yarım kalmıştır. Toplam beyit sayısı 639 olup, aruzun “fe’ilâtün (fâ’ilâtün) fe’ilâtün fe’ilün (fa’lün)” kalıbıyla yazılmıştır.⁴¹

Nuhbe-i Vehbî

Sünbülzâde Vehbî'nin, Tuhfe'nin gördüğü büyük ilgiden cesaret alarak 1799-1800'de 3. Selim'e ithafen kaleme aldığı Arapça-Türkçe manzum bir lugattır. Tuhfe'nin iki misli hacminde olan bu lugatın 120 eserin özü olduğu müellif tarafından belirtilmiştir. İlk baskısı 1805 yılında yapılan esere Yayaköylü Raşid Efendi şerh yazmıştır. Eser üzerinde bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁴²

Sâkînâme

Riyâzî tarafından “mefûlü mefâilün feûlün” kalıbıyla kaleme alınan eser, 1054 beyitlik bir mesnevidir. Sâkînâmelerde görüldüğü gibi eserde musiki ve eğlence meclislerinden, içki terimleri ve içkinin insan üzerindeki etkilerinden bahsedilmektedir. Ayrıca, Riyâzî Sâkînâme'de mevcut içki yasağından da şikayet etmektedir.⁴³

Sâkînâme

Aynî tarafından yazılan mesnevi, 2008 beyitten oluşmaktadır. Türk edebiyatında “Sâkînâme” adıyla bilinen eserlerin en hacimlisidir. Mehmet Arslan tarafından yayımlanmıştır.⁴⁴

Sohbetü'l-Ebkâr

Nev'îzâde Atâî'nin 1626 yılında Molla Camî'nin “Sübhatü'l-Ebrar”ından etkilenecek şekilde “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazdığı 3450 beyitlik bir mesnevidir. Şair, eserin başında, bir kır gezintisinde dostlarının Câmî'nin eserini överek bunun Türkçeye çevrilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine bu mesneviyi yazdığını açıklar. Mesnevi kırk “sohbet” halinde düzenlenmiş, bunlarda “aşk, ibadet, tevazu, fazilet, çalışma,

³⁹ Ali Emre Özyıldırım, *Keçecizade İzzet Molla, Mihnet-keşan'ı*, c.2 (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007).

⁴⁰ Ömür Ceylan ve Ozan Yılmaz, haz. *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnet-keşan* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2007).

⁴¹ Lokman Turan, “Yenişehirli Avnî Beyin Mir'ât-ı Cünûn'u”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volüme 3/2 (2008): 680-736.

⁴² Necmettin Yurtseven, “Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lugatlar ve Sünbülzade Vehbî'nin Nuhbesi,” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

⁴³ Namık Açıkgöz, “Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkidli Metni”, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1986).

⁴⁴ Mehmet Arslan, *Aynî-Sâkînâme* (İstanbul: Kitabevi, 2003).

iyilik, bağlılık ve yalan” gibi konular işlenmiştir. Yirmi sekizinci sohbette de Nasreddin Hoca hikâyeleri anlatılmıştır. Sohbetü'l-Ebkâr, Muhammet Yelten tarafından yayımlanmıştır.⁴⁵

Şâh u Gedâ

Taşlıcalı Yahya tarafından kaleme alınan mesnevi, 1000 beyit civarındadır. Eser, beşeri aşktan ilahi aşka geçişi anlatan platonik bir aşk hikayesidir. Tahminen 1537 yılı civarında yazılmış olan eser, Türkçe yazılması ve konusunun yerli olması sebebiyle hayli ünlü olmuş ve beğenilmiştir.

Şehnâme

Nâdirî tarafından kaleme alınan eserde, Osmanlı tarihinin kısa bir bölümü, I. Ahmed'in son zamanları ile II. Osman zamanında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. 1956 beyitlik Şehnâmesi ile Nâdirî, düzen bakımından eksiksiz bir mesnevi meydana getirmiştir. Farsça başlıklar altında yazdığı bütün bölümler, baştan sona mesnevi tarzında yazılmıştır. Tahmid ile başlayan eserde, münacatta bulunulduktan sonra, Hz. Peygamber'in kasidecisi olmak gibi bir şerefe nail olmuş Hassan b. Sâbit örnek alınarak yazılan naatta, Hz. Peygamber övülerek çeşitli mucizeler anlatılmıştır. Uzun bir mirâciyeden sonra, dört halife için yazılan manzumenin ardından II. Osman'ın övgüsü yapılmıştır. Mesnevi'nin en önemli bölümü olan sebep-i telifin ardından, I. Ahmed'in son zamanları ile II. Osman'ın 1621 yılında başlayan Lehistan veya Hotin seferinin anlatıldığı asıl bölümler gelmektedir. Eserin sonunda bulunan “hâtîme” kısmında müellifin yazdığı eserlerden bahsedilmiş, II. Osman'ın cülusundan itibaren meydana gelen hadiselerin yazıldığı belirtilerek, bunların sonraki olayları da etkileyeceği bildirilerek eser bitirilmiştir.⁴⁶

Şevkengîz

Sünbülzâde Vehbî tarafından yazılan mesnevi, kadın ve erkeğin vücut güzelliklerini ve ten hazlarını anlatan münazara tarzında bir eserdir. 779 beyitlik bu eser, kötü huyların terk edilmesi ve ilahi aşka yönelme düşüncesiyle sona ermektedir. Eser, Enderunlu Fâzıl'ın “Defter-i Aşk” ve “Zenânnâme” eserleriyle birlikte 1869 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eser yayımlanmıştır.⁴⁷

Tuhfe-i Vehbî

Sünbülzâde Vehbî'nin elçi olarak gittiği İran'dan dönüşünde düzenlediği Farsça-Türkçe bir lugattır. Eser, devrin medrese ve rüşdiyelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. “Tuhfe-i Şahidi”den sonra en fazla ilgi gören manzum lugatlardandır.

⁴⁵ Muhammet Yelten, *Sohbetü'l-Ebkâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1998).

⁴⁶ Numan Külekçi, “Ganizade Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesi'nin Tenkidli Metni”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1985).

⁴⁷ Ahmet Yenikale, *Sünbülzâde Vehbî Şevk-engîz* (Kahramanmaraş: Ukde, 2011).

Besmelenin ardından mesnevi tarzında kaleme alınmış 93 beyitlik hamdele, salvele ve sebep-i telifle başlamaktadır. Sözlük kısmı 58 kıtadan oluşmaktadır. Sonda 201 beyitlik “İstilahat-ı Acem” başlıklı mesnevi yer almaktadır. Sözlük, pek çok yazma nüshasının yanında 1798-1909 yılları arasında 59 defa basılmıştır.⁴⁸

Vesîletü’n-Necât

Evlîya Çelebi’nin “şî’r-i mu’ciz ve sehl-i mümteni” olarak değerlendirdiği Vesîletü’n-Necât adlı eser, Süleyman Çelebi tarafından aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Dini-tasavvufî Türk edebiyatına ait “tevhid, ilâhî, münâcât, na’t, velâdet, mirâç-nâme, istimdâd (duâ)” gibi pek çok türü içerisinde barındıran Mevlid, mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmış olmakla birlikte yer yer kasideler de içermektedir. Mensur bir münâcâtla başlayan eser, 814 beyitten oluşmaktadır ve 19 bölüme ayrılmıştır.⁴⁹

Yûsuf ve Zelihâ

Taşlıcalı Yahya, yazılış tarihi belli olmayan bu mesnevisini, genç yaşında aşka düşmesi üzerine terk-i diyar edip Mısır’a vardığında kaleme aldığını belirtmektedir. Mehmet Çavuşoğlu tarafından İstanbul’da 1979 yılında tenkitli neşri yapılan 5179 beyitlik mesnevîde konu daha çok beşeri ölçüler içinde ele alınmıştır. Eser dil ve üslup bakımından özgün kabul edilmiştir.⁵⁰

Yûsuf u Züleyhâ

İranlı şair Molla Câmî ile Türk şairlerinden Hamdullah Hamdi’nin aynı adı taşıyan eserlerine nazire olarak Gubârî tarafından yazılmıştır. Gubârî, diğer müelliflerin konuyu geniş olarak ele aldıklarından esas mahiyetinden uzaklaştırdıklarını, kendisinin ise eseri Kur’an-ı Kerim’deki Yusuf Suresi’ne sadık kalarak yazdığını bildirmektedir. Türkçe olan bu mesneviyi 1567 yılında Mekke’de tamamlamış ve II. Selim’e ithaf etmiştir. 2106 beyitten oluşan eserin eksiksiz ve tam nüshası Milli Kütüphane A 8527’de kayıtlıdır. Eser üzerine Hasan Aktaş tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁵¹

Zafernâme

1866 yılındaki Girit isyanı ve Sadrazam Alî Paşa’nın, işi Girit’e muhtariyet vererek bir oldubittiyle halledip muzaffer bir edayla İstanbul’a geri dönüşünün anlatıldığı eser, tehzil sanatının bütün özelliklerini ortaya koyan bir örnektir. Ziya Paşa, 1867 yılında Paris’te yazmaya başladığı bu eseri, 1870 yılında Cenevre’de tamamlamıştır.

⁴⁸ Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî”, *Turkish Studies* 2/2, (2007): 410-475.

⁴⁹ Ahmed Ateş, *Süleyman Çelebi, Vesîletü’n-Necât-Mevlid*, (Ankara: TTK, 1954); A. Necla Pekolcay, haz. *Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesîletü’n-Necât)* (İstanbul: Dergâh, 1992).

⁵⁰ Mehmed Çavuşoğlu, haz. *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelihâ* (İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1979).

⁵¹ Hasan Aktaş, “Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin),” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006).

İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa'nın dilinden Alî Paşa için yazılan altmış altı beyitlik methiye tarzında bir kasideden, Karantina kâtibi Hayri Efendi isminde birinin dilinden yapılan tahmisten ve cahilliğiyle şöhret bulmuş Zaptiye Nazırı Hüsni Paşa'nın ağzından yapılan tahminin şerhinden meydana gelmektedir.

Yazıldığı sıralarda baskı yeri ve tarihi belirtilmeden taş baskısı yayımlanan Zafernâme'yi 1975 yılında Fikret Şahoğlu, yeni harflerle yayımlamıştır.⁵²

Zenânnâme

Enderunlu Fâzıl tarafından 1101 beyit olarak kaleme alınan mesnevîde çeşitli milletlerin kadınları anlatılmaktadır. Eser, mahalle baskını ve kadınlar hamamı gibi sahneleri betimlemesi bakımından dikkate şayan bir özellik taşımaktadır. Zenannâme, İstanbul'da 1837, 1839 ve 1869 yıllarında yayımlanmıştır. Eser, J. Decourdemanche tarafından Fransızca'ya çevrilmiş, 1879 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Eser, ayrıca Türkçe ve İngilizce olarak da yayımlanmıştır. Ayrıca eser üzerine bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır.⁵³

Tablo 17: Mesneviler

Şair	Yaşadığı dönem	Mesnevî ismi
Âşık Paşa	14. yy.	Garîb-nâme
Abdülazîz Efendi	19. yy.	Gülşen-i Niyâzi
Nâbî	17. yy.	Hayriyye, Hayrabad,
Nev'îzâde Atâî	17. yy.	Heft-Hân, Sohbetü'l-Ebkâr
Hâkânî Mehmet Bey	16. yy.	Hilye-i Saadet
Şeyh Gâlib	18. yy.	Hüsni ü Aşk
Âhî	16. yy.	Hüsrev ü Şirin
Fuzûlî	16. yy.	Leyla vü Mecnun
Sünbülzâde Vehbî	18. yy.	Nuhbe-i Vehbî, Lutfiyye-i Vehbî, Şevk-engîz, Tuhfe-i Vehbî
Keçecizâde İzzet Molla	18. yy.	Mihnetkeşan,
Yenişehirli Avnî	19. yy.	Mir'ât-ı Cünûn
Riyâzî	17. yy.	Sâkinâme
Aynî	19. yy.	Sâkinâme
Taşlıcalı Yahyâ	16. yy.	Gülşen-i Envâr, Şâh u Gedâ, Yûsuf ve Zelîhâ
Nâdirî	17. yy.	Şehname
Süleymân Çelebi	15. yy.	Vesiletü'n-Necât
Abdurrahmân Gubârî	16. yy.	Kâbenâme, Yûsuf u Züleyhâ,
Ziyâ Paşa	19. yy.	Zafernâme
Enderunlu Fâzıl	18. yy.	Çenginame, Hübannâme, Zenannâme,

⁵² Ziya Paşa, *Zafernâme*, yay. haz. Fikret Şahoğlu (İstanbul: Tercüman Yayınları, t.y.); Hasan Kolcu, *Ziya Paşa'nın Zafernâme'sine Reddiyye ve Tekzîbiyye* (İstanbul: Can, 1998); Ali Budak, *Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri Zafernâme (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013).

⁵³ Nebiye Öztürk, "Zenânnâme-Enderunlu Fâzıl", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002).

2. 2 BİYOGRAFİK ESERLER / TEZKİRELER

Tezkire, belli bir meslekte yetişmiş kişilerin hayat hikayelerinin anlatıldığı eserlere verilen genel isimdir. Çoğulu “tezâkir”dir. Tezkirenin kelime anlamı “zikredilen, sözü edilen, bahsi geçen” manasındadır. Tezkireler konularına, kapsadıkları kişilerin mesleklerine göre çeşitli isimlerle anılmışlardır. İsimlere ya da mahlaslara göre alfabetik sıraya göre düzenlenen tezkirelerde, kişilerin hayat hikayeleri kısaca anlatılmış, resmi görevleri ve elde ettikleri mevkiler belirtilmiş, ardından şiiirlerinden örnekler verilmiştir.

Pakalın, eserinde alıntı yaptığı şiiirleri seçerken tezkirelerden de faydalanmıştır. Faydalanılan tezkireler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 18: Biyografik Eserler / Tezkireler

Dönem	Yazar	Tezkire Adı	Güncel Basım Bilgisi
16. yy	Kınalızâde Hasan Çelebi	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i>	Aysun Sungurhan, <i>Kınalızade Hasan Çelebi-Tezkiretü 'ş-Şu'ara</i> , ekitap.kulturturizm.gov.tr.
16. yy	Âşık Çelebi	<i>Meşâirü'ş-Şuarâ</i>	Filiz Kılıç, <i>Meşâirü'ş-Şuâra, İnceleme-Metin</i> , (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010).
16. yy	Latîfi	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ</i>	Rıdvan Canım, <i>Tezkiretü'ş-Şuara ve Tabsiratü'n-nüzemâ</i> , (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000).
16. yy	Bağdatlı Ahdî	<i>Gülşen-i Şu'arâ</i>	Süleyman Solmaz, Ahdî, <i>Gülşen-i şu'ara: indeksli tıpkıbasım</i> , (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).; Süleyman Solmaz, <i>Gülşen-i Şuara</i> , e-kitap.kulturturizm.gov.tr
18. yy	Sâlim Efendi	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i>	Adnan İnce, <i>Tezkiretü'ş-şuara, Salim Efendi</i> , (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005).
18. yy	Mustafa Safâyî Efendi	<i>Tezkire-i Safâyî</i>	Pervin Çapan, <i>Mustafa Safayî Efendi Tezkire-i Safayî</i> , (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005).
18. yy	İsmail Belîğ	<i>Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr</i>	Abdülkerim Abdülkadiroğlu, <i>İsmail Belîğ Nuhbetü'l-âsâr li-Zeyl-i Zübdetü'l-eşâr</i> , (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999).
18. yy	Şeyhî Mehmed Efendi	<i>Vekâyiü'l-Fuzalâ. Şakâyık-ı Numaniye ve Zeyilleri</i>	Özcan, Abdülkadir, <i>Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyiü'l-Fudalâ</i> , c. 3, (İstanbul: Çağrı Yay. VII-XIII. 1989).
18. yy	Müstakîmzâde Süleyman Sa'eddedîn Efendi	<i>Tuhfetü'l-Hattâtîn</i>	İbnülemin Mahmud Kemal, <i>Tuhfetü'l-Hattâtîn, Müstakimzade Süleyman Sâdeddedîn Efendi</i> , (İstanbul: 1928).
			Ömer Çifçi, <i>Fatîn Davud, Hâtimetü'l- Eş'âr</i>

19. yy	Fatîn Tezkiresi	<i>Hâtimetü'l- Eş'âr</i>	(<i>Fatîn Tezkiresi</i>), (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı); Ömer Çiftçi, <i>Fatîn Davud-Hâtimetü'l-eş'âr</i> , ekitap.kulturturizm.gov.tr.
19. yy	Mehmet Tevfik	<i>Kâfile-i Şuara</i>	Fatma Sabiha Kutlar, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, <i>Mehmet Tevfik Kâfile-i Şuara</i> , (İstanbul:2012)
19. yy	Ali Enver	<i>Semâ'-hâne-i Edeb</i>	Tahir Hafizoğlu, <i>Ali Enver Bey Mevlevî Şâirler (Sema'hâne-i Edeb)</i> , (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010).
20. yy	Bursalı Mehmed Tahir	<i>Osmanlı Müellifleri</i>	Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, 3 c. (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972).
20. yy	Mehmet Siraceddin	<i>Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ</i>	Mehmet Arslan, <i>Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ: Mehmet Siraceddin</i> , (Sivas: Dilek Matbaacılık,1994)
20. yy	İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal	<i>Son Asır Türk Şairleri</i>	İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, <i>Son Asır Türk Şairleri</i> , haz. Müjgan Cunbur, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999).
20. yy	Ahmet Talât Onay	<i>Çankırı Şairleri</i>	Ahmet Talât Onay, <i>Çankırı Şairleri</i> , (Çankırı: Çankırı Matbaası, 1932).
20. yy	Sadeddin Nüzhet Ergun	<i>Bektaşî şairleri</i>	Sadeddin Nüzhet Ergun, <i>Bektaşî şairleri</i> , (Ankara: Maarif Vekaleti, 1930).
20. yy	Alaeddin İbrahim Gövsa	<i>Meşhur Adamlar: Hayatları, Eserleri</i>	İbrahim Alaeddin, Gövsa, Meşhur Adamlar, Hayatları, Eserleri, 4 c. (İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf, 1936).

2. 3 SÖZLÜKLER

Pakalın'ın eserinde alıntı yaptığı beyitler için kullandığı kaynaklar arasında sözlükler de bulunmaktadır. Kullanılan sözlükler aşağıdaki gibidir:

Edebiyat Lugati

Tahir Olgun'un "Edebiyat Lugati Komisyonu"ndan ayrıldıktan sonra hazırladığı *Edebiyat İstilahları* kitabının kısaltmasıdır. 1936 yılında tamamlanmıştır. Küçük bazı değişikliklerle Kemal Edip Kürkcüoğlu tarafından da 1973 yılında yayımlanmıştır.

Kâmûsu'l A'lâm

Eser, tanınmış Türk yazarı ve lugatçısı Şemseddin Sâmî'ye aittir. Muharrir, *Kâmûsu'l-A'lâm*'ı yazdıktan sonra Kâmûs müellifi olarak ünlenmiştir. Genel bir tarih, coğrafya ve meşhur kişiler ansiklopedisi olan *Kâmûsu'l-A'lâm*, özellikle İslam ve doğuya ait çok sayıdaki maddesi ile bir İslâm ansiklopedisi görevi görmüştür. *Kâmûsu'l-A'lâm*, şark ve garba ait bir isimler sözlüğü olduğundan içinde tarihi, dini, bilimsel terimler yer almamıştır. Batılı ansiklopedilerin ihmal ettiği İslam ve Osmanlı

ile ilgili maddelere birinci derecede yer vermiş olan yazar, bunlar için doğrudan doğruya doğru kaynaklarına başvurmuştur. Şemseddîn Sâmî'nin, *Kâmûsu'l-a'lâm*'ı hazırlarken başvurduğu kaynaklar arasında; Kınalızâde, Latîfi, Aşık Çelebî, Riyâzî, Kafzâde, Devlet Şâh, Sâdikî ve Fatin tezkirelerinden başka Edirneli Nazmî'nin Sefînetü'ş-Şu'arâ'sı, Kadri Çelebî ile Harezmsâh'ın Tezkiretü'ş-Şu'arâ'ları bulunmaktadır. Osmanlı tarihi alanında Mehmet Süreyya'ninki gibi önceden uzun bir hazırlığı olmadığından Şemseddîn Sâmî, Osmanlı büyüklerine ait maddelerde *Sicilli Osmânideki* kadar tarihlere ve özel kaynaklara gidememiştir. Bu sebeple Türk meşhurları hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler genel bir tanıtımdan ibaret kalmıştır. Eserin baskısı, 1306'dan 1316 yılına kadar devam etmiştir.

Nuhbe-i Vehbî

Sünbülzâde Vehbî'nin 1799-1800 yıllarında III. Selim'e sunmak üzere kaleme aldığı Arapça-Türkçe manzum lugatidir. *Tuhfe-i Vehbî*'nin iki katı hacminde olan bu lugatin 120 eserin özü olduğu müellif tarafından belirtilmiştir. İlk baskısı, 1805 yılında yapılan esere Yayaköylü Râşid Efendi tarafından şerh yazılmıştır. Eser üzerine Necmettin Yurtseven tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.

Tablo 19: Sözlükler

Yazar	Sözlük Adı	Basım Bilgisi
Tahir Olgun (Tâhirü'l-Mevlevî)	<i>Edebiyat Lûgati</i>	Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994).
Şemseddin Samî	<i>Kâmusu'l-A'lâm</i>	Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
Sünbülzâde Vehbî	<i>Vehbî'nin Nuhbesi</i>	Yurtseven, Necmettin, <i>Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lugatlar ve Sünbülzade Vehbî'nin Nuhbesi</i> , (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

2. 4 TARİH KİTAPLARI

Târîh-i Atâ (Enderûn Tarihi)

Toplam 5 ciltten ibaret olan *Târîh-i Atâ*, yerli ve yabancı araştırmacıların Osmanlı bürokrasisi hususunda temel kaynak olarak yararlandıkları oldukça önemli bir eserdir. Enderun konusunda ayrıntılı ve doğru bilgiler içeren eser, bu hususta yazılmış eserler arasındaki en tatmin edici olanıdır. Beş kuşaktır enderundan yetişen bir ailenin son üyesi olan Atâ, enderun konusundaki bilgileri aile çevresinden ve konuyla alakalı kişi ve kaynaklardan bizzat alarak bu önemli eseri meydana getirmiştir. Birinci ciltte; Osman Gazi'den Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan on padişah devrinde gerçekleşen olaylar, bu padişahların yaptırdıkları eserler, onların

devirlerinde yaşıyan âlimler, şeyhler ve kahveci başı, sermahfillik, sır kâtipliği gibi 30 kadar kurum, mevki ve makamın özellikleri, İstanbul'un kuruluş tarihi ve Topkapı sarayı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. İkinci ciltte; enderundan yetişen sadrazam, şeyhülislam, kaptan-ı deryâ vb. devlet ehlinin biyografileri yer almaktadır. Üçüncü ciltte; yine enderundan yetişen bazı sadrazamlar, reisülküttâb, padişah imamları, defterdarlar ve devletin diğer ileri gelenlerinin hayat hikâyeleri anlatılmaktadır. Dördüncü ciltte; Osmanlı sultanları ile enderunda eğitim görmüş şairlerin biyografileri ve bu şairlere ait örnek şiirler verilmektedir. Beşinci ciltte; Osman Gazi'den Sultan Abdülaziz'e kadar olan padişahlara göre kronolojik kısa bir Osmanlı tarihi verilmiş, dördüncü ciltte şiirleri bulunan şairlerin bu cildin basımından sonra ele geçen şiirleri ile yine padişah dönemlerine göre birçok şairin şiirleri önemine ilave edilmiştir. Bu ciltte yeri geldikçe yine enderunla ilgili bazı bilgiler de işlenmiştir. Bu eser *Osmanlı Saray Tarihi - Târih-i Enderûn* adıyla Mehmet Arslan tarafından 5 cilt olarak 2010 yılında yayımlanmıştır.

BÖLÜM III

3. PAKALIN'IN YARARLANDIĞI ŞAİRLER

3.1 OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜNDE YARARLANILAN ŞAİRLER

Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde maddelerle ilgili açıklamalar yaptıktan sonra, bu açıklamaları beyitlerle desteklemiştir. 210 şairden toplam 1672 adet beyit alıntılıyan Pakalın'ın yararlandığı şairler ve iktibas yapılan manzumeler aşağıdaki gibidir:

Abdülazîz Mecdî

1865'te Balıkesir'de dünyaya gelen şair rüştiye'yi bitirdikten sonra, bir süre aynı okulda ikinci muallimlik yapmış, sonra Girit'te açılan "Mekteb-i Kebiri İslâm" da Edebiyat-ı Osmaniye ile diğer dersleri okutmuştur. Daha sonra İstanbul'a yerleşen Abdülaziz Mecdî Efendi, ticaret yapmıştır. 1908'de Balıkesir'den mebus seçilmiştir. 1924'te Şeriyeye vekaletinin kaldırılması üzerine evine çekilmiştir. Tasavvufta Vahdet-i Vücut düşüncesine sahiptir. 1941'de İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı üzerine Hakan Karataş tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁵⁴

Pakalın, Abdülaziz Mecdî Efendi'den bir beyit alıntılamıştır:

Abdülhak Hâmid Tarhan

5 Şubat 1851'de İstanbul'da doğmuştur. 1865'te Fransız mektebine başlamış, Fransızcasını ilerletmek amacıyla Bâbîâlî'ye girmiştir. Genç yaşından İran'a gitmiş, babasının 1867'de vefatı üzerine İstanbul'a dönmüştür. 1876'da, hariciye mesleğini seçmiştir. Çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapan Hâmid, Cumhuriyet'in ilanının ardından 1928'de İstanbul milletvekili seçilmiştir. 1937'de Maçka'da vefat eden şair, Zincirlikuyu Mezarlığı'na gömülmüştür. Tarhan, hakkında en çok araştırma yapılan şairlerimizdendir.⁵⁵

⁵⁴ Hakan Karataş, "Balıkesirli Abdülaziz Mecdî ve divanı (inceleme-metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015).

⁵⁵ Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri 1* (İstanbul: Dergah, 1991); Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri 2*, (İstanbul: Dergah, 1992); Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri 3*, (İstanbul: Dergah, 1982); Abdülhak Hamid Tarhan, *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları 5 Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagir*, haz. İnci

Pakalın, eserinde Abdülhak Hâmid'in çeşitli eserlerinden 28 farklı alıntı paylaşmıştır.

Afif (Darbhâne Emîni Kîlârî Mustafa Afif Beyefendi)

Hayatı hakkında bilinenler Tayyârzâde Atâ'nın anlattıklarından ibaret olan şairin asıl ismi Afif'tir. Darbhane Emîni Kîlârî Mustafa Afif Beyefendi olarak tanınmıştır. Enderun'da yetişmiş, Sultan III. Mustafa devri ile I. Abdülhamid devrinde Darbhane Emîni ve Saray-ı Hümayun'da mabeynci olmuştur. Vefat tarihi belli değildir. Eserlerine dair de bir bilgi bulunmamaktadır.

Pakalın, eserinde Afif'in bir beytine yer vermiştir.

Âgehî

Vardar Yenicesi'nde doğan şair, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunduktan sonra emekli olup 1577'de İstanbul'da vefat etmiştir. Özellikle denizcilik istilahlarını kullanarak yazdığı "Keştî Kasîdesi"si isimli eseriyle meşhur olmuştur. Divanı bulunmayan şairin şiirleri mecmualar vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.⁵⁶

Pakalın, Âgehî'den 5 alıntı paylaşmıştır.

Âhî

Asıl adı Hasan olan şair, Niğboluludur. Benli Hasan ya da "Dilsiz Dânişmend" olarak tanınmıştır. İstanbul'a geldikten sonra ilim yolunu seçerek medreseye girmiş, Kara Bali'den kırk yaşında mülazım olmuştur. Kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan Âhî, 1517-18'de Manastır veya Karaferye'de ölmüştür. Necati Sungur, divanını yüksek lisans çalışması olarak yayımlamıştır.⁵⁷

Pakalın, Âhî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisinden bir beyit paylaşmıştır.

Ahmed Paşa

Asıl ismi Ahmed olan şair, 1426'da doğmuştur. Eğitimini Edirne'de tamamlamıştır. Müderrislik, kadılık görevlerinde bulunan şairi, Fatih Sultan Mehmet, önce kazasker, sonra da kendine musahip ve hoca tayin etmiştir. Vezirlik görevine kadar yükselen Ahmed Paşa, padişahla arası açıldığından azledilerek Bursa'ya sürülmüş, orada vefat etmiştir. Ali Nihat Tarlan, Paşanın tek eseri olan divanını, 1966 yılında yayımlanmıştır.⁵⁸ Bu çalışma daha sonra yeniden yayımlanmıştır.⁵⁹ Ahmet Paşa üzerine Harun Tolasa'nın da çalışması bulunmaktadır.⁶⁰

Pakalın, eserinde Ahmed Paşa'nın 2 beytine yer vermiştir.

Enginün (İstanbul: Dergah, 2002); Abdülhak Hamid Tarhan, *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları 6 Kanbur*, haz. İnci Enginün (İstanbul: Dergah, 2002).

⁵⁶ Andreas Tietze, "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri," *Türkiyat Mecmuası* 9, (1951): 113-137.; Andreas Tietze, "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî Kasidesine Nazireler," *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, (2010): 451-467.

⁵⁷ Necati Sungur, "Âhî Divânı," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990); Necati Sungur, *Âhî Divânı*, (Ankara: KB Yayınları, 1994).

⁵⁸ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966).

⁵⁹ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı* (Ankara: Akçağ, 1992).

⁶⁰ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, 1973).

Ahmedî

Ahmedî, Hayrabolu'da doğmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1534'te çıktığı İrakeyn seferinde deveci başı olarak padişahın hizmetinde bulunduğundan Sarban Ahmed sanıyla tanınmıştır. Bayramî şeyhi Pîr Ali Aksarâyî'ne bağlanmış, şeyhinden icazet alarak memleketine dönüp irşad faaliyetine başlamıştır. Pîr Ali Aksarâyî'nin ardından Bayramî Melâmîleri'nin başına geçmiş, Hayrabolu'da on yedi yıl şeyhlik yapmıştır. 1545-1546'da vefat etmiş, aynı yerde defnedilmiştir.

Divanı üzerine Şaban Er bir kitap yayımlamış, Ayfer Kayabaşı ise bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁶¹

Pakalın, Ahmedî'den bir dördlük paylaşmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa

1823'te Bulgaristan'da doğmuştur. 1839'da İstanbul'a gelerek Çarşamba'daki Papasoğlu Medresesi'ne girmiştir. Devrin meşhur alimlerinin derslerine devam etmiş, hesap, cebir, hendese gibi dersler almıştır. Encümen-i Dâniş üyeliği, vakanüvislik, adliye ve dahiliye nazırlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1895'te vefat etmiştir. Divançesi, Meliha Yıldırım tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁶²

Pakalın, Ahmed Cevdet Paşa'dan 2 alıntı paylaşmıştır.

Ahmet Remzî Dede

1872'de Kayseri Mevlevîhânesi'nde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini sıbyan mektebi ve rüşdiyede yapmıştır. 1892'de geldiği İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhânesi'ne intisap etmiştir. 1925 yılında tarikatlar kaldırılınca Selimağa Kütüphanesi'nde memurluğu başlamıştır. Şiirle de uğraşan Ahmet Remzi Dede'nin on yedi adet basılmış, beş tane de basılmamış eseri bulunmaktadır. 1944'te Kayseri'de hayatını kaybeden Dede'nin mezarı Kayseri'de Seyyid Burhaneddin Türbesi'ndedir.

Pakalın, Remzi Dede'den bir dördlük paylaşmıştır.

Âkif Paşa

Âkif Mehmed Paşa, 1787'de Yozgat'ın Bozok Yaylası'nda doğmuştur. İstanbul'da silahtar kâtibliği, âmedcilik, beylikçilik ve reisü'l-küttâblık görevlerinde bulunan Âkif Paşa, aynı zamanda Osmanlı devletinin ilk Hâriciye Nâzırı olmuştur. Halvetiye tarikatına intisap eden şair, hacdan dönüşü sırasında 1845'te İskenderiye'de vefat etmiştir.⁶³

Pakalın, eserinde Âkif Paşa'dan 4 alıntı paylaşmıştır.

⁶¹ Şaban Er, haz. *Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Divânı Ve Mektûbâtı] ve Vizeli Şeyh Alâ'eddîn Ali Efendi'nin Şiirleri* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2013); Ayfer Kayabaşı, "Sârbân Ahmed ve Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1995).

⁶² Meliha Yıldırım, "Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994).

⁶³ İbrahim Kavaz, *Âkif Paşa: Hayatı ve eserleri* (Elazığ: Üniversite Kitabevi, 1997); Ali İhsan Kolcu, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002).

Ali Rûhî

1853'te Bağdat'ta doğmuştur. Birçok tarikata intisap eden Ali Rûhî, Şehremâneti Mektûbî Kaleminde, Belediye Başkâtipliğinde bir süre memurluk yapmıştır. II. Abdülhamîd zamanında Japonya'ya gönderilen ve 1890'da dönüş yolunda batan Ertuğrul Firkateyni'nde seyir ve sefer defterini tutmakla görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında Singapur'da hastalanarak yatırıldığı hastanede 1890'da vefat etmiştir. Birçok şiir yazmasına rağmen bunların hepsini bir araya toplayamayan Ali Rûhî'nin şiirlerinin bir kısmı 63 küçük sayfa halinde Lema'ât adıyla basılmıştır.⁶⁴

Pakalın, Ali Rûhî'den bir beyit paylaşmıştır.

Ânî

Tireli olan şair, Ânî-i diger adıyla bilinmektedir. Kaynaklarda hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵

Pakalın, Ânî'den bir beyit alıntılamıştır.

Antakyalı Münif

Antakya'da doğan şairin asıl ismi Mustafa'dır. Antâkî Münif Mustafa Efendi olarak tanınmıştır. 1717-18'de Antakya'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiş, Hâcegânlık rütbesiyle kethudâ-yı sadr-ı âlî kâtipliği, divan-ı sultanî yazıcılığı, ruznamçecilik, maliye tezkireciliği, maliye katipliği yapmıştır. 1743-44'te İstanbul'da genç yaşta vefat etmiştir. Sabahattin Küçük tarafından yayımlanan⁶⁶ Divanı üzerine yapılmış ayrıca iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁶⁷

Pakalın, eserinde Münif Divanı'ndan 2 beyit paylaşmıştır.

Arpaeminizade Sâmi

İstanbullu olan şairin asıl ismi Mustafa'dır. Arpa emîni, vakanüvislik görevlerinde bulunmuş, 1734'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı üzerinde Fatma Sabiha Kutlar'ın bir doktora çalışması vardır.⁶⁸ Sâmi üzerine yapılmış başka doktora ve yüksek lisans çalışmaları da bulunmaktadır.⁶⁹

Pakalın, eserinde Sâmi Divanı'ndan 11 alıntı paylaşmıştır.

Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa)

1853'te İstanbul'da doğan Mahmûd Celâleddin Paşa, şiirlerinde "Âsaf" mahlasını kullanmıştır. 1876'da Sultan Abdülmecîd'in kızlarından Seniha Sultan ile evlendirilip Şûrâ-yı Devlet üyeliğine atanmıştır. Sultan Abdülhamid'le arası

⁶⁴ İnal, a.g.e., c. 3, 1530-1533.

⁶⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., 213.; Âşık Çelebi, a.g.e., 166.

⁶⁶ Sabahattin Küçük, *Antakyalı Münif Divanı*, Ankara: KB, 1999.

⁶⁷ Kılıç, Muharrem, "Münif Antakî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995); Felek Özgen, *Antakyalı, Münif Divanı Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000).

⁶⁸ Fatma Sabiha Kutlar, "Arpaeminizade Sâmi Divanı, Tenkitli Metin İnceleme," (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1996).

⁶⁹ Kemal Kahramanoğlu, "Sâmi, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996); Fatma Yaşar Aksoy, "Divân-i Sâmi," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992).

açıldığından, oğullarıyla birlikte Avrupa'ya kaçmış, 1903'te Brüksel'de vefat etmiştir. Divanı, Ömür Ceylan tarafından yayımlanmıştır.⁷⁰

Pakalın, eserinde Asaf'tan 3 beyit kullanmıştır.

Âsım (Ârifzâde Mehmed)

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Ârifzâde Âsım'ın asıl adı, Mehmed'tir. Rumeli kadılarından Karaferyalı Mahmud Efendi'yle genç yaşta yakınlık kurarak, devrin önemli alimlerine bağlanmıştır. Keyif verici maddelere düşkünlüğü sebebiyle, bu eğitim ortamından uzaklaşmış, siyasi kargaşalık yüzünden devrin büyüklerinin gözünden düşmüş, maddi ve manevi sıkıntılar içinde 1737'de vefat etmiştir.

Tespit edilebilen tek eseri divançe üzerine Fatma Şennur Arslan tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Divançe üzerine ayrıca Bekir Çınar da çalışmıştır.⁷¹

Pakalın, eserinde Âsım'ın bir beytine yer vermiştir.

Aşık Dertli (İbrahim)

1772'de Bolu'da dünyaya gelen şairin asıl ismi İbrahim'dir. Dertlî mahlasını kullanmıştır. İmparatorluğun önemli kültür merkezlerinden Konya'ya gitmiş, Hacı Asım Usta'nın işlettiği kahvede ilim ve sanat ehlinin de desteğiyle kendisini yetiştirerek saz çalmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Bu sırada, Mevlevî dergâhı postnişini Mehmet Hemdem Sait Çelebi tarafından kollanmış, Mevlevî şair ve neyzenleriyle birlikte onun Meram'daki konağında düzenlenen fasıllara katılmıştır. 1845'te vefat etmiştir.

Dertli'nin şiirleri de divan halinde basılmıştır. Divan üzerine Recep Tek tarafından hazırlanmış bir doktora tezi ve Dilaver Düzgün tarafından hazırlanan bir karşılaştırmalı metin bulunmaktadır.⁷²

Pakalın eserinde Dertli'den 2 alıntı paylaşmıştır.

Âşık Ömer

1621'de Kırım'da dünyaya gelen Âşık Ömer, medrese öğrenimi görmüş, dini ilimler yanında Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Matbu divanında hafız unvanıyla anılmıştır. Hacı Bektaş'a karşı hürmet ve muhabbet besleyen bir Mevlevi olarak kabul edilmiştir. Hem hece hem de aruz ölçüsüyle şiirler söyleyen şair, 1707'de vefat etmiştir.

Şiirleri Hafız Hüseyin Ayvansarayî tarafından divan haline getirilmiştir. Şair hakkında Sadeddin Nusret Ergun ve Şükrü Elçin'in çalışmaları, ayrıca Mehmet Surur Çelepi tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁷³

⁷⁰ Ömür Ceylan, *Hânedan'da Bir Âsî: Âsaf, Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003).

⁷¹ Fatma Şennur Arslan, *Ârifzâde Âsım ve Divânçesi* (İnceleme Metin, Dizin Sözlük) (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010); Bekir Çınar, *Ârifzâde Âsım ve Divânçesi* (Ankara: Altınpost, 2013).

⁷² Recep Tek, "Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011); Dilaver Düzgün, *Dertli Divanı Karşılaştırmalı Metin* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2011).

Pakalın, Âşık Ömer'den bir beyit paylaşmıştır.

Âşık Paşa

1271-72'de muhtemelen Kırşehir'de doğan Âşık Paşa'nın asıl adı Alî'dir. Mahlası olan Âşık, zamanla ismi gibi kullanılmaya başlandığından Âşık Paşa ismiyle tanınmıştır. Mevlânâ'nın halifelerinden Süleymân Türkmanî'nin tedrisinden geçmiştir. Kırşehir'de 63 yaşındayken vefat etmiştir. Bugün Ankara-Kayseri otoyolu üzerinde bulunan türbesinde gömülüdür. Âşık Paşa'nın en önemli eseri, Garîbnâme'dir.

Pakalın, eserinde Âşık Paşa'dan 2 alıntı paylaşmıştır.

Âşık Şem'î

1772-73'te Konya'da doğan şairin asıl ismi Ahmed mahlası ise Şem'î'dir. Babasının ölümünden sonra devraldığı helvacı dükkanını saz eğlenceleri yapılan bir yer haline getirmiştir. Konya'da Mevleviler, aşıklar, esnaf ve eşraf arasında sevilen ve sohbetlerin aranan kişisi haline gelen şair, 1839-41'de vefat etmiştir. Bilinen tek eseri divanıdır. Divanı üzerine Mehmet Sarı tarafından yapılmış bir mezuniyet tezi, İbrahim Aczi Kendi tarafından hazırlanmış seçmelerden oluşan bir kitap ve Mehmet Sarı tarafından yazma nüshalar karşılaştırılarak gerçekleştirilen bir eser bulunmaktadır.⁷⁴

Pakalın, eserinde Âşık Şem'î'nin bir beytine yer vermiştir.

Âşık Tokatlı Nuri

Asıl ismi Mahmut olan şair, Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde Nûrî mahlasını kullanmıştır. Tahminen, 1824-1825'te doğmuştur. Âşıklığı kendine meslek edinen Mahmut; Sivas, Çankırı, Çorum, Ordu, Giresun ve Samsun'a gitmiştir. 1884'te Samsun'da vefat etmiştir. Şiirleri ölümünden yaklaşık elli yıl sonra önce Ahmet Talat Onay, sonra da Zeki Oral tarafından çeşitli cönk, mecmua ve halktan toplanarak bir araya getirilebilmiştir. İbrahim Seçkin Aydın, Nûrî üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁷⁵

Pakalın, eserinde Tokatlı Nuri'den 3 alıntı paylaşmıştır.

Âtîf (Mustafa Âtîf Efendi)

İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Doğduğu yıl bilinmemektedir. Divan Kalemünde mektupçuluk, hâcegânlık ve başdefterdarlık görevlerinde bulunmuştur. 1742'de sıtma hastalığından vefat etmiştir.

⁷³ Şükrü Elçin, *Âşık Ömer* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987); Mehmet Surur Çelepi, "Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili," (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005).

⁷⁴ Mehmet Sarı, "Konyalı Şem'î ve Divânı," (Ankara: AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Bitirme Tezi, 1980); Mehmet Sarı, "Mevlevî Aşık ve Şair Konyalı Şem'î Divanı," (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayın No: 228, 2013); İbrahim Aczi Kendi, *Konyalı Âşık Şem'î Konuşuyor* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1951).

⁷⁵ İbrahim Seçkin Aydın, "Tokatlı Nûrî'nin Şiirlerinde Gelenek ve Halk Eğitim Unsurları," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2001); Ahmet Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nûrî* (Çankırı: y.y., 1933), 161.; M. Zeki Oral, *Tokatlı Âşık Nûrî* (Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi, 1936).

Divanı yüksek lisans tezi olarak Cevdet Dadaş tarafından hazırlanmıştır.⁷⁶

Pakalın, Atıf Divanı'ndan bir beyit alıntılanmıştır.

Avnî (Fatih Sultan Mehmet)

1432'de Edirne'de doğan Fatih Sultan Mehmet, 1451 yılında tahta geçmiş, 1481 yılında vefat etmiştir. Avnî mahlasını kullanan Fatih, babası II. Murâd gibi Mevlevî tarikatına intisap etmiştir. Tek eseri divanıdır. Divan, Muhammet Nur Doğan ve İskender Pala tarafından yayımlanmıştır.⁷⁷ Avnî'nin şiirleri üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁷⁸

Pakalın, Avnî Divanı'ndan 8 farklı alıntı paylaşmıştır.

Aynî

1766'da Antep'te doğan şairin asıl ismi Hasan'dır. Aynî mahlasıyla tanınmıştır. Hâfız-ı Kütüblük, Bâbiâli Arapça ve Farsça muallimliği gibi görevlerde bulunmuş, 1837'de vefat etmiştir. Cenazesi Galata Mevlevîhânesine defnolunmuştur. Türkçe Divanı⁷⁹ ve mesnevi nazım şekliyle yazdığı 2008 beyitlik Sâkî-nâme'si, Mehmet Arslan tarafından yayımlanmıştır.⁸⁰ Aynî üzerine ayrıca Fatma Yaşar Aksoy tarafından yapılan bir doktora çalışması da bulunmaktadır.⁸¹

Pakalın, Aynî'den 7 alıntı paylaşmıştır.

Bağdatlı Rûhî

1535 yılında Bağdat'ta doğup büyüdüğü için Bağdatlı Rûhî adıyla tanınmıştır. Tahsilini tamamlamasının ardından Necef, Kerbela, Şam, Erzurum, Hicaz, İstanbul ve Konya'da bulunmuş, 1606 yılında Şam'da vefat etmiştir. Divanında bulunan 1115 gazeliyle klasik Türk edebiyatının en çok gazel kaleme alan şairlerindedir. Rûhî'nin bilinen tek eseri olan Türkçe divanının edisyon kritikli neşri Coşkun Ak tarafından yapılmıştır.⁸² Bağdatlı Rûhî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.⁸³

Pakalın'ın eserinde Rûhî'ye ait 24 beyte yer verilmiştir.

⁷⁶ Cevdet Dadaş, "Atıf Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 1991).

⁷⁷ Muhammed Nur Doğan, *Fatih Divanı ve Şerhi* (İstanbul: Yelkenli Yayınları, 2007); İskender Pala, *Fatih Sultan Mehmed* (İstanbul: Şule Yayınları, 2001).

⁷⁸ Başlıca çalışmalar şunlardır: Şahmaran Baltacıoğlu, "Fâtih (Avnî) Divanı ve Tahlili," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003); Saffet Sıtkı Bilmen, *Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Fatih Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi Yayınları, 1944); Mustafa İsen, A. F. Bilkan, *Sultan Şairler* (Ankara: Akçağ, 1997); Kemal Edip Ünsal, *Fatih'in Şiirleri* (Ankara: TTK, 1946); Ahmed Aymutlu, *Fâtih ve Şiirleri* (İstanbul: MEB, 2005).

⁷⁹ Mehmet Arslan, *Antepli Aynî Divanı* (İstanbul: Kitabevi, 2004).

⁸⁰ Mehmet Arslan, *Aynî-Sâkî-nâme* (İstanbul: Kitabevi, 2003).

⁸¹ Fatma Yaşar Aksoy, *Ayıntablı Aynî'nin divanı (Hayatı, eserleri, Türkçe divanı, Farsça divanı ve Saki-name (tenkitli metni) (2 cilt)*, (Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

⁸² Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Divanı (Karşılaştırmalı Metin)*, 2 c (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001).

⁸³ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'ndan Seçmeler* (Bursa: Gaye Yayınları, 2000); Nihat Öztoprak, *Rûhî*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001); İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat* (Selçuk Üniversitesi, 2015).

Bâkî

İstanbul'da doğmuştur. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. 1600'de vefat eden Baki, Edirnekapı dışındaki mezarlıkta defnedilmiştir. Divanı Sabahattin Küçük tarafından yayımlanmıştır.⁸⁴

Pakalın, eserinde Baki Divanı'ndan 39 adet beyit alıntılanmıştır.

Basirî

Sözlükte kendisinden bir beyit alıntılanan şair hakkında bilgi edinilememiştir.

Câmî

Kastamonu'da doğan şairin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Gezgin bir derviş olarak ömrünü geçirmiştir. Molla Câmî'nin hizmetinde bulunarak ondan el almıştır. Vaktinin büyük kısmını mescitlerde geçiren, az konuşan ve halktan uzak yaşayan Câmî, Kanuni Sultan Süleyman dönemi başlarında ölmüştür. Eserleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Pakalın Câmî'nin bir beytini paylaşmıştır.

Cem Sultan

1459'da Edirne'de dünyaya gelmiştir. Kastamonu ve Karaman'da şehzade olarak bulunmuştur. Babasının ölümü üzerine kardeşi İkinci Bâyezîd'ı padişah olarak tanımayarak Bursa üzerine yürümüş ancak bundan sonra yaptığı bütün savaşları kaybetmiştir. Halep'e oradan da Mısır'a geçen Cem, ardından Rodos şövalyelerine sığınmış, bundan sonraki hayatı esaret altında geçmiştir. 1495'te otuz altı yaşındayken ölmüştür. Türkçe Divanı, Halil Ersoylu tarafından yayımlanmıştır.⁸⁵ Cem Sultan üzerine birçok çalışma yapılmıştır.⁸⁶

Pakalın, Cem Sultan'dan 2 alıntı paylaşmıştır.

Cevrî

İyi bir tahsil görmüştür. Hattatlık yaparken Beşiktaş, Galata, Tophane ve Yenikapı Mevlevihanelerine devam etmiştir. 1654'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı, Hüseyin Ayan tarafından yayımlanmıştır.⁸⁷ Cevrî Divanı üzerine Haluk Aydın tarafından hazırlanmış bir de doktora tezi bulunmaktadır.⁸⁸

Pakalın, Cevrî Divanı'ndan 4 alıntı paylaşmıştır.

⁸⁴ Sabahattin Küçük, *Bâkî, Divân: Tenkitli Basım* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994).

⁸⁵ Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (Ankara: TDK, 1989).

⁸⁶ M. Cavit Baysun, *Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946); Sema Çakmak Alpın, "Sultan Cem Divanı'nın Psikolojik Tahlili," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000); Sedat Engin, "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili," (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006); İsen, Bilkan, *Sultan Şairler; Münevver Okur Meriç, Cem Sultan, Hayatı ve Şiir Dünyası*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1992).

⁸⁷ Hüseyin Ayan, "Cevrî: Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni," (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981).

⁸⁸ Haluk Aydın, "Cevrî Divanı'nın Tahlili," (Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2010).

Coşkun Abdal

Şair hakkında bilgi edinilememiştir. Pakalın, Coşkun Abdal'ın bir beytine yer vermiştir.

Dâniş

Dâniş mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Süleymân'dır. Annesiyle birlikte küçük yaşta saraya alınmış, Enderûn'da yetişip Divân-ı Hümayûn hocaları sınıfına dahil olmuştur. Peşkir ağalığı, sır katipliği, mevkufatilik, kalyonlar katipliği, masraf katipliği, cebeciler katipliği, Haremeyn Muhasebeciliği görevlerine atanmıştır. 1775-1776'da İstanbul'da vefat etmiştir.

Bilinen tek eseri divanıdır. Divan üzerine Hamdi Birgören tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁸⁹

Pakalın, Daniş Divanı'ndan bir beyit alıntılamıştır.

Dede Ömer Rûşenî

Rûşenî mahlasıyla tanınan şairin asıl ismi Ömer, lakabı Dede'dir. Tire'li olduğu bilinmektedir. Doğum tarihi tahminen 1407'dir. Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin yanında seyr ü sülukünü tamamlayan irşada başlamıştır. Şeyhinin vefatı üzerine postnişinliğe geçmiş, böylece Halvetiliğin iki ana kolundan biri olan Rûşeniyye meydana gelmiştir. 1487'de Tebriz'de vefat eden Rûşenî, tekkesinin haziresindeki türbeye defnedilmiştir.

Divanı üzerine Suna Demir tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.⁹⁰ Şair hakkında Mustafa Uzun tarafından hazırlanmış bir doktora tezi de bulunmaktadır.⁹¹

Pakalın, Ömer Ruşeni'den bir alıntı paylaşmıştır.

Deli Ozan

Pakalın, Deli Ozan'dan bir alıntı paylaşmıştır.

Diyaribekirli Sa'îd Paşa

Şiirlerinde Sa'îd mahlasını kullanan şair, 1832'de Diyarbakır'da doğmuştur, asıl ismi Mehmed Sa'îd Paşa'dır. Hâcegânlık, Mektupçu muavinliği, mutasarrıflık, Rumeli beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. 1891'de Mardin'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Divanı Kenan Erdoğan tarafından yayımlanmıştır.⁹²

Pakalın, Sa'îd Paşa'dan 2 beyit alıntılamıştır.

⁸⁹ Hamdi Birgören, "Dâniş Divanı, İnceleme-Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004).

⁹⁰ Suna Demir, "Dede Ömer Ruşeni Divanı'nın (1b-60a) transkripsiyonlu metni ve sözlük çalışması," (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010).

⁹¹ Münire Kevser Baş, "Dede Ömer Rûşenî ve Âsâr-ı Aşk'ı," (Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995); Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlikname Mesnevisi," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1982).

⁹² Erdoğan, Kenan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Divânı* (Manisa: 2004).

Dukakinzâde Ahmed Bey

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Sancak beyliği görevinde bulunduktan sonra tasavvufa yönelmiştir. İstanbul'da ölmüştür. Şiirlerinde Ahmed ve Ahmedî mahlaslarını kullanan Dukakinzâde Ahmed Bey'in tek eseri divanıdır. Divanı üzerine Hüseyin Süzen'in doktora çalışması bulunmaktadır.⁹³

Pakalın eserinde Ahmed Bey'den 3 alıntı yapmıştır.

Dündar Akünal

1922'de İstanbul'da doğan şair, Servet-i Fünun dönemi şairlerinden Ahmet Kemal Akünal'ın oğludur. Hakimlik ve hukuk müşavirliği yaptıktan sonra 1955'te emekli olmuştur. Şiirlerini kitaplarda toplamayan Akünal, onları dergilerde ve antolojilerde yayımlamıştır. Konularını Türk tarihinden ve zaferlerinden alan kahramanlık şiirlerinin çoğunu aruzla yazmıştır.

Pakalın eserinde Dündar Akünal'dan bir beyit paylaşmıştır.

Emîn Hâkî

1889'da İstanbul Balat'ta Hacı İsa Mahallesi'nde doğan şairin asıl ismi Emîn Hâkî Bey'dir. Şiirlerinde Hâkî mahlasını kullanmıştır. Çeşitli kurumlarda katiplik yapmıştır. 1920'de otuz bir yaşındayken verem hastalığından vefat etmiştir. Mevlevî olan Hâkî, Bandırma Dergahı Haziresi'nde gömülüdür.

Pakalın, şairden 2 alıntı paylaşmıştır.

Enderûnlu Fâzıl

1757'de Akkâ'da doğmuştur. Sultan I. Abdülhamid zamanında devlete isyan eden dedesinin ve babasının idam edilmesiyle İstanbul'a gelmiş, kardeşiyle beraber Enderun'a alınarak iyi bir öğrenim görmüştür. Zevk ve eğlenceye olan düşkünlüğü ve aşk maceraları yüzünden saraydan çıkarılan Fâzıl, haccanlık, müfettişlik, maden emniyeti görevlerinde bulunmuştur. 1810'da vefat eden şairin mezarı, Eyüp'te Kızıl Mescit Kabristanı'ndadır. Divanı üzerine Yusuf Yanartaş tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁹⁴ Enderûnlu Fâzıl üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁹⁵

Pakalın, Enderûnlu Fâzıl'dan 33 alıntı paylaşmıştır.

Enderûnlu Vâsıf

Asıl ismi Osman olan şair, Enderûn'da yetişmiştir. İstanbul'da doğan Vâsıf, IV. Mustafa tarafından Enderun'da has odaya alınıp hünkâr baş lalası, peşkir ağası, anahtar ağası, kiler kethüdası görevlerinde bulunmuş, 1824-25'te vefat etmiştir.

⁹³ Hüseyin Süzen, "Dukakinzâde Ahmed Beg Dîvanı (İnceleme-Tenkidli Metin)," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994).

⁹⁴ Yusuf Yanartaş, "Enderunlu Fâzıl Dîvânı ve İndeksi," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997).

⁹⁵ Filiz Bingölce, *Zenannâme / Kadınlar Kitabı- The Book On Women*, (Ankara: Alt Üst, 2007); Enderunlu Fazıl, *Güzel Oğlanlar Kitabı (Hübannâme)*, çev. R. İmrahor, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009); Nebiye Öztürk, "Zenânnâme-Enderunlu Fâzıl," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002); Saliha İçen, "Huban-name ve Zenan-name'de Metin-Resim İlişkisi," (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001).

Divanı Rahşan Gürel tarafından hazırlanmış ve İstanbul'da basılmıştır.⁹⁶ Şair üzerine ayrıca Haluk İpekten'in çalışması bulunmaktadır.⁹⁷

Pakalın, Enderûnlu Vâsıf'tan 37 alıntı yapmıştır.

Enverî

Asıl ismi Nureddin veya Mehmed olan şair, Bitpazarı'nda bulunan dükkanında mürekkepçilik ve süzengerlik yapmıştır. Âteşbâzlıkta ve neft-endâzlıkta eşsiz olan Enveri, bir gece Kanunî Sultan Süleyman'a gösteri için renkli fişekler yapmaya çalışırken evini yakmıştır. Bu yangında divanı da yanmıştır. Divanı Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından yayımlanmıştır.⁹⁸

Pakalın, şairden bir beyit alıntılanmıştır.

Es'ad Muhlis Paşa

1780'de Ayaş'ta doğan şair, Ayaş Voyvodalığı, silahşörlük, kapıcıbaşılık görevlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Çeşitli vilayetlerde valilik yapan Es'ad Paşa, 1851'de Diyarbakır valiliği yapmaktayken akciğer iltihabından vefat etmiştir. Es'ad Muhlis Paşa'nın bilinen tek eseri olan divanı, M. Sadi Çögenli tarafından yayımlanmıştır.⁹⁹ Şair hakkında yapılmış başka çalışmalar da bulunmaktadır.¹⁰⁰

Pakalın eserinde Es'ad Paşa'nın bir beytini kullanmıştır.

Esrâr Dede

İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Arapça ve Farsçadan başka Rum, Latin ve İtalyan dillerini öğrenen Esrâr, Galata Mevlevihanesinde Gâlib'in sohbetine katılmış ve bundan etkilenerek Mevleviliğe intisap etmiştir. Hayatının son yıllarını Galata Mevlevihanesinde geçirmiş, çilesini bitirdiği güne rastlayan bir Mirac gecesi 1796'da vefat etmiştir. Divanının tenkitli metni ve incelemesi Osman Horata tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹ *Esrâr Dede Divanı* üzerine yapılmış doktora çalışmaları bulunmaktadır.¹⁰²

Pakalın, Esrâr Dede'den 7 alıntı yapmıştır.

Eşref Paşa

1820'de Bursa'da doğan şairin asıl adı Mustafa Eşref'tir. 1837'de İstanbul'a gelmiş, kaymakamlık, miralaylık, mirlivalık, müşirlik görevlerinde bulunmuş, 1894'te burada vefat etmiştir. Merkez Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir. Eşref Paşa, Nâmık

⁹⁶ Rahşan Gürel, *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divanı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999).

⁹⁷ Haluk İpekten, *Enderunlu Vasıf* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

⁹⁸ Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı* (Ankara: MEB, 2001).

⁹⁹ Esad Paşa, *Divançe-i Esad Paşa: Erzurum Esad Paşa Camisinin Banisi*, haz. M. Sadi Çögenli, Yakup Şafak, Recep Toparlı, (Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992).

¹⁰⁰ Gülçin Serdaroğlu, "Esad Muhlis Paşa ve Divançesi'ndeki Tasavvufî Remizler," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

¹⁰¹ Osman Horata, *Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divânı* (Ankara: KB Yayınları, 1998).

¹⁰² H.Ali Kasır, "Esrâr Dede, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996).

Kemâl'e, "Nâmık" mahlasını verirken bir de mahlasnâme kaleme almıştır. Bilinen tek eseri divanıdır.¹⁰³

Pakalın, Eşref Paşa'dan 5 beyit alıntılamıştır.

Eşrefoğlu Abdullah (Eşrefoğlu Rûmî)

1353'te İznik'te dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini doğum yeri olan İznik'te tamamlayan şair, Hacı Bayram Veli'nin dergâhına intisap etmiştir. Manisa, İznik, Ankara, Hama ve ardından yine kendi şehri olan İznik'e geri dönen Rumi, 1469'da hayata veda etmiştir. Eşrefoğlu Rûmî'nin tek manzum eseri divanı, Asaf Halet Çelebi tarafından yayımlanmıştır.¹⁰⁴ Eşrefoğlu Rûmî Divanı üzerine ayrıca Abdullah Uçman ve Mustafa Güneş'in de çalışmaları bulunmaktadır.¹⁰⁵

Pakalın, Rûmî'den 2 beyit alıntılamıştır.

Fâik Alî

1876'da Diyarbakır'da doğmuştur. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık, valilik ve öğretmenlik yaptıktan sonra, 1930'da emekliye ayrılmıştır. Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati topluluklarında bulunan şair, 1950'de Ankara'da vefat etmiştir.¹⁰⁶

Pakalın, eserinde Fâik Ali'nin bir beytine yer vermiştir.

Fani

Şair hakkında bilgi edinilememiştir. Pakalın şairden bir beyit alıntılamıştır.

Faruk Nafiz Çamlıbel

1898'de İstanbul'da doğmuştur. Gazeteci olarak Anadolu'yu gezmiş, Kurtuluş Savaşı'nın ardından çeşitli şehirlerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Gazete ve dergilerde şiirlerini yayımlayan şair, 1946'da başlayan milletvekilliği görevini 27 Mayıs darbesine kadar devam ettirmiştir. 1973'te kalp yetmezliğinden vefat etmiştir.¹⁰⁷

Pakalın, eserinde Faruk Nafiz'in bir beytine yer vermiştir.

Fasîh Dede

İstanbul'da doğan şair, şiirlerinin açık ve anlaşılır olması sebebiyle Fasîh mahlasını almıştır. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi kullanması, hat ve resimde usta oluşu, şiir ve inşada ustalığı ve hazine katipliği görevlerinden dolayı iyi bir eğitim dönemi gördüğü anlaşılmaktadır. Galata Mevlevihanesi şeyhi Gavsî Dede'ye intisap ederek Mevlevî

¹⁰³ Serap Urgan Doğan, "Eşref Paşa Dîvânı," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2010); İnal, a.g.e., c. I, ?

¹⁰⁴ Asaf Halet Çelebi, *Eşrefoğlu Dîvânı* (İstanbul: Hece, 2000).

¹⁰⁵ Abdullah Uçman ve Önder Akıncı, *Eşrefoğlu Rûmî: Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri* (İstanbul: Bedir, 1976); Mustafa Güneş, "Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)," (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, 1994).

¹⁰⁶ İnal, a.g.e., c. I.

¹⁰⁷ Nihat Sami Banarlı, *Faruk Nafiz Çamlıbel ve Han Duvarları* (İstanbul, MEB, 1969).

tarikatine dâhil olmuştur. 1699'da vefat etmiştir. Divanı, Mustafa Çıpan tarafından yayına hazırlanmıştır.¹⁰⁸

Pakalın, eserinde Fasîh Dede'nin bir beytine yer vermiştir.

Fehîm-i Kadîm

İstanbul dünyaya gelmiştir. 18 yaşındayken divan tertip eden şair, 1644 yılında Mısır'a gitmiş ancak memleketini özleyen Fehim, dönüş yolu sırasında Konya'da yirmili yaşlarındayken ölmüştür. Divanı önce Sadeddin Nüzhet Ergun ve sonra da Tahir Üzgör tarafından yayımlanmıştır.¹⁰⁹ Divan üzerine ayrıca Özgen Felek tarafından hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır.¹¹⁰

Pakalın, eserinde şairin bir beytine yer vermiştir.

Fennî

Asıl adı Mustafa olan Fennî, İstanbulludur. Doğum tarihi belli değildir ancak 17. yüzyılın sonlarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Divan katipliği yapan şair, İstanbul'da 1745-46'da vefat etmiştir. Mustafa Fennî'nin tek eseri olan divanı Hacı İbrahim Demirkazık tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.¹¹¹ Mustafa Fennî'nin dikkat çekici yönü, Türk edebiyatında "sahilname" türünün tespit edilebildiği kadarıyla ilk örneğini ortaya koymasıdır.

Pakalın, eserinde Fennî'den 5 beyit alıntılanmıştır.

Ferit Bey

Sözlükte kendisinden bir beyit alıntılanan şair hakkında bilgi edinilememiştir.

Fitnat Hanım

İstanbul'da doğmuştur, doğum tarihi bilinmemektedir. Şiirleri ve nükteli söyleyişleriyle aydınlar meclisinde hürmet görmeye başlamıştır. İlerlemiş bir yaşta, 1780'de vefat etmiştir. Fitnat Hanım'ın tek eseri mürettep divanıdır. Divanın tenkitli metni, Halil Çeçen tarafından doktora, İmran Azaklı tarafından da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹¹²

Pakalın, Fitnat Hanım'dan 3 beyit alıntılanmıştır.

Fuzûlî

1483 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Necef'teki Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık yapmıştır. 1534'te Bağdat'ı fetheden Kanûnî'ye bir kaside sunan Fuzûlî, bu sırada Bağdat'a gelen şairlerden Taşlıcalı Yahyâ ile Hayâlî'yle tanışmış, onların teşvikiyle

¹⁰⁸ Mustafa Çıpan, *Fasih Divanı: İnceleme Tenkidli Metin* (Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 2003).

¹⁰⁹ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi* (Ankara: AKM, 1991).

¹¹⁰ Özgen Felek, "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Tahlili," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007).

¹¹¹ Hacı İbrahim Demirkazık, "18. Yüzyıl Şairi Mustafa Fennî, Divan (İnceleme- Tenkitli Metin-Dizin) I-II," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009).

¹¹² İmran Azaklı, "Zübeyde Fitnat Hanım'ın Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998); Halil Çeçen, "Fitnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı [İnceleme Metni]," (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1996).

“Leyla ve Mecnun” mesnevisini kaleme almıştır. Geri kalan ömrünü Bağdat, Necef ve Kerbela’da geçiren şair, 1556 yılında muhtemelen Kerbela’da vefat etmiştir.

Fuzûlî Divanı, Kenan Akyüz ve arkadaşları tarafından yayına hazırlanmıştır.¹¹³

Fuzûlî, bibliyografya hazırlanacak kadar hakkında çok araştırma yapılan şairlerdendir. Tüm eserleri neşredilmiş ve eserleri üzerine birçok tez, makale ve kitap çalışmaları yapılmıştır.¹¹⁴

Pakalın’ın Fuzûlî’nin divanının yanı sıra mesnevilerinden de yararlanmıştır.

Dânişmendzâde Şevket Gavsî

1873’te dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğretimden sonra okumamış, genç yaşında Harbiye Nezâretinde memuriyete başlamıştır. 1908’de kadro dışı bırakılarak emekli edilmiştir. Bundan sonra hayatını öğretmenlik mesleğiyle kazanan Gavsî, kırk iki yıl bu mesleği yapmıştır. Aynı zamanda musiki çalışmaları ile de çok meşgul olan şair, Mevleviliğe intisap etmiştir. 1954’te vefat etmiş, Edirnekapı’da defnedilmiştir.¹¹⁵

Pakalın, eserinde Gavsî’nin bir beytine yer vermiştir.

Gubârî

Kâbenâme adlı eserinde Akşehir’de doğduğunu belirten şair, ilk eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiştir. Gubar yazı alanında meşhur olunca Gubârî mahlasını kullanmaya başlamıştır. Nakşibendîliğe intisap eden şair, 1574 yılında Mekke’de ölmüştür.

Divanları elde bulunmayan şairin mesnevileri üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur.¹¹⁶

Pakalın, şairden 2 alıntı paylaşmıştır.

Hafız Ahmed Paşa

1564’te doğmuştur. On beş yaşında İstanbul’a gelmiştir. Güzel sesi sayesinde Enderun’a alınmıştır. Çeşitli şehirlerde beylerbeyi olarak görev yapan şair, 1631’de ayaklanan kapıkulu askerleri tarafından linç edilerek öldürülmüştür.

¹¹³ Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı* (Ankara: Akçağ, 2000).

¹¹⁴ Hüseyin Ayan, *Fuzûlî Leyla vü Mecnun* (İstanbul: Dergah, 2005); *Fuzûlî, Hadikatü’s-Sü’edâ , Erenler Bahçesi*, haz. Servet Bayoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996); *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn: Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, haz. Muhammet Nur Doğan (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996); Haluk İpekten, *Fuzûlî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları* (Ankara: Akçağ, 1991); Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı-Gazel, Musammât, Mukatta’ ve Rubâ’î Kısmı- (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, c. I (İstanbul: Üçler Basımevi, 1950); Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* (Ankara: Akçağ, 2001); Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies On Fuzûlî’s Divan*, (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri Ve Medeniyetleri Bölümü, 2001); Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî’nin Poetikası* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997).

¹¹⁵ İnal, a.g.e., c. I, 275.

¹¹⁶ Hasan Aktaş, Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin), (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006); Gökmen, Gökhan, “Abdurrahmân Gubârî’nin Şebistân-ı Hayâl Adlı Eseri (Metin-İnceleme-Çeviri),” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013); Âmine Gül, “Abdurrahman Gubârî’nin Hayatı Eserleri ve Menasik-i Hac Adlı Eseri (Edisyon Kritik),” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006); Özyay Karadağ, “Gubârî Abdurrahman ve Kâbenâmesi,” (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1999); Nuray Şimşek, “Abdurrahman Gubârî ve Ka’benâme’si,” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997); Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, 3 c, İstanbul: Meral, 1972).

Divanı, Adem Uysal ve Serda Tosun tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹¹⁷

Pakalın eserinde, Hafız Ahmed Paşa'nın bir beyitine yer vermiştir.

Hâkânî

İstanbul'da doğan şair saray çevresinde ve entelektüel bir ortamda büyümüştür. Divan-ı Hümayun muhasebeciliği yaptığı için "Hâkânî" mahlasıyla tanınmıştır. 1606'da vefat eden şairin kabri Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii hazîresindedir. En meşhur eseri, Hz. Peygamber'i anlattığı *Hilye-i Saadet'tir*. Eser İskender Pala tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁸

Pakalın, Hakani'den 10 beyit alıntılamıştır.

Hâletî

Azmîzâde diye de anılan şair 1570'te İstanbul'da doğmuştur. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik görevlerinde bulunmuş, 1631'de vefat etmiştir. Divanı tenkitli olarak Ali Bayram Kaya tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁹ Hâletî üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.¹²⁰

Pakalın, eserinde Hâletî'nin 3 beyitine yer vermiştir.

Halim Giray

Türkiye'de sürgündeyken ölen son Kırım Hanlarından Şahbaz Geray'ın oğlu olan şair, Hâlîmî mahlasıyla ve Batı Oğuzcasıyla şiirler yazarak devrinde meşhur olmuştur. 1772 senesinde Kırım'da dünyaya gelmiştir. Kırım'da doğsa da ömrünün ekseri kısmını Kırım dışında geçirmiştir. Bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Kadîrî tarikatına mensuptur. 1824'te Çatalca'da ölmüştür. Divanı, Recep Toparlı ve M.Sadi Çögenli tarafından yayımlanmıştır.¹²¹

Pakalın, Halim Giray Divanı'ndan 3 beyit kullanmıştır.

Hâmî (Ahmed Diyarbekrî)

1679'da Diyarbakır'da doğmuştur. 1709'da İstanbul'a gelerek sadaret kethüdası Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya intisap etmiş ve onun himmetiyle divan kâtipliği görevine getirilmiştir. 1716'da memleketine dönmüştür. 1747'de vefat eden şair,

¹¹⁷ Adem Uysal, "Hâfız Ahmed Paşa Divanı (Metin-İnceleme)," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010); Serdal Tosun, "Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelemesi," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011).

¹¹⁸ İskender Pala, *Hilye-i Saadet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991).

¹¹⁹ Bayram Ali Kaya, *Azmî-Zâde Hâletî Dîvânı (Giriş ve Dîvân'ın Tıpkıbasımı; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)*, (Harvard: 2003).

¹²⁰ Ali Akşit, "Azmîzâde Mustafa Hâletî Dîvânı II: Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992); Lütfi Alıcı, "Azmîzâde Mustafa Hâletî Dîvânı I: (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992); Cevat Yerdelen, "Azmîzâde Hâletî'nin Rubâileri," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992); Cevat Yerdelen, *Azmîzâde Hâletî Dîvânı (Edisyon-Kritik)* (Erzurum, 1994).

¹²¹ M.Sadi Çögenli ve Recep Toparlı, *Divan-ı Halim Giray* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992).

Diyarbakır'da Rum Kapısı civarında medfundur. Hâmî'nin tek eseri olan divanı Kadri Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹²²

Pakalın, Hâmî'den 2 beyit alıntılanmıştır.

Harputi Ahmed Ferit

Sözlükte kendisinden bir beyit alıntılanan şair hakkında bilgi edinilememiştir.

Hasırcızâde Hâfız

1803'te Antep'te doğan şair, henüz sekiz yaşındayken aldığı Hâfız lakabını mahlas olarak da kullanmıştır. İlim öğrenmek için gittiği Şam'da Hâlid Ziyaüddîn Nakşibendî'ye intisap etmiştir. Değişik medreselerde dersler veren Hasırcızâde, felç geçirerek yedi yıl yatağa mahkum olmuş, ilmî hayatını sekteye uğratan bu hastalıktan kurtulunca tekrar ders vermeye başlamıştır. Ömrünün son senelerini kendine göre çizdiği bir hayat tarzıyla geçiren şair, 1887'de hummadan vefat etmiştir.

Hasırcızâde'nin bütün külliyâtını içeren iki nüshayı Ömer Asım Aksoy, bir araya getirmiştir.¹²³

Pakalın, Hâsırcızâde Hâfız Mehmed Ağa'dan bir alıntı paylaşmıştır.

Hâşim (Hâşim Baba, Şeyh Mustafa Bandırmalızâde)

1718'de İstanbul, Üsküdar'da dünyaya gelen şair, babasından Celvetî usulüne göre sülûkunu tamamlamıştır. Üç sene Medine-i Münevvere'de kalmış, irşad görevini vefatına değin sürdürmüştür. Sonraki yıllarda yönelen şair, 1782-1783'te vefat etmiştir. Divanı üzerinde Asuman Ergün, Mehmet Kayacan ve Mehmet Akif Yalçınkaya tarafından üç yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹²⁴

Pakalın, Hâşim Divanı'ndan bir beyit paylaşmıştır.

Hâşimî

Bursalıdır. Hayatını saraçlık ve ticaret yaparak geçirmiştir. Ölüm tarihi 1641 olarak tahmin edilmektedir. Sultan 1. Ahmed meclisinde bulunan şair, Bayramiyye tarikatına intisap etmiştir. Divanı üzerine Ayşe Bulan Özdemir ve Oktay Selim Karaca tarafından, Mihr ü Vefâ adlı mesnevisi üzerine ise Selami Ece tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.¹²⁵

Pakalın, Hâşimî Divanı'ndan bir beyit paylaşmıştır.

¹²² Kadri H. Yılmaz, "Hâmî Ahmed Diyarbekrî Divanı (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011).

¹²³ Ömer Asım Aksoy, *Hasırcıoğlu Hafız Mehmed Ağa* (Gaziantep: C.H. Partisi Basımevi, 1941).

¹²⁴ Asuman Ergün, "Hâşim Baba Dîvânı Üzerine Bir İnceleme," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, 2000); Mehmet Kayacan, "Haşim Baba ve Divanı (İnceleme-Metin)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002); Mehmet Akif Yalçınkaya, "Bandırmalızade Haşim Baba Divanı (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹²⁵ Ayşe Bulan Özdemir, "Haşimi Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının tenkitli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü, 1993); Oktay Selim Karaca, "Haşimî Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995); Selami Ece, "Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996).

Haşmet

İstanbul'da doğmuştur. Doğduğu yıl hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan şair, 1768'de Rodos'ta vefat etmiştir. Divanı üzerine, Mustafa Aslan tarafından hazırlanmış bir doktora tezi olarak bulunmaktadır. Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak, şairin tüm eserlerini *Haşmet Külliyyatı* ismiyle yayımlanmışlardır.¹²⁶

Pakalın, eserinde Haşmet Divanı'ndan bir beyit paylaşmıştır.

Hatâyî (Şah İsmail)

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, 1487'de Erdebil'de doğmuştur. On dört yaşındayken Safeviler'in önderi olarak babasının yerini almıştır. Yavuz Sultan Selim'in tarafından Çaldıran Seferi'nde mağlup edilmiştir. 1524'te Tebriz'de vefat etmiştir. Şah İsmail'in en önemli eseri divanıdır. Divanı Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır.

Pakalın, eserinde Hatâyî'den iki alıntıya yer vermiştir.

Hatem

Mora yakınlarındaki Akova'da doğmuştur. 1703-04'te İstanbul'a gelerek Dârulfuhûl'a girmiştir. Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. 1755'te memleketi Tesalya'da vefat etmiştir. Divanının tenkitli metni Mehmet Celal Varışoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹²⁷

Pakalın, eserinde Hatem Divanı'ndan 4 beyte yer vermiştir.

Hayâlî Bey

Vardar Yenicesi'nde dünyaya gelen Hayâlî küçük yaşlardan itibaren, özellikle Gülistan ve Bostan gibi klasik eserleri okuyarak kendini yetiştirmiş, şiir yazmaya başlamıştır. II. Bayezid döneminde İstanbul'a gelmiştir. Belli bir mesleği olmayan Hayâlî şiirleriyle Sadrazam İbrahim Paşa'nın gözüne girmiş ve kısa zamanda padişah nedimliği ve musahipliğine yükselmiştir. 1557'de Edirne'de vefat etmiştir. Tek eseri olan divanını, Ali Nihat Tarlan yayımlamıştır.¹²⁸ Hayâlî'nin divanı üzerine Cemal Kurnaz tarafından, sistematik divan tahlili yapılmıştır.¹²⁹

Pakalın, eserinde Hayâlî'den 4 alıntı paylaşmıştır.

Hayrî (Mehmed Hayrî Efendi, Türk Hayrî?)

Şairin kimliği tespit edilememiştir. Pakalın, Hayrî'den bir beyit alıntılanmıştır.

¹²⁶ Mustafa Aslan, "Haşmet: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni," (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995); Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak, *Haşmet Külliyyatı* (Sivas: Matbaası, 1994).

¹²⁷ Mehmet Celal Varışoğlu, "Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi," (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997).

¹²⁸ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Divânı* (Ankara: Akçağ, 1992).

¹²⁹ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili* (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012).

Hazineli Osman Servet

İstanbullu olan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Ailesiyle ilgili tek bilgi, silahdâr katiplerinden Sipahi Salih Çavuş'un oğlu olduğudur. Enderûn'da eğitim görmüş, katiplik ve hâcegânlık görevlerinde bulunmuştur. 1766'da Maraş'ta vefat etmiştir. Servet'in bilinen tek eseri divançesidir.¹³⁰

Pakalın, eserinde Servet'in bir beytine yer vermiştir.

Hersekli Arif Hikmet

1839'da Mostar'da doğmuştur. 1854'te İstanbul'a gelmiş, ilim tahsiline burada devam etmiştir. Çeşitli devlet dairelerinde memurluk görevlerinde bulunan Hikmet Bey, 1903'te vefat etmiştir. Şiirlerini İbnül-Emin Mahmud Kemal İnal, "Dîvân" ismiyle birleştirmiş ve yayımlamıştır. 2015'te ise Kayahan Özgül tarafından *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler* ismiyle yayımlanmıştır.¹³¹

Pakalın eserinde Hikmet Bey'in 5 beytine yer vermiştir.

Hilmî

Sözlükte kendisinden bir beyit alıntılanan şair hakkında bilgi edinilememiştir.

Hoca Süleyman Neş'et Efendi

Babasının sürgünde bulunduğu sırada 1735'te Edirne'de doğmuştur. İki yaşında İstanbul'a gelmiştir. Devrin önde gelen alimlerinden dersler almış, ardından konağında ilim öğrenmek isteyenlere dersler vermiştir. 1807'de vefat etmiştir. Şeyh Gâlib'in yetişmesine katkıda bulunan ve ona Es'ad mahlasını veren Neş'et'tir. Hoca Neş'et'in en önemli eseri divanıdır. Divanın tenkitli metni İlhan Genç tarafından yayımlanmıştır.¹³²

Pakalın, Neş'et Efendi'den 3 beyit alıntılamıştır.

Hürrem Paşa

Hakkında bilgi veren tek kaynak olan Tayyazâde Atâ Tarihi'ne göre, Sultan II. Osman devri şairlerindendir. Sipahîler Ağasızâde olarak tanınan şair, Enderunlu olup "şerbetçibaşı" görevini ifa etmiştir.¹³³

Pakalın Hürrem Paşa'dan bir dördlük paylaşmıştır.

Hüseyin Cân Efendi

Bursa'da doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Mevkufat kalemine girerek "koyun halifesi" olmuştur. Katiplik de yapan şair, 1695-1696'da vefat etmiştir.

¹³⁰ Meserret Diriöz, *Pazarbaşı-Zâde Osman Servet Dîvânı – Tenkidli Basım* (İstanbul: Patrol Matbaacılık, 2015).

¹³¹ M.Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-II, Hersekli Arif Hikmet Bey* (İstanbul: Kitabevi, 2015).

¹³² İlhan Genç, *Hoca Neş'et: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ın Tenkidli Metni* (İzmir: y.y. 1998).

¹³³ Mehmet Arslan, *Tayyazâde Atâ Osmanlı Saray Tarihi Atâ Tarihi -Tarih-i Enderûn* (İstanbul Kitabevi, 2010), 248.

Belinde üç hokkalı büyük divitlerin her bir hokkasında birer renk taşıdığından içinden “üç hokka” beytini söylediği rivayet edilmektedir.¹³⁴

Pakalın, eserinde Hüseyin Cân’dan bir beyit paylaşmıştır.

Hüsnî

16. yüzyılda yaşamıştır.

Pakalın, Hüsnî’den bir devriye paylaşmıştır.

İbrahim Edhem Pertev Paşa (Pertev)

1824’te Erzurum’da doğan şair, babasının ölümü üzerine İstanbul’a gelmiş ve sadaret mektûbi kalemünde memurluğa başlamıştır. Memurluk, kaymakamlık, mîrimirânlık, Rumeli Beylerbeyliği görevlerinde bulunan Pertev Paşa, 1872’de Kastamonu valiliği görevindeyken boğaz hastalığından vefat etmiştir. Fransızca’dan yaptığı tercümelemleri Türk edebiyatında Batı’dan yapılmış ilk şiir tercümelemleridir. Mahmûd Nedîm Paşa için “destan” şeklinde hece vezniyle ve sade bir dille yazılmış kasidesi yerli ve millî bir söyleyiş örneğidir.¹³⁵

Pakalın, Pertev Paşa’nın bir dörtlüğüne yer vermiştir.

İbrahim Hakki

Ma‘rifetnâme isimli eserinde verdiği bilgilere göre, 1703’te Erzurum’da doğmuştur. Dönemin önemli alimlerinden hem Arapça ve Farsça’yı hem de diğer İslami bilimleri okuyarak eğitimini tamamlayan şair, babasının şeyhi İsmail Fakîrullah’ı ziyaret etmek üzere gittiği Tillo’da tasavvufa intisab etmiş ve 1734’te şeyhinin ölümüne kadar kendisine hizmet etmiştir. İmamlık, vaizlik görevlerinde bulunmuş, dersler vermiştir. Tekrar gittiği Tillo’da vefat etmiş ve orada şeyhinin yanına defnedilmiştir. Divanının tenkitli neşri Numan Külekçi ve Turgut Karabey tarafından yapılmıştır.¹³⁶

Pakalın, eserinde İbrahim Hakki’dan bir alıntı yapmıştır.

İkibayraklızâde Nesîb (Seyyid Mehmed)

1740-41 tarihinde İstanbul’da doğan şair çocukluk ve gençlik çağında çeşitli ilimlerle ilgili bilgi edinerek kendisini yetiştirmiş ve 20 yaşındayken üstat olarak anılmaya başlanmıştır. Halep valisi Bekir Paşa’nın mühürdarı olarak bu şehre gitmiş, divan katipliklerinde bulunmuş; bilgisi takdir edildiğinden reîs-i kütüplüğe yükseltilmiştir. Tutulduğu istiska (siroz) hastalığı sebebiyle, 1790’da vefat etmiştir. Nesîb’in elde biri bazı manzumelerini, diğeri birtakım mektuplarını ihtiva eden iki eseri vardır.

Divanı, Sadık Erdem tarafından tenkitli metin hâlinde yayımlanmıştır.¹³⁷

Pakalın, Nesîb’ten bir alıntı paylaşmıştır.

¹³⁴ Mehmet Arslan, *Mehmet Siraceddin, Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ* (Sivas: Dilek Matbaacılık, 1994); Abdülkadir Özcan, *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyiü’l-Fuzalâ, Şakâyık-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 4. c (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989).

¹³⁵ İnal, a.g.e., c. III, 1334.

¹³⁶ Numan Külekçi ve Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakki, Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997).

¹³⁷ Sadık Erdem, *İki Bayraklı-zâde Nesîb ve Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük* (Isparta: Tuğra Matbaası, 2002).

İsmâil Safâ

“Şair-i Maderzad” unvanıyla anılan İsmail Safâ, 1867’de Mekke’de doğmuştur. Peyâmî Safâ’nın babasıdır. Çocukluğu Mekke’de geçmiştir. Yedi yaşında annesini, on bir yaşında babasını kaybedince İstanbul’a gelmiştir. Çeşitli kurumlarda memurluk, öğretmenlik ve gazetecilik yapan şair, 1901’de Sivas’ta ölmüştür. Eserleri üzerine Alaattin Karaca’nın çalışmaları bulunmaktadır.¹³⁸

Pakalın, eserinde İsmâil Safâ’dan üç alıntı paylaşmıştır.

İzzet Ali Paşa

Hat sanatındaki ustalığı sayesinde mektupçuluk, defterdarlık görevlerinde bulunan şair, 1731’de vezir olarak atanmıştır. Anadolu valiliğiyle Revan’a tayin olmuş, 1734’te orada ölmüştür. Divanı üzerinde İrfan Aypay ve Fatma Sabiha Kutlar tarafından hazırlanmış iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹³⁹

Pakalın, İzzet Ali Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

İzzet Bey

18. yüzyılda İstanbul’da doğan Benlizâde İzzet Mehmet, Mektûbî ve mühimme odalarında kâtiplik, âmedçilik, beylikçilik görevlerinde bulunduktan sonra Rusya’ya elçi olarak gönderilen Reisülküttab Gâlib Efendi’nin heyetinde müsteşarlık yapmıştır. İstanbul’a döndükten sonra yeniden orduyla sefere gönderilmek istenen İzzet Bey, borçlarını öne sürerek İstanbul’da kalmış, padişahın emriyle katledilmiştir. Ayrılık Çeşmesi Mezarlığına gömülmüştür. Divanının tenkitli metni Fatma Meliha Şen tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁴⁰

Pakalın, İzzet Bey’den bir dördlük alıntılanmıştır.

Kadri

Hakkında bilgi edinilemeyen şairden bir beyit alıntılanmıştır.

Kâmî

Musullu olan Kâmî divan katipliği görevinde bulunmuştur. İnşa alanında oldukça kabiliyetli olan şairin mürettep bir divanı bulunmaktadır.

Pakalın, Kâmî’den bir beyit paylaşmıştır:

Kânî

Tokat’ta doğan Kânî, genç yaşta nükteli söyleyişleriyle ismini duyurmuştur. Tokat Mevlevihanesine intisap etmiştir. Şiirdeki asıl şöhretine İstanbul’da ulaşmıştır. Daha sonra Silistre, Eflak, Rusçuk bölgelerini gezmiş, 1782’de döndüğü İstanbul’da divan

¹³⁸ Alaattin Karaca, *İsmâil Safâ* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), İnal, a.g.e., c.3, 650.

¹³⁹ A. İrfan Aypay, “Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği, Divan: Tenkitli Metin, Nigâr-nâme: Tenkitli Metin” (İstanbul: 1998); Fatma Sabiha Kutlar, “XVIII. Yüzyıldan Bir Şâir: İzzet Ali Paşa, Metin ve İnceleme,” Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1988).

¹⁴⁰ Fatma Meliha Şen, “Beylikçi İzzet Bey Divanı (İnceleme-Metin),” Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1995).

katipliği yapmıştır. Yeğen Mehmed Paşa'yla şahsi ilişkileri ortaya çıkınca idama mahkum edilmiş, kalebent olarak Limni'ye gönderilmiştir. Sürgün yıllarının ardından affedilerek İstanbul'a dönen Kânî, 1791'de vefat etmiştir.

Divanının tenkitli metni İlyas Yazar tarafından yayımlanmıştır.¹⁴¹ Kânî üzerine yapılmış birçok tez çalışması bulunmaktadır.¹⁴²

Pakalın, eserinde Kânî'nin bir beytine yer vermiştir.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi

Osmanlı devletinde önemli görevlerde bulunmuş Karaçelebizâde ailesine mensup olan Abdülaziz Efendi, 1591'de Bursa'da doğmuştur. Abdülazîz veya Azîzî mahlaslarını kullanmıştır. Çeşitli yerlerde müderrislik, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunan şair, 1651'de Şeyhülislâmlık makamına getirilmiş, 1657'de Bursa'da vefat etmiştir.

Abdülaziz Efendi'nin mesnevi tarzında yazılmış Gülşen-i Niyâz adlı bir eseri bulunmaktadır. Eser üzerinde Fatma Bindal Arslan tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁴³

Pakalın, eserinde Abdülazîz Efendi'den bir dörtlüğe yer vermiştir.

Kaygusuz Abdâl

1341'de Alanya'da dünyaya gelmiştir. Babası Karamanoğulları'ndan gelmektedir. Elmalı'da Abdal Musa'ya intisap eden Kaygusuz, şeyhi tarafından gönderildiği Mısır'da bir tekke kurmuş, orada vefat ederek tekkedeki mağaraya gömülmüştür. Mürettep bir divanı bulunmamaktadır.¹⁴⁴

Pakalın, eserinde şairden 8 alıntı paylaşmıştır.

Kazak Abdâl

Asıl ismi Ahmed olan Kazak Abdal'ın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. On yedinci yüzyılda yaşamış Bektaşî şairlerinden ve Romanya Türklerinden olduğu tahmin edilmektedir. Kazak Abdal, Denizli'deki dergâhında defnedilmiştir.¹⁴⁵ Tüm şiirleri henüz derlenmemiştir. *Bektaşî-Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri*'nde üç şiirini nakledilmektedir.¹⁴⁶ Tespit edilebilen "Balım Sultan" a yazdığı şiir, "Eşeği Saldım Çayıra" ve "Ormanda Büyüyen Adam Azgını" ile başlayan taşlamaları çok meşhurdur.

Pakalın Kazak Abdâl'dan bir alıntı paylaşmıştır.

¹⁴¹ İlyas Yazar, *Kâni Divânı Tenkidli Metin ve Tahlil* (İstanbul: Libra, 2010).

¹⁴² H. Dilek Batıslam, "Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı," (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1997); Durmuş Ali Çıraklı, "Kânî'nin Manzum Letâifnâmesi: İnceleme-Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1998); Bilal Elbir, "Kani Divanı Üzerine Bir İnceleme," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997); Muhittin Eliaçık, "Tokatlı Kânî Divanının Tenkitli Metni, Hayatı, Kişiliği, Vazifeleri, Eserleri, Dili, Sanatı ve Üslubu," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992).

¹⁴³ Bindal Fatma Arslan, "Kara Çelebi-Zade Abdülaziz: Gülşen-i Niyaz (Tenkidli metin/inceleme)," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996).

¹⁴⁴ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybi)* (Ankara: Akçağ Yay., 2004).

¹⁴⁵ Turgut Koca, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: Naci Kasım İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1990).

¹⁴⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, c. I (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), 258-259.

Kâzım Paşa

1821’de Koniçe’de doğan şair İstanbul’a gelmiş, önce Dîvân-ı Hümâyûn ve Mühimme kalemlerine girmiş, ardından askerliğe intisap etmiştir. Zamanla paşalığa yükselen şair, 1890’da Üsküdar’da vefat etmiş, Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi’ne defnedilmiştir. Bir ehl-i beyt muhibbi olarak kaleme aldığı mersiyeleriyle tanınan Kâzım Paşa, Celvetiyye tarikatından taç giymiştir. Hakkında yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁴⁷ Çeşitli tezkirelerde ve antolojilerde şiirleri bulunmaktadır.¹⁴⁸

Pakalın, eserinde Kâzım Paşa’dan 11 alıntı paylaşmıştır.

Keçecizâde İzzet Molla

1786’da İstanbul’da doğan şair, Konyalıdır. Mevlevi muhibbi Hâlet Efendi’nin himayesine girdikten sonra üst düzey devlet adamları arasında da tanınmıştır. Bir ara Galata kadılığı yapan şair, II. Mahmud tarafından Keşan’a sürgün edilmiştir. İstanbul’a döndükten sonra padişah II. Mahmud ile bizzat tanışmış, 1828’de Haremeyn müfettişi olmuştur. 1828’de sürgün edildiği Sivas’ta 1829 yılında vefat etmiştir.

Şairin iki divanının yanısıra *Gülşen-i Aşk* ve *Mihnetkeşan* mesnevileri de sevilerek okunmuştur. Divanları Ebubekir Sıddık Şahin tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁹ Keçecizade İzzet Molla üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur.¹⁵⁰

Pakalın, İzzet Molla’dan 40 farklı alıntı yapmıştır.

Kemalpaşazâde

Dedesi Kemal Paşa’ya nispetle İbn Kemal (Kemal Paşazâde) olarak tanınan şairin doğum tarihi 1469’dur. İstanbul’a geldikten sonra çeşitli kurumlarda müderrislik ve kadılık yapan şair, Anadolu Kazaskerliği ile şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuş, 1534’te İstanbul’da vefat etmiştir. Divanı Mustafa Demirel tarafından yayımlanmıştır.¹⁵¹ İbn Kemal üzerine Yekta Saraç’ın bir çalışması bulunmaktadır.¹⁵²

Pakalın, eserinde İbn Kemal’den 5 alıntı paylaşmıştır.

¹⁴⁷ Recep Demir, “Kâzım Paşa, Hayatı-Eserleri-Şairliği (İnceleme-Metin),” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

¹⁴⁸ İnal, a.g.e., c. 2, 809-810; Murat Demir, “Kerbela Mersiyesi, Ali Rıza Öge’nin Bektaşî Şairleri Antolojisini Tetkik (52-216. sayfalar)-İnceleme ve Metin,” (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016), 363-433.

¹⁴⁹ Ebubekir Sıddık Şahin, “Keçecizade İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asar,” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004).

¹⁵⁰ Ramazan Korkmaz, “Keçecizade İzzet Molla ve Mihnetkeşân Üzerine Bir Araştırma,” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1988); Ömür Ceylan ve Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2005); Ömür Ceylan, Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnet-keşân* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2007); Derya Tüzin, “Sürgün Yolunda Bir Yenileşme Serüveni: Mihnet-keşân,” (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008).

¹⁵¹ Mustafa Demirel, *Divan, İbn Kemal* (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1996).

¹⁵² M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri* (İstanbul: Şule Yayınları, 1999).

Kemalzâde Ekrem (Ali Ekrem Bolayır)

Namık Kemal'in oğlu olan şair, 1867'de İstanbul'da doğmuştur. Özel derslerle idadi eğitimini tamamlayan Ali Ekrem, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in isteğiyle Mabeyn'e alınmıştır. Bu sırada 20 yaşında olan Bolayır, on sekiz yıl bu görevde kalmıştır. Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliği, Akdeniz Adaları valiliği, Darülfünunda edebiyat öğretmenliği görevlerinde bulunan Ali Ekrem, 1937'de hayatını kaybetmiştir.¹⁵³

Pakalın, Ali Ekrem'den yedi beyit paylaşmıştır.

Koca Râgıb Paşa

1699'da İstanbul'da doğmuştur. Kâtiplik, mektupçuluk, defter eminliği, defterdarlık, reisü'l-küttâb vekilliği, veziriazamlık gibi görevlerde bulunan şair, 1763'te İstanbul'da vefat etmiştir. Nakşibendîlik'ten icâzeti bulunmaktadır. Divanı, Hüseyin Yorulmaz tarafından yayımlanmıştır.¹⁵⁴ Koca Râgıb Paşa üzerine birçok tez çalışması yapılmıştır.¹⁵⁵

Pakalın, eserinde Koca Râgıb Paşa'nın şiirlerinden 17 alıntı yapmıştır.

Lâmi'î

Bursa'da doğan şair, eğitimini tamamladıktan sonra Nakşibendî tarikatine girmiştir. İstanbul'da hiç bulunmamıştır. Arkasında otuzun üzerinde eser bırakarak 1532'de altmış yaşındayken vefat etmiştir. Divan üzerine Hamit Bilen Burmaoğlu tarafından hazırlanan doktora tezi, seçmeler yapılarak yeniden yayımlanmıştır.¹⁵⁶

Pakalın, Lâmi'î'den iki beyit paylaşmıştır.

Leskofçalı Gâlib

1830'da Leskofça'da doğan şair, 1846'da İstanbul'a gelmiştir. Sadaret Mektubî Kalemi'ne girdikten sonra Namık Kemal ve İbrahim Hâlet Efendi'yle tanışarak edebiyat dünyasına adım atmıştır. 1867'de otuz sekiz yaşındayken vefat etmiştir. Şiirleri üzerine Özgül Kayahan'ın bir çalışması bulunmaktadır.¹⁵⁷

Pakalın eserinde Gâlib'ten 10 adet alıntı yapmıştır.

Mahmûd Celâleddin Paşa

Şiirlerinde "Celâl" mahlasını kullanan şair, 1840'ta İstanbul'da doğmuştur. Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın torunlarından. Başkatiplik, zabıt memurluğu, Meclis Başkatip Muavinliği, vezirlik gibi görevlerde bulunan Paşa, 1899'da vefat

¹⁵³ İsmail Parlatur, *Ali Ekrem Bolayır* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987).

¹⁵⁴ Hüseyin Yorulmaz, *Koca Ragıp Paşa* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998).

¹⁵⁵ Hüseyin Yorulmaz, "Koca Ragıp Paşa Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı, 1989); Ömer Demirbağ, "Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb," (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1999).

¹⁵⁶ Hamit Bilen Burmaoğlu, "Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983).; Hamit Bilen Burmaoğlu, haz. *Bursalı Lâmi'î Divanı'ndan Seçmeler*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989).

¹⁵⁷ Kayahan Özgül, *Leskofçalı Gâlib* (Ankara: KTB Yayınları, 1987), 74, 94, 136; M.Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-III, Leskofçalı Galip Bey* (İstanbul: Kitabevi, 2015).

etmiştir. Divanı üzerinde Ayten Koçver tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁵⁸

Pakalın, eserinde Mahmud Paşa'dan 3 alıntı paylaşmıştır.

Mahmud Nedîm Paşa

1818'de İstanbul'da doğan şair, "Nedîm" mahlasını kullanmıştır. Çeşitli kalemlerde memurluk, hariciye müsteşarlığı, nazırlık, sadrazamlık görevlerinde bulunmuş, 1883'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı, Mehmet Akif Kürkçüoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak yayımlanmıştır.¹⁵⁹

Pakalın eserinde Nedîm Paşa'nın bir beytini kullanmıştır.

Manastırlı Nâîlî

Nâîlî-i Cedîd olarak da bilinen Hâfız Sâlih Nâîlî Efendi, 1824'te Manastır'da doğmuştur. 1843'te İstanbul'a gelmiş, Nuruosmaniye ve Şehid Mehmed Paşa medreselerinde eğitim görmüştür. Geçimini Kur'an-ı Kerim istinsah ederek ve zengin kimselere ders vererek sağlamaya çalışan şair, 1877'de Mısır'da vefat etmiştir. İbnül-Emin Mahmud Kemal İnal, Nâîlî divanının Trabzon eski valilerinden Kadri Bey'in Haydarpaşa'daki evinde çıkan yangında yandığını; şairin gazel, kaside, müstezad, terkiib-bend, tarih, hiciv, hezl gibi şiirlerinden oluşan 75 parça şiirinin kendisinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰

Pakalın, eserinde Nâîlî-i Cedîd'ten 10 alıntı paylaşmıştır.

Mantıkî

Mantıkî Ahmed Efendi, 1595'te Şam'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da değişik medreselerde ders vermiştir. Zekası ve bilgisi sebebiyle Nef'î ile birlikte IV. Murad'ın meclisine dahil olmuştur. 1635'te kadılık göreviyle Şam'a tayin edilen Mantıkî, Mısır valisi Hüseyin Paşa tarafından orada astırılmıştır.

Mantıkî'nin bilinen tek eseri divançesi, Bilge Kaya tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁶¹

Pakalın Mantıkî'nin bir beytine yer vermiştir.

Mehmed Emin Belîğ

Yenişehir'de doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitimini burada gördükten sonra eğitimine İstanbul'da devam etmiş ve mülazım olmuştur. İstanbul'un çeşitli yerlerinde kadılık görevinde bulunmuş, 1761'de Eski Zagra'da vefat etmiştir. Belîğ'in tek eseri divanıdır. Divanın tenkitli metni doktora tezi olarak

¹⁵⁸ Ayten Koçver, "Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008).

¹⁵⁹ Mehmet Akif Kürkçüoğlu, "Mahmud Nedim Paşa Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2004).

¹⁶⁰ İnal, a.g.e., c. 3, 1481.

¹⁶¹ Bilge Kaya, "17. yy Divan Şairi Mantıkî Ahmet Efendi ve Divançesi," (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1991).

Gamze Demirel tarafından hazırlanmıştır.¹⁶² Divan üzerine yapılmış yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır.¹⁶³

Pakalın eserinde Belîğ'den 2 alıntı paylaşmıştır.

Mehmet Akif Ersoy

1873'te İstanbul'da doğan şair, babası sayesinde iyi bir eğitim almıştır. Asıl mesleği veterinerliğin yanı sıra vaizlik, milletvekilliği görevlerinde de bulunmuştur. 1935'te İstanbul'da vefat etmiştir. Şiirleri Ersoy'un ölümünden sonra Ömer Rıza Doğrul tarafından "Safahat" ismiyle tek bir ciltte toplanmıştır. Ertuğrul Düzdağ, önceki baskılar arasındaki farkı göstererek eseri yeniden yayımlamıştır.¹⁶⁴

Pakalın eserinde Mehmet Akif'ten 64 alıntı paylaşmıştır.

Mehmed Ali Hilmi Dedebeba

19. yüzyılın tanınmış Bektaşilerinden olan şair, 1842'de İstanbul'da doğmuştur. Medrese tahsili görmüş, aynı zamanda güçlü bir tasavvufi eğitim almıştır. Vefat tarihi olan 1908'e kadar Merdivenköy Dergâhı postnişinliğini yapmıştır. Divanı, Gülbeyaz Karakuş tarafından yayımlanmıştır.¹⁶⁵

Pakalın, eserinde şairden iki alıntı paylaşmıştır.

Memdûh Paşa

Memdûh Fâik mahlaslarını kullanan şair, 1839'da İstanbul'da doğmuştur. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi'nde memurluk hayatına başlamış, valilik, vezirlik ve dahiliye nazırlığı yapmıştır. 1925'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı Fatih Odunkıran tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁶⁶

Pakalın, eserinde Memduh Paşa'nın 3 beytine yer vermiştir.

Mesîhî (Îsâ)

Üsküp yakınlarındaki Priştine'de doğan şairin çocukluk yılları Rumeli'nde geçmiş, medreseye devam etmek için İstanbul'a gelmiştir. Döneminin meşhur hattatları arasında yer almıştır. 1512'de vefat etmiştir. Mesîhî Divanı, Mine Mengi tarafından yayımlanmıştır.¹⁶⁷ Eser üzerine Yasemin Akbudak Öz tarafından hazırlanmış bir doktora çalışma bulunmaktadır.¹⁶⁸

Pakalın, eserinde Mesîhî'den 2 alıntı paylaşmıştır.

¹⁶² Gamze Demirel, "18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme- Tenkitli Metin- Tahlil," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005).

¹⁶³ Ali Açıkgöz, "Belîğ Dîvânı, Metin- İndeks," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994); Üzeyir Dereli, "Belîğ Mehmed Emîn, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Türkçe Eserlerinin Tenkidli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1996).

¹⁶⁴ Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif, Safahat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005).

¹⁶⁵ Gülbeyaz Karakuş, *Mehmet Ali Hilmi Dedebeba Divanı* (İstanbul: Revak Kitabevi, 2012).

¹⁶⁶ Fatih Odunkıran, "Mehmed Memdûh Paşa ve Dîvân-ı Eş'ârı (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2011), İnal, a.g.e., c.2, ?

¹⁶⁷ Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı* (Ankara: AKM, 1995).

¹⁶⁸ Yasemin Akbudak Öz, "Mesîhî Dîvânı'nın Tahlili," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002).

Mithat Cemâl Kuntay

1885'te İstanbul'da doğan şair, Hukuk Fakültesini bitirerek burada asistan olmuştur. Adliye Nezareti Özel Kaleminde müdürlüğe kadar yükselen Mithat Cemal, Beyoğlu Dördüncü Noteri olmuş ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Mehmet Akif ile tanışması sanatının dönüm noktası olmuştur. Sanatçı, 1956'da İstanbul'da yaşamını yitirmiştir.¹⁶⁹

Pakalın, Mithat Cemal'den 3 alıntı paylaşmıştır.

Muallim Nâcî

1849'da İstanbul'da doğan şair, şiirlerinde "Nâcî" mahlasını kullanmıştır. Yedi yaşlarındayken saraç olan babasının vefatı üzerine gittiği Varna'da büyümüştür. Daha sonra İstanbul'a dönmüş, Tercümân-ı Hakikat gazetesinde çalışmaya başlamıştır. II. Abdülhamîd tarafından Osmanlı tarihini kaleme almakla görevlendirilen şair, yaptığı gezilerin ardından kalp krizi geçirmiş ve 1883'te Fatih'teki evinde vefat etmiştir. Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi haziresine gömülmüştür.

Şiirleri Kayahan Özgül tarafından yayımlanmıştır.¹⁷⁰ Muallim Nâcî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁷¹

Pakalın, Muallim Nâcî'den 30 alıntı yapmıştır.

Muharrem Dede

Hayatı ve eserleri hakkında bilgi bulunmayan şairin Edirneli olduğu ve 19. yüzyılda yaşadığı söylenmektedir. Mevlevî olup uzun süre İzmir'de yaşamış ve Abdülmecid devri sonlarında ölmüştür.¹⁷²

Pakalın Muharrem Dede'den bir alıntı paylaşmıştır.

Muhibbî (Kanûnî Sultan Süleyman)

1494'te Trabzon'da doğan Kanuni Sultan Süleyman, ilk öğrenimini burada tamamlamıştır. Babasının ölümü üzerine 1520'de padişah olmuştur. 1566'da son seferine çıkan Kanuni Zigetvar'da vefat etmiştir. Muhibbî mahlası ile bir divan oluşturan şair padişah, 2799 gazeli ile en çok şiir yazan şairler arasında yer almaktadır. Türkçe divanı Coşkun Ak tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, ardından 1987'de basılmıştır.¹⁷³

Pakalın, Muhibbî Divanı'ndan 2 beyit alıntılanmıştır.

¹⁶⁹ İnal, a.g.e., c. 3, ?

¹⁷⁰ M. Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler V Muallim Naci Efendi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016).

¹⁷¹ Celal Tarakçı, *Muallim Nâcî Efendi - Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki* (Samsun: Furkan Kitabevi, 1994); Celal Tarakçı, *Muallim Naci Efendi ve Eserlerinden Seçmeler* (Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994); Abülkadir Hayber ve Hüseyin Özbay, *Muallim Nâcî'nin Şiirleri* (İstanbul: MEB, 1997); Abdullah Uçman, *Muallim Naci: Hayatı-Kişiliği, Eserleri* (İstanbul: Toker Yayınları, 1998); Murad Uraz, *Muallim Naci: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserlerinden Seçme Parçalar* (İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1938).

¹⁷² "Muharrem Dede", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Dergâh, 1986), 424.

¹⁷³ Coşkun Ak, "Muhibbi Divanı," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1977); Coşkun Ak, *Muhibbî Divânı* (Ankara: KTB Yayınları, 1987).

Muhlisî (Şehzâde Mustafâ)

1515'te Manisa'da doğmuştur. İlk çocukluk yılları burada geçmiş, babası Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta çıkışının ardından İstanbul'a gelmiştir. Büyük şehzâde olarak sarayda özenle yetiştirilmiş, iyi bir eğitim almıştır. 1534'te sancakbeyliği için Manisa'ya gönderilmiştir. Vezîriâzâm İbrahim Paşa'nın katli ve Hürrem Sultan'dan olma kardeşlerinin öne çıkmasıyla gözden düşerek 1541'de Amasya'ya gönderilmiştir. 1553'te babasının ordugahında boğularak can vermiştir.

Pakalın, eserinde Muhlisî'nin bir beytine yer vermiştir.

Muhyiddin Râif Bey

1880'de İstanbul'da doğan şair, 1897'de Bahriye Mektebinden mülazım-ı sani rütbesiyle mezun olmuştur. Makine mühendisi olarak tersanede ve liman dairesinde çalışmıştır. 1915'te emekli olduktan sonra çeşitli kurumlarda İngilizce öğretmenliği yapan Râif, şiirlerini *Eski Rübailerim* isimli kitapta toplamıştır. 1955'te vefat etmiştir.

Pakalın, Muhyiddin Râif Bey'den 3 alıntı paylaşmıştır.

Mustafa Reşid Paşa

1800 yılında İstanbul'da doğmuştur. Katiplik, mühürdarlık, amedilik, elçilik, hariciye nazırlığı, sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. 1858'de İstanbul'da vefat etmiştir. Fatî'n, şiirlerinin mükemmelliğinden aşırı bir övgüyle bahsetmiştir.¹⁷⁴

Pakalın, eserinde Mustafa Reşid Paşa'nın bir beytine yer vermiştir.

Safvet (Mustafa Safvet Efendi)

1795'te Galata'da doğan şair, yorgancı esnafılığı yapmıştır. Sevdiğinin affedilmesi amacıyla yazdığı kasidesi reddedilmiş, ancak o esnada Tophane Ruznamçesi Lebîb Efendi'nin dikkatini çektiğinden şair aranıp bulunmuş, yorgancılığı kâtipliğe yükseltilmiştir. Ardından Tersane Ruznamçeliği, Karantina Başkıtabeti, haccânlık görevlerinde bulunmuştur. 1867'de vefat eden şair, Mevlevihane Kabristanı'na gömülmüştür.

“Beranje Kasidesi”, “Seydî Kasidesi” gibi eserleri bilinen Safvet'in diğer eserleri, matbu olmadığı hatta kaydedilmediği için bilinmemektedir.¹⁷⁵

Pakalın, Safvet'ten 3 alıntı paylaşmıştır.

Münif Paşa

1828'de Antep'te doğan şair, Tercüme odasına girerek Fransızca öğrenmiştir. 1855'te gittiği Berlin'de Almanca öğrenmiş, edebiyat ve hukuk eğitimi almıştır. İstanbul'a dönmesinin ardından Ceride-i Havadis'te gazeteciliğe başlamıştır. Tahran

¹⁷⁴ Fatî'n Davud, *Hâtimetü'l- Eş'âr (Fatî'n Tezkiresi)*, haz. Ömer Çifçi (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı), 174.

¹⁷⁵ Inal, a.g.e, c.IV, ?

elçiliği yapmış, vezirlik görevinde bulunmuştur. 1895'te Tahran'dan dönmüş, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde dersler vermiştir. 1910'da İstanbul'da ölmüştür.¹⁷⁶

Pakalın, Münif Paşa'nın 2 beytine yer vermiştir.

Müverrih Âlî (Gelibolulu)

1541'de Gelibolu'da doğan şair, on altı yaşında İstanbul'a gelerek çeşitli medreselere devam etmiştir. 1563 yılına kadar II. Selim'in yanında çalışan Âlî, daha sonra saraydan ayrılarak devletin çeşitli kademelerinde görevler almaya başlamıştır. 1593'te Gelibolu'ya dönen şair, sonrasında Yeniçeri katipliği, Sivas defterdarlığı, Amasya sancakbeyliği yapmıştır. Cidde Sancakbeyliği görevindeyken orada vefat etmiştir. Âlî'nin divanları, İ. Hakkı Aksoyak tarafından tek divan olarak yayımlanmıştır.¹⁷⁷

Pakalın eserinde, Âlî'nin üç beytine yer vermiştir.

Nâbî

1642'de Urfa'da doğmuştur. 1665'te İstanbul'a gelen şair, burada Padişahın damadı Musahip Mustafa Paşa'nın divân kâtipliğine getirilince saray çevresine yakınlaştırmıştır. Paşa'nın 1687'de vefat etmesiyle himayesiz kalan Nâbî, uzun yıllar yaşayacağı Halep'e yerleşmiştir. 1710'da İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da sırasıyla Darbhâne Eminliği, Başmukabelecilik ve Mukabele-i Suvârî görevlerini yerine getiren Nâbî, 1712'de vefat etmiştir. Türkçe Divanı, Ali Fuat Bilkan tarafından yayımlanmıştır.¹⁷⁸ Nâbî, üzerine en çok çalışma yapılan şairlerdendir.¹⁷⁹

Pakalın, eserinde Nâbî'nin farklı eserlerinden 63 alıntı yapmıştır.

Nâdirî

1572'de İstanbul'da doğmuştur. Yetişmesinde babasının da etkisi olan Mehmed Nâdirî, müderrislik, kadılık, kazaskerlik görevlerinde bulunmuş, 1626'da İstanbul'da vefat etmiştir.

En önemli eserleri olan divanı ve şehnamesi üzerine Numan Külekçi tarafından hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır.¹⁸⁰

Pakalın, eserinde Nâdirî'nin bir beytine yer vermiştir.

¹⁷⁶ İnal, a.g.e., c. 2, ?

¹⁷⁷ İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni," (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999).

¹⁷⁸ Ali Fuat Bilkan, *Nabi Divanı/ Yusuf Nabi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997).

¹⁷⁹ Melike Türkdoğan, Hamza Koç, *Hayrabad* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2014); Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nabi* (Ankara: AKM Yayını, 2008); İskender Pala, *Nabî, Hayriye* (İstanbul: Bedir, 1989); Ağah Sırrı Levend, *Nâbî'nin Sürnâmesi* (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1944); Ali Fuat Bilkan, *Hayri-nâme'ye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı* (Ankara: Akçağ, 2002); Meserret Diriöz, *Nâbî Divânı (Eserlerine Göre Nâbî)*, (İstanbul: Fey Vakfı, 1994); Mustafa İsen, "Divan Edebiyatında Geleneğe Direnenler I. Nâbî", *Ötelerden Bir Ses*, (Ankara: Akçağ, 1997); Mehmet Kaplan, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, (İstanbul: Dergâh, 1976); Mine Mengi, *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî* (Ankara: AKM Yayınları, 1987); Hüseyin Yorulmaz, *Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü* (İstanbul: Kitabevi, 1996).

¹⁸⁰ Numan Külekçi, "Ganizade Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesi'nin Tenkidli Metni," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1985).

Nahîfî

İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Doğum yılı 1665'tir. Bir taraftan hattatlık yaparken öte yandan memurluk görevlerinde bulunmuş ve Dergâh-ı Âli yeniçeri halifelerinden olmuştur. Konya'da Mevleviliğe intisap etmiştir. 1688-89'da Ebukavuk Mehmed Paşa'nın katibi olarak İran'a gitmiş, dönüşünde başmukataacılık, şikk-ı sani defterdarlığı görevinde bulunmuş, bir süre sonra da emekli olmuştur. 1738'de İstanbul'da vefat etmiştir. Divanın tenkitli metni, İrfan Aypay tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁸¹

Pakalın, Nahîfî'den dört beyit paylaşmıştır.

Nâilî-i Kadîm

Doğum tarihi bilinmeyen şair, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Maden kalemi katiplerinden Pîrîzâde Mustafa Çelebi'yle aynı mesleği paylaşan şair, ömrünün son yıllarını Edirne'de sürgünde geçirmiş ve 1666 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Halveti tarikatına intisap eden şairin tek eseri yaşarken düzenlediği divanıdır.

Nâilî Divanı'nın tenkitli metni, Haluk İpekten tarafından yayımlanmıştır.¹⁸² Nâilî-i Kadîm'in şiirleri üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.¹⁸³

Pakalın eserinde Nâilî-i Kadîm divanından 12 alıntı yapmıştır.

Naîmâ

Osmanlı tarihçilerinin en meşhurlarından olan Naîmâ, 1655'te Halep'te doğmuştur. İlk eğitimini Halep'te tamamlamış, 1680'de İstanbul'a gelmiştir. Edebiyat ve şiirin yanında astronomi ve astrolojiye de ilgi gösteren Naîmâ, özellikle tarih üzerine çalışmalar yapmıştır. Divan Katipliği, teşrifatçı başlık, divitdarlık, defter emînliği, baş muhasebecilik gibi görevlerde bulunmuş, 1716'da Patras isimli liman kasabasında vefat etmiştir.

Pakalın, Naîmâ'dan bir beyit paylaşmıştır.

Nâmık Kemâl

1840'ta Tekirdağ'da doğan şair, şiirlerinde Nâmık ve Kemâl mahlaslarını kullanmıştır. 1861'de Encümen-i Şu'arâ'ya katılmıştır. Encümen-i Şu'arâ'nın dağılmasının ardından Şinâsî ile tanışmış ve onun çıkardığı Tasvîr-i Efkâr'da yazılar yazmıştır. Yeni Osmanlılar adına yayıncılık yapmak amacıyla Ziyâ Paşa'yla Paris'e kaçmıştır. *Vatan Yâhut Silistre* isimli eserinin Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanmasının ardından Magosa'ya sürgün edilen şair, 1888'de Sakız'da vefat

¹⁸¹ İrfan Aypay, "Nahîfî Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992).

¹⁸² Haluk İpekten, *Nâilî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990).

¹⁸³ Haluk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı ve Eserleri* (Ankara: Akçağ, 1991); Abdülbaki Gölpınarlı, *Nâilî-i Kadîm: Hayatı-Sanatı-Şiirleri* (İstanbul: Varlık, 1953); Özer Şenödeyici, "Nâilî Divan Sözlüğü [Bağlamli dizin ve işlevsel Sözlük]," (Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); İbrahim Kutluk, *Nâilî-i Kadîm Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1962).

etmiştir. Divanı, *Nâmık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri* adıyla Önder Göçgün tarafından yayımlanmıştır.¹⁸⁴

Pakalın, Namık Kemal'den 9 alıntı yapmıştır.

Nâti

Sözlükte kendisinden bir beyit alıntılanan şair hakkında bilgi edinilememiştir.

Necâtî Bey

Edirne'de doğan şair, Sâ'ilî adlı bir şairden eğitim almıştır. Gençlik yıllarında şiir ve nesir yazmağa başlamış, Kastamonu'ya giderek orada şiirleriyle tanınmaya başlamıştır. Yazdıklarıyla Fâtih Sultân Mehmet'in de dikkatini çekmeyi başaran Necâtî, dîvân kâtipliğiyle görevlendirilerek İstanbul'a gitmiştir. Uzun müddet şehzade hocalığı yapmış, şehzadelerin genç yaşta ölmeleri üzerine ömrünün geri kalanını Vefâ'da geçirmiştir. 1509'da vefat etmiştir.

Tek eseri olan divanını, Ali Nihad Tarlan neşretmiştir. Bu neşirden hareketle Mehmed Çavuşoğlu tarafından bir tahlil ve seçmeler hazırlanmıştır.¹⁸⁵

Pakalın eserinde Necâtî'nin bir beytine yer vermiştir:

Necmüddin-i Kübra

1145'te Harizm'in Hive şehrinde doğmuştur. Kübreviyye tarikatı kurucusudur. Harezmi'de (Türkistan) kendi okulunu kurmuştur. 1221'de Moğollara karşı savaşta hayatını kaybetmiştir.

Pakalın, Necmüddin-i Kübra'nın bir beytini paylaşmıştır.

Nedîm

İstanbul'da 1681 yılında dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim gören Nedîm, Lale Devri'nde tercüme heyetlerinde yer almıştır. Özellikle Damat İbrahim Paşa'ya yazdığı kasidelerle dikkat çekince Sahn Medreseleri müderrisliği görevine getirilmiş, Patrona Halil İsyanı sırasında hayatını kaybetmiştir.

Divanı Muhsin Macit tarafından yayımlanmıştır.¹⁸⁶ Nedîm üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁸⁷

Pakalın, Nedîm'in şiirlerinden 95 alıntı yapmıştır:

¹⁸⁴ Önder Göçgün, *Nâmık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri* (Ankara: AKM Yayınları, 1999).

¹⁸⁵ Ali Nihad Tarlan, haz. *Necâtî Bey Divanı* (İstanbul: MEB, 1963); Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divânı'nın Tahlili* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971); Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı (Seçmeler)* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1971).

¹⁸⁶ Muhsin Macit, *Nedîm Divânı* (Ankara: Akçağ, 1997).

¹⁸⁷ Coşkun Ak, *Nedîm: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'ndan Seçmeler* (Bursa: Gaye Yayınları, 2000); Halil Nihad Boztepe, *Nedîm Divânı* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1924); Abdülbaki Gölpınarlı, *Nedîm Divanı: Devrine, Hayatına ve Edebî Şahsiyetiyle Tesirine Ait Önsöz, Kasideler, Kıt'a ve Tarihler, Gazeller, Terkipler, Rubailer, Beyit ve Müfretler, Sözlük* (İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2004); Faik Ali Ozansoy, *Nedîm ve Lâle Devri* (İstanbul, 1969); Hasibe Mazioğlu, *Nedîm'in Divân Şiirine Getirdiği Yenilik* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1957).

Nef'î

1572 yılında Erzurum'da doğmuştur. İstanbul'a geldikten sonra yazdığı kasidelerle şöhrete kavuşmuştur. Yazdığı hicivler nedeniyle devlet büyükleri ile arası bozulan Nef'î, birçok kez azil ve sürgüne maruz kalmış, 1635 yılında boğularak öldürülmüştür. Nef'î divanının karşılaştırmalı metni Metin Akkuş tarafından hazırlanmıştır.¹⁸⁸ Nef'î, üzerinde en çok çalışma yapılan şairlerdendir.¹⁸⁹

Nef'î' 107 beyit ile Pakalın'ın en çok alıntı yaptığı şairlerin başında gelmektedir.

Nesîmî

Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmeyen şair, iyi bir tahsil görmüştür. Aliyyü'l-a'lâ aracılığıyla girdiği Hurûfliği yaymak amacıyla Bağdat, Şirvan, Bakü gibi şehirleri dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelmiştir. 1404'te Halep'te idam edilmiştir. Türkçe divanı, Hüseyin Ayan tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁰ Nesîmî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁹¹

Pakalın, eserinde Nesîmî'den 5 alıntı paylaşmıştır.

Neşâtî

Edirneli olan Neşâtî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Zamanının geçerli ilimlerini öğrenmiş, Gelibolu Mevlevîhanesi'nde Ağazâde Şeyh Mehmed Dede'den inabet alarak tarikate intisap etmiştir. 1670'de Muradiye Mevlevîhanesinde postnişin tayin edilen şair, 1674'te vefat etmiştir. Divanı, Sadeddin Nüzhet Ergun ve Mahmut Kaplan tarafından iki kez yayımlanmıştır.¹⁹²

Pakalın eserinde Neşâtî'nin 2 beytine yer vermiştir.

Nev'î

1534'te Malkara'da doğmuştur. İlk tahsilini babasından almıştır. 1550 yılında İstanbul'a gelmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulunmuş, Sultan III. Murad tarafından Şehzade Mustafa'nın hocalığına tayin edilmiştir. 1599'da vefat etmiştir. Türkçe Divanı, Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri tarafından 1977'de İstanbul'da yayımlanmıştır.¹⁹³ Nev'î üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Metin Akkuş, "Nef'î Sanatı ve Türkçe Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991).

¹⁸⁹ Bahir Selçuk, *Ahenk Unsurları Bakımından Nef'i Divânı'nın Tahlili* (Malatya: Özserhat Yayınları, 2004); Metin Akkuş, *Hicvin Ankalari: Nefi ve Sihâm-ı Kazâ: İnceleme, Karşılaştırmalı Seçme Metinler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998); Abdülkadir Karahan, *Nef'i Divanından Seçmeler* (Ankara: KB Yay. 1992); F. Tulga Ocak, "Nef'î ve Türkçe Divân," (Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1980); Haluk İpekten, *Nef'î Hayatı-Sanati-Eserleri*, yay. haz. Yaşar Aydemir (Ankara: Akçağ, 1998).

¹⁹⁰ Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II* (Ankara: TDK, 2002).

¹⁹¹ Kemal Edib Kürkcüoğlu, *Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler* (İstanbul: MEB Yayınları, 1973); Fatih Usluer, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l-Hakâyık'ı* (İstanbul: Kabalcı, 2009).

¹⁹² Sadettin Nüzhet Ergun, *Neşâtî: hayatı ve eserleri* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933); Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1996).

¹⁹³ Nev'î, *Nev'î Divanı*, haz. Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977).

¹⁹⁴ Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011); Nuray Kartal, "16. yy Şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî ve Yahyâ Bey Divanında Bitkilerle İlgili Özellikler," (Yayınlanmamış

Pakalın, Nev'î Divanı'ndan 11 alıntı paylaşmıştır.

Nev'izâde Atâî

1583 yılında İstanbul'da doğan şair, çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra Aziz Mahmud Hüdâyî' ye intisap eden şiar, 1635'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı, Saadet Karaköse tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁵ Nev'î-zâde Atâî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁹⁶

Pakalın, Atâî'nin *Heft-Hân* ve *Sohbetü'l-Ebkâr* mesnevilerinden¹⁹⁷ birer beyit alıntılanmıştır.

Nevres-i Cedîd

Tahminen 1821'de Sakız'da doğmuştur. Rum asıllı bir ailenin çocuğu olup muhtemelen sekiz dokuz yaşlarında satın alınmıştır. Çeşitli vilayetlerde katiplik ve muhasebecilik görevlerinde bulunan şair, 1876'da İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı Bayram Kaya ve Kayahan Özgül tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁸

Pakalın, Nevres-i Cedîd'ten 6 beyit alıntılanmıştır.

Nevres-i Kadîm

Doğum tarihi bilinmeyen şair, Kerkük'te doğmuştur. Eğitimi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Katiplik ve hafız-ı kütüplük yapmıştır. 1732'de İstanbul'a gelmiş, Sahn Medresesine müderris olmuştur. Çeşitli şehirlerde kadılık yaptıktan sonra, 1762'de Bursa'da vefat etmiştir. Türkçe divanın tenkitli metni Hüseyin Akkaya tarafından doktora çalışması olarak yayımlanmıştır.¹⁹⁹

Pakalın, eserinde Nevres-i Kadîm'in 2 beytine yer vermiştir.

Nihâd Bey

1799 yılında İstanbul'da doğan şair, öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne devam etmiş, 1831'de Mısır'a gitmiştir. 1844'te İstanbul'a dönmüştür. Zirâ'at ve Nâfi'a Nezareti meclis üyeliğine tayin edilmiştir. 1869'da Kanlıca'da vefat etmiştir. Bilinen tek eseri *Gazelliyât-ı Mîr Nihâd* adlı kitaptır.²⁰⁰

Pakalın, Nihad Bey'den 4 alıntı paylaşmıştır.

Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994); Deniz, Sabahat, "Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992).

¹⁹⁵ Saadet Karaköse, "Nev'î-zâde Atâyî Divanı," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1994).

¹⁹⁶ Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1997); Muhammet Kuzubaş, *Sakiname (Nev'î-zade Atayi)* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2009); Muhammet Kuzubaş, *Nev'î-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi* (Samsun: Deniz Kültür, 2005).

¹⁹⁷ Turgut Karacan, *Nev'izâde Atâî Heft-Hân Mesnevisi İnceleme-Metin* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1974); Yelten, a.g.e.

¹⁹⁸ Bayram Ali Kaya, *Osman Nevres ve Dîvânı (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007); Kayahan Özgül, *Osman Nevres Efendi* (İstanbul: Kitabevi, 2016).

¹⁹⁹ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvân'ı: İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım* (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995).

²⁰⁰ Nihâd Bey, *Gazelliyât-ı Mîr Nihâd*, (İstanbul, (y.y., t.y.)); İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 3 (İstanbul: Dergah, 1988), 1215-1216.

Niyâzî-i Mısırî

1618'de Malatya'da dünyaya gelmiştir. 1646'da İstanbul'a gelmiş, Elmalılı Ümmî Sinân'a intisap etmiştir. Birtakım fikirleri dolayısıyla önce Rodos'a sonra da Limni adasına sürgüne gönderilmiş, 1694'te Limni'de vefat etmiştir. Halvetiye tarikatının Ahmediye koluna mensup olan Niyâzî, bu koldan ayrılarak kendi ismiyle anılan Mısıriyye kolunu oluşturmuştur. En çok bilinen eseri, divanıdır. Divan, Kenan Erdoğan, Hasan Kavruk, Mustafa Tatçı tarafından yayımlanmıştır.²⁰¹ Niyâzî-i Mısırî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²⁰²

Pakalın, eserinde Niyâzî-i Mısırî'den 4 alıntı paylaşmıştır.

Nizâmî

1435-1440'ta Konya'da doğan Nizâmî, ilk eğitimini babasından almış, daha sonra tahsil için İran'a gitmiş, burada şiir için gerekli bilgilerin yanı sıra Farsça da öğrenerek Konya'ya dönmüştür. Fatih tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Ancak bu yolculuk sırasında vefat etmiştir. Nizâmî Divanı'nın tenkitli neşri Haluk İpekten tarafından yapılmıştır.²⁰³ Eser üzerinde bir doktora ve iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁰⁴

Pakalın, eserinden Nizâmî'den bir beyit paylaşmıştır.

Oğlanlar Şeyhi İbrahim

17. yüzyıl Bayramî Melâmî tarikatı şeyhlerindedir. Daha ziyade gençlerle ilgili ilmi çalışmalarda bulunduğundan “gençlerin şeyhi” manasında “Oğlanlar Şeyhi” adıyla tanınmıştır. 1591'de Eğridere'de dünyaya gelmiştir. Daha sonra yerleştiği İstanbul'da 1655'te vefat edene kadar “Olanlar Tekkesi” diye bilinen tekke de şeyhlik makamında bulunmuştur. Divanı, Nuri Yılmaz tarafından yayımlanmıştır.²⁰⁵ Şair üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır.²⁰⁶

Pakalın, Oğlanlar Şeyhi İbrahim'den 5 alıntı yapmıştır.

²⁰¹ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998).

²⁰² M. Sadettin Bilginer, *Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Divanı Şerhi* (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1982); Hasan Kavruk, *Malatyalı Niyâzî-i Mısırî Hayatı-Sanatu-Eserleri ve Divanı İlahiyat Türkçe Şiirler-Sözlük* (Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011); Niyâzî-i Mısırî, *Niyâzî Divanı - Niyâzî-i Mısırî'nin Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: Maarif Kitaphanesi); Hüseyin Oral, *Niyâzî-i Mısırî, Hayatı, Tefekkürü, Eserleri* (İstanbul: 1987).

²⁰³ Haluk İpekten, haz. *Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı* (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974).

²⁰⁴ Baysal Kersu, “Nizâmî Divanı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992); Ömer Savran, “Karamanlı Nizâmî Divanından Seçme Gazeller ve Bugünkü Türkçesi,” (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 1996); Rezzân Somunkıran, “Karamanlı Nizâmî Divanının Tahlili,” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1995).

²⁰⁵ Nuri Yılmaz, “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Divanı (İnceleme-Metin),” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998).

²⁰⁶ H. Rahmi Yananlı, *Hazret-i Dil-i Dana Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı* (İstanbul: Kitabevi, 2008); Samil Aydoğan, “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Müfid ü Muhtasar Mesnevîsi,” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997); Süleyman Gökbulut, “Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkıkîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri,” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003); Bilal Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar (İnceleme-Metin)* (Ankara: Akçağ, 2001).

Osman Şems Efendi

1814'te İstanbul'da doğan şair, Kadirî tarikatına intisap etmiştir. 1850'de icazet almıştır. Sirkeci'de açtığı tütüncü dükkânı ârif ve zariflerin toplandığı mekân olmuştur. Divan edebiyatının divanı bulunan en son şairlerinden biridir. Divanı hakkında tek çalışma Kemal Edip Kürkçüoğlu'na aittir. 167 şiiri, Kürkçüoğlu tarafından *Osman Şems Efendi Divânı'ndan Seçmeler* ismiyle yayımlanmıştır.²⁰⁷ 1893'te vefat etmiştir.

Pakalın, Osman Şems Efendi'den bir beyit paylaşmıştır.

Pertev

İstanbul'da doğan şair, on beş yaşlarında Anadolu Muhasebe Kaleminde memuriyete başlamış, hâcegânlık ve vakanüvislik görevlerinde bulunmuştur. 1807-08'de Edirne'de vefat etmiştir. Divanının tenkitli metni Mehmet Ulucan tarafından doktora tezi olarak yayımlanmıştır.²⁰⁸ Divan üzerine ayrıca Ekrem Bektaş'ın da çalışması bulunmaktadır.²⁰⁹

Pakalın, eserinde Pertev'den bir beyit alıntılanmıştır.

Rahîmî

Şair hakkında bilgi edinilememiştir. Sözlükte Rahîmî'den bir beyit kullanılmıştır.

Rahmî

Hangi Rahmi olduğu tespit edilemeyen şairin Pakalın tarafından bir beyti alıntılanmıştır.

Rahmî (Hevâyî) Kubûrîzâde Abdurrahman Rahmî Efendi

Doğum tarihi belli olmayan şair, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Katiplik yapan şair, daha çok mizahi şiirleriyle tanınmaktadır. 1715'te Mısır'da vefat etmiştir. *Hevâyî-nâme* diye de bilinen divanı üzerinde Zehra Vildan Çakır çalışmıştır.²¹⁰ Rahmî üzerine başka tez çalışmaları da yapılmıştır.²¹¹

Pakalın, eserinde Rahmî'nin 8 beytine yer vermiştir.

Râmî Abdurrahman Çelebi

Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan şairle ilgili tezkirelerde, çok az bilgi mevcuttur. Rumeli Kazaskeri Molla Ali'nin oğlu olup

²⁰⁷ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Divanından Seçmeler* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1996); İnal, a.g.e., c. V, 2261-2262.

²⁰⁸ Mehmet Ulucan, "Muvakkit-zâde Mehmed Pertev-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2005).

²⁰⁹ Ekrem Bektaş, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı* (Malatya: Öz Serhat Yayıncılık, 2007).

²¹⁰ Zehra Vildan Çakır, "Hevâyî (Abdurrahman, Kuburizade) Divanı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi," (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Üniversitesi, 1998).

²¹¹ Sinan Yıldırım, "Divan Edebiyatında Nazirecilik Geleneği ve Hevâyî'nin Nazirelerden Oluşan Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2004); Seçil Güleç, "Hevâyî'nin Divân-ı Hicv-i Gazeliyyât-ı Nâbî eseri ile Nâbî'nin Divân-ının karşılaştırılması," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2015).

öğreniminden sonra müderrislik ve kadılık yapmıştır. İstanbul'da 1640'ta vefat etmiştir. Râmî Divanı üzerine hazırlanmış iki doktora tezi bulunmaktadır.²¹²

Pakalın, Râmî Abdurrahman Çelebi'den bir beyit alıntılamıştır.

Râmiz

Vardar Yenicesi civarındaki Karaferye'de doğmuştur. Sarı Râmiz olarak tanınmıştır. Edirne'de müderrislik yapmıştır. Hariç rütbesi elde etmiş, hacca gidip geldikten sonra 1858'de vefat etmiştir. Divanı üzerine Fatih Polat tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.²¹³

Pakalın, Râmiz'den bir alıntı paylaşmıştır.

Rasim

1688'de İstanbul'un Eğrikapı semtinde doğan şair, "Eğrikapılı" lakabıyla tanınmıştır. Babasından sülüs ve nesih yazılarını öğrenmiştir. Sadrazam Şehid Ali Paşa tarafından muallim olarak atandığı Galata Sarayı'nda hat dersleri vermiştir. 1737'de Topkapı Sarayına hoca olmuş, 1756'da veremden ölmüştür.

Divançesi üzerine Yılmaz Öksüz tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²¹⁴

Pakalın, Rasim'den bir beyit paylaşmıştır.

Raşit

Kimliği tespit edilemeyen şairden bir beyit alıntılanmıştır:

Râzî Efendi

İstanbul'da doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Askeri kassamlık, Mahmud Paşa naibliği, Haremeyn müfettişliği, kadılık görevlerinde bulunmuştur. Damad İbrahim Paşa'nın Aynî tarihini tercüme etmek için oluşturduğu heyette yer almıştır. İstanbul kadısıyken 1734'te vefat etmiştir. Divanı üzerine Atike Kodaz tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²¹⁵

Pakalın, Razi'den bir beyit alıntılamıştır:

Recâî Efendi

1804'te Sütlüce'de doğan şair, on üç yaşındayken nesih yazıyla yazdığı Amme Suresiyle Hocası Filibeli Mehmed Efendi'den icazet almıştır. O esnada Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiştir. Katiplik, hâcegânlık ve vakanüvislik görevlerinde bulunan şair,

²¹² Sadık Erdağ, "Râmî Abdurrahman Divanı (İnceleme-Metin)," (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998); Fatma Zehra Kavukçu, "Râmî Divanı," (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2000).

²¹³ Fatih Polat, "Ramiz Mehmed Efendi Divanı(Edisyon-Kritik-Metin-Inceleme)," (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2003).

²¹⁴ Yılmaz Öksüz, "Eğrikapılı Mehmed Râsim Ve Divançesi (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Programı, 2010).

²¹⁵ Atike Kodaz, "Râzî Abdüllatîf: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânı," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1994).

Hocapaşa yangınında Çemberlitaş'taki evinde kitaplarıyla birlikte kendi eserlerini de kaybetmiştir. 1874'te vefat etmiştir.²¹⁶

Pakalın, Recâ'î Efendi'den bir beyit paylaşmıştır.

Recâizâde Mahmûd Ekrem

1847'de İstanbul'da doğan şair, çeşitli gazetelerde yazılar kaleme almıştır. Fransa'ya kaçan Nâmık Kemâl, Tasvîr-i Efkâr'ı ona bırakmıştır. Edebiyat hocalığı yaptığı sırada hazırladığı ders notlarını "Ta'lim-i Edebiyât" adıyla yayımlamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Ayân üyeliğine getirilmiş, ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. 1914'te İstanbul'da vefat etmiştir. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin ve Hakan Sazyek; Ekrem'in eserlerini *Recâizâde M. Ekrem-Bütün Eserleri* adıyla üç cilt halinde yayımlamışlardır.²¹⁷

Pakalın, eserinde Recâizâde M. Ekrem'den 6 alıntı paylaşmıştır.

Re'fet

İstanbul'da doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Çinicizâde Abdurrahman'dan icazetname almış, şikeste talik, divanî ve siyakat hatlarında başarılı bulunmuştur. Divan kâtipliği, yeniçeri kâtipliği, sipahi mukabeleciliği, sürre eminliği gibi görevlerde bulunan şair, 1745'te hac dönüşü, Arabistan Vadi-i Fâtıma mevkiinde vefat etmiştir. Abdullah Re'fet Bey'in bilinen tek eseri divançesidir.²¹⁸

Pakalın, Ref'et'in üç beytine yer vermiştir.

Remzî Baba

Tebriz'de doğan şair, burada bir süre eğitim aldıktan sonra yirmi yaşlarında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da herhangi bir işle meşgul olmamış sadece dostlarının yardımıyla hayatını devam ettirmiştir. Aşırı derecede içkiye düşkün olan Remzî Baba, seksen yaşlarında İstanbul'da vefat etmiştir.

Pakalın, Remzî Baba'dan bir beyit paylaşmıştır.²¹⁹

Rızâ

1838'de Kerkük'te doğan şair, medrese eğitimini burada almıştır. Arapça sarf, nahiv, mantık, bedî, beyân gibi ilimleri tahsil etmiştir. 1869'da İstanbul'da Kâmil Paşa'nın konağında ağırlanan Şeyh Rızâ, bu münasebetle tanınmış şair ve yazarlarla görüşmüştür. Yûsuf Kâmil Paşa'nın da en baş nedimi olmuş, ancak Ali Paşa'yı hicvettiğinden Kerkük'e sürülmüştür. Burada ziraatla geçimini sağlamaya çalışmıştır. 1900'de Bağdat'ta Meydan Kâdirîler Tekkesi'ne postnişin olarak atanması üzerine oraya yerleşmiştir. Ölümüne kadar Bağdat'ta kalan Şeyh Rızâ 1910'da vefat etmiştir. Şairin bilinen tek eseri divanıdır.²²⁰

²¹⁶ İnal, a.g.e., c. IV, 1837-1838.

²¹⁷ İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, *Recâizâde M. Ekrem - Bütün Eserleri*. 3 c. (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1997).

²¹⁸ Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Adnan İnce (Ankara: AKM, 2005), 319-320.

²¹⁹ İnal, a.g.e., c. 3, 1421. (Muallim Nacinin "Mecmua-i Muallim" in kabına derç ettiği manzume)

²²⁰ Ata Terzibaşı, *Kerkük Şairleri*, c. II (Kerkük, 1968); İnal, a.g.e., c. 3, ?

Pakalın, Şeyh Rızâ-yı Tâlibânî'den bir beyit alıntılamıştır:

Rıza Tevfik

1869'da Edirne'de doğan şair, İstanbul'da Tıbbiye'yi bitirmiştir. 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. Milletvekilliği, Darülfünûn hocalığı gibi görevlerde bulunan şair, Sevr Anlaşması'nı imzalayan heyette yer almıştır. Milli Mücadele'ye karşı oluşu tepkilere yol açtığından İstanbul Üniversitesi'ndeki profesörlük görevinden istifa etmiştir. 1922'de Türkiye'yi terk etmek zorunda bırakılmış, afla yurda dönmüştür. 1949'da yaşamını yitirmiştir.²²¹

Pakalın, Rıza Tevfik'ten 3 alıntı paylaşmıştır.

Riyâzî

1572'de Mekke'de dünyaya gelmiştir. İyi bir tahsil almış, müderrislik ve kadılık yapmıştır. İlerleyen yaşlarında “el-esamm” veya “el-utrûş” ismiyle tanınan şair, 1644'te ölmüştür. En önemli eseri *Riyâzû's-Şu'arâ* isimli şairler tezkiresidir. Tezkiresi'nin yanı sıra *Dîvân*, *Sâkînâme* ve *Düstûru'l-Amel* isimli eserleri bulunmaktadır. Riyazi üzerine Namık Açıkgoz tarafından hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır.²²² Namık Açıkgoz ayrıca Riyâzî Divanı üzerine bir kitap yayımlamıştır.²²³

Pakalın eserinde Riyâzî'den 10 alıntı paylaşmıştır.

Sâbit

Bosna vilayetinin Öziçe kasabasında, 1650 yıllarında doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu yerde alan şair, İstanbul'a geldikten sonra müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. 1712'de İstanbul'da vefat etmiştir. Divanının tenkitli metni Turgut Karacan tarafından yayımlanmıştır.²²⁴ Sâbit üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²²⁵

Sâbit, 157 alıntı ile Pakalın'ın eserinde en fazla alıntı yaptığı şair olmuştur.

Sabrî Mehmed Şerîf (Sabrî-i Şâkir)

Asıl ismi Mehmet Şerîf'tir. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kadılık görevinde bulunmuş, IV. Murâd'ın en seçkin nedimleri arasında yerini almıştır. 1645'te İstanbul'da vefat etmiştir. Divanı, 1878'de Sabrî-i Şâkir Dîvânı adıyla basılmıştır. Şairin divanının tenkitli metni üzerine Mehmet Korkut Çeçen tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır.²²⁶ Divan üzerine ayrıca Hasan

²²¹ Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik* (İstanbul, Gül Matbası, 1978).

²²² Namık Açıkgoz, “Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkidli Metni,” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1986).

²²³ Namık Açıkgoz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler* (Ankara: KB Yayınları, 1990).

²²⁴ Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sâbit: Divan* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991).

²²⁵ Turgut Karacan, *Sâbit, Derenâme ya da Hâce Fesâd ve Söz Ebesi* (Sivas, Dilek Basımevi, 1990); Turgut Karacan, *Sâbit, Edhem ü Hü mâ* (Sivas, Dilek Basımevi, 1990); Turgut Karacan, *Sâbit, Amrû'l-leys* (Sivas, 1990); Turgut Karacan, *Sâbit, Zafername* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991).

²²⁶ Mehmet Korkut Çeçen, “Sabrî Mehmed Şerîf, Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili,” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2010).

Kasır²²⁷ ve Müslim Cahid Yılmaz²²⁸ tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Şairin ayrıca *Hüsn ü Dil* mesnevîsiyle *Zadü'l-Müsâfirin* adlı iki eseri daha vardır.

Pakalın, eserinde Sabrî'den 2 alıntı paylaşmıştır

Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi

1789'da İstanbul'da doğan şair, Meşhur Hâlet Efendi'ye intisap ederek tahsiline devam etmiştir. 1825'te Şânîzâde Atâullah'tan boşalan vakanüvislik görevine getirilmiş ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. 1831'de Takvîm-i Vekâyi gazetesi başyazarlığına getirilen şair, Anadolu Kazaskerliği, Rumeli Kazaskerliği, Maârif Nâzırlığı gibi görevlerde bulunduktan sonra 1848'de vefat etmiştir. Son zamanlarında şeyhülislam olmayı çok isteyen Es'ad Efendi, şeyhülislamlık makamına atanacağını beklerken görevi Ârif Hikmet'in alması dolayısıyla Pakalın'ın da eserinde yer verdiği şu kıtayı söylemiştir:²²⁹

Sâ'ib-i Tebrîzî

Sebk-i Hindi tarzının en önemli temsilcilerinden olan şair, 1601 yılında doğmuştur. Tebriz mirzalarındandır. Şah 1. Abbas, İsfahan'ı başkent yapınca ailesiyle birlikte buraya göç etmiştir. Daha sonra Şah Cihan'ın yanına Hindistan'a giden şair, 1632'de İsfahan'a geri dönmüştür. Son yıllarında Konya gelerek Mevlevî olmuştur. Daha sonra halife olarak memleketine dönmüş, bir tekke açarak ömrünün sonlarına kadar sakin bir hayat yaşamıştır. Divanı Muhammed-i Kahraman tarafından yayımlanmıştır.

Pakalın, Sâ'ib-i Tebrîzî'den bir alıntı paylaşmıştır.

Saîd, Kemâl Paşazâde

1848'de İstanbul'da doğan şair, iyi bir öğrenim görüp eğitimini tamamladıktan sonra Hâriciye Mektûbî Kalemî'nde memurluğa başlamıştır. Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi reisliği yapmış, 1920'de İstanbul'da vefat etmiştir. İbnü'l-Emin, nasirliğinin şairliğinden daha üstün olduğunu söylemektedir.²³⁰

Pakalın, Saîd, Kemâl Paşazâde'den 2 alıntı paylaşmıştır.

Selîmî (Yavuz Sultân Selîm)

1467'de Amasya'da dünyaya gelmiştir. 1487-1510 yılları arasında Trabzon sancak beyliği yapmıştır. 1512'de tahta çıkmış, 1520'de Çorlu civarında vefat etmiştir. Yavuz Sultân Selîm'in tek eseri Farsça divanıdır. Ali Nihat Tarlan bu divanı

²²⁷ Hasan Kasır, "Sabri Mehmed Şerif Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1990).

²²⁸ Müslim Cahid Yılmaz, "Sabrî-i Şâkir Dîvânı," (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010).

²²⁹ İnal, a.g.e., c. I, ?

²³⁰ İnal, a.g.e., c. 3, 1628-1629.

Türkçeye tercüme etmiştir.²³¹ Mustafa İsen ve Ali Fuat Bilkan'ın sultan şairler üzerinde çalışmaları bulunmaktadır.²³²

Pakalın, eserinde Selîmî'nin bir beytine yer vermiştir.

Seyyid Vehbî

Doğum tarihi belli değildir. İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ehl-i beyte dayanan soyu nedeniyle Seyyîd mahlasını kullanmıştır. İyi bir tahsil görmüştür. 1720'de III. Ahmed'in şehzadelerinin sünneti için kaleme aldığı Sûrnâme'si sayesinde itibar gören Vehbî, Sahn-ı Seman müderrisliğine terfi ettirilmiştir. 1736'da vefat eden şairin divanının tenkitli metni, Hamit Dikmen tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²³³

Pakalın, Seyyid Vehbî'den 15 alıntı paylaşmıştır.

Solakzade Mehmed Hemdemi

Doğum tarihi belli olmayan şair, İstanbulludur. Babası dönemin reisülküttaplarından olduğundan Enderun tahsili görmüştür. 4. Murad'a musâhiblik yapmış, 1657'de vefat etmiştir. *Solakzâde Tarihi ve Fihrist-i Şâhân* başlıklı kasidesi meşhur eserlerindedir. Bir divana sahip olduğundan da bahsedilmektedir.²³⁴

Pakalın, Solakzâde'den bir alıntı paylaşmıştır.

Süleyman Nazîf

Diyarbakır'da doğmuştur. Kâtiplik, vilayet matbaası müdürlüğü ve vilayet gazetesi baş muharrirliği görevlerinde bulunduktan sonra 1896'da İstanbul'a gelmiştir. Jön Türklere katılmak için 1897'de Avrupa'ya kaçmış, aynı sene içinde İstanbul'a dönmüştür. Vilayet mektupçuluğuyla ikamete memur edildiği Bursa'da "İbrahim Cehdi" mahlasıyla Servet-i Fünunda yazıları yayımlanmıştır. Çeşitli şehirlerde valilik görevlerinde bulunan şair, 1915'te İstanbul'a dönmüştür. 1927'de yakalandığı zatürreden İstanbul'da vefat etmiştir. Şair üzerine Muhammed Gür, Süleyman Bulut ve Önder Göçgün tarafından yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.²³⁵

Pakalın, Nazîf'ten iki alıntı paylaşmıştır.

Suphi Paşa

1818'de Mora'da doğan Suphi Paşa, beş yaşında ailesiyle birlikte Mısır'a gitmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın özel kalemünde katiplik yapmıştır. 1849'da İstanbul'a gelmiş, valilik ve nazırlık görevlerinde bulunmuş, 1886'da vefat etmiştir.

²³¹ Ali Nihat Tarlan, *Yavuz Sultan Selim Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946).

²³² İsen, Bilkan, *Sultan Şairler*, 117; Mustafa İsen, A. Fuat Bilkan, T. I. Durmuş, *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları* (İstanbul: Kapı, 2002).

²³³ Hamit Dikmen, "Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991).

²³⁴ İdris Kadioğlu, "Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi'nin Fihrist-i Şâhân'ı ve Diyarbakırlı Şairler Lebib ve Mülhem Efendinin Zeyilleri", *İlmi Araştırmalar 17* (İstanbul, 2004): 115-131.

²³⁵ Süleyman Bulut, *Şaka, Yergi ve Hazırcevaplarıyla Süleyman Nazif*, (İstanbul: Pupa Yay., 2011); Önder Göçgün, *Süleyman Nazif*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2010); Muhammed Gür, "Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992).

Pakalın, eserinde Suphi Paşa'nın bir beytine yer vermiştir.

Süleymân Çelebi

Süleymân Çelebi'nin hayatına dair bilgiler oldukça sınırlı ve çelişkilidir. Orhan Bey döneminin ikinci yarısında doğduğu kabul edilmektedir. Yıldırım Bâyezîd'in Dîvân-ı Hümâyûn imamlığını yapmış, II. Bâyezîd'in ölümünden sonra da Emîr Buhârî'nin tavsiyesiyle, yapımı 1399-1400'de tamamlanan Bursa Ulucami imamlığına getirilmiştir. 1421-22'de vefat etmiştir. Süleymân Çelebi'nin tek eseri olan *Vesîletü'n-Necât*, Mevlid ismiyle bilinmektedir. Mevlid üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²³⁶

Pakalın, eserinde Süleymân Çelebi'den 4 beyit alıntılamıştır.

Süleyman Salim

On yaşına kadar sıbyan mektebinde okumuştur. Üsküdar Rüşdiyesinde tahsil yaptıktan sonra 1858'de Maliye Nezareti Evrak Odasına girmiştir. 1880'de Maliye Mektubî Kalemi Düyun-ı İdare-i Umumiyesi Şubesi Hulefalığına atanan şair, 1894'te vefat etmiştir. Basılmamış bir divanı bulunmaktadır.²³⁷

Pakalın, Süleyman Salim'in iki beytine yer vermiştir.

Sünbülzâde Vehbî

1720'de Maraş'ta doğmuştur. Medrese eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Çeşitli şehirlerde kadılık görevinde bulunan Vehbi, 1809'da İstanbul'da vefat etmiştir. Süreyya Beyzadeoğlu tarafından hazırlanan Divanının tenkitli metni, ayrıca e-kitap halinde yayımlanmıştır.²³⁸ Sünbülzâde Vehbî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²³⁹

Vehbi, 81 alıntı ile Pakalın'ın eserinde en çok yararlandığı şairlerden biridir. Sözlükte şairin hem divanından hem de mesnevilerinden alıntılar yapılmıştır.

Sürûrî

1752'de Adana'da dünyaya gelmiştir. Yirmi yaşlarındayken tarih yazımı ile meşgul olmaya başlamıştır. 1779'da İstanbul'a gelmiştir. Hüzni olan mahlasını "Sürûrî"ye çevirmiştir. Ancak Hezliyyât'ında "Hevâyî" mahlasını kullanmıştır. Çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunan Sürûrî, 1814'te İstanbul'da vefat etmiştir. Üç eseri bulunan Sürûrî, şiirlerini *Neşat-engîz* adını verdiği divanında toplamıştır. Eser,

²³⁶ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîletü'n-Necât)*, haz. A. Necla Pekolcay, (İstanbul: Dergâh, 1992); Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-Necât-Mevlid*, neş. Ahmed Ateş, (Ankara: TDK, 1954); Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîletü'n-Necât)*, haz. Faruk Kadri Timurtaş, (İstanbul: KB Yayınları, 1980).

²³⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, c. II (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 246.

²³⁸ Süreyya Beyzadeoğlu, "Sünbülzâde Vehbî Divânının Tenkitli Metni ve İncelemesi," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985).

²³⁹ Süreyya Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye* (İstanbul: MEB, 2004); Gülcan Alıcı Tanıdır, *Lutfiyye-i Vehbî* (Kahramanmaraş: Ukde, 2011); Ahmet Yenikale, *Sünbülzâde Vehbî Şevk-engîz*, (Kahramanmaraş: Ukde, 2011); Ahmet Yenikale, *Sünbülzâde Vehbî Divânı* Kültür Turizm Bakanlığı, e-kitap, Kültür Eserleri, 514, www.kulturturizm.gov.tr, 2012.; Yurtseven, Necmettin, "Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbesi," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

doktora tezi olarak hazırlanmış²⁴⁰ ve daha sonra tenkitli metin olarak yayımlanmıştır.²⁴¹ 1803'te *Mudhikât-ı Sürûrî-i Hezzâl* adıyla kaleme alınan ve tamamen mizahi özellik taşıyan şiirlerden oluşan *Hezliyyât* adlı eseri yüksek lisans tezi olarak Elif Ayan tarafından hazırlanmıştır.²⁴² Sürûrî üzerine yapılmış başka çalışmalar da mevcuttur.²⁴³

Pakalın, Sürûrî'nin farklı eserlerinden 39 alıntı paylaşmıştır.

Şâhî (Şehzâde Bayezid)

Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadelerindendir. 1527'de İstanbul'da doğmuştur. Edirne ve Kütahya'da valilik yapmış, ağabeyi Selim'le olan taht mücadelesini kaybedince 1559'da adamlarıyla birlikte İran'a sığınmıştır. Şah ile Kanuni arasında varılan gizli bir anlaşma sonucunda, 1562'de boğularak öldürülmüştür. Şâhî Divanı Filiz Kılıç tarafından yayımlanmıştır.²⁴⁴

Pakalın eserinde Şâhî Divanı'ndan bir beyit kullanmıştır.

Şânîzâde

İstanbul'da doğan Şânîzâde, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra İtalyanca, Fransızca, Rumca ve Latinceyi de öğrenmiştir. Tıp ve matematikle de uğraşmıştır. Çeşitli kurumlarda müderrislik ve kadılık yapmış, 1839'da II. Mahmûd tarafından vakanüvisliğe getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması sırasında Tire'ye sürgüne gönderilmiş, orada ölmüştür. Şairin vefatından sonra bir araya getirilmiş olan dört divanı üzerine Rabia Advıye Çipiloğlu tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.²⁴⁵

Pakalın, Şânîzâde'den bir beyit alıntılanmıştır:

Şehdî

Antakya'da doğmuştur. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş, haraç muhasebeciliği, sipahi katipliği, maliye tezkereciliği, Anadolu muhasebeciliği gibi görevlerde bulunmuştur. Döneminin önemli olay ve yapılarına tarih düşürüp tarihi ve siyasi olayları manzum ve mensur biçimde kaydeden Şehdî, 1727'de vefat etmiştir. Tek eseri divanıdır. Divan üzerine Şeyda Bayındır tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.²⁴⁶

Pakalın, eserinde Şehdî'den 3 alıntı paylaşmıştır.

²⁴⁰ Atilla Batur, "Sürûrî Divanı Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni," (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2002).

²⁴¹ Atilla Batur, *Müverrih Sürûrî Külliyyatı- I-II, Divanı* (Ankara: Divan Kitap, 2010).

²⁴² Ayan, a.g.t.

²⁴³ Mustafa Karaca, "Sürûrî ve Sürûrî Mecmu'ası İnceleme-Tenkidli Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1996).

²⁴⁴ Filiz Kılıç, *Şâhî-Hayatı ve Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000).

²⁴⁵ Advıye Rabia Çipiloğlu, "Şânîzâde Atullah ve Divanı," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

²⁴⁶ Şeyda Bayındır, "Şehdî Divanı," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008).

Şem‘î

Prizren’de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk tahsilini doğduğu yerde görmesinin ardından İstanbul’a gelmiştir. Mevleviliğe intisap etmiş, 1530’da İstanbul’da ölmüştür. Bilinen tek eseri divanı üzerine Murat Ali Karavelioğlu tarafından yapılmış bir doktora tezi bulunmaktadır.²⁴⁷

Pakalın, eserinde Şem‘î’nin bir beytini kullanmıştır.

Şemsî Paşa

Bolu’da doğmuştur. İsfendiyaroğlu Mirza Mehmed Paşa’nın oğludur. Enderun’da yetişmiş, dergâh-ı âlî müteferrikalığı, rikâb ağalığı, sipahiler ağalığı Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmıştır. 1580’de vefat etmiştir. Türkçe Divanı, Mehmet Akkaya tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²⁴⁸

Pakalın, eserinde Şemsî Paşa Divanı’ndan bir beyit paylaşmıştır.

Şerif Mehmed Çelebi

İstanbul’da doğmuştur. Çeşitli şehirlerde kadılık, kazaskerlik yaptıktan sonra şeyhülislam olmuştur. 1790’da vefat etmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerini ihtiva eden divanının tenkitli metni Halit Dursunoğlu, Ömer G. Yağcı ve Cahit Epçaçan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.²⁴⁹

Pakalın, Mehmed Çelebi Divanı’ndan bir beyit kullanmıştır.

Şeyh Gâlib

1757’de İstanbul’da doğmuştur. Es‘ad olan mahlasını 1784’te Gâlib ile değiştirmiştir. Mevlevi çevresinde yetişen Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk’ı yazdıktan sonra Konya’ya gitmiş ancak ailesinin isteği üzerine İstanbul’a gönderilmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi’nde soyunduğu çilesini 1787’de tamamlamıştır. Galata Mevlevihanesi şeyhliğine getirilen Gâlib Dede, bu tarihten sonra saray çevresiyle yakın ilişkiye girmiştir. 1799’da vefat etmiştir. Divanı Naci Okçu ile Muhsin Kalkışım tarafından yayımlanmıştır.²⁵⁰ “Hüsn ü Aşk” mesnevisi üzerine de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁵¹

Pakalın eserinde Şeyh Gâlib’ten 27 alıntı paylaşmıştır.

²⁴⁷ Murat Ali Karavelioğlu, “On Altınca Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem‘î’nin Divanının Edisyon Kritiği ve İncelenmesi I,” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005).

²⁴⁸ Mehmet Akkaya, “Şemsî Paşa divanı İnceleme Edisyon Kritikli Metin,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992).

²⁴⁹ Halit Dursunoğlu, “Şeyhülislam Muhammed Şerif Efendi’nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni,” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996); Cahit Epçaçan, “Esad-zade Mehmet Çelebi, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı,” (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Üniversitesi, 1999); Ömer Gökhan “Yağcı, Mehmed Şerif Efendi Divanı, İnceleme-Metin,” (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2006).

²⁵⁰ Naci Okçu, *Şeyh Galib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânın Tenkidli Metni*, 2 c. (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993); Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Akçağ, 1994).

²⁵¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1968); Orhan Okay ve H. Ayan, *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Dergâh, 1992); Muhammet Nur Doğan, *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk* (İstanbul, 2003); Sadeddin Nüzhet Ergun, *Şeyh Galip Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Bozkurd Matbaası, 1936); Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul: Varlık, 1953); Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip Divanı’ndan Seçmeler* (İstanbul: MEB, 1988); Sedit Yüksel, *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980).

Şeyhülislâm Bahâî

İstanbul'da doğmuştur. Müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yapmış, 1649'da Şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir. 1654'te vefat eden Bahâî, küçük bir divan sahibidir. Divanı, 1933'te Sadeddin Nüzhet tarafından yayımlanmış, Erdoğan Uludağ ile Muhbet Toprak tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.²⁵²

Pakalın, Bahâî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Şeyhülislam Yahyâ

1561'de İstanbul'da doğmuştur. Çeşitlik şehirlerde müderrislik, kadılık ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. 1644'te hayata gözlerini yummuştur. Divanı, 1995 yılında Rekin Ertem, 2001 yılında Hasan Kavruk tarafından yayımlanmıştır.²⁵³

Pakalın, Yahyâ Divanı'ndan on beyit paylaşmıştır.

Şi'âri Efendi

Şair hakkında bilgi edinilememiştir. Pakalın, Şi'âri Efendi'nin bir beytini alıntılanmıştır:

Şinâsî

1826'da İstanbul'da doğmuştur. Önce Âgâh Efendi ile birlikte ilk müstakil Türkçe gazete olan "Tercümân-ı Ahvâl"i ardından da 1862 yılında kendi adına "Tasvîr-i Efkâr"ı çıkarmıştır. 1871'de Fırzağa'da vefat etmiştir. Şinâsî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²⁵⁴

Pakalın, Şinâsî'den 10 alıntı paylaşmıştır.

Şükrü

16. yüzyıl şairlerindedir. Sinop'ta doğmuş, ilim talebesiyken genç yaşta vefat etmiştir.²⁵⁵

Pakalın, eserinde Şükrü'nün bir kıtasını kullanmıştır.

Tâhirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun)

1877'de İstanbul'da doğmuştur. Çeşitli kurumlarda katiplik görevinde bulunmuş, 1893'te Esad Dede'den icazetname almıştır. Mevlevî olan Tâhirü'l-Mevlevî, Mevlevî eserlerini gün yüzüne çıkarmak için Beyazıt'ta bir sahaf dükkanı açmış, çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmış, aynı zamanda öğretmenlik de yapmıştır. Divan şiiri tarzında şiirler yazsa da daha çok edebiyat alanında yaptığı çalışmalarla

²⁵² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Şeyhülislâm Bahâyî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1933); Erdoğan Uludağ, "Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992); Muhbet Toprak, "Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi," (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2006).

²⁵³ Rekin Ertem, *Yahyâ Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995); Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı* (Ankara: MEB, 2001).

²⁵⁴ İsmail Çetin Parlatur, Nurullah, *Şinasi- Bütün Eserleri* (Ankara: Ekin Yayınları, 2005), 4; M. Sadık Erdağı, *Şinasi-Nazım ve Nesirleri* (Ankara: Aşyan Kitabevi, 2004); Süheyl Beken, Şinâsî "Kasîde / Vezîr-i Müârünleyhçin", *Müntahabât-ı Eş'âr* (Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 2004), 28-29; Akbaş, a.g.t., 236; *Büyük Türk Klâsikleri*, c.8 (İstanbul: Ötüken, 2000), 330-331.

²⁵⁵ Kmalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., 473.

tanınmıştır. 1951'de İstanbul'da ölmüştür. Mürettep bir divanı bulunan Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lûgati* adlı eseri önemli bir kaynaktır. Divanı, Mehmet Atalay tarafından yayımlanmıştır.²⁵⁶ Tahir Olgun üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.²⁵⁷

Pakalın, Tahir Olgun'un 27 farklı şiirinden yararlanmıştır.

Taşlıcalı Yahyâ

Doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemektedir. Devşirme olarak İstanbul'a gelmiş, Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitim görmüştür. Çeşitli devlet adamlarına sunduğu kasidelerle beğeni toplayan şaire tevliyetler verilmiştir. Son yıllarında kendisini tamamen tasavvufa veren şair, 1582'de doksan yaşlarında vefat etmiştir. Divanının tenkitli neşri Mehmet Çavuşoğlu tarafından hazırlanmıştır.²⁵⁸ Hamsesi buluna şairin mesnevileri de yayımlanmıştır.²⁵⁹ Şair aynı zamanda Şehzâde Mustafa Mersiyesi ile de takdir toplamıştır.²⁶⁰

Pakalın, eserinde Yahyâ'dan 6 alıntı paylaşmıştır.

Tevfik Fikret

1867'de İstanbul'da doğmuştur. Gazetecilik ve çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapan Fikret, 1915'te İstanbul'da vefat etmiştir. Üzerine en çok çalışma yapılan şairlerdendir.²⁶¹

Pakalın, eserinde Tevfik Fikret'ten 14 alıntı paylaşmıştır.

Tokâdîzâde Şekip

1871'de İzmir'de doğmuştur. Müsevvidlik, zabıt katipliği ve de milletvekilliği yapmıştır. İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin kurucuları arasında yer almış, 1932'de vefat etmiştir. Şekip üzerine Semih Lütfü ve Sabahattin Çağın'ın çalışmaları bulunmaktadır.²⁶²

Pakalın, Tokâdîzâde Şekip'ten 12 alıntı paylaşmıştır.

²⁵⁶ Tahir Olgun, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları*, haz. Mehmet Atalay (Erzurum: 2001).

²⁵⁷ A. Atilla Şentürk, *Tâhirü'l-Mevlevî: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991); Tahir Olgun (Tâhirü'l-Mevlevî), *Edebiyat Lûgati*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994); Mehmet Atalay, *Tâhirü'l-Mevlevî, Şâir Anıtları* (İstanbul: Çantay Kitap Kirtasiye, 2008); Mehmet Atalay, *Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin Dibacesi ve İlk 18 Beytin Şerhi* (İstanbul: Dehliz Kitaplar, 2008).

²⁵⁸ Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Dîvan* (İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1977).

²⁵⁹ Pınar Aydemir, "Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ'sı," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993); Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelihâ* (İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1979); İbrahim Doğanıyigit, "Yahya Bey, Gülşen-i Envâr," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992).

²⁶⁰ Atilla A. Şentürk, *Yahyâ Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 104.

²⁶¹ Asım Bezirci, *Tevfik Fikret'in Bütün Şiirleri* (İstanbul: Can, 1984); İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri* (Ankara: TDK Yayınları, 2004); Abdullah Uçman, Hasan Akay, *Tevfik Fikret - Rübâb-ı Şikeste* (İstanbul: Çağrı, 2005); Hasan Akay, *Yeni Türk Şiirinin Kurucularından Tevfik Fikret* (İstanbul: Timaş, 1998); Tevfik Fikret, *Tarih-i Kadîm'e Zeyl, Bütün Şiirleri* (Ankara: TDK; 2002), 663.

²⁶² Tokâdîzâde Şekip, *Derviş Sözleri*, neş. Semih Lütfü (İstanbul: Şems Matbaası, t.y.), 8.; Sabahattin Çağın, "Tokadizade Şekip'in Eserleri Üzerine Bir Araştırma," (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

Usûlî

Vardar Yenicesi'nde doğan şair, tekke kültürüyle yetişmiştir. İbrahim Gülşenî'nin cazibesine kapılarak Mısır'a giderek tasavvuf eğitimine burda devam etmiştir. Şeyhinin vefatından sonra doğduğu yere dönerek Gülşeniliği yaymaya çalışmıştır. Geri kalan ömrünü Vardar Yenicesi'nde geçirmiş ve 1538'de burada ölmüştür. Divanı, miraciyyesi ve şehrengizi Mustafa İsen tarafından yayımlanmıştır.²⁶³ Usûlî Divanı üzerine ayrıca Ayşe Yaşar ve Fatma Atıcı tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.²⁶⁴

Pakalın, Usûlî Divanı'ndan 2 beyit paylaşmıştır.

Uşşâkizâde

1664'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Meşhur Uşşâkizâdeler ailesindedir. Müderrislik, kadılık gibi görevlerde bulunan Seyyid İbrahim, müverrihliği ve biyografi yazarlığı ile tanınmaktadır. 1724'te vefat etmiştir.

Pakalın, şairden bir beyit alıntılanmıştır.

Üsküdarlı Hakkı Bey

Hakkı mahlasını kullanan şair, daha çok Yekçeşm Hakkı, Kör Hakkı diye tanınmıştır. Misori'de 1823'te dünyaya gelmiştir. Çeşitli kalemlerde memurluk yapmış, yoksulluk ve hastalık içinde bir hayat sürmüştür. 1895'te Çamlıca'da vefat etmiştir. Bilinen tek eseri divançesidir. Eser, yüksek lisans tezi olarak Arzu Yıldırım tarafından hazırlanmıştır.²⁶⁵

Pakalın, eserinde Üsküdarlı Hakkı Bey Divanı'ndan 8 alıntı paylaşmıştır.

Üsküdarlı Sâfi

1862'de babasının defterdar olarak görev yaptığı Yanya'da doğmuştur. Bir süre katiplik ve öğretmenlik yaptıktan sonra Damad Mahmûd Celâleddîn Paşa'nın maaşlı nedimliğini ve Paşanın oğlu Prens Sabahattin'in özel hocalığını yapmıştır. 1901'de sürgüne gönderildiği Halep'te vefat etmiştir. Gayr-i müretteb bir divançesi bulunmaktadır.²⁶⁶

Pakalın, eserinde Sâfi'nin 2 beytine yer vermiştir.

Üsküdarlı Sırrî İbrahim Efendi

Doğum tarihi ve ailesi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bir süre maliye kaleminde tarihçilikle uğraşmış ve Girit defterdaryken 1699'da vefat etmiştir.

²⁶³ Mustafa İsen, *Usûlî Dîvânı* (Ankara: Akçağ, 1990).

²⁶⁴ Ayşe Yaşar, "16.Yüzyıl Şairi Usulî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1990); Fatma Atıcı, "Usûlî Dîvânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat," (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2007).

²⁶⁵ Arzu Yıldırım, "Üsküdarlı Hakkı Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006).

²⁶⁶ Üsküdarlı Sâfi, *Divançe-i Sâfi* (Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Demirbaş Nu.: 046076).

Divanı üzerine Şevkiye Kazan ve Halime Özyılmaz'ın yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.²⁶⁷

Pakalın, Üsküdarlı Sırrı İbrahim Efendi'den bir beyit alıntılamıştır.

Üsküdarlı Talât

Üsküdar'da doğmuştur. Mahalle mektebinde okurken Galata Mevlevîhânesi'ne devam etmeye başlamıştır. 1879'da başladığı memuriyet hayatını on dokuz yıl kadar sürdürmüştür. 1880'den sonra Saâdet ile Zuhur gazetelerinde çalışmıştır. 1925'te vefat etmiştir. Bir yangında yanan şiirleri ölümünün ardından yayımlanmıştır.²⁶⁸

Pakalın, Üsküdarlı Talât'tan 5 beyit alıntılamıştır.

Üsküplü İshak Çelebi

Üsküp'te doğmuş, ilk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Çeşitli şehirlerde müderrislik ve kadılık yapmıştır. 1538'de Şam'da vefat eden şairin divanı ve Selimnâme'si bulunmaktadır. Divanı Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri tarafından yayımlanmıştır.²⁶⁹ Divan üzerine ayrıca, Ali Yıldırım tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans çalışması vardır.²⁷⁰

Pakalın, İshak Çelebi'den bir beyit paylaşmıştır.

Vâhid

İstanbul'da doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Enderun'da yetişmiş, eğitimini tamamladıktan sonra Hırka-i Saâdet Dairesi'nde göreve başlamıştır. Silahdarlık ve hazine ağalığı görevlerinde bulunmuştur. 1733'te vefat etmiştir. Türkçe Divanı üzerine Bahattin Kahraman tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır.²⁷¹

Pakalın, Vâhid Divanı'ndan 4 alıntı paylaşmıştır.

Vâlihî-i Kadîm

Edirne'de dünyaya gelmiştir. Tasavvufa yönelerek vaizlik mesleğini seçmiştir. Kahire'de sülûkunu tamamlayıp Edirne'ye dönmüştür. Coşkulu vaazlarıyla büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Kürsü şeyhliği görevini ölümüne kadar sürdürmüş, 1585'te vefat etmiştir.²⁷²

²⁶⁷ Halime Özyılmaz, "Üsküdarlı Sırrı, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995); Şevkiye Kazan, "Üsküdarlı Sırrı Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divan'ı (Metin-İnceleme) ile Şerhü Medhi'n-Nebi," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003).

²⁶⁸ Florinalı Nâzım, *Ebediyet Yolunda Bir Hitâbe* (İstanbul: Ahmed Kemal ve Şürekası, 1928), 5-6, 114-129, 130-168; İnal, a.g.e., c. 3, 1885-1897.

²⁶⁹ Mehmed Çavuşoğlu ve Ali Tanyeri, *Üsküplü İshak Çelebi Divanı Tenkitli basımı* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990).

²⁷⁰ Ali Yıldırım "İshak Çelebi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1991).

²⁷¹ Bahattin Kahraman, "Vahid Mahtûmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni, Cilt 1-2," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995).

²⁷² Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ, İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç, (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010); Ahdi, *Gülşen-i şu'ara : indeksli tıpkıbasım*, haz. Süleyman Solmaz, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014); Solmaz, Süleyman, haz. Gülşen-i Şu'arâ (Bağdatlı Ahdi)

<http://ekitap.kulturizm.gov.tr/Eklenti/10730,aggpdf.pdf?0>, 2009.

Pakalın, Vâlihî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Vasfî

İstanbul'da doğan şairin doğum tarihi belli değildir. Ünlü Kınalızâdeler ailesindedir. Babası küçükken öldüğünden amcasının oğlu tezkire yazarı Hasan Çelebi tarafından yetiştirilmiştir. Meslek hayatı ile ilgili bilgiler kaynaklarda sınırlıdır. Kadılık yapmış, hat sanatı ile de meşgul olmuştur. 1595'te vefat etmiştir.²⁷³

Pakalın, Vasfî'den bir beyit paylaşmıştır.

Veled Çelebi (Sultan)

Mevlânâ'nın oğludur. 1226 yılında Larende'de doğmuştur. İlk öğrenimini babasından almış, küçük yaşlarda babasıyla birlikte çeşitli alimlerin de bulunduğu toplantılara katılmıştır. Postnişinliği döneminde Mevlevîliği kurumsallaştır, gerek eserleri gerekse dört bir yana gönderdiği dervişleriyle Mevlevîliğin yayılmasını sağlamıştır. 1312'de Konya'da vefat etmiştir. Divanı, Feridun Nafiz Uzluk'un mukaddimesiyle birlikte yayımlanmıştır.²⁷⁴

Pakalın eserinde Sultân Veled'in bir beytine yer vermiştir.

Veysî

1561'de Alaşehir'de doğmuştur. Alaşehir'de başladığı eğitimini İstanbul'da tamamlamış ve ondan iltizam almıştır. Çeşitli şehirlerde kadılık görevinde bulunan şair, 1628'de vefat etmiştir. Divanı'nın tenkitli metni doktora tezi olarak hazırlanmış,²⁷⁵ ayrıca yüksek lisans tezi olarak da incelenmiştir.²⁷⁶ Veysî üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.²⁷⁷

Pakalın eserinde Veysî'den 8 alıntı paylaşmıştır.

Yahyâ Nazîm

İstanbul'da doğan şairin doğum yılı bilinmemektedir. Mevlevî muhibleri zümresindedir. 4. Mehmed döneminde şiir ve musikideki mahareti Enderun'a alınmasını sağlamıştır. Bazarbaşılık, kuruyemişçi başlık görevlerinde bulunmuş, 1727'de Edirne'de vefat etmiştir. Yegane eseri divanıdır. 1. divanı yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.²⁷⁸ Beş divandan oluşan külliyyatının neredeyse üçte ikisi naatlardan oluştuğundan "na't-gû" sıfatıyla anılmıştır. Eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁷⁹

Pakalın, Nazîm Divanı'ndan 11 alıntı paylaşmıştır.

²⁷³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 413.

²⁷⁴ Feridun Nafiz Uzluk, *Divanı Sultan Veled* (İstanbul: Uzluk Basımevi, 1941).

²⁷⁵ Zehra Toska, "Veysî: Divanı, Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985).

²⁷⁶ Fadıl Hoca, "Veysî Divânı Tahlili," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

²⁷⁷ Mustafa Altun, *Hâb-nâme-i Veysî*, (İstanbul: MVT, 2012); Günay Kut, "Veysî'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (Ankara: 1970): 169-178.

²⁷⁸ Nevin Gümüş, "Yahya Nazım Divanı 1," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992).

²⁷⁹ Mehmet Şimşek, "Yahyâ Nazım Dîvânı, (III.Dîvân) (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007).

Yenişehirli Avnî

1826'da Yenişehir'de doğmuştur. İstanbul'a gelerek Bahariye Mevlevihane'nin şeyhi Nazîf Dede'ye intisap etmiştir. Müsakkafat memurluğu, divan kâtipliği, hukuk dairesi baş mümeyyizliği görevlerinde bulunmuştur. 1883'te Üsküdar'da vefat etmiştir. Divanı Lokman Turan tarafından yayına hazırlanmıştır.²⁸⁰ Yenişehirli Avnî üzerine birçok çalışma yapılmıştır.²⁸¹

Pakalın, eserinde Avnî'nin 50 adet beytine yer vermiştir.

Yunus Emre

Doğum yeri ve de yılı kesin olarak bilinmese de 1240'lı yıllarda Orta Anadolu'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Taptuk Emre dergahında 40 yıl hizmet vermiştir. Konya, Şam, Azerbaycan gibi geniş bir coğrafyayı dolaşmış, tahminen 1321'de ölmüştür. "Risâletü'n-Nushiyye" ve "Dîvan" olmak üzere iki eseri bulunmaktadır. Risâletü'n-Nushiyye, 1933-1934'te Burhan Toprak, 1943 ve 1965 yıllarında iki kez Abdülbaki Gölpınarlı, 1991 yılında Mustafa Tatcı ve 1994 yılında Umay Günay ve Osman Horata tarafından yayımlanmıştır.

Divanı, Latin harfleriyle ilk kez Burhan Toprak tarafından 1933-1934 yıllarında yayımlanmıştır. Eser, daha sonra Abdülbaki Gölpınarlı, Faruk Timurtaş ve Mustafa Tatcı tarafından da yayımlanmıştır.²⁸²

Pakalın, Yunus Emre'den 10 alıntı paylaşmıştır.

Yusuf Kâmil Paşa

1808'de Arapkir'de doğmuş, küçük yaşta babasını kaybettiğinden kendisini büyüten amcası Gümrükçü Osman Paşa'yla birlikte İstanbul'a gelerek onun mühürdarlığını yapmıştır. 1829'da memurluğa başlamış, gördüğü bir rüya üzerine 1833'te Mısır'a gitmiştir. Mîr-i mîrânlık, nazırlık, sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. 1876'da Bebek'te ölmüştür.

İnşaları ile bazı şiirleri İbnü'l-Emin tarafından *Eser-i Kâmil Paşa* ismiyle İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁸³

Pakalın, Yusuf Kâmil Paşa'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Yusuf Ziya Ortaç

1895'te İstanbul'da doğan şair, "Beş Hececiler" grubunun öncülerindedir. Çeşitli okullarda edebiyat öğretmenliği yapmış, "Akbaba"yı yayınlamıştır. Ordu milletvekilliği de yapan Yusuf Ziya, 1967'de İstanbul'da yaşamını yitirmiştir.

²⁸⁰ Lokman Turan, "Yenişehirli Avnî Dîvânı'nın Tahlili ve Encümen-i Şuarâ'dan Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı'na Geçiş (Tenkitli Metin ve İnceleme)," (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999).

²⁸¹ Özgül, M. Kayahan, *Yenişehirli Avni Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990).

²⁸² Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, (1933-1934); Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: Halit Kitabevi, 1943); Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Risâlet al Nushiyya ve Divan*, (İstanbul, 1965); Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı İnceleme* (Ankara: Kültür Bakanlığı (1990a).; Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin* (Ankara: Kültür Bakanlığı, (1990b) ; Umay Günay ve Osman Horata, *Risâlet'n-Nushiyye*, (Ankara: Akçağ, 2004); Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı III, Risaletü'n-Nushiyye*, (Ankara: Kültür Bakanlığı (1991b).

²⁸³ İnal, a.g.e., c. 2, 791.

Pakalın, eserinde şairden bir dörtlük paylaşmıştır.

Yüsrî

Yüsrî'nin hayatına, eserlerine ve edebi kişiliğine dair, kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen tek eseri divanıdır. Divanındaki tarih kıtalarından 18. yüzyılda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Divanı üzerine Aslıhan Yıldız Acar tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.²⁸⁴

Pakalın eserinde Yüsrî Divanı'ndan bir beyit alıntılanmıştır.

Zâ'ik (Şeyh Mehmed Emîn Efendi)

1795'te Bursa'da doğmuştur. Babasının ölümünün ardından onun şeyhi olduğu Mısırf Tekkesi'nde şeyhlik yapmaya başlamıştır. İstanbul'dan gelen davetler üzerine 1836'da İstanbul'a gelerek burada evlenmiştir. Hastalanınca Bursa'ya geri dönmüş ve 1853'te altmış bir yaşındayken burada vefat etmiştir. Mürettep bir divanından başka eseri yoktur. Divanının bir kısmı (1b-65a arası) üzerine Engin Karakoyun tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁸⁵

Pakalın, Zâ'ik'ten bir beyit paylaşmıştır.

Zahmî

Çankırlıdır. Geçirdiği bir kaza nedeniyle bir bacağı total kaldığından "Zahmî" mahlasını kullanmıştır. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitimini Kastamonu'da yapan Zahmî, daha sonra Çankırı'da medrese tahsili almıştır. 1866'da vefat etmiştir. Bektaşî olan Zahmî, na't ve miraciye türünde şiirler yazmıştır. Şiirlerinde hem aruz hem de hece ölçüsü kullanan şairin mürettep bir eseri bulunmamaktadır. Şiirleri çeşitli cönk ve mecmualarda yer almakla birlikte bunların bir kısmını A. Talat Onay ve S. Nüzhet Ergun yayımlamıştır.²⁸⁶

Pakalın, Zahmî'den bir alıntı paylaşmıştır.

Zâkir

Kimliği tespit edilemeyen Zâkir'den Pakalın, bir beyit alıntılanmıştır.

Zamîrî

İstanbul'da doğmuştur. Arapça, Farsça ve inşa dersleri almıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan şair, 1648'de vebadan ölmüştür.

Pakalın, Zamîrî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Zarîfî Ahmed Bey

Kimliği tespit edilemeyen Zarîfî Ahmed Bey'den Pakalın bir beyit paylaşmıştır.

²⁸⁴ Aslıhan Yıldız Acar, "Yüsrî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001).

²⁸⁵ Engin Karakoyun, "Zâik Divanı (Metin, 1b-65a)," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007).

²⁸⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri* (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1930); Ahmet Talat Onay, *Çankırı Şairleri, c. II* (Çankırı: Çankırı Matbaası, 1932).

Zâtî

1471'de Balıkesir'de doğan şair, II. Bayezid devrinde İstanbul'a gelmiştir. Burada devlet erkanından itibar görmüştür. Zamanla eski itibarını kaybeden şair, reml ile geçinmeye başlamıştır. Bayezid Camii civarında kiraladığı dükkânı bir süre sonra İstanbul'un en önemli şiir mekanlarından biri olmuştur. Halvetiyye tarikatine intisap eden şair, 1546'da vefat etmiştir. Divanı, Mehmed Çavuşoğlu ve Ali Tanyeri tarafından yayımlanmıştır.²⁸⁷ Zati üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.²⁸⁸

Pakalın, eserinde Zâtî'nin 4 beytine yer vermiştir.

Ziyâ Paşa

1829'da İstanbul'da doğmuştur. Encümen-i Şu'arâ üyeliği, Meclis-i Vâlâ üyeliğinde bulunmuş, Muhbir gazetesinde Bâbîâlî'yi tenkit etmiştir. 1867 yılında Nâmık Kemâl ile Paris'e kaçmış, daha sonra geçtiği Londra'da Hürriyet ile gazetelerini çıkarmaya başlamıştır. 1871'de İstanbul'a dönmüştür. 1880'de elli bir yaşındayken valilik göreviyle gönderildiği Adana'da vefat etmiştir.

Ziya Paşa'nın şiirleri, Önder Göçgün tarafından yayımlanmıştır.²⁸⁹ Ziya Paşa, üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.²⁹⁰

Pakalın, eserinde Ziyâ Paşa'nın 66 beytine yer vermiştir.

²⁸⁷ Mehmed Çavuşoğlu ve Ali Tanyeri, *Zâtî Divanı* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987); Ali Nihat Tarlan, haz. *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, c. I (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967); Ali Nihat Tarlan, haz. *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, c. II (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970).

²⁸⁸ Coşkun Ak ve Mehmet Akkaya, *Zâtî Divanı'ndan Seçme Gazeller* (Balıkesir: Alem Kitabevi, 1993); Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zati Divanı*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006); Sadık Armutlu, "Zâtî'nin Şem' ü Pervâne Mesnevisi," (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998); Orhan Kurtoğlu, "Zâtî Divanı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995).

²⁸⁹ Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).

²⁹⁰ Ziya Paşa, *Zafername*, haz. Fikret Şahoğlu (İstanbul: Tercüman Yayınları); Şükrü Kurgan, *Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1963); İsmail Hikmet Ertaylan, *Ziya Paşa: Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1967); Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevleri, 1984); Murat Uraz, *Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1946); Vasfi Mahir Kocatürk, *Ziya Paşa ve Şiirleri* (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1967); H. Fethi Gözler, *Ziya Paşa'nın Terc-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987); Hasan Kolcu, *Ziya Paşa'nın Zafername'sine Reddiye ve Tekzibiyye* (İstanbul: Can, 1998); Özge Şahin Uğurel, *Ziya Paşa, Terki-i Bend ve Terc-i Bend* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012).

BÖLÜM IV

4. EDEBİYAT İLE İLGİLİ MADDELER

Bu bölümde Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*²⁹¹ isimli eserinde tanımlarında örnek beyitlerin kullanıldığı maddeler ele alınmıştır. Bu maddeler arasında konusu edebiyat olanlar kendi arasında sınıflandırılmış, ardından konusu edebiyat olmayıp içeriğinde beyit bulunduran maddeler ele alınmış ve beyitlerin madde ile olan ilişkisi incelenmiştir.²⁹²

4.1 KONUSU EDEBİYAT OLAN MADDELER

4.1.1 Edebiyat Terimleri

Âbâ-i Felek

Sözlükte bu kelime “eskilerin yıldız ilmine dair kullandıkları tabirlerinden biri olup felek babaları” anlamında kullanılırken örnek olarak üç beyit verilmiştir.

Kevkeb-i baht-ı mera hiç müneccim neşinahat

Yareb! Ez maderi kişti beçi tali zadem (Saib-i Tebrizi)

Yıldızımın mahiyetini hiçbir müneccim anlayamadı. Ya Rabbi! Acaba günleri doğuran anadan hangi talih ile doğmuşum?

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir

Müptelâ-yi gama sor kim geceler kaç saat (Lâ)

Senenin en uzun gecesini yıldız bilimci ile muvakkit ne bilir, geceler kaç saattir, gam çeken müptelaya sor.

Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim

Gaflet ile görmez kuyuyu rehğûzerinde (Ziyâ Paşa, TB5/7)

Nice garip müneccim, gökte yıldız ararken gafletle yolunun üstündeki kuyuyu görmez.

²⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3 c (Ankara: MEB, 2004).

²⁹² Metinde, Pakalın'a ait ifadeler tırnak içinde verilmiş, kelimelerin imlasına müdahale edilmeden ifadeler olduğu gibi aktarılmıştır.

Âb-1 Hayât

Sözlükte “ebedî bir hayat verdiği zannolunan su anlamında kullanılan kelime için edebiyatta latif, saf, muciz sözden kinaye olduğu” dile getirilmiş, Nef’î’nin, Nedîm’in ve Yenişehirli Avnî’nin beyitleri örnek olarak verilmiştir.

Haşredek âb-1 hayât-1 suhan-1 Bâkîdir

Andırıp zinde kılan nâm-1 Süleymân Hânı (Nef’î, K3/44)

Süleyman Han'ın ismini andırıp onu haşre kadar zinde kılan, Baki'nin sözlerinin ab-1 hayat suyudur.

Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-1 hayât

Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni (Nedîm, G154/5)

Bir ab-1 hayat fıskiyesi sıçramış sandım. O eşsiz boyun, seni bana böyle gösterdi.

Ben senin âb-1 hayât-1 lebinin teşnesiyim

Tâlib-i çeşme-i hayvân isem insân değilim (Yenişehirli Avnî, G273/2)

Ben senin dudaklarındaki hayat suyuna susamışım, eğer asıl ölümsüzlük suyuna talipsem, insan değilim.

Âb-1 Hayvân

Sözlükte “ebedî hayat verdiği zannolunan su hakkında kullanılır bir tabir” olarak belirtilirken örnek olarak Bağdatlı Rûhî’den ve Tâhirü’l-Mevlevî’den beyitler kullanılmıştır.

Hızrın olsun âb-1 hayvân biz sana dilteşneyiz (Bağdatlı Rûhî)²⁹³

Sonsuz hayat veren su Hızır'ın olsun, biz sana susamışız.

“Tasavvufta yine ‘ab-1 hayat ve müteradifleri’ gibi irfandan kinaye olarak kullanılır.”

Zikr-i hayr ile anılmak demedir

Var ise feyz-i bekâ insâne

Anı tahsile çalış ömründe

Âb-1 hayvânı bırak hayvâne (Tâhirü’l-Mevlevî (Tahir Olgun))

Sonsuzluk feyzi varsa hayır ile anılmaktır. Ömründe onu kazanmaya çalış, ab-1 hayvanı hayvana bırak.

Bâde

Sözlükte, “Farsça bir kelime olan bade, şarap demektir, kadeh manasına da kullanılır.” diye anlamlandırılmıştır.

Şarâbın bin kadar ismi bulundu

Kitâb-1 hilyede tizkâr olundu (Aynî)

Şarabın, bin kadar adı bulundu; böylece bu hileli işte çabuk davranıldı.

İç bâde güzel sev var ise akl ü şu‘ûrun

Dünyâ var imiş ya ki yok olmuş ne umûrun (Ziyâ Paşa, TB1/11)

²⁹³ E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c. II, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1975), 1.

*Akıl ve şuurun var ise şarap iç, güzel sev. Dünya varmış ya da yokmuş
umurunda olmasın.*

“Divan şairleri badeyi terkip halinde de kullanmışlardır:

Bâde-i gülgûn: gülrenği, kırmızı şarap”

Tutsa câm-ı bâde-i gül-gûnı verd-i ter gibi
Sâ'id-i sâkî olur şâh-ı gül-i ahmer gibi (Bâkî, G499/1)

*Gül renkli kırmızı şarabı taze bir gül gibi tutsa, sakinin kolu, kırmızı gülün
şahı gibi olur.*

“Bâde-i gülfâm: gül renkli şarap.”

Mübâlât eylemez rindâne-meşreb her husûsında
Meğer kim bâde-i gül-fâm ile sâgar husûsında (Koca Râgıp Paşa, G136/1)

*Rint meşrepte olanlar, her hususta özen göstermezler, yalnızca gül renkli
şarap ile kadeh hususunda hassastırlar.*

“Bâde-i gültreng: gül renkli, kırmızı şarap.”

Fasl-ı güldür taleb-i bâde-i gül-reng idelüm
Nagme-i çeng ile ‘ayş itmege âheng idelüm (Nizâmî, G76/1)

*Gül mevsimidir, gül renkli şarap isteyelim. Sazlı ve sözlü eğlenceye biz de
uyalım.*

“Bâde-i canbahş: can verici şarap”

Keyf-i sahbâ-yi hayâl-i dil-keşüm bî-derd-i ser

Bâde-i cân-bahş-ı nazm-ı âb-dârum neşve-bâr (Yahyâ Nâzîm, K5/58) divan 1

*Gönül çeken hayal kadehinin keyfindeyim, dertsiz başım. Zarîf nükteli nazmın
can veren şarabıyım, hafîf sarhoşluğun verdiği keyifteyim.*

“Bâde-i nâb: halis, berrak şarap”

Alışan zevkine ol bâde-i nâbın olamaz

Tâlib-i kevser ü dil-dade-i câm-ı Cemşid (Kâzım Paşa, K2/8)

*Halis şarabın zevkine alışan kevseri talep etmez ve de Cemşid'in kadehine
gönül vermez.*

“Bâde-i sad-sâle: yüz senelik şarap, mecazen, pek eski şarap”

Aşk olsun o pir-i mey-i perverde-i aşka

Kim badesi sad-sâle vü sâkisi civandır (Ziyâ Paşa, TB1/6)

*Aşk olsun o aşkın beslediği şarap pirine ki şarabı yüz yıllık ve sakisi
delikanlıdır.*

“Bade-i sehil-i liavas: kolay hassâlı şarap”

Etmiş ol bâde-i sehil-i havâs

Nice hemdemler ile sohbet-i has (Fuzûlî)

O kolay hassalı şarap, nice samimi dostlar ile has sohbetler etmiş.

“Bade-i mest: keskin şarap”

“Bade-i nuşin: içimi kolay ve hoş şarap da o cümledendir.”

“Yine divan şairleri badeyi mürekkep sıfat halinde de kullanmışlardır.”

Bâde-nûşum bir aceb ayn-ı tecellâdan ki ben

Bezmimin akl-ı mücerred cevher-i mînâsıdır (Leskofçalı Gâlip, G31/6)

Bir acayip tecelli pınarından dolu içerim ki mücerret akıl, meclisimdeki şarap şişesinin özüdür.

“Bâde-hâr: şarap içen”

Bâde-hâr-ı câm-ı aşkım bulsa feyzimden eser

Haşre dek bezmimde zühre nağme-sâz-ı çeng olur (Leskofçalı Gâlip, G32/2)

Aşk kadehinden şarap içenim feyzimden eser bulsa, zühre haşre kadar meclisimde şarkı söyleyen çalgı olur.

Zühre yıldızı, feleğin sazendesesi (sazcı, saz yapan, saz çalan) olarak bilinmektedir.

Yunan mitolojisine göre ise, aşk ve müzik tanrıçası Afrodit ve Venüs'tür. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühâl, babasını öldürdüğünde birkaç damla kan, denizde köpüğe dönüşmüş ve Afrodit bu kan ile köpükten doğmuştur. Divân şiirinde çoğu zaman aşk, şarkı, güzellik ve çalgı ile birlikte anılmaktadır.²⁹⁴

“Bade-keş: şarap içen, bekri”

Gelün ey bâde-keşân ‘azm-ı harâbât idelüm

Câyumuz dergeh-i Cemşidde ispât idelüm (Nâbî, G517/1)

Ey şarap içenler, gelin meyhaneye gidelim. Cemşid'in dergâhında yerimizi ispat edelim.

“Bade-perest: şaraba tapan, çok şarap içen, bedmest”

Sadrın gözedüp neyliyelim bezm-i cihânın

Pay-i hum-i meydîr yerimiz bâde-perestiz (Bağdatlı Rûhî, TB1/3)

Dünya meclisinin başını gözetip neyleyelim, yerimiz şarap kadehinin ayağıdır, biz içkiye düşkünüz.

Ne gördü bâdede bilmem ki oldu bâde-perest

Müdir-i meşreb-i zühhâd gördüğün gönlüm (Fuzûlî, G199/3)

Zahidler meşrebini, tavır ve hareketini seven, beğenen gönlüm, şarapta ne gördü de şaraba taptı.

Bahir

Sözlükte, “Arapça deniz manasına gelen bu kelime edebiyat ıstılahı olarak şiirde vezin, ölçü yerinde kullanılır bir tabirdir. Aruz vezninin ana makamları demektir” diye anlamlandırılan sözcük için Sünbülzâde Vehbî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Her biri bahr-i remel bahri- hezecedden savurup

Rih-i enfâsın eder furtuna-fersâ-yı sühân (Sünbülzâde Vehbî, K51/42)

*Her biri, remel bahri ile hezec bahrinden savurunca, söz fırtınası nefeslerinin rüzgarını mahveder.*²⁹⁵

Bedûh

“Eskiden mektup zarflarının adres yazıldıktan sonra boş kalan kısmına, zarfın üçte ikisi büyüklüğünde yazılır bir tâbirdir. Ayrıca esami-i ilahiyedendir.” diye

²⁹⁴ İskender Pala, “Zühre”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 585.

²⁹⁵ 18. yüzyılda yaşayan Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809), yüz yirmi altı beyitlik ünlü “Sühân” redifli kasidesinde döneminin şairlerini ve şiir anlayışlarını tenkit etmektedir. Şaire göre, şair geçinenler, remel ve hezec bahrinde şiir yazdıklarında nefesleri kesilmektedir. Beyitte bu bahirlerde şiir yazmanın güçlüğü ifade edilmiştir.

tanımlanan kelime için Sünbülzâde Vehbî, *Nuhbe-i Vehbî* adlı eserinden bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Bazılar nâm-ı Hüdâ dedi bedûh (Sünbülzâde Vehbî, *Nuhbe-i Vehbî*)

Bazıları Hûda ismi beduh dedi.

Bedûh, esma-i hüsnadan olup Vedûd demektir. Allah'ın en zor işleri en kısa sürede yapmasından kinayedir.²⁹⁶

Divan şiirinde name, mektup, sayrı, sır, tılsım, haber, esmâ-ı hüsnâ, melek, menzil kelimeleri ile birlikte kullanılan bedûh kelimesi, beyitte Allah'ın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir.

Bent

Sözlükte, “Eski kanun ve nizamlarda bir rakam altında veya rakamsız yazılan madde ve fıkralar hakkında kullanılır bir tabirdi. Farsça bir kelime olan bentin daha birçok manaları da vardı.

1) Bağ, kuşak

2) Bukağı, kelepçe

3) Bağlayıcı” diye anlamlandırılan kelime için Zâmîrî, Muallim Nâcî ve bilinmeyen bir şairin beyitleri alıntılanmıştır.

Sözlükte ayrıca kelime ile ilgili “Kafiyeleri çeşitli ve birkaç kısımdan oluşmuş bir şiirin bir kısmı sonunda tekrar ya da ayrıca irad edilen beyte de ‘bent’ denilmektedir. Bu beyit ‘vasıta’ olarak da anılmaktadır. Böyle manzumelerde beyit tekrar edilirse buna ‘terci-i bent’, başka beyit irad olunursa ona da ‘terkib-i bent’ denilirdi.” ifadeleri de kullanılmıştır.

Bir kapıyı bendederse bin kapı eyler küşât
Hazret-i Allâh efendi fâti hü'l-ebvâptır (Lâ Edri)

Tüm kapıların açan Hazret-i Allah, bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar.

Bir muğbeçenin aşkına düştüm nâgâh
Zünnâr-ı ser-i zülfüne bend oldum âh (Zâmîrî)

Ansızın, bir meyhaneci çırağının aşkına düştüm, saçının ucundaki zünnarına bağlandım ah.

Dağulsın âleme terkib-i bend-i hikmet-âmizi
Bu rihletgehte “Nâcî”nin de kalsın nâm-ı nâçizi (Muallim Nâcî)

Hikmet öğreten terkib-i bendimiz âleme dağılsın, bu göçülen yerde yani dünyada Naci'nin naçiz, değersiz bir adı kalsın.

Beyt

Sözlükte “Bir vezinde olan iki mısradan müteşekkil nazım şekline verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Keçecizâde İzzet Molla ve Recâizâde Mahmud Ekrem'den birer beyit alıntılanmıştır.

Andelîbi verd-i sadberk ile tekfîn itdiler;
Bir Gülistân beytini kabrinde telkîn itdiler (Keçecizâde İzzet Molla, G128/1)
Bülbülü yüz yapraklı gül ile kefenlediler, bir Gülistan beytini kabrinde telkin ettiler.

Sâyen beni vâreste eder nârdan elbet;

²⁹⁶ İskender Pala, “Beduh”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 79.

Cânımla sığındım sana ey beyt-i ilâhî (Recaizâde Mahmud Ekrem, Mekke'de Fevt Olmuş Bir Zât İçin Kitabe-i Seng-i Mezar/2)

Gölgen beni ateşten kurtarır elbet, ey Allah'ın evi canımla sana sığındım.

Bezm

“Farsça bir kelime olan bezm, işret, sohbet, muhabbet meclisi demektir. Bezm yalnız olarak kullanıldığı gibi terkip halinde de istimal olunurdu.” denilen kelime için Râmî Paşa, Bağdatlı Ruhî, Şeyh Galip, Abdülhak Hamid, Bakî, Arpaeminizade Sâmi, Nâbî, İzzet Bey, Nef'î ve Nedîm'in beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Hayâl-i lâ'î-nâbın câm-ı çeşm-i terde kalmıştır

Humâr-ı bezm-i nûşânûş-ı vaslın serde kalmıştır (Râmî Paşa) (divanda yok)

Halis şarabın hayali taze kadehte kalmıştır. Kavuşmanın sürekli içildiği meclisin sarhoşluğu başta kalmıştır

Sadrın gözedüp meyleyelim bezm-i cihânın

Pây-ı hûm-ı meydîr yerimiz bâde-perestiz (Bağdatlı Rûhî, TB1/3)

Bu dünya meclisinde başköşeyi gözleyip de ne yapalım! Biz şaraba taparız. Yerimiz meyhanedeki şarap küpünün dibidir.

Ammâ hîred teeddüb edüp ihtisâsına

Nâz u niyâz hizmet eder bezm-i hâsına (Şeyh Gâlip, Sâkînâme)

Akıl ihtisâsından utanıp bu özel mecliste naz ve niyazla hizmet eder.

Çalmakta başında çenk-i rihlet

Hâlâ mı havây-ı bezm- i vuslât (Abdülhak Hâmîd, Abdullahü's-Sagîr, s.460)

Başında ölüm çengi çalmakta, hâlâ mı kavuşma meclisi hevesindesin?

Gören bezm-i mahabbetde vücûdum nahl-i gül sandı

Serâpâ tâze dâgumdan bu cism-i nâtevân üzre (Bâkî, K8/3)

Muhabbet meclisinde baştanbaşa taze yarayla dolu bu güçsüz cismi gören vücudumu gül fidanı sandı.

Bir bezm idi ol bezm-i safâ kim yog idi hiç

‘Uşşâka temâşâ-yi cemâle bu bahâne (Arpaemînzâde Sâmi, M9/X/3)

O safa meclisi öyle bir meclisti ki âşıklara güzelliği seyretmek için bir bahane yoktu.

Emr eyledi şâh-ı şûh-meşreb

Bir bezm-i mey itdiler müretteb (Nâbî, Hayrâbâd/741)

Şuhmeşrep şah emreyledi, bir içki meclisi tertip ettiler.

Tâ ezelde bir sözüm var Rabbimin fermânıdır

Şüphesiz bezm-i elestin tuhfe-i peymânıdır

O da ancak İzzet'in ikrârı hem imânıdır

Bu sebepten semt-ı lâhûte nigezbândır gönül (İzzet Bey)

Ta ezelde bir sözüm var, Rabbimin fermanıdır. Şüphesiz ezel meclisinin yeni hediyesidir. O da ancak İzzet'in ikrarı hem imanıdır. Bu sebepten gönül uluhiyet âleminin semtine gözcüdür.

Pür-safâdur tâb-ı didârun ile bezm ü bezmgâh

Rûşenâyî-bahş-ı kalb-i meclis ü peymânesin (Nef'î, TB2/13, Sâkînâme)

Güzel yüzünün ışığıyla meclis ve meclis yeri mutluluk doludur, meclisin ve şarabın kalbinin aydınlık bahşedenisin.

“Bezmarâ”, müzikte bir makam ismidir.

“Divan şairleri, bezmden sonra rezmin, rezmden sonra bezmin hasretini dile getirirlerdi.”

Zamân-ı rezm geçdi şimdi vakt-i bezmdir söylen

Çemen nakş eylesin nakkâşlar püşt-i kemân üzre (Nedîm, K6/2,3,4,5)

Artık savaş zamanı geçti, şimdi eğlence vaktidir, söyleyin, nakkaşlar keman üstüne çimen nakşeylesin.

Bint-ül-İneb

“Arapça bir terkip olup üzüm kızı demektir. Divan şairleri mecaz yoluyla şarap hakkında kullanmışlardır.” denilen kelime için Sâbit ile Yenişehirli Avnî’den birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Merd odur bintü’l-inebden gayrı bezm-i hâsına

Hiç ne ‘avret uğradur ne pâ-yı duhter basdırur (Sâbit, G98/4)

Mert odur ki şaraptan başka has meclise ne bir kadın uğratur ne de bir kız ayağı bastırır.

Bint’ül-inebi turma hemân kullanıyorlar

Rindân-ı hârâbatda yok millet ü mezheb (Yenişehirli Avnî, G27/4)

Durmadan şarap kullanıyorlar, meyhane rindlerinde millet ve mezheb yok.

Caize

“Eski şairlerin yazdıkları methiyeler mukabilinde aldıkları para ve ihsana denilirdi. Cem’i ‘cevaiz’ gelir. Buna ‘sile’ de tâbir edilirdi.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’nin *Lütfiyye* adlı eserinden bir beyit ile “Sühân Kasidesi”nden bir bölüm örnek olarak paylaşılmıştır.

Ba‘zı cerrâr da şâ‘ir geçinür

Cerr-i iskâlde mâhir geçinür

Dağıdur halka müzeyyef târih

Olarak lâ-yık-ı lev-m ü tevbih

İşiden Yunus ilâhisi sanur

Bed-edâsın gören âdem usanur

Sözleri bir çürük akçe itmez

Câ‘ize almasa kalkup gitmez

Anların aldığıdur def-i belâ

Yıkılıp gitmek için ol sukalâ (Sünbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*, 668- 672)

*Sözleri bir çürük akçe etmez, caize almasa kalkup gitmez, onların aldığı, belayı def etmek, o kaba saba sözü sohbeti çekilmez kişilerin yıkılıp gitmesi içindir.*²⁹⁷

Narhı altmışlığa indi hele târihlerin

Pek ucuzlandı bu bâzârda kâlâ-yı sühân

Niçe nâ-ehl gedâ-tînet ü sâ‘il-meşreb

Cerri sermâye ider eylese imlâ-yı sühân

Kalmadı şâ‘ir ile farkı hemân cerrârın

²⁹⁷ Sünbülzâde Vehbî tarafından oğlu Lütfullah Çelebi’ye “nasihatnâme” olarak yazılan “Lütfiyye” isimli eserden alınan bu beyitlerde, 19. yüzyılda kasidediliğin dilencilik seviyesine düşürülmesinden şikâyet edilmektedir.

Müntic-i cerr ü sü'âl oldı kazâyâ-yı sühân

Taldılar bâb-ı kibâra gazelim var diyerek

Oldu sâ'il kapısı dergah-i vâlâ-yı sühân

Bunlar yüzünden tarih düşürmede sözün değeri çok ucuzlamıştır. Şairlik ehliyetine sahip olmayan ve zengin kapılarına giderek "Gazelim var" diye bu kapıları dilenci kapısına çeviren dilenci tabiatlı bu kişiler yüzünden şair ile dilencinin bir farkı kalmamıştır.

Kim vefât itse kazıp seng-i mezâra târîh

Cönk ü tûmârın ider mahşere mevtâ-yı sühân

Hâsılı 'âlemi târîh ile telvîs itdi

Niçe murdâr u mülevves hezeyân-lây-ı sühân

Câygâh oldı o kâğıdlara battâliyye

Her konakda bulunur bir iki torbâ-yı sühân

Bunun gibi şair geçinenler her kim öldüyse mezar taşına tarih düşürüp dünyayı murdar, pis tarihleriyle kirletmişlerdir. Bu yazdıkları şiirlerden her konakta bir iki torba bulmak mümkündür.

'Îd-i nev gelse hemân köhne kasîde götürüp

Yeni eski bulur esbâb-ı 'atâyâ-yı sühân

Eyleyip şi'ri varak-pâre-i imsâkiyye

Ramazânda tagıdır halka hedâyâ-yı sühân

Bu tarîk ile çöker sofrâ-i hulviyyâta

Nukl-i iftâra getirmiş gibi hurmâ-yı sühân (Sünbülzâde Vehbî, K51/61-70)

Ne zaman yeni bir bayram gelse, hemen eski kasideleri götürerek söz hediyesine bir sebep bulurlar. Şiiri tıpkı imsakiye sayfaları gibi halka hediye olarak dağıtmaktan da geri durmazlar. Böylece söz hurmasını iftar mezesi olarak getirmiş gibi sofralara çökerler

Kıymet-i şi'ri eden himmet-i şair gibi pest

Şairin meskenet-i caize-cuyanesidir

Şiirin kıymetini şairin himmeti gibi adi bayağı eyleyen şairin caize arayan miskinliğidir.

Darbimesel

Sözlükte "Eskiden söylenen ve bir hikmeti muhtevi bulunan söz manasına bir tabirdir. Şimdiki deyimle 'atalar sözü' demektir. Daha eski Türkçesi 'sav'dır." şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Darbü'l-mesel irâdına bu asrda Nâbî

Kimse olamaz Sâbit Efendiye resîde (Nâbî, G704/7)

Ey Nâbi, bu asırda atasözünü söyleme hususunda, kimse Sabit Efendi'ye erişemez.

Derkenar

"Resmî dairelerce kağıtların, arzuhallerin alt taraflarına o işe mütaallik olarak yazılan yazılar hakkında kullanılan bir tabirdir." denilen kelime için Sâbit ve bilinmeyen bir şairden alıntılar yapılmıştır.

Sana recâ-yı der-âgûşa 'arz-ı hâl itdük

Mahall-i merhametüz gel şu der-kenâra buyur (Sâbit, G77/2)

Sana, kucaklama umuduna isteğimizi sunduk. Merhamet yeriyez şu derkenara buyur gel.

Bûseden sonra kenar ister visal ister gönül
Sevdiğim mazur tut dünya tama' dünyasıdır (Lâ)

*Gönül, öpücükten sonra kenar ister, kavuşma ister. Sevdiğim mazur gör,
dünya açgözlülük dünyasıdır.*

Deşne

“Farsça hançer mânasına gelir bir tabirdir.”

Bir tâb verdi kaşlarına senin vesme kim
Ancak o tâbı deşneye seng-i fesân verir (Nedîm, K4/49)

*Senin kaşlarına rastık taşı güç ve parlaklık verdi ki bu gücü ve parlaklığı
hançere de ancak bileği taşı verebilir.*

Devir

“Arapça bir kelime olup dairevi bir hareketle dönmek, dolanmak manasına gelen bu tabir, hakiki ve mecazi manada bir şeyin kısa veya uzun bir hareketten sonra ilk vaziyete dönerek tekrar aynı harekete geçmesidir. Aruzda muvaşşah ve zecil de guşn ve kuflden gayri olan ve manzumenin en büyük kısmını teşkil eden beyitlere devir adı verilir.” diye mana verilen kelime için Nef'î, Muallim Nâcî ve Bâkî'den beyitler örnek olarak kullanılmıştır.

Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler
Her vâkı'anın âkıbetinden haber eyler (Nef'î, K10/1)

*Sanmayın ki felek dönerek geceyi sabah eyler, her olayın sonundan haber
eyler.*

Hayli zaman 'âlemi devr eyledim
Halka değil kendime cevr eyledim (Muallim Nâcî, Ateş-pâre, Kalender/2)

Hayli zaman dünyayı dolaştım, halka değil kendime eziyet eyledim.

Gül devri 'ayş eyyâmıdır zevk u sefâ hengâmıdır
'Aşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem (Nef'î, K15/3)

*Gül devri yiyp içme günleridir, zevk ve safa zamanıdır, bu kutlu vakit
aşıkların bayramıdır.*

Bu çarh-ı çenberîde tutup devr usûlini
Deffâf-ı mihr kılmış idi çihresin nihân (Bâkî, K1/5)

*Güneş defçisi, bu çember şekilli felekte devr usulünü tutarak yüzünü gizlemiş
idi.*

Eskiden musiki meclislerinde sazandeler, musiki icrası sırasında yerde diz çökerek çember yahut yarım daire oluşturacak şekilde yan yana otururlarmış.²⁹⁸ Çalgıcı bu eylem sırasında defini yüzünü kapatacak şekilde tutarmış.

Dibace

Sözlükte, “Kitabın başına yazılan ön söz yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine mukaddime de istimal olunurdu. Başlangıç diyenler de olmuştur.” denilen kelime için Tevfik Fikret'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Nakş etti bir tehekküm için baht-i bî-şu'ûr
Târîh-i zulme bir yeni dîbâce-i gurûr (Tevfik Fikret, Bir Lâhza-i Te'ahhûr)

²⁹⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiir Antolojisi* (İstanbul:YKY, 2004), 290.

Şuursuz, akılsız tarih, dalga geçmek için, zulüm tarihine bir yeni gurur dibacesi nakşetti.

Ermeniler, 21 Temmuz 1905'te Sultan II. Abdülhamid'e zaman ayarlı bir bombayla bir suikast düzenlediler. Sultan, cuma namazını kılmak üzere gittiği Yıldız Camii'nden çıkarken Şeyhülislamla ayakta bir dakika konuşup oyalandığı için, zamanında patlayan bombadan yara almadan kurtuldu fakat bu suikastta yirmi altı kişi öldü, elli sekiz kişi de yaralandı.

Padişaha karşı yapılan bu suikastı ondan kurtulmak için bir fırsat olarak gören bu yüzden de onun ölmemesini de bir şanssızlık kabul eden Tevfik Fikret, "Bir Lâhza-i Te'ahhur" isimli şiirinde öfke ve nefret barındıran şiirini yazdı.²⁹⁹

Divan

"Aslen Farsça bir kelime olup İslam fütuhatının ilk yıllarında Arapçaya geçen bu tabir muhtelif manalarda kullanılmıştır.

1. Devlet işlerinin idaresiyle alakalı encüme bu ad verilmiştir.

2. (Ede.) Herhangi bir mevzu üzerinde tedvin edilen eser manasına olarak divan tabiri kullanılmıştır." diye anlam verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî, Ziyâ Paşa ve Nahîfi'den beyitler alıntılanmıştır.

Kemâl-i şevk ile kıldı tabî'at
Hemân tertîb-i dîvâna 'azîmet
Ne inşâd eyledimse üç lisânda
Bulup mevcûdun evrâk-ı zamânda (Sünbülzâde Vehbî, K7/126-127)

Şevk olgunluğu ile hemen divanı tertip etmeye başladı. Ne şiir söyledimse üç dilde, hepsini zaman yaprakları arasında buldum.

Ey Ziyâ elbette kurtulmaz zebânımdan felek
Ben gidersem meclis-i devrâna dîvânım gelir (Ziyâ Paşa)

Ey Ziya, felek elbette benim dilimden kurtulamaz. Ben ölürsem bu dünyaya dîvânım yani şiirlerim gelir.

Ne hâcet ey Nahîfi kûlfet-i tertîb-i dîvâna
Benüm erbâb-ı 'aşka her sözüm bir tâze dîvândur (Nahîfi, G146/7)

Ey Nahifi, divan tertip etmek için zorluk çekmeye ne gerek var, benim aşk erbabı için söylediğim her söz yeni bir divandır.

Divançe

"Eskiden manzum sözlerin yazıldığı kitabın küçüğü hakkında kullanılan bir tabirdi. Büyüğüne divan denilirdi."

Mehveşim dîvânçe-i hüsnünde matla' gösterir
Ebruvânın şakk-ı mâh-âsâ dü mısra' gösterir
Vechi vardır kıt'a-ı mîr ola bâ-hatt-ı 'îmâd
Hüsn-i hattıyla o câr-ebû-yı murakka' gösterir (Şehdî, G110/1-3)

Ay yüzlüm, güzelliğinin divançesinde ilk beyti gösterir, kaşları ikiye ayrılmış ay gibi iki mısra gösterir. Yüzü, imad hattı ile yazılmış baş kıta, hattının güzelliği ile o genci murakka gösterir.

²⁹⁹ Abdullah Uçman, "Tevfik Fikret", *İslam Ansiklopedisi*, c.41 (İstanbul: TDV, 2013), 9-13.

Divan Edebiyatı

“Münevver zümrenin aruz vezniyle yazdıkları manzume kümesine tanzimattan sonra verilen addır.”

Dünyâda nasîbin sitem u cevr ise ey dil
Ahbâbın ider anı da a‘dâya ne hacet

Dünyada nasibin sitem ve ceza ise ey gönül, onu da dostlarından görürsün düşmana gerek yoktur.

Eylesen tûtîye ta‘lim-ı edâ-yı kelimât
Sözü insân olur ammâ özü insân olmaz

Papağana kelimeleri söylemeyi öğretsen de sözü insan olur ama özü insan olamaz.

Ceht eyle hemen gayr eline bakmaya gör
Senden ne bana fâ‘ide benden ne sana var

Hemen çalış da başkalarının eline bakma, ne senden bana ne de benden sana fayda yoktur.

Günc-i mihnette rakîbâ beni tenhâ sanma
Yâr eğer sende yatarsa elemi bende yatur

Ey rakip, dert köşesinde beni yalnız yatıyor sanma, sevgili eğer senin yanında uyursa derdi de benim yanımda uyur.

Yâr için nâr u gama yanmaya minnet idelim
Yârsız gir deseler cennete nefret idelim

Yar için ateş ve gama yanmaya can atalım, yarsız cennete gir deseler istemeyelim.

Çekme dâmen nâz idüp üftâdelerden vehm kıl
Göklere açılmasun eller ki dâmânundadır (Fuzûlî, G90/3)

Naz edip düşkünlerinden eteğini çekme. Eteğinde olan ellerin göklere açılmasından kork.

Tîgun içürdi düşmene zahm-ı zebânları
Bahs itmez oldu kimse kesildi lisânları

Kılıcın düşmana dil yaraları içirdi, lisanları kesildi, kimse konuşmaz oldu.

Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni
Ser-keşlik adın anmadı bir dahı bânları

Servi fidanı gibi baş kaldıranlar mızrağını gördüler. Elebaşları dikbaşlılığın adını bir daha anmaz oldular.

Her kanda bassa pâ-y-ı semendün nisâr için
Hânlar yolunda cümle revân itdi cânları

Atın ayağını nereye bastıysa hanlar yolunda canları yani askerleri yürüttüler.

Deşt-i fenâda mürğ-i hevâ turmayup konar
Tîgun Hüdâ yolunda sebîl itdi kanları

Yokluk çölünde heves kuşu durmayıp döner. Kılıcın Allah yolunda kanları sebil etti.

Tîgun içürdi düşmene zahm-ı zebânları

Bahs itmez oldu kimse kesildi lisânları (Bâkî, M1/Mersiye-i Sultân Süleymân Hân ‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân VI/1-6)

Kılıcın düşmana dil yaraları içirdi, lisanları kesildi, kimse konuşmaz oldu.

Devrden peymâne-i mihr ü vefâ eksilmeye

Kalb-i ehl-i hâlden zevk u safâ eksilmeye (Bağdatlı Rûhî, K32/1)

Zamandan sevgi ve vefa eksilmekte, hal ehlinin kalbinden zevk ve safâ eksilmektedir.

Ebcet Hesabı

“Hadiselerin vukuu zamanının tespiti için harflere izafe olunan kemmiyete denilir. Yahut diğer bir tarif ile bir hadiseyi tevrih için kullanılan ve rakamları harften ibaret olan bir hesaptır.” şeklinde tanımlanan kelime için Nâbî ve Sünbülzâde Vehbî'nin birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ana ma'lûm idi esrâr-ı kitâb-ı melekût

Gelmeden levh-i hecâyâ kelimât-ı eb ü câd (Nâbî, K2/35)

Ebcet kelimeleri hece levhasına gelmeden melekler kitabının sırları ona malum idi.

Okur ebced gibi her tıfl-ı edîb (Sünbülzâde Vehbî)

Her edepli çocuk ebced gibi okur.

Elif

“Arap alfabesinin birinci harfi olup aynı zamanda ebced hesabıyla bir rakamını gösterir.” denilen kelime için Muallim Nâcî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ma'nâ ile eylemişken ülfet

Aşk etti beni elif-sûret (Muallim Nâcî, Âteş-Pâre, Tasvîr-i Cânân/27)

Mana ile yakınlık eylemişken, aşk beni elif gibi ince görünüşlü eyledi.

Ferhenk

“Lügat kitabı, sözlük yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ferhenk; Farsça hüner, marifet, ilim, temkin, vakar manalarına gelir.”

Şem'-i mihrâb-ı hüdâ câmi'-i esrâr-ı Hüdâ

Secde-gâh-ı urefâ Kâ'be-i ehl-i ferhenk (Kâzım Paşa, K3/13)

Hüda mihrabının mumu, hüda sırlarının toplayıcısı, ariflerin secde yeri, marifet ehlinin kabesidir.

Fesahat

“Sözün açık, düzgün ve yanlışsız olması, sarf tenafürü ve garabet bulunmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü söz söyleyen ve yazanlara fasih denilir.” şeklinde mana verilen kelime Ziyâ Paşa'nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Çıktıkça lisân tabîatından

Elbette düşer fesâhatinden (Ziyâ Paşa)

Dil doğallığından uzaklaştıkça anlaşılır olmaktan da uzaklaşır.

Girizgâh

“Kasidelerde mukaddimeden maksada geçilecek beyt hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm'den beyitler alıntılanmıştır.

Bu şehri-i İstanbul ki bî-misl ü bahâdur

Bir sengine yek-pâre Acem mülki fedadur (Nedîm, K21/1)

Bu İstanbul şehri ki eşsiz ve paha biçilmez bir değerdedir, onun bir taşına bütün bir İran ülkesi fedadır.

İstanbulun evsâfını mümkün mi beyan hiç
Maksûd heman sadr-ı kerem-kâre du‘âdır (Nedîm, K21/16)

*İstanbul’un özelliklerini anlatmak hiç mümkün mü, gayemiz ancak kerem
sahibi sadrazama dua olabilir.*

Hamse

“Mesnevi şekli ile beş kitaptan mürekkep olmak üzere yazılan eserlere verilen addır.”

Görmüş anı sonradan Atâyı
Hamse yazıp etmiş iddi‘âyı (Ziyâ Paşa)

Atayı onu sonradan görmüş, hamse yazıp iddia etmiş.

Nev‘îzâde Atâ‘î, Divan‘ı ve özellikle Şakâ‘ik Zeyli gibi eserlerinin yanısıra Nizâmî‘nin Hamse‘ sine nazire olarak yazdığı Hamse‘ siyle de şöhret kazanmıştır. Atâ‘î‘nin hamsesi, “Alemlümâ, Nefhatü‘l-Ezhâr, Sohbetü‘l-Ekbâr, Hilyetü‘l Efkâr ve Hefthân” isimli mesnevilerden oluşmaktadır. Sâkinâme‘nin ön sözünde şair, bir toplantıda Anadolu şairlerinin mesnevide İran şairlerinin gerisinde kaldığı hususunda çıkan tartışmadan bahsedilmekte, Kafzâde Fâizî‘nin bu açığı kapatması hususunda kendisine ettiği ısrar sebebiyle eseri yazmaya başladığını nakletmektedir. Mesnevilerin en önemli özelliği İstanbul hayatının, halkın alışkanlıklarının, mesire yerlerinin tasvir edilmesidir.³⁰⁰

Hazef

“Eski yazıda hepsi noktasız harflerden müteşekkil olarak yazılan şiirlerle nesirler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Kâmil oldur ki ola mahrem-i esrâr-ı kelâm
Gele irsâl-i melâikle ana her ilhâm (Ziyâ Paşa, Reşid Paşa İçin Kaside)

Kamil odur ki kelimelerin mahremi olur, ona her ilham melekler tarafından getirilir.

Hezec

“Aruzda bir bahrin adıdır.” şeklinde anlam verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî‘nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Her biri bahr-ı remel bahr-ı hezecedden savurup
Rîh-i enfâsın ider furtuna-fersâ-yı Sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/42)

Her biri, remel bahri ile hezec bahrinden savurunca, söz fırtınası nefeslerinin rüzgarını mahveder.

İmale

“Aruzda bir heceyi iki hece sayılacak derecede uzun okumak yerinde kullanılır bir tâbirdir.”

Âh ey zâlim; dilinde hiss-i şefkat yok mudur?

“Mısraındaki (âh) ın çekilişi gibi. Bu mısraın taktii şöyle olmak lazım gelir:”

Âah ey zâ - lim dilinde hiss-i şefkat yok mudur?

³⁰⁰ Mustafa Çıpan, “Nev‘îzâde Atâ‘î”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 40-42.

İnşa

“İyi yazmak usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir, iyi yazılmış yazı örneklerini ihtiva eden eserlere de bu ad verilirdi.” şeklinde anlamlandırılan kelime Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Kim şimdi nazm u nesre ider Vâsıf i’tibâr

İnşâ vü şi’re rağbet o da bir zamân imiş (Enderûnlu Vâsıf, G61/6)

Güzel yazıya ve şiire rağbet o da bir zamanlar imiş. Ey Vasıf, şimdi nazım ve nesre kim itibar eder?

İnşat

“Manzum bir sözü yüksek sesle okumak yerinde kullanılır bir tabîrdir.”

Tâ dîdesi ola hâba mu’tâd

Bu şi’ri iderdi dâye inşâd (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, Âsûden-i Aşk Der Mehd/318)

Gözü uykuya alışsın diye, dadısı ona bu şiiri söylerdi.

Tâhir, yine bir sihr-i helâl eyledin inşâd

Bû nev gazelim eylesin âşıkları tefrîc (Tâhîrî’l-Mevlevî, Edebiyât Lûgati)³⁰¹

Tahir yine sihr-i helal eyledin, bu yeni gazelim aşıkların gönlünü açsın.

İntihal

“Başkasına ait bir şiiri kendisinin imiş gibi göstermek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sirkat-i şi’r idene kat’-ı zebân lâzımdır

Böyledir şer’-i belâgatde fetâvâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/74)

*Hırsızlık yapan şairlerin dilinin kesilmesi gerektir. Belagât kanunlarına göre söz fetvası böyledir.*³⁰²

Dil kesmek, Eski Türklerden itibaren Osmanlı döneminde de kullanılan işkence yöntemlerinden biridir. Osmanlı’da dil kesmek, hırsızlık suçu için verilen bir ceza olmasa da³⁰³ şiirler, dilden dile aktarıldığı için, Sünbülzâde Vehbî şiir çalan kişinin dilinin kesilmesi gerektiğini, belagât kanununda fetvanın böyle olduğunu dile getirmektedir.

İpham

“Sözün kolayca anlaşılmayacak derecede kapalı bulunması yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Abdülhak Hâmid’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Çıkdım Semâvâta hâk-ber-ser

İndim semâvât ile berâber (Abdülhak Hâmid, Makber)

Düşkün ve zelil olarak semaya çıktım. Semalar ile beraber indim.

İrtical

“Sözü düşünmeden söylemek, hazırcevaplık tarzında söz söyleyiş yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Ziyâ Paşa’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

³⁰¹ Olgun, *Edebiyat Lûgati*, 52.

³⁰² Şairlerin kişiliklerini ve tavırlarını eleştirdiği “Sühan Kasidesi” adlı eserinde Sünbülzâde Vehbî, bu kadar çıkar peşinde koşulan bir yüzyılda yeteneksiz şairlerin de çok olmasından şikayet etmektedir. Vehbî’ye göre bu yeteneksiz şairler, hırsızlık, taklit ve özentî peşinde koşmaktadırlar.

³⁰³ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 1-4 (1947): 72.

İşte bu sebepledir ki el‘ân

Türkide yok irticâle imkân (Ziyâ Paşa, Harâbât önsözü)

İşte bu sebepledir ki şimdi Türkçe’de düşünmeden söz söylemeye imkan yoktur.

İsnat

“Sözlerin cüzlerinden birinin -sübutiye veya selbiye sebepleri ile diğerine- nispet olunması yerinde kullanılan bir tabirdir. Arapça bir kelime olan isnat; nispet etmek, edilmek, bir şeyi bir adama atmak yani o şey o adamın demek manalarına gelir.”

Şâ‘iriyyet ana isnâd-ı mecâzîye çıkar

Bilmeye ol ki hakîkatle mü’eddâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/24)

Sözün manasını tam olarak bilmeyen bir kişiye şairlik isnad etmek mecaz olur.

İthaf

“Birinin namına eser yazmak, yahut yazılmış bir eseri baş tarafında adını söylemek suret ile birine hediye etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Meclis-i pâke ider bi’l-ikram

Fart-i tevkîr ile ithâf-ı selâm (Hâmî-i Âmidî, K7/252)

Temiz meclise hürmetle aşırı bir yüceltme ile selam takdim eder.

Kafiye

“Lafız ve mana yahut yalnız lafız ve yalnız mana ciheti ile muhtelif oldukları halde mısraların ya beyitlerin sonlarında veyahut bunların sonları mesabesinde bulunan yerlerde tekerrür eden kelimelere verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Faruk Nâfiz Çamlıbel, Muallim Nâcî, Fuzûlî, Âkif Paşa, Nev‘î ve Yenişehirli Avnî’den alıntılar yapılmıştır.

Birden bire sıyrıldı gözümden çözülen bâğ

Bir hâtıranın dağdaki yâdıydı bu menbâ’ (Faruk Nâfiz Çamlıbel)

Gözümden çözülen bağ birden bire sıyrıldı, bu menba bir hatıranınun dağdaki yadıydı.

Hangi âkil der ki ancak (râh)-ı (gülşen) den geçin

Bir de gâfiller; şu (nâlišgâh)-ı (şiven) den geçin (Muallim Nâcî)

Hangi akıllı ancak gül bahçesinin yolundan geçin der, bir de gafiller şu feryat inleme yerinden geçin.

Her gören ayb itdi âb-ı dîde-i giryânımı

Eyledüm tahkîk görmüş kimse yoh cânânımı (Fuzûlî, G270/1)

Her gören ağlayan gözümün yaşını ayıpladı. İşi tahkik ettim, gördüm ki cananımı gören kimse yok.

Cân verir âdeme endişe-i sahbâ-yı ‘adem

Cevher-i cân mı ‘aceb cevher-i minâ-yı ‘adem (Âkif Paşa, Adem Kasidesi/1)

Yokluk kadehinin düşüncesi insana can verir. Acaba yokluk şarabının özü canın cevheri midir?

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devrân bî-sükûn

Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî talî‘ zebûn (Fuzûlî, G210/1)

Dost ilgisiz, felek merhametsiz, dünya durmadan dönmektedir. Dert çok, dert ortağı yok, düşman kuvvetli, talih ise zayıftır.

Geldümse n'ola ben şu'arâ devrine âhir
'Âdet budur âhirde gelür bezme ekâbir (Nev'î, G144/1)

Şairler devrine sonra geldimse ne olur, meclise büyüklerin en son gelmesi adettendir.

(Erbâb)-ı (kalem) terbiyet-âmuz-ı (ümem)dür
(Adâb)-ı (ümem) mâhasal-i feyz-i (kalem)dür (Yenişehirli Avnî, Musammatlar16/1)

Kalem erbabı ümmetlere terbiye öğretendir. Ümmetlerin adabı kalem bereketinin sonucudur.

Belâ-yı şâ'ir-i bî-vâyedir zarûret-i vezn
Dahî belâsı anın ıstırâbı kâfiyedir (Lâ)

Ve zin zorunluluğu nasipsiz şairin belasıdır ve dahi onun belası kafiye ıstırabıdır.

Kıyasa Muhalefet

“Lisanı (dili) doğru söyleyip doğru yazarların usulüne uymamak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Duvaklı bir gelin süsü verirdi karşı sâhile
Gubâr-ı nûra benzeyen hafif ü sâf bir nikâb (Tevfik Fikret, Eski Bir Nağme)
Nur tozuna benzeyen hafif ve saf bir örtü karşı sahile duvaklı bir gelin süsü verirdi.

Zen merde cüvân pîre kemân tîrine muhtâc
Eczâ-yı cihân cümle biribirine muhtâc (Basîrî)

Kadının erkeğe, yaşlının gence, okun yaya ihtiyacı olduğu gibi cihanda ne varsa birbirlerine muhtaçtır.

Târîhdîr âlemde nice ilmin esâsı
Târîhdîr i'lâ iden azmâyiş-i nâsı (Ali Ekrem)³⁰⁴

Alemde ilimlerin temeli tarihtir, insanların tecrübelerini artıran da tarihtir.

Lâ 'ı

“Yakut gibi kırmızı renkli kıymetli bir taşın adıdır. Makbul olanı Bedahşan'da çıktığı için 'Lâl-i Bedahşanî' diye şöhret bulmuştur. Şark edebiyatında dilberlerin dudağı daima lâle teşbih olunur. Bunu dudak yerinde kullananlar bile vardı.” şeklinde mana verilen kelime için Yenişehirli Avnî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Cân-fidâ-yı la'liyem bir dil-ber-i cân-pervertün
İstemem ben Hızrun olsun çeşme-i âb-ı hayât (Yenişehirli Avnî, G33/2)

Bir can besleyen dilberin dudağının kurbanyım. Abı hayat çeşmesini istemem, o Hızır'ın olsun.

Mahlas

“Asıl addan başka kullanılan ikinci ada verilen isimdir. Şairler şiire başladıkları vakit böyle ikinci bir ad alırlar, onu şiirlerinde kullanırlardı.”

Neş'et dedi pirân Zebânından idüp gûş

³⁰⁴ Olgun, *Edebiyat Lûgati*, 66-67.

Mahlas ana Es'ad ne sa'âdet bu ne şandır

Neşet pirlerin dilinden dinleyip ona mahlas olarak "Esad" dedi, bu ne mutluluk ne şandır.

Klaisk edebiyatımızda bir şair, şiir yazmaya başladığında ona bir usta şairce "mahlas" verildiği zaman "mahlasname" isimli bir manzume yazılırdı. Bu eserde yeni şaire verilen mahlasın veriliş sebebi hakkında açıklamalar bulunur ayrıca şairi övülürdü. Şeyh Galib kendisine "Esad" mahlasını veren Hoca Neşet'e teşekkür için 37 beyitlik bir kaside yazmıştır.³⁰⁵

Mahlas Beyti

"Gazellerde şairin adı bulunan beyit hakkında kullanılır bir tabirdir. Mahlas; asıl addan başka kullanılan ikinci addır." Kelime için Fuzûlî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Berî oldum Fuzûlî gayrdan ol dil-rübâ ancak

Enîsim münîsim yârim nigârım nâzenînimdir (Fuzûlî, G102/9)

Başkalarından uzaklaştım, o sevgili ancak arkadaşım, cana yakınım, yarım, resim misali güzelim, nazlımdır.

Matla

"Kaside ve gazelin ilk beytine verilen addır. Son beytine de 'makta' denir."

Mehveşim dîvânçe-i hüsnünde matla' gösterir

Ebruvânın şakk-ı mâh-âsâ dü mısra' gösterir (Şehdî, G110/1)

Ay gibi güzelim güzellik divançesinde matla yani ayın doğuşunu gösterir. İki kaşın ayın yarılması gibi iki mısra gösterir.

Mey

"Dilber, sevgili, maye-i cünûn (delilik mayası), gevher-i can (canın cevheri), deva (ilâç) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hattâ daha umumî bir tâbirle her türlü husa bulunan her şeydir. Mey Farsça şarap, umumiyyetle içki demektir."

Bir dilber-i gülizârdır mey

Bir akl alıcı nigârdır mey (Riyâzî)

Mey bir gül bahçesi güzelidir, bir akıl alıcı sevgilidir.

Meydür mihekk-i âşıkân âşûb-ı dil-ârâm-ı cân

Sermâye-i pîr-i mugân pîrâye-i bezm-i sanem (Nefî, K15/12)

Şarap aşıkların mihenk taşıdır, gönlün heyecanı ve ruhun rahatıdır; meyhaneciler pirinin sermayesi, güzeller meclisinin süsüdür.

Mey-i Hamra

"Kırmızı şarap yerinde kullanılır bir tabirdir." diye anlamlandırılan kelime için Bâkî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Bir nefes hem-dem olup def-i melâl eyleyecek

Bulmadım dünyede cân-ı mey-i hamrâdan yig (Bâkî, G261/4)

Dünyada bir nefes dostluk ederek üzüntülerimi gidermek için, kırmızı şarap kadehinden daha iyisini bulmadım.

³⁰⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 373.

Mizah

“Arapça latife, şaka manasına gelir bir tabirdir. Latifeci, şakacı olanlara mezzah denir.”

Hûpdur gerçi letâfetle mizâh

Olmaya lîk mü’eddi-i silâh (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/412)

Silah zoruyla olmamak kaydıyla incelikle yapılan mizah güzeldir.

Münşeat

“Münşiler tarafından yazılıp bir araya toplanan yazı örnekleri mecmualarına verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime Şeyh Gâlib’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

İndinde muazzam-ı metâlib

Ezberlene Münşeât-ı Râgıb (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/729)

Onlara göre taleplerin en mühimi Ragıp’ın münşeatını ezbelemektir.

Münşi

“İyi nesir yazarlar hakkında kulanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘nasir’ de kullanılır.”

Necât-nâme-i savvâmı münşî-i rahmet

Mürekkebi-i şeb-i ‘îd ile eyledi tesvîd (Sâbit, K33/8)

Rahmet münşisi oruçlunun rahmet mektubunu bayram gecesinin mürekkebi ile yazmıştır.

Müreddef

“Redifli olan manzume hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Geçip kemâl-i- belâgat kelâli kalmışdır

Meâl-i- şi‘r unutulmuş melâlî kalmışdır

Belagatin mükemmelliği geçip bıkkınlığı kalmıştır, şiirin manası unutulmuş hüznü kalmıştır.

Müşaare

“Karşılıklı şi‘r söylemek ve okumak yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Nedîm ve İbn Kemâl’in beyitleriyle örneklendirilmiştir.

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana

Mey süzölmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana (Nedîm, G2/1)

Nezâket haddeden geçmiş sana boy bos olmuş, kırmızı şarap şişeden süzölerek sana al yanak olmuş.

beytini okuyunca ikincisinin;

Sana ey nûr-ı mücessem nice teşbîh edeyim

Yok iken vech-i şebih tâze nihâl-i çemeni (İbn Kemâl)

Ey cisimleşmiş nur, hiçbir benzer yanı yokken taze çimen dalını sana nasıl benzeteyim.

beytini okuması gibi.

Nazire

Sözlükte “Bir şairin manzum bir eserine daha ziyade gazeline başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzeri hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunu yapmağa ‘tanzir’ denir.” denilen kelime için Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Şeyh Gâlib’ten alıntılar yapılmıştır.

Sana senden olur bir işde dâd lâzımsa
Ümidin kes zaferden, gayriden imdad lâzımsa (Nâmık Kemâl, G/ Lazımsa)
Bir işte adalet lazımsa sana senden olur, başkalarından yardım lazımsa zaferden ümidini kes.

Beytiyle başlayan gazele Ziyâ Paşa:

Kıyâm-ı mülk ümidin eyleme bî-dâd lâzımsa
Muhakkaktır zevâl-i devlet istibdâd lâzımsa (Ziyâ Paşa, G)³⁰⁶
Eğer bir ülkede adaletsizlik ve istibdat varsa o ülkenin yükseleceğini umma, devletin sona ermesi kesindir.

diye başlayan bir nazire yazmıştır.

Engüşt-i hatâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazire söyle (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/2016)
Hata parmağını uzatma öyle, (yapabiliyorsan)beş beytine bir nazire söyle (de görelim).

Nazm

“Arapça dizmek demek olan bu kelime ıstılah olarak ölçülü ve ahenkli söz yerinde kullanılır.”

Ya nazm-ı dilâvîz ile bir cûy-ı müselsel
Ya ma‘nî-i rengîn ile bir lâle-sitândur (Nef‘î, K9/67)
Ya gönül çeken bir nazm ile musarra bir ırmak ya renkli bir mana ile bir lale bahçesidir.

Nekarat

“Şarkılarda tekrarlanan mısra hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ne zamân bilmiyorum müddet-i hicrân bitecek
Gözdeki fâsılâsız giry-e-i cûşân bitecek
Bitmeden ayrılığın ömr-i perişân bitecek
Yetiş ey rûh-i revân; ten bitecek, cân bitecek (Tâhirü’l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı)³⁰⁷
Ayrılık müddeti ne zaman bitecek bilmiyorum, gözdeki aralıksız akan gözyaşı bitecek, ayrılığın bitmeden perişan ömür bitecek, yetiş ey güzelim, ten bitecek, can bitecek.

Redd-i Matla

“Gazel matlainın birinci yahut ikinci mısraının, maktain son mısraı olarak tekrarlanması haline verilen addır.”

Yine pür cûş u hurûş oldu derûnum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr u sükûnum bu gece
Yine içim bu gece coştı, sabır ve sükunum bir fırtınaya döndü.
Cânfurûz âhım ile sîne-i- zârım yandı
Demhurûş eşkim ile garka-ı hûnum bu gece
Bu gece can yakan ahım ile inleyen sinem yandı, kanlı gözyaşım ile kana boğuldum.
Degdi mızrâb-ı tahassur yine evtâr-ı dile

³⁰⁶ a.g.e., 94.

³⁰⁷ a.g.e., 96.

Yaralı kalbim ile nâle füzûnum bu gece
Gönül tellerine yine hasret mızrabı değdi, bu gece yaralı kalbim ile
inleyişlerim arttı.
Sarsılıp sarsâr-ı hicrân ile Tâhir; fikrim
Döndü bir fırtınaya sabr-ü sükûnum bu gece (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat
Lügatı)³⁰⁸
Sarsılıp ayrılık rüzgarı ile Tahir; fikrim sabır ve sükunum bu gece bir
fırtınaya döndü.

Redd-i Mısra

“Gazelin maktândakilerden başka bir mısraı maktada tekrar etme haline verilen
addır.

Doğar da da mihr-i cemâlin senin hayâlimde
Fezâda nur aramam ben bütün leyâlimde
Güzel yüzünün güneşi hayalimde doğunca ben bütün gecelerimde gökyüzünde
ışık aramam.
Mükevvenât uyuyorken tehayyülünde senin
Sabahı karşılarım tatlı hasbihâlimde
Bütün yaratılmışlar senin hayalinde uyuyorken ben tatlı sohbetimde sabahı
karşılarım.
A bivefa; ne kadar da vefalı yâdın var
Bırakmıyor beni تنها şeb-i melâlimde
Ey vefasız ne kadar da vefalı hatıran var ki beni hüzn gecemde bile yalnız
bırakmıyor.
Odur enis-i melâlîm, odur nedim-i dilim
Onunla dertleşirim ân-ı iptihâlimde
Hüznümün arkadaşı, gönlümün melali odur. Yakarma anımda onunla
dertleşirim.
Sen ey vefâdan olan bi-nasîb hilkatte;
Zafer mi hissediyorsun acıklı hâlimde
Sen ey yaratılıştâ vefadan nasipsiz olan, acıklı halimde zafer mi
hissediyorsun?
Cerîh-i- firkat iken dîl, sihân-ı hicre yine
Nişane bulma dilersin şikeste bâlimde
Gönül ayırlıktan yaralanmışken kırık kanatlarımda ayrılığın derinliğine nişan
bulmak istersin.
Vefalı yâdına benden hezâr şükran ki
Bırakmıyor beni تنها şeb-i melâlîmde (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat
Lügatı)³⁰⁹
Vefalı hatıranı benden binlerce şükran ki beni hüzn gecemde bile yalnız
bırakmıyor.

Redif

“Mısraların yahut beytlerin sonlarında ‘revi’yi mütaakıp tekerrür eden bir veya
birden ziyade şey hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime Nedîm’den alınan
beyitlerle örneklendirilmiştir.

³⁰⁸ Olgun, *Edebiyat Lügatı*, 105.

³⁰⁹ a.g.e., 106.

Bir safâ bahş idelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sa‘d-âbâda (Nedîm, M40, I/1)

*Gel şu kederli gönüle bir safa bahşedelim, salına salına yüreyen sevgili yürü
Sadabad’a gidelim.*

Iyd gelsin bâ‘is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa‘d-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör (Nedîm, M17, I/1)

*Bayram gelsin, yeni bir keyif sebebi olsun da gör, Sadabad gezilerini sen bir
kere bayram olsun da gör.*

Remel

“Aruz vezinlerinden birinin adıdır. Aslı dört failâtün olup on kadar fer’i vardır.”

Her biri bahr-ı remel bahr-ı hezceden savurup
Rîh-i enfâsın eder furtuna-fersâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/42)

*Her biri, remel bahri ile hezec bahrinden savurunca şiir fırtınası nefeslerinin
rüzgarını mahveder.*

Revi

“Asıl kafiyenin son harfine verilen addır. Kafiyede birbirine uygun olması lazım gelen işte bu harftir. Bu harf bazen kafiyenin asıl son harfi ve bazen de onun menzilesinde bulunur.” denilen kelime Bâkî ve Fuzûlî’nin beyitleriyle örneklendirilmiştir.

Rûh-bahş oldu Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ‘ademden ezhâr (Bâkî, K18/1)

*Baharın nefesleri İsa gibi can bağışlayıcı oldu ve çiçekler yokluk uykusundan
gözlerini açtılar.*

Her habâb-ı eşküme bir aks salmış peykerüm
Şâh-ı mülk-i mihnetim dutmuş cihânı leşkerüm (Fuzûlî, G208/1)

*Benim vücudum, gözyaşımın her su kabarcığına aksetmiş. Ben mihnet
mülkünün şahıyım, askerim bütün cihanı tutmuş.*

Sehl-i Mümteni‘

“Kolay zannedildiği halde taklit ve tanziri pek müşkül olan yazı hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Âmine hâtun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dürdânesi (Süleymân Çelebi, Vesîletü’n Necât/Veladet)

Amine hatun Muhammed’in annesidir, o inci tanesi o sadeften doğmuştur.

Sekte

“Vezinde bir harekenin düşmesinden ileri gelen ahenksizlik yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Var bin mazmûm-u dilşikârı
Yok bir mısra‘ -ı sekte-dârı (Abdülhak Hâmid)

Bin gönül avlayan mazmunu varken bir aksayan mısrası bile yok.

Sekte-i Melih

“Aruzla yazılmış bir şiirde bir harekenin düşmesinden hasıl olmakla beraber güzellik meydana getiren ahenk kırıklığı hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Gönline katı gelüp bu bî-dâd
Yumşak yumşak dedi ki sayyâd (Fuzûlî, Leyla vü Mecnûn/1165)
Gönlüne bu adaletsizlik katı gelip, yumuşak yumuşak “avcı” dedi.
Sayyâd sakın cefâ yamandır
Bilmezsen mi ki kana kandur (Fuzûlî, Leyla vü Mecnûn/1168)
Avcı sakın cefa yamandır, bilmez misin ki kana kandır.

Selh

“Arabî ayların son günü yerinde kullanılır bir tabirdir. Şiirde başkasının sözünü az çok değiştirerek kendine mal etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Selh ü ilmâm u tevârüd deyü sonra çalışır
‘Aybını setre niçe düzd-i tüvânâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/73)
Nice söz gücünün hırsızlığını, selh, ilham ve tevarüd diyerek aybını örtmeye çalışır.

Selis

“Halk şairleri arasında gazel yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye mana verilen kelime Tokatlı Nûrî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gide mi haşre kadar hüzn ile firkat acaba
Yoksa hâsıl ola mı yâr ile vuslat acaba (Tokatlı Nûrî)
Acaba haşre kadar hüzn ve ayrılık gider mi yoksa yar ile vuslat hasıl olur mu?

Sühanperdaz

“Mecaz yoluyla fasih, beliğ yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Husûsa ol sühan-perdâz-ı üstâdım ki eş‘ârım
Yazar müşkül-pesendân-ı cihân evrâk-ı cân üzre (Nef‘î, K6/24)
Özellikle öyle güzel söz söyleyen bir üstadım ki dünyanın en zor beğenenleri bile can sayfaları üzerine benim şiirlerimi yazarlar.

Şahbeyt

“Bir manzumenin en iyi beyti, kasidede methedilen zatın ismi bulunan beyit hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Veysî’nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Sözü şehbeyt-i şeref-nâm-ı divân-ı hüner
Nâmı tuğrâ-yı menâşir-i kemâl (Veysî)
Sözü, hüner divanının şerefli şahbeyti; namı, kemal menşurların tuğrası.

Şehbeyt

“Bir manzumenin en güzel beyti hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nâmık Kemâl ve Yenişehirli Avnî’den beyitler alıntılanmıştır.

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten (Nâmık Kemâl, Hürriyet Kasidesi)

Ey hürriyetin güzel yüzü, sen ne büyüleyici imişsin. Esaretten kurtulduk derken senin aşkının esiri olduk.

Gel ser-i kabrümde dur bir lahzâ ey sîmîn-beden
Nûrdan bir serv dikmişler kıyâs itsün gören (Yenişehirli Avnî, G304/1)

Ey gümüş bedenli güzel, gel bir an kabrimin başında dur ki nurdan bir servi dikmişler, gören seni onunla kıyas etsin.

Taç Beyt

“Kasidenin sonlarında nazımının (yazanın) mahlası bulunan beyte verilen addır. Bundan sonra dua beytleri gelir.” şeklinde anlam verilen kelime için Nef’î’den alıntı yapılmıştır.

Başla şimden sonra ey Nef’î du‘â-yı devlete
Bir du‘â et kim ola hüsn-i kabûlün mazharı
Ey Nef’î şimdiden sonra devlet için duaya başla. Bir dua et ki kabule mazhar olsun.

Eyleye tâ Husrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb
Eşheb-i zer pâleheng-i subh ile cevlân-geri (Nef’î, K15/61-62)

Doğuya ve batıya hakim olmuş büyük hükümdar, sabahın altın dizginli atıyla dolaşip durduğu müddetçe Allah, ona fetih ve zafer nasip etsin.

Tahmis

“Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matlada her iki mısra ile, diğerlerinde yalnız birinci mısra ile aynı kafiyede olmak üzere üç mısra zammederek beş mısraa çıkarılması yerinde kullanılır bir tabirdir. Mısraların sayısı beşe çıkarıldığı için bu ad verilmiştir.” şeklinde mana verilen kelime için Recâzâde Ekrem ve Aynî’nin tahmisleri örnek olarak kullanılmıştır.

Şu bir garîb gibi vakt-i ihtizârında
Ki pâre pâre kefen-duş-ı iftikârında
Enîn-i hasret ider kabrinin kenârında
“Nedir o nevha şu vîrânenin civârında”
“Dokundu hâtırına hal-i inkisârında” (Recâzâde Ekrem, Tahmis-i Gazel, s.193)

Şu, bir garip gibi can çekişme vaktinde ki parça parça muhtaçlık kefeni omzunda, kabrinin kenarında hasretle inilder. Şu viranenin civarında feryat etmek nedir ki üzölmüş hali, kederlenmesi bana dokundu, beni üzdü.

Recazâde Ekrem’in Muallim Naci’nin gazelini yaptığı tahmisten alınmıştır.

“Halk içinde mu‘teber bir nesne yok devlet gibi”
Mansıbı derd ü meşakkat râhatı mihnet gibi
Ni‘meti nikmet bu dehrîñ ‘izzeti zillet gibi
Ekl ü şürbi cân u cisme sıklet ü ‘illet gibi
“Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi” (Aynî, M/5)

Halkın gözünde devlet (iktidar) gibi itibarlı bir nesne yoktur. Makamı dert ve sıkıntı, rahatı eziyet gibidir. Bu devrin nimeti ceza, şerefi hakirlik gibidir. Yeme içmesi beden ve cana ağırlık ve hastalık gibidir. Dünyada bir anlık sağlık gibi mutluluk bulunamaz.

Ta’kid

“İbarede vuzuhsuzluk yani ne demek istenildiği kolayca anlaşılmamak yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Arpaemînizâde Sâmi’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i minâdandur (Arpaemînizâde Sâmi, G38/3)

Ey gurur sarhoşu! Yaptıklarının karşılığını göreceğin meclise hazır ol. Siyah taştaki yarıklar şişenin pamuğundandır.

Arpaemînzâde Sâmî'nin anlaşılması zor olan bu beytini, Ali Nihad Tarlan şöyle yorumlamıştır: “Gurur ile mest olan adam hakikaten kocaman bir kayaya benzer. Hareketsiz, mağrur, geniş, kötü işlerinin karşılığını kimsenin veremeyeceğini düşünür. Halbuki kaya karşısında en zayıf mevcut şişedir, şişenin de pamuktan bir tıpası vardır ki dünyada en aciz, yumuşak bir varlıktır, işte o pamuk bu kayayı parçalayabilir. Nasıl? Pamuk barut olur, kayanın içine girer, o pamuktan o baruta fitil yaparlar. Ateşe verdiler mi, koca koca kaya parça parça olur.”³¹⁰

Takriz

“Bir eseri mensur veya manzum bir yazı ile methetmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Etti takrîzine sarf-ı miknet

Keçecizâde Mehmet İzzet (Keçecizâde İzzet Molla)

Keçecizade Mehmet İzzet, takrizine güç, kuvvet sarf etti.

Takti‘

“Mevzun bir sözün, veznin eczasına göre ayrılması yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Namık Kemal'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet (Namık Kemal, Hürriyet Kasidesi)

Ey hürriyetin güzel yüzü, sen ne büyüleyici imişsin.

“Mısraımı şöyle takti’ ederiz:

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı- hürriyet”

Ta‘miye

Sözlükte “Ebced hesabi ile yazılan tarih mısraında fazla gelen sayının çıkarılması, noksan gelenin de eklenmesi işareti yerinde kullanılan bir tabirdir. 1346 yılında ölen annesi için bulduğu:

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısraının da 9 sayı eksik olduğunu gören üstad Tahirü'l-Mevlevî:

Nûh felekten gûşuma târih-i menkûtun gelir

Kulağıma dokuz felekten noktalı harflerle yapılan tarihin gelir.

mısraımı yazarak bundaki dokuz demek olan nühle ve ta‘miye ile eksik kalan dokuzu tamamlamıştır.” şeklinde anlam verilen kelime için Tahirü'l-Mevlevî'den alıntı yapılmıştır.

Tanzir

“Bir şairin bir şiirinin alekser gazelinin başka bir şair tarafından aynı mevzu ve kafiyede olmak üzere benzerinin meydana getirilmesi yerinde kullanılır bir tabirdir. Bu türlü şiire ‘nazire’ denilir.” denilen kelime Süleymân Nazîf'ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Kongre çoktur hâ nev ebyâtımı tanzîr için

Şâ‘irân yapsınlar isterler ise bir konferans (Süleymân Nazîf)

³¹⁰ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981), 47.

Yeni beyitlerimi tanzir etmek için kongre çöktür, şairler isterlerse bir konferans yapsınlar.

Tazmin

Sözlükte “Başkasının manzum veya mensur bir sözünü kendi nesir veya şiiri arasında irad edilmesi (kullanılması) yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nef’î’den alıntı yapılmıştır.

Bihamdillâh zamânında be-kavl-i Sabrî-i şâkirt
“Giribân-ı felek mehcûr-ı dest-i âh-ı şekvadır” (Nef’î, K48/32)

Yaratıcıya şükürler olsun, Sabri-i Şakirt’in sözüyle zamanında şikayet edenin ahının yaralanmış eli feleğin yakasındadır.

Bu beyitte Nef’î, Sabrî’ye ait olan bir mısraı tazmin etmiştir.

Bu mahalde ‘acep evsâfına çesbân görünür
N’ola bu beytini Bâkî’nin idersem tazmîn
“Def-i ye’cûc-ı gama eşiğidir sedd-i sedîd
Men’-i ceşş-i eleme dergehîdir hısn-ı hasîn” (Nef’î, K47/15)

Bu yerde Bâkî’nin bu beytini tazmin edersem acaba vasıflarına uygun görünür mü? Onun eşiği, gam yecücünün defi için sağlam bir settir. Onun dergahi elem ordusunun engellenmesine çok sağlam surdur.

Şair, bu beyitte de Bâkî’nin bir beytini tazmin etmiştir.

Tegazzül

“Gazel yazmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Divan edebiyatı çeşitlerinden biri olan gazel, ayrıca yazıldığı gibi kaside arasında da yazılır, bununla beraber tabir daha ziyade kasidelerdeki gazeller hakkında kullanılırdı.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm ve Nef’î’den örnek beyitler kullanılmıştır.

Nâz u şiveyle ki âgûşuma cânâne gelir
Sîneyi kalbi geçüp tâ harem-i cânâ gelir (Nedîm, K15/1)

Naz ve işveyle sevgili kucağıma gelir. Göğsümdeki kalbimi geçip ta canımın haremine gelir.

Göz ucuyla âşika geh lütfeder gâhi itâb
Bir suâle yer komaz ol gamze-i hâzır cevâb (Nef’î, K55/236/2)

Göz ucuyla âşığa kâh lütfeder kâh azarlar, o hazır cevap gamze bir soru sorulmasına izin vermez.

Tehallüs

“Mahlas almak, asıl adından başka bir isim kullanmak demektir.”

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sahîfe-i ‘âlemde adumuz (Bâkî, G192/6)

Allah’a sonsuz minnet ve şükürler olsun ki, dünya saadeti son bulsa da bu dünya sayfasında adımız sonsuza kadar baki kalır.

Tekke Edebiyatı

“Sofiyeye meslekine mensup veya taraftar olanların meydana getirdikleri edebiyat mektebi hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime Yunus Emre, Âşık Paşa ve Nesîmî’den alıntılar yapılmıştır.

Canım kurban olsun senin yoluna

Adı güzel kendi güzel Muhammed (Yunus Emre, Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed)

Adı güzel kendi güzel Muhammed, canım senin yoluna kurban olsun.

Ben Yûnus-ı bî-çâreyem

Başdan ayaga yâreyem

Dost ilinde âvâreyem

Gel gör beni 'ışk n'eyledi (Yunus Emre, G404/9)

Ben çaresiz Yunus 'um, baştan ayağa yaralıyım, dost ülkesinde avareyim, gel gör beni, aşk ne eyledi.

Hak bir gönül virdi bana hâ dimedin hayrân olur

Bir dem gelür şâdî olur bir dem gelür giryân olur

Hak bana bir gönül verdi, ha hayran olur, demedin. Bir an gelir mutlu olur, bir an gelir ağlayan olur.

Bir dem sanasın kış gibi şol zemheri olmuş gibi

Bir dem beşâretten togar hoş bâgıla bostân olur

Bir an kış gibi, zemheri gelmiş gibi sanırsın. Bir an iyi haberden güzellik doğar, bağ ile bostan olur.

Bir dem gelür söyleyemez bir sözi şerh eyleyemez

Bir dem dilinden dür döker dertlülere dermân olur

Bir an gelir bir söz söyleyemez şerh eyleyemez. Bir an dilinden inciler saçılır, dertlülere derman olur.

Bir dem varur mescidlere yüzün sürer anda yire

Bir dem varur deyre girer İncîl okur ruhân olur

Bir an mescitlere varır, onda yere yüzünü sürer. Bir an kiliseye varır, incil okur, rahip olur.

Bir dem gelür 'Îsâ gibi ölmüşleri diri kılur

Bir dem gelür güm-râhleyin yolında sergerdân olur

Bir an gelir İsa gibi ölmüşleri diriltir. Bir an gelir yoldan çıkmış gibi yolunda baş kaldırır.

Bir dem döner Cebrâile rahmet saçar her mahfile

Bir dem gelür gümrâh olur miskîn Yûnus Hayrân olur (Yunus Emre, G49/1,2,3,10,12,13)

Bir vakit Cebrail'e döner, her yere rahmet saçar. Bir vakit gelir yolunu kaybeder, yoksul Yunus hayran olur.

Yoldaş olalum ikimüz

Gel dosta gidelüm gönül

Hâldaş olalum ikimüz

Gel dosta gidelüm gönül

İkimiz yoldaş olalım, gönül gel dosta gidelim. İkimiz haldaş olalım, gönül gel dosta gidelim.

Bu dünyâya kalmayalum

Fânîdür aldanmayalum

Bir iken ayrılmayalum

Gel dosta gidelüm gönül

Bu dünyaya kalmayalım, fanidir aldanmayalım, birken ayrılmayalım, gel dosta gidelim gönül.

Biz bu cihândan göçelüm

Ol dost iline uçalum

Arzû hevâdan geçelüm

Gel dosta gidelüm gönül

Biz bu dünyadan göçelim, o dost iline uçalım, arzu ve hevesten geçelim, gönül gel dosta gidelim.

Gırçek erene varalum

Hakkun haberin soralum

Yûnus Emreyi alalum

Gel dosta gidelüm gönül (Yunus Emre, s.160)

Gerçek erene varalım, Hakk'ın haberini soralım, Yunus Emre'yi alalım, gel gönül dosta gidelim.

Senün âşıklarun kılmaz nazar Firdevs-i a'lâya

Ne hûriden haber söyler ne meyleyler musaffâya

Senin âşıkların yüce Firdevs'e nazar kılmaz. Ne huriden haber söyler, ne musaffaya meylederler.

Eğer Nasrâni ger tersâ cemâlün pertevin görse

Ki secde kılmıya hergiz Menât ü Lât ü Uzzâya

Eğer bir Hristiyan senin İsevi yüzünü görse, her an Menat Lat ve Uzza'ya secde etmez.

Ene'l-Hak kiblesün bulmuş yüzünü Hakka döndürmüş

Şarâb-ı lemyezel içmiş bakın Mansur-ı şeydâya

Ene'l-Hak derken kiblesini bulmuş, yüzünü Hakk'a döndürmüş, sonsuz şarabı içmiş, Çılgın Mansur'a bakın,

Sorarsan âşıkun zâhid halini kendüden sorgıl

Fenâ bahrine garkulmuş ulaşmış katre deryaya

Aşığın zahit halini kendinden sor, fena denizine batmış, damla denize ulaşmış.

Gel ey Miskin gözün yum sen cemâl-i mâsivallâhdan

Bugün gör bunda dîdârın ne hâcet va'd-i ferdâya (Âşık Paşa Câmiu'n-nezâir, s.755)

Gel ey miskin gözünü yum, sen Allah'ın zatı dışındaki bütün varlıklardan, kıyametteki vaate ne gerek var, bugün sevgiliyi bunda gör.

Gerçi firâka düşmüşüm ayn-i visâl içindeyim

Gel nazar eyle hâlîme gör ki ne hâl içindeyim

Gerçi ayrılığa düşmüşüm ama kavuşma halindeyim. Gel bak bir halime gör ne haldeyim.

Vasl-ı ruhun zülâline susadım uşta yanarım

Gerçi gözümden ey sanem âb-ı zülâl içindeyim

Ruhunun kavuşma suyuna susadım, yanarım. Ey put gibi güzel, gözümden tatlı su içindeyim.

Nakş u hayal-i suretin sanma ki benden ayrıla

Çün bu hayal ü nakş ile hayâl içindeyim

Güzelliğinin hayali ve nakşı sanmaki benden ayrılıns çünkü bu hayal ve nakşın hayali içindeyim.

Hürrem eder ümid ile vasl-ı ruhun beni velî
Vasla irince cân ile hüzn ü melâl içindeyim
Ruhuna kavuşma ümidiyle sevinir, kavuşunca da can ile hüzn ve melal içindeyim.
Sen benim olduğum için düşmene zâhir olmuşum
Münkir ile bu ma'nîden kîl ile kâl içindeyim
Sen benim olduğun için düşmana açık olmuşum, münki ile bu manadan dedikodu içindeyim.
Yüzüne kaşına anun verdi Nesîmî gönlünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr ü hilâl içindeyim (Nesîmî, G267/1-9)
Nesimi onun yüzüne kaşına gönlünü verdi, ben bu sebepten hilal ve dolunay içindeyim.

Terane

“Bir şiiri makamla okuma, şarkı söyleme, ahenk yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Lâzımsa eger sana fesâne
Sen dinle ben eyleyim terâne (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk 1038)
Eğer sana efsane lazımsa, ben nağme söyleyeyim, sen de dinle.

Vasl

“Bir kelimenin sonundaki harfi, sonraki lafzın sesli harflerle başlayan ilk hecesine vurmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa'nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Milyonla çalan mesned-i izzetde ser-efrâz
Bir kaç guruşu mürtekibin câyı kürekdir (Ziyâ Paşa, TBIX/10)
Milyonla çalan yüksek makamda başı dik dolaşırken, birkaç kuruşu zimmetine geçirenin cezası kürek mahkumu olmaktır.
Mehtâb... iri güller...ve senin en güzel aksin
Velhasil o rü'yâ duruyor yerli yerinde (Yahya Kemal Beyatlı, Geçmiş Yaz)
Mehtap, iri güller ve senin en güzel hayalin, kısacası o rüya yerli yerinde duruyor.

Zülkafiyeteyn

“İki kafiyeli şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nâbî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Adem) esir-i dest-i meşiyet) degül midür
'Âlem) zebûn-ı pençe-i kudret) degül midür (Nâbî)
Bütün alem kaderin elinde esir değil midir? İnsan kudret pençesine boyun eğmiş değil midir?

Zülkavafi

“İkiden ziyade kafiyesi olan şiirlere verilen addır.” denilen kelime Yenişehirli Avnî'den alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Erbâb-ı) kalem) marifet-âmûz-i ümem) dir
Âdâb-ı) ümem) mâhasal-ı feyz-i kalem) dir (Yenişehirli Avnî)
Kalem ehli ümmetin marifet öğretendir, ümmetin adabı kalemin bereketinin neticesidir.

4.1.2 Edebi Tür ve Biçimler

Âbnâme

Sözlükte “Su münasebeti ile yazılan şiir hakkında kullanılır bir tabir” olduğu söylenirken, “Farsça su manasındaki “ab” ile mektup, yazı manasındaki “name”den oluşmuş bir tamlama” olduğu ifade edilmiştir. “**Yenişehirli Avni Beyin Bahariye Mevlevihânesine** su isalesi için Sultan Abdülhamid’e dilekçe mahiyetinde yazdığı ve matlaı aşağıda manzum ve mensur risalenin **abnâmenin** pek kıymetli bir örneğini” teşkil ettiği ifade edilmiştir.

Zamandır münşeât-ı kilki etsem su-be-su icrâ
Muvafık rüzgâr elverdi “Bismillâh mecridhâ”³¹¹

*Kalemin yazılarını her yana icra etme zamanıdır, “Bismillahi mecraha”
diyerek rüzgar yolverdi.*

Bahâriye

Sözlükte “bahar tavsifiyle başlayan ve birinin sitayışı ile nihayetlenen kasidelere verilen isimdir.” diye tanımlanan kelime için Bâkî’den örnek verilmiştir.

Rûh-bahş oldı Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ‘ademden ezhâr

Baharın nefesi mesih misali ruh bahşetti, çiçekler ölüm uykusundan gözlerini açtılar.

Lâle sahrâyı bu gün kân-ı Bedahşân itdi
Jâle gülzâra nisâr eyledi dürr-i şehvâr (Bâkî, K18/1-8,25)

*Lale, çölü bugün Bedehşan madeni eyledi. Jale, gülbahçesine padişahlara
layık iri inci taneleri saçtı.*

Bedahşan, Afganistan’ın kuzeydoğusunda Pakistan, Tacikistan ve Çin’e komşu olan, merkezi Feyzabad olan bir bölgedir. Klasik edebiyatta “lal” adı verilen kırmızı renkli değerli taşın çıktığı yer olarak bilinir. Bu taşın madenden çıktığında renginin soluk olup ciğer kanına bulanıp güneşte bekletildiği zaman parlak bir kırmızı renge dönüştüğü rivayet edilmektedir. Bu sebeple divan şiirinde genellikle güneş ve kan ile birlikte kullanılmaktadır.³¹²

Cemreviyye

“Divan şairleri tarafından bayramlar, baharlar gibi cemre vesilesiyle, zamanlarındaki büyük adamlar için yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sâbit’in yazdığı cemreviyyeden alıntı yapılmıştır.

Dil âteş-i muhabbet ile feyz-i yâb olur
Deryâ gibi ki cemrede pür-âb ü tâb olur
Nil-i hevâye düşdi bugün nokta cemreden
Şimden geru serâb-ı muhabbet şarâb olur

*Gönül, cemre zamanında suyu ısınıp coşan deniz gibi, sevgi ateşiyle dolup
taşar. Bugün cemreden mavi gökyüzüne bir katre düştü, sevginin hayali
bundan sonra şarap gibi haz verici olur.”*

Yah-beste mey ki pâre-i yakut-ı sürh idi

³¹¹ Mehmet Çavuşoğlu, “Yenişehirli Avni Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 123.

³¹² Emine Yeniterzi, “Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, s.15, (2010): 308.

Tesir-i cemreden yine lâl-i müzâb olur
Davâ-yi imtizâcına berf ile cemrenün
Ateşle penbe kıssası fasl'ül-hitâb olur
Kızıl yakut parçasına dönüşmüş buzlu şarap, cemrenin etkisiyle kızıl eriyik hâlindeki şarap olur. Kar ile cemrenin uyuşmazlık davası bahar mevsiminin ateşle pamuk hikâyesine döner.

Bir hamlesine tâb-ver olmaz erir gider
Div-i sefid-i berfe de cemre şehâb olur
Kalmaz şu feyz-i cemre ile nev-bahâre dek
Her nahl-i köhne taze ve her şeyh şâb olur û
Cemre kor halinde kayan bir yıldız olur da beyaz kar devi bir saldırısına bile güç yetiremez. İlbahara kalmaz cemrenin bu harareti ile her kuru fidan canlanır, her yaşlı gençleşir.

Düşükçe cemre micmere-i gonca-i güle
Nühket şemim-i amber ü şebnem gül-âb olur
Cemreyle hab-gâhına âteş bıraktı gül
Bülbül döne döne ocağında kebâb olur
Cemre ateşi gül goncasının kâsesine düşükçe, kokusu anbere; çiğ, gül kokulu suya dönüşür. Gül, cemreyle uyuduğu yere ateş düşürdü; bülbül de evinde yandı, döndü kebab oldu.

Âlemde lütf-ı cemreyi mürğ-ı çemen bilür
Âteş düşer derûnuna pür-ıztırâb olur
Âlem ısındı cemreye zirâ merâhimi
Eltaf-i kutb-i âlem gibi bî-hesâb olur (Sâbit, K13/1-10)

Bu dünyada cemrenin lutfunu bahçe kuşları bilir; içlerine ateş düşer acıyla kıvranırlar. Âlem cemreyle ısındı zira merhametleri, âlemin kutbunun lütufları gibi hesapsız olur.

Cülüsiye

“Padişahların saltanat tahtına çıkmaları münasebetiyle söylenmiş manzume veyahut yazılmış makaleler hakkında kullanılır bir tabirdir. Arapça bir kelime olan cülus, oturmak demektir.” denilen kelime için Nefî'nin Sultan Osman için yazdığı cülüsiyeden alınan beyitler örnek olarak kullanılmıştır:

Cihân-ı şevket ü şânın serîr-ârâ şehenşâhı
Serîr-i adl ü dâdun dâver-i Cem-câh-ı devrânı
Hüdâvend-i muazzam pâdişâh-ı maşrık u mağrib
Yegâne vâris-i mülk-i cihân İskender-i sâni
Şeref-bahş-ı serîr-i saltanat sermâye-i devlet
Mühîm-sâz-ı adâlet revnak-efzâ-yı müselmâni
Şehenşâh-i adâlet-pîşe Osmân Hân-ı sâni kim
Vücutiyle hayât-ı tâze buldı mülk-i Osmâni (Nefî, K11/13-16)

Şan ve şevket dünyasının taht süsleyen padişahı, adaletli tahtın, devranın insaflı Cem misali hükümdarı, doğunun ve batının padişahı, muazzam hükümdarı, cihan mülkünün yegâne varisi ikinci İskenderi, devlet sermayesi, saltanat tahtının şeref bahşedeni, Müslümanlara parlaklık veren adaletin ehemmiyetli hazırlayanı, adaletli şahlar şahı II. Osman Han ki onun varlığıyla Osmanlı ülkesi taze hayat buldu.

Çenginame

Sözlükte, “Köçekler için yazılmış şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Erkekler için “*Hûbânname*”, kadınlar için “*Zennâme*” yazmış olan “Enderûnlu Fâzıl” köçekler için de “*Çengînâme*” adlı bir risale yazmıştır.” şeklinde anlam verilen kelime için Enderûnlu Fâzıl’ın *Çengînâme* adlı eserinden bölümler paylaşılmıştır.

Büyük âfet, o güzel Yorgaki
Sîme benzer o vücud-ı pâki
O edâ, o revîş, çalâki.
Sanma dünyada anın benzeri var
Olmasa ona o endâze burun
Âşıkın burnuna girse yeri var (Enderûnlu Fâzıl/Çengînâme/47)

O güzel Yorgaki büyük afettir, temiz vücudu gümüşe benzer, o eda, yürüyüş, çeviklik. Dünyada onun benzeri var sanma. O endaze burnu olmasaydı, nerdeyse âşığın burnuna girecek.

Küçük âfet, belli bir âfet-i cân
Nice âfet bu ki, dilsûz-i cihân
İsmine cismi mutâbık cânân
Çengiler içre hemen ol perî var (Enderûnlu Fâzıl/ Çengînâme)

Küçük afet bir can afeti, nasıl bir afet ki dünyayı yakar. İsmiyle cismi öyle uygun ki, neredeyse çengiler içinde bir peri gibidir.

Pandeli aşkı ile ben de deli,
Kıt’ada, cezbede yoktur bedeli;
Var imiş çengîlerin bir güzeli,
Mülk-i hüsnün meğer İskenderi var (Enderûnlu Fâzıl/ Çengînâme)

Pandeli aşkı ile ben de deliyim, kıtada cezbede benzeri yoktur. Güzellik mülkünün İskender’i varsa çengîlerin de bir güzeli varmış.

Gerçi Andon dahi nâzikter idi.
Eli ağzına uyar dilber idi.
Taht-ı nâz üzre bir İskender idi.
İki bin âşık ile kaşmeri var.

Gerçi Anton da nazikti, eli ağzına uyan bir güzeldi. Naz tahtına oturmuş İskender gibiydi, iki bin âşık ile soytarısı var.

Dâriyye

“Eve dair yazılan manzumelere verilen addır.” denilen kelime için Nef’î’den örnek beyitler kullanılmıştır.

Görmemişdür çarh-ı çârümle behiştî seyr iden
Böyle bir ruşenmakâm u böyle bir hürremmekân (Nef’î, K52/1-3)

*Dördüncü felekle cenneti seyreden böyle bir parlak makam ve böyle bir gönül açıcı mekan görmemiştir.*³¹³

³¹³ Klasik şiirde “dördüncü gök, çarh-ı çârüm, âsumân-ı çârüm” ifadeleri; Hz. İsa ve güneş münasebetiyle sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun sebebi, güneşin burada konaklaması, Hz. İsa’nın ise göğe yükseltildiği zaman burada ikamet etmesidir.

Dasitan

“Şiir çeşitlerinden birinin adıdır. Kıssa, hikâye, masal demek olup bilhassa bunların manzum olanları hakkında kullanılmıştır. Halk arasında destan suretinde telaffuz olunur.” diye anlam verilen kelime için Fuzûlî’den beyitler paylaşılmıştır.

Lutf ile dediler ey sühân-senc
Fâş eyle cihâna bir nihân genc
Leyli Mecnûn Acemde çohdur
Etrâkde ol fesâne yohdur
Takrire getür bu dâstânı
Kıl tâze bu eski bustânı (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn/ Kitabın Nazmedilmesinin Nedeni ve Azabı Hak Etmenin Sebebi), 420-422)

Nazikçe dediler ki: “Ey söz ustası; dünyaya gizli bir hazinenin kapılarını açsana! Leyla ile Mecnun, Acemlerde çoktur ancak Türkler arasında bu hikâye bulunmuyor. Gel, bu hikayeyi yaz da, bu eski bahçeyi tazele!”

Destan

“Bir vaka veyahut muayyen bir keyfiyet hakkında söylenen manzum sözlere verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için bilinmeyen bir şairden alıntı yapılmıştır.

Yatsı vakti geldi bir kazâ
Kapladi cihâm ün ile sedâ
Müstehak olmasa yakmazdı Hüdâ
Yandı virân oldu Güzel Mudurnu

Kol kol dört yanımız ateş bağladı
Ehl-i islâm onu görüp ağladı
İki saat içre yandı, sağladı;
Yandı, virân oldu Güzel Mudurnu (Lâ/Mudurnu Yangını)

Yatsı vakti bir kaza geldi, cihanı ses ve sedayla kapladı. Müstehak olmasa Hüda yakmazdı, güzel Mudurnu yandı viran oldu. Kol kol dört yanımız ateş bağladı, İslam ehli onu görünce ağladı. İki saat içinde yandı sağladı, yandı güzel Mudurnu viran oldu.

Devriye

“Hilkate yani mebde ve meada dair olan şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir. Devir telakkisini ihtiva eden bu şiirlere daha ziyade Bektaşî şairlerinin eserleri arasında tesadüf olunur.” şeklinde mana verilen kelime için Hüsnî’nin devriyyesi örnek olarak verilmiştir.

Ak süt iken kızıl kana karışıp
Emr-i Hakla coşup cevlâna geldim
Mâ-i cârî ile akıp yarışıp
Katre-i nâ-çizden ummâna geldim
Ak süt iken kızıl kana karışıp, hak emriyle coşup cevlana geldim. Akan suyla akıp yarışıp naçiz bir katreden ummana geldim.

Dokuz ay on gün batn-ı mâderde
Kudretten gözüme çekildi perde
Vaktim tamâm olup âhiri yerde
Çıkıp ten donundan cihâna geldim

Dokuz ay on günde anne karnında kudretten gözüme perde çekildi. Son olarak vaktimi tamamlayıp ten donundan çıkıp dünyaya geldim.

Hakikat meyinden nûş edip kanıp
Cân gözlerim o gafletten uyanıp
Kudretten her türlü renge boyanıp
Bu âlem-i nakş u elvâna geldim
Hakikat şarabından içerek kanıp, can gözlerim o gafletten uyandı. Kudretten her türlü renge boyanarak, bu renkler ve nakışlar alemine geldim.

Bir zerreyim âfitâbımdan durum
Aşk ile mesrûrum kalbi pür-nûrum
Tâ ezelden zevk-ı seyre mecbûrum
Seyr ü sülûk edip seyrâna geldim (Hüsni)
Güneşimden uzak bir zerreyim, aşk ile şevînçliyim kalbi ışık doluyum, ta ezelden seyir zevkine mecbur olduğum için, seyr ü sülûk ederek seyrana geldim.

Fahriye

“Bir şairin kendini övmek için yazdığı manzume hakkında kullanılır bir tabirdir.”
Kelime için Nef’î ve Enderûnlu Vâsıf’tan alıntılar yapılmıştır.

Benim ol Nef’î-i rûşen-dil ü sâfi-gevher
Feyz alır câm-ı safâ meşreb-i bî-bâkîmden
Ben o açık kalpli özü temiz Nef’î’yim ki safâ kadehi korkusuz meşrebimden feyz alır.

Âsmân himmet umar kevkebe-i tab’ımdan
Akl-ı kül ders okur endîşe-i derrâkîmden
Gökler bendeki tantanadan himmet umar, “akl-ı kül” akla uygun fikrimden ders alır.

[...]

Feyz-i Hak berk urur âyîne-i endîşemden
Çeşm-i cân rûşen olur maşrık-ı idrakimden
Hakkın feyzi fikir aynamdan şimşekler çıkar, doğuda idrakimden can gözü aydınlanır.

Devreder şeş ciheti hem yine merkezde mukîm
Çok değildir bu tecessüs dil-i çâlâkimden
Altı yönü devretse yine merkezde durur, bu merak kıpır kıpır gönlümden çok değildir

Kâ’be-i ma’nîye bir yoldan iletdi beni kim
Kudsîyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden
Beni Mana Kabesi’ne öyle bir iletti ki melekler tozuyla pak yolumdan sürme çeker.

Âlem-i ma’nîyim âzâde kazâ hükminde
Kimse rencîde değil gerdîş-i eflâkimden
Ben mana alemiyim kader gereği hürüm, dönen feleklerimden kimse incinmiş değil.

Kulzum-i ma'rifetim ceyb ü kenârım pür-dür
Sâhilim pâkdir âlâyîş-i hâşâkimden

Her yanım inci dolu bir irfan deniziyim, kıyılarımsa çerçöpümden temizlenmiştir.

Ben bu âletle tenezzül mü iderdim şi're
Neyleyim kurtulamam tab'-i hevesnâkimden

Ben bu halimle şiire tenezzül mü ederdim, böyleyim şairlik hevesimden kurtulamam.

Bu heves böyle kalırsa dil-i tab'ımda eğer
İşitilmezse sözüm sîne-i sad çâkimden

Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-i cihân

Hüsn-i ta'bîr-i zebân-i çemen-i hâkimden (Nef'î, Kıt'a-ı Kebireler8/1-11)

Bu heves şair gönlümde eğer böyle kalırsa, sözüm paramparça göğsümden işitilmezse, ben ölürsem çimenin dilindeki deyiş güzelliğimden cihan halkı yine sevdalanır.

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbîh-i dür-i seb'almesânîdir sözüm (Nef'î, K1/1)

Benim sözüm, gizlilik sırlarının ipucunun düğümüdür. Sözüm, Fatıha suresinin incilerinin dizildiği tespihin ipidir.

Eş'âr ile fahr eylemeyi istemem ammâ

Fahriyye çe sûd 'âdet-i erbâb-ı beyândır (Enderûnlu Vâsıf, K28/77)

Şiirde övünmeyi sevmem ama yapacak bir şey yok, fahriye söylemek şiirin töresidir.

Gazel

“Birinci beyti musarra diğer beyitleri birinci beyitle mukaffa bir nazım şeklidir. Akalli dört veya beş, ekseri on veya on beş beyit olur.” diye tarif edilen kelime için Fuzûlî, Bâkî, Sâbit ve Nedîm'den beyitler alıntılanmıştır.

Gazeldür safâ-bahş-ı ehl-i nazar

Gazeldür gül-i bûsitân-ı hüner

Güzide insanları eğlendiren gazeldir, marifet bahçesinin gülü gazeldir.

Gazâl-i gazel saydı âsân degül

Gazel münkîri ehl-i irfân degül

Gazel ceylanını avlamak kolay değildir, gazelin kıymetini inkar eden irfan ehli değildir.

Gazel bildirür şâ'irin kudretin

Gazel artırur nâzımın şöhretin

Şairin gücünü gazel bildirir, şairin şöhretini gazel artırır.

Gönül gerçi eş'âra çok resm var

Gazel resmin it cümleden ihtiyâr

Ey gönül, şiir için birçok biçim olsa da sen hepsinin arasından gazeli seç.

Ki her mahfîlin zînetidür gazel

Hired-mendler san'atıdur gazel

Çünkü her meclisin süsü gazeldir, akıllular sanatı gazeldir.

Gazel de ki meşhûr-ı devrân ola

Okumak da yazmak da âsân ola (Fuzûlî, Kt/Türkçe Divan Mukaddime)

Öyle bir gazel söyle ki dillerden düşmesin, onu okuması da yazması da kolay olsun.

Bu devr içinde benim pâdişâh-ı mülk-i sühan

Bana sunıldı kasîde bana verildi gazel (Bâkî, Mt/13)

Bu zaman içinde söz mülkünün padişahı benim, kaside bana sunuldu, gazel bana verildi.

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî

Öğrendi gazel tarzunu Rûmun şu'arâsı (Bâkî, G508/7)

Baki gazellere layık gözlerine övgü düzdüğünden beri, Anadolu şairleri gazel tarzında şiir söylemeyi öğrendi.

Zamânede gazeli kimse almıyor Sâbit

Güzellere virilen tuhfe-i selâm gibi (Sâbit, G341/6)

Ey Sabit, güzellere verilen selam hediyesi gibi bu zamanda gazeli kimse almıyor.

Nef'î vâdî-i kasâ'idde sühan-perdâzdır

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi (Nedîm, K17/38)

Nef'i, kasideler vadisinde söz açan bir anahtardır ama gazelde Baki ve Yahya gibi olamaz.

Nâz olur dem-beste çeşm-i nîm-hâbından senün

Şerm ider reng-i tebessüm lâl-i nâbından senün (Nedîm, G67/1)

Senin mahmur gözlerin karşısında "naz"ın dili tutulur, senin gülüşünün rengi, kırmızı dudağından utanarak kızarır.

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde siklet var biraz

Gılgizet in fehm olunur hacm-i kitâbından senün (Nedîm, G67/3)

Ey zahit, cildinde biraz ağırlık var, mazur gör, senin kabalığın kitabının hacminden anlaşılır.

Lâl-i nâbın çâşnî-senc-i itâb itmez misün

Lütf idüp kahr ile olsun bir hitâb itmez misün (Nedîm, G73/1)

Saf dudağın azar lezzetinin kıymetini anlamaz mısın, bir iyilik edip kahırla olsa da bir hitap etmez misin?

Kâmetin seyreyle insâf it o bâlâ mısırâ'ı

Zâhidâ sen şâ'ir olsan intihâb itmez misün (Nedîm, G73/2)

Ey zahid, boyunu seyreyle insaf et, sen şair olsan o yüce mısrayı seçmez misin?

Kıldı zülfün tek perişân hâlümü hâlün senün

Bir gün ey bî-derd sormazsın nedür hâlün senün

Senin benim, benim halimi saçın gibi perişan kıldı . Ey dertsiz, bir gün halin nedir diye sormazsın.

Gitti başundan gönül ol serv-kaddün sâyesi

Ağla kim idbâra tebdîl oldu ikbâlün senün

Ey gönül, o servi boylunun gölgesi başından gitti. Ağla ki senin ikbalin yerini geri geri gitmeye terketti.

Zînet için cism divârında itmezdüm yerin
Çekmeseydi 'ışk levh-i cânâ timsâlün senün

Aşk, canımın levhasına senin resmini resmetmeseydi onu süs için cismimin duvarına yerleştirmedim.

Tîz çekmezsen cefâ tîgin meni öldürmege
Öldürür âhır meni bir gün bu ihmâlün senün

Eğer beni öldürmek için cefa kılıcını çabuk çekmezsen , sonunda bu ihmalin beni bir gün öldürür.

Gark-ı hûn-âb-ı ciger kılmış gözüm-merdümlerin
Arzû-yi hâl-i müşğîn ü rûh-i âlün senün

Senin siyah benin ile kırmızı yanağının arzusu, benim gözbebeklerimi ciğer kanıyla doldurmuş.

Dâm-gâh-ı 'ışkdan tut bî-kenâr ey murg-ı dil
Sınmadan seng-i melâmetden per ü bâlün senün

Ey gönül kuşu, melamet taşlarından kolun ve kanadın kırılmadan aşk tuzakından bir kenara kaç , bir yere sığın.

Sâye-veş çohdan Fuzûlî hâk-i kûyun yaslanur
Ol ümîd ile ki bir gün ola pâ-mâlün senün (Fuzûlî, G168/1-7)

Fuzûlî, ola ki bir gün ayağının altında ezilme ümidiyle, çok zamandan beri gölge gibi senin diyarının toprağına yaslanır.

Hamriyye

“Şarabın medhine dair söylenilen manzumelere verilen addır. Hamır şarap demektir.” diye tarif edilen kelime için İzzet Molla'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Okudukça hamriyyeler gâh u gâh
İderdik hûm-ı bâde içre şinâh (İzzet Molla, Mihnetkeşân/1278)

Yer yer hamriyyeler okudukça, şarap küpü içinde yüzerdik.

Hasretname

“Ayrılık münasebetiyle yazılan mektup yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hasret; ölmüş, elden çıkmış veya ele girmesi istenilmiş olan şeyler için istek yüzünden husule gelen teessür, ıztırap, name de yazı, mektup demektir.”

Ey kalem lutfeyle ol dildâre hasretnâme yaz
Cism u cânım yandı zirâ ta hasretnâme yaz (Lâ)

Ey kalem lütfeyle o sevgiliye hasret mektubu yaz, bedenim ve ruhum yandı hasretname yaz.

Hezl

“Şaka ve latife tarzında yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna 'tehzil' de denilir. Cemi 'Hezliyyât'tır.” denilen kelime için Nedîm'in bir beyiti alıntılanmıştır.

Bak Sitanbulun şu Sa'dâbâd-ı nev-bünyânına
Âdemin canlar katar âb u havâsı cânına (Nedîm, K20/1)

İstanbul'un yeni yapılmış şu Sadabad Köşküne bak! Suyu ve havası, insanın canına can katar.

Sadabad, “Uğuru bol olan yer” anlamına gelmektedir. III. Ahmed devrinde, İstanbul’da Kâğıthane deresinin Haliç’e aktığı yerde yapılan sarayın aynı zamanda bulunduğu semtin de ismidir. Fetihden itibaren doğal güzellikleriyle, zevk ve sefa ehlinin ilgisini çeken eğlence yerlerinden biri olan Kağıthane’de 1718’den sonra yeni bir dönem başlar. Bu tarihlerde Kağıthane ve İstanbul’un diğer taraflarında bir güzelleştirme faaliyeti başlatılır. Sadabad 1722 yılında 3. Ahmed’in katıldığı bir merasimle açılır ve 1730 yılına kadar, şairlerin ve zevk ehlinin toplandıkları bir yer olur. Bu eğlencelerde, ney ve tambur sesleri arasında Nedim’in gazelleri okunur. Sadabad’ın bu görkemi, 1730’daki Patrona Halil isyanıyla sona erer.³¹⁴

“Bu kaside vadisinde yazılan:”

Bak Sitânbül şehrinin şu köhne at meydânına
Gird-i bâdı âdemin kum doldurur çeşmânına

Kasırgası insanın gözlerine kum dolduran İstanbul şehrinin şu köhne at meydanına bak.

İstikbaliyye

“Yeni gelen birinin karşılanması vesilesi ile yazılan şiir hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ka’be’den müjde-res-i şevk şitâban geliyor
Neş’e-i dârû-yı tebşîr ile raksân geliyor (Sâbit, K12/1)

Kabe’den müjdecî olarak şevk, koşarak geliyor, müjde ilacının neşesiyle raks ederek geliyor.

İydiyye

“Bayram münasebeti ile yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir. İyd; bayram demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm’den bir alıntı yapılmıştır.

Sabâh-ı ‘îd ufukda yine bedîd oldı
İzâr-i şâhid-i baht-ı cihân sa’îd oldı
Zihî neşât ki esbâb-ı ayş-ı bây u gedâ
Misâl-i câme-i kadd-i bütân sefid oldı (Nedîm, K35/1-2)

Bayram sabahı yine ufukta göründü, onunla cihana bir neşe geldi. Ne güzel bir neşe ki zengin ve fakirlerin yeme içme sebebi, put gibi güzellerin elbisesi gibi beyaz oldu.

Yine ‘ıydiyye bahşîşler verüp fevvâre-i dil-cû
Dem-â-dem etmede etrâf-ı havzâ sîm-efşânı
Şehenşâhâ bu ‘îd eyyâmı cümle kulların çünkim
Şeref-yâb oldu pâ-bûsunla buldı izzet ü şânı (Nedîm, K11/61-62)

Gönül çeken fiskiye, ara sıra havuzun etrafına gümüş renkli sularını saçarak, bayram vakti bahşîş dağıtır. Bu bayram günlerinde halk, padişahın buraya teşrif etmesi üzerine şeref duymuştur.

³¹⁴ Osman Horata, “Sa’dâbâd”, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c.5 (Ankara: AKM Yay., 2006), 187-188.

Kalenderi

“Aruzun ‘mef‘ulü, mefa‘ilü, mefa‘ilü, fe‘ulün’ vezninde yazılan şiirlere verilen addır. Halk şairlerince (kalenderi) denilip âşıkların hususî bir ahenkle okuduklarından, adı bu ahenk ve vezinden alınmıştır. Kalenderiler gazel tarzında yazılır; murabba, muhammes, müseddes olabilir.”

Olsa yaraşur bülbül-i pür-şevk Neşâtî
Olmakda yine gül gibi dildâr güşâde (Neşâtî, G110/5)

Bülbül, neşe arzusuyla dolsa, şevklense de bu ona yakışır çünkü sevgili yine gül misali açılmıştır.

Kaside

“Matlai musarra müteaddid beyitten ve aynı kafiyede söylenen manzumenin adıdır.”

Nâz u şiveyle ki âgûşuma cânâne gelir
Sîneyi kalbi geçüp tâ harem-i cânâ gelir (Nedîm, K15/1)

Naz ve işveyle sevgili kucağıma gelir. Göğsümdeki kalbimi geçip ta canımın haremine gelir.

Göz uciyla ‘âşika geh lutf ider gâhi ‘itâb
Bir su’âle yer komaz ol gamze-i hâzır-cevâb (Nef‘î, 55/40)

Göz ucuyla kâh âşığa lütfeder kâh onu azarlar. O hazırcevap gamze bir soruya yer bırakmaz.

Dedi ki bir iki beytü’l-kasîde kim olmuş
Onunla hazret-i sadr-ı güzîne midhatkâr (Nedîm, K7/35)

Dedi ki bir iki beytü’l-kaside ki onunla seçkin sadrazama medhedici olmuş.

Divan edebiyatında “hamamları, hamamdaki güzelleri öven şiirlere “hammamiye” denilmektedir. Nedim’in hamamda gördüğü bir güzelle konuşmasını anlatan kasidesi “hamamnâme” türünün edebiyatımızdaki en güzide örneklerinden biridir.

Başla şimden sonra ey Nef‘î du‘â-yı devlete
Bir du‘â et kim ola hüsn-i kabûlün mazharı
Eyleye tâ Hüsrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb
Eşheb-i zer pâlehang-i subh ile cevlângeri (Nef‘î, K14/61-62)

Ey Nef‘î, şimdiden sonra devlete duaya başla. Bir dua et ki kabulünün güzelliğine nail olsun. Doğunun ve batının uğurlu padişahı sabahın altın dizginli eşheb atı ile dönüp dolaşsın.

Bu devr içinde benem pâdişâh-ı mülk-i sühan
Bana sunıldı kasîde bana virildi gazel (Bâkî, Mt/13)

Bu devirde söz mülkünün padişahı benim. Kaside bana sunuldu, gazel bana verildi.

Kaside-i Tebrikiyye

“Bir memuriyete tayin olunmak, rütbesi terfi edilmek, vazifeyle gönderildiği yerden dönmek gibi vesilelerle yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Enderûnlu Fâzıl’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Ey şerefdâde-i ashâb-ı rakam hoş geldin
Kerem âmûhte-i ehl-i kerem hoş geldin (Enderûnlu Fâzıl)

Ey rakam ashabının şeref vereni hoş geldin, kerem ehlinin bilge kişisi hoş geldin.

Kaside-i Tevdiyye

“Hürmetkarlardan yahut sevdiklerden birinden ayrılma münasebeti ile yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Eylesem Hazret-i Zîşâne vedâ‘
Sanurum kıldı beden cane vedâ‘ (Enderûnlu Fâzıl)

Şan sahibi hazrete veda eylesem, beden cana veda etti, sanırım.

Kudumiyye

“Padişahlarla büyük adamların muharebe veya herhangi bir vesile ile gittikleri yerlerden dönmeleri veya memuriyyet vesaire ile bir yere gelmeleri münasebeti ile yazılan şiirler hakkında kullanılır bîr tabirdir.”

İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân
Reşk-i bâg-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân
Şâdmân oldu bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken’ân
Rûşen oldu açılıp dîde-i Ya‘kûb-ı emel
Demidür menzil-i ‘işret ola Beytü’l-ahzân (Bâkî, K2/1-3)

Cihan sultanının ayağı şehri şereflendirdi, İrem bağı ve cennet bahçelerini kıskandırdı. Kenan ilinin piri Hz. Yusuf'a kavuşmakla nasıl mutlu olduysa, ihtiyar dünya da bugün öyle mutlu oldu. Emel Yakub'unun gözü açılıp görür oldu, hüznün evinin işret yeri olması zamanıdır.

Nice dem derd ile dem-beste kalup gonca-sıfat
Bagrumuz delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân
Hamdüli’llâh visâl-i Şeh-i ferhunde-hısâl
Kalbümüz açdı yine niteki verd-i handân (Bâkî, K2/8-9)

Nice vakit gonca yüzlü dertle soluğu kesilmiş kalıp ayrılık ateşinin mihneti bağrımızı delmişti. Kutlu huylu şaha kavuşmak hamdolsun gül yaprağı gibi yine kalbimizi açtı.

Bâreka’llâh zehî Pâdişeh-i ‘âdil kim
Şarkdan garba degin buldı cihân emn ü emân (Bâkî, K2/33)

Maşallah ne güzel adil padişah ki doğudan batıya değin dünya emniyet buldu.

Kıta

“İki beyitten ibaret nazım parçasına verilen addır. Ekseriya birinci ve üçüncü mısraları serbest, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli olur.”

Sana ey nûr-ı mücessem nice teşbîh edeyim
Yok iken vech-i şebah tâze nihâl-i çemeni
O bulur câme-i sebzîn-i varakla revnak
Sen ise ahsen olursun çıkarıp pîreheni (Kemâlpaşazâde İbn Kemâl)

Ey cisimleşmiş nur, hiçbir benzer yanı yokken taze çimen dalını sana nasıl benzeteyim. O yaprak yeşili elbisesiyle güzelleşir, sen ise gömleğini çıkardığında daha güzel olursun.

Yârab ne eksilirdi derya-yi izzetinden

Peymâne-i vücûde zehr-âb dolmasaydı
Âzade-ser olurdum âsib-i derd ü gamden
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı (Ziyâ Paşa)

Ya Rab vücut kadehine acı su dolmasaydı izzet denizinden ne eksilirdi. Dert ve gam belalarından rahat olurdum ya dünyaya gelmeseydim ya aklım olmasaydı.

Lebdeğmez

“Huruf-ı şefeviyeye (dudak harfleri) denilen sesli harflerden sonra okunmaları dudakların değmesi ile kabil olan ‘b, p, i, m, v’ harfleri bulunmayan manzumeye verilen addır.” Kelime Ahmet Remzî Dede’nin bir dörtlüğüyle örneklendirilmiştir.

Çekil gayretle uzlet köşesine
Azîz ol derd-i şöhretten cüdâ ol
Dokunmaz leb lebe Remzî okurken
Dehân-ı dilbere nükte nümâ ol (Ahmet Remzî Dede)

Gayretle uzlet köşesine çekil, şöhret derdinden uzaklaşarak aziz ol. Remzi dudak dudağa değmez, okurken dilber ağzına nükteler gösteren ol.

Lügaz

“Bilmece yerinde kullanılır bir tabirdir. Eski divanların çoğunda bunlardan birkaç tane bulunduğu gibi halk dilinde de hece vezni ile tertip edilmiş olanları vardır.”

Bir küçücük fiçıcık
İçindedir turşucuk (Limon)
İçinde turşucuk olan bir küçücük fiçıcık.

Halletmediler bu lûgazın sırrını kimse,
Bin kâfile geçti hükemâdan, fuzalâdan (Ziyâ Paşa, TB IV)

Bu dünyadan binlerce faziletli kişi ve bilgin geçtiği halde bu bilmecenin sırrını hiç kimse çözemedi.

Mahlâsname

“Şiire yeni başlayana tanınmış şairlerden biri tarafından mahlas verildiğine dair yazılan manzume hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Eşref Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Hemîşe mahlâs-ı pakiyle mısra‘-ı ömrün
Kıla nemîka-i teyyide Hûda tenmîk (Eşref Paşa)

*Hûda pak mahlasıyla ömür mısranı sağlam mektuba daima güzel yazsın.*³¹⁵

Mani

“Halk edebiyatı nazım şekillerinden birinin adıdır. 4 heceli ve 4 mısralı yahut 7+7 heceli ve iki mısralı olur. 1,2 ve 4. mısraları kafiyeli, 3. mısraları serbesttir. Manilerde ekseriya yarım kafiye kullanılır.”

Öyle mi halim felek
Dil bilmez zalim felek
Kestin can bahçesinden
İki nihelim felek

³¹⁵ Gerçek adı Mehmet Kemal olan Namık Kemal’e “Nâmık” mahlasını veren kişi, Eşref Paşa’dır. Eşref Paşa’nın şaire mahlasını verdiği bu manzume “Kıta-i tahallusiye” ismini taşımaktadır.

Mersiye

“Birinin ölümü üzerine duyulan teessürü anlatmak için yazılan manzumeye verilen addır.”

Ey serîr-i ibtilâya şâh-ı bî-efser Hüseyin
Ser fedâyân-ı tarîk-ı kurbete server Hüseyin (Tâhirü'l-Mevlevî)
Ey ibtila tahtının taçsız şahı Hüseyin, kurbet yolu fedailerinin başı Hüseyin.

Budur bir vak‘a-i mâtem-fezâ kim olmayan dil-sûz
Meger İbn-i Ziyâd ü yâ Yezîd ü İbn-i Mülcemdir
Kemîne bende-i Âl-i ‘Abâyız kavm-i Süfyâna
Demâdem la‘net etmek farzdır hem farz-ı akdemdir (Ziyâ Paşa, s.119)
Bu matem dolu bir vakadır ki yüreği yanmayan ya İbn Ziyad ya Yezid ya da İbn Mülcemdir. Aciz ehl-i beyt kullarıyız, her an Süfyan kavmine lanet etmek farzdır hem de en önemli farzdır.

Kufe valisi İbn Ziyad, Aşura vakasında İmam Hüseyin ve beraberindekilerin şehadetinde önemli rol oynayan Emevi komutanlarından biridir. İbn Mülcem ise, Hz. Ali'nin katilidir.

Mâh-ı Muharrem oldu meserret haramdır
Mâtem bu gün şerî‘ata bir ihtirâmdır (Fuzûlî, Mersiye-i Fuzûlî/7)
*Muharrem ayı geldi, sevinmek haramdır, bugün matem tutmak şeriata bir saygıdır.*³¹⁶
Bir dahî sen de cihâna bakma ey çeşm-i ümîd
Dem-be-dem kan ağla kim Sultân Selîm oldu şehîd (Aynî, Musammatlar, Terci-i Bend I/6)
Ey ümitli göz bir daha sen de dünyaya bakma, her vakit kan ağla ki Sultan Selim şehit oldu.

Mesnevi

Sözlükte “Her beyti ayrı kafiyeli manzumeye verilen addır.” diye mana verilen kelime için Hakânî'den alıntı yapılmıştır.

Tîz geçirdi nereden itse güzer
Nakd-ı ömr güzerân idi meğer
Gelse refîkâ kad-ı muhteremi
Güviyâ arzı dürrerdi kademi (Hilye-i Hakânî, Ve kale ebu hüreyre ma reeytü ahaden esra'a min resulillah fi meysihi fe keenmel arzu tutva leh/9-10)
Nereden geçse çabucak geçirdi, meğer ömür sermayesi geçici idi, muhterem boyu yürüse sanki yeri dürrerdi.

Medhiye

“Büyüklerden birini medh ü sena için yazılan manzumeye verilen addır.” Kelime Sürûrî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kendü gibi bulur o da şöhrat Sürûriya
Mahdûm-ı feyzmendi ki Râ'if Efendidür (Sürûrî, K45/13)
Ey Sürûrî, feyizli oğlu Raif Efendi kendi gibi şöhrat bulur.

³¹⁶ Öge, *Bektaşî Şairleri Antolojisi*, 195.

Mısra

“Tam bir vezin ölçüsünde tanzim edilmiş söz yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Olmya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi (Muhibbi, G2627/1)

Dünyada bir nefes sıhhat gibi bir devlet yoktur.

Nâ-mübârek kademi Nil ü Fıratı kurutur (Âgâh)

Mübârek olmayan ayağı Nil ve Fırat'ı kurutur.

Muamma

“Bilmece nevilerinden birinin adıdır. Yine bilmece nevilerinden biri olan ‘Lugaz’ ile bunun farkı lugazın her şeye, muammanın ise insan ismine delalet etmesidir.”

Yokdur anun gibi bir fenn-i lezîz

Zihnin ehl-i dilün eyler teşhîz

Mülk-i İrânda be-gâyet makbûl

Bilmeyen şâ ‘ir olur pek medhûl

Bunda nâdir bulunur erbâbı

Bilürüz adı çıkan ahhâbı

Pederünden anı tahsîl idegör

Bil mezâyâsını tekmîl idegör (Sünbülzâde Vehbî, Lûtfiyye-i Vehbî/305-308)

Onun gibi lezzetli bir ilim yoktur, gönül ehlinin zihnini kuvvetlendirir. İran ülkesinde çok makbuldür, bilmeyen şairler ayıplanır. Burada erbabı nadir bulunur, adı çıkan dostlar kimdir biliriz. Pederinden onu tahsil et, meziyetlerini bil, tekmil et.

Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine

Nâmım yazıldı her varak-ı tâb-nâkine (Nâmık Kemâl)

Gülün temiz kalbine bir damla su düşünce, parıltılı yapraklarının her birine adım yazıldı.³¹⁷

Sözlükte “karışık gösterilen ve gizlenen şey” manası verilen muamma, remz ve ima yolu ile yani dolaylı olarak, işaretle bir isme işaret eden sözdür. Şairin şiirinde bir ismi gizlemesine “tamiye”, bu gizlenen isme ise “muamma” adı verilmektedir.³¹⁸

Muamma, zeka ve yetenek gerektiren bir tür bilmece veya şiirsel bir oyundur. Lugaz da muammaya benzemektedir ancak muamma yalnız insan adları için yazılmaktayken lugazda herhangi bir şey konu edilmektedir.³¹⁹

Muhammes

“Beş mısralı nazımlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunlarda müseddeslerde olduğu gibi, ilk bendin son beyti tekerrür eder veya her bir bend bir müstakil mesnevi beyti ile sona erer.”

Bu gülsitânda benümçün ne gül ne şebnem var

Bu çarşuda ne dâd ü sited ne dirhem var

Ne kudret ü ne tasarruf ne biş ü ne kem var

Ne kuvvet ü ne ta‘ayyün ne zahm ü ne merhem var

Bu kâr-hânede bilsem neyüm benüm nem var? (Nâbî, Muhammesler1/I)

³¹⁷ Gül (گل) (g-l) kelimesinin kalbi, ortası demektir. Ortasına mâ (م) (m, elif) düşmesi ile “Kemal” (كامل) ismi ortaya çıkar.

³¹⁸ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 289.

³¹⁹ Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muamma* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), s.12.

Bu gülbahçesinde benim için ne gül ne şebnem var, bu çarşıda ne alışveriş ne dirhem var, ne kudret ne tasarruf ne az ne çok var, ne kuvvet ne itibar ne yara ne merhem var, bu karhanede(dünyada) bilsem benim neyim var.

Muharrremiyye

Sözlükte “Hicri ve kamerî senelerin yıl başı ve ilk ayı olan muharrem münasebeti ile şairler tarafından yazılıp büyüklere sunulan manzumeler hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Enderûnlu Vâsîf’tan alıntı yapılmıştır.

Sâl u bahâr tev’em olup pîş-gâhuna
Tebrike geldi ey şeh-i dâna mübârekî
Bu sâl-ı nevde şâhed-i bahtun be-yümn-i Hak
Basdı zemîn-i meymenete pâ mübârekî (Enderûnlu Vâsîf, K19/27-28)

Ey bilgili sultan, yıl ve bahar ikiz olup birlikte beni tebrik etmeye geldi. Bu yeni yılda bahtının şahidi Hakkın bereketi mübarek ayağını uğur zeminine bastı.

Murabba

“Dörder mısradan müteşekkil bendlerle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime Nâmık Kemâl’in bir dörtlüğüyle örneklendirilmiştir.

Memleket bitdi, yine bitmedi hâlâ sen, ben
Bize bu hâl ile bizden büyük olmak düşmen
Dest-i a’dâdayız; Allah için, ey ehl-i vatan
Yetişir terk edelim gayri hevâ vü hevesi (Nâmık Kemâl, Murabba)

Memleket yok oldu fakat hâlâ sen ben davası bitmedi. Bu durumda bize bizden büyük düşman olmaz. Ey vatanseverler, düşmanın eline düşmüşüz, Allah için artık yetişir, bencilliği, bütün tutkuları terk edelim.

Mutarraf Tahmis

“Gazelin birinci ve ikinci mısraları arasına üçer mısra ilavesi sureti ile yapılan tahmisler hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Antepli Aynî’den alıntı yapılmıştır.

Halk içinde mu‘teber bir nesne yok devlet gibi
Mansıbı derd ü meşakkat râhatı mihnet gibi
Ni‘meti nikmet bu dehrin ‘izzeti zillet gibi
Ekl ü şürbi cân u cisme sıklet ü ‘illet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi (Antepli Aynî, Tahmisler 5/1)

Halkın gözünde devlet gibi itibarlı bir nesne yoktur. Makamı dert ve sıkıntı, rahatı eziyet gibidir. Bu devrin nimeti ceza, şerefi hakirlik gibidir. Yeme içmesi beden ve cana ağırlık ve hastalık gibidir. Dünyada bir anlık sağlık gibi mutluluk bulunmamaktadır.

Mü‘cem

“Ebced hesabı ile yazılan tarihlerin noktalı harfleri hesab edilen nevi hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Târîh-i sâl-i bedî‘ mu‘cem yazup didüm
Hüzni rakamla itdi müverrihliğe heves (Sürûrî, T119/2)

*Ender yılın tarihini noktalı harflerle yazıp “Hüzni rakamla tarihçiliğe heves etti.” dedim.*³²⁰

Bu tarih beyti, Sürûrî'nin, Hüznî mahlasını aldığı tarih için yazılmıştır. Bu tarihten sonra şair, manzum tarih düşürmeye başlamış, artık manzum tarih düşürme sanatı şairin edebi kişiliğinin en belirgin özelliği haline gelmiştir.³²¹

Mülemma'

“Başka dillerden alınan parçalar bulunan, iki veya üç dilde yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu türlü manzume yazmaya ‘telmi’ denilir.” diye mana verilen kelime için Cevdet Paşa ile Fuzûlî'den alıntılar yapılmıştır.

GAZEL

O şehsuvâra ki sertâc ola bu Avrupa saç
Sezed begired eger ez-diyar-ı Mısır harâc
O mehlîkâya bütün halk müşterî ammâ
Kî ez-metâ ‘-ı visâleş hemi sitâned bâc (Cevdet Paşa, Gazel-i Mülemma 34/1-2)

O usta biniciye bu Avrupa saç taç olsun. Eğer Mısır ülkesinden haraç alacak olursa, o ay yüzlüye bütün halk müşteri ama kavuşma metaından vergi alınmaktadır.

Kad enâr el-aşkî li'l-‘uşşâkı minhâci'l-hüdâ
Sâlik-i râh-i hakikat aşka eyler iktidâ (Fuzûlî, G1/1)

Aşk, aşıklara hidayet yolunu aydınlatınca, hakikat yolunun yolcusu aşka uyar.

Münacat

“Cenab-ı Hakkın af ve mağfiretini niyaz yollu yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Şînâsî'den alıntı yapılmıştır.

Bî-nihâye keremi âleme şâmil mi değil
Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil
Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noxsânı
Ya anın kahrına gâlib mi değil ihsânı
Sehvine oldu sebeb acz-i tabî-i kulunun
Hem odur âlem-i ma'nîde şefî'-i kulunun
Beni afv eylemeğe fazl-ı ilâhesi yeter
Sanma hâşâ kerem-i nâ-mütenâhisi biter (Şînâsî, Müntahabât-ı Eş'âr/17-20)

Sonsuz keremi âleme şâmil mi değil, yoksa âlemde kulu âleme dahil mi değil. Kulunun zafına nispet noxsanı çoksa ya ihsanı onun kahrına galip değil mi? Kulunun tabi aczi hatasına sebep oldu, mana aleminde kulunun şefaatchisi odur. Beni affeylemeye onun ilahi fazlı yeter, sanma haşa onun sonsuz keremi biter.

Müseddes

“Altı mısralı nazımlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde tanımlanan kelime İzzet Molla'dan alıntılanan beyitlerle örneklendirilmiştir.

³²⁰ “Tarih-i mu'cem”, bir mısra, beyit veya cümledeki noktalı harflerin ebced hesabı ile toplamının gösterdiği tarihtir.

³²¹ Rıdvan Canım, “Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûrî”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2009, 13, 2): 107.

Eylemem töhmetüm inkâr o degül feryâdum
Dest-i vüs‘umda mıdur hilkat-i mâder-zâdum;
Hâşâ lillah ki benüm re’yüm ola icâdum;
Yazmaga, bozmaga kâbil mi degüldür adum;
Müsâ‘id kıl yog ise lütfuna isti‘dâdum;
Sana güçlük mi var ey şâh-ı kerem-mu‘tâdum (İzzet Molla, M/21)

Töhmetimi inkar etmem, feryadım onun için değil, yaradılış huyum kudret elimde midir? Haşa, icadım benim düşüncem ola, adımı yazmaya bozmaya kabil değildir? Lütfuna istidadım yoksa müsait kıl, ey kerem sahibi sana bunu yapmak için güçlük mü vardır?

Müsemmat

“Dört mefailun yahut müstefilun gibi cüzleri tekrarlanan vezinlerden tanzim edilen şiirlere verilen addır. Araplar bizim ‘murabba’, ‘muhammes’, ‘müseddes’, ‘terkib-i bend’ ilâh. dediğimiz şekillerin hepsine birden ‘Müsammat’ derler.”

Beni cândan usandırdı
Cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan
Murâdım şem’i yanmaz mı (Fuzûlî, G264/1)

Yar beni candan usandırdı, cefadan usanmaz mı? Ahımdan felekler yandı, muradımın mumu yanmaz mı?

Müsemmat Semai

“Her beyti dört parçadan ibaret halk şiirleri hakkında kullanılır bir tabirdir. Diğer semailerin vezin ve şekilce aynıdır.” Kelime Tokatlı Nuri’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Hakikat câyıdır cânâ bizim meyhânemiz şimdi
Sirişk-i âşikân-âsâ dolar peymânemiz şimdi (Tokatlı Nuri, Musammat Semai/1)

Ey sevgili bizim meyhanemiz şimdi hakikat yeridir, kadehimiz şimdi aşıkların gözyaşları ile dolar.

Müstezat

“Mısraların sonuna vezinli ve kısa bir parça ilavesi suretiyle meydana getirilen türler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ey şûh-ı kerempîşe dil-i zâr senindir
Yok minnetin aslâ
Vey kân-ı güher anda ne kim var senindir
Pinhân u hüveydâ
Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var
Gül goncasısın gûşe-i destâr senindir
Gel ey gül-i ra‘nâ (Nedîm, Gazel Mzd2/2)

Ey cömert güzel, ağlayan gönül senindir, ama senin asla minnetin yok ve ey mücevher madeni onda gizli ve aşık ne var ise hepsi senindir. Sen meclise geldiğinde yer mi bulunmaz, baş üstünde yerin vardır. Gel ey güzel gül, gül goncasısın, sarığımın köşesi senindir.

Bülbül; yetişir bağrımı hûn etdi figânın

Zapt eyle dehânın
Hançer gibi deldi ciğerim tiğ-i zebânın
Tesîr-i lisânın (Keçecizâde İzzet Molla)

Bülbül, feryadın bağırımı kana buladı, yeter ağzını zapteyle artık. Kılıç gibi olan dilin, lisanının tesiri ciğerimi hançer gibi deldi.

Çekiç altında muhakkar ezilir günlerce
Bir demir parçası bir tîg-i mehîb olmak için
Sonra yatmakla geçer ömrü niyâmında bütün

Ne hazîn işkence! (Tevfik Fikret, Rubâb-ı Şikeste, Çelik)

Bir demir parçası heybetli bir kılıç olmak için çekiç altında günlerce horlanarak ezilir de sonra bütün ömrü kınında yatmakla geçer, ne hüznü işkence.

Müşattar

“Mısraları arasına ayrıca ikişer mısra ilâvesi sureti ile meydana getirilen manzumeler hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Hüseyin Siret’ten alıntı yapılmıştır.

“Ehvâl-i- âkibetle perâkende fikretiz”

Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz

Asâyîş-i cihânî mekâbirde seyredip

“Âsudegân-ı âleme baktıkça râhatız” (Hüseyin Siret’in gazeline Tahir Olgun’un yaptığı teştir) (Edebiyat Lûgâti)³²²

Akıbetin ahvaliyle darmadağın bir düşünceyiz, geleceği görenlere bir ibret levhasıyız, dünyanın asayişini kabirde seyredip alemin huzuruna baktıkça rahatız.

Na‘t

“Hazret-i Peygamberin medhine dair yazılan manzumeler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Cânım kurbân olsun senin yoluna

Adı güzel, kendi güzel Muhammed

Gel şefâ‘at eyle kemter kûluna

Adı güzel kendi güzel Muhammed (Yunus Emre)

Adı güzel, kendi güzel Muhammed, canım senin yoluna kurban olsun. Adı güzel, kendi güzel Muhammed, gel günahkar kuluna şefa‘at et.

Nefes

“Bektaşî tekkelerinde hususi bestelerle okunan nükteli zarif, az laubali ve müstehzi manzum sözler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Benim adım dertli dolap,

Suyum akar yalap yalap

Böyle emretmiştir Çâlâp ,

Onun için ben inlerim (Yunus Emre)

Benim adım dertli dolap suyum parıl parıl akar, Allah böyle emretmiştir ki onun için ben inlerim.

Ben yürürüm yana yana

³²² a.g.e., 152.

Aşk boyadı beni kana
Ne âkilim ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi (Yunus Emre)

Ben yana yana yürürüm, aşk beni kana boyadı, ne akıllıyım ne de divane gel beni aşk neyledi gör.

Şâh Hatâyî'm, nedir halin?
Dua edip kaldır elin.

Kese gör gıybetten dilin,
Cümlemiz yeksân dediler (Hatâyî)

Şah Hatayi, halin nedir, dua ederek elini kaldır, dilini de gıybetten koru, hepimiz aynıyız, dediler.

Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhîdden ayrılmadım Allâh bir (Muallim Nâci, Mezar taşında yazılı)

Hakk'a taparım, yürekten bağlılığımı arz ettiğim kapı birdir. Bir nefes tevhitte ayrılmadım, Allah birdir.

Nevruziye

Sözlükte “Nevruz münasebeti ile yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Re’fet Bey’den alıntı yapılmıştır.

Hayât-ı tâze verip dehre makdem-i Nevrûz
Hoşa, erişdi meşâm-ı deme dem-i Nevrûz
Terâvetiyle yüzü güldü gonce-i bâğın
Olunca mazhar-ı feyz ü mükerrem-i Nevrûz
Harîm-i bâğ o kadar cilve-rîz-i şevk olmak
Ki görse bağ-ı behişt ola mahrem-i Nevrûz (Re’fet Bey)³²³

Nevruz vaktinin güzel kokulu bir ana erişmesi yani nevruzun adım atışıyla zamanın yeniden hayat bulması ne hoştur! Nevruzun kutlu bereketine kavuşunca, bahçedeki goncanın tazeliği ile yüzü güldü. Bahçenin haremindedir bu kadar mutluluk cilvelerinin yapıldığını cennet bahçesi görseydi, nevruzun haremine girerdi.

Nutuk

“Sofiyeye daha ziyade Bektaşiler arasında ‘şeyh sözü’ yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Rızâ divânının tab’ıyla revnak geldi âfâka
Basıldı penç-i defter na’t ü nutkı İbn-i Neccârın (Bursalı Şeyh Zâik, Tarihler 152/7)

*Rıza divanının basımıyla ufuklara parlaklık geldi. İbni Neccar’ın nat ve nutkunun beş defteri basıldı.*³²⁴

Evvel (Tevhid) sürer mürşit dilinden
İrişir canına fazlı Hüdanın
Kurtulursun emarenin elinden
İrişir canına fazlı Hüdanın (La)

³²³ Olgun, *Edebiyat Lûgati*, 98

³²⁴ Beyit, Beşiktaşlı Neccarzâde Şeyh Rızâ’nın basılan divanına Bursalı Şeyh Zâik’in düşürdüğü tarihtir.

Rahşiyye

“At için yazılan kaside ve mersiyeler hakkında kullanılan bir tabirdir.” Kelime Nef’î’den alıntılanan beyitlerle örneklendirilmiştir.

Bâreka’llâh zihî rahş-i hümâyûn-sîmâ

Ki komış nâmını Sultân-ı cihân Bâd-i sabâ (Nef’î, K17/1)

Maşallah, ne güzel sultanın atına ki ismini cihan sultanı “Saba Rüzgarı” koymuş.

Zihî semend-i mülâyım ki hüsn-i refâtı

Unutturur dil-i ‘uşşâka cilve-i yârı (Nef’î, K45/1)

Ne güzel, yumuşak huylu çevik bir at ki gidişinin güzelliği âşıkların gönlüne yârin cilvesini unutturur.

Ramazaniyye

“Teşbibinde ramazan münasebetiyle yazılan kasideye verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Pakalın’ın “ramazaniyyelerin en meşhur ve parlak” olarak nitelediği Sâbit’in ramazaniyyesinden alıntı yapılmıştır.

Yevm-i şek sohbetine şira sıkarken yârân

Sıkboğaz itdi basup şahne-i şehir-i ramazân

Kaldurup keffe-i mizânını nûn-ı şeytân

İktisâb emrine bidâ’ itdi mübârek ramazân (Sâbit, K45/1-2)

Yaran yevm-i şek sohbetine başlamışken, ramazan ayı bekçisi basıp onları sıkboğaz etti. Şeytan terazinin kefesinden kendi ağırlığını kaldırıncaya, mübarek ramazan kazancı başladı.

“Yevm-i şek” diye tabir edilen gün “Şaban-ı şerifin otuzuncu günü, Ramazan olduğu sanılan ancak hilal görülmedikçe oruç tutulması uygun olmayan gün” diye bilinmektedir.³²⁵

Rubaî

Sözlükte “Dört mısralı ve birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli nazım şekline verilen addır. Rubaiye ‘terane’ ve ‘dü beyt’ de denilir.” diye mana verilen kelime için Mahmûd Celâleddin Paşa’dan bir dörtlük alıntılanmıştır.

Ey rûy-ı nigâr sanma senden dûrum

Her yerde seni görmeğe ben mecburum

Pervâne-i envâr-ı cemâlin olalı

Sensin der isem cümle cihân ma‘zûrum (Damad Mahmûd Celâleddin Paşa,

R98)

Ey sevgilinin yüzü senden uzak olduğumu zannetme. Ben her yerde seni görmeye mecburum. Yüzünün ışığının pervanesi olduğumdan beri, bütün dünya mazurum dersem, o sensin.

Sâkiname

“Sâki ve şarabın medhi ile sakiden şarap isteğine dair divan şairlerinin yazdıkları manzumeler hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Sâkî dut elüm ki haste-hâlem

Gam reh-güzerinde pây-mâlem

³²⁵ Abdullah Yeğin, *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat* (İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992), 773.

Saki hasta haldeyim elimden tut, gam yolunda ayaklar altında çiğnenmişim.

Sensen men-i mübtelâya gam-hâr

Senden özge dahi kimüm var

Müşkil işe düşmüşem meded kıl

Mey hırziyle belâmi red kıl (Fuzûlî, Leyla vü Mecnûn /399-401)

Benim gibi müptelaya gam yediren sensin. Senden başka kimim var? Zor durumdayken yardım et, mey tilsımı ile belamı red kıl.

Sâkî kerem eyle bî-dimâğım

Pâ-beste-i rişte-i ferâğım

Mey ver ki bu derd çâresizdir

Deryâ-yı sühan kenâresizdir (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk/530-531)

Ey saki, kerem eyle, aklım başımda değil. Ayağım vazgeçiş bağıyla bağlanmıştı. Şarap sun ki bu çaresiz bir derttir. Söz denizinin ucu bucağı yoktur.

Sâkî meded et ki müst-mendim

Bâzâr-ı belâda gam-pesendim (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk/536-537)

Saki medet et ki kederliyim, bela pazarında gam beğenim.

Sâki bize âteş-i revân ver

Ser-çeşme-i Hızrdan nişân ver (Nevres-i Cedîd, Mesneviler, Perizâd ile Civan/289)

Ey saki, bize ateş misali sürekli akan bir şarap ver. Hızır'ın çeşme başından bir işaret ver.

Sâkî çevir demâ-dem câm-ı safâ medârı

Bezm-i felekde tutsun hurşîdi şerm-sârı (Kâzım Paşa)

Saki mutluluk bahşeden kadehi sürekli çevir ki güneşi felekler meclisinde mahcupluğu tutsun.

Sâliyye

Sözlükte “Yeni yılın tebrikini ve tarihi havi olmak üzere muharremde yazılıp takdim edilen medhiyyeler hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlu Vâsîf’tan alıntı yapılmıştır.

Böyle tarih ‘arz idüp her yıl disünler şâ‘irân

Sa‘d ola Mahmud Hâna sâl-i nev ikbâl ile (Enderûnlu Vâsîf, K21/23)

Şairler, her yıl böyle bir tarih yazıp, “Yeni yıl ikbal ile Sultan Mahmud Han’a uğurlu olsun.” desinler.

Semai

“Aruzun 4 veya 2 mefailün yahut 4-4 hece ile yazılan ve kendine mahsus bestesi olan halk edebiyatı örneklerinden birine verilen addır.”

Vefâsın görmedim ol şûha meftûn olduğum kaldı

Düşüp sevdâsına âlemde mahzûn olduğum kaldı

Görüp gözyaşına rahm itmedi devletlü sultânım

Döküp âb-ı sirişki dîde pür-hûn olduğum kaldı

O şuhun vefasını görmedim, meftun olduğumla kaldım. Âlemde sevdasına düşüp de mahzun olmadığım kaldı. Devletli sultanım görüp gözyaşına merhamet etmedi, gözyaşını döküp kanlı gözüm kaldı.

Cefâ vü cevriine râzî olurdum ben ol dildârın
Ana vadettiğim cân işte medyûn olduğum kaldı
Ümidim Dertliye dermân idersen der idim hâlâ
Senin derdinle şâhım derdi efzûn olduğum kaldı (Âşık Dertli, Semâî, Vefâsın Görmedim)

Ben o sevgilinin cefa ve eziyetine razı olurdum. İşte ona vadettiğim can, borçlu olduğum kaldı. Ümidim Dertli'ye derman edersen derdim. Ey şahım senin derdinle derdi artırdığım kaldı.

Hakikat câyıdır cânâ bizim meyhânemiz şimdi
Sirişk-i âşıkân-âsâ dolar peymânemiz şimdi
Hayâl-i şem'-i hûbâna düşen ta haşre dek yana
Rûh-ı dildâr-ı cânâna döner pervânemiz şimdi (Tokatlı Nûrî, Semâî)

Ey sevgili, bizim meyhanemiz şimdi hakikat yeridir. Şimdi kadehlerimiz aşıkların gözyaşları misali dolar. Güzellerin mum hayaline haşre kadar yansın, şimdi pervanemiz sevgilinin ruhuna döner.

Sıhhatname

“Hastalanan birinin iyileşmesi münasebeti ile yazılan manzume hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime Sünbülzâde Vehbî'nin beyitleriyle örneklendirilmiştir.

Dergeh-i Hakka olup nâsiye-fersâ-yı sücûd
Turmayıp şükr ü sipâsı kılalım nâ-ma' dûd

...

Devlet-i 'ömrünü müzdâd ede her dem Bârî
Müteâyid ola dâ'im maraz-ı kalb-i hasûd (Sünbülzâde Vehbî, K40/1-10)

Hakkın dergahına alnı aşındıran secdeler edip, durmayıp sayısız şükürler kılalım. Her zaman, Allah ömür devletini uzatsın, haset eden kalbin hastalığını artırsın.

Sitayışname

“Medhiye yerinde kullanılır bir tabirdir. Sitayış medih, övme demektir. Divan şairleri bu başlık altında manzumeler yazarlardı.”

Vasf-ı şâhâne ülûvv-ü şânına rûkn-i rekîn
Bir kasîde eylemiş Ziyâ Bey âferin (Eşref Paşa, K)

Şahane vasıflı, yüce şanlı, ali rükuna, Ziya Bey, bir kaside söylemiş, ona aferin olsun.

Siyer

“Cenab-ı Peygamber'in hayatından bahseden eser yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Muallim Nâci'den alıntı yapılmıştır.

Âferîn ey siyer-nüvîs-i Habîb
Ehl-i îmânı eyledin tatyîb (Muallim Nâci, Yâdigâr-ı Nâcî, Takrizler, 6/1)

Ey habibin siyerini yazan kişi, iman ehlinin gönlünü hoş ettin, aferin sana.

Sulhiyye

“Harpten barışıklığa geçilmesi münasebeti ile yazılan türler hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Sâbit'ten alıntı yapılmıştır.

Şükr-i bâri ki be-fetvâ-yı İmâm-ı İslâm

Şerbet-i sulh helâl oldı mey-i ceng harâm (Sâbit, K41/1-2)

Allah'a şükür ki İslam imamının fetvasıyla savaş şarabı haram, barış şerbeti ise helal oldu.

Şathiyyat

“Dudaklarda bir tebessüm uyandırmak maksadiyle söylenen manzumeler hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Aşık Dertli'den alıntı yapılmıştır.

Girdâb-ı mihnette kapandın kaldın
Vermedin bir yandan ses, kara bahtım!
Anladım gâfilsin, uykuya daldın
Deli poyraz gibi es, kara bahtım!

Dert girdabına kapandın kaldın, bir yandan ses vermedin. Kara bahtım, gâfilsin anladım, uykuya daldın, kara bahtım deli poyraz gibi es.

Âlemde bir cândan korkulmaz iken
Pençenden kimseler kurtulmaz iken
Aslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirttin tilkiye pes, kara bahtım!

Âlemde bir candan korkulmazken, pençenden kimseler kurtulmazken, aslana kaplana yırtılmazken, kara bahtım tilkiye pes dedirttin.

Dertliye çıkar mı bu işin ucu
Şimdi farkedene yok altını, tuncu
Evvel beğenmezdin mesti, papucu
Verdirdin çarığa mes, kara bahtım! (Aşık Dertli, Deli Poyraz Gibi Es Kara Bahtım)

Bu işin sonu Dertli'ye çıkar mı, şimdi altını, tuncu farkedene yok. Evvel mesti, papucu beğenmezdin, kara bahtım çarığa mes verdirdin.

Şehrengiz

“Ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak şeyler hakkında yazılan şiirlere verilen addır. Engiz; Farsça koparıcı, depretili, karıştırmacı demektir.”

Habbezâ şehri-i Sitanbul'da gürûh-ı hûbân
Hüsni ile her birisi velvele-ârâ-yı cihân

Ne hoş ki İstanbul şehrinde güzeller topluluğun her biri cihanı süsleyen velveledir.

Yûsuf'a kul olayım pâdişeh-i hûbândır
Olsun İsmâ'ile de cân-ı 'azîzim kurbân

Yusuf'a kul olayım, güzel padişahdır. Aziz canım İsmail'e de kurban olsun.

Rûyumu zerd iden ayva gülünün hasretidir

Dâg-dâr etdi dili lâle-'izârım Nu'mân

Yüzünü sarartan ayva gülünün hasretidir. Lale yanağım gönli dağladı.

...

Kurda kapdırmayalım pek küçücükdür kuzulu

Koyuna girsin emîn olsun o âfetden amân

Kurda kaptırmayalım, pek küçüktür kuzulu koyuna girsin, o afetten aman emin olsun.

Pek cefâkâr degil gerçi vefâlı biliriz

Harcana lîk vefâ etse nukûd-ı yârân (Sünbülzâde Vehbî, K53/1-10)

Vefalı biliriz ancak pek vefakâr değil gerçi, yârların nakitleri yetse de harcansın.

Şitaiyye

“Kıış vesilesi ile ve soğuklar tasvir edilerek yazılan kasidelere verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Enderûnlu Fâzıl’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Verdi eyyâm-ı şitâ kuvve-i hurşide fütûr
Perde-i ebri kûşâd eyliyemez pençe-i nûr (Enderûnlu Fâzıl)

Kıış günleri güneşin kuvvetine bıkkınlık verince ışığın pençesi bulut perdesini açamaz.

Tardiyye

“Beşinci mısraı, birinci bendin dört mısraıyla kafiyeli olmayan ‘muhammes’ hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Şeyh Gâlib’ten alıntı yapılmıştır.

Tardiyye

Bir şâha esîr oldı kim dil

Her bendesi Kahramân-ı kâtil

Gamzeyle sitemde lâ’li yek-dil

Bîgâne nigâhı kana mâil

Tîr-i gamı cânâ âşnâdır

Gönül, her kölesi katil bir kahraman olan şah misali bir güzele esir oldu.

Onun yan bakışı ile dudağı sitemde gönüllü, ilgisiz bakışı kana meyilli, gam oku cana tanıdık.

VI

Gâlib gibi sad hezâr meftûn

Sahrâ-yı mahabbetinde Mecnûn

Olmaz yine kimse zâr u dilhûn

Her cevrine ehl-i derd memnûn

Ammâ ki ne çâre bî-vefâdır (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk,

Tardiyye/1,4)

Gâlib gibi, bin bülbül tutkun, muhabbet çölünde Mecnun, yine kimse kederli ve inleyen olmaz. Her derdine dert ehli memnun ama ne çare ki vefasızdır.

Tarih

“Harfleri ebced hesabınca bir hadisenin vuku bulduğu seneyi gösterir bir cümle, yahut bir mısra veyahut bir beyt tertip edilmesi yerinde kullanılan bir tabirdir. Bu da bedi‘ sanatlarından sayılır.” şeklinde anlam verilen kelime için Tâhirü’l-Mevlevî, Sürûrî, Seyyîd Vehbî ve Ziyâ Paşa’nın beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Yâd-ı ân-ı vefâtı olmak için

Beyt-i âtî çekildi imlâye

Rûh-ı Safvet edüp de azm-i â’lâ

Aldı ecel Rızâyı Rahmâne (Tâhirü’l-Mevlevî, Rıza Safvet Beyin ölümü için)

Vefat anını hatırlamak için gelecek beyit imlâya çekildi. Safvet’in ruhu yüce olduğundan ecel Rıza’yı Rahman’ın yanına aldı.

Kırkları her hâlde Mevlâ mu’îni eyleye

Sini kırk oldı Cenâb-ı Şeh Selîmin bu sene (Sürûrî) (M.1800, DS/21)

Mevla her durumda kırkları yardımcısı eylesin. Padişah Selim hazretlerinin yaşı bu sene kırk oldu.

Bir cum'a günü şevket ile Sultân Osmân oldu şâh (Sürûrî) (1168)

Bir Cuma günü Sultan Osman haşmetle padişah oldu.

Rezm ile İslâmiyân bozdu France ceşşini

Eyleyip cumhuru nâbud aldı Mısır'ı şeh Selîm (Sürûrî) (1216)

İslam ordusu savaşıarak Fransız ordusunu dağıttı. Sultan Selim, çoğunu perişan eyleyip Mısır'ı ele geçirdi.

1216 senesinde Mısır'ın Fransızlardan kurtarılışı üzerine düşürülen tarihtir.

Terkedip gittin nihâyet kimsesiz evlâdını

Ayrılmış mehr-i bi-pâyânımın ahar sonu

Nûh felekten gûşuma târih-i menkûtun gelir

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu (Tâhirü'l-Mevlevî) (1346)

Evladını kimsesiz bir halde bırakıp gittin, sonsuz mehrimin akibeti ayrılmış, dokuz felekten kulağıma menkut tarihin gelir, anne elli yaşından sonra sonra oğlunu öksüz koydun.

Olup efser-ribâ-yı cim şeh-i 'âlem didüm târih

Kılıçla geldi miftâh-ı Revân bâb-ı hümâyûna (Seyyîd Vehbî, T10/21) (1137 eksiltili tarih)

Alemin şahı olan Sultan Ahmet, bir tacı daha alınca tarihini dedim ki: Revan'ın anahtarı Bab-ı Hümayun'a kılıçla geldi.

Her âlemin sinîn ü tevârîhi muhtelif

Her bir zemînde başka hisâb üzeredir zamân (Ziyâ Paşa, TBII/9)

Her âlemin yıl ve tarihleri çeşitlidir. Zzaman her bir zeminde başka hesap üzeredir.

Tazarruname

“Bir şey istemek için kendini alçaltıp yalvararak yazılan tezkire, mektup ve manzumeler hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Harpûtî Ahmed Ferit'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Rahm kıl Yârab bana ism-i Rahîmin aşkına

Nâra yakma cismimi huld u naîmin aşkına (Harpûtî Ahmed Ferit)

Yarabbi, rahim sıfatının aşkına bana merhamet eyle. Ebedi nimetin aşkına bedenimi ateşte yakma.

Taziyetname

“Ölüm gibi bir musibete uğrayana teselli maksadı ile yazılan mektup hakkında kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Muallim Nâci'den bir beyit alıntılanmıştır.

İlâhî değildir sözüm iftihâr

Tesellîye mâder için bir medâr (Muallim Nâci, Zâtü'n-Nitâkayn Yâhud İbnü'z-zübeyr/265)

Ey Rabbim, sözüm bir övünme değildir, teselliye kaynak için bir dayanak değildir.

Tehlil

“Lâilâhe illâllah kavlı-i şerifini zikretmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Şairler bu başlıkla şiirler de yazarlardı. Bu itibarla edebiyat tabirlerinden de sayılır.” denilen kelime için İsmail Safa ve Şinâsî'den alıntı yapılmıştır.

Zâtım benim ey zâtına hüccet olan Allâh

Ey varlığı varlık ile müsbet olan Allâh

Ey, varlığım varlığına delil olan Allah! Ey, varlığı varlıklarla ispatlanan Allah!

Evhâma hakâik olamaz münkeşif ammâ

Zulmetler ider kalbime envârını îmâ

Vehimler gerçekleri açıklayamaz ama karanlıklar kalbime nurlarını işaret eder.

Manzûrum olan hey‘et-i mecmû‘a-i zerrât

Bir nâ-mütenâhîliği itmekdedir isbât

Gördüğüm zerreler topluluğunun hepsi, bir sonsuzluğu ispat etmektedir.

Daldıkça temâşâ-yı mesâbîh ile fikre

Mecbûr olurum her gice tesbîh ile zikre

Her gece yıldızları düşünerek seyretmeye daldığım zaman, seni zikretmeye mecbur olurum.

Sensin getiren gördüğüm eflâki vücûda

Sensin beni meyyâl kılan hâk-i sücûda

Gördüğüm bu felekleri var eden sensin. Beni secde toprağına meyilli yapan da sensin.

Bir zerre kalırsa bu semâvâta göre arz

Bi’n-nisbe demek etmeliyim kendimi yok farz

Eğer dünya, göklere nispeten bir zerreyse ben kendimi yok farz etmeliyim.

Mahdûd iken insandaki ‘akl ey ulu Yezdân

Olmaz mı bu pâyânsız olan mülküne hayrân

Ey ulu Allahım! İnsandaki akıl sınırlı iken, bu sonsuz mülk karşısında şaşırıp kalmaz mı?

Bi’l-farz kabûl etmese de ‘akl, tenâhî

Bir cüz’ü kalır, küllî onun sensiz ilâhî

Faraza, akıl kabul etmese de, sonsuzluk ondan bir parça gibi kalır. Hepsinin ilahî sensin.

Bir cüz’e bakıp küllü nasıl eylerim inkâr

Bir katre eder fikrime ‘ummânları ihtâr

Bir parçaya bakarak bütünü nasıl inkar edebilirim. Bir damla, düşünceme denizleri getirir.

Ecrâm, birer zerre’-i zî-şân-ı Celâlin

Ezhâr ise evrâk-ı perîşân-ı Cemâlin

Gök cisimleri büyüklüğünün şanlı birer zerresidir. Çiçekler ise güzelliğinin dağınık yapraklarıdır.

Ebhâr, mezâyâ-yı fezâ-yı melekûtun

Kuh-sârlar âsâr-nümâ-yı ceberutun

Denizler, hükümlerinin göklerinin aynaları; dağlar, ululuğunu gösteren eserlerdir.

Eşcârda kuşlar ediyor nâmını tebcîl

Eşcâr ki ervâha olur minber-i tehlîl

Ağaçlar ki ruhların zikrettiği minberlerdir. Kuşlar, bu ağaçlarda, senin ismini yüceltirler.

Gerdân-şüde-i feyz-i derindir bu ‘avâlim
Bâzîçe-i dest-i kaderindir bu ‘avâlim

Bu alemler, senin başış kapında boyun bükümüştür. Bu alemler senin kader elinin oyuncağıdır.

Muhtâc değilsin bu bu hükümetde şerike
Ey şâh-ı melâ’ik-sipeh ü ‘arş-ı erîke

Ey tahtı arş, ordusu melekler olan şah! Bu idarede asla ortağa ihtiyacın yok.

İdrâk-i ulûhiyyetine var mıdır imkân
‘Aklın daha mâhiyyetini bilmiyor insân

İnsan, daha aklın mahiyetini bilmezken, senin ilahlığını anlamaya imkan var mı?

Bî-vâlid ü mevlûd vücûd-ı Samedîsin
Allâh u Ehad’sin, Ezelîsin, Ebedîsin (İsmail Safa, Tehlil/1-16)

Ey Allahım sen doğmamış ve doğrulmamışsın. Samedsin, sen birsin, ezeli ve ebedisin.

Cenâb-ı Kibrîyâ el-hak sezâvâr-i ibâdetdir
İbâdet ana zikr ü fikr-i hâlisten ibâdetdir
Garaz bundan mücerred i‘tirâf-ı zât-ı vahdetdir
Ne havf-ı nâr-ı dûzahdır ne şevk-ı zevk-ı cennettir (Şinâsî, s.6)

Hakikaten, Cenabı Hak ibadete layıktır. Ona ibadet zikir ve halis düşünceden ibarettir. Ne cehennem ateşinin korkusu ne cennet zevklerinin şevki, ibadetin amacı yalnızca birliğinin itirafıdır.

Tehzil

“Ciddî bir eseri hezil suretine koymak yahut başka bir tarifile hezl tarzında nazire yazmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için sözlükte Hevâyî’nin Nâbî’ye yaptığı tehziller alıntılanmıştır.

Derd-i serden nice âzâd olur ol tâ’ife kim
Bâde nûş eyleyecek yirde gül-âb isterler
Sen hemân dildeki nakş-ı hevesi mahv eyle
Senden ey hâce ne defter ne kitâb isterler (Nâbî, G230/2,4)

O tayfa baş ağrısından kurtulunca şarap içeceği yerde gül suyu isterler. Sen sadece gönlündeki heves nakşını mahveyle, ey üstad senden ne defter ne kitap isterler.

Sancudan kışda nice kurtulur ol tâife kim
Çorba nûş eyleyecek yerde hoş-âb isterler
Sen hemân kışda çariksız koma şâkirdleri
Senden ey usta ne kalçın ne çorâb isterler (Hevâyî, G46/2-3)

O tayfa kışın sancıdan kurtulunca çorba içeceği yerde hoşaf isterler. Sen sadece talabeleri kışta çariksız bırakma, ey usta senden ne kalçın ne çorap isterler.

Dili ne mâ’il-i zevk-i visâl idebildük

Ne kâ'il-i elem-i günc-i intizâr idebildük
Recâ-yı vasl ile ol şâha arz-ı haller itdük
Ne bir mahalli didürdük ne der-kenâr idebildük (Nâbî, G450/1-2)

Gönlü ne sevgiliye kavuşma zevkine meyledebildik ne bekleyiş köşesinin elemi söyletebildik. Kavuşma ricasıyla o şaha halimizi arzettik, ne mahalli dedirdik ne de derkenar edebildik.

“Der-kenar” sözlükte “kenara veya alta yazılmış yazı, not, esas metne göre çıkma” anlamına gelmektedir. Osmanlıda resmi yazışmalarda arzuhal gibi evrakın yan, alt ve üst taraflarında o iş ile alakalı olarak daha önceden yapılmış işlemleri içeren tamamlayıcı ve de açıklayıcı yazılara bu isim verilmekteydi.³²⁶

Dili ne mâ'il-i vâdi-i kesb ü kâr idebildik
Ne sâil-i der-i nâbeste-i kibâr idebildik
Büyük sarık ile şâkirdimiz kapuya getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kîsedâr edebildik (Hevâyî, G98/1-2)

Gönlü ne kâr kazancı vadisine mâil edebildik, ne büyüklerin nabeste kapısına sual edebildik. Büyük sarık ile şakirdimizi kapıya getirdik, ne bir efendi dedirtebildik ne kesedar edebildik.

Gerdûn virürdi dîde-i mihr ü mehe kesâd
Hıfz-ı gubâr-ı hâtıruma bir yer istesem (Nâbî, G) (Divanda yok)

Hafıza tozumun korunması için bir yer istesem, felek ay ve güneşin gözüne kıtlık verirdi.

Şâkirdler siler süpürür hırdavâtı hep
Dükkânda buriyâ bulamam minder istesem (Hevâyî, G109/4)

Şakirdler hep hırdavatı siler süpürür, dükkanda minder istesem hasır bulamam.

Temmuziye

“Yazdan ve yaz sıcağından ve o arada temmuzdan bahsedilerek ve bunlar teşbih yapılarak büyüklerin medhine dair yazılan kasidelere verilen addır.” denilen kelime için Nef'î'den beyitler alıntılanmıştır.

Yine erişdi temmûz oldu cihân pür-tef ü tâb
Girdi bir hilkate hep âteş ü bâd âb u turâb
Yine temmuz erişti, dünya sıcaklık ve hararetle doldu, ateş, hava, su ve toprak bir tabiata girdi.

....

Düşmedin dâm-ı hayâle dahi bir demde eder
Tâb-ı endîşesi murgân-ı ma'ânîyi kebâb (Nef'î, K32/1)

Hayal tuzağına düşmeden, şairin düşüncesinin sıcaklığı, mana kuşlarını, bir anda, yakıp kebab eder.

Terbi

“Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beyti matlada her iki mısraı ile, diğerlerinde yalnız birinci mısraı ile kafiyeli olmak üzere iki mısra ekleyerek dört

³²⁶ Atilla Çetin, “Bihzad”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV, 2013), 179.

mısraa çıkarmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Muallim Nâcî’den bir alıntı paylaşılmıştır.

Aldım âteş bir zamân bir âteşin ruhsâreden
Fark olunmam şimdi bir âteşfesân seyyâreden
“Verdim âteş dillere sûz-ı dil-i âvâreden”

“Eyledim icâd bin yangın bir âteş pâreden” (Muallim Nâcî, Şerâre, Terbi’ 1)

Bir zaman bir ateşli yanaktan ateş aldım, şimdi ateş saçan bir yıldızdan farkım yok. Gönüllere avare gönlün ateşinden bir ateş verdim, bir ateş parçasından bin yangın eyledim.

Terci-i Bend

“Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış müteaddit manzumenin mükerrer bir beyit ile birbirine bağlanması sureti ile meydana gelen şiir şeklinin adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa’nın beyitleri alıntılanmıştır.

Etmiş kimisi râhatın ikbâl için fedâ,
Olmuş kimi beliyye-i idbâra mübtelâ

Kimisi rahatını gelecekteki mutluluğu için feda etmiş. Kimisi de talihsizlik felaketine tutulmuştur.

Olmuş kimi tüvanger-i devrân iken zelîl
Olmuş kimine serveti sermâye-i ana

Kimi dünyanın en zenginiyken, en aşağı dereceye inmiş, kimine ise serveti zahmet ve güçlük sermayesi olmuştur.

Toplar kimisi vâris ü hâdis için nukûd
Eyler kimisi servet için ömrünü hebâ

Kimisi, ardından gelecek varisleri için para toplar, kimisi de servet uğruna ömrünü boşuna harcamaktadır.

Düşmüş kimi tecessüs-i kibrît-i ahmere
Olmuş kimine mûcib-i iflâs kimyâ

Kimi kırmızı altın aramanın peşine düşmüş, kimine de o çok değerli şey iflas sebebi olmuştur.

Etmiş kimin harîs-i kıtâl arzû-yı şân
Kılmış tama’ kimisini can-dâde-i vegâ

Kimisi şân şöhret arzusuyla savaş düşkünü olmuş, kimisini de açgözlülük, savaşa candan bağlamıştır.

Olmuş kimi musahhar-ı efsûn-ı çeşm-i yâr
Olmuş kimi mukayyed-i gîsû-yı dil-rübâ

Kimisi sevgilinin gözünün büyüüne tutulmuş, kimi sevgilinin gönül çalan saçının bağımlısı olmuştur.

Etmiş hevâ-yı lâle kimin dâğdâr-ı gam
Olmuş kimine derd-i gül ü yasemen belâ

Kimini lale hevesi gam yaralısı yapmış, kimine de gül ve yaseminin derdi bela olmuştur.

Tefrîk için kimisi okur rukye-i füsûn
Teshîr için kimisi yazar nüsha-i duâ

Kimisi, birini ayırmak için büyülü şeyler okur, kimisi, birini elde etmek için dualı muska yazar.

Olmuş kimi safâ ile rind-i piyâle-keş

Olmuş kimisi hırs ile üftâde-i riyâ

Kimi eğlenceyle ve sefayla içkiye düşkün bir kalender olmuş, kimisi hırs yüzünden ikiyüzlü biri olmuştur.

Etmış hulâsa bir emel-i hâs-ı bî-luzûm

Her şahs-ı hürrü kayd-ı esâretle mübtelâ

Kısacası, gereksiz bir istek, her hür kişiyi bir çeşit esaretle kendine bağlamıştır.

Subhâne men tahayyare fi sun‘ihi’l-ukûl

Subhâne men bikudretihi ya‘cüzü’l-fuhûl (Ziya Paşa, TB10/1-10)

Allah bütün kusurlardan uzaktır, akıllar bu yaptıklarına şaşkındır. Akıllar, Allah’ın kudreti karşısında aciz kalır.

Terkib-i Bend

“Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış müteaddid manzumenin birer beyit ile birbirine bağlanması suretiyle meydana gelen şiir şeklinin adıdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Bağdatlı Rûhî ve Ziyâ Paşa’dan alıntı yapılmıştır.

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz

Biz ehl-i harâbâtınız mest-i elestiz

Bizi üzüm suyu ile sarhoş olduk sanmayın. Biz meyhaneye sakinleriyiz ama bezm-i elest sarhoşlarıyız.

Terdâmen olanlar bizi âlûde sanır lîk

Bizi mâil-i bûs-ı leb-i câm ü kefi destiz

Etekleri bulaşmış olanlar bizi bulaşmış zannederler lakin biz sadece aşk kadehinin dudağını ve elinin ayasını öpmeğe düşkünüz.

Sadrın gözedüb neyliyelim bezm-i cihânın

Pây-ı hum-ı meydîr yerimiz bâde-perestiz

Bu dünya meclisinde baş köşeyi gözetip de ne yapalım. Biz şaraba taparız. Yerimiz meyhanede bulunan şarap küpünün dibidir.

Mâil değiliz kimsenin âzârına ammâ

Hâtır-şirken-i zâhid-i peyman-şikestiz

Biz kimsenin gönlünü kırmak arzusunda değiliz ancak aşk kadehini kıran zahidin de hatırını kırarız.

Erbâb-ı garaz bizden irâğ olduğu yeğdir

Düşmez yere zîrâ okumuz sâhib-i şastız

Garaz ehlinin bizden uzak olması iyidir çünkü biz şast sahibi olduğumuzdan okumuz yere düşmez.

Bu âlem-i fânîde ne mîr ü ne gedâyız

Âlâlara âlâlanırsız pest ile pestiz

Bu fani alemde ne efendi ne de köleyiz. Kibirlenenlere kibirlenir, alçak gönüllü olanlarla alçak gönüllü oluruz.

Hem-kâse-i erbâb-ı diliz arbedemiz yok

Meyhânedeyiz gerçi velî aşk ile mest

Gönül erbabıyla kadeh dostuyuz, kimseyle kavgamız yoktur. Her ne kadar meyhanede olsak da ilahi aşkla sarhoşuz.

Biz mest-i mey-i meygede-i âlem-i cânuz
Ser-halka-i cem‘iyyet-i peymâne-keşânuz (Bağdatlı Rûhî, TB1/1-8)

Biz can alemlerinin meyhanesinin şarabıyla sarhoşuz ve kadeh çekenler meclisinin başında bulunuruz.

Dünyâ talebiyle kimisi halkın emekte
Kimi oturup zevk ile dünyâyı yemekte

Kimi halk dünyaya için emek sarf ederken, kimi de zevkle dünyayı yemektedir.

Yok derdüne bir çâre ide mîr ü gedâda
Sen çektiğin âlâmı eğer sakla eğer de

Sen çektiğin dertleri ister sakla istersen söyle, derdine ne beyden ne de köleden bir çare vardır.

Ayân-ı cihândan kerem umma anı sanma
Asâr-ı ‘atâ ola ne paşada ya begde

Dünyanın ileri gelenlerinden iyilik bekleme. İhsanın eseri paşada veya beyde olur sanma.

Matbahlarına aç varan âdem değenek yer
Derbânları var göz kapuda el değenekte

Gözleri kapıda elleri değenekte kapıcıları olduğundan mutfaklarına aç giden adam dayak yer.

Bir devrde geldük bu fenâ âleme biz kim
Âsâr-ı kerem yok ne beşerde ne melekde

Bu fani âleme cömertlik alametinin ne insanda ne de melekde olduğu bir zamanda geldik.

Ağyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan
Âdemde vefâ olmaya vü ola köpekte

Başkaları vefadan dost ise cefadan söz seder. İnsanda vefa bulunmasın da köpekte mi bulunsun?

Evc-i feleğe bastı kadem câh ile câhil
Erbâb-ı kemâlin yeri yok zîr-i felekte

Câhil, mevkiisiyle feleğin zirvesine ayak bastı da kemal ehlinin feleğin altında yeri yok.

Yâ Rab bize bir er bulunup himmet eder mi

Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi (Bağdatlı Rûhî, TB16/1-8)

Ya Rab bir yiğit çıkıp da bize yardım edecek mi yoksa günümüz böyle felaketle mi geçecek?

İkbâl için ahbabı si‘âyet yeni çıkdı

Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıkdı

Yükselmek için dostları çekiştirmek yeni çıktı. Önceleri bu beceriksizliği bilmezdik, bu da yeni çıktı.

Sirkat çoğalıp lafz-ı sadâkât modalandı
Nâmûs tamâm oldu hamîyyet yeni çıkdı

Hırsızlık çoğalıp doğruluk sözü moda oldu. Namusu bitirdik, hamiyet yeni çıktı.

Düşmânlara ahbâbını zemm oldu zerâfet
Dildârdan agyâra şikâyet yeni çıkdı

Düşmanlara dostları kötölemek bir zerafet oldu. Başkalarına gönül dostlarından şikayet yeni çıktı.

Sâdıkları tahkîr ile red kâide oldu
Hırsızlara ikrâm u inâyet yeni çıkdı

Doğruları aşağılamayla reddetme kural oldu. Hırsızlara ikram ve iyilik yeni çıktı.

Hak söyleyen evvel dahi menfur idi gerçi
Hâinlere amma ki riâyet yeni çıkdı

Doğruyu söyleyenler daha önceleri de nefretle karşılanmışsa da hainlere uyma yeni çıktı.

Âciz olanın ketm olunur hakk-ı sarîhi
Mahmîleri her yerde himâyet yeni çıkdı

Güçsüz olanın en bariz hakkı saklanır. Himaye görenleri her yerde himaye etmek yeni çıktı.

İsnâd-ı ta'assub olunur merd-i gayura
Dinsizlere tevcih-i revîyyet yeni çıkdı

Gayretliler bağınazlıkla suçlanırken dinsizlere mahsus derin düşünce yeni çıktı.

İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıkdı

Devletin ilerlemesine engel İslam imiş. Önceleri yoktu, bu söylenti yeni çıktı.

Milliyeti nisyân iderek her işimizde
Efkâr-ı frengi tebâiyyet yeni çıkdı

Her işimizde milliyeti unutarak batının fikirlerine körü körüne bağlılık yeni çıktı.

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık

Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık (Ziyâ Paşa, Terkib-i Bend 10/ 1-10)

Eyvah bu oyunda bizler yine yandık. Zira zarar ortada, bilmem biz ne kazandık.

Tesbi

“Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matlada her iki mısraı ile aynı kafiyede olmak üzere beş mısra ilave edilerek yedi mısraa çıkarılması veya yine evvelden söylenmiş bir mısraa altışar mısra ilavesi sureti ile yedişer mısralı manzume vücuda getirilmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’dan alıntı yapılmıştır.

Âhdan gayrı bilen var mı dil-i sûzânımı
İtmedüm mahrem derûnum derdime öz cânımı

Yanan gönlümü ahtan başka bilen var mı, içimdeki derdime öz canımı bile mahrem etmedim.

Hiç kim sormaz cihânda bâ'is-i efgânımı
Bir yıkan vardır dimezler hâtır-ı virânımı

Dünyada feryadımın sebeplerini hiç kimse sormaz, virane hatıramı bir yıkan vardır demezler.

Sû be-sû mecrâ-yı eşkümden akıtdum kanımı

Her gören ta'yîb kıldı dîde-i giryânımı

Eyledüm tahkîk görmüş kimse yok cânânımı (Keçecizâde İzzet Molla, Musammatlar 18/1)

Gözyaşı mecrâdan her yana kanımı akıttım, ağlayan gözümü her gören ayıpladı, sordum soruşturdum sevgilimi gören kimse yok.

Tesdis

“Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matlada her iki, diğerlerinde yalnız birinci mısra ile aynı kafiyede olmak üzere dört mısra ilave edilerek altı mısraa çıkarılması yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hicrândan şikâyet

Yıkılıp kasr-ı felek hâkile yeksân olsa

Mihr ü mâhî âdemin kârına galtân olsa

Âlemin unsur u eczâsı perişân olsa

Gark-ı tûfân-ı kazâ, lokma-i nîrân olsa

“Dâr-ı dünyâ deli gönlüm gibi vîrân olsa”

“Ne cihân olsa, ne cân olsa, ne hicrân olsa”

Hicrandan Şikayet

Feleğin kasrı yıkılıp yerle yeksan olsun, güneş ve ayı insanın kârına yuvarlansın. Âlemin unsur ve eczası perişan olsun, kaza tufanına gark olup, ateş lokması olsun. “Dünya yurdu deli gönlüm gibi viran olsun, ne dünya olsun, ne can olsun ne ayrılık olsun.”

Âhına sûzişine bakmadın ey mâh-cemâl

Eyledin Ekremi hicrinle perişân-ahvâl

Ederek ye's ile kurtulmaya bin çâre hayâl

Geliyor hâtıra bî-çâreliğimden bu me'âl

“Dâr-ı dünyâ deli gönlüm gibi vîrân olsa”

“Ne cihân olsa, ne cân olsa, ne hicrân olsa (Recâizâde Mahmud Ekrem, Tesdis-i Beyt-i Yahya /1,2,5)

Ey ay yüzlü sevgili, ahına, yürek yanığına bakmadın, Ekrem'i ayrılığınla perişan eyledin. Kurtulmak için ümitsizlikle bin çare hayal ederek hatırıma çaresizliğimden bu meal geliyor: “Dünya yurdu deli gönlüm gibi viran olsun, ne dünya olsun, ne can olsun ne ayrılık olsun.”

Teştir

“Bir gazeli teşkil eden beyitlerin her bir mısraı arasına ikişer mısra ilavesi suretiyle meydana getirilen manzumeler hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Tâhirü'l-Mevlevî'den alıntı yapılmıştır.

“Ehvâl-i âkibetle perakende fikretiz”

Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz

Âsâyiş-i cihânî mekâbirde seyredip

“Âsûdegân-ı âleme baktıkça râhatız”

Gelecek korkusuyla darmadağın düşüncelerdeyiz, geleceği görenlere bir ibret levhasıyız, dünyanın huzurunu kabirde seyredip alemin rahatına baktıkça rahatız.

“Bir girdibâd-ı fikre sarılmış bütün gece”

Emvâc-ı leyl içinde garîk-i felâketiz

Girdâb-ı pürhurûş-ı fena cezbeder de biz

“Aheng-i kalb-i zâr ile raksân-ı nekbetiz”

Bütün gece bir fikir kasırgasına sarılmış, gece dalgaları içinde felakete batmışız. Yokluk coşkusunun girdabı cezbeder de biz inleyen kalbin ahengi ile bahtsızlığın rakedeniyiz.

“Herkes bürûc-ı âliye fevkinde sayesâz”

Biz düşmüşüz zemîne zilâl-i musibetiz

Lâkin bakın sükûtumuza: îtilânümâ

“Biz kerbelâ-yı mihnete al kanlı râyetiz” (Tâhirü'l Mevlevî, Edebiyat Lügati/152) (Hüseyn Siret'in gazeline teştir)

Herkes yüksek burçlar üstünde, gölge yaparken biz zemine düşmüş, musibet gölgesiyiz. Lakin sessizliğimize bakın, yüceliğe benzeriz. Biz mihnet Kerbela'sının al kanlı sancağıyız.

Üstüre

“Efsane, batıl, uydurma masal ve kahramanlık hikayeleri yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için bilinmeyen bir şairden bir beyit alıntılanmıştır.

Hüsnün idi dildârına her vechile üstün

Üstüre-i Yunândaki ma'bude-i hüsnün (Lâ)

Güzelliğin Yunan efsanelerindeki güzellik tanrıçalarına her yönüyle üstündür.

Zenanname

“Kadına dair yazılan eserler hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlu Fâzıl'ın *Zenânnâme* adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

Zenne odur ki ola tâze fidân

Değmemiş cinsine cism-i insân (Enderûnlu Fâzıl/Zenânnâme)

Zenne odur ki taze fidan olsun, cinsine insan cismi değmemiş olsun.

Zencirbend

“Her mısranın nihayetindeki kelime sonra gelen mısranın ilk kelimesini teşkil etmek sureti ile vücuda getirilen manzumelere verilen addır. Bu tür şiirlere halk şairlerince ‘zincirleme’ denir.” şeklinde mana verilen kelime için bilinmeyen bir şairden alıntı yapılmıştır.

Safter-i âlemsin, senden hidâyet,

Hidâyet menba'ı dilde begâyet,

Begâyet cemâlin nur-i beşâret,

Beşâret gösterir hüsnün enveri.

Enver-i cihânsın, senden münevver,

Münevver sıfatın zât-ı mükerrer,

Mükerrer eyledin dehri serâser,

Serâser okunur kenz-i ekberi (Lâ)

Alemin yiğidisin, hidayet sendendir. Hidayet kaynağı gönülde pek çoktur. Yüzün müjde nurudur, güzelliğin nurları pek çok gösterir.

Cihanın nurusun, münevver sendendir. Münevver sıfatın tekrarlanmıştır, dünyayı baştanbaşa mükerrer eyledin ki büyük hazinesi baştanbaşa okunur.

Zincirleme

“Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil etmek sureti ile vücuda getirilen manzumelere verilen addır.” şeklinde anlam verilen kelime için Zahmî’den alıntı yapılmıştır.

Gani Mevlâm düşdüm aşkın odına
Aşk odına düşdüm, ciğerim kebâb
Söyündürmez âb
Âb akıyor benim iki gözümden
Gözümde akan yaş hep olur şarâb
Kerem et yâ Rab (Zahmî)

Gani mevlam aşkın ateşine düştüm, aşk ateşine düştüm, kebap olan ciğerimi su söndüremez. İki gözümde birden gözyaşı akıyor, gözümde akan yaş hep şarap oluyor, rabbim merhamet et.

4.1.3 Edebi Sanatlar

Cinas

Sözlükte, “Şekil itibari ile birbirine benzeyen fakat manaları başka olan iki kelimenin bir cümlede yahut bir şiirde bulundurulması demektir. Türkçesi imalı ve telmihli, dokunaklı sözdür.” diye mana verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî, Muhiddin Râif ve Nef’î’nin birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Eyleme vaktini zâyî, deme kış yaz oku yaz (Sünbülzâde Vehbî)

Vaktini boşa harcama, yaz kış demeden oku yaz.

Sen beni terk eyledin, gittin nihâyet yâd ile
Dilde kaldı sevdiğim: yâd-ı hazînin yâdigâr (Muhiddin Râif)

Sen beni terk ettin, sonunda yabancılar ile gittin, Sevdiğim hüznü hediye bana hatıra olarak gönülde kaldı.

Meclis-i erbâb-ı dil bir lahza sensiz olmasın

Hürmetin inkâr iden âlemde hürmet bulmasın (Nef’î, M, Sâkînâme, 3/8)

Gönül ehlinin meclisi, bir an bile sensiz kalmasın. Hürmetini inkar eden âlemde hürmet bulmasın, sana saygı göstermeyen âlemde saygı bulmasın.

Gulûv

“Mübalâğanın son derecesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Zâhit, bu bürûdetle eğer dûzaha girsen
Bir lüle duhânı yakmağa âteş bulamazsın (şair yok)

Ey zahit eğer bu soğuklukla cehenneme girsersen bir lüle duman yakmaya âteş bulamazsın.

İham

“Birkaç manası olan bir kelimenin uzak manasını kastetmek yerinde kullanılan bir tabirdir. Buna ‘tevriye’ de denilir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Vak‘anüvîs Es’ad Efendi’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Bu beytim yâdigâr olsun cihâna
Tehallüfle derunum gamla doldu
Bana lâyük iken câh-ı meşihât
Hudânın hikmeti Arif Bey oldu (Vak‘anüvîs Es’ad Efendi)

*Bu beytim cihana yadigâr olsun, değişimle gönlüm gamla doldu.
Şeyhülislamlık makamı bana layık iken Allah’ın hikmeti ile Arif Bey’in oldu.*

Vak‘anüvis Esad Efendi, şeyhülislam olacağını umut ederken, o makama Arif Hikmet Bey getirilince bu beyti yazmıştır.³²⁷

Meyân-ı güft u gûda bed-meniş îhâm ider kubhun
Şecâ‘at ‘arz iderken merd-i kıbtî sirkatin söyler (Koca Râgıp Paşa, G39/5)
Kötü huylu kişiler, dedikodu yaparken kendi çirkinlik ve kötülüklerini hatırlatırlar. Çingene, kahramanlık göstereyim derken kendi hırsızlığını itiraf eder.

İktibas

“Ayetten, hadisten, kibarın kelimelerinden (büyük adamların sözlerinden) alınan bir parçayı aynen veya mealen söze ilâve etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ:
“Tallâhi lekad âserakellâhü aleynâ.” (Ziyâ Paşa, TB/7)

Allah’ın kudreti bir gün zalimlere şöyle dedirtecek: “Vallahi, Allah seni bizden üstün yarattı!”

Ben sönük bir zerreyim sen âfitâbımsın benüm
İktibâs-ı nûr ider gönlüm cemâlinden senün (Lâ)

Ben sönük bir zerreyim sen benim güneşimsin, gönlüm senin güzelliğinden ışıkları iktibas eder.

İrad-ı Mesel

Sözlükte “Bir fikri ispat için misal getirmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde tarif edilen kelime için Râgıp Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Râgıbâ düşmenin aldanma tevâzu‘larına
Seyl dîvârın ayağın öperek hedm eyler (Râgıp Paşa)

Ey Râgıp, düşmanın alçakgönüllülük göstermesine aldanma. Sel duvarın ayağını öperek yıkar.

İrha-yı İnan

“Sonradan muhalifin aleyhinde bir netice elde etmek üzere onun iddiasını muvakkaten teslim etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Ahmed Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Kul hatâ itse nola afv-ı şehinşâhi kanı

³²⁷ Olgun, *Edebiyat Lûgati*, 76.

Totalım iki elim kanda imiş kanı kerem (Ahmed Paşa, K27)

Senin bir kulun hata ettiyse ne olur, şahlar şahının affi nerede? Farz edelim ki iki elim kana bulanmış, hani bağışlama nerede?

İrsal-ı Mesel

“Meşhur bir fikranın veya darb-ı mesellerden birinin iradı ile bir fikri kuvvetlendirmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Ziyâ Paşa'nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

İrsâl-i meselde misli yokdur

Bu şîvede söz eğer ki çokdur (Ziyâ Paşa, Harâbat/Mukaddime)

Bu tarzda söz eğer ki çoksa da irsal-i meselde onun benzeri yoktur.

İstiare

“Bir lafzın delalet ettiği hakiki manayı bırakarak ona münasebet ve müşabeheti olan diğer bir manayı vermek, başka bir tarif ile bir mahiyeti daha açık ve daha parlak göstermek için kendisine başka bir lafızdaki manayı ariyet almak yerinde kullanılan bir tabirdir. İstiare; Arapça iğreti olarak almak, iğreti verilen şeyi geri istemek manalarına gelir.” diye mana verilen kelime için Mehmet Akif ve Şinâsî'den alıntı yapılmıştır.

Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa,
Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz,
Cihân yıkılsa emin ol, bu cephe sarsılmaz (Mehmet Akif, Berlin Hatırları, s.325)

Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa, denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa, ortada bir sine çarpıyor, değil mi, vazgeçmez, dünya yıkılsa emin ol, bu cephe sarsılmaz.

Gelsem olmaz mı huzûra a benim arslanım
Tâ yakından bakayım hüsnünüze hayranım
Dâ'im olsun beyimin sâye-i lütf u keremi
Gül biter bastığı yerlerde mübârek kademi
Eyler irfânını îmâ o sühan-gû gözler
Yakışır ağzına mevzûn u mukaffâ sözler (Şinâsî, “Müntehabât-ı Eş'âr”, Eşek ile Tilki hikâyesi, s.45)

*A benim arslanım, hayran olduğum yüzünüze yakından bakmak için huzurunuzda gelsem olmaz mı? Beyimin lütuf ve kereminin gölgesi devamlı olsun. Onun mübarek ayağının bastığı yerlerde güller biter, o konuşan bakışları ne kadar akıllı olduğunu gösterir, ağzına da vezinli kafiyeli sözler yakışır.*³²⁸

İstidrak

“İlk görünüşte zem gibi görünen lâfızlar ile methetmek veya medih zannolunan kelimeler ile zemmeylemek sanatı hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Fazl-ı âlimsin amma fası yok

³²⁸ Şinâsî'nin “Müntehabât-ı Eş'ârım” adlı eserinde yer alan şiirleri, şairin telif eserleridir. Bu eserde yer alan şiirlerden biri olan “Eşek ile Tilki Hikayesi” yirmi beyitten oluşmaktadır. Metin, bir anlatıcı eşliğinde, eşek ve tilkinin karşılıklı konuşmalarını da içerecek şekilde düzenlenmiştir. Hikayede, mizahi bir üslup kullanılmıştır.

Cevher-i cânsın ve lâkîn rası yok (şair yok)

Alimlerin faziletlisisin ama “fa”sı olmayınca geriye “zıl” kalıyor yani alimlerin gölgesisin. Canın mücevherisin lakin “ra”sı olmayınca geriye gevh yani “kene” kalıyor yani insanların kanını emiyorsun.

Dehrde anlamayıp bilmediği varsa meğer

Tama‘ u buğz u nifâ k u hased u gadr u sitem (Nâbî)

Dünyada anlamayıp bilmediği varsa eğer, bunlar açgözlülük, kin, ara bozuculuk, çekememezlik, vefasızlık ve sitemdir.

İstihdam

“Bir lafzın delalet ettiği manayı birlikte, irad ile her birini münasip olan cihete sarfetmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Arapça bir kelime olan istihdam; işde kullanmak, kullanılmak demektir.” denilen kelime Muallim Nâcî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Bahar erdi açıldı sevdiğim hem fasl-ı dey hem gül

Bir sahn-i gülistândan biri fasl-ı gülistânda (Muallim Nâcî)

Sevdiğim, bahar geldi hem kış mevsimi gül bahçesinden uzaklaştı. Hem de gül, gül bahçesinde açıldı.

İstişhad

“Şerî bir hükme mehzaz ve istinat medarı olması için bir hadis ya da ayeti şahit olarak göstermek yerinde kullanılır bir tabirdir. Edebiyatta, bir kelime veya cümlenin doğruluğunu kullanma yerini, vaz‘ını, ispat eylemek için bir edibin eserinden misal göstermek anlamına gelen bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Aceb kimden alıp kılmakta arz-ı müjde-i vuslat

Bahârı sevgilim senden mi istişhâd eder bir kuş? (Abdülhak Hâmid: Londra’da Bir Hürriyet Şarkısı: Hayd Park’tan Geçerken)

Kavuşma müjdesini acaba kimden almaktadır, sevgilim bu kuş baharı senden mi şahit tutmaktadır?

İtnap

“Çok sözle az mana ifade etmek yahut diğer bir ifadeyle sözü fazla kelimeler ile boğup uzatmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye tarif edilen kelime için Nef‘î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dürr-i meknûn ise de nazmum eger ey Nef‘î

Düşürür yine kesâde anı ‘ayb-ı itnâb (Nef‘î, K31/64)

Ey Nef‘î, nazmım mahfazalı parlak inci ise de, itnap ayıbı onu yine de kesada düşürür.

Kalb

“Rabbani latife manasına gelir bir tabirdir. Edebiyatta bir cümle veya kelimeyi başından sonuna kadar aynı harfler ile tersine okumak, yani altını üstüne çevirmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Damad, buna bir misal teşkil eder.”

Fukarâ kalbine her kim dokuna

Dokuna sînesi Allâh okuna (Lâ)

Fakirlerin kalbine her kim dokunursa, onun kalbine de Allah’ın oku dokunur.

Kinaye

“Hem hakikat hem mecaz ifade eden lafız (kelime) hakkında kullanılan bir tabirdir. Muhalif mefhumu kasederek söz söylemek, telmih yolu ile serzeniş etmek ve bu yolda söylenen söz de kinayedir.” diye mana verilen kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Rakîbe şetmini tasrîh idüp o şûh-ı zarîf
Bana dokunduruyor nüktesi kinâyesidür (Sâbit, G79/2)

O zarif güzel rakibe küfrünü açıkça anlatıp, nüktesi kinayesini bana dokunduruyor.

Leff ü Neşr

“Evvelce söylenenleri tamamlayacak surette sonradan söylenen şeyler yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Yenişehirli Avnî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Bârân değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Gözyaşdır, ciğer kanıdır, dûd-i âhtır (Yenişehirli Avnî, M10/I/5)

Yağmur değil, şafak değil, seher bulutları değil, gözyaşdır, ciğer kanıdır, ah dumanıdır.

Mübalâğa

“İfrata varmak, medihte veya zemde haddi ziyadesiyle taşırarak yerinde kullanılan bir tabirdir. Bir şeyi anlatırken olduğundan fazla veya eksik göstermek, meşhur tabir ile ‘habbeyi kubbe, kubbeyi habbe yapmak’tır suretinde izah eden ve bir bina vasfında olan aşağıdaki beyit buna örnektir.”

İrtifâ-ı tâkının yânında geyvân-ı felek
Pesterin ol rütbe kim kûhsâre nisbet ka‘r-ı çâh

Kubbesinin yüksekliği yanında keyvan feleği daha alçaktır. O rütbe ki kuyunun derinliği dağın tepesine nispettir.

Eski inanışlara göre, evrenin merkezinde hareketsiz duran dünyanın etrafını, soğan zarlara gibi kuşatan gökyüzü tabakalarından her biri birer yıldız aittir. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre sıralandıklarında ilk yedi felekte şu yedi gezegen yer almaktadır: Birinci felekte ay, ikincide Utarid, üçüncüde Zühre, dördüncüde güneş, beşincide Mirrih, altıncıda Müşterî, yedincide Zühal. Sekizinci felek ise yıldızlar ile burçlar feleğidir.³²⁹

Tuymaya girsem eger zerrece mûrun gözine
Ey Süleymân-ı zamân şöyle hayâl oldı tenüm (Şem‘î, G117/4)

Artık zayıf bir karıncanın gözüne girsem o bile beni duyamaz. Ey vaktin Süleyman’ı (Kanuni), zayıflıktan o derece bedenim görünmez oldu.

Memleket meşşâta-i ‘adliyle ziyet-yâb olur
Saltanat-pirâye-i hulkiyla hüsn ü ân olur (Nef‘î, K8/20)

Memleket adaletinin gelin süsleyicisi ile süslenir, tabiatının saltanat süsleyiciliği ile güzellik ve alımlılık bulur.

‘Adli bir gâyetde kim devrinde kebg ü şâhbâz
Birbirini âşiyânında gelür mihmân bulur (Nef‘î, K8/25)

Onun devrinde adaleti o kadar çoktur ki keklik ve doğan gelip birbirlerinin yuvalarında misafir olurlar.

³²⁹ İlhan Kutluer, “Felek maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV, 2013), 306.

Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alını değer.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
“Gömelim gel seni târihe” desem, sığmazsın. (Mehmet Akif Ersoy, Asım, s.412)

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker, gökten atalarımız inerek o pak alını öpse sana değer. Sana dar gelmeyecek mezarı kimler kazsın, gel seni tarihe gömelim desem sığmazsın.

Müşakele

“Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismi ile zikretmekten ibaret edebî sanat hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Seni ol rütbe sever, kıskanırım kim güzelim
Kimsenin yâdına gelmezdim elimden gelse (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lûgati)³³⁰

Seni o derece sever ve kıskanırım ki güzelim, elimden gelse kimsenin hatırına gelmezdim.

Kendi bazen gelir amma, sözü gelmez kaleme (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lûgati)³³¹

Kendi bazen gelir ama sözü kaleme gelmez.

Rücu

“Bir fikri daha kuvvetli anlatmak için söylenen sözden caymış gibi görünme haline verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Muallim Nâci'den alıntı yapılmıştır.

Erbâb-i teşâ'ur çoğalıp şâir azaldı
Yok öyle değil, şâirin ancak adı kaldı (Muallim Nâci, Yadigâr-ı Nâci, Metâli' 31)

Şiirle uğraşan çoğalsa da şair azaldı. Hayır, öyle değil; şairin ancak adı kaldı.

Sihri Helâl

“Beyit ve söz arasında hem evvelki kelimelerin tamamlayıcısı hem sonraki kelimelerin mukaddimesi hükmünde bulunacak bir lafız veya terkip irad etmek sanatına verilen addır.”

Olmayup sihr-i harâma meyyâl
Şi're sa'y it ki odur sihr-i helâl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/141)

Haram olan sihre düşkün olma, şiire çalış ki helal olan sihir odur.

Şibh-i Hüsn-i Talil

“Bir hadisenin vukuuna şairane olmakla beraber kati olmayan bir sebep gösterilmesi yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Muhyîddin Raîf'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Niçin hamîdesin ey çarh söyle boynunda
Birikmiş âhların mı vebâli kalmışdır (Muhyîddin Raîf)

Ey felek, söyle niçin belin bükülmüş, boynunda birikmiş ahların vebali mi kalmıştır?

³³⁰ Olgun, *Edebiyat Lûgati*, 91.

³³¹ a.g.e., 92.

Taklip

“Cinas nevelerinden birine verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Lâmiî’den alıntı yapılmıştır.

Mûr gibi emrine kılmış itâat halk-ı Rûm

Râm olupdur nitekim Mûsâya ey şeh sihr-i mâr (Lâmiî)

Anadolu halkını karınca misali emri altına almıştır. Ey padişah, nitekim yılanın sihri Musa’ya boyun eğmiştir.

Bir belâgat terimi olan “kalb” sözün lafız ya da anlamca ters çevrilmesini ifade eder. Şair, bu beyitte “mûr” (مور) ile “Rûm” (روم) ve “râm” (رام) ile “mâr” (مار) kelimelerinde kalb yapmıştır.³³²

Tard ü Aks

“Bir cümlelerin yahut bir mısraın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra meydana getirilmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Mümkün değil Hüdâ’yı / bilmek de bilmemek de

Bilmek de bilmemek de/ mümkün değil Hüdâ’yı

Hüda’yı bilmek de bilmemek de mümkün değildir.

Ta’riz

“Lügat manası sataşmak, ilişmek demek olan bu tabir edebiyat ıstılahı olarak kapalıca itiraz ve sitem yerinde kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için bilinmeyen bir şairin beyti alıntılanmıştır.

Vefâlî yâdına benden hezâr şükrân ki

Bırakmıyor beni tenhâ şeb-i melâlimde (Lâ)

Vefalı hatıranı benden bin kere teşekkürler ki beni hüznü gecelerimde yalnız bırakmıyor.

Tecahül-ü Arif

“Bir sözün bir noktaya mebni, hakikat-i hal bilinmiyormuş gibi söylenmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Şeyh Gâlib, Nef’î ve bilinmeyen bir şairden alıntılar yapılmıştır.

Tekrarlarla şüpheleri dâniş anlama

Gel ârif ol ki ma’rifet olsun tecâhülün (Şeyh Gâlib, G180/4)

Ey bilge kişi, şüpheleri tekrarlarla anlama, gel arif ol ki tecahülün marifet olsun.

Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i me’vâ mıdır

Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a’lâ mıdır

Beyt-i ma’mûr-ı felek mi ol fezâda ol sarây

Yâ zemîni cennet olmuş Ka’be-i ulyâ mıdır (Nef’î, K7/1-2)

Burası Edirne şehri mi yoksa cennet bahçesi midir, onda padişah sarayı yüce cennet midir? O yerde o saray feleğin mamur evi midir ya da zemini cennet olmuş yüce Kabe midir?

Dâ’imâ böyle müferrih bu cây-ı dil-güşâ

Her zamân âb u hevâsı böyle rûh-efzâ mıdır

Yohsa şimde eyleyen âb u hevâsın terbiyet

³³² İskender Pala, “Kalb”, *İslam Ansiklopedisi*, c.24 (İstanbul: TDV, 2013), 233.

Âftâb-ı devlet-i şâh-ı cihân-ârâ mıdır (Nef'î, K7/12-13)

Bu ferahlık veren yer daima böyle iç açıcı mıdır, havası ve suyu her zaman ruha böyle canlılık verici midir yoksa şimdi havası ve suyunu terbiye eyleyen, cihanı süsleyen şahın devlet güneşi midir?

Ben mi çıldırdım ilâhi yoksa hiç mi farkı yok
Gördüğüm çılgın gürûhun zümre-i divâneden (Lâ)

Ey Allahım, ben mi çıldırdım yoksa gördüğüm çılgın topluluğun deli bir zümreden hiç mi farkı yok?

Tecrid

“Bir şairin kendini mücerred bir şahıs yani ayrı bir adam farzederek ona hitab eylemesi yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Tâhirü'l Mevlevî ve Fuzûlî'den beyitlerle örneklendirilmiştir.

Ey altmışına sâl-i hayâtın eren âdem
Altmış senelik ömrün, elinde nesi kaldı
Gaflet mi tegâfûl mü nedir, neyse uyan bak
Bihûde güzâr eylemesin müddet azaldı (Tâhirü'l Mevlevî, Edebiyât Lugâti, s.134)

Ey altmış senelik ömrüne eren insan, altmış senelik ömürden elinde ne kaldı? Gaflet mi tegâfûl mü nedir, neyse uyan bak, beyhude geçmesin, süre azaldı.

Mülk-i tecriddür ferâgat evi
Terk-i mâl eyle hânumândan geç (Fuzûlî, G50/3)

Her şeyden vazgeçmek evi, dünyadan elini eteğini çekmek mülküdür. Malı terket, ev barktan vazgeç.

Tedvir

“Döndürmek, döndürülmek demek olan bu tabir edebiyat ıstılahı olarak bir mısradaki kelimelerin yerini değiştirmekle veznin ve mananın bozulmaması yerinde kullanılır.”

Semen geldi Recâiye bu mahbesde oturmakdan
Recâiye semen geldi bu mahbesde oturmakdan (Recâi Efendi)

Bu sıkıntılı yerde oturmaktan Recai şişmanladı.

Tehekküm

“Lugat mânası istihza etmek, zevklenmek demek olan bu tabir edebiyat ıstılahı olarak ‘ta‘riz’in tesirli kısmı yerinde kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Tâhirü'l-Mevlevî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Edebiyatı tutup boğdu gürûh-i kudemâ
Okuyun siz de anun cânına ey genç üdebâ (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, s.137)

Ey genç edipler, edebiyatı eski zümre tutup boğdu, siz de onun canına okuyun.

Telmih

“Söz arasında meşhur bir vaka veya maruf bir fikraya veyahut mutad bir usule işaret etme yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî ve Tâhirü'l Mevlevî'den birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelürsin
Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâdan mı gelürsin (Nâbî, G654/1)

Ey mektup, sen o ay yüzlü sevgiliden mi geliyorsun? Ey ümit hüdhüdü, sen Saba ükesinden mi geliyorsun?

Hz. Süleyman, “Hüdhüd” adlı kuş aracılığı ile Saba melikesine bir mektup gönderir ve onu kendi dinine davet eder. Şair, beyitte “O ay yüzlüden mi geliyorsun?” sorusu ile bu olayı hatırlatmaktadır.

Hacle-i nâsuta girmezden mukaddem Âliyem
Eyledin rihlet dirîgâ halvet-i lâhutına
Bekliyorsun ben sana şâl bağlamak hengâmını
Bağladım ammâ zavallı kardeşim tâbûtuna (Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyât Lügati, s.138)

Aliyem; gelin odasına girmeden önce yazık uluhiyet alemine göç eyledin. Ben sana şal bağlamayı bekliyorken zavallı kardeşim onu tabutuna bağladım.

Tâhirü'l-Mevlevî, kızkardeşi “Âliyye Hânım’ın ölümü” üzerine yazdığı bu şiirde, gelinlerin koca evine giderken arabaya binecekleri esnada yakınları tarafından bellerine kuşak bağlama geleneğine göndermede bulunmuştur.

Tenafür

“Bazı harflerin veya kelimelerin yanyana gelmesi yahut birbirine yakın bulunması yüzünden telâffuzun güçleşmesi yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Açılmış gül gül olmuş safha-i rûyî semenlenmiş
Letâfet kat kat olmuş ‘ârızında nesterenlenmiş (Nâbî, G339/1)

Açılmış gül gül olmuş, yüzü değerlenmiş, letafet kat kat olmuş, yanağında yaban gülü gibi olmuş.

Tenâsüb

“Manaca birbiriyle münasebetli olan kelimeleri bir araya toplamak yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime Muhyîddin Raîf’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

O âşıkane terânen ki bin bahâra değer;
Gıda-yı rûhu mudur gülsitânın ey bülbül (Muhyîddin Raîf)

Ey bülbül o bin bahara değen âşıkane nağmen, gül bahçesinin ruhunun gıdası mıdır?

Terdid

“Bir sözü beklenmedik bir surette bitirmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Melîhî, Nâbî ve Manastırlı Nâilî’nin beyitleri alıntılanmıştır.

Şu‘arâ-yı zamânededen birisi
Düzd-i ma‘niden eyledi şekvâ (Melîhî)
Zamane şairlerinden birisi, mana hırsızlığından şikayet etti.

Dehrde anlamayıp bilmediği ola meğer
Tama‘ u bugz u nifâk u hased u gadr ü sitem (Nâbî, K15/80)

Meğer ki dünyada açgözlülük, kin, ara bozuculuk, kıskançlık, hainlik, haksızlık dışında anlamayıp bilmediği bir şey olsun.

Ne evâmir ne nevâhî ne namâz u ne niyâz

Asrımız sâye-i şâhânedede cennet gibidir (Manastırlı Nâîlî)³³³

Ne emirler, ne yasaklar, ne namaz, ne niyaz, asrımız padişahın himayesinde cennet gibidir.

Tersi

“Bir beyti teşkil eden mısralarla bir fikrayı terkip eden cümlelerdeki lafızların (kelimelerin) vezin ve kafiye itibarı ile birbirine uygun olarak yapılmış olması yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Nâmık Kemâl’den alıntı yapılmıştır.

Ecza-yı beşer câlib-i ta‘cîl-i fenâdır

İbkâ-yı eser mu‘cib-i tahsîl-i bekâdır (Nâmık Kemâl)

İnsan yapısı yokluğa doğru hızla eğilimlidir. Eserin bekası, sonsuzluğu tahsilini sağlar.

Teşbih

“Aralarında ya hakikat yahut mecaz yolu ile münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için İbn Kemâl’den alıntı yapılmıştır.

Sana ey nûr-ı mücessem nice teşbîh ideyim

Yok iken vech-i şebih tâze nihâl-i çemeni (İbn Kemâl)

Ey cisimleşmiş nur, hiçbir benzer yanı yokken taze çimen dalını sana nasıl benzeteyim.

Teşhis

“Eşyaya şahsiyyet vermek, onları adam yerine koyup hitap etmek yerinde kullanılır bir ıstılahdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Tâhirü’l-Mevlevî’den alıntı yapılmıştır.

Ey nâle yeter çarpınışın tâk-ı sipihre

Ben öyle sağır ma‘kes-i şîvenden usandım

Ey inleyiş, feleğin kemerine çarpınışın yeter, ben öyle duymayan feryadın aksinden usandım.

...

Ey mev‘id-i didâr benim olma ser-âbım

Doydum yalana, vade-i pür-fenden usandım (Tâhirü’l-Mevlevî, Edebiyât Lügatı/151)

Ey sevgilinin vaadi, benim serabım olma, yalana doydum, hilekâr sözünden usandım.

Tevriye

“Biri yakın, öbürü uzak yahut diğer bir ifadeyle hakikat veya mecaz olmak üzere iki manası olan bir kelimenin uzak manası kast olunarak söyleme edebî sanatı yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti alıntılanmıştır.

Tecemmâ eyleyip meydân-ı lâhme

Tuz ekmek hâini bir nice bâgî

Koyup kaldurmada ikide bir âh

³³³ Ali Nihat Tarlan, *Edebî Sanatlar* (İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1948), 88.

Kazan devrildi söndürdi ocağı (Keçecizâde İzzet Molla, Hazân-ı Âsâr, Tevârih-i Mahsusa, XXXIV, Kt/2)

Tuz ekmek haini bir nice asi, et meydanında toplanıp, ikide bir koyup kaldırmaktan ah kazan devrildi, ocağı söndürdü.

Keçecizade İzzet Molla, bu beyitle yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine tarih düşürmüştür. Beyitte geçen “meydan-ı lahme”, “Yeni Odalar” diye bilinen yeniçeri kıtalarının ortasında bulunan meydanın ismidir. “Meydan-ı Lahm” ya da “Lahim Meydanı” diye de bilinen bu yer, yeniçerilerin etlerinin buradan dağıtılması nedeni ile bu ismi almıştır.³³⁴

Tezad

“Manaca birbirine zıt kelimeleri bir arada kullanma edebî sanatına verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Muallim Nâcî’den bir mısra alıntılanmıştır.

Ağlarım yâdıma geldikçe gülüşüklerimiz (Muallim Nâcî)

Gülüşüklerimiz hatırıma geldikçe ağlarım.

4.1.4 Halk Edebiyatı ile İlgili Maddeler

Taşlık Şairi

“Ellerinde tanbura nevinden telli sazlar ile kahvelerde dolaşarak destan ve mani okuyanlara verilen addır. Bu gibiler şairlik dâvasında oldukları içiş ‘kaldırım şairi’ tabirinin karşılığı olmak ihtimali vardır.” Kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kaldırım taşları altında birer şâir var

Diye taş vurmuş idi Sâbit dâna-yi sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/94)

Söz bilgini Sâbit, “Kaldırım taşları altında birer şair var.” diye taş vurmuştu.

Tekerleme

“Saz şairlerinin fasıl adını vardıkları toplu ahenk sırasında müsabaka mahiyetinde şiir söylenmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Zahmî ve Şeyh Gâlib’in beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Tâlib-i hak er misin, ya erenlerden misin?

Yoksa kim rehber misin rehberlenenlerden misin?

Ey Hak talibi, er misin ya erenlerden misin? Yoksa ki rehber misin rehberlenenlerden misin?

Putâ-i sırr-ı hakîkatten sızılmış ehl-i dil

Mâyesi gevher misin gevherlenenlerden misin

Gönül ehli, hakikatın sırrının potasından sızılmış. Mayası cevher misin cevherlenenlerden misin?

Nice zat râh-ı âliye cümle biât ettiler

Bende-i Hayder misin Hayderlenenlerden misin

Nice zat Ali’nin yoluna biat ettiler. Haydar’ın kullarından misin Haydarlananlardan misin?

Bazı münkir suretâ erkân-ı haktan dem vurur

Zümre-i Cafer misin Caferlenenlerden misin

³³⁴ Abdülkadir Özcan, “Etmeydanı”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDV, 2013), 497.

Bazı münkir görünüşte Hakk'ın esaslarından dem vurur. Caferi zümreden misin Caferlenenlerden misin?

*Böyle eşâra nazîre dil dolaştırmaklığa
Zahmiyâ söyler misin söylenenlerden misin (Zahmî)*

Böyle şiirlere nazire dil dolaştırmaklığa, ey Zahmi söyler misin söylenenlerden misin?

*Ge ge gel yanıma dilber se se seni seveyim
A a ateşlere yaktın fi firakınla beni...*

Dilber gel yanıma, seni seveyim, beni ayrılığınla ateşlere yaktın.

Bilmezsin ilâc bâri sorma

Bîmârî tekerlemeyle yorma (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/1030)

Çare bilmezsin bari sorma, hastayı tekerlemeyle yorma.

Varsağı

“Halk şairlerince şarkı tarzında yazılan manzume çeşitlerinden birinin adıdır.” denilen kelime Seyyîd Vehbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ne gördüm bir uyuz dellâlin olmuş zîver-i dûşı

Biraz türkî biraz varsağı birkaç şarkî vü mânî (Seyyîd Vehbî, K/84)

Bir uyuz dellalin omzuna attığı biraz türkü, biraz varsağı, birkaç şarkı ve manileri satmaya çalıştığını gördüm.

4.2 KONUSU EDEBİYAT OLMAYIP AÇIKLAMASINDA BEYİT BULUNAN MADDELER

Abâ

Pakalın, abâ maddesini “Dervişlerle aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin giydikleri palto nevinden bir elbisenin adı” olarak verirken iki şairden iki beyti örnek olarak kullanmıştır. İki şair de aba kelimesini derviş giysisi olarak kullanmışlardır. Şairlerden Nâilî-i Kadîm, aba giyenlerde riya şaibesi olma ihtimalinden bahsetmiştir.

Rûh yok savma'anın pîr - i 'abâ-pûşunda

Hâl var meykedenin rind-i kadeh-nûşunda (Nâilî-i Kadîm, G322/1)

Mabedin aba giyen pirinde ruh yok, meyhanenin kadeh içen rindinde hal var.³³⁵

Bunca dem pûşide oldun ben gibi bir âteşe

Ey 'abâ-pûşum semendersin ki sûzân olmadın (Muallim Nâcî, Fûrûzan,

Müfredler1)

Bu kadar zaman benim gibi bir ateşe örtü oldun, ey aba kertenkele yünümüsün ki yanıcı olmadın.

Âbâdî

Sözlükte, “Eskiden kullanılan kâğıtlardan birinin adı” olarak tanımlanan kelime için Sâbit'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

³³⁵ Beyitlerin günümüz Türkçesine aktarımı tarafımızdan yapılmıştır.

Kesretinden aksâdeyle gelen cânânenin
Bir tabak-âbâdidir sahrâsı kâğıthânenin (Sâbit, G208/1)

*Beyaz elbiselerle gelen sevgilinin çokluğundan Kağıthane'nin çevresi bir
tabaka abadi gibi görünür.*

Âbâni

Sözlükte, “Zemini beyaz, dalları safran renginde kasnak işlemeli bir nevi kumaşın adı” olarak mana verilen kelime için bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Sarığı saltanatı boş kafasında yaşatır
Ağam âbâni sarıkla ağabâni görünür³³⁶

Sarığı saltanatı boş kafasında yaşatır, ağam abani sarıkla ağabani görünür.

Nurettin Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi’nde “abani” kelimesinin aslının “ağabani” olması ihtimalinden bahsetmektedir.³³⁷

Abanoz

Sözlükte “Hindistan, Madagaskar, Moris Adaları, Japonya ve Habeş’te yetişen gayet kuvvetli, sert ve pek güzel cila kabul eden ağacın adı” olarak kullanılan kelime için Fuzûlî’nin bir beyti örnek verilmiştir.

Müjen ger seng-diller gönlünü alsa aceb olmaz
Anun tek âbnûs ok lâyıkı pûlâd-peykândur (Fuzûlî, G101/2)

*Kirpiğin, taş yüreklilerin gönüllerini alsa da buna şaşılmaz çünkü onun gibi
abanoz oka çelik temren layıktır.*

Adem

“Yokluk demektir karşıtı ise varlık demek olan (vücut)tur” diye ifade edilen kelime için Oğlanlar Şeyhi İbrahim’in iki beyti ile Yenişehirli Avnî’nin bir mısraı örnek olarak kullanılmıştır.

Yokluk bir âyinedir , varlık görünür anden
Yoklukta gel varı gör, âyîne-i ademden (Oğlanlar Şeyhi İbrahim, G22/3)

*Yokluk bir aynadır, ondan varlık görünür; gel yoklukta yokluk aynasından
var olanı gör.*

Varlık ile işim bitmez, gönülden gümânım gitmez
Kulağım çok söz işitmez, ademden gayrısın bilmem (Oğlanlar Şeyhi İbrahim,
G21/2)

*Varlık ile işim bitmez, gönülden günahım gitmez, kulağım çok söz işitmez,
yokluktan başkasını bilmem.*

Sahrâ-yı vücûdı ‘adem-ender-‘adem eyler (Yenişehirli Avnî, K7/27)

Varlık çölünü yokluk içinde yokluk eyler.

Ağa

Sözlükte “Eskiden yüksek mevki sahipleri hakkında kullanılır bir tabir” olduğu ifade edilirken Fuzûlî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Buldu gûyunda devâ der-i dil-i bimârımız
Sen ağasın biz kuluz gûyundadır tımârımız (Fuzûlî, G107/1)

³³⁶ Sözlükte bu beyit için kaynak belirtilmemiştir.

³³⁷ Nurettin Rüştü Büngül, “Abani”, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, (İstanbul:Tercüman Gazetesi: t.y), 9.

*Hasta gönümüzün derdi, senin diyarında deva buldu. Sen ağasın biz kuluz,
biz senin diyarında tedavi oluruz.*

Ağâ bölüğü

“Yeniçeri teşkilâtında mühim bir mevki sahibi olan İstanbul ağasının odasına verilen ad” olduğu söylenirken örnek olarak Nedîm’in Sultan 3. Ahmet için yazdığı rydiyesinden bir beyit verilmiştir.

Sütûr-ı nüsha-i devlet gibi şâhın kafâsında
Durur cümle ağâyân-ı harîm-ı hâs-ı sultânî (Nedîm, K11/15)

*Sultanın bütün has haremının ağaları, devlet nüshalarının satırları gibi şahın
aklında durur.*

Ağâ kapısı

“Yeniçeri ağalarının bulunduğu resmî daireye verilen ad demek olan kelime ayrıca kapı; vaktiyle resmi daire demek olduğu için ağa kapısı, ağa dairesi” anlamında da kullanılmıştır. Örnek olarak ise Keçecizâde İzzet Mollâ’nın bir tarih beyti verilmiştir.

Ağa Kapısı’nı viridi bize Sultân Mahmud
Bâb-ı tezvîr idi hak kıldı mâkam-ı iftâ (1241) (Keçecizâde İzzet Mollâ)

*Sultan Mahmut bize Ağa kapısını verdi, yalan kapısı olan burayı Hak fetva
makamı eyledi.*

“Ağa Kapısı” adı verilen bu bina, Yeniçeri ocağının merkez binasıydı ancak yeniçeri ocağının Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılmasından sonra, bina bu ocağın yerine kurulan “Âsakir-i Mansure-i Muhammediye” ordusunun başındaki en yetkili kumandan olan Serasker’in ikametine ayrılmıştır. Fakat II. Mahmut, sadrazamın da tavsiyesiyle seraskerliğin Eski Saray’a taşınmasını Ağa Kapısı’nınsa şeyhülislamlara tahsisini ilan ettiği hattı hümayununda, yeniçeriliğin hatıralarının silinmesi amacıyla “Ağa Kapısı” lafzını tamamen yasaklamış, burayı Şeyhülislama tahsis ederek “fetvahane” ismiyle anılmasını istemiştir.

Böylece Seraskerlik, “Bab-ı Meşihat” yani “Şeyhülislamlık” makamı olmuştur. Süleymaniyede bulunan bu bina Osmanlı saltanatının kaldırılmasına kadar meşihat dairesi yani “şeyhülislamlar kapısı” olarak kullanılmıştır.³³⁸

Ağyâr

Sözlükte, “Yabancı mânasına olan Arapça ‘gayr’ ın cem’i olarak verilmiştir. Divan edebiyatında, müfret makamında, âşıkın rakibi, engeli, gözcüsü, hasmı manasına” kullanılmıştır, altı şairden örnekler verilmiştir.

Eşk-i çeşmim mânî-i seyr-i ruh-ı yâr oldu âh
Kendi gözyâşım bile ben zâra ağyâr oldu âh (Nihâd Bey, Gazeliyyât-ı Mîr
Nihâd)

*Ah, gözyaşım yârin yanağınının seyrine mâni oldu, ah kendi gözyaşım bile
inleyen ben için yabancı oldu.*

Çeşm-i hak-bînde ağyâr ile yâr ikisi bir
Bâğ-ı tevhîdde zirâ gül ü hâr ikisi bir (Halim Girây, G23/1)

*Hakkı gören göze göre sevgili ile yabancı birdir zira tevhid bağında gül ile
diken ikisi birdir.*

Ağyâre gücenmiş yâr afvına çalış yalvar

³³⁸ Semavi Eyice, “Ağakapısı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: TDV, 2013), 462-464.

Çün hasma mürüvvette bir başka safâ vardır (Esât Muhlis Paşa)

Yâr, başkalarına güvenmiş seni affetmesi için çalış, yalvar, çünkü düşmana iyilik etmek insanı bir başka mutlu eder.

Ağyâr da müneccim gibi vakte mutarassıt

Fırsat gözetir dilbere çâh-ı rasadından (Sâbit, G270/5)

*Rakip de tıpkı müneccim gibi vakti gözetliyor, sevgiliye yaklaşılabilmek için gözlem kuyusundan yararlanarak fırsat kolluyor.*³³⁹

“Tasavvufta ise, hakikata vakıf olmayanlar” makamında kullanıldığı belirtilerek Niyazi-i Mısırî'nin beyti örnek olarak kullanılmıştır.

İçi ummân-ı vahdettir yüzü sahrâ-yı kesrettir

Yüzün gören görür ağyâr içinde yâr olur peydâ (Niyâzî-i Mısırî, G2/15)

İçi birlik denizidir, yüzü çokluk çölüdür. Yüzünü gören sadece yaratılmışları (Allah'tan gayri şeyleri) görmektedir.

Gel iste Kaygusuz yârı, çıkar gönülden ağyârı

Bugün gör yine didârı, bu sevda özge sevdâdır (Kaygusuz Abdâl)

Kaygusuz gel sevgiliyi iste, gönülden yabancıları çıkar. Bugün yine sevgiliyi gör ki bu sevda başka bir sevdadır.

Ahâr

“Yazı yazarken yapılan yanlışların tashihinde silintinin belli olmaması ve iz bırakmaması için kâğıdın üzerine sürülen sulu maddeye verilen ad” olarak kullanılan kelime için Sâbit'in gazelinden alınan bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Yufkadur kâğız-ı dili eşk ile âhârlayup

Mühre-i dâğ ile şeffâf ü kalemgîr idelüm (Sâbit, G245/2)

*Gönül kağıdı yufkadır, onu gözyaşı ile aharlayıp, yara mühresi ile şeffaf ve kaygan eyleyelim.*³⁴⁰

Âhım Şâhım

Sözlükte, ahım şahım kelime grubu için “Eskiden kullanılan tabirlerden olduğu ‘pek de o kadar ahım şahım bir şey değil’ suretinde de istimal edildiği ifade edilmiştir. Hatta bu şeklin evvelkinden fazla kullanıldığı ‘fevkalade takdir edilecek, aman ne güzel diye bayılacak bir adam, yahut eşyadan bir şey değildir’, manasını ifade ediyordu” tabirleri kullanılmıştır ve ardından aşağıdaki açıklama yapılmıştır.

“Bu tâbir; fil-asıl mec’ul Osmanlı edebiyatının en menfur örfüne istinad eder. Malûmdur ki o edebiyatta sevgili müzekkerdir. Bu; aslı tasavvufî bir mahiyette ‘Cemâl-i Mutlak’ı muhatap ittihaz ederek hep güzellikler onda bulunmuş, hep muhatap o ittihaz edilmişse de ehl-i heva bundan istifade ederek mecazi mahbup sevmek âdeti zarafet ve irfan levazımından addedilmiştir.

Osmanlılıkta bu kabil şairler ekseriyeti teşkil eder. Hicrî dokuz yüz tarihinden sonra (mahbup)lara ‘şah’ derlerdi. İsimlerinin sonuna ‘Ahmet Şah, Ali Şah’ tarzında getirirlerdi. Sonra âşıkların aşklarının galeyamı ile sinelerini yırtmalarına ‘sineye elif

³³⁹ “Çâh-ı rasad”, eskiden gökyüzü ve gök cisimlerini izlemek için kullanılan aletlerin gömüldüğü yer için kullanılan bir terimdir.

³⁴⁰ Mühre, kâğıtları cilalamak, parlak, pürüzsüz ve kolay yazılır duruma getirmek için kullanılan, billur veya istiridye kabuğundan yapılmış yuvarlak aletin ismidir. Dağ ise, aşk, elem, keder gibi içe işleyen duyguların verdiği yanıklık, yaradır. Kâğıt nasıl aharlanıp yazıya uygun hâle getirilirse, gönül de göşyaşlarıyla yıkanıp keder çektikçe olgunlaşır.

çekmek' tabiri vardı. Gerçekten sinisini yırtanlar olduğu gibi göğüslerine 'döğme' tarikiyle 'ahım şahım' yazdıranlar da olurdu. Göğsünü yırtanlar da 'sineme elif çektim' veya 'ah yazdım' derlerdi.”

Nâhunümlle âh şâhım nakş idersem sineme
Nakş ider mi levh-i uşşâka beni Şâhım Ali (Rahmî)

*Tırnaklarımla sineme ah şahım nakşedersem, Şahım Ali, âşıklar levhasına
beni nakşeder mi?*

“beytinde ‘Ali Şah’ namındaki sevgilisine bu yolda hitap eder. Halbuki ‘Rahmî’ de vaktiyle başka bir âşığın şahı imiş. Taşlıcalı Yahya Bey, onun hakkında:

Ben erenler nacağyım o ışıklar teberi

mısrarıyla kendisinin meydan müritlerinden olduğunu, onun da kızıl başlı köçeği bulunduğunu anlatmak istemiştir.

Şu tafsilâttan sonra tezahür eder ki ‘Pek o kadar ahım şahım bir şey değil’ demek, öyle âşıkların sevgililerine ‘Ah şahım!...’ diye aşk ilân etmeleri derecesinde meftun olunacak bir şey değildir, demek olur.”

Ahret adamı

Sözlükte “Dünya ile münasebetini kesmiş adamlar hakkında kullanılır bir tabirdi. Takva ehli, müsterih adam demektir. Bu türlü olan kadınlara ‘ahret hatunu’ denilirdi. ‘Ahret hatunu bir bacıdır.’ Manevi analar hakkında da ‘ahret anası’ tabiri kullanılırdı” denilerek Nev‘îzâde’nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Toğar andan fiteni devrânın
Âhiret anasıdır şeytânın (Nev‘îzâde Atâî, Sohbetü’l-Ebkâr, 3344)

Zamanın fitneleri ondan doğar ki şeytanın ahiret anasıdır.

Ahretlik

Sözlükte “Ahret sevabı ümidiyle alınıp büyütülmüş olan kız çocukları hakkında kullanılır bir tabir, manevi evlat” anlamında kullanılırken Nev‘îzâde Atâî’nin mısraları örnek olarak verilmiştir.

Sıdk u îmânı bana reh-ber kıl
Her birin uhrevî birâder kıl (Nev‘îzâde Atâî, Heft-Hân Mesnevisi/65)

Doğruluk ve imanı bana rehber kıl, her birini manevi kardeş kıl.

Akl-ı kül

Sözlükte kelime için, “Hükemaya göre kudret-i fâtıradan ilk evvel faal olan ‘akl-ı kül’ meydana gelmiştir. Akl-ı kül de münfail olan ‘nefs-i küllü’ hazırlamıştır. Bu ikisinin faal ve münfail olmasından ‘akıl ve etlâk’ meydana gelmiş, eflâkin devrinden ‘anasır’, anasırdan ‘mevalid’ vücut bulmuştur.” ifadeleri kullanılırken Nesîmî’nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Cuş kıldı akl-ı kül geldi vücuda kâ’inât
Kâf ü nun emrinden oldu bu cihân yek-bâr mest (Nesîmî, G22/5)

*Akl-ı kül coşkunluğa erdi, kainat vucüt buldu, kaf ve nun emrinden bu dünya
bir kerede meydana geldi.³⁴¹*

³⁴¹ Beyitte kullanılan “akl-ı kül” tabiri, Cenâb-ı Hak’ın “zat âlemi”nden ilk tecellisi olan, diğer âlemlerin kendisinden ortaya çıktığı ilk yaratılan nurdur. Cenâb-ı Hak “kün (ol)” demiş, bütün âlem bu emirle bir defada yaratılmıştır.

Alabanda

Sözlükte “Geminin omurgasından küpeştesine kadar olan yanlarının hattından yukarı bulunan kısmının içyüzüne verilen isim, dış yüzüne ‘borda’ denilirdi.” diye ifade edilen kelime için Agehî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Himmetün göncüğün elden salıverme zinhâr
Keşti-yi sabrunı sakla alavand olmaktan (Âgehî, K/22b)³⁴²

*Sakın gayret göncüğünü elden bırakma. Sabır gemini devrilip batmaktan koru.*³⁴³

Alarga

Sözlükte “Eskiden kullanılan menzil toplarından birinin ismiydi. Alargadan gelmek, yan çizmek” anlamında kullanılırken biri Âgehî’nin olmak üzere iki şairin beyitleri örnek olarak verilmiştir.

Geçti yanımdan alarga olarak verdi selâm
Aklı garette idi etmedi bendenle kelâm (Lâ)

Yanımdan geçerken uzaktan selam verdi, akli yağmada olduğundan benimle konuşmadı.

Hûblar forsa kaçub sana kenâr olmaz ise
Olma onlardan alarga bir iki gün katlan (Âgehî, K/16)

*Güzeller hızla kaçarak sana yanaşmazlarsa, sen onlardan açıkta yani uzakta durma, bir iki gün bu duruma katlan.*³⁴⁴

Aleyke Avnullâh

Sözlükte “Allahın yardımı senin üzerine olsun, manasına gelen dua anlamında bir cümle” olduğu söylenirken Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Nihâyet-i hatarât-ı tarîk-i me’mendür
Tevakkuf eyleme Avnî aleyke avnullâh (Fatih Sultan Mehmet (Avnî), G417/5)

Tehlikeli yolun sonu emindir, bekleme ey Avni, Allahın yardımı senin üzerine olsun.

Âl-i Abâ

Sözlükte “Hazret-i Peygamber ile kızı Fatime, damadı Ali ve torunları Hasan ile Hüseyin’den mürekkep aile efradı hakkında kullanılır bir tabir” olduğu söylenen kelime grubu için beş şairden örnekler verilmiştir.

“Âl-i Abbas, AI-i Selçuk, Âl-i Osman.”

Harb açtı adûya Âl-i Osmân
Merdim diyene göründü meydân (Nâmık Kemâl, Cezmi)

Osmanoğlu düşmana savaş açtı, mert olduğunu iddia edene meydan göründü.

Der-i Âl-i Abâdır melce-i erbâb-ı imânın (Keçecizâde İzzet Mollâ)

³⁴² Bu beyit, Kaside-i Keşti-i Agehî’den alınmıştır. Âgehî’nin divanı olmadığından eserleri çeşitli mecmualarda bulunmaktadır.

³⁴³ Göncük; bir denizcilik terimi olup kayıklarda yelken hazinesini germeye başladıkları iplerin bağlandığı deri anlamında kullanılmaktadır.

³⁴⁴ Beyitte adı geçen “alarga”, genel olarak açık anlamına gelmekte, bir geminin sahilden açıkta beklemesi manasında kullanılmaktadır. Bununla beraber birçok beyitte “açıkta olmak, uzak olmak açıktan veya uzaktan geçmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Âl-i abânın kapısı, iman erbabının sığınağıdır.

Der-i Âl-i Abâya ben dahilim Yâ Resulâllah (Şeyh Muhtâr Efendi)

Âl-i abânın kapısına ben dahilim ey Allahın resulü.

Gör ne gelmiş başına Âl-i Abâ'nın Nevres

Neler ermiş gülüne bâğ-ı velânın Nevres (Nevres-i Cedît, K2, Mersiyye/12/1)

Nevres gör, Hz. Peygamber'in ailesinin başına ne gelmiş. Nevres, yakınlık bağının gülüne neler ermiş.

Pençe-i Âl-i Abâ hakkıyçün ey şir-i Hudâ

Kıl nevâziş dest-i eltâfın ile bu çâkeri (Tâhirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun))

Ey Allah'ın aslanı, ali abanın pençesinin hakkı için, latif elin ile bu köleni okşa, iltifat et.

Altmışlı

Sözlükte kelime için “İlmiye rütbelерinden birinin adıydı. Bu rütbe, İstanbul rüusuna dahildi. İstanbul rüusunun aşağıdan yukarı doğru dereceleri şöyleydi:

İptida-i hariç, hareket-i hariç; iptida-i dâhil, hareket-i dâhil, musile-i sahn, sahn-ı seman, iptida-i altmışlı, hareket-i altmışlı, musile-i Süleymaniye, Süleymaniye, dâr-ül hadis-i Süleymaniye...” ifadeleri kullanılmıştır.

Eyledi on iki yılda hareket-i dâhilden

Bu gidişle varır altmışlıya yetmiş senede (Şi'ârî)³⁴⁵

*Oniki yılda hareke-i dahile ulaştı, bu gidişle yetmiş senede altmışlıya ulaşır.*³⁴⁶

Âmed ü Şûd

Sözlükte, “Gelip gitme, varıp gelme, geldi gitti demek olan Farsça bir terkiptir. Bu makamda ‘âmed ü refî’ de kullanılırdı.” denilen kelime için, İki Bayraklızâde Nesîb ve Yenişehirli Avnî'nin birer beyitleri örnek olarak verilmiştir.

Ya dest-âviz-i mihnetle gelir ya tufhe-i gamla

Usandım hâsılı âmed-şûd-i leyl ü nehârımdan (İki Bayraklızâde Nesîb)

Ya mihnet hediyesiyle gelir ya gam hediyesiyle, velhasıl, gece ve gündüzün gelip gitmelerinden usandım.

Usandum hâsılı amed-şûd-i râh-ı temennâdan

Dil-i bi-tâbuma fikr-i emel bâr oldu gitdükce (Yenişehirli Avnî, G377/2)

Velhasıl, istek yolunun gelip gitmelerinden usandım, bitap gönüme istek düşünceleri gittikçe yük oldu.

Âmin Alâyı

Sözlükte “Vaktiyle mektebe başlatılan çocuklar için teberrüken yapılan merasim hakkında kullanılan bir tabir” anlamında kullanılan kelime için, Bâkî'nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Belâlardan emin olsun cihânda

İlâhi izzetün hakkıçün âmin (Bâkî, K4/19)

İlahi şerefının hakkı için, dünyada belâlardan emin olsun, amin.

³⁴⁵ Alî Enver, *Semâ'-hâne-i Edeb*, 23-24.

³⁴⁶ Beyitte örnek olarak verilen “hareket-i dâhil” terimi, Osmanlı ilmiye teşkilâtında orta tahsilin ikinci kademesinde, “altmışlı” terimi de yüksek tahsilin orta kademesinde birer rütbe göstermektedir.

Ân

Sözlükte, “Arapça bir kelime olmak itibarı ile lügat mânası ‘zamanın’ taksim edilmeyecek cüzü olup sofıyeye göre mevhum bir mefhumdur.” ifadeleri kullanılan kelime için Niyâzî’nin ve Oğlanlar Şeyhi İbrâhim’in birer beyti örnek olarak verilmiştir.

İbn-i vaktim ben ebü’l-vakt olmazam

Abd-i mahzım ben tasarruf bilmezem (Niyâzî, G137/1)

Ben vaktin çocuğuyum, vaktin babası olmam; ben safi bir kulum, tasarruf bilmem.

Geçen hod geçti gitti, geleceği neylersin,

Her nefesin neş’esin, bu demle bu ândan sor (Oğlanlar Şeyhi İbrâhim, G9/4)

Geçen de geçti gitti, geleceği neylersin, her nefesin nefesini bu zamanla bu andan sor.

Anka

Sözlükte “Mitolojik bir masal kuşu, halk arasında ‘ismi var, cismi yok’ diye tarif olunur.” denilen kelime için, Kaygusuz Abdâl’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kâf-i dilde çün mâkam edindi bu ankâ-yı aşk

Ol sebeptendir demâdem aşk ile kavgâ-yı aşk (Kaygusuz Abdâl)

Çünkü bu aşk ankası gönlün kaf dağında makam edinmiştir, her an aşk ile aşkın kavgası bu sebeptendir.

Abdülbaki Gölpınarlı, Kaygusuz’la ilgili eserinin lügat kısmında şu açıklamayı vermektedir: “Sufi inanışa göre anka, vücutta taayyünü olmayan, yalnız akılda suret bulan heyuladır ki kâinattaki “süver-mükevvenat” o süveri “heba-anka”nın kabulü ile meydana gelmiştir.”³⁴⁷

Arakçin

Sözlükte, kelime “Kavuğun altına giyilen takkenin adıydı. Arak ter, çin toplayan mânasına gelir ki bu itibarla arakçin ter toplayan” anlamında kullanılırken Sâbit’in bir beyti örnek olarak verilmiştir.

‘Arak-çinin alup ‘âşık döküldi gîsûvân-ı mâr

Frengistândan giydi gazabla şapkayı ağyâr (Sâbit, E/171)

Âşık, ter toplayan takkeyi alınca, yılanvari saçları döküldü; rakipler Frengistan’dan şapkayı gazapla giydiler.

Ârif

Sözlükte, “Tekellüfsüz, düşünmeye hacet kalmaksızın gördüğünü bilen ve anlayana derler.” denilen kelime için Mehmet Ali Hilmi Dedebara’dan bir beyit örnek olarak verilmiştir.

Ârif ol ilm-i ledünden ders alup Allâhı bil

Kalma kıl ü kâl içinde vâiz-i hülyâ gibi (Mehmet Ali Hilmi Dedebara, G290/6)

Arif ol, gayp ilminden ders al da Allahı bil, hayal vaizleri gibi dedikodu içinde kalma.

³⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Kaygusuz Vizeli Alaeddin* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1932), 31-32, 34; Abdülbaki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 25-28.

Arma

Sözlükte, “Bir aileye, bir hükümdara, bir şehre veyahut bir hükümete ait fârik alamete verilen addır.” denilen kelime bir beyitle örneklendirilmiştir.

Arma kuvvettir bugün her millete, her devlete
Arma olmazsa sözün geçmez bugün bundan öte (Lâ)

Arma bugün her millete her devlete kuvvettir, arma olmazsa bugün bundan öte sözün geçmez.

Arpalık

Sözlükte, “Memurlara bir nevi munzam tahsisat ve azil yahut tekaüt edilen mülkî ve ilmî memurlara mazuliyet ve tekaüt maaşı kabilinden verilen şey hakkında kullanılır bir tabir” diye ifade edilen kelime için üç şairden üç beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Mollaların teaccübe şâyân mizâcı çok
Arpalığın yiyüp de suyunu içmemek gibi (Yusuf Kâmil Paşa)

Mollaların arpalığı yiyip de suyunu içmemek gibi şaşılacak huyları çoktur.

Osmanlıda memurların görevleri boyunca aldıkları maaşa ek olarak, vazifeleri sona erdikten sonra da emekli maaşı olarak verilen gelire arpalık denirdi. Arpalığı bulunanlar, bazen bizzat kendilerine tahsis edilen kazaya gitmeyerek yerlerine bir naip gönderirler bazen de kendileri giderlerdi.³⁴⁸

Değil kim arpalık cüz'i maişet vermedi eyvâh
Musannif Âsım etmişken niyâz ibn-i Samâniden (Safvet, K)

Eyvah, Musannif Asım, İbn-i Samaniden rica etmişken, değil arpalık, az bir ücret bile vermedi.

Kesb ider bir arpalık olsun bu çâr âhûrda
Servet ü sâ mân bulur elbette hayvânım diyen (Yenişehirli Avnî, G341/4)

Elbette hayvanım diyen bu dünyada bir arpalık olsun kazanır, servet ve zenginlik bulur.

Arş

Sözlükte, kelime “Allah’ın dokuzuncu kat gökte tasavvur olunan tahtı manasına olarak kullanılır bir tabirdir” diye ifade edilirken Hakânî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Azâmet şânına etmişdi nüzûl
Sâye-i arş-ı azim idi Resul (Hakânî, Hilye-i Hakânî / Dahmü’l- İzâm/9)

Büyüklik şânına inmişti, Resul yüce Rabbin yeryüzündeki gölgesiydi.

Arşın

Sözlükte, “Metrenin resmen kabulüne kadar kullanılmış olan ölçü aletlerinden birinin adıydı. Bu makamda ‘zira’ tâbiri de kullanılırdı.” diye anlamlandırılan kelime için bir beyit örnek verilmiştir.

Bağdat’ta bezirgânları gördüm de şaşırdım
Arşınımı baston gibi ben elde taşırdım (Lâ)

Bağdat’ta tüccarları gördüm de şaşırdım, arşınımı baston gibi ben elde taşırdım.

³⁴⁸ Cahit Baltacı, “Arpalık”, *İslam Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: TDV, 2013), 392.

Arusek

Sözlükte, “Yeşil ve pembe dalgalı bir nevi sadeyle işlenen işlere verilen addı.” denilen kelime için bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Kıymetli bir eşya sayılır bu arusekli
Olmazsa eğer aslı küçük ortası ekli (Lâ)

Aslı küçük ve ortası ekli olmazsa eğer, bu arusekli kıymetli bir eşya sayılır.

Arzuhacı

Kelimeye, “Resmî makamlara arzuhal yazanlara verilen unvandı. Osmanlılarda arzuhâcilik müstakil bir meslekti.” diye anlam verilirken bir beyitle örneklendirilmiştir.

Arzuhal etmek zamânı geçti olmaz derkenâr
Azl-i hüsn için beyâz üstüne fermân etti hat (Kuburizade Rahmî (Hevâyî)

Dilekçe vermek zamanı geçti artık kenarına not yazılmaz, güzelliğini azletmek için beyaz üstüne yazı ferman etti.

Hatt-ı hümayunlar başlıca dört çeşit olurdu:

- a) Padişahların tevcih ve çıkmalar hakkındaki yazıları,
- b) Sadrazamın arz ettiği telhis ve takrirlere yazdığı yazılar,
- c) Sadrazama buyruk olarak ya da ondan bir soruna ilişkin görüş belirtmesi için yazdığı ve “beyaz üzerine hatt-ı hümayun” denen yazılar,
- d) Divan-ı Hümayun’dan çıkan tuğralı fermanlar üzerine yazdığı ve “hatt-ı hümayunla muvaşşah” denen yazılar.³⁴⁹

Asâ

Sözlükte, “Din büyükleri ile tekke şeyhlerinin taşıdıkları uzun bastona verilen addı.” diye ifade edilen kelime için, Koca Râgıp Paşa, Diyarıbekirli Sait Paşa ve Büyük Reşit Paşa’nın birer beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Muharrik dil olur dil-rübâyâ muhtâcız
Zamân-ı za‘f-ı kuvâdır ‘asâyâ muhtâcız (Koca Râgıp Paşa, G78/1)

Gönül harekete geçirir, gönül alana muhtacız, kuvvetin zaafî zamandır, asaya muhtacız.

Kabiliyet bî-tecelli şâmil-i eşyâ değil
Her asâ ejdernümâ, her el yed-i beyzâ değil (Diyarıbekirli Sait Paşa)

Bir nesnede tecelli etmeden kabiliyet var sayılmaz; her asa ejder yakalayamaz, her el ile de keramet gösterilemez.³⁵⁰

Bi-muhâba reh-i nâ-refteye gitsem de ne var
Kahr-ı hasm eylemeğe elde asâdır hâmem (Büyük Reşit Paşa)

Çekinmeden korkusuzca gidilmemiş yola gitsem de ne olmuş, düşmanı yok etmek için elimde asa gibi kalemim vardır.

³⁴⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Hatt-ı Hümayun”, *İslam Ansiklopedisi*, c.16 (İstanbul: TDV, 2013), 485.

³⁵⁰ Yed-i beyza, mecaz yoluyla keramet ve harikulade hâller hakkında kullanılmaktadır. Beyaz el demek olan bu tabir, Musa Aleyhisselâmın mucizelerinden kinayedir. Hazret-i Musa sağ elini koltuğunun altına veya cebine sokup çıkardıkça lekesiz ve bembeyaz bir halde parlıyordu. Yed-i Beyza tabiri buradan doğmuştur.

Âsaf

Sözlükte “Vezirin müteradifi olarak kullanılır bir tabirdi. Hemen bütün şark hükümetlerinde vezirlere ‘asaf’ denilmiştir. Bu unvan, Peygamber Süleyman’ın meşhur veziri Asaf ibni Berhîyâ’dan dolayı kabul olunmuştu.” diye anlamlandırılan kelime için Nef’î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sütude Âsaf-ı devrân-ı Nasuh Pâşâ kim

Eder zamâne Süleymân kadar ana ta’zim (Nef’î, K32/19)

Zamanının övülmüş veziri Nasuh Paşa ki, onun zamanında yaşayanlar Süleyman Peygamber kadar ona saygı gösterirler.

Ases

Sözlükte, kelime, “Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçileri hakkında kullanılır bir tabirdi. Osmanlıcada kullanılmamış olan Arapça ‘âs’ in cem’idir.” diye anlamlandırılırken iki şairin iki beytiyle örneklendirilmiştir.

Mest-i bâ-temkine rehzen mi olur havf-ı ‘ases (Koca Râgıp Paşa, G91/6)

Temkinle sarhoş olana yoldaş mı olur bekçi korkusu? Terbiye dairesinde hareket edenlerin gece bekçisinden korkmalarına gerek yoktur.

Hânedey meynuş eden bilmez nedir havf-ı ases

Pençe-i şebâzdan azâdedir mürğ-ü kafes (Hasîb, Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim, T)

Evinde içki içen gece bekçisi korkusu nedir bilmez, kafes kuşu doğanın pençesinden kurtulmuştur.

Âsitane

Sözlükte, “Büyük tekkeler hakkında kullanılır bir tâbirdi. Farsça ‘âsitân’ kelimesinden meydana gelmiştir. ‘Âsitân’ eşik, dergâh demektir.” diye ifade edilen kelime için iki şairden örnek beyitler verilmiştir.

Hâveristândan gelip her gün eder vaz’-ı cebîn

Âsitânından nedir bilmem recâ-yı âfitâb (Sünbülzâde Vehbî, K35/26)

Doğudan gelip her gün alnını koyar, eşliğinden güneşin emeli, ümidi nedir bilmem.

Âsitânında sücûd ile niyâzın ederim

Ben velâyet eserin sende duyalı dedecik (Dukakinzâde Ahmet Bey, G/2)

Sende velilik kokusunu duyalı dedecik, eşğinde secde ederek yalvarırım.

Aşk

Sözlükte kelime için “Arapça bir kelime olmak itibarıyla aşk gönül vermek, candan sevmek” manası verilirken, Fuzûlî ve Dukâkinzâde Ahmet Bey’in dörtlükleri örnek olarak kullanılmıştır.

Ser-menzil-i her murâda rehberdir aşk

Keyfiyyet-i her kemâle mazhardır aşk

Gencîne-i kâinâta gevherdir aşk

Her sâdır olan neş’eye masdardır aşk (Fuzûlî)

Aşk, her muradın ulaşacağı yer için rehberdir, her olgunluğun keyfiyetine nail olmadır, kainatın hazinesine mücevherdir, her meydana gelen neşeye kaynaktır.

Demâdem âşıkın kârı hakiki aşk-bâzıdır;

Sen anı sanma kim zâhid mecazi aşk-bâzıdır;
Yürü ta'neyleme zâhid riyâ ile namâzın kıl;
Derunu âşıkın nâzıdır niyâzıdır (Dukakinzâde Ahmet Bey, Atsız Mecmua,
sayı 14, sayfa 11)

Âşıkın işi her daim hakiki aşkla oynamaktır, onu mecazi aşkbazlık sanma zahit. Sen ayıplamadan yürü, riya ile namazını kıl, âşıkın yüreği nazıdır niyazıdır.

Aşk olsun

“Mevlevîlerle Bektaşilerde selam mukabili kullanılır bir tabirdi. Mevlevîlikte birine ‘aşk olsun’ denilince o da ‘eyvallah’ mukabelesinde bulunur, Bektaşîlikte ise ‘aşkın cemal olsun’ diye cevap verirdi. Muhatabı ‘nur olsun’ derse o da tekrar ‘nurün alâ nur olsun’ karşılığını verirdi.” Sözlükte bu anlama örnek olarak Ziyâ Paşa’dan bir beyit verilmiştir.

Aşk olsun o pîr-i mey-i perverde-i aşka,
Kim bâdesi sâd-sâle vü sâkîsi civândır. (Ziyâ Paşa, TB1/6)

Aşk ile olgunlaşmış şarap pîrlerine aşk olsun ki şarabı yüz yıllık, sakisi taze ve gençtir.

Ateş kayığı

Sözlükte, “Eskiden üç veya dört çifte kayıklara verilen isimdi. Bu kayıklar pazar kayıkları gibi Eminönü’nden Boğaziçi’ne işler, yük ve adam taşırlardı. Bu kayıklara ateş kayığı denilmesinin sebebi eskiden yangın olduğu zaman yangın tulumbalarını İstanbul’dan Üsküdar’a, Anadolu yakasından Rumeli sahiline nakletmek için kullanılmış olmalarıdır. Ateş kayıkları Eminönü’nde beklerler, Üsküdar’da veya o cihette çıkan yangına İstanbul’un yangın tulumbalarını tulumbacıları ile birlikte nakleyerlerdi. Yangın nöbetçisi elinde harbisini tuttuğu halde kış üzerinde otururdu.” diye ifade edilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Lütfına ısınsa ne ‘acep cân-ı ehibbâ
Âteş kayığı kendisidür zevrâk-ı sahbâ (Sâbit, B1)

Dostların canı, lütfuna ısınsa şaşılır mı, ateş kayığı, şarap kayığının kendisidir.

Atlas

Sözlükte, kelime, “İnce ipekten ve daha ziyade kırmızı renkte dokunmuş bir çeşit kumaş hakkında kullanılır bir tâbirdi.” diye ifade edilirken Bağdatlı Rûhî’nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Sırtında görüp gayrilerin atlas u dîbâ
Gam çekme kim sırtımda benim köhne abâ var (Bağdâtlı Rûhî, TB15/5)

Başkalarının sırtında atlas ve ipek elbiseler görüp, benim sırtımda eski aba var diye, gam çekme.

Avarız

Sözlükte, “Fevkalâde ahval ve bilhassa harb sebebi ile tahsil olunası vergiye verilen addı.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Âşık-ı haste-dile ârıza eksük değül
Hâne-i kalbi avâızda mı olmuş tahrîr (Sâbit, G106/2)

Hasta gönüllü âşığa arıza eksik değildir, gönül hanesi vergide mi yazılmış?

Ayak Bağı

Sözlükte, “Mecaz yolu ile mani, engel demek olan bu tabir eskiden aynı zamanda nikah yerinde kullanılırdı.” diye tanımlanan kelime için Enderûnlu Vâsîf’ın musammatından bir bölüm örnek olarak verilmiştir.

Kız kaç yanımdan vızıldama sivrisinek gibi
Fink vurma iki yanına kırnak köçek gibi
Yere geçer arından erin köstebek gibi
Ayak bağıyla sonra kalırsın eşek gibi
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, M216/16)

Kız yanımdan kaç sivrisinek gibi vızıldama, halayık köçekler gibi iki yanına keyfince gezip tozma. Erkeğin utancından köstebek gibi yerin dibine geçer de sonra sen eşek gibi nikahınla kalırsın. Bu yüzden sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.

Ayak Nâibi

Sözlükte “Eskiden İstanbul’daki kadılıklara bağlı küçük miyastaki hâkimler hakkında kullanılır bir tabirdi. Osmanlıların eski teşkilatı mucibince bütün idari ve beledî işlere kadılar bakarlardı. ‘Ayak naibi’ tâbiri bu vazife sahibinin o gibi işlerin yolunda gitmesini temin için, kadıya vekaleten, seyyar bir vazife ifa ettiğini gösterir.” diye ifade edilen kelime için Sâbit’ten bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Sürçenin mest deyu ayağın almak ister
Görmedim ben bu ayak nâ’ibi gibi şerîr (Sâbit, G90/6)

Ayağı sürçenin mest diye ayağını almak ister, ben bu ayak naibi gibi kötü bir kimse görmedim.

Ayak naipleri, kazaları ve görev yerleri içindeki davalara bakmalarının yanı sıra vazifeli buldukları yerlerin idari işleriyle de ilgilenirler, ilaveten belediye işleriyle de meşgul olurlardı. Bu sebeple narh işlerini ayarlarlar, terazi işleri ve cezaların yerine getirilmesiyle de görevliydi.³⁵¹

Âyet

Sözlükte, “Kelime, alâmet, nişan, eser, ibret ve intibaha bais olan hadise manalarına gelen bu kelime ıstılah olarak Kuran-ı Kerim’de beher sureyi teşkil eden müstakil cümlelerden her biri demektir.” diye anlamlandırılırken Şinasi’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Neş’e-i şevk ile âyâtına tapmak dilerim
Anla var Hâlikime gayrı ne yapmak dilerim (Şinâsî, Münâcât/12)³⁵²

Gönül dolusu şevk coşkusuyla ayetlerine tapmak dilerim. Rabbim’e nasıl yalvarmak istediğimi artık anla.

Âyin

Sözlükte, “Farsça olup görenek, âdet, resim, tarz, usul, adap manalarına gelen bu kelime resim ve âdet ve kanun manasına da gelir.” diye ifade edilen kelime için, Bâkî ve Tefik Fikret’ten örnekler verilmiştir.

Ezelî böyledür âyîn-i sipihr-i gaddâr
Ki gülün hâbgehi hâr ola hârûn gülzâr (Bâkî, K25/29)

³⁵¹ Mehmet İpşirli, “Nâib”, *İslam Ansiklopedisi*, c.32 (İstanbul: TDV, 2013), 312.

³⁵² Bu şiir ve açıklaması *Büyük Türk Klâsikleri*, 8/330-31’den alınmıştır. (İstanbul: Ötüken, 2000).

Gaddar feleğin âdeti ezelden beri böyledir ki gülün yatağı diken, dikenin gül bahçesidir.

Düşünüp işlemek âyinimdir

Yaşamak dini benim dinimdir (Tevfik Fikret, Târîh-i Kadîm'e Zeyl)

Düşünüp iş yapmak âdetimdir, yaşamak dini benim dinimdir.

Âyine

“Farsça bir kelime olan âyine eşyayı aksettiren sırlı cam demektir. Ayna şeklinde telaffuz olunan bu kelimenin Türkçesi (gözü) dür.” denilen kelime için üç şairden dört beyit örnek olarak kullanılmıştır.

‘Aks-i hüsnün girye mahv itmez derûn-ı sîneden

Şüst ü şû kalmaz izâle sûreti âyineden (Yahya Nâzîm, G132/1)

Nasıl ki ayna yıkandığında onda yansıyan şeyler silinemezse gözyaşı da gönlümün derinliklerinden güzelliğinin aksini silemez.

Gönül âyinedür sevmez gubârı

Götürmez câm-ı Cemşid inkisârı (Âhî, Hüsrev ü Şîrîn)

Gönül aynadır toz toprağı sevmez, Cemşid'in kadehi kırılmayı götürmez.

Câm-ı Cem (Cemşid): (İran mitolojisinde, şarabı icat eden kişi olarak gösterilen Cem'in (Cemşid) kadehinden teşmil yolu ile) şarap demektir.

“Câm-ı Cem”, Hz. Süleyman'a, İran şahlarından Cemşid ve Keyhüsrev'e ve de Büyük İskender'e atfedilen sihirli bir kadehtir. İçine bakıldığında dünyada olan her şeyi gösterdiğine bu kadeh, câm-ı Cem, câm-ı cihân-nümâ, câm-ı cihân-ârâ, câm-ı gîtî-nümâ isimleriyle de anılmaktadır. Tasavvufta ise “her türlü kötülükten arınmış, tertemiz gönül ve ruh” manasında kullanılmaktadır.³⁵³

Âyine miyüm ya ‘aks-i cânân

Mir'ât-ı safâ mıyüm yâ hayrân

Teşhis idemem bu sırrı el'ân

Âyine-i hod-nümâya düşdüm (Esrâr Dede, Murabba'at, V/4)

Ayna mıyım yoksa sevgilinin aksi, safâ aynası mıyım yoksa şaşkın mı? Şimdi bu sırrı teşhis edemem, kendini gösteren bir aynaya düştüm.

Gönül âyine-i vech-i Hudâdır

Anın jengi nukuş-u mâsivâdır (Esrâr Dede)

Gönül Hakk'ın yüzü olan bir aynadır, onun kiri pası insanı Allah'tan uzaklaştıran her şeyin nakışlarıdır.

Âyinedar

Kelime sözlükte, “Eski zamanlarda büyük adamların giyindikleri zaman aynalarını tutanlar hakkında kullanılan bir tabirdi.” diye anlamlandırılırken Yahya Nâzîm'in bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Ey harîm-i hâs-ı bezm-i rû'yet-i perverdigâr

Vech-i Hakka zâtı hem âyine hem âyinedâr (Yahyâ Nâzîm, K5/1)

Ey Allah'ın rüyet meclisinin has harimi, varlığı Hakk'ın yüzüne hem ayna hem de ayna tutandır.

³⁵³ Tahsin Yazıcı, Câm-ı Cem, *İslam Ansiklopedisi*, c.7 (İstanbul: TDV, 2013), 42.

Âyîn-i Şerif

Sözlükte, “Mevlevihanelerde sema’ esnasında âyinhanların terennüm ettikleri ilâhiler hakkında kullanılan bir tabirdi.” diye ifade edilen kelime için Mehmed Emîn Belîğ’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Geyüp bir al eteklik hâleden meydâna ‘azm itdi

Semâ’da Mevlevi âyinini tasvîr ider meh-tâb (Mehmed Emîn Belîğ, G9/3)

Giyip bir kırmızı eteklik hâleden meydana çıktı, mehtap semada Mevlevi ayinini tasvir eder.

Ayrılık Çeşmesi

Sözlükte, “Anadolu’ya hassaten hacca gidenleri teşyi için gelenlerin veda edip ayrıldıkları yere verilen addı.” diye ifade edilen kelime için iki şairden örnek mısralar verilmiştir.

Nâr-ı hicran-ı izârın a gülüm

Dil-i pür-nâlişimi yandırdı

Gözlerim hiyn-i firâkında senin

Ayrılık Çeşmesini andırdı (Tâhirü’l-Mevlevî)

Yanağının ayrılığının ateşi, feryat dolu gönlümü yandırdı a gülüm! Gözlerim senin ayrılık vaktinde, ayrılık çeşmesini andırdı.

Âzîne

Sözlükte, “Cuma günü demektir.” diye anlamlandırılan kelime için Diyarbekirli Sait Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Mebhas-i ilm ü hüner nâ-kâmili tâzîb-der

Tıfl-ı mekteb şüphe yok memnûn olur âzînede (Diyarbekirli Sait Paşa) (Tarih beyti)

İlim ve hüner yeri, olgun olmayan kimseler için eziyet yeridir, mektep çocuğu -şüphe yok- cuma günü memnun olur.

Azîz

Sözlükte, “Arapça bir kelime olarak lügat manası izzet sahibi, izzet ile muttasıf, yüce ve büyük demektir.” denilen kelime Koca Râgıp Paşa ve Ali Rûhî ile örneklendirilmiştir.

Hevâ-yı nefsdan sermâye-i ‘izzetdir istiğnâ

‘Azîz olmazdı Yusûf çekmese dâmen Züleyhâdan (Koca Râgıp Paşa, G119/2)

Üstünlük sermayesi, nefsin heveslerine minnet etmemektir. Yusuf, Züleyha’nın eteğinden elini çekmeseydi, Mısır’a aziz olmazdı.

Gafletle etme ömr-i azîzi hevâya sarf

İkâz eyle kendini hâb ü hayâlden (Ali Rûhî)

Aziz olan ömrünü gaflet içinde yaşayarak havaya savurma; ikaz eyle, kendini gaflet uykusu içinde yaşamaktan kurtar.

B

Bâb

Sözlükte kelime “Arapça kapı, fasıl mânasına gelir.” diye ifade edilirken Sürûrî ve Hakânî’den beyitler örnek olarak kullanılmıştır.

Şu iki târihi itdüm zîver-i bâb-ı cihâd
Virdi cân a’dâ ‘Arîşi aldı erbâb-ı cihâd (Sürûrî, T44/3-4)

Şu iki tarihi, cihad babının zirvesi yaptım, cihat erbabı Arîş’i alarak Ad’a can verdi.

Akdeniz sahilinde, Sina yarımadasının kuzeyinde kurulan bir şehir olan Arîş, çok verimli topraklara sahip olup Sina bölgesinin de güvenlik merkeziydi. Stratejik bir konumu bulunan şehir, 1799 yılında Napolyon tarafından işgal edilmişti. Aynı yılın 17 Kasım’ında Osmanlılar şehri geri almak üzere Fransızlarla bir anlaşma yaptılar. 1800’deki bu anlaşmaya göre, Fransızlar koşulsuz Mısır’ı terk ettiler.³⁵⁴

Olur erbâb-ı dile bâb-ı inâyet meftah (Hakânî)

İyilik kapısı, gönül erbabına hazine olur.

Bâbîâli

Sözlükte, “Osmanlı imparatorluğunun münkariz olduğu güne kadar devlet idaresinin merkezi sayılan yere verilen isimdi.” denilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit örnek verilmiştir.

Bulundum ben dahi dârüşşifâ-yı Bâb-ı Âlî’de
Felâtun’u beğenmez anda çok dîvâneler gördüm (Ziyâ Paşa)

Ben dahi Babîâli hastanesinde bulundum. Orada Eflatun’u beğenmeyen çok divane gördüm.

Bâb-ı Hümâyün

Sözlükte, “Topkapı Sarayı’nın Ayasofya’ya bakan birinci kapısına verilen addı.” diye ifade edilen kelime için Nev’î’nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Açılıp subh-dem mısırâları bâb-ı hümâyûnun
Cemâli mihri kıldı matlaü’l-envâr dîvânı (Nev’î, K45/11)

Sabah vaktinde bab-ı hümayunun kapıları açıldığında, yüzünün güzelliği divanı güneşin doğuşu misali ışıklar içinde bıraktı.

Bab-ı hümayun, Ayasofya ve Sultan III. Ahmet çeşmesinin karşısında yer almakla birlikte, Topkapı Sarayını çevreleyen Sur-ı Sultani üzerindeki en büyük ve en abidevi kapıdır.³⁵⁵ Topkapı Sarayı’nın şehre açılan birinci giriş kapısı olma özelliğine sahip olan Bab-ı Hümâyün Fatih devrinde inşa edilmiştir. Kapı kemeri üzerinde yer alan kitabede, kapının Fatih tarafından 1478 tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sarayın girişindeki bu ilk saltanat kapısı Bab-ı Hümâyün adını 16. yüzyılda almıştır.³⁵⁶

Bâb Nâibi

Sözlükte “Bab mahkemesi reisinin unvanıydı. Arapça bir kelime olan naip vekil manasına gediği için bab naibi, kadının vekili idi.” denilen kelime grubu için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

³⁵⁴ Mustafa Bilge, “Arîş”, *İslam Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: TDV, 2013), 378.

³⁵⁵ Reşad Ekrem Koçu, “Bab-ı Hümâyün”, *Topkapı Sarayı*, (İstanbul:2004), 19.

³⁵⁶ Semavi Eyice, “Bab-ı Hümâyün”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 361.

Gül-i sefîd der-i bustânda örf giyüp
Bahar hâkiminün şimdi bâb-ı nâ'ibidür (Sâbit, G111/2)

Beyaz gül, bahçe kapısında örf giyip, şimdi bahar hakiminin kadı vekilidir.

Bab naibi ise, kadı vekili demektir. Osmanlılarda yargı hizmetleri umumiyetle naipler tarafından yürütülmekteydi. Tevliyet sahibi kadılar, bazen vazifeli oldukları yerlere gitmeyerek yetkilerini bir naibe devrederlerdi. Bab naibleri, kadı adına hakimlik yaparken, ayak naibleri de esnafı teftiş ederlerdi.³⁵⁷

Bâc

Sözlükte, “Farsça bâc kelimesinin Arap telaffuzuna uydurulmuş şeklidir. Bac, kelimesi kanunnamelerde umumiyetle vergi ve resim manasına gelirdi.” diye anlamlandırılan kelime için Nef‘î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ne memâlikde olur hiç ihtimâl-i ihtilâl
Ne ‘adû bâc ü harâcı vermede eyler ‘inâd (Nef‘î, K25/42)

Ne memlekette hiç ihtilal ihtimali olur, ne düşman vergi ve haracı vermede inat eyler.

Aslı Farsça olan bâc “hisse, pay” manası taşımaktadır. Kelimeye ilk defa, eski Fars kitabelerinde “bâcî” şekliyle rastlanmaktadır. Bu vergiyi toplayanlar o zamanlarda “bacikare” ismiyle anılmaktadır.³⁵⁸

Bâc-ı Ağnam

Sözlükte, “Pazar ve panayır yerlerinde satılan koyunlar ile keçilerden alınan resmin adıydı.” diye ifade edilen kelime Sâbit’in bir beyti ile örneklendirilmiştir. Ancak “bac-ı ağnam” yerine “bac-ı sipah” kelimesini ihtiva eden bir beyit kullanılmıştır.

Bâc-ı sipâhdan iki yüz akçe almağa
Divân-i hüsne çıkdı virüp ‘arz-ı hâl hat (Sâbit, G181/3)

Ordu vergisinden iki yüz akçe almak için yazı, dilekçe verip güzellik divanına çıktı.

Bâde-fürüş

Kelime sözlükte, “Fars kaidesiyle mürekkep bir sıfat olan bu tabir tasavvuf edebiyatında ‘mürşit’ karşılığı idi” diye anlamlandırılmıştır.

Öz ihtiyâr ile gitmem ko ta‘nı ey zâhid
Cenâb-ı bâdefürüşa humâr olub giderim (Kadrî)

Ey zahit kendi seçimimle gitmem, beni ayıplamayı bırak, mürşit hazretlerine sarhoş olur giderim.

Bade, ilahi aşk, hakikat, muhabbet manalarına gelen tasavvufi bir terimdir. Farsçada “şarap” manasına gelen sözcük, mecazen “kadeh” anlamında da kullanılmaktadır. Sufilere göre, ruhlar dünyaya gelmeden önce Hakk’ın huzurunda toplandıkları “bezm-i elest”te, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusunu, “Belâ” diyerek yanıtlamışlar, böylelikle “elest bezmi”nde “aşk badesi”ni içmişlerdir.³⁵⁹

Gittikçe şen olmakta evi bâde-fürüşun
Bin kerre harâb eylediler hâne-harâbı (Nevres-i Cedît, G337/3)

Mürşidin evi gittikçe şen olmakta, harap haneyi bin kere harap eylediler.

³⁵⁷ İpşirli, *İslam Ansiklopedisi*, 312.

³⁵⁸ Celal Yeniçeri, “Bâc”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 411.

³⁵⁹ İrfan Gündüz, “Bâde”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 418.

Bakâ

Sözlükte “Arapça bir kelime olmak itibari ile ilk haliyle devam edip gitme, fâni olmayış, bir halde sürekli oluş, değişmemek suretiyle duruş demek olan bu tâbir sofiye istilâhı olarak mevhum varlığı nazardan ve fikirden kaldırdıktan sonraki halet demektir.” diye mana verilen kelime için Kaygusuz Abdâl, Muallim Nâcî ve Akif Paşa’dan birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Mahv-ı mutlak oldun ise varlığın buldu fenâ

Ger Bakâ-yı Hak ererse hükmeden sultâna bak (Kaygusuz Abdâl)

Mutlaktan vazgeçtinse varlığın son buldu, eğer Hakk’ın bakiliğine eriştinse hükmeden sultana bak.

Varsa üç beş gün bekâsı ömrümün

Olmasın muhtel safâsı ömrümün (Muallim Nâcî, Fûrûzân, Şarkılar 1/3)

Ömrümün geriye üç beş günü kaldıysa, sürdüğüm safanın öyle bozuk olmasını istemem.

Kimisi mestî-yi gam ile taleb-efzâ-yı adem

Kimi hestî-yi elemle taleb-efzâ-yı adem (Akif Paşa, K/68)

Kimisi gam sarhoşluğuyla varlıkta sonsuzluk arar; kimisi de varlığın elemiyle yokluğu çağırır durur.

Bakâ-bîllâh

Sözlükte “Lügat manası Allah ile baki olmak demek olan bu tabir sofiyece ‘ebdan-ı vücut’ kalkınca, ‘hakkani-i vücut’ kaim olur, suretinde izah olunur.” diye mana verilen kelime için Leskofçalı Gâlib’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Haremğâh-ı bekâ-billâhda hükme-i fenâ yoktur

Kıdem mülkünde hadd-i iptidâ vü intihâ yoktur (Leskofçalı Gâlib, G47/1)

Beka-billahın en mahrem yerinde yokluğun hükmü yoktur. Kıdem mülkünde başlangıcın ve sonun sınırı yoktur.

Bakı kulu

Sözlükte, “Vergiye mütaallik hususat ile sair muhassasatı tetkik ve yoklama ile memur olan hazine memurlarına verilen unvandı. Maliye müfettişi demektir.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten ve bilinmeyen bir şairden örnek beyitler kullanılmıştır.

Kıta

Nola nakkâd disek bâkîye insâf budur

Ki bizüm nükre-i endîşemüz anun puludur

N’ola düşürse bekâyâsını mazmûnlarının

Hâme talsîl-i kemâlâtda bakı kuludur (Sâbit, K6)

Bâkî’ye nakkâd (münekkit) desek ne olur, insaf budur. Bizim düşüncemiz onun puludur; arta kalan mazmunlarını düşürdüğünde, kalem bunları tahsil etmekte bakı kuludur. (Bâkî’nin kuludur)”

Nakkad, kalp parayı hakikisinden ayıran kimseye verilen isimdir. Şair, bu kıtada “bakı kulunu” iki manada kullanarak Bâkî’nin şairliğini takdir ettiğini dile getirmektedir.

Satıver ânesini hazreti defterdârın

Baş bakı kulunun hem dahi kesedârın (Lâ)

Hazreti defterdarın, baş bakı kulunun hem dahi kesedarın anasını satıver.

Balta

Sözlükte, “Ağaç kesmek, yarmak ve yontmak için kullanılan madeni aletin adıdır.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Hatab-keşlerin bâz düşüp rîşine
Bıyıklarını balta kesmez yine (Sâbit)

Oduncuların sakalına baz düşse, bıyıklarını yine de balta kesmez.

Balta asmak

Sözlükte “Yeniçerilerin, temeli yükselen yapılarla limana gelen gemilere birer tahta asmak sureti ile yapı ve gemi sahiplerinden para koparmalarını ifham eden bir tabirdi.” denilerek Rıza Tevfik divanından bir kıta ile Hâtem’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Haksızlık ölümdür; hak, yaşamaktır,
Sürünüp yaşıyan millet alçaktır.
Gözünü aç, oğul, düşman allâktır.

Devletli kapıya balta asmasın. (Rızâ Tevfik, Divânlar, Baba Nasihâtı/2)

Haksızlık ölümdür hak yaşamaktır, sürünerek yaşıyan millet alçaktır. Gözünü aç oğul, düşman hilekârdır, devletli kapıya balta asmasın.

Balta asmış meh-i nevkârına gerdûn u felek
Yeni baştan yine zaman ser-i devrân olsun (Hâtem, G66/3)

Felek yeni aya balta asmış ki zaman yeni baştan yine başlasın.

Balta asmak tabiri, “kaba kuvvet ile haksız kazanç elde etmek, zorbalık ile haraç almak” manalarında kullanılmaktadır. Ahlaki ve iktisadi yapının bozulduğu devirlerde insanları korkutarak her türlü isten hisse almak toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Osmanlı iktisadi ve sosyal yapısının bozulmaya yüz tuttuğu devirlerde yeniçeriler zorbalıkla balta asmayı gelenek hâline getirmişler.³⁶⁰

Balyemez

Sözlükte “Osmanlılar tarafından bir zamanlar kullanılıp sonra istimalden iskat olunan uzun menzilli topun ismi idi.” diye anlamlandırılan kelime için Enderunlu Fâzıl ile bilinmeyen bir şairin beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Öyle bir tob-ı felâkettir ki o;
Bulduğu kanı içer de bal yemez (Lâ)

Öyle bir felaket toptur ki o, bulduğu kanı içer de balı yemez.

Düşmenin üstü ecel arzûsu tatlu cânına
Balyemezden gülleler gittikçe top helvâ gibi (Enderûnlu Fâzıl)

Balyemezden tob helva gibi gülleler gittikçe düşmanın tatlı canına ecel arzusu üşüştü.

Balyos

Sözlükte, “Venedik Cumhuriyeti’nin Osmanlı Hükümeti nezdinde bulundurduğu elçisi hakkında kullanılır bir tabir idi.” denilen kelime için Cem Sultan’ın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Çü fırsat bolmayup Mısr özleyüp Rodos’a varıldı

³⁶⁰ İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek* (İstanbul:Kapı, 2008), 17.

Garazla yazmanın Balyos kitâb-ı dil-firîb ancak (Cem Sultân, Tahmisnâme-i Manzûm-ı Sultân-ı Cem” Müellifler: Hasan Bayatî ve Cem Sultân)³⁶¹

Mısır'ı özleyip de dönmek fırsat olmayınca Rodos'a varıldı çünkü Balyos, gönül aldatan mektubunu olsa olsa düşmanlıkla yazmıştı.

Bu tahmisnâme, Ali Emîrî'nin neşrinden alınmıştır. Ali Emîrî, 1913 yılında neşrettiği Câm-ı Cem-ayîn'in son sözünde, Cem Sultan tarafından yazılmış olan şiirin, divanında yer almadığına işaret etmiş, bu tarihî şiiri kendilerine ulaştıran Bayatî'yi minnetle anmaktadır.³⁶²

Ban

Sözlükte, “İsklâvon dilinde bey, hâkim demek olup İsklâvonya ve Macaristan cihetlerinde sancak beylerine ve küçük prenslere verilen unvanı.” denilen kelime için Cem Sultan'ın yazdığı kasideden bir beyit kullanılmıştır.

Sağlı sollu baş vurup ayağına düşenlerin

Her biri mülk-i Frengin birine bir bandır (Cem Sultân, Frengistân Kasidesi)

Sağlı sollu baş vurup ayağına düşenlerin her biri, Frenk ülkesinin birine bir beydir.

Basîret

Sözlükte, “Arapça bir kelime olmak itibarı ile kalb gözüyle görüş demek olan basiret, tasavvuf istilahı olarak Nûrûlkudüsle münevver olan kalbin bir kuvveti demektir.” denilen kelime için Nesîmî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ger açık ise basîretin bak

Gör sende Hak'ı vu gitme irak (Nesîmî, Deyişler 6/19)

Eğer basiretin açık ise bak gör sen de Hakk'ı, ona uzak kalma.

Baş Kesmek

Sözlükte “Şeyhin veyahut tarikaten büyük bir zatın huzurunda tazim ile eğilmek, bugünkü tâbir ile reverans yapmak demektir. Sağ el tabî olarak kalbin altına konur, baş da lüzumu kadar eğilmek suretiyle bu resim ifa edilirdi.” denilen kelime için Tâhirü'l-Mevlevî ve Ziyâ Paşa'dan birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Dest ber sadr-ı muhabbet olduğum rûhum sana

Bir işaretir ki cayın hane-i dildir senin (Tâhirü'l-Mevlevî)

Ey ruhum senin için elimin kalbimin üzerinde olması yerinin kabe olduğuna bir işaretir.

Zât-ı Haydâr-şiyemi azm edeli bu sefere

Baş keserler kılıcı nâmına cümle kefer (Ziyâ Paşa, Zafernâme, Tahmis/13)

Haydar tabiatli zat bu sefere gideli, onun kılıcı adına cümle kafirler baş keserler.

Ziyâ Paşa, “Zafernâme” adlı eserinde Ali Paşa'yı hicvetmiştir. Bu eser; önce kaside şeklinde yazılmış, sonra da yine Ziyâ Paşa tarafından tahmis ve şerh edilmiştir. Edebi tür itibarıyla, tam bir mizah ve “satire” eseridir. İlk etapta, Ali Paşa'nın şahsını ve yaptıklarını öven, göklere çıkaran Zafernâme; gerçekte tamamiyle “yergiye dayalı,

³⁶¹ Cem Sultan'ın yazdığı ve Bayatî'nin tahmis ettiği yirmi üç beyitlik “ancak” redifli bu mutavvel gazel, Ersoylu (1998) tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı adlı çalışmada yoktur.

³⁶² Hasan b. Mahmûd Bayatî, *Câm-ı Cem-ayîn*, neş. Ali Emîrî (İstanbul, 1913), 49.

Paşa'yı ve yaptıklarını yerin dibine batırmaya çalışan, hayli şiddetli bir "siyasi hiciv" abidesidir. Zafernâme'nin asıl dikkate değer bir tarafı Ziyâ Paşa'nın onu, sanki kendi yazmamış gibi göstermek gayesiyle Ali Paşa'nın yakınlarından İzmit Mutasarrıfı Fazıl Paşa, tahmisini, yine Ali Paşa'nın adamlarından Hayri Efendi; nesirle şerhini de, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın kaleme aldığı şeklinde vermesidir.³⁶³

Baş Kıç Vurmak

Sözlükte, "Bir geminin baş denizleri tesiriyle baş ve kıç üzerine inip kalması haline, tulâni raksa düşmesine denir." diye ifade edilen kelime için Âgehî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Rüzgâr oldu muhâlif başuma üşdi belâ

Başladı yine karıntı yine baştan kıçtan (Âgehî, K/II)

*Rüzgâr ters döndü, başıma türlü belalar geldi, yine bir baştan bir kıçtan girdaplar oluşmaya başladı.*³⁶⁴

Başmak

Sözlükte, "Bir nevi ayakkabıya verilen adı. Evvelce deriden yapılmış, üstü açık ayakkabıyı ifade ettiği halde sonraları umumiyetle pabuca bu nam verilmiştir." denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevkengîz* adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

Seyr edip başdaki kız yaşmağını

Bûs iderdi eğilip peşmağını (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/68)

Kız başındaki yaşmağını seyredip, eğilip pabucunu öperdi.

Başmaklık

Sözlükte kelimeye "Havas-ı hümayun köylerinden padişahın anası, kızkardeşi ve kızı gibi kadın sultanlara ve hasekilere tahsis edilen 20000 akçaya kadar olan tayinat ve tahsisata verilen ad." diye anlam verilirken Veysî'nin İstanbul Kasidesi'nden bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Sepetlerde kılıç tımar zeâmet oldu başmaklık;

Vezir hasıdır ekserleri sultânların ey şâh (Veysî, K/33) İstanbul Kasidesi

Sepetlerde kılıç tımar zeamet başmaklık oldu, ey şah sultanların çoğu vezir hasıdır.

Veysî, İstanbul Kasidesi'nden alınan bu beytinde, tımar ve zeametlerin dağıtımında adaletsizlik yapıldığından şikayet etmektedir. 17. yüzyılda, tımar ve zeamet sistemi, bozulmaya yüz tutmuştur. Kanun-ı kadime aykırı olarak, vezir emeklilerine de tımar vermeye başlanmıştır. Sepet tımarı; "sahibinin bir müstehak bırakmaksızın ölümüyle mahlul olmuş ve tevcih edilmeyerek sahipsiz kalmış olan tımarlar" demektir. Önceleri bir müddet elde bulundurulmak lazım gelen kâğıtlar "intizar dosyası" diye adlandırılan bir sepette saklandıkları için bu adı almıştır. Bu dönemde yazılmış tarihlerden anlaşıldığına göre, sepetlerdeki tımar ve zeametler, hizmetli, köle, dilsiz ve cücelerin üstündeymiş gibi gösterilmekte fakat hakikatte onların efendileri olan devlet büyükleri tarafından alınıp kullanılmaktaydı. "Başmaklık" ise, "havas-ı hümayun köylerinden padişahın annesi, kız kardeşi ve kızı gibi kadın

³⁶³ Önder Göçgün, "Tanzimat Devri'nin Bir Hiciv Abidesi: Ziyâ Paşa'nın Zafer-Nâme'si", S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, s.3, 1986.

³⁶⁴ Karıntı, ters akıntıların anaför sularına karışmasından ve rüzgarın yüksek yüksek dağlara çarpmasından meydana gelen girdaba verilen isimdir.

sultanlara ve hasekilere ayrılan 20 000 akçeye kadar olan tayinat ve tahsisata” verilen isimdir. Koçibey’in de belirttiği gibi, eskiden tumar ve zeamet, kimseye “has ve başmaklık” olmazken bu devirde durum değişmiştir.³⁶⁵

Başmuhasebe

Sözlükte, “Maliyenin en mühim kalemlerinden birinin adı idi.” denilen kelime için Nâbî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Başmahasebe gibi bir mansıp ihsanı ile
Gıpta-gâh-ı hurfe-i emsal ü akran eyledi (Nâbî)

*Başmuhasebe gibi bir makam bağıışı ile emsal ve akranlarının mahrumiyetine
gıpta eyledi.*

Baştarda

Sözlükte “Buharlı gemilerin icadından önce Osmanlıların kullandıkları harb sefinelerinden birinin ismi idi.” diye anlam verilen kelime için Dâniş’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dildâre piyâde yanaşılmaz bu sulara
Her keştiyi baştarda sanub firkâte çatma (Dâniş)

*Bu sularda sevgiliye çift kürekli kayıkla yanaşılmaz, her gemiyi buharlı savaş
gemisi sanıp ayrılık yaşama.³⁶⁶*

Bâtil

“Zatında sebat ve hakikat olmayan şey, esassız, boş şey manasına Arapça bir kelime olan bâtil, aynı zamanda hakkın zıddı demektir.” denilen kelime için Eşref Paşa’dan bir beyit iktibas edilmiştir.

Aks-i mir’ât-ı hakikâttir nukuş-i kâinat
Hob u zişti bir görür dide-i hâkbinimiz (Eşref Paşa)

*Kâinat nakışları, hakikat aynasının yansımasıdır. Hakk’ı gören gözümüz
güzel ve çirkini bir görür.*

Bâtın

Sözlükte “Arapça bir kelime olmak itibarı ile zahirin zıddı, iç, gizli, görünmeyen şey demektir.” diye anlam verilen kelime için Oğlanlar Şeyhi İbrahim’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Vücutun zâhiri var bâtını var ey cihân-ârâ
Bütününün zuhurudur cihân imkân eder bir iş (Oğlanlar Şeyhi İbrahim)

*Ey cihanı süsleyen, vücudun içi var dışı var, cihan bütününün görünüşüdür,
bir iş mümkün kılar.*

Batın; derun, sır, giz, anlamlarına gelmektedir, zahir ise apaçık ortada olan, görünen, anlamında kullanılmaktadır. Her şeyin bir görünen tarafı olduğu gibi bir de görünmeyen tarafı vardır. Görünen taraf Zahir, görünmeyen taraf ise batındır.

İbnü’l-Arabî’ye göre varlık, hakikatte tektir. O da Allah’tır. Allah’ın dışındaki diğer bütün varlıklar bizâtihi var değildirler, yani onların kendilerine ait bağımsız bir varlıkları yoktur. Onların var olmaları, Hakk’ın varlığına bağlıdır.³⁶⁷

³⁶⁵ Yılmaz Kurt, *Koçibey Risalesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 21.

³⁶⁶ Piyade, bir çift kürekli, narin yapılı hafif bir kayık çeşididir. Baştarda ise, eskiden deniz savaşlarında kullanılan, 26 veya 36 çifteli, bir küreği beş veya yedi kişi tarafından çekilen, çektiri cinsinden bir gemiye verilen isimdir.

Bu görüşü temsil eden sufilere göre alem, gerçek yönünden Hak, ta'ayyün bakımından Hak değildir. Eşyanın aynı, yani hakîkati ve zâtı Hak'tır, fakat eşyanın eşya olarak kendisi, Hak değildir.³⁶⁸

Allah, zâtı bakımından “batın” ama zuhur yerleri bakımından “zahir”dir. Bunun için, İbnü'l-Arabî, Allah'ın tenzih ve teşbihini birlikte anar. Hakk'ın tenzihi, zati ehadiyyeti ve hadislerle benzemezliğinde; teşbihi ise eşyanın suretlerindeki tecellisindedir.³⁶⁹

İbrahim Efendi, vahdet-i vücûd anlayışını kabullenmiş ve bütün eserlerinde bunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Oğlanlar Şeyhi tevhidi, “Ehl-i vahdet katında tevhid, talibin Hadi'yle zaten ve sıfaten ve fiilen ve rızaen vahdetinde yeksan olmasından ibarettir.”³⁷⁰ diye tanımlamaktadır. Onun gözünde vücud (varlık) ise Vücud-ı Mutlak'tır, yani Allah'tır.³⁷¹

Bâtın Kılıcı

Kelime “Erenlerin sillesine, mânevi tedibe denilirdi.” diye anlamlandırılmıştır.

Tig-i bâtın dediği sofinin
Sih-ı efrencidir asa içre (Lâ Edri)

Sufinin batın kılıcı dediği, asa içinde Frenklere ait demir şıştır.

Batnen Ba'de Batnin

Sözlükte, “Nesilden nesile, soydan soya manasına gelen bu tabir evvelki batında kimse varken ikinci batında olan kimse istifade etmez demektir.” denilen kelime için Ziyâ Paşa'nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Taş bağladı mecâ' ile batn-ı pâkine,
Dünyâya râğbet eylemedi seyyidü'l-beşer (Ziyâ Paşa, Terci-i bend8/6)

İnsanların efendisi Hz. Muhammed, açlık yüzünden karnına taş bağladı; yine de dünyaya minnet etmedi.

Bayrak

Sözlükte, “Bir memleketi temsil etmek üzere kabul olunan alâmete verilen addır.” diye mana verilen kelime için Abdülhak Hâmid'in, *Tezer* adlı eserinden bir bölüm örnek olarak kullanılmıştır.

Tuttu bir kıt'ayı akan kanın
Çâk çâk oldu tiğ-i berrânın
Bayrağın paralandı düştü yere
Oldu her pâresi cihâne bere
Bu mudur ruz-i mahşerin şanı ?
Ey meh-i asümân-ı Osmâni
Ne mehâbetli inşikâkın var (Abdülhak Hâmid, *Tezer*, s. 266.)³⁷²

³⁶⁷ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, çev. Nuri Gencosman (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 142.

³⁶⁸ Mustafa Tahralı, “Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alakalı Bazı Meseleler”, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987), 54.

³⁶⁹ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 169.

³⁷⁰ Sun'ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Milli Ktp., no: 06 Mil Yz A 364/1, vr. 28b. Bu eser, Abdurrahman Doğan tarafından günümüz harflerine aktarılarak Gaybî'nin diğer eserleriyle birlikte yayınlanmıştır: Abdurrahman Doğan, *Kütahyalı Sunullah Gaybi* (İstanbul: Önde Matbaacılık, 2001).

³⁷¹ Gaybî, *Sohbetnâme*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), vr. 13b.

³⁷² Sözlükte şair olarak Namık Kemal verilmiş.

Akan kanın bir kıtayı tuttu, keskin kılıcın parça parça oldu. Bayrağın parçalandı yere düştü, her parçası dünyaya bere oldu. Mahşer gününün şanı bu mudur? Ey Osmanlı göğünün ayı, ne heybetli yarılman var.

Bâzubend

Sözlükte, “Kola bağlanan muska hakkında kullanılır bir tabir” olarak anlamlandırılırken Bâkî’nin bir beyti ile Sürûrî’nin Hezliyyât’ından bir bölüm örnek olarak verilmiştir.

Pehlivânın fendi var kıymetli bâzubendi var

Sanmayın kim yeryüzünde misli var mânendi var (Sürûrî, Hezliyyât)

Pehlivanın hilesi var, kıymetli pazubendi var, sanma ki yeryüzünde eşi benzeri var.

Zanbakun goncasıdur bâga gümüş bâzû-bend

Za’ferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr (Bâkî, K18/20)

Gümüş bazubend bağa zambağın goncasıdır, zağferan ile yazılmış ona tomar hattı.

Erkekler kadar kadınların da kullandığı takılar arasında bulunan bâzûbend³⁷³, “kolun omuz ile dirsek arasındaki bazı denilen kısmına takılan, içinde muska, kimlik nişanı veya altın, mücevher bulunan mahfaza”dır.³⁷⁴ Bunların içinde bazen hastalık veya nazardan koruyan dualar yazan kâğıtlar bazen de yolculuğa çıkan kişinin gideceği yerde geçimini sağlayacak değerli taşlar bulunurdu.³⁷⁵

Beytte, zambağın goncası gümüş bir bazubende benzetilerek içindeki yazının safrandan imal edilmiş sarı mürekkeple kaleme alındığı dile getirilmiştir. Böylece, muskanın içeriğine zaferan, gül suyu veya misk gibi güzel kokulu maddelerin konulması geleneğine göndermede bulunmaktadır.³⁷⁶

Laf eder aynı bizim karı yazar mushâf deyu

Harf-girâne yalân söyler ki yoktur gâyeti

Belki yazmıştır orospu kendi bâzû-bendine

Rağbet-i zendostân için muhabbet âyeti (Sürûrî, Hezliyyât)

Aynı bizim karı gibi laf eder, mushaf diye yazar, her şeyi kötüyerek yalan söyler ki sonu yoktur, belki orospu kendi bazubendine kadın düşkününü zampara için muhabbet ayeti yazmıştır.

Sürûrî’nin mizahi şiirleri divanından yer almamış “Hezliyyât” adıyla, ayrı bir eser olarak tertip edilmiştir. Eserde, eğlenceli manzumeler yanında müstehcenlik içeren sözler de bulunduğu devrinin edebî muhitince hoş karşılanmamıştır. “Mudhikât-ı Sürûrî-i Hezzâl” adlı bu eserde, Vehbî’ye ve döneminin başka yazarlarına karşı hezliyyât bulunmaktadır.³⁷⁷

Beçe

Sözlükte, “Esirlerden acemiliğe alınmayan erkekler hakkında kullanılır bir tabirdi. ‘Pençik’ kanunu mucibince acemiliğe alınmayan veya adedi beşten aşağı olan esirler ayrıldıkları sınıfa göre başına şu isimleri alırlardı: (Şîr-hâr), (beçe), (gulâmçe),

³⁷³ Aygün Ülgen, “Osmanlı Kuyumculuğu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. XI (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları), 244.

³⁷⁴ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz (Ankara: TDV, 1992), 70.

³⁷⁵ Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Dünkü Sanatımız, Kültürümüz* (İstanbul: Ötüken, 1994), 137.

³⁷⁶ Ömür Ceylan, “Taşranın Altın Çiçeği Safran”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları* 26, (2015): 147-162.

³⁷⁷ Elif Ayan, *Sürûrî ve Hezliyyât’ı (İnceleme – Tenkitli Metin – Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ankara: 2002), 20.

(gûlâm), (sakallı), (pîr)” tanımıyla verilen kelime için Ziyâ Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Mânend-i dîv beççelerin iltikâm eder,

Köhne ribât-ı dehr aceb âşiyânedir. (Ziyâ Paşa, Terci-i Bend 1/3)

Dev gibi kendi yavrularını yiyor, köhne (eskimiş) dünya konağı şaşılacak bir yuvadır.

Beçe, Osmanlılarda erkek esirlerden acemi oğlanlar sınıfına alınmayanlara verilen isim manasına gelen tarihi bir terimdir. Ancak maddeyi örneklemek için verilen beyitteki “beçe” kelimesi, insan yavrusu anlamında kullanılmış olup bu kelimenin maddeyle ilgisi bulunmamaktadır.

Bedesten

Sözlükte, “Üstü kapalı çarşılara verilen addır.” denilen kelime için Vâhid’den bir beyit alıntılanmıştır.

Şevk ile azm edip bedestâne

Tâlib oldum metâ-ı cânâne (Vâhid)

Şevkle bedestene gidip cananı satın almaya talip oldum.

Bedr-i Tâim

Sözlükte, “Aydın on dört gecelik hali hakkında kullanılır bir tabirdir Arapça bir kelime olan bedir bu manaya gelir. ‘Bedr-i kâmil’, ‘bedr-i büend’ de denilirdi. Türkçe karşılığı ‘tolunay’dır.” diye tanımlanan kelime için, Âkif Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Bilindi rütbe-i mâhiyyeti bedr-i münirin de;

Hatâdır her kim ol hurşid-i hüsne derse mehveştir (Âkif Paşa)

Dolunayın da mahiyet rütbesi bilindi, her kim o güzellik güneşine ay gibi derse hata etmiştir.

Bektâşi

Sözlükte, “Tarikat adı idi. Bu isim, müessisi olan ‘Hacı Bektaş-ı Veli’ den alınmış, ona nispet edilmiştir. Bektaşî kelimesi mecazen kayıtsız, pervasız, rind, lâübalimeşrep manalarına gelirdi.” diye tanımlanan kelime için Yenişehirli Avnî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Çoğalıp meykedenin kallâşı

Oldu hep halk-ı cihan Bektaşî (Yenişehirli Avnî)

Meyhanenin kalleşi çoğalıp dünya halkı hep Bektaşî oldu.

Bel Bağlamak

Sözlükte, “Güvenmek, itimad etmek, mecazen azm ü kasit etmek makamında kullanılan bu tabir, Bektaşilerce ıstılah olarak muhip olmak, tigbent kuşanmak, itaat etmek demektir.” denilen kelime için Ziyâ Paşa, Niyâzî-i Mısırî, Emîn Hâkî ve Eşref Paşa’dan örnek beyitler kullanılmıştır.

İkbâline idbârına dil bağlama dehrin

Bir dâirede devr edemez çenber-i devrân (Ziyâ Paşa, TB7/2)

Bu dünyanın talihini de talihsizliğini de önemseme; çünkü dünya çemberi, aynı dairede sürekli dönmez, talih devamlı değişkendir.

Kulluğa bel bağlar isen Şam u seher ağlar isen

Sular gibi çağlar isen Tez bulunur umman sana (Niyâzî-i Mısırî, G9/10)

Kulluğa bel bağlarsan, akşam sabah ağlarsan, sular gibi çağlarsan, ummân sana tez bulunur.

Pirimin nutkuna bel bağlamışım
Ben bu zünnarı güzel bağlamışım (Emîn Hâkî)

Pirimin sözüne bel bağlamışım, ben bu kuşağı güzel bağlamışım.

Berraniyana küfürdür imanımız bizim
Zevk-i ledünedir dem ü devranımız bizim (Eşref Paşa)

Bizim imanımız zahirilere göre küfürdür, bizim dünya demimiz Allah katındaki huzurdadır.

Bem

“Eskiden udun beş telinden birinci teline verilen addı.” denilen kelime için Üsküdarlı Hakkı Bey’den bir beyit alıntılanmıştır.

Evci-e flâkı tutar zezeme-i vecd-i mülk
Bezmi-i vâfında ne dem hâmem bemm ü zîr (Üsküdarlı Hakkı Bey, K5/50)
Saliki etkisi altına alan vecdin nağmesi göklere ulaşır, vâsf meclisinde kalemim ne demdir ne bem veya zir.

Dem, musikide neyin en pest sekizlisinde kaba rast ile yegâh perdesi arasındaki seslerdir.

Benât-ı Na’ş

Beyitte “İki felekiye sureti hakkında kullanılır bir tâbirdi.” diye tanımlanan kelime için bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Gelmesin ikisi bir yere benâtü’n-na‘şın
Belki cem‘iyyet-i Pervîn’i perîşân olsun (Nef‘î)

Benâtü’n-naşın ikisi bir yere gelmesin, belki pervin topluluğu perişan olsun.

“Benâtü’n-Na‘ş”, Divan şiirinde kullanılan” bir benzetme ögesidir. Kuzey yarım kürede büyükayı ile onun ters yönünde bulunan küçükayı takım yıldızları içinde konumlanmış yedişer yıldızdan oluşmuş topluluğu karşılamak için söylenmektedir. Bunların arasında bir dörtgen oluşturacak biçimde bir araya gelerek ayının bedeninde yer alan dört yıldız “naş veya taht” denilir. Ayının kuyruğunda yer alan ve “benat” olarak isimlendirilen diğer üç yıldız bir eğri oluşturacak biçimde dizilmiştir. Araplar her iki takım yıldızda bu biçimde sıralanmış yedişer yıldız “benatü na’ş” ismini kullanmaktadırlar.³⁷⁸

Bende

Sözlükte, “Mülkî ve askerî mensuplarının imzalarının üstüne koydukları bir tabirdi. Farsça bir kelime olan bendenin manası bağlanmış demektir.” olarak verilirken örnek olarak Hakânî, Nâbî ve Nev’î’nin beyitleri kullanılmıştır.

Doğalı gün gibi ol mâh-cemâl
Bende-i halka-be-gûşiydi hilâl (Hakânî, Hilye-i Hakânî, Recilü’ş-şar/14)

O ay yüzlü gün gibi doğalı, hilal onun kulağı küpeli kölesi oldu.

“Halka-begûş” kelimesinin dilimizdeki karşılığı, “kulak halkası”; “bende-i halka-begûş” ise “kulağı halkalı köle”, itaat eden köle veya esir anlamına gelmektedir.

³⁷⁸ Cemal Kurnaz, “Benâtü Na’ş”, *İslam Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: TDV, 2013), 430-431.

Eski zamanlarda, satın alınmış kölelerin kulaklarına küpe takılır, kulağa takılmış halka şeklindeki bu küpeler, o insanın köle olduğunu belli ederdi. Bu sebeple “halka beğuş”; kulağı küpeli, kulağı halkalı anlamına gelmekte olduğundan kulağa takılan halka; köle, esir, azatlık kabul etmeyen kul ile birlikte kullanılmıştır.³⁷⁹

Cismi sıhhatde derûnı haste

Dâyine bende-i gerdûn-beste (Nâbî, Hayriyye-i Nâbî/721)

Bedeni sağlıklı ama ruhu hasta, alacaklısına itaat etmiş bir köledir.

Dergeh-i Haktan budur ancak niyâz-i bendegân

Var ise kahrolsun âday-i liâm-i saltanat (Lâ)

Kulların hak dergâhından isteği ancak budur ki saltanat alçaklarının düşmanlığı varsa eğer kahrolsun.

‘Arifün gönlin Hudâ gamgîn ider şâd eylemez

Bende-i makbûlini mevlâsı âzâd eylemez (Nev‘î, G171/1)

Hüda ârifin gönlünü mutlu etmez, kederli eyler. Efendisi makbul, beğendiği kulunu azad eylemez.

Bender

Sözlükte, “Ticaretgâh olan iskele, liman, kasaba ve şehir hakkında kullanılan bir tabir” olarak verilirken örnek olarak Hâletî, Koca Râgıp Paşa ve Ziyâ Paşa’nın birer beyitleri kullanılmıştır.

Geçmez bu bender içre metâ’-ı hüner-veri

Lâyık budur ki beste dura bârumuz bizüm (Hâletî, G510/4)

Bu liman içinde hünerli ustanın malı geçmez, layık budur ki yükümüz bağlı dursun.

Her metâ’ın bir revâcı var bu bender-gâhda

Geh tahammül geh niyâz u gâh istiğnâ yürür (Koca Râgıp Paşa, G52/6)

Yeryüzünde her malın bir alıcısının, geçerli olduğu bir yerin olduğu gibi yar karşısında bazen tahammül, bazen yalvarma, bazen de istiğna geçerli akçedir.

Bu bendergehte herkes dirhem ü dinâra tâbidir (Ziyâ Paşa, G1)

Bu alemde herkes dirhem ve dinara tabidir (paraya bağlıdır).

Berât

Sözlükte, “Arapça bir kelime olarak lügat manası ‘yazılı kâğıt ve mektup’ demek olan bu tabir Osmanlı Devleti teşkilâtında bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere, tayin edilenlere vazifelerini icra salahiyetini tevdi etmek üzere, padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet veya tayin emirleri hakkında kullanılan bir istilahtı.” şeklinde mana verilen kelime için Nef‘î ve Münîf’ten birer beyit alıntılanmıştır.

Benim ol hüsrev-i sâhib-kırân-ı mülk-i endişe

Ki münşi-i kader yazmış berâtumda bu menşûri (Nef‘î, K34/34)

Endişe mülkünün kutlu padişahı benim ki kader nasiri bu menşuru benim beratımda yazmış.

Çekdi müsvedde-i tahvîl-i berât-ı ‘ademe

Hatt-ı butlân-ı kalem-i sun’-ı Hudâ-yı bî-çûn (Münîf, K22/2)

³⁷⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 252.

İnsanın ferman tahvilinin müsveddesine kendisine soru sorulamayan Hüda, yaradılış kaleminin çizgisini çekti.

Berde'l- Acûz

Sözlükte, “Kocakarı soğuğu demek olan bu tabir martın onundan on altısına kadar olan süre hakkında kullanılır.” diye mana verilen kelime için Nâbî ve bilinmeyen bir şairin birer beyti örnek olarak verilmiştir.

Fusûle itse ta'allük nesîm-i ma'deleti
İder musâlaha berdü'l-acûz ile bâhûr (Nâbî, K7/61)

Adalet rüzgarı mevsimlere ilişse, kocakarı soğuğu ile sıcaklık uzlaşır.

Düşmenânın bim-i cân mânende-i berde'l-acuz
Türetirdi tenlerin mûşted iken tâb-ı temmuz (Lâ)

Düşmanların can korkusu, temmuz sıcağı şiddetlenmişken kocakarı soğukları gibi tenlerini türetirdi.

Berid

“Postacı demek olan bu kelime diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kullanılmış tabirlerdendir.” diye manalandırılan kelime için Şeyh Galip'in tardiyyesinden bir beyit alıntılanmıştır.

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân
Bahş et bana bir mürîd-i cânân (Şeyh Gâlip, Tardiyye1)

Ey sevgilinin habercisi, hoş geldin; gel, bana sevgiliden bir müjde ver.

Berküstüvan

Sözlükte “Farsça bir kelime olup harb zamanında atlara örtülen zırh demektir.” denilen kelime için Nef'î'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Vâdî-i medhinde cevân etdiği için yaraşır
Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab'ıma bergüstvân (Nef'î, K52/56)

Övgü vadisinde dolaştığından gökyüzü, yaradılış atıma örtü olsa yaraşır.

Rahş, Farsça bir kelime olup gösterişli at manasına gelmektedir. Kırmızı ve beyazın karışımı bir atın adıdır. Zaloğlu Rüstem'in atının adı da Rahş'tır. Şehname'de Zaloğlu Rüstem için adına yakışan bir at aranmaya başlandığı, her at onun ağırlığını kaldıramadığından sonunda Rahş isimli atın bulunduğu bahsedilmektedir.³⁸⁰

“Berküstüvân”, savaş günlerinde atlara giydirilen özel bir gömleğin ismidir. Bu günlerde dilaverler de aynı kıyafeti giyerler.³⁸¹

Kesse çarh atlasın bin mislini hayyât-ı sun'
Eşheb-i iclâline çıkmazdı bir berküstüvân (Kâzım Paşa, K1/46)

Yaratılış tarzı, gökyüzünün bin mislini kesse, azametinin kır atına bir berküstüvan çıkmazdı.

³⁸⁰ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar*, Ondokuzmayıs Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (Samsun:1998), 254.

³⁸¹ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meshumlar)*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 373.

Berş-ı Rahiki

Sözlükte “Rahikî adlı birinin yaptığı macuna verilen isimdi. Berş; afyon şurubu, keten yaprağı ile yapılır bir nevi müsekkir macun demektir.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî'nin, *Lutfiyye* isimli eserinden bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ne belâdur hele berş ü efyûn

Ki ider âdemi süst ü mecnûn (Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*/ ‘Der-Tahzîr Ez-Mükeyyifât/1108)

Macun ve afyon ne beladır ki insanı güçsüz ve de deli eyler.

Berzah

Sözlükte “İki şey arasındaki fasıla, hail manasına gelen Arapça bir kelimedir.” şeklinde anlam verilen kelime için Âkif Paşa ile Sâbit'ten birer beyit alıntılanmıştır.

Vasfını rûh-ı Felâtun gûş edip olmaktadır

Âlem-i berzahda hala şermsâr-ı rûzgâr (Âkif Paşa)

Âlemi berzahta zamanın utangaçlığı hala Eflatun'un ruhunun vasfını dinlemektedir.

O varta-gâh-ı belâ berzahından eyle halâs

Ulaşmadın dahi ecsâda nâr-ı zât-ı vekûd (Sâbit, K2/55)

*Odunun ateşi bedenlere ulaşmadan o bela çukuru berzahından kurtar.*³⁸²

Besmele

Sözlükte “Hat (yazı) ıstılahı olarak besmele ‘bismillahirrahmanirrahim’in kısaltılmışı hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Süleymân Çelebî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Besmeleyle ola her işin önü

Her kız ebter olmaya anın sonu (Süleymân Çelebî, *Vesîletü'n-Necât/4*)

Her işin başı besmeleyle olsun ki, her defasında işin sonu noksan kalmasın.

Beste

“Musiki üstatları tarafından güfte denilen manzumeler için makamlardan birine göre uydurulan ahenk demektir.” diye manalandırılan kelime için Leskofçalı Gâlib'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Hasret-i lâ'l- i lebinle gark-ı eşk-i dîdeyim

Mevce-i takdîre pâ-y-ı ihtiyârım bestedir (Leskofçalı Gâlib, G40/3)

Kırmızı dudağının hasretiyle gözyaşlarına gark oldum, irademin ayağı kader dalgalarına bağlanmıştır.

Bestehan

Beste adı verilen musiki parçalarını okuyan demektir.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî'nin, *Lutfiyye* adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

Bestehânlık sana şâyeste degül

Silsilen anlara peyveste degül (Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, Der-‘İlm-i Musik/249)

Beste okuyuculuk sana layık değil, silsilen onlara ulaşmış değil.

³⁸² Berzah, ölümlerin ruhlarının mahşere kadar kalacakları mana âlemi ile madde âlemi arasında bulunan yer, o zamana kadar geçen süre veya köprü âlemdir. Bu kavramla birlikte kullanılan “berzah-ı bela” “içinden çıkılmaz bela” manasında kullanılmaktadır.

Bestekâr

Sözlükte “Güfte adı verilen bir manzumeyi makamlardan birine uydurarak ortaya musiki eseri vücuda getiren müzik bilginleri hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye tabir edilen kelime için Rızâ Tevfîk’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

O yerlerde sabâ bir bestekâr-ı serseridir ki

Perişân nağmeler perrân olur gûyâ enininden (Rızâ Tevfîk)

O yerlerde saba başıboş avare bir bestekârdır ki inlemesinden sanki dağınk nağmeler uçar.

Bevvâb

“Mevlâna’nın türbesinin türbedarlarına verilen addı.” denilen kelime Nâbî’nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Nâbîyâ şimdi atayası kibâr-ı asrın

Değmez ebrûlarının çînine bevvâbların (Nâbî)

Ey Nâbî, şimdi asrın büyüklerinin bahşişleri kapıcıların kaşlarının kıvrımına değmez.

Bey

Sözlükte, “Arapça bir kelime olan bey’in lügat manası satmak, satılmak, satın almaktır.” diye anlam verilen kelime için Vâlihî-i Kadîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Geldim ayağın öpmege destimde nakd-i cân

Gel al elim ki bey’imiz olsun yeden-be-yed (Vâlihî-i Kadîm)

Elimde can sermayem ayağını öpmeye geldim, gel elimi al ki elden ele satışımız olsun.

“Nakd-i can”, en değerli şey olan can sermayesi veya can varlığı anlamındadır. Divan şairlerine göre, en kıymetli varlık, “can nakdi”dir. Her an kullanılmaya hazır bir kıymet olduğundan aşkın maşuk için verebileceği en değerli varlığı odur. Divan edebiyatında, aşıklığın ilk mertebesine sevgili uğruna can vermekle ulaşılmaktadır.³⁸³

Beyaz Üzerine Sâdır Olan Hattı Hümayun

“Bir inha veya talep üzerine derkenar sureti ile olmayarak doğrudan doğruya ve son zamanlardaki tabire göre re’sen sadır olan hatt-ı hümayunlara ‘beyaz üzerine sadır olan hatt-ı hümayun’ denilirdi.” denilen kelime için Kuburîzâde Rahmî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Arz-ı hâl etmek mahalli geçti olmaz derkenâr

Asl-i hüsn için beyâz üstüne fermân etti hat (Kubûrîzâde Rahmî)

Arzuhâl etmek yeri geçti artık derkenar olmaz, güzelliğin aslı için beyaz üstüne hat ferman etti.

Derkenar, bir yazının kenarına çıkma şeklinde yazılmış not, çıkma, çıkıntı, hâmiş, hâşiye anlamında kullanılmaktadır. Arz-ı hâl ise, halin karşıdakine bildirilmesi maksadıyla yazılan dilekçeye verilen isimdir.³⁸⁴

³⁸³ Mustafa Uzun, “Can”, *İslam Ansiklopedisi*, c.7 (İstanbul: TDV, 2013), 138-139.

³⁸⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Hatt-ı Hümayun”, *İslam Ansiklopedisi*, c.16 (İstanbul: TDV, 2013), 485.

Bey'-i Bât

“Satıcı ile alıcının dönmeleri kabil olmayan katı satış demektir.” denilen kelime Yenişehirli Avnî nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Bir pula değmez benüm indümde sevk-i kâinât

Âlemi ben hiçe satdum bir sebil-i bey'-i bât (Yenişehirli Avnî, G33/1)

Benim için kâinatın yönetimi bir pula değmez, ben âlemi geri dönüşü olmayan bir satışla hiç niyetine sattım.

Bey'-i Min Yezit

“Müzayede yani artırma ile satış yapma demektir.” denilen kelime için bilinmeyen bir şairden bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Meta-ı hun-ı azizana müşteri olma

Bu kerbelâ'da olan bey' min yezit midir? (Lâ Edri)

Azizlerin kan metasına müşteri olma, bu Kerbela'da olan müzayede ile alışveriş midir?

Beytullah

Sözlükte, “Lügat manası Allah'ın evi demek olan ve Beytülharam, Beyt-i muazzam, Beyt-i şerif ve daha birtakım tabirler gibi Kâbe hakkında kullanılan bu tabir sofiye ıstılahında, insan-ı kâmilin kalbidir.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Fuzûlî hâlî olmaz sûret-i dil dost fikrinden

Bu ma'nîden ki Beytullâh derler kalb-i mü'mindür (Fuzûlî, G67/7)

Fuzûlî, gönül sureti dostu düşünmeden geri kalmaz. İçinde dostun düşüncesi vardır. Bu sebeptendir ki müminin kalbi Allah'ın evidir yani Kabe'dir.

Bey' ü Şira

“Arapça terkip olup alım satım, alışveriş demektir.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Zarûrîdür bütün bey' ü şirâ-yı kişver-i îcâd

Bu bâzâr-ı fenâda şart-ı îcâb u kabûl olmaz (Yenişehirli Avnî, G154/5)

Bütün icat ülkesinin alışverişi zaruridir, bu fanilik pazarında icap ve kabulün şartı olmaz.

Beyza

Sözlükte, “Akl-i evvelden ibarettir. Çünkü beyza merkez-i amâ olup sevad-ı gayiptan evvelâ munfasıl olan şeydir.” diye anlam verilen kelime için Koca Râgıp Paşa'dan bir beyit alınmıştır.

Bir tecellî idi Mûsâ'ya da kim el virdi

Şecer-i Tûr hemîşe yed-i beyzâ virmez (Koca Râgıp Paşa, G80/2)

*Musa'ya el vermesi bir tecelli idi. Tur ağacı, her zaman beyaz el vermez.*³⁸⁵

³⁸⁵ “Beyaz el” demek olan “yed-i beyzâ, Hz. Musa'nın göğsüne soktuğu elini ışık saçan bir hâlde çıkarması şeklindeki mucizesi, ışık içinde parlayan eli anlamında kullanılmaktadır.

“Şecer-i Tûr”, “Tur Ağacı” demektir. Hz. Musa, fırtınalı bir gecede yol sormak amacıyla yöneldiği ışığın bir ağaçtan geldiğini görür. Bu sırada “Ey Musa! Ben senin Rabbinim. Sen Tuva Vadisi'ndesin. Ayakkabılarını çıkar!” sesini duyarak “yed-i beyza” ve “asa” mucizelerini alır. Allah ile konuşan Hz. Musa “kelimullah” olarak anılmaktadır.

Bîmâre

Sözlükte “Akinlar veya harbler sırasında ele geçen kadın esirlerin ayrıldıkları sınıflardan birine verilen addı.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Sihhat gibi bîmâr-ı gama geç geliyor âh
Öldürdi bizi nâz-ı etibbâ ne belâdur (Sâbit, G87/3)

Ah, sağlık gibi gam hastasına geç geliyor, tabiblerin nazı bizi öldürdü, bu ne beladır?

Bin Bir Gün

“Mevlevî tabirlerindendi.” denilen kelime için Tâhirü’l-Mevlevî ile bilinmeyen bir şairden birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Çille-i Mollâ Celâleddin gibi bin bir hemân
Çıkmadıkça ayrılır mı yâr hiç ağyardan (Lâ)

Molla Celaleddin’in çilesi gibi çıkmadıkça yar hiç düşmandan ayrılır mı?

Ederken Mevlevînin çillesin itmâm bin bir gün
Bizim bak çille-i aşk içre bir miâdımız yoktur (Tâhir’ül-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî)

Mevlevinin çilesi bin bir günde tamamlanırken, bizim aşk çilesi içinde bir miadımız yoktur.

Mevlevî muhibliğini yeterli görmeyerek çile çıkarmak ve hizmet etmek isteyen Tâhirü’l-Mevlevî, görevinden istifa ederek 1896’da Yenikapı Mevlevihanesinde çilekeşliğe başlamıştır.³⁸⁶

Biniş

“Ulemanın ve hassaten yüksek rütbede bulunanlarının giydikleri geniş cüppeye verilen addı.” şeklinde mana verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’nin *Şevkengîz* adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

Binişinde yakası yağlı idi
Kuşağı göğsüne dek bağlı idi. (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz, 117/134)

Binişinde yakası yağlı idi, kuşağı göğsüne kadar bağlı idi.

Biniş Köşkü

“Valde kâhyası Giritli Yusuf Ağa’nın III. Selim için Baltalimanı’nda yaptırdığı köşkün adı idi.” denilen kelime için bilinmeyen bir şairin şiiri örnek olarak kullanılmıştır.

Küdüm-i şahtan olsun deyu hâk-i Hutun müşkü
Bu cây-ı nüzhet-efzâda yapılmışdır Biniş Köşkü (Lâ Edri)

*Hoten toğrağının miskine şahlar ayak bassın diye, Biniş Köşkü bu gönül açan yerde yapılmıştır.*³⁸⁷

Bint

“Arapça bir kelime olan bint, kız demektir. Bint-ül-ineb; rakı demektir.”

Teşne-leb tâlib iken câmina bintü’l-inebin

³⁸⁶ Alim Kahraman, “Tâhirülmevlevî”, *İslam Ansiklopedisi*, c.39 (İstanbul: TDV, 2013), 407.

³⁸⁷ Osmanlı padişahlarının kısa süreli kaldıkları köşk, kasır ya da küçük saraylara “Biniş Köşkü” denilirdi. Mesirelerde yer alan bu yapılar bazen sultanın yabancı misafirlerinin konaklamaları için de kullanılırdı.

Değmedi neş'esi âlâmına bintü'l-inebin (Remzi Baba, Manzume/9) Muallim Nacî'nin "Mecmuâ-i Muallim" in kabına derç ettiği manzume
Susayan dudak şarap kadehine talipken, rakının elemleri neşesine değmedi.

Birûn

"İdari teşkilat hakkında kullanılır bir tabirdi. Birûnun lugat manası dış, hariç demektir." Kelime Celâleddin Mahmut Paşa'nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Bu keynûnet, bu emniyet, ne kudrettir ne nusrettir;
Şaşar baktıkça insan enderûna bir de birûna (Damat Celâleddin Mahmut Paşa)

*Bu varlık bu güvenlik ne kudrettir ne zaferdir, insan enderuna bir de biruna baktıkça şaşırır.*³⁸⁸

Bostancı

"Saraylar ile kasırların bekçiliğini yapan ve zabıta işleri ile de alâkadar bulunan saray mensuplarından bir kısmının adıydı." diye anlamlandırılan kelime için Sâbit'ten bir beyit alınmıştır.

Kuş-hânededen vazîfe-i bî-imtinân alur
Bostâncı etmeğiyle çerâğ olsun 'andelîb (Sâbit, G24/4)

Kuşhaneden iyilik başa kakılmadan vazife alır, bülbül bostancı etmeğiyle kandil olsun.

Börk

"Yeniçerilerin kullandıkları başlığın adıydı." Kelime Bâkî ve Sünbülzâde Vehbî'nin beyitleri ile örneklendirilmiştir.

Saltanat tâcın geyen 'âlemde magrûr olmasun
Nice sultân borkin almışdur begüm bâd-ı hazân (Bâkî, K22/9)

Beyim, bu dünyada saltanat tacı giyenler asla mağrur olmasın! Çünkü hazan rüzgarı nice sultan başlığını ve başını alıp götürmüştür.

Kürküne, borküne bakma aslâ
Örf-ü zâr âdemi etmez âlâ (Sünbülzâde Vehbî)

Kürküne borküne asla bakma, kılık kıyafeti örtüsü insanı yüceltmez.

Buhurdan

"İçine kül ve ateş konarak üzerinde buhur yakılan aletin adıdır."

Yanardı âteş-i aşkı ile yer yer çifte micmerler
Buhûrdânlar semâyâ neşrederdi amber-i sârâ (Lâ)

Aşk ateşiyle yer yer çifte micmerler yanardı, buhurdanlar gökyüzüne halis güzel kokular yayardı.

Burç

"Kale duvarlarında, genişliğinden fazla yüksekliği olan dairesi, murabba ve çok köşeli olarak yapılan müdafaa kulelerine verilen addır." diye mana verilen kelime Leylâ vü Mecnûn'dan alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

³⁸⁸ Sarayın "Birûn" teşkilatı işleri çeşitli olduğu için her birinin memurları da ayrı ayrı sınıflardan olmaktadır. Burada hizmet eden ilmiye sınıfı ile "ağayan-ı birun" yani "dış ağaları" denilen ağalar, sarayın harem ve Enderun kısmının dışındaki yerlerde, dairelerde oturup işlerini görürler ve akşamları evlerine giderlerdi. Bunlar, Enderun ağaları gibi sıkı bir disipline ve sarayda kalmaya zorunlu değillerdi.

Bir burcu makâm dutmuş ol mâh
Kim olmaz ana nesîm hem-râh (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, 2955)
O ay bir burcu yer edinmiş ki hafif rüzgâr ona yol arkadaşı olmaz.

Bülheves

Sözlükte, “Mizacı mutelevvin, sebatsız, hevesatına mağlup, aklına geleni yapmak isteyen yerinde kullanılan bir tabirdir. Türkçesi ‘maymun iştahlı’ demektir.” denilen kelime için Râmiz’den bir beyit alıntılanmıştır.

“Farsça bir kelime olan bül, mübalâğa edatı olup çok mânasına gelir.”

Ey nefis-i bülheves hazerin yok mudur senün
Yoksa neticeden haberin yok mudur senün (Râmiz)

Ey kararsız nefis, senin çekinmen sakınman yok mudur yoksa neticeden haberin yok mudur?

Bürhan

“Rufai tarikatına mahsus olan şiş vurmak, ateşe girmek ve emsali harikalar hakkında kullanılan bir tabirdi. Arapça bir kelime olan burhan, delil, hüccet, ispat demektir.” diye mana verilen kelime için Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk* adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

Tuttu beni ol sözile yârân
Dâvâya gerek gel imdi bürhân (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, 234)
*Dostlar beni o sözle tuttu, şimdi davaya delil gerek.*³⁸⁹

Büyük Emirahor

Sözlükte “Padişahların atlarına bakan memurların başına verilen addı. Emîrahor, ahır beyi, ahır müdürü demektir. Emîrahor yerine son zamanlarda ‘İstabl-ı âmire müdürü’ denilirdi.” denilen kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

O pâk-dil ki iderse tevâzu‘ndan ider
Sıtabl-ı hassına Efrâsyâbı mir-âhur (Nâbî, K7/42)

O temiz gönül Efrasiyab’ı saray ahırlarına ahır beyi iderse, ancak alçakgönüllüğünden eder.

³⁸⁹ Şeyh Galib, “Hüsn ü Aşk” adlı eserinin “Der Beyân-ı Sebeb-i Te’lif” olarak isimlendirdiği bölümünde, şiir sahasında söz sahibi kişilerin oluşturduğu bir toplantıya katıldığını anlatır. O mecliste, Nâbî’nin şiirleri okunmaktadır ancak Nâbî hakkında yapılan abartılı övgüler ve değerlendirmeler şairin tepkisine sebep olur. Şair, bu durumu kendisi için bir meydan okuma olarak değerlendirir. Böylesine güç bir yükün altına girmeden önce, Nâbî’nin şiirleriyle ilgili eleştirilerini ve topluluğa karşı cevabını yukarıdaki mısralarla dile getirmiştir.

C HARFİ

Cadı

“Geceleri mezarından çıkarak gezdiğine inanılan hortlak demektir. Gol, kara koncolusu da denir.” diye tanımlanan kelime için Şeyh Gâlib ve Nedîm’den birer beyit alıntılanmıştır.

Câdûlar elinde etme beste

Öldür beni koyma böyle haste (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/150)

Beni cadular eline düşürme, öldür de böylesine hasta etme.

Bir pîre-zen etmiş anda me’vâ

Câdû-yı mahûf-ı dîv-sîmâ (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, 1385)

Bir dev simalı korkunç bir cadı kocakarı orayı mesken edinmiş.

Âkıbet gönlüm esîr etdin o gîsûlarla sen

Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen (Nedîm, G103/1)

Ey sevgili! Kaküllerinle sonunda gönlümü esir ettin. Sen nasıl bir cadısın ki ateşi kollarla bağlayabildin.³⁹⁰

Câme

Sözlükte “Alelîtlak arkaya giyilen şey, elbise demek olan bu kelime ıstılah olarak yenleri bol, rahat ev kıyafeti hakkında kullanılır bir tabirdi.” diye anlam verilen kelime için Nedîm, Mahmut Nedîm Paşa, Ulvî Muhammed Çelebi’nin birer beyitleri alıntılanmıştır.

Ey şeh-i hûbânım eyle ol kad-i mevzûna sen

Reng-i gülden câme bûy-ı yâsemenden pîrehan (Nedîm, Musammatlar, Mhm11/1)

Ey güzeller padişahı olan sevgili, sen o güzel boyuna gül rengi elbise ile yasemin kokusundan gömlek yaptır.

Dîde mahmûr u girîbân çâk u kâkül târûmâr

Hayret-efzâdır kıyâmın câmehâbından senin (Mahmut Nedîm Paşa, G94/5)

Göz mahmur ve kederli, kakül dağınık karmakarışık olarak senin yatağından ayağa kalkışın hayret uyandırır.

Gurur etme libâs-ı fahr ile ömrüm cihândır bu

Kabâ-yi cismini kor bunda herkes câmekândır bu (Ulvî Muhammed Çelebi)

Ey ömrüm, övünme elbisesiyle gururlanma, bu dünyadır, herkes cisminin kaftanını, elbiselerini burada bırakır, bu camekandır.

Ced

Sözlükte “Ana ve babanın ve bunların babaları, dede ve büyük baba demektir. Ana ve babanın analarına ve bunların analarına ‘cedde’ denilir. Arapça bir kelime olan ceddin Türkçesi ‘dede’dir.” diye anlamlandırılan kelime için Nef’î’den bir beyit kullanılmıştır.

³⁹⁰ Divan şiirinde, sevgilinin cadılık özelliklerine sahip gözü, gamzesi, saçı ve ayva tüyleri aşığı kendisine bağlama yolları olarak kabul edilmektedir. Sevgilinin saçı, bazen kement olarak aşığın boynuna dolanırken bazen de kuş misali onun gönlünü ağına düşürmektedir. Sevgili saçının güzelliğiyle aşığı büyülemekte, onu bir çeşit esir durumuna düşürmektedir. Büyücülerin ana malzemeleri saç, kıl vb. şeylerdir. Büyüyle uğraşan kişi kullandığı malzemeyi çoğunlukla muska haline getirerek düğümler atmakta bu şekilde, etkilenmesi amaçlanan kişiyi de bağlamaktadır. Bu sebeple, beyitte kullanılan “bağlamak” kelimesi de sihir terimlerindenidir.

Eb ü ceddîyle tefâhûr iden ebced-hânun
Ehl olan redd ü kabûline verür mi ahkâm (Nef'î, K50/73)

Soyu sopuyla övünen ebced söyleyenin ehil olan, reddine ve kabulüne hüküm verir mi?

Cedvel Çekmek

Sözlükte “Mushaflar ile yazmaların sahife kenarına çizgi çekilmesine denilir.” denilen kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Safha-ı ruhsârına lâl ile cedvel çekmege
Hokka-i çeşminde ezmiş âşık-ı dildâde surh (Sâbit, G56/4)

Yanağın üzerine kırmızıyla cedvel çekmek için, âşık göz hokkasında kırmızı mürekkep ezmiş.

Celâl

“Hakkın kahir ve gazap tecellisi, ‘hüviyet-i mutlaka’nın gizlenmesi yerinde kullanılır bir tabirdi.” denilen kelime için Dükâkinzâde Ahmet Bey ile Mehmet Akif Ersoy’dan birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ruhlarının işâreti ol sanemin cemâledir
Niyyeti zülfünün görün dilberinin celâledir (Dükâkinzâde Ahmed Bey)

O güzelin yanaklarının işareti cemaledir, dilberinin saçının niyeti görün cemaledir.

“Zıddı cemaldır.”

Her ân ediyorsun bizi makhûr-i celâlin
Kurbân olayım nerde senin, nerde cemâlin? (Mehmet Akif Ersoy, Safahât, 1. Kitap, s.16)

Her an bizi azametinin hakiri eyliyorsun, kurban olayım senin güzelliğin nerede?

Celâlî

Sözlükte “Yavuz Sultan Selim zamanında Tokat civarında, şimdi şeker fabrikası ile şöhret bulan Turhal kasabasında ‘Mehdî’lik dâvası ile başına epeyce serseri toplamış ve devletin başına büyük bir gaile açmış olan Celâl adında birinin teşkil ettiği isyanın tarihte aldığı addır.” diye mana verilen kelime için Taşlıcalı Yahya’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Medet medet bu cihânın her yanı
Ecel Celâlîleri aldı Mustafâ Hânı (Taşlıcalı Yahyâ, Mersiye-i Yahyâ Berâ-yı Sultân Mustafâ)

Medet medet bu dünyanın her yanına medet, ecel celalileri Mustafa Han’ı aldı.

Celi

“İslâm yazılarının kalın neveleri hakkında kullanılan bir tabirdi.” denilen kelime için Hazineli Osman Servet’ten bir beyit kullanılmıştır.

Mükerrer kilik-i kadr ol tıfl-ı ebcethânın ey Servetî
Celî hat ile yazmış levha-i ruhsârına temmet (Hazineli Osman Servet)

Ey Serveti, kader kalemi ebcet söyleyenin yanağının levhasına celi hat ile tamam yazmış.

Cellâd

“İdam hükümlerini icra eden adama verilen addır.” denilen kelime için Ziyâ Paşa ve Nedîm’den birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ne müthiş sahnedir şûrişgeh-i heycâ tahayyül kıl
Hemân bir demde bin maktul bin cellâd olur peydâ (Ziyâ Paşa)

Savaş yeri ne müthiş sahnedir, hayal et. Bir anda hemen bin ölü bin cellat ortaya çıkar.

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr itmiş işitmişdim
Sen ol cellâd-ı dîn düşmen-i îmân mısın kâfir (Nedîm, G41/8)

İnleyen Nedim’i bir kâfir esir etmiş işitmiştim, sen o din celladı, iman düşmanı mısın kafir?

Cem‘

Sözlükte, “Arapça bir kelime olmak itibarı ile toplamak, toplanılmak, biriktirmek, biriktirilmek manalarına gelen cem‘, sofiiye ıstılahı olarak, mahlukatı görmeyerek Hakk’ı görmek demektir. Tek kelime ile ifade edilmek lazım gelirse, birliktir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Rahîmî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Dilâ ankâ-yı Kâf-ı Cem’ ü cem’i gayb ü gaybını sen
Talepkâr-ı nişânı olma kim aynı ibâdettir (Rahîmî)

Ey sevgili, birlik Kafi’nin ankasının gayb ü gaybını isteme. Bu aynı ibadettir.

Cemal

“Hakkın lütuf ve rahmetle tecellisi, zatının zatına zuhuru yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Kaygusuz Abdâl ve Dukakinzâde Ahmet Bey’den birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Cemâlin nûrunun tecellisinden
Nûr oldu her mekân elhamdülillâh (Kaygusuz Abdâl)

Cemalinin nurunun tecellisinden her mekan nur oldu, elhamdülillah.

Görmek istersen gönül yârin cemâlinden eser
Gayriden sâf eyleyip âyînene gel kıl nazar (Dukakinzâde Ahmet Bey)

Gönül yarin güzelliğinden eser görmek istersen başkalarından ayrıl, gel kendi aynana bak.

Cemre

Sözlükte, “Şubatın 21, 28 ve martın 7’sinde havaya, suya ve toprağa düşüp bunları ısıttığına ihtimal verilen cevvi hadise hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Hâkî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Bînevâlık kadar etti sirâyet nitekim
Unsur-i hâke değil Hâki’ye düştü cemre (Hâkî)

Yolsulluk kadar sirayet etti, nitekim cemre toprağa değil, Haki’ye düştü.

Cem‘ ü Fark

“Arapça, biri toplamak diğeri ayırmak manasına gelen bu iki kelime sofiiye ıstılahı olarak ‘Risale-i Kuşeyriyye’ tercümesinde şöyle izah edilmektedir:

Fark, sana nispet olunan ve cem‘ sende selbedilendir. Yani ubudiyetin ikamesine ve beşerin ahvaline layık ve mütaallik olan umurdan abdin kesbeylediği şeyler fark ve maniye ibda ve izhar gibi Kibel-i Hak’tan olanlar cemdir.”

Cem‘ u fark ahkâmını hakkıyla idrâk eyliyen
Mebhas-i vahdette Hikmet sâhib-i itkândır (Hersekli Ârif Hikmet, G65/6)

Ey Hikmet, cem u fark hükümlerini hakkıyla idrak eyleyen, vahdet bölümünde her şeyi bilendir.

Cemü’l-Cem‘

“Baka Billâh demek olup cemden daha âlâ ve ekmel olan son makamdır.” denilen kelime için İzzet Molla’nın bir beyti alıntılanmıştır.

Makâm-ı Cem‘-i cem‘i fark iden erbâb-ı temyîze
Güvâh-ı hak delîl-i muteberdür halka-i tevhîd (Keçecizâde İzzet Molla, G78/6)

Cem-i cem makamını fark eden temyiz erbabına hakkın delili ve tevhid halkası muteber bir delildir.

Cer

Sözlükte “Medresede okuyan talebenin şuhur-ü selase denilen üç aylarda memleketin köşe ve bucağına dağılarak gittikleri yerlerde Kuran okumak, vaiz ve nasihat etmek sureti ile gördükleri hizmete mukabil halktan para, yiyecek ve giyecek almaları hakkında kullanılır bir tabir.” olarak anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten bir beyit paylaşılmıştır.

Cerri sevmem kıyamam da kala nâ-müsta‘mel
Sevdiğüm kâfiyedür lafz-ı şerîf-i en‘âm (Sâbit, K41/79)

Cerri sevmem, kullanılmamış olarak kalmasına da kıyamam, enam-ı şerifin lafzı sevdiğim kafiyedir.

Ceres

“Kahır ile memzuç olarak kalbe varid olan İlâhî itabın icmali manasına kullanılır bir tabirdir. Arapça olan bu kelime, çan, büyük çingirak demektir.” denilen kelime için Şâhî mahlaslı Şehzâde Bayezid’ten alıntı yapılmıştır.

Kârbân-ı reh-i iklim-i adem menzilin
Dokunur oldu dilâ sem‘ine bang-i ceresi (Şâhî (Şehzâde Bayezid)

Ey sevgili, adem ülkesi yolunun kervan menzilin çan sesi kulağına dokunur oldu.

Cerîme

Sözlükte “Kanuna göre para cezasını mucip bir suç olmadığı halde ceza olmak üzere alınan para hakkında kullanılır bir tabirdir. Şimdi bile halk arasında galat olarak cereme suretinde kullanılır. Arapça bir kelime olan cerime, suç demektir.” diye mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti kullanılmıştır.

Aldı gözüm yaşın o harâmî nigeş benüm
Virşün kurı cerîmelere kan bahâsına (Sâbit, G308/2)

O harami bakış, benim gözümün yaşımı aldı, kan pahasına ceza parası olarak versin.

Cevher

“Bir mahiyettir ki âyan-ı hâriciyede bulunduğu vakitte mevzuda olmaz; mevzu mukavvenden müstağnidir. Mukabili arazdır.”

Tâ cevher-i âyine-i esrâr-ı butûnuz
Bin sûret ile vahdeti isbât ederiz biz (Leskofçalı Gâlip, G50/2)

İçte olan gizli sırlar aynasının cevheriyiz, biz bin görünüş ile vahdeti ispat ederiz.

Cevza

“Mintakanın üçüncü burcudur.” diye mana verilen kelime Şerîf Mehmet Çelebi'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ne gûş-ı zühre mengûş eylemiş hergiz ne vaz' itmiş
Ola bir dânesin devrân-ı nitâk pâk-ı cevzâya (Şerîf Mehmet Çelebi,
Medhiyye, K1/3)

*Ne zührenin kulağı her sırrı dinlemiş ne ortaya koymuş, bir tanesi cevzanın
pakına kuşak zamanı olsun.*

Ceyş

“En aşağı dört yüz atlı ve yayadan müteşekkil askeri kıta hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Sürûrî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Dâl kılıçlarla hisâra daldı erbâb-ı silâh
Ceyş-i mahsûri cahîme saldı erbâb-ı silâh (Sürûrî, T24/1-2)

*Silah erbabı kılıcını çekmiş olarak hisara daldı, kuşatma ordusunu
cehenneme saldı.*

Cezbe

Sözlükte, “Arapça, sürüklemek, kendine çekmek manasına gelen cezb kelimesinden müştak olan bu tabir, sofîyye ıstılahı olarak salikin beşeri vasıflardan intiza ile İlâhî sıfatları iktisap ve tecelliyat ile celâl-i vahdeti müşahede etmesi demektir.” diye anlamlandırılan kelime için Yunus Emre, Coşkun Abdâl ve Muallim Nâcî'den birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni
Hâktan elçi gelmeyince neylesin şeyhim beni (Yunus Emre)

*Aşkın cezbesi olmayınca şeyhim beni neylesin, Hak'tan elçi gelmeyince
şeyhim beni neylesin.*

Cezbe-i aşk ile gönül fülkünü
Vahdet limânına sürdüm erenler (Coşkun Abdâl)

Erenler, gönül kayığını aşkın cezbesi ile vahdet limanına sürdüm.

Bir cezbe verdi tab'ıma bahrin hurûşu kim
Sandım muhît-i feyz-i İlâhî hayâlimi (Muallim Nâcî, Yadigar-i Nâcî, E/21)

*Denizin coşması mizacıma bir cezbe verdi ki hayalimi İlâhi feyzin çevresi
sandım.*

Cibril

“Cebrail, İbranicede ‘Allahın kulu’ mânasına geldiği gibi yine İbranice ‘az çok zorla olgunlaştırmak’ manasına gelen cibr ile ilâh isimlerinden il'den mürekkep olan cibril, mukarrep ve mürsel meleklerden birinin adıdır. Allah ile peygamberler arasında elçilik yapması ve Allah'ın emirlerini tebliğe memur bulunması itibarı ile Müslümanlıkta salât ve selâma lâyük pak (mukaddes) bir şahsiyet sayılır.” şeklinde tanımlanan kelime için Üsküdarlı Sâfi, Kâzım Paşa, Süleymân Çelebi, Yenişehirli Avnî ve Bağdatlı Rûhî'nin beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Rûh-i irfân-ı Hakta akl pür tevîl kalmıştır
Sanırsın münteha-yı sidrede Cibrîl kalmıştır (Üsküdarlı Sâfi)

*Hakkı bilme ruhunda akıl teville kalmıştır, sanırsın sidre-yi müntehada
Cebrail kalmıştır.*

Düştü Hüseyin atından sahrâ-yı Kerbelâya
Cibrîl var haber ver Sultân-ı Enbiyâya (Kâzım Paşa/ Kerbelâ Mersiyesi)
*Hüseyin atından Kербela çölüne düştü, Cebrail var, Nebiler Sultanı'na haber
ver.*

Aldı Cebrâil burâkı ol zemân
Ta cenâb-ı Ahmede geldi hemân (Süleymân Çelebi, Vesiletün-Necât/Mirâç
Bahri/24)

Cebraïl Burak'ı ı o zaman alarak hemen Hz. Peygamber'e geldi.

Beni bîrûn idemez dâ'ire-i hayretten

Cebrâ'il olsa meded-kâr dil-i mebhûtum (Yenişehirli Avnî, G265/4)

*Cebraïl dahi yardımcı olsa, şaşkın gönlüm beni hayret dairesinin dışında
bırakamaz.*

Sûrette nola zerre isek ma'nide yohuz

Rûh-ül kudüsün Meryeme nefh ittüğü rûhuz (Bağdatlı Rûhî, TB, 12/1)

*Eğer görünüşte zerreysek de, mana itibariyle güneş gibiyiz. Biz Cebrail'in
Meryem'e üflediği ruhuz.*

Cifr

“İstikbalde olacak işlerden haber verdiği söylenen ilim adıdır. Aslı Arapça cefrdır.”
şeklinde anlamlandırılan kelime Ziyâ Paşa ve Sünbülzâde Vehbî'den alınan birer
beyitle örneklendirilmiştir.

Müstakbele şimdi hükmolunmaz

Gâ'ipteki cifr ile bulunmaz (Ziyâ Paşa/Harâbat önsözü)

*Gelecekte olacağa şimdiden hükmolunamaz; ortada olmayan (şey) sihirle,
büyü ile, müneccimlikle bilinemez.*

Cifr ise ehl-i kerâmet işidür

Kim görür ehlin anun kim işidür (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/132)

Cifr, keramet sahiplerinin işidir onun ehlini kim görebilir, kim duyabilir?

Cihad

Sözlükte, “Sözle ve fiil ile bütün kuvvetini sarf etmek manasına Arapça bir kelime
olan cihad şer'an din uğrunda harb etmek yerinde kullanılır bir ıstılahtır.” şeklinde
anlam verilen kelime için Sürûrî'den bir beyit alınmıştır.

Gûş idüp yazdum iki târîh-i bi-naks u ziyâd

Aldı hamd olsun 'Arişün kal'asın ehl-i cihâd (Sürûrî, T10/3-4)

*İki tarihi de eksiği veya fazlası olmadan dinleyerek yazdım, hamd olsun cihad
ehli, Arişün Kalesi'ni aldı.*

Cihet

“Taraf, yan demek olan bu kelime vakıf ıstılahı olarak vazife, hizmet yerinde
kullanılırdı.” denilen kelime için Ziya Paşa'nın terci-bendinden bir beyit
alıntılanmıştır.

Bu noktadır yemin ü şimâli beyân iden

Eyler cihete akl bu merkezden insilâk (Ziyâ Paşa/Terci-i Bent/30)

Sağı ve solu beyan eden bu noktadır, akıl cihete bu merkezden yola çıkar.

Cin

“Gözle görülmeyen bir nevi mahluklar hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Dergeh-i devlet-penâhı mültecâ-yı hâs ü ‘âm
Hâk-i pâk-i âstânı bûse-cây-ı ins ü cân (Nef’î, K52/4)

Devletin koruyucusunun dergâhı hem seçkin kimselerin hem de halkın sığınağı, eşiğinin temiz toprağı ise insan ve cinlerin öptüğü yer olandır.

Cin Çarpmak

“Gözle görünmeyip cin adı verilen mahlukların şerrine uğrayarak çarpılmış, felce uğramış olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘cin tutmak’ da denilirdi.”

Bir perî peykerin aşkı ile çarpıldı topal
Beni cin tuttu deyu aldatıyor insânı
Türlü şeytânlık ile âlemi eyler iğvâ
Cin mi çarpar hiç o oğlan delisi şeytânı? (Manastırlı Nâilî)

Topal, bir peri yüzünün aşkıyla çarpıldı. Beni cin çarptı diye insanı aldatıyor. Türlü şeytanlık ile âlemi şaşkırtan o oğlan delisi şeytânı, hiç cin çarpar mı?

Cirit

“Silâhın icadından evvel süvari askerinin kullandığı harb aletlerinden birinin adıydı.”

Atdugın tîr ü cirîdün ser-i meydânından
İremez menziline pâ-y-ı ‘ukûl-ı evhâm (Cevrî, Kaside 6/50)

Evham akıllıların ayağı, senin attığın ok ve ciridin meydan başından menziline erişemez

Cündi

“Binicilikte mahareti olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Hayrî’den bir alıntı yapılmıştır.

Uğrardı kazaya tab’-ı tündi
Olsaydı yerinde başka cündî (Hayrî)

Yerinde başka binici olsaydı, haşin mizacı kazaya uğrardı.

Ç HARFİ

Çadır

“Yelkenli harb gemilerinin kış tentenesine verilen addır.” diye tanımlanan kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bir ‘acep deryâdur ordu-yı hümâyûnun senün
Kim habâb-ı ber-karâr olmuş ana her çâdırı (Nef’î, K14/13)

*Senin devletinin ordusu bir acayıp denizdir ki ona her çadırı su üzerinde
yerinde durmayan bir hava kabarcığı olmuş.*

Çağlayan

“Suni setlerden dökülen ve onlara çarparak köpürüp kaynayan yapma şelalelere verilen addır. Akan su ses çıkardığı için bu ad verilmiştir.” denilen kelime için Mehmet Akif’ten bir dörtlük alıntılanmıştır.

Uğraş bakalım, yoksa işin, hey gidi şaşkın
Kurşun gibi sür‘atli, denizler gibi taşkın
Bir çağlayanın menba‘-ı dehhâşına doğru
Tırmanmaya benzer, yüzerek, başka değil bu (Mehmet Akif, Safahât, Hakkın
Sesleri, s. 200)

*Kurşun gibi süratli denizler gibi taşkın, bu başka bir şeye değil yüzerek bir
çağlayanın korku veren kaynağına doğru tırmanmaya benzer.*

Çamçak

“Kulpsuz ve kapaksız, dibi yuvarlak tas gibi yayvan şekildeki su kabına verilen addır.”

Kaynayıp çifte kazan, aksa da çamçak çamçak
Bunu bilmem ki yarın hangi imâm paklıyacak (Mehmet Akif, Safahât, Âsım,
s.377)

*Çifte kazan kaynayıp kepçe kepçe aksa da bunu yarın hangi iman
temizleyecek bilmem.*

Çâr Ebru

“Yeni çıkmağa başlamış, terlemiş bıyık hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’nin Şevkengîz adlı eserinden bir beyit alıntılanmıştır.

O yoluk kaşlar olunca pür-mû
Yakışır mı ki dine çâr ebrû (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz132/492)

O yoluk kaşlar kıl dolunca, dine dört kaşlı yakışır mı?

Çarh-ı Felek

“Eskiden kale muhasaralarında kullanılan bir çeşit sipere verilen addır. Batlamyos mezhebine göre âlemin merkezi olan yerin etrafında seyyarelerin ve yedi kat göklerin devretmesi ve bunların heyet-i umumiyesi hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye tanımlanan kelime için Manastırlı Nâilî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ol mâh-i mübârek ki füyûz ü berekâtı
Eyler bu dokuz dâ’ire-i çarhı idâre (Manastırlı Nâilî)

*O öyle mübarek bir ay ki onu bereketi ve feyizleri, bu dokuz çark dairesini
idare eder.*

Klasik edebiyatta “Çarh” kelimesi; gökyüzünü, mecaz anlamıyla da kötü şans ve kaderi karşılama amacıyla dle getirilen bir terimdir. Dünyanın çevresini kuşatan “dokuz gökkubbeye” veya gök tabakasına “çarh-ı mutabbak” denilmektedir.³⁹¹

Çarıca

“Rus imparatoriçeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmparatorlar hakkında istimal olunan ‘çar’ın müennesidir.” denilen kelime için Sürûrî’nin *Hezliyyât* adlı eserinden bir tarih alıntılanmıştır.

Heybet-i İslâmdan kaçtı ‘adem vâdisine
Der karalica kıyametde dahi eyne’l-mefer
Sâl-i milâd-i Mesîhâdan dedim târîhini
Kıldı nâr-ı dûzaha çarıca-i Moskov sefer (Sürûrî, Hezliyyât, T102)

İslam’ın heybetinden yokluk vadisine kaçan Kraliçe kıyamet gününde dahi “yardım nerde?” diye sorar. Miladi takvime göre tarihini dedim: Moskova Çarıçesi cehenneme doğru sefer eyledi.

Çarpara

Sözlükte “Oyun sırasında parmaklara takılan raks (oyun) aletine verilen addır. Dört parçadan yapıldığı için bu adı almıştır.” diye anlamlandırılan kelime için Enderûnlu Fâzıl ve bilinmeyen bir şairden birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Elde çârpâresi eyler çık çık
Der imiş cân-i rakîbe gel çık (Enderûnlu Fâzıl)
Elinde çarparresi çık çık ederken rakibin canına “gel çık” dermiş.
İstemezdim çıkayım üstüne çengi güzelin
Destindeki çârpâresi çık çık diye ibrâm etti (Lâ)
Çengi güzelin üstüne çıkmak istemezdim, elindeki çarparresi çık çık diye ısrar etti.

Çaşni tutmak

“Vaktiyle belediye tarafından ekmeğin cinsinin tesbiti için yapılan deneme hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Aşka düşdün bana dirken gam u mihnet ne imiş
Sen de gör çâşnî-i câm-ı muhabbet ne imiş? (Nâbî, G350/1)
Bana aşka düştün derken dert ve sıkıntı ne imiş, sen de muhabbet kadehinin tadı gör ne imiş?

Çedik

“Eskiden kadın ve erkeklerin giydikleri daha ziyade sarı sahtiyandan yapılmış kısa ve bol konçlu ayakkabıya verilen addır.” denilen kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyit alıntılanmıştır.

Yarım pabuçla giyüp a postal çediklerin
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsıf,
Musammatlar216/5)

³⁹¹ Cemal Kurnaz, “Çarh”, İslâm Ansiklopedisi, c.8 (İstanbul: TDV, 2013), 229.

Postal çediklerini yarım pabuçla giyip sokak süpürgesi olma, kadın kadıncık ol.

Çegane

“Büyük çalpara demektir.” diye ifade edilen kelime için Muallim Nâcî ve bilinmeyen bir şairin beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Verir başka hâlet dil-i âşıkâna

Bu dil-keş hevâda bu çeng ü çigane (Muallim Nâcî, Yedigâr-i Nâcî, Metâlî‘ 37)

Bu gönül çeken havada bu çengi ve çalpara âşıkların gönlüne başka bir hâl verir.

Alup yine eline mutribâ çegânelerin

Yürekte oynasa heyheylerin terânelerin (Lâ)

Ey sazende eline yine çeganelerini alsın, yürekte teranelerin heyheyleri oynaşsın.

Çekitaşı

“Odun, taş vesaire tartmak için kullanılan çekinin bir tarafında asılı duran ve dört kantar (195 okka, 250 kilo) sıkletinde bulunan ölçü taşının adıdır.”

Varsa tartılsa odun iskelesinde birimiz

Çekitaşı çekmez hayli girân-cân zıpırız (Sürûrî)

Odun iskelesinde birimiz varıp tartılsa, çekitaşı çekmez öylesine ağırcaanlı zıpırız.

Çekmece

“Çekilir gözleri olan ufak sandıklara verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Degil çekmece bir bezistân imiş

Meğer kim o bir cevhere kân imiş (İzzet Molla, Mihnetkeşân/371)

Çekmece değil bir çarşı imiş, meğer ki o bir cevhere maden imiş.

Çektiri

“Kürekle giden ve yelkeni yardımcı bir vasıta gibi kullanan harb gemilerine verilen isimdir.” Kelime Dündar Akünal’ın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Yürüyen dağ gibi yüz kırk iki çektirmeyle

Dönüyor kâfile deryâ geliyor sanki dile (Dündar Akünal)

Yüz kırk iki çektiri ile yürüyen bir dağ gibi, kâfile dönüyor. Deniz sanki dile geliyor.

Çelenk

“Nişanın ihdasından önce muharebelerde büyüklerden muvaffakiyet gösterenlere taltif makamında verilen hatıranın adı idi.” denilen kelime için Nihâd’ın bir beyti alıntılanmıştır.

Ben ol pâşâ-yi gâzi-i cünûnum aklı öldürdüm;

Çelenk-i iftihârım mâkiyânın rîşesindendir (Nihâd)

Ben o delilik gazisi paşasıyım aklı öldürdüm, övünç madalyam tavuğun tüylerindedir.

Çeng

“Eskiden dikine tutulan ve parmakla çalınan telli çalgılardan birinin adı idi.” diye mana verilen kelime için Sâbit ve Sâmi’den birer beyit alıntılanmıştır.

Bidâa-i ser ü sâmanı çaldurursın hâ

Hevâ-yı nağme-i çeng ü rebâba düşme sakın (Sâbit, G259/4)

Çengi ve rebabın nağmesinin hevesine düşme sakın, servetinin sermayesini çaldırırsın dikkat et.

Çaldum taşa ben şîşe-i nâmûs ile nengi

Mutrib kerem it sen dahi çal barbet ü çengi (Sâmi, M9/VIII/8)

Ben namus ile şöhet şîşesini taşa çaldım, ey çalgıcı sen de kerem et barbet ve çengi çal.

Çengel Çiçeği

Sözlükte, “İşkence ile öldürülmek için çengele asılan adamın kanlı ve sarkık cesedinden kinaye bir tabirdir. Eskiden beddua makamında söylenir, işkence ile öldürmek için çengele atınlara da bir tarafından saplanıp çiçek gibi sarksın, demek istenilirdi.” denilen kelime için Zâtî’nin bir beyti ile Şükrü’den bir dörtlük alıntılanmıştır.

Göreyim dâr-ı fenâda ola çengel çiçeği

Kim ki sümbül der ise zülf-i perişânın için (Zâtî)

Kim senin dağınık saçına sümbül derse onu dünyada çengel çiçeği olmuş göreyim.

Yüzünü gören istemez asmaga güvâhı

Ursun kazığa kimse demez neydi günâhı

Bâğ içre tutup ol gölü kazıkladı derler

Gören anı çengel çiçeği olsun ilâhî (Şükrü, Kt, Latifi Tezkîresi, s.203)

Yüzünü gören onu asmak için şahit istemez, kazığa vursa kimse günahı neydi diye sormaz. Bahçe içinde tutup o gölü kazıkladı derler, İlahi onu gören çengel çiçeği olsun.

Çengi

Sözlükte “Kadın oyuncular hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlu Fâzıl ve Sünbülzâde Vehbî’den birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Her biri bir kola olmuş çengî

Der ki dünyâda bulunmaz dengi (Enderûnlu Fâzıl)

Her biri bir kola çengi olmuş, dünyada dengi bulunmaz, der.

Zenneye çıksa oyunda çengi

Yüreği oynar uçardı rengi (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz /69)

Oyunda çengi zenne rolüne çıksa, yüreği oynar rengi uçardı.

Çerağ

“Toprakta ya da madenden, içine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakmağa mahsus eski yağ kandillerine verilen addır.” denilen kelime için Tâhirü’l-Mevlevî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ey bence artık ölmüş olan yâd-ı aşkının

Hâlâ başımda merkad-i zî-itîbârı var

Ah-i derûn o türbe-i yâdın çerâğıdır.

Rûhum gibi mücâvir olan türbedârı var (Tâhirü'l-Mevlevî)

*Ey bence artık ölmüş olan aşkının hatırası, hâlâ başımda itibarlı mezarı var.
İçten gelen ah o hatıranın türbesinin kandilidir, ruhum gibi dünyadan el etek
çekmiş bir türbedarı var.*

Çerağ Olmak

“Ev bark verilip ve evlendirilip çıkarılan cariyeler hakkında kullanılan bir tabirdir. Resmî dairelerde maaşa geçmeğe, tekaüt edilmeğe de çerağ olmak denilirdi.” diye anlamlandırılan kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Çerâğ itdin beni dâ'im senin de ey kerîmü'ş-şân
Çerâğın rûşen itsin dîde-i mihr-i mücellâyı (Nedîm, K9/35)

*Ey şan sahibi, beni daima mali bakımdan destekledin. Senin de daima
kandilin, parlak güneşinin gözbebeğini aydınlatsın.*

Çeri

“Asker, bir sürü halk, takım manalarına gelen bir tabirdir.” denilen kelime için Kemâlpâşâzâde’den ve Abdülhak Hâmîd’in *İlhân* adlı eserinden bir beyit paylaşılmıştır.

Kan revân oldu tutuştu kirpiğimin safları
Gam çerîsi heybet aldı bu savaşımın benim (Kemalpâşâzâde)

*Kan revan oldu, kirpiğimin safları tutuştu, benim bu savaşımın gam askeri
heybet aldı.*

Mansûr olur senin akabından giden çerî
Olsun zamîme lutfumuza al şu hançeri (Abdülhak Hâmîd, *İlhân*, s.30)

Seni ardından giden asker zafere ulaşır, al şu hançeri lütfumuzu artırsın.

Çete

“Akıncı kumandanının iştirak etmediği ufak kuvvetler tarafından yabancı devlet ülkelerine yapılan akınlara verilen addır.”

Yardım uman umsun çetelerden, efelerden
Ben anlayamam yerde gezen felsefelerden (Abdülhak Hâmîd)

*Çetelerden efelerden yardım uman umsun, ben yerde gezen felsefelerden
anlayamam.*

Çetele

“Sayının tesbiti için kullanılan ağaç parçasına verilen addır.” denilen kelime için Sürûrî ve Manastırlı Nâilî’den birer beyit alıntılanmıştır.

Çolpalarbaşı gedik berber kim
Müfterisi idi üç beş amele
Viresi bulduğunu ettikçe tıraş
Serin eylerdi fakirin çetele (Sürûrî, Hezliyyât)

*Çolpalarbaşı gedik berber ki üç beş amele iftiracı idi. Veresi bulduğunu
tıraş ettikçe, fakirin çetelesi serin eylerdi.*

Çeteleyle geçinir şimdiki erbâb-ı bülûğ
Nice hammâme gider vakt-i şafak pâresi yok (Manastırlı Nâilî)

*Şimdiki buluş erbâbı çeteleyle geçinir, şafak vakti nicesi hamama gider,
parası yok.*

Çetr

“Eskiden padişahların başları üzerinde tutulan zinetli gölgelik hakkında kullanılır bir tâbirdir.” denilen kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâne sâye bân
Sâyesinde kâinât âsûde ta rûz-i hisâb (Nef’î, K55/53)

İkbal gölgeğinin kâinata gölgelik olsun, kainat hesap gününe kadar gölgesinde rahat ve huzurlu olsun.

Çevgân

Sözlükte “Eğri bağlı bir nevi cirite verilen addır.” diye mana verilen kelime için Yahyâ Nâzîm ve Nedîm’den birer beyit alıntılanmıştır.

Fark-ı hüsâma gâh ser-i mâh-ı kazâda
Gâh kûy-i kafâ-hûr ham-ı çevgân-ı kaderde (Yahyâ Nâzîm, K28/35)

Keskin kılıcın farkına, kâh kaza mızrağının ucunda kah kafa dağıtan topu kaderin yay biçimindeki çevgânındadır.

Tasavvuf konulu şiirlerde “çevgân”, bütün işlerin kahr ve cebir yoluyla takdir edilmesi, mukadderat, takdir olunan hükümleri; “gûy” da “İlahî takdirin ve ezeli kaderin hükmünün gereği kahr ve cebr altında bulunma ve ezilmeyi” ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır.³⁹²

Benim ol gûy-rübâ kim ser-i meydânımda
Ser-i Örfî vü Nazîrî ham-ı çevgâna gelir (Nedîm, K15/38)

O söz süsleyen benim ki benim söz meydanımda, Örfî ve Nazîrî’nin başı, cirite çevganına gelir.

Çil

“Eskiden kırk paralık gümüş sikke hakkında kullanılan bir tabirdir. Çil kuruş da denilirdi. Çil; Farsça kırk demektir.”

Girmiş kemer-i vahdete almış ele tesbîh
Her birisinün vird-i zebânı çil ü pencâh (Bağdatlı Rûhî, TB9/2)

Her birisinin dilinde kırk, elli lafları dolaşanlar, ellerine tespîh alarak tevhid zikri yapılan halkaya girmişler.

Çile

“Tarikat müntesiplerinin ister zelle mukabili olsun ister zelle mukabili olmasın ahlakın tezkiyesi ve vicdanın tasfiyesi için tekkelerde vaz’ edilen bir nevi usulün adıydı.” denilen kelime için Sâbit’in ve Fitnat’ın birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Çilleye vesvesesiz girdi kapandı zâhid
Habs olur tâ ramazân âhir olunca şeytân (Sâbit, K45/3)

Şeytan Ramazan sonlanıncaya kadar hapsolunca, zahid çileye vesvesesiz girdi, kapandı.

Çile, nefsin heva ve heveslerinden kurtularak ruhun saflığına erişmek amacıyla yapılan sıkı diyet ve yoksunluk dönemi manasında kullanılan tasavvufi bir terimdir. Tekkelerde dervişlerin çile doldurmaları amacıyla hazırlanmış küçük hücrelere

³⁹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 96, 148.

“çilehâne” veya “halvethâne” denilmektedir. Çile Mevlevî tarikatında 1001 günlük bir süredir.³⁹³

Çille-i sahtin çeker her dem kemân ebrûların

Âferin erbâb-ı ‘aşkın kuvvet-i bâzûsuna (Fitnat, G55/4)

Keman kaşların her zaman çilenin zorunu çeker, aşk ehlinin pazu kuvvetine aferin.

Çile Çekmek

“Mihnet ve meşakkate uğramak demektir. Tarikat mensuplarının çilehaneye girmeleri külfetli bir iş olduğundan o makamda kullanılmıştır.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ne çille çekdüğünü bu riyâ-yı gamda fakîr

Görince nakşını göstermedi imâm hasır (Sâbit, E/136)

Fakirin bu gam riyasında ne çile çektiğini görünce, imam hasır nakşını göstermedi.

Çile Kırmak

“Tarikatın icabından olan çileye başlayan dervişin müddetin hitamından evvel terk etmesi mukabilinde istimal olunan bir tabirdir.”

Üstüvâr et verdiğim ikrârın üstünde beni

Olmayım meydân-ı ehlullâhta peşmân-şiken (Tâhirü’l-Mevlevî)

Verdiğim kararın üstünde beni dayanıklı kıl, veliler meydanında pişmanlık çeken olmayayım.

Çintiyan

“Kadınlarla, belden aşağı giydikleri, don nevinden, paçası büzgülü geniş şalvarın adıdır.” Kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Görüp o şûhta ol sıkma çintiyan bendi

Seyr ile tevbemizin gevşedi miyân bendi (Sâbit)

Görüp o cilveli kadında o sıkma şalvar bendi, seyrederek tevbemizin orta bendi gevşedi.

Çırağan

“Çırağ ve kandiller ile yapılan donanma hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için İzzet Ali Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Nigâh-endâz olanlar bağda seyr-i çırağâna

Zemini benzetirler âsmân-ı encüm-efşâna

Bağda donanma seyrine bakanlar, yeryüzünü yıldız saçan göğe benzetirler.

Şebistân-ı felek kim encümengâh-ı kevâkibtir

Temâşâyâ bu bezm-i hası bin cân ile tâlibtir (İzzet Ali Paşa)

Feleğin yatağı ki yıldızların meclisidir, bu has meclisi seyretmeye bin can ile taliptir.

Çolpa

“Eğri ayaklı, çolak, sol ayağını atan insanlar hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir?

³⁹³ Selçuk Eraydın, “Çile”, *İslam Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: TDV, 2013), 315-316.

Onu en çolpa herifler de emin ol becerir (Mehmet Âkif, Âsım, s.378)

Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir? Onu en çolpa herifler de emin ol becerir.

Çöğür Şairi

“Çöğür çalan âşıklara verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime *Mihnetkeşân* adlı eserden alınan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Kar’osmânların pîri Hâcî Ömer

Çöğür şâiri zann edermiş meğer (Keçecizâde İzzet Molla, *Mihnetkeşân*/1627)

Karaosmanların piri Hacı Ömer, meğer çöğür şairi zannedermiş.

Çözme

Sözlükte “Eski ipekli kumaşlardan birinin adıydı. Muhtelif renkleri olan bu kumaştan kadınların giydikleri çintiyan ile elbise yapılırdı.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Çintiyan harcı içinden çıkmaya cânâneye

Çözme dirler bir kumâş ister gül-i ahmer gibi (Sâbit, K43/72)

Sevgiliye şalvar harcı içinden çıkmaya, kırmızı gül gibi çözme dedikleri bir kumaş ister.

Çubuk

Sözlükte “Tütün içmeğe mahsus bir ucunda tütün veya sigara koymağa mahsus lüle, öteki ucunda ağza alınan ve imame denilen ağızlık bulunan içi delik, üstüvani şekilde uzunca alete verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Mehmet Akif Ersoy’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Tutuşdarup bütün akvamı karşıdan bakıyor.

Çelikle taş vuruşurken herif çubuk yakıyor (Mehmet Akif Ersoy, *El-Uksur*’da, s.297)

Bütün kavimleri tutuşturup karşıdan bakıyor, çelikle taş vuruşurken herif çubuk yakıyor.

D HARFİ

Dadı

“Çocuğa bakan cariye ve kadın hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ana hûr u melek dâdı vü lâlâ olmağa hazır
Ne dem muhtâç olursa hizmet-i dâdı vü lâlâya (Nef’î, K18/41)

Ne vakit dadı ve lalanın hizmetine muhtaç olursa, ona huri ve melek dadı ve lala olmaya hazır.

Daire

“Büyük bir bina içinde birkaç odadan ibaret olup bir şahsın, bir aile veya bir heyetin oturmasına mahsus bir ev gibi bütün müstemilatı haiz, ayrılmış kısım hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Kemâlpaşazâde Saîd ve Eşref’ten birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Dâ’ireler dâire-i irtikâb
Boğdu bizi tavsiye-i intisâb (Kemâlpaşazâde Saîd)
Daireler rüşvet dairesi, bizi mensubiyet tavsiyesi bozdu.

“Cem’i devairdir.”

Bilinmez kim bu da matlûb-ı âli olduğundan mı?
Devâir de bozuk her heyetin âdâb u erkânı (Eşref)
Bilinmez ki bu da yüce bir istek olduğundan mı? Dairelerde her heyetin adap ve erkânı bozuk.

Da-i Udal

“Müzmin haline geçen ve tedavisi kabil olmayan hastalık yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Leskofçalı Gâlib’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Öyle bir dâ’-i ‘uzâl oldu perişâni-i hâl
Kaldı tedbîrde ‘âciz hükemâ-yı iflâs (Leskofçalı Gâlib, G60/4)
Hâlin perişanlığı öyle tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa dönüştü ki iflasın filozofları önlem almakta aciz kaldılar.

Dal Fes

“Sarıksız fes hakkında kullanılır bir tabirdir. Sarıklı fese de ‘kavuk’ denilirdi.”

Söz yok o nahl-i nev-rese
Etmez temâyül herkese
Vâsıf o şûh-ı dal-fese
Bir ben mi etdim intisâb (Enderûnlu Vâsıf, M194/5)
Söz yok o taze fidana, herkese meyletmez, Vasıf o dalfese, bir ben mi mensup oldum.

Damga

Sözlükte “Bir şeyin üzerine nişan ve alâmet olmak üzere kuru veyahut boya ile yorulan mühür ve işaret hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alınmıştır.

Ele girmez metâ’ı gavgâsız
Akçe etmez kumaşı tamgasız
Ne hitâyî var anda ne hâre

Söz satarlar varan harîdâra (Nedîm, 2-Mesnevî-i Lugaz-güne Der-Zımn-ı Sitâyîş-i Sadr-ı a‘zam/ 2-3)

Malı kavgasız ele girmez, kumaşu damgasız akçe etmez. Ne hutayi ne de haresi var, gelen müşreriye söz satarlar.

Dâmgâh

“Mecaz yoluyla dünya, âlem yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Gördün mü bu dâm-gehte âzâd

Bir dâmin esîr-i sayd ü sayyâd (Muallim Nâcî/Ateşpâre, Kebûter/15)

Dünya denilen bu tuzaklar diyarında, sen hiç hür bir insan gördün mü? Hem avlayan hem avlanan hepsi bir tuzağın esiridir.

Dane

“Eskiden gülle yerinde kullanılır bir tabirdir. Mermi tabiri de istimal olunurdu.” şeklinde anlam verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî ve Kânî’nin birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dâne-i darb-ı tüfengi yer eder nokta gibi

Kulle-i Kâf’a nişân konsa eger halka-i cîm (Sünbülzâde Vehbî, K16/21)

Cim halkası eğer Kaf kulesine nişan koyarsa, tüfeğin güllesini nokta gibi yerle bir eder.

Dâne-çin olmak idi maksadımız gurbetden

Dâne-i hâlini gördükde tutulduk kaldık (Kânî)³⁹⁴

Maksatımız gurbetten geçim sağlamaktı. Beninin tanesini görünce tutulduk kaldık.

Dânişment

“Medrese tahsili görmüş olanlar hakkında kullanılan tabirlerden biriydi.”

Olsa ‘allâme-i Râzi dahi dânişmendi

Fahr olur zâtına bu ‘izz u şeref ‘âr olmaz (Sâbit, K5/26)

Medrese talebesi Razi’nin üstadı olsa dahi, bu onun zatına utanç değil aksine övünç olur.

Dareyn

“Mecaz yolu ile dünya ve ahiret yerinde kullanılır bir tabirdir. Dâr; Arapça ev, yer, mevki demektir. Dâreyn; darın tesniyesi olup iki mevki demek olur.” denilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Her kim ki o şer‘a hizmet eyler

Dâreynde kesb-i hürmet eyler (Ziyâ Paşa)

Her kim ki o İslam şeriatına hizmet eylerse, iki cihanda hürmet kazanır.

Darısı Başına

“Sana da nasip olsun yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlı Vâsıf’tan bir alıntı paylaşılmıştır.

Oldu gelin bak ‘Âtike darısı başuna

Ta Kıztaşında girdi birinün firâşına

Düşme pek öyle çeng ü çegâne telâşına

³⁹⁴ Ebüzziya Tevfik, *Nümüne-i Edebiyât-ı Osmâniyye*, (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1329), 57.

Girdün a dilbâz artık on üçüncü yaşuna
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsıf,
Musammatlar216/10)

*Bak Atike gelin oldu darısı senin başına, ta Kıztaşı'nda birinin yatağına
girdi. Öyle çengi çigane telaşına düşme, a dilbaz artık on üçüncü yaşuna
girdin. Sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.*

Dâr-ı Siyaset

“Mücrimlerin kanun hükümlerine dayanılarak asılmak sureti ile idam edildikleri ağaç manasına gelir bir tabirdir. Bundan dolayı halk arasında bu ağaca galat olarak ‘darağacı’ denilir.”

Verip tezelzül-i mansûru sakf-ı arşa tamâm
Hudâ hudâ diyerek pâ-y-ı dâre dek gideriz (Nâilî-i Kadîm, G166/4)³⁹⁵
*Arşın dizine Mansur'un verdiği sarsıntıyı, titremeyi verip, “Allah, Allah” diye
darağacının altına kadar gideriz.*

Darphane-i Âmire

“Şimdi olduğu gibi eskiden de para basılan yerin adı idi. Sadece ‘darphane’ de denilirdi.” diye mana verilen kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Bu matla‘ın hikâyet ider hasbihâlini
O darphâne-i keremin sikke gencine (Sâbit)
O kerem darphanesinin sikke hazinesine bu matlaın hasbihâlini hikâye eder.

Dârü’l-Azab

“Cehennem yerinde kullanılır bir tabirdir. Dâr-ı azap suretinde de kullanılmıştır.”

Ger vezân olsa nesîm-i nevbahâr-ı re’fetin
Reşk-i bâg-ı huld olur şîvengeh-i dârü’l-‘azâb (Üsküdârlı Hakkı Bey, K10/30)
*Eğer merhametin ilkbahar rüzgarı esse, cehennemin matem yeri cennet
bağını kıskanır.*

Dârü’l-Beka

“Mecaz yoluyla ahiret yerinde kullanılır bir tabirdir. Dâribeka şeklinde de kullanılırdı.” şeklinde anlam verilen kelime için Abdülhak Hâmid’in bir kıtası paylaşılmıştır.

Oldunsa hadîm-i vatan az çok, sevin, övün.
Bir hayrın olmadiyse fakat mülk-i millete,
Mahkûm olur hayât ve memâtın mezellele
Darü’l-bekâ o gün sana dârü’l-fenâ olur (Abdülhak Hâmid)
*Az veya çok vatana hizmetin olduysa, sevin övün. Fakat millet mülküne bir
hayrın olmadıysa, hayatın ve ölümün hakirliğe mahkum olur, ahiret o gün
sana dünya olur.*

Dârü’l-Bedayi

“Bedii temaşa yeri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şimdiki şehir tiyatrosunun kuruluşunda bu ad verilmişti.”

³⁹⁵ Nâilî-i Kadîm’den alıntılanan bu beyitte, “dar-ı siyaset” tabiri yerine sözlükte “pây-ı dâr” terkihi kullanılmıştır.

Dârü's-saâde mâ'il imiş pek sanâyi'e;
Evvelce dâhil olmalı Dârü'l-bedâyi'e (Addülhak Hâmid)

Saray sanayiye pek meyletmiş ancak önce güzel sanatlara dahil olmalı.

Dârü'l-Eman

“Taarruzdan, tecavüzden masun olan yer, sığınacak mahal manasına kullanılır bir tâbirdir.”

Eyyâm-ı Cem'de meygede dârü'l-emân imiş
Şimdi değil efendi o da bir zamân imiş (Halim Girây, G44/1)

Cem devrinde meyhane sığınılacak yer imiş, şimdi değil efendi o da bir zaman imiş.

Dârü'l-Fena

“Dünya, cihan, âlem yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâr-i fena şeklinde de kullanılırdı.” şeklinde tanımlanan kelime Abdülhak Hâmid'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Âlem denilen dâr-ı fenâ-yı ebedîde
Her cilveye olmak gerek esbâb-ı adîde (Abdülhak Hâmid)

Alem denilen ebedi dünyada her cilveye çok sebepler olmalı.

Dârü'l-Gurur

“Âlem, dünya yerinde kullanılır bir tabirdir. Dâr-ı gurur, dâr-ı cihan suretinde de kullanılmıştır.”

Çün cümle kıl ü kâl imiş dârü'l-gurûrun hâsılı
Şol bî-sebâta düşmegil bîhûde kıl ü kâline (Nesîmî, G362/3)

Dünyanın özeti tamamen dedikodu olduğundan, o sebatsızın beyhude dedikodusuna düşme.

Dârü'l-İmkân

“Dünya, cihan yerinde kullanılır bir tabirdir. Dâr-ı imkân suretinde de kullanılmıştır.”

Sen ol düstûr-ı rûşen-tab'-ı sâhib-mekremetsin kim
'Adîlin gelmedi asla kasem bu dâr-ı imkâna (Üsküdarlı Hakkı Bey, K17/33)

Sen o kadar cömertlik sahibi, aydınlık tavırlısın ki yemin olsun bu dünyaya asla senin benzerin gelmedi.

Dârü'l-İmtihan

“Mecaz yoluyla dünya hakkında kullanılır bir tabirdir. Dâr-ı imtihan suretinde de kullanılmıştır.”

Ya Rab bu ne dehr-i bî-emândır
Ya Rab bu ne dâr-ı imtihanîdir (Ziyâ Paşa)

Ya Rab bu nasıl amansız bir alemdir, ya Rab bu nasıl bir imtihan dünyasıdır?

Dârü's-Saade

“Osmanlı sarayı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarayın kapısına da Babü's-saade denilirdi.” diye anlamlandırılan kelime Nedîm'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

İdüp dârü's-sa'âde mansıb-ı âlîsini ihsân
Nice demdir ider zâtıyla fahr ol mesned-i vâlâ (Nedîm, Târîh-i Çeşme-i Ağâ-yı Dârü's-sa'âde, 46/9)

Sarayın yüce makamı ona bağışlandığından beri, o yüce makam onun varlığıyla övünür.

Dârü's-Saîr

“Cehennem yerinde kullanılan bir tabirdir. Dâr-ı saîr suretinde kullanılmıştır.”

Düşse kemter şerer-i şu'le-i berk-i gadabı

Bâg-ı firdevs olur âteşgede-i dâr-ı sa'îr (Üsküdârlı Hakkı Bey, K5/28)

Gazap yıldırımın ateşinden küçük bir yıldırım dahi düşse, cennet bahçesi cehennemın ateşgedesi olur.

Dârü's-Selam

“Bağdat şehri hakkında kullanılan bir tabirdir. Dârü's-selâm'ın Kuran'a göre mânası cennettir.” Kelime Nef'î'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Devlet ü ikbâl ile dâr'üs-selâm olsun sana

Gerçi olmuş bir zamân ecdâduna dâr'ül-cihâd (Nef'î, K25/2)

Gerçi bir zamanlar atalarına cihad yurdu olmuş ama şimdi devlet ve ikbal ile sana cennet olsun.

Dârü's-Sürûr

“Mecaz yoluyla cennet yerinde kullanılan bir tabirdir. Dâr-i sürur şeklinde de kullanılırdı.”

Meşşâta-i bahâr idüp feyz-i hürremi

Dârü's-sürûr eyledi gülzâr-ı 'âlemi (Seyyîd Vehbî, Tahmisler 5, Tahmis-i Gazel-i Nedîm/7)

Bahar süsleyicisi gönül açıcı bereketiyle, alemin gül bahçesini cennet eyledi.

Dârü's-Şifa

“Hastane, tımarhane mukabili kullanılan bir ıstılahtır, Dâr-ı şifa suretinde de kullanılırdı.” denilen kelime için Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey ve Nâbî'den birer beyit örnek olarak verilmiştir.

İktızâ-yi hikmet üzre selb-i akl eyler kazâ

Yoksa kim pâ-beste-i dârü's-şifâ olmak diler (Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey)

Hikmet gereğince kaza aklı gasp eyler, yoksa kim hastanenin hastası olmak ister.

İtmiş sana dil-hastelerün hâleti te'sîr

Ey çeşm-i siyeh dârü's-şifâdan mı gelürsin (Nâbî, G654/7)

Sana hasta gönüllerin hali tesir etmiş, ey kara gözlü hastaneden mi gelirsin?

Dâü's-Sıla

“Vatanını tekrar görmek için şiddetli istek, vatan sevdası yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Garfbiyim bu yerin şevki yok harâreti yok

Doğan batan güneşin günlerime nisbeti yok

Olunca yâdına hasret-fiken fezâ-yı vatan

Semâ-yı şark su'âl eylerim bulutlardan (Süleymân Nazîf, Dâüssilâ, Malta Geceleri /11-12)

Bu yerin garibiyim şevki yok, harareti yok. Doğan batan güneşin gözlerimle ilgisi yok. Vatanın, uçsuz bucaksız göklerinin hasreti aklıma düşünce, bulutlardan doğu göğünü sorarım.

Dâva

“Bir kimsenin diğer kimseden hakim huzurunda hakkını istemesi yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa ve Nef’î’den örnek beyitler kullanılmıştır.

Kâdî ola da ‘vâcı vü muhzır dahi şâhid,
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet? (Ziyâ Paşa, TBVI/3)
Hakim hem davacı, hem mübaşir hem şahit oluyorsa, o mahkemenin verdiği karara adalet denir mi?
Yetmez mi bu devlet ki bana reşk ide dâ’im
Bir tâ’ife kim da ‘vi-i fazl u hüner eyler (Nef’î, K10/49)
Bu mutluluk bana yetmez mi ki fazilet ve hüner iddiasında bulunan bir tayfa beni daima kıskanır.

Daye

“Çocuğa süt emzirmek için alınan cariye, yahut tutulan sütnine hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Bir gün anı gezdürürdi dâye
Derdini yetürmege devâya (Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, Bu tugra-yı misal-i mahabbetdür ve dibace-i divan-ı mihnetdür/534)
Bir gün dadısı, derdine çare bulmak için çocuğu gezmeye çıkarmıştı.

Daye

“Çocuğa bakan cariye ve kadın manalarına gelir bir tabirdir.” denilen kelime için Nedîm’den iki beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Şeh-nişînler zîneti âgûşlar pîrâyesi
Dahı bir yıldır yanından ayrılalı dâyesi (Nedîm, M42/III)
Dadısı yanından bir yıldır ayrıldığından beri, balkon süsü, kucakların zineti oldu.
Kûh u deryâ iki cânibden der-âgûş eylemiş
Sanki deryâ dâyesi kûhsâr ise lâlâsıdır (Nedîm, K37/7 Ta’rîf-i Nüzhet-fezâ Der-Sitâyîş-i Tevkî’-i Mustafâ Pâşâ)
Sanki deniz dadısı, dağ da lalası gibi iki yönden onu kucaklamışlar.

Debbağ

“Meşin, kösele yapmak için hayvan derilerini sipilliyen sanat sahipleri hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Sürûrî’den alıntı yapılmıştır.

Kefş-gerlik bana bühtândır demişsin Avnîyâ
Bir ağız haffâfi mazmûnun sana iblâğ idüp
İftirâ olsaydı maksûdum demezdim keşş-ger
İt bokuna daldırırdım ben seni debbağ idüp (Sürûrî)
Ey Avnî, bir ağız kavafi, mazmununu sana yetiştirince, ayakkabıcılık bana iftiradır demişsin. Eğer maksadım iftira olsaydı sana ayakkabı yapan demezdim. Ben seni derici yapıp köpek dışkısına daldırırdım.

Deccal

“Kıyamet alameti olarak ahir zamanda çıkacağı haber verilen yalancının adıdır.”

Dehri tahrip eyledi Yecüc ü Mecüc-i zamân
Halkın ümmîdi yine Mehdî ile Deccâl’de (Memdûh Paşa)

Zamanın Yecüc ve Mecüc’ü dünyayı tahrip eyledi, halkın ümidi yine Mehdi ve Deccal’dedir.

Delv

“On iki burçtan birinin adıdır. Delv arapça ‘kova’ demektir. Bu burç kümesi kovaya benzediği için o ismi almıştır.” diye anlamlandırılan kelime için Kâzım Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Çâhının bir delve-i nâçizi olmaz âfitâb
Boynuna târ-ı şuâ’ın kılsa bend-i rîsmân (Kâzım Paşa, K1/22)

Işınının ipliğini boynuna assa dahi, güneş senin kuyunun değersiz bir kovası olamaz.

Dem

“Bektaşî tabirlerindedir. Şarap, rakı gibi müskir şeyler hakkında kullanılır bir tabirdir. Daha ziyade rakıya denirdi.”

Dem ü bintü’l-ineb uhtü’l-meserret (Aynî)

Şarap ve rakı neşenin kız kardeşleridir.

Dendan

“Hat ıstılahlarından. Sin harfinin dişlerine ve yazıda buna benzer bir, iki ve üç harfin bir yere gelmesinden hasıl olan dişlere verilen isimdi. Dendan Farsçada diş demektir.” şeklinde anlam verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden
La‘lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana (Nedîm, G2/7)

Dudakların “sin” harfinin dişlerinden dolayı yaralanır. Bu yüzden, ateş gibi kırmızı olan o dudaklarını öpmek imkansızdır.

Derban

“Kapıcı yerinde kullanılır bir tabirdir. Der Farsça, kapı demektir.”

Matbahlarına aç varan âdem değenek yer
Derbânları var göz kapıda el değenekde (Bağdatlı Rûhî, TB, 16/4)

Mutfaklarına aç giden insan dayak yer, gözü kapıda elinde değnek olan kapıcıları vardır.

Derbeder

“Kapıdan kapıya dolaşıp gezen, serseri, avare, aylak, mecazen; sefil, perişan manalarına gelir bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Hayâlî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Geh dergehine geh der-i hicrâne düşürdün
Derdinle beni pâdişehim derbeder itdin (Hayâlî)

Kâh dergahına kâh ayrılık kapısına düşürdün, ey padişahım derdinle beni avare ettin.

Dergâh

“Farsça kapı demek olan bu kelime mecaz yoluyla ıstılah olarak muhtelif şekilde kullanılmıştır.

1. Cenab-ı Hakk’a nispet olunur.
2. Hükümdarlarla eazımın asitaneleri hakkında da kullanılırdı.
3. Tarikat mensubu şeyhlerle dervişlerin ikametgâhı olan tekkelere itlak olunurdu.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Tokâdîzâde Şekip ve Sâmi’nin birer beyitleri alıntılanmıştır.

Bâb-i Hak açıktır merd-i âgâha
Cândan geçenlerdir eren Allâha
Hakîkat yolundan ben bu dergâha
İsteğiyle gelmiş kurbânlar gördüm (Tokâdîzâde Şekîp)

Basiret sahibi mertlere hak kapısı açıktır. Allaha erenler canlarından geçenlerdir. Ben bu dergaha, kendi isteğiyle hakikat yolundan gelmiş kurbanlar gördüm.

Tarîd-i dergehün itme bu ‘abd-i rû-siyehi
K’ider mi ‘aks-i rûh-i ziştî âyîne merdûd (Sâmi, K1/56)

Bu kara yüzlü kulu, dergahından kovma ki ayna, çirkin ruhun aksini geri çevirir mi?

Dernek

“Eğlence için yapılan toplanma, cemiyet manasına gelir bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Mesîhî’den alıntı yapılmıştır.

Bâgda dernek idüp leşker-i ezhâr oldı
Gül siper lâle ‘alem serv-i sehî sancak-dâr (Mesîhî, K. 8/14)

Bağda çiçek askerleri eğlence için toplandılar, gül kalkan, lale sancak, servi sancaktar oldu.

Dervaze

“Büyük kal’a ve şehir kapılarına eskiden verilen addır. Farsça der kapı, vaz açık manasına geldiğinden dervaze açık duran, ihtiyaç görülmedikçe kapanmayan büyük kapı demektir.” Kelime Nefî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Nitekim ola sâlim bu hisâr-ı şîşe dîvârun
Gezend-i mancınık-ı fitneden dervâze vü sûrı (Nefî, K34/45)

Nitekim bu cam duvarlı hisarın kapı ve suru, fitne mancınığının zararından emin olsun.

Derviş

“Tarikat mensupları hakkında kullanılır bir tabirdir. Farsça olan derviş; fakir, yoksul, hatta dilenci manalarıdır.”

Sâyesin dervîş-i bî-berg ü nevâdan dûr iden
Saklasun ârâyîş-i tâbûta nahl-i devletin (Mantikî, G24/5)

Gölgesini yoksul ve kimsesizden esirgeyen, devletin fidanını tabutunu süslemeye saklasın.

Dervişlik

Sözlükte “Tarikat ve tarikate mensubiyet manasını ifade eder bir tabirdir.” denilen kelime için Yunus Emre ve Rıza Tevfik’ten beyitler örnek olarak kullanılmıştır.

Dervîşlik baştadır taçta değildir

Kızdırmak oddadır saçta değildir (Yûnus Emre)

Dervîşlik taçta değil baştadır, kızdırmak saçta değil ateştedir.

Dervîşlik özüne hâkim olmaktır

Esir-i nefis olan dervîş değildir

Aşkî rehber edip Hakkı bulmaktır

Keşkûl teber ‘asâ tîğ şîş değildir (Rızâ Tevfik / Dinle İmânım)

Dervîşlik özüne hakim olmaktır, nefsin esiri olan dervîş değildir. Aşkî rehber ederek hakkı bulmaktır, keşkûl, teber, asa, kılıç, şîş değildir.

Deryadil

“Mecaz yoluyla havsalası geniş, kayıtsız yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Yürü deryâ-dil olup eyle tahammül yoksa

Rüzgârın önüne düşmiyen âdem yorulur (Lâ)

Gönlü geniş olup tahammül et, yoksa rüzgârın önüne düşmeyen insan yorulur.

Deryakeş

“Mecaz yoluyla daimi sarhoş, sarhoşluğu kötü yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Râşit’ten alıntı yapılmıştır.

Bir zaman Rûmda deryâkeş idik ey sâkî

Şimdi Îrân’da kanâ‘at ideriz çay ile biz (Râşit)

Ey saki, bir zaman Anadolu’da sarhoş idik, şimdi İran’da çay ile kanaat ederiz.

Derya Misal

“Mecaz yoluyla pek çok yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Deryâ-misâl ‘askerün içre ‘âlemlerün

Feth ü zafer seffinesine açdı bâdbân (Bâkî, K1/24)

Derya gibi pek çok askerinin dünyanın fetih ve zafer gemisine yelken açtı.

Destar

“Başa giyilen takke, fes ve emsali şeyler üzerine sarılan sarık manasına gelen bir tabirdir.” denilen kelime için Sâbit’ten bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Bir lû‘b ile sarılmışa benzer ki o raksa

Tâkat götürür şeyhde destâr bozulmaz (Sâbit, G144/2)

Bir oyun ile sarılmışa benzer ki o raksa gücü yeter, şeyhte sarık bozulmaz.

Deste

“Tezhip istilâhı olarak deste on yaprak altın varaktan ibaret paket hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Cümle âvihtedür mih-i süveydâsında

Deste-ber-deste mekâlîd-i umûr-ı ‘âlem (Nâbî, K15/63)

Dünya işlerinin anahtarları, deste deste siyah çivisinde asılıdır.

Destimal

“Farsça el silecek bez, elbezi, yağlık, mendil demek olan bu kelime ıstılah olarak ramazanın onbeşinde yapılan hırka-i saadet ziyareti münasebetiyle ziyaretçilere hırka-i şerif ziyaretini mütaakip bizzat padişahlar tarafından verilen mendil büyüklüğündeki tülbindin adıydı.” denilen kelime için Mahmut Celâleddin Paşa’dan bir beyit alınmıştır.

Mâtem-i firkatle her dem çağlayan gözyaşını
Destmâl-i tesliyetle saklayıp silmek de güç (Mahmûd Celâleddin Paşa, G7/2)
Ayrılık matemiyle her an çağlayan gözyaşını teslimiyet mendiliyle saklayıp silmek de zor.

Destur

“Bir yere girilirken izin isteği yerinde kullanılır bir tabirdir Halk arasında müsade, izin yerinde kullanıldığı gibi ‘savulunuz, yol veriniz, kimse olmasın’ makamında da kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbi ve Mehmet Akif’ten birer beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Virmişdi ferah u hezle destûr
Terk-i edeb itseler de ma’zûr (Nâbî, Hayrabad/780)
Mazaretli olarak edebi terk etseler de sevinç ve şakaya izin vermişti.
Dilinde besmele olsun; elinde sure-i Nûr
Kesende sade mühür.. kimse çarpamaz...Destûr (Mehmet Âkif, Hatıralar, s.302)
Dilinde besmele, elinde Nur suresi, kesende sade mühür olursa kimse seni çarpamaz.

Dev

“Esatiri mahlûkat hakkında kullanılır bi tabirdir. Günahların müşahhas şekli olan habis ruhlar, zulmet hâkimleri diye de tevehhüm edilmiştir.” denilen kelime için bir beyit alıntılanmıştır.

Ol Süleymânın şükûhu dîve salmış reste-hîz
Bu Süleymân savleti küffârı itmiş târumâr (Fuzûlî)
O Süleyman’ın azameti deve korku salmış, bu Süleyman’ın hücumu kafirleri tarumar etmiş.

Devat

“Hokka ve kalem muhafazası vazifelerini aynı zamanda gören dividin Arapça ismidir.”

Kân dinür cevher-i tahrîrine ol nihrîrûn
Bu kadar sarf idemez olsa devâtı mahzen (İzzet Molla, KIII,8/32)
O alimin yazı cevherine maden denir, diviti mahzen olsa bu kadar sarf edemez.

Deve tabanı

“Eskiden kullanılan işret kadehlerinden birinin adıydı. Bundan başka ‘at kulağı, sığır topuğu’ adı verilen kadehler de vardı. Muhtelif büyüklükte olan bu kadehler şekillerinden dolayı bu isimleri almışlardı.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’ten bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Üstûr-i gussayı kaldurmak için hâtırdan

Çekelüm at kulağı mı deve tabanı mı var (Sâbit, G122/2)

Hatıradan keder devesini kaldırmak için at kulağı mı deve tabanı mı ne varsa çekelim.

Devlethane

“Hürmet kasdı ile ev yerinde kullanılır bir tabirdir. Zıddı fakirhane, bendehanedir.”

Hûda divâr-ı devlethâne-i erbâb-ı ikbâli

Gehi bir lâne-i güncişk-i bi-ârâm için saklar (Râzî Efendi/743)

Allah, ikbal sahiplerine ait evlerin duvarını, bazen, durup dinlenmeden uçan bir küçük serçenin yuvasının korunması için yıkmadan tutar.

Devletlü

“Vezirlere, müşirlere, şeyhülislamlara, Mekke emirlerine, Darüssaade ağalarına, saltanat hanedanına sıhriyeti bulunanlara yazılan resmi elkaptı.”

Devletlülere bizleri tahkîr düşer mi?

Biz âciz isek de yine mahlûk-ı Hüdâyız (Ziyâ Paşa, TB11/7)

Devlet büyüklerine bizleri hor görmek yakışır mı? Biz aciz olsak yine Allah'ın yarattığı kullarız.

Devre-i Arşkiye

“Bektaşî tabirlerindedir. Kavs-ı uruca derlerdi.” diye anlamlandırılan kelime Eşref Paşa'nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Mesleğinde devre-i arşiyenin tekmîl iden

Mâye-i terkîbden reng-i heyûlâdan geçer (Eşref Paşa)

Girdiği yolda devre-i arşiyesini tamamlayanın terkip mayasının rengini heyuladan alır.

Fars ve Klasik Türk edebiyatında tasavvuftaki devir anlayışını konu edinen manzumelere “devriye” ismi verilmektedir. İlahi nurun önce topraktan madene, oradan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana geçerek onun suretinde ortaya çıkmasına ve insanın da “insan-ı kamil” makamına yükselerek yaratıcısına dönmesine “meâd” denir. Bu dönem, bir yükselişi karşıladığından “suûd” veya dairenin ikinci bölümünü oluşturduğundan “kavs-i urûc” diye de isimlendirilir.³⁹⁶

Deyr-i Mihnet

“Mecaz yoluyla dünya yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Cây edinsem etmen istib'âd deyr-i mihneti

‘Âşıkım bir kâfir-i hüsne Muhammed ümmeti (Fasîh Dede)

Ey Muhammed ümmeti, kafir bir güzele aşık olup bela kilisesini mekan edindiğim için beni uzaklaştırmayın.

Dır'

“İnce zincirden yapılmış harb gömleğinin adıydı.” Kelime için Ziyâ Paşa'dan alıntı yapılmıştır.

Ekseri vakti geçerdî medyûn

Fevtinde bulundu dır-ı merhûn (Ziyâ Paşa)

³⁹⁶ Mustafa Uzun, “Devriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, c.9 (İstanbul: TDV, 2013), 251.

Zamanı çoğunlukla borçlu geçirdi, ölüsünde bile üstünde rehin alınmış bir gömlek bulundu.

Diba

“İpekli ve renkli kumaş, bir çeşit kalın canfese verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Nef’î ve Nedîm’den birer beyit alıntılanmıştır.

Gün başına bir hil‘at-ı dîbâ verür ammâ
Dâmânını âlûde-i hûn-i ciğer eyler (Nef’î, K10/15)

Gün başına, bir ipek kaftan verir ama eteğini ciğer kanları bulaştırır.(Çok can yakar.)

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr ider
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (Nedîm, G154/3)

Ey sevgili, sen üstünde gül resmi olan ipekten bir elbise giydin ama o elbisenin üstündeki gülin dikeninin gölgesi seni incitecek, senin tenine zarar verecek diye korkuyorum.

Diba-yı Münakkaş

“Altın veya gümüş karışık olarak dokunmuş çiçekli veya tezyini şekilli ipek kumaşlara verilen addır.” diye tanımlanan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Her târ-ı nesîcesinde reh-i fitne nümâyân
Kâfîrde frengi dimi dîbâ ne belâdur (Sâbit, G87/5)

Her dokuma ipinde fitne yolu görünür, sevgilinin giydiği frenk usulü diba ne belalara yol açar.³⁹⁷

Dideban

“Eskiden Gümrük muhafaza memurları hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir. Farsça olan kelime ‘gözcü, gözetici, gözleyici’ manasındadır.” şeklinde anlam verilen kelime için Nâbî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sürâdıkında kazâ dîdebânlığa me’zûn
Hazinesinde kader pâsbânlığa me’mûr (Nâbî, K7/47)

Kaza, çadırında gözcü; kader, hazinesinde bekçi olarak görevlendirilmiştir.

Dikine Traş

“Mecaz yoluyla abes ve faydasız yere ikrah ve zorlama yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hep nâfile tabandır işi dikine traş
Dükkânı yok ayakta gezer berber oldu dil (Sürûrî)

Hep boş ve faydasız işler peşindedir. Gönül dükkânı olmayıp, ayakta traş berber oldu.

³⁹⁷ “Diba” Farsça bir kelime olup renkli, çiçek motifleriyle süslü, kıymetli bir ipek kumaşın ismidir. Bir tür kalın canfese de “diba” adı verilirken, “heft renk, Acem dibası, Frengi ağır telli ve nakışlı mor diba, Venedik heft-renk turfanda nakışlı dibası, Venedik’in sair heft renk sade telli dibası, Frengi nakışlı telli diba, İstanbul’un telli al dibası” olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. “Dimi” çok sık dokunmuş bir çeşit pamuklu bez, dokumacılıkta bir temel örgü çeşididir.

Dikiş Tutturmak

“Mecaz yoluyla olduğu yerde kalmak, sebat ve metanet göstermek, dayanmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Perend-i nâzik-i zer-târı baltayla keser ekser

Dikiş tutturmadı bir kâre bu evzâ'-ı bî-câdan (Yenişehirli Avnî, K33/11)

O, genellikle altın sırmalı nazik atlası baltayla keser. Böyle zamansız ve yersiz işlerden dolayı bir kez bile dikiş tutturmadı.

Dil Belâsı

“Dilini tutamamak yüzünden insanın uğradığı musibet ve felâket yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Nevres beni düşürdü dile arzû-yı dil

Hep çektiğim cihânda benim dil belâsıdır (Nevres-i Cedît, G62/7)

Ey Nevres, gönlün arzusu beni dile düşürdüğü için benim dünyada çektiğim hep dil belasıdır.

Dil Dökmek

Sözlükte “Mecaz yoluyla kandıracak ve inandıracak sözler söylemek yerine kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Mehmet Âkif'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Oturup dil dökecek yerde, gidip döksene ter

Bin çalış gâyen için, bir kazan ömründe yeter (Mehmet Âkif, Âsım s.342)

Otutup yalvaracağına git çalış, amacına ulaşmak için çok çalışıp az kazansan da senin için yeter.

Dile Getirmek

“Söylemek, mecaz yoluyla hatırlamak, anmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sâki getir getir yine dünkü şerâbımı

Söyle dile getir yine çenk ü rebâbımı

Ben var iken gerek bana bu zevk u bu sefâ

Bir gün gele ki görmeye kimse türâbımı (Sultan III. Murâd, K.)

Saki, yine benim dünkü şarabımı getir, çeng ve rebabımı söyleyip dile getir. Yaşadığım sürece bana bu zevk ve safa gerek, bir gün öleceğim ve kimse toprağımı bile bilmeyecek.

Dilli Düdük

“Mecaz yoluyla carcar, çan çan, geveze yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Boşanıp dilli düdük gibi hemân

Hâlimi eyledim ol kavme beyân (Yenişehirli Avnî)

Dilli düdük gibi boşanıp halimi o kavme açıkladım.

Dinar

Sözlükte “Altın paralara Araplar tarafından verilen addır.” diye anlam verilen kelime için Sâbit, Bağdatlı Rûhî ve Ziyâ Paşa'nın birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yokladum nabz-ı tabîbi maraz-ı hicrâna

Zer virüp şerbet-i dînâr ile tedbîr idelüm (Sâbit, G245/5)

Tabibin nabzını yokladım, ayrılık hastasına altın vererek, para şerbeti ile de tedavi edelim.

Sûfî ki safâda geçinir mâlik-i dînâr

Bir dirhemini alsan olur hâtırı derhem (Bağdatlı Rûhî, TB1/3-5)

Altınları olduğu için mutlu olan sofunun, bir kuruşunu alsan hafızası dağılır, kafası karışır.

Ne kânûne ne cebr u zore ne hünkâre tâbidir

Bu bendergehte herkes dirhem u dînâre tâbidir (Ziyâ Paşa, G/1)

Bu alemde insanlar, ne kanunlara ne zora ne de devlet başkanına bağlıdır; herkes altın ve gümüşe bağlıdır.

Dirhem

“Arap para sisteminde gümüş sikke yerinde kullanılmış sonra da Osmanlılara geçmiş bir tabirdir.”

Ne kânûne ne cebr u zore ne hünkâre tâbidir

Bu bendergehte herkes dirhem u dînâre tâbidir (Ziyâ Paşa, G/1)

Bu alemde insanlar, ne kanunlara ne zora ne de devlet başkanına bağlıdır; herkes altın ve gümüşe bağlıdır.

Diş Bilemek

“Mecaz yoluyla öç ve intikam almak hevesinde olmak, gayz ve adavet etmek, hırslanmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Enderunlu Vâsîf ve Mehmet Âkîf’ten birer beyit alıntılanmıştır.

Gördükce hilâl-i felegi gürsine-çeşmân

Ser-sofra-yı çarh üzre sanır pâre-i nândır

Kurs-ı mehe bir diş bileyiş var iken anda

Mehdür o degül nân deyü gel ersen inandır (Enderûnlu Vâsîf, K28/31-32)

Bu açgözlüler, gökte hilali görünce onu felek sofrasındaki bir ekmek parçası sanırlar. Ayın kursuna dişlerini öyle bir bilerler ki “O ay, ekmek değil!” diye anlatsan inanmazlar.

Medeniyet size çoktan beridir diş biliyor

Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor (Mehmet Âkîf, Hakkın Sesleri, s.193)

Medeniyet size çoktandır diş biliyor, önce parçalamak sonra da yutmak diliyor.

Divan-ı Hümayun

“Hemen bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Türkleri devletinde de iptida hükümdarın sonraları Vezir-i azamın reisliği altında toplanarak devlet işlerine bakan meclisin adı idi.” denilen kelime için Şeyhülislâm Yahyâ’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Sürûr-ı şevk ile toldı cihânun halkı şâd oldu

Biri birine girdi tehniyetle halkı dîvânun (Şeyhülislâm Yahyâ, K18/3)

Cihan halkı keyif sevinciyle dolduğundan neşelendi. Divan üyeleri birbirlerini kutlamak için yarıştı.

Divit

“Hokka ve kalem mahfazası vazifelerini aynı zamanda görmek üzere kullanılan aletin adıdır.” Kelime Hüseyin Cân Efendi’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Üç hokka devâtında ne var derse o şâhım

Hûn-u ciğerim, dûd-u dilim, baht-ı siyâhım (Hüseyin Cân Efendi)

O şahım, üç hokka divitinde ne var derse, ciğer kanım, gönül dumanım, kara bahtım, var dersin.

Dolap

“Evkaf Nezaretinin teşkilinden evvel sarayda ve dârü’s-saade ağalarının nezareti altında bulunan haremeyn evkafına ait paraların konulduğu yere verilen addır.”

Bestedür birbirine çenber-i dulâb-ı vücûd

Mürtebit birbirine âb ile hâk âteş u bâd (Nâbî, K2/4)

Vücut dolabının çemberleri birbirine bağlıdır, su ile toprak, ateş ve rüzgar birbiriyle ilişkilidir.

Dört Kaşlı

“Bıyıkları henüz terleyen genç hakkında kullanılan tabirdir. Bunun yerine Farsçası olan çar ebru da kullanılırdı.” diye anlamlandırılan kelime Sürûrî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Efendi sen tabî‘at ta‘kîbi âdemsin etbâ‘i dahî

Dört kaşlı istersin kırantayı beğenmezsin (Sürûrî)

Efendi, sen çevrendekilere dikkat eden bir adamsın, hizmetkarları dahi dört kaşlı (genç) istersin, kırantayı (orta yaşlıyı) beğenmezsin.

Dört Üstüne

“Her cihetle mükemmel, noksansız yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Keyfîm olsun dersen âlemde eğer dört üstüne

Bâde nûş et taze sev nargile iç enfiye çek (Enderûnlu Vâsîf, G73/5)

Alemde tamamıyla mükemmel bir keyfîm olsun dersen, şarap iç, taze sev, nargile iç, enfiye çek.

O çar ebrûyu almış mâlik olmuş rûb‘-ı meskûne

Rakib kâfiri gördün mü dört üstü murâd üstü (Üsküdârlı Tal‘ât)

O dört kaşlıyı almış, dünyanın dörtte birine sahip olmuş. Rakip kafiri gördün mü keyfî yerindeymiş.

Drefş-ı Gâveyâni

“Gâve'nin, Dahhâk aleyhine açtığı isyan bayrağı hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Kâmetin ham-geşte kılmakda Direfş-i Gâviyân

Râyet-i mansûrunun pîşinde dâ'im râ gibi (Nedîm, K17/20)

Gave'nin meşin bayrağı, zafer bayrağının arkasında her zaman ra gibi boyunu eğmektedir.

Direfş-i gaviyani; Dahhak'in zulmüne karşı ayaklanan Gave isimli demircinin önlüğünden yaptığı ve İranlılarca kutsal sayılan meşin bir bayraktır.³⁹⁸

³⁹⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 152.

Duhan

“Yaprakları kıyılıp içilen ot, tütün demektir. Arapça bir kelime olan duhan tütün, duman demektir.” Kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Vakt-i imsâkdaki micmere-i ‘anberden
Hoşdur âlüfteye iftârda bir lûle duhân (Sâbit, K45/17)

*Tiryaki için iftarda bir lûle tütün, imsak vaktindeki amber buhurundan
daha hoştur.*

Duhancı Başı

“Yeniçeri ağasının tütüncü başısının adı idi. Arapça bir kelime olan duhan duman, tütün demektir.”

Şu‘lesî gül dûdidir gûyâ duhân lâ‘lesi
Eyledi bezm-i safâ-efzâyî bir gülzâr şem (Riyâzî)

*Alevleri gül dumanı, dumanı lale gibi olan mum safa artıran meclisini gül
bahçesi eyledi.*

Durbaş

“Büyüklerin önünde giden çavuşların ellerinde tuttıkları ucu eğri değneğin adıdır. Farsça açıl, uzak ol demektir.”

Meh kahramân-ı çarhın elinde ne hoş döner
Geh sârim-i sefidine geh durbaşına (Nef‘î)

*Ay feleğin kahramanı elinde ne hoş döner, kah beyaz keskin kılıcına kah
sopasına.*

Düstürü’l-Amel

“Ahkâmiyle amel olunmak lazım gelen kanun ve kaide yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Fuzûlî’den alıntı yapılmıştır.

Ehl-i hükme tâ ebed ef‘âli düstürü’l-‘amel
Nazm-ı mülke vaz’-ı kânûnu esâs-i pâ-y-dâr (Fuzûlî, K28/26)

*Hüküm ehlinin işleri kanun ve kuraldır, çünkü devletin sonsuza ayakta
kalmasının dayanağı kanun koymaktır.*

Düldül

“Cenab-ı Peygamberin beyaz dişi katırının adıydı. Gazvelerinde bindiği bu hayvanı sonra damadı Ali’ye hediye etmiştir.” şeklinde mana verilen kelime için Yahya Nâzim’in bir beyti alıntılanmıştır.

Hayder-i Kerrâr-ı meydân-ı senây-ı zâtınım
Esb-i tab‘um düldül-i çâlâk hâmem Zû’l-fikâr (Yahya Nâzim, K5/63)

*Zatının övgü meydanının döne döne saldıran aslantıyım, yaratılış atım çevik
Düldül, kalemim Zülfikardır.*

Dürr-i Yetim

“Tasavvufta insan-ı kâmil yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Kaygusuz Abdâl’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Çün ol dürr-i yetimdir bî-behâne
Hakkın fazlı erip geldi iyâne (Kaygusuz Abdâl)

O kusursuz bir yetim olduğu için Hakk’ın faziletleri onda ortaya çıktı.

Düzgün

“Kadınların yüzlerine sürdükleri ak veya kızıl boya hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî ve Abdülhak Hâmid’in beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Çokdur öyle bıyığın yoldurmuş

Çehresin düzgün ile soldurmuş (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/1063)

Öyle bıyığını yoldurmuş, yüzünü düzgün ile soldurmuş olanlar çoktur.

Ham renk-i hicâb olmada veçhindeki düzgün

Mekşûf olur elbette bu hikmet de öbür gün (Abdülhak Hâmid)

Yüzündeki allık ham utanç rengi olmakta, bu hikmet de çok yakında elbet anlaşılır.

Yüzü düzgünlü, sözleri düzme

İşi cân yakma yâ gönül üzme (Abdülhak Hâmid)

Yüzü boyalı sözleri uydurma, işi ya can yakma ya da gönül üzme.

E HARFİ

Ebcedhan

“Ebcedden başka bir şey okumaya muktedir olamayanlar hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Eb u ceddiyle tefâhur iden ebced-hânun

Ehl olan redd ü kabûline verür mi ahkâm (Nef’î, K50/73)

Atalarıyla övünen ebced okuyan, ehil olanın red veya kabulüne hüküm verir mi?

Eblak Suvar

“Cenkçi, kahraman yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ablak-suvâr-ı rûzgâr âşûb-ı Rûm u Zengbâr

Leşker-şikâr-ı kamkâr Behrâm Efridûn-‘alem (Nef’î, K15/19)

Zamanın kahramanı, Anadolu ve Zengibar’ın karıştıranı, devlet sahibinin ganimet ordusu, Behram ve Feridun alemi.

Zengibar (Zengbâr); siyahi insanların çok olduğu yer, “Sudan ülkesi”dir. Klasik edebiyatta “Rûm (Anadolu)” ile karşıtlık içinde verilirdi.³⁹⁹

Ebrar

“Allahın makbul kulları manasına gelir bir tabirdir.”

Firâk-ı hüsnüne takat getirmeyüp Yahyâ

Yolunda baş verüp oldu güzîde-i ebrâr (Şeyhülislâm Yahyâ)

Yahya, güzelliğinin ayrılığına güç yetiremeyip, yolunda baş vererek iyilerin seçkini oldu.

Ebu

“Baba kelimesinin genetik halinde bir isim önünde aldığı şekildir. Bir insan, bir hayvan veya bir nesnenin bir şeye, duruma veya vasma sahib oluşunu gösterir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Mir Ebü’l-feth ki Şâh Ekber’e olmuşdı vezîr

Var yine sana şebih olacağında şüphem (Nâbî, K15/91)

Şah Ekber’e vezir olan Mir Ebü’l-Feth’in yine de sana benzer olacağından şüpheliyim (sana benzemez).

Ecvef

Sözlükte “Mecaz yoluyla boş kafalı, beyinsiz, cahil yerinde kullanılır bir tabirdir. Arapça; içi boş, koğuk, kof manalarına gelir.” denilen kelime için Râşit, Münîf ve Sâbit’in beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Görülür ecvef olanlarda gurur u azâmet

Mârifet-perver olan kimsede nahvet mi olur? (Râşit)

Cahillerde gurur ve büyüklenme görülür. Marifet sahibi kimselerde kibir mi olur?

Kimisi pote-i hâl içre dilin kal‘ etmiş

Kimi ecvef gibi illetzede-i herze derûn (Münîf)

³⁹⁹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 582.

Kimisi hal potası içinde dilini kökünden söküp atmış. Kimisinin içi boş sözlerle dolu.

Sâlim eyle kalbünü renc-i hasedden Sâbitâ

Ol sâhife harf-i ‘illet girmesün ecvef gibi (Sâbit, G351/6)

Ey Sâbit, kalbini haset ağrısından salim eyle, o zayıf yere ecvef gibi illet harfleri (cahillik hastalığı) girmesin.

Ecza

“Kitap parçası, ciltlenmemiş kitap yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bü'l-aceb mecmû‘a-i kesret-nümâdır kâinât

Cümlenin şîrâze-i cem‘iyet-i eczâsı bir (Ârif Hikmet Bey)

Hayret ne garip! Kainat kesret gösteren mecmua iken, onun sayfalarını toplayanşirazesı tektir.

Eda

“Ödemek manasına gelen bu Arapça kelime fıkıh ıstılahı olarak ayn-ı vacibi vaktinde ödemektir.” denilen kelime için Nef‘î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Edâya çâre mi var şükrini ol ihsânun

Olursa tab‘um eger bin kasîdeye medyûn (Nef‘î, K58/41)

Mizacım bin kasideye borçlu olsa dahi, o lütfun şükrünü ifa etmeye çare var mı?

Edhem

“Arapça kara donlu ve yağız at manasına gelir.”

Edhem-i iclâlîne bir raht-ı sîmîn kehkeşân

Eşheb-i ikbâlîne bir na‘l-i zerrîn âftâb (Nef‘î, K55/17)

Yıldızlar büyüklüğünün edhem atına gümüştten bir eyerdir, güneş ikbalinin kar beyaz atına altın bir naldır.

Divan şiirinde, “edhem” ve “eşheb” isimli atlar renkleri dolayısıyla gece ve gündüzün sembolü olarak kullanılmışlardır. Renklerindeki tezat nedeniyle beyitlerde beraber kullanıldıkları görülmektedir. “Edhem” akşamı, “eşheb” ise gündüzü temsil etmektedir.⁴⁰⁰

Edhem-i Taç

“Dört terkli bir nevi taç adıdır. Eski edebiyatta ‘tac-ı Ethem’ tabirine tesadüf edilir ki istiğnanın timsalidir. (İbrahim Ethem)in taç ve tahtı terketmesinden kinayedir.” şeklinde anlam verilen kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Şâh-ı ‘aşkım âlem-i mâna müsellemdür bana

Ser-nigûn peymâne-i Cem tâc-i Ethemdür bana (Nef‘î, G1/1)

Aşkın şahyım; mâna âlemi bana teslim edilmiştir. Cem’in ters dönmüş kadehi benim için Ethem’in tacı gibidir.

Beyitte iki padişaktan söz edilmektedir: “Cem”; şarabın mucidi, kadehi mutluluk sembolü olan bir padişaktır. “İbrahim Edhem”, tacını ve saltanatını terk edip dervişliği seçmiş bir padişaktır.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Sabahattin Küçük, “Nef‘î’de At Sevgisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, s. 1 (1988): 178.

⁴⁰¹ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi* (Ankara: Akçağ, 2000), 134.

Efendi

“Okuyup yazması olanlara unvan olarak verilen bir tabirdir. Sahip, seyyit, çelebi, hoca, molla, okumuş manalarında kullanılırdı.” diye mana verilen kelime için Kemâlpaşazâde, Keçecizâde İzzet Molla ve Sâbit’ten örnek beyitler kullanılmıştır.

Gönül yıkmak harâb itmekle birdir beyt-i ma‘mûru
Veli yapmak hezârân Ka‘be bünyâd itmeden yegdir

Kul itmek lutf ü ihsân ile dünyâda bir âzârı

Efendi nice yüz bin abd azâd itmeden yegdir (Kemâlpaşazâde (İbn-i Kemâl))

*Gönül yıkmak mamur bir haneyi (Kabe’yi) harap hale getirmek gibidir.
Gönül yapmak ise, bin Kabe'nin temelini atmaktan yeğdir. Ey efendi, dünyada
bir incinmiş iyilikle kul etmek nice yüz bin köleyi azat etmekten daha iyidir.*

Efendi ne isterse itmek gerek

Kuluz biz düşer mi su’âl eylemek (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân,
Der-nât-ı Bârî azze'smehu/26)

Efendi ne isterse yerine getirmek gerekir, biz kuluz bize soru sormak düşmez.

Şu bâr-gîr seni zeyn-i câhtan düşürür

Efendi sonra mecâlîste söylenür semerün (Sâbit, G224/6)

*Efendi şu beygir seni makamından düşürsün de sonra meclislerde semerin
konuşulsun.*

Eflâk

Sözlükte “Sema, gök manasına gelir bir tabirdir.” denilen kelime için bilinmeyen bir şairin bir beyti alıntılanmıştır.

Şânında buyurdu Hâlik-i pâk

Levlâke lemâ halaktü'l-eflâk (Lâ)

*Kusursuz yaradan resulün şânında buyurdu: “Sen olmasaydın gökleri
yaratmazdım.”*

Efsun

“Sihir, büyü yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Bâki ve Şeyhülislâm Behâi’den beyitler alıntılanmıştır.

Şöyle bihûş u harab eyledi efsâne-i gam

Aklımız başımıza gelmiye efsûnlar ile (Bâkî, M2, Mersiye-i Mihrümâh Sultân
IV, 3)

*Gam efsanesi bizi öyle kendinden geçmiş ve harap eyledi ki sihirlerle bile
aklımız başımıza gelmez.*

Güzel tasvîr idersin hatt u hâl-i dilberi ammâ

Füsûn u fitneye geldükde ey Behzâd neylersin (Şeyhülislâm Behâi, G29/6)

*Ey Behzad, sevgilinin ayva tüyelerini ve benini güzelce çizersin de sihir ve
fitneye sıra gelince ne yapacaksın?*

Ehadiyyet

Sözlükte “Birlik, teklik mânasına gelen bu kelime sofiye ıstılahı olarak şöyle izah edilmektedir: Ol şeydir ki bir şeye nispeti olmadığı gibi diğer bir şeyin de ona nispeti tasavvur olunamaz.” denilen kelime için Şeyh Gâlib’in bir beyti alıntılanmıştır.

Birdir dedi âşnâ-yı vahdet

Mevc-i ahadiyyet Ahmediyyet (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/26)

Vahdete aşına olanlar (denizine dalanlar) ehadiyet dalgasının Ahmediyet ile aynı olduğunu söylediler.

Ehl-i Beyt

“Hazret-i Peygamberin mütaallikatı hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunlar Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin’dir.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî’den bir alıntı paylaşılmıştır.

Ehl-i beytin fırkasından sayılır Selmân olur (Fuzûlî, K7/8)

Selman gibi ehli beytin fırkasından sayılır.

Ehl-i Divan

“Divan-ı Hümayuna iştirak eden devlet memurları hakkında kullanılır bir tabirdir. Divan ehli demektir.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir alıntı paylaşılmıştır.

Gürûh-ı ehl-i dîvâna bakıp dîvâne-veş ben de

Tedârük eyledim erkân u üst-i raht-ı dîvânı (Sünbülzâde Vehbî, K27/13-14)

Divan üyelerinin kıyafetlerine bakıp ben de bu divane gibi halimden kurtulmak için erkan kürkü ve divan rahtını hazırladım.

Erkan kürkü; büyük devlet memurlarına makamları gereği giydirilen ve de saray ileri gelenlerinin törenlerde giydikleri kürke verilen isimdir.

Divan rahtı ise, nişancıların özel merasimlerde kullandıkları eyer takımının ismidir.⁴⁰²

Ehl-i Hal

“İlahî tecellilere mazhar olanlar yerinde kullanılır bir tabirdir. Hakikat ehli demektir.” denilen kelime Şeyhülislâm Yahyâ’nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sözüm dinle kelâm-ı ehl-i hâli gayre benzetme

Bilürsin vâ`izâ çok fark vardur kâlden kâle (Şeyhülislâm Yahyâ, G299/3)

Ey vaiz, benim sözümü dinle, hakikat ehlinin sözlerini başkalarına benzetme.Senin de bildiğin gibi, sözden söze çok fark vardır.

Ehl-i Kal

“İlahî hakikatlerden haberdar olmayanlar yerinde kullanılır bir tabirdir. Bununla şeriat ehli kast olunur.” şeklinde anlam verilen kelime için Emrâh’tan bir alıntı paylaşılmıştır.

Emrâhî ceht eyle kâli hâl eyle

Kâl ehli olandan infisâl eyle (Emrâh)

Ey Emrah, çalış, sözü davranışa dönüştür; kal ehli olanlardan da uzak dur.

Ekâbir Kapısı

“Büyük devlet memurlarının daireleri hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nev‘î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

‘Âdet budur âhirde gelür bezme ekâbir (Nev‘î, G144/1)

Büyüklerin meclise en son gelmesi adettir.

⁴⁰² Erhan Afyoncu, “Nişancı”, *İslam Ansiklopedisi*, c.33 (İstanbul: TDV, 2013), 156-158.

Ekâlîm-i Seb‘a

“Eskilere göre dünyanın ayrıldığı yedi kıta manasına gelir bir tabirdir.”

Şu feyzi gör ki ekâlîm-i seb‘a-i âlem
Olur letâfet ile heşt bâg-ı hulde nazîr (Sâbit, K11/6)

Şu feyze bak ki âlemin yedi kıtasının, güzellikte sekiz cennete benzemiştir.

El Açmak

“Mecaz yoluyla dilenmek manasına gelen bir tabirdir. Bunun yerine avuç açmak da kullanılır.”

El açar olmasa dahi muhtâc
Karnı tok olsa yine gözleri aç (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/664)

Muhtaç olmasa da dilenir, karnı doysa da gözleri yine doymaz.

El Almak

“Derviş olmak, tarikate intisap eylemek manasına kullanılan bir tabirdir. Bektaşilerde bu makamda ‘nasip almak’ tabiri kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Neşâtî-i Mevlevî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sâkînin elin öptüm olup şeyh-i harâbât
Eller ayağın öptüğü âdemden el aldım (Neşâtî-i Mevlevî)

Meyhane şeyhi olup sakinin elini öptüm, böylece başkalarının ayağını öptüğü ademden el aldım.

El Bağlamak

“Mecaz yoluyla ellerini birbirinin üzerine koyup ayakta durmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Buna ‘divan durmak’ da denilir.” denilen kelime için Bâkî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Kadrüni seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Turup el bağlayalar karşuna yârân saf saf (Bâkî, G229/9)

Ey Baki, dostların senin değerini musalla taşında iken anlayıp, karşında saf saf el bağlayacaklar.

El Bir Etmek

“Mecaz yoluyla birleşmek, bir araya gelmek, ittifak etmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘el birliği etmek’ de denilir.” şeklinde mana verilen kelime için Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Zülfünün zencîrine bend eyledün şâhum beni
Kullığından kılmasun âzâd Allahum beni

Ey şahım, beni saçının zincirine bağladın. Allahım beni kulluğundan azad eylesin.

Cevr-i dilber ta‘n-ı düşmen sûz-ı fûrkat za‘f-ı dil
Dürlü dürlü derd için yaratmış Allahum beni

Allahım beni sevgilinin eziyeti, düşmanın ayıplaması, ayrılık acısı, gönlin zaafı gibi türlü türlü derd için yaratmış.

Yakmağa vü yıkmağa hep cümle el bir itdiler

Sûz-ı sîne eşk-i dîde âteş-i âhum beni (Avnî (Fâtiḥ Sultan Mehmet), G76/1-3)

Sine yanığı, gözyaşı, ahımın ateşi, hepsi beni yakmaya ve yıkmaya el birliği ettiler.

Elhükümü Lillah

“Allahın dediği olur yerinde kullanılan bir tabirdir. Manası ‘hüküm Allah’ındır’ demektir.”

Öldürmek ister uşşâkı ol mâh

Âşık ne desin el-hükmülillâh (Muallim Nâcî, Metâli’/12)

O ay yüzlü sevgili, aşıkları öldürmek ister; âşık ne diyebilir, hüküm Allah’tandır.

Eli Ağzına Uygun

“Mecaz yoluyla yakışıklı, azası mütenasip yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Eli düz ağzı da düz berber idi

Eli ağzına uyar dilber idi (Sâbit)

Eli düz, ağzı da düz berber idi, eli ağzı düzgün bir güzel idi.

Eli Bayraklı

“Mecaz yoluyla şerir, edepsiz yerinde kullanılır bir tabirdir. Eskiden asiler ellerine bayrak alarak ortaya atıldıkları için bu tabir meydana gelmiştir.” şeklinde anlam verilen kelime için Mehmet Âkif’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Babîli yokuşundan çıkıyordum, baktım,

Yolu boydan boya tutmuş eli bayraklı takım (Mehmet Âkif, Âsım)

Babiali yokuşundan çıkıyordum, baktım boydan boya eli bayraklı takım yolu tutmuş.

Eli Böğründe

“Mecaz yoluyla ne yapacağını şaşırarak, bakakalmak, mahrum kalmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin

Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk (Mehmet Âkif, Hakkın Sesleri, s.195)

Alemde ışık kalmasa da sen yaratmalısın, ey ne yapacağını bilmez, şaşkın adam, kalk.

Elifi Nemed

“Mevlevilerin tennure üzerine sardıkları kemerin adıydı. Buna ‘kemer’ de denilirdi.”

Sanmayın kavs-ı kuzah takmış felek elfi-nemed

Cândan olmuş nev-niyâz-ı hankâh-ı Mevlevî (Tâhirü’l-Mevlevî)

Feleğin gökkuşağını kemer olarak taktığını sanmayın. O Mevlevi dergahının yeni müridi olarak canlardan olmuş.

Eline Su Dökmemek

“Mecaz yoluyla iki kimse arasında, hassaten güzellik noktasından nisbet ve mukayese kabil olmamak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Dökemez su eline çeşme-i mihr-i rahşân

Viremez dil-berümün destine nâhid legen (Keçecizâde İzzet Molla, K8/66)

Parlak güneş, sevgilimin eline su dökemez, zühre de onun eline leğen veremez.

Zühre; yeryüzüne yakın ve yıldız bilimine göre yeri üçüncü gök olan gezegendir. Klasik edebiyatta diğer bir ismi de Nahid'dir. Aşk ve müziği temsil etmektedir. Mars, Ay ve Güneş düşmanlarıdır. Yunan mitolojisinde "Afrodit", Roma'da "Venüs"ün karşılığıdır.⁴⁰³

Eli Olmak

"Mecaz yoluyla dahi ve alakası olmak yerinde kullanılır bir tabirdir." denilen kelime için Koca Râgıp Paşa'nın bir beyti alıntılanmıştır.

Eğerçi fitnede ol sîm-sâ'idin eli var

Belinde hançer-i ser-tûzinin de medhali var (Koca Râgıp Paşa, G31/1)

Her ne kadar fitnede o beyaz kollunun eli olsa da belindeki keskin hançerin de katkısı var.

Elkap

"Devletçe verilen rütbelerin sahiplerine rütbelerinin derecelerine göre tayin olunan unvan demektir." şeklinde anlam verilen kelime için Nâbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Biri elkâb-ı hümâyun-ı sadâr-ı vüzerâ

Ki o elkâb hilâlindedir ism-i a'zam (Nâbî)

Biri vezirlerin mübarek unvanıdır ki o lakaplar ismi azamın hilalindedir.

El Sunmak

"Mecaz yoluyla bir işe başlamak yerinde kullanılır bir tabirdir." denilen kelime için Nedîm'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Bezm-i meyde nukle el sunmaz hemân ancak Nedîm

Dil-berin unnâb-ı la'lin çeşm-i bâdâmın bilir (Nedîm, G36/7)

Nedim içki meclisinde mezeye el sürmez, çünkü o meze olarak gönül alan güzelin dudağının hünnabını ve badem gözünü bilir.

El Yumak

"Mecaz yoluyla vazgeçmek, mesuliyeti üzerine almamak yerinde kullanılır bir tabirdir."

Mâsivâdan el yuyup mahluktan ümmidi kes

Virdin olsun her nefes: Allah bes, bâki heves (Lâ)

Allah dışındaki her şeyden vazgeçip yaratılmışlardan ümidini kes. Aldığın her nefes zikir olsun, Allah sana yeter, geriye kalan ise boş bir hevesten ibarettir.

Eman

"Emniyet altında olduğuna dair düşmana verilen söz veya yapılan işaret yerinde kullanılır bir tabirdir." denilen kelime için Sürûfî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Aman aman diyerek çıktı kal'adan gitti,

Biraz geçince siyup serriyeden düşman (Sürûfî)

Düşman müfrezeden aşip biraz geçince aman aman diyerek kaleden çıktı, gitti.

⁴⁰³ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 446.

Emir

“Bir kavmin, bir yerin reisi yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Nef’îyim mu‘ciz-beyânım bende-i Molla-i Rûm
Ne Hâkim-i Gaznevîyim ne Emîr-i Dehlevî (Nef’î, K2/13)

*Mucize söz söyleyen Nef’îyim, Molla-i Rum olan Mevlana’nın kölesiyim, ne
Gazne hakimiyim ne de Emir Dehleviyim.*

Hâkim-i Gaznevî; İranlı şair ve Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusudur. Emîr Hüsrev-i Dihlevî, İran’ın ilk ünlü mutasavvıf şairi sayılan Senâî’nin bazı şiirlerine nazîre yazmıştır.⁴⁰⁴

Emir Hüsrev, Hindistan’da daha önceleri az kullanılan gazel biçiminin gelişmesinde etkili olmuştur. Onun en mühim özelliklerinden biri tarihi olayları mesnevi nazım şekliyle kaleme almasıdır.⁴⁰⁵

Endaze

“Metrenin uzunluk ölçüsü olarak kabulüne kadar arşın ile birlikte kullanılan ölçülerden birinin adıdır.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Elümde hâme bir endâzedür kâlâ-yı ‘irfâna
Hayâlüm kâr-gâh-ı ma‘nîde nessâc-ı dîbâdur (Sâbit, K40/45)

*Elimdeki kalem, irfan kumaşının ölçüsüdür, hayalim ise mana atölyesinde
ipekli kumaş dokumacısı olmaktır.*

Enelhak

“Hallac-ı Mansur’un söylediği ‘ben Hakk’ım’ demek olan meşhur bir sözdür.” denilen kelime için Eşrefoğlu, Yenişehirli Avnî’den beyitler alıntılanmıştır.

Tecellî şevk-i dîdârün beni mest eyledi hayrân
Enel-hak sırrını cânım anınçün kılmadum pinhân (Eşrefoğlu, G85/1)

*Yüzünü seyretmek beni hayranlıkla mest eyledi, ey canım enelhak sırrını onun
için gizleyemedim.*

Hem ene’l-Hak söyledün zîr-i leb-i Mansûrdân
Hem cezâ-yı töhmet-i Mansûri icrâ eyledün (Yenişehirli Avnî, K1/22)

*Hem Mansur’un dilinden enel hak söyledin, hem Mansur’un kabahatinin
cezasını icra eyledin.*

Dimiş Mansûr ene’l-hak-gûy olup bâlâ-yı dâr üzre
Kişi nâ-hâk yere âlemde ber-dâr olmasun yâ Rab (Yenişehirli Avnî, G24/7)

*Mansur, dar ağacı üzerinde enel hak demiş, ey Allahım, hiçkimse alemde
haksız yere asılmasın.*

“Ene’l-Hakk” sözüyle tasavvuf tarihine geçen Hallâc-ı Mansûr, edebiyatta Hak yoluna kendini kurban etmenin simgesi olarak görülmektedir. Özellikle tasavvufî şairler, “vahdet-i vücût” inancını dile getirirken Mansûr’un adını zikretmişlerdir.

⁴⁰⁴ Saime İnal Savi, “Senâî”, *İslam Ansiklopedisi*, c.36 (İstanbul: TDV, 2013), 502.

⁴⁰⁵ Rıza Kurtuluş, “Emir Hüsrev-i Dihlevî”, *İslam Ansiklopedisi*, c.11 (İstanbul: TDV, 2013), 131.

Bektaşî meydanının ortasına da “dâr” ya da “dâr-ı Mansûr” adı verilmiştir. Dâr (darağacı) kelimesi şiirlerde de Mansûr’un ismiyle birlikte kullanılır.⁴⁰⁶

Erbain

“Rumî Kânunuevvelin dokuzundan (Efrençî 22), Kânunsaninin on yedisine (Efrençî 31) kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan kırk gün hakkında kullanılır bir tabirdir. Ondan sonraki elli güne ‘Hamsin’ denilir.” şeklinde anlam verilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit örnek olarak verilmiştir.

Erba’îne kadar elbette sürer germî-i bahs
Eylesem her ne kadar vâsf-ı cemilin icmâl (Ziyâ Paşa)
*Güzel vâsfını her ne kadar özetlesem de, konunun sıcaklığı elbette erbaine kadar sürer.*⁴⁰⁷

Erenler

“Allah’a yakınlık peyda etmiş, velayet mertebesine nail olmuş olanlar manasına gelir bir tabirdir. Eren; yetişen, vasıl olan, kamil, veli manalarına gelir.”

Yıldızım düşküdü, tâlîhim küskün
Muzlimdi eyyâm-ı hayâtım bütün,
Erenler elimden tuttular bir gün;
Şanlı demler sürdüm, devrânlar gördüm (Tokâdizâde Şekip, Neler Gördüm)
Yıldızım düşküdü, talihim küskün, hayatımın günleri hep karanlıktı. Erenler bir gün elimden tuttular, (ondan sonra) şanlı zamanlar geçirdim, devranlar gördüm.

Erkân

“İleri gelen yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Revnağ-efzâ-yı sadâret ki revâc-ı bahşî
Gevher-i zâtını arâyiş-i erkân eyler (Cevrî, K29)
Sadaretin parlaklığını artıran senin ihsanının kıymeti, senin zatının cevherini erkan süsü eyler .

Erkân Kürkü

“Saray ileri gelenleri ile büyük devlet memurlarının giydikleri yenli kürkün adıydı. Bu kürkü Erkân-ı Devlet denilen yüksek memurlar giydiklerinden bu adı almıştır.” denilen kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gürûh-ı ehl-i dîvâna bakıp dîvâne-veş ben de
Tedârük eyledim erkân u üst-i raht-ı dîvânı (Sünbülzâde Vehbî, K27/13-14)
Divan üyelerinin kıyafetlerine bakıp ben de bu divane gibi halimden kurtulmak için erkan kürkü ve divan rahtını hazırladım.

Esatir

“Masal ve efsane kabilinden rivayet ve hikayeler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Zu’minca Felâtun geçinüp fazl ü hünerde
Teddîk-i esatîr-i hudûs u kıdem eyler (Yenişehirli Avnî, K7/7)

⁴⁰⁶ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: TDV, 2013), 377-381.

⁴⁰⁷ “Erbain”, Arapça kırk demektir. Kırk gün süren kara kış günlerine bu isim verilmektedir. 22 Aralık’ta başlar, 30 Ocak’ta biter. Ziya Paşa, bu mısralarda bir türlü anlaşamadığı Sadrazam Ali Paşa’yı hicvederek paşanın güzel vasıflarından bahsetmenin çok kısa süreceğini dile getirmiştir.

Zannına göre, fazilet ve hünerde Eflatun geçinip, olayların rivayetini inceleme ve kıdem eyler.

İslam dünyasında Eflatun ismiyle tanınan felsefeci, matematikçi Platon, MÖ 427 - MÖ 347 yılları arasında yaşamıştır. Onun kurduğu Atina Akademisi, modern dünyanın ilk üniversitesi olarak kabul edilmektedir. Platon (Eflatun), Divan şairlerinin gözünde akıl ve bilginin simgesi olarak görülmüştür. Divan şiirlerinde Eflatun adı vezin gereği Felatun olarak da yazılmıştır.⁴⁰⁸

Esüp Savurmak

“Mecaz yoluyla atıp tutmak, hiddetlenmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Buna benzer daha bir hayli savurdum, estim;

Ses, nefes hepsi tükenmişti nihâyet kestim (Mehmet Âkif, Âsım, s.375)

Buna benzer daha bir hayli atıp tuttum, estim, ses, nefes hepsi tükenince de, sonunda bağırmaı bıraktım.

Eşheb

“Arapça beyaz ve kır donlu at, arslan manalarına gelir bir kelimedir. Kara donlu ve yağız ata da ‘ethem’ denir.” şeklinde anlam verilen kelime için Nef’î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Eşheb-i rûz ile tâ Edhem-i şeb peyderpey

Haşre dek birbiri ardınca ola cilve-nümâ (Nef’î, K17/83)

Gündüz eşhebi ile gece edhemi birbiri ardınca haşre dek birbirleriyle cilveleşirler.

“Edhem ile eşheb” divan şiirinde karşıt renkleri nedeniyle genellikle beraber kullanılan atlardır. “Edhem” akşamı, “eşheb” gündüzü temsil etmektedir.⁴⁰⁹

Eşkar

“Arapça al donlu at, kızıl yüzlü adam manalarına gelir bir kelimedir.”

Eşkâr süzülüp misâl-i ‘ankâ’

Ol âteşe girdi bî-muhâbâ (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk/1587)

Eşkar anka misali süzülüp, o korkusuzca ateşe girdi.

“Eşkar”; koyu kestane renkli, genellikle siyah yeveli, siyah kuyruklu kula at için kullanılan isimdir. Hz. Muhammed’in amcası Hz. Hamza’nın atının ismi de “Eşkar”dır.⁴¹⁰

Etba

“Maiyet halkı, hizmetkar yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Tavr-ı etbâ’ına eyle dikkat

Ki bula komşuların emniyyet (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/1032)

Hizmetkarların tavrına dikkat et ki komşuların kendilerini güvende hissetsin.

Eteği Belinde

“Kılık ve kıyafeti düzgün, tirandan, hazır ve müheyya yerinde kullanılır bir tabirdir.”

⁴⁰⁸ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 183.

⁴⁰⁹ Sabahattin Küçük, “Nef’î’de At Sevgisi,” Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), cilt 2, sayı 1, 1988, 178.

⁴¹⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 55.

O nahl-i nâz eteği belde bir nihâl olmuş
'Aceb mi dâmen-i serv-i sehî müsmir olur (Sâbit, G118/4)

O naz fidanı kılık kıyafeti düzgün bir genç olmuş. O fidan boylu servinin eteği meyveli olmasına şaşılır mı?

Etekleri Tutuşmak

“Mecaz yoluyla telaş ve ıztıraba düşmek, çaresiz kalmak, tehlikeye düşmek, heyecana kapılmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Münîf’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Sanman şafak görüp tef-i kahrın sipihirden
Tâb-ı nedâmet ile tutuşdı etekleri (Münîf/Kasîde/Der Sitâyiş-i İbrâhim Paşa)
Kahr hararetini göklerde görüp şafak sanmayın, (onun) etekleri pişmanlığın hararetiyle tutuştu.

Evc

“Güneş manzumesine dahil seyyarelerin medarları üzerinde güneşe en uzak buldukları noktalara denilir.”

Nice deryâ ser-i emvâcı ermiş evc-i eflâke (Riyâzî)
Nice denizlerin dalgaları göklere erişmiş.

Evliya

“Hayatını riyazat ve mücahedeler ile ibadat ve taata sarfederek kendisinden gayptan haber verme, ahvali keşfetme gibi havarik (harikalar) zuhura gelen insanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nâbî’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Evliyâ mâla tenezzül mi ider?
Sıklet-i nâsa tahammül mi ider? (Nâbî, Hayriyye-i Nabî/902)
Evliya mala tenezzül eder mi? İnsanların ağırlığına tahammül eder mi?

Evliyaullah

“Din ve itikat haysiyeti ile Allah’a manevi yakınlık hasıl eden salih insanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Evliyâ burcu demiş zirâ ki hâk-i eşrefi
Buk‘a buk‘a evliyâu’llaha olmuştur mezâr (Fuzûlî, K11/3)
Onun şerefli toprağı nice Allah dostuna mezar olduğu için oraya evliya burcu demiş.

Evrâd

“Tarikat mensupları tarafından her gün okunan ‘ed‘iye-i me’sure’ hakkında kullanılır bir tabirdir. Aynı manaya gelen ve ‘cüz’ demek olan ‘verd’in cem‘idir.”

Ummanın levh-i icâbette makâm-ı rağbet
Etmien nâmını dibâce-i zikr ü evrâd (Nâbî, K2/110)
zikrinin ve evradına Allah’ın ismiyle başlamayan icazet levhasında rağbet makamını ummanın.

“Evrâd” Allah’a yaklaşmak amacıyla yapılan ibadet, dua ve zikri karşılayan bir tasavvuf terimidir. Sözlük anlamı; “gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk,

akan su ve dere” olan “vird” kelimesinin çoğuludur. Virdler çoğunlukla maneviyat yolunda ilerlemek, Hakk’a yakınlık kazanmak için okunmaktadır.⁴¹¹

Evtad

“Ricalullah zümrelerinden birine verilen addır.”

Zâhirde binâsı birinin kârgâr olmaz

Bâtında kimi kutb-ı cihân kimisi evtâd (Ali)

Zahirde binası sağlam olmayan birinin, batında bazısı cihanın kutbu bazısı da temel direğidir.

Eyvallah

Sözlükte “Tarikatlerde ve bilhassa Mevlevilikle Bektaşîlikte bir çok manalarda kullanılır bir tabirdir. Tem bir feragat, tam bir fedailik ifade eden bu tabir bu itibarla tarikat felsefesinin mühim bir noktasını izah eyler.” diye tanımlanan kelime için Hoca Neş’et, Tokadizâde Şekîp ve Mehmet Âkif’ten beyitler örnek olarak kullanılmıştır.

Feleğin meşrebini mezhebini anlayarak

Meyl ü ikbâl idenin hâhişine eyvâllah (Hoca Neş’et, G114/4)

Feleğin meşrebini, mezhebini anlayarak, ona meyl ve ikbal edenin arzusuna eyvallah.

Hakka îsâl eyliyen şehrâhı bul,

Âlem-i kesrette vahdetgâhı bul,

Sikke-pûş ol zevk-i eyvâllahı bul,

Gel harîm-i aşka gir dilhâhı bul,

Mâsivâdan el çekip Allâhı bul (Tokâdizâde Şekîp)

Hakk’a ulaştıran doğru yolu bul, kesret aleminde yalnız kalacak yeri bul, takke giy, eyvallah zevkini bul, gel aşk haremine gir, gönlün arzu ettiğini bul, gayrıdan el çekip Allahı bul.

Ben sefâletten ölürken seni sıkmazsa refâh

Hak erenler buna ummam ki desin eyvâllah (Mehmet Âkif, Âsım, s.419)

Ben sefaletten ölürken seni refah sıkmazsa, hak erenlerin buna eyvallah diyeceğini ummam.

Bize irs-i peder ne servet ü ne câh kalmışdır

Şü’ûn-i hikmete karşı bir eyvâllah kalmışdır (Veled Çelebî)

Bizlere babamızdan ne maddi bir miras ne de büyük bir servet ve makam kaldı. Bizlere kalan Hakk'ın hikmet tecellilerini eyvallahla karşılama hali olmuştur.

Eyüp Oyuncağı

“İstanbul’un güzel yerlerinden; vaktiyle kebabi ile meşhur, Eyüp’te yapılan oyuncaklar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ne kırarsın ikide birde benim hâtırım

Gönlüm ey tıfl-ı ziyân-kâr oyuncak degül a (Enderûnlu Vâsıf, G106/6)

Ey yaramaz çocuk, benim gönlüm oyuncak değil, neden ikide bir kırıyorsun?

⁴¹¹ Mustafa Kara, “Evrâd”, *İslam Ansiklopedisi*, c.11 (İstanbul: TDV, 2013), 533.

Eyyam-ı Bahur

“Rumî temmuzun 19’undan 26’sına (Efrenci 2 Ağustos - 9 Ağustos)a kadar süren 7 sıcak gün hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Nesîmî tâzeler pür-müjde olmuş berk-i ezhârı

Hevâ-yi dilkeşi nevrûz ider eyyâm-ı bâhûrî (Nef‘î, K34/12)

Rüzgarları müjde dolu çiçek yapraklarını tazeler, gönlü çeken havası ise en sıcak günleri bahar eyler.

Ezel

“Mazide muteber ve ihtidası gayr-ı mütesavver olan mukadder zamanlarda vücudun istimrarı manasına gelir bir tabirdir.”

Ezel, Ebed bunu müşkil gelir kabûl ile red

Bütün serâir-i hestî veleh fazâ-yi hired (İsmâil Safâ)

Ezel, ebed bunu kabul veya reddetmek zor gelir, bütün varlık sırları, aklın uçsuz bucaksızlığı şaşkınlık verir.

F HARFİ

Fağfur

“Çin’de yapılan her türlü porselen evani hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye tarif edilen kelime için Koca Râgıp Paşa ve Âli Efendi’den beyitler alıntılanmıştır.

Kâse-i lebrîz fağfûr olsa da virmez sadâ
Servet efzâyîş bulunca agniyâ hissetlenür (Koca Râgıp Paşa, G30/5)
*Nasıl ki ağzına kadar dolu kase, Çin işi bile olsa susar, seda vermezse; servet
artıkça zenginler de öyle cimrileşir.*
Neşve tahsîl ettigin sâgar da senden gamlıdır,
Bir dokun bin ah dinle kâse-i fağfûrdan (Âli Efendi)
*Sana neşe, sevinç ve hafif sarhoşluk veren kadeh senden de gamlıdır. Çin
yapısı olan bu kaseye bir dokunursan binlerce ah dinlersin.*

Fahr

“Müteaddit terekli Bektaşî tacının adıdır. Dört terekli taca Fahr-ı Edhemî, on iki terekli taca da Fahr-ı Hüseyinî denilir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Zarîfî Ahmed Bey’in beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Külâhım âsmândır tac ü fahre ragbetim yokdur
Nemed-pûş ehl-i tecrîdim cihâna minnetim yokdur (Zarîfî Ahmed Bey)
*Külâhım gökyüzüdür, tac ve fahra ragbetim yoktur, tecrid ehli bir dervişim,
dünyaya minnetim yoktur.*

Fail

“Bir şey yapan, bir işi işleyen yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bir zamân nahve de oldu meşgûl
Bilecek mertebe fâ‘il mef‘ûl (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz (vasf-ı gulâm-
pâre-i biçâre)117/119)
*Fail ve mefulün ne olduğunu öğrendikten sonra bir zaman nahiv ile de
meşgul oldu.*

Fakâhet

“Fıkıhta rusuh ve meleke sahibi olmak manasına gelir bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Fakâhet ile eylemiş imtizâc
Velî sûretin lâubâlî mîzâc (Keçecizâde İzzet Molla)
Fıkıh ilminde derin bilgi sahibi ancak görünüşü laubali idi.

Fakir

“Fena fillâh işareti yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bu fakîrin bazı âsârı dil-i râzım gibi
Bulmamışdı câme-i yekrenk ile hüsn-i nizâm (Ziyâ Paşa)
*Bu fakirin bazı eserleri sır dolu gönlüm gibi, tek renk elbise ile ahenk
güzelliği bulmamıştı.*

Fakr

“Mevhum olan varlıktan kurtulmak, fenafillaha mazhar olmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Hayâlî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i uryânı

Anunla fahr iderler atlas u dîbâyı bilmezler (Hayâlî, G125/5)

*Ey Hayâlî, çıplak vücudlarını yoksulluk şalına saranlar, bununla övünürler.
Bunların atlas ve dîba gibi kıymetli kumaşlarda gözleri yoktur.*

Fakr, tasavvufta Allah'tan başka her şeyi bırakma, dünyayla alakayı kesmek demektir. Beyitte "El-fakru fahri" "Fakirliğimle iftihar ederim." hadisine telmihte bulunulmuştur.

Eyleme fakre hakâretle nazar ey Nâbî
Fakr âyînesidür sûret-i istiğnânun (Nâbî, G405/9)

*Ey Nâbî, fakire aşağılayarak bakma onu hor görme sakın, fakirlik gönül
tokluğu tasvirinin aynasıdır.*

Falye

"Ağızdan dolma toplarda hartucu ateşlemek üzere topların kuyruk kısımlarında hazne üstüne ağırlık ve yemleme otu konulmak için açılmış olan deliklerin adıdır." denilen kelime için Sâbit'ten bir beyit alıntılanmıştır.

Falye viridi top u deprendi tûfeng-i kîne-cû
Kelleden çıkdı 'adû galtân olan miğfer gibi (Sâbit, K43/40)

*Top falye verdi ve intikam arayan tüfek kıvıldadı, düşman yuvarlanan miğfer
gibi kellesinden oldu.*

Fânus

"Mum, kandil ve petrol lambası gibi alevle yanan şeylerin ışığını rüzgarın söndürmesinden muhafaza için etrafını kapatan camdan yapılmış mahfazalar hakkında kullanılır bir tabirdir."

Şem'idir kalbimizin cân ile mâl ü nâmûs
Hıfz için bâd-ı sitemden olur 'adlin fânûs (Şinâsî, K4/7)

*Can ile mal ve namus, kalbimizin ışığıdır. (Bu nedenle) sitem rüzgarından
korumak için adaletin (onun) fanusu olur.*

Fâriğ

"Gayr-i menkuldeki hakkını ahara tefviz ve terk eden kimse manasına gelir bir tabirdir. Arapça bir kelime olan fariğ; feragat eden, vazgeçen demektir." Kelime için Cevrî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Geçdi dil râh-ı talepten kâm-ı dünyâdan bile
Fâriğ oldu arzûlardan temennâdan bile (Cevrî, G208)

*Gönül isteklerinden dünya arzusundan bile geçti, tüm isteklerinden hatta
temennilerinden bile vazgeçti.*

Farz

"İfası katî olarak mecburi olup, yapılmaması ukubeti, yapılması ise ecri istilzam eden emir demektir."

Nevres'in cürmine pâyân yog imiş farz idelim
Ya senin merhametin yok mı meded pâdişehim (Nevres-i Kadîm, G84/7)

*Ey padişahım, farz edelim ki Nevres'in kabahatleri sonsuzmuş, peki senin
merhametin yok mudur, (ne olur) yardım et.*

Fasl-ı Bahar

“İlkbahar yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine aynı manaya gelen rebil de kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Fitnat’ın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Efendim seyre çık âlem ser-â-pâ sebze-zâr oldı

Açıldı lâleler güller yine fasl-ı bahâr oldı (Fitnat, Müseddesler 1/I/5-6)

Efendim dolaşmaya çık, dünya baştan başa çayırılık çimenlik oldu, laleler güller açıldı, yine ilkbahar geldi.

Fasl-ı Hazan

“Sonbahar ve güz yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘fasl-ı harif’ de kullanılır.” diye tarif edilen kelime için Fâtih Sultan Mehmet’ten bir alıntı yapılmıştır.

Sâkîyâ mey vir ki bir gün lâle-zâr elden gider

Çün irer fasl-ı hazân bâğ ü behâr elden gider (Fâtih Sultan Mehmet(Avnî), G22/1)

Ey saki, şarap ver ki bir gün lale bahçeleri bozulur, hazan mevsimi erişir, bağ ve bahar elden gider.

Fecr-i Sadık

“Fecr-i kâzibi müteakip ufukta güneşin doğuşundan evvel boydan boya zuhur eden müstârizi (genişliğine) aydınlık hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır

Hilâlin, göklerin kalbinde yer tutmuş otağındır (Mehmet Âkif, Leyla, s.459)

Şafaklar yollarına döşenen halı, hakiki fecir kandilindir, hilalin göklerin kalbinde yer tutmuş otağındır.

Fedai

“Cemiyete ait büyük bir menfaat uğrunda ve bunun husulünü temin maksadı ile hayatını esirgemeyen manasına gelir bir tabirdir. Eskiden bunun yerine ‘serdengeçti’ kullanılırdı.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm’den alıntı yapılmıştır.

Uşşâkın olsa n’ola fedâ nakd-i cânları

Seyr itmedin mi dünkü fedâyî cüvânları (Nedîm, G155/1)

Aşıkların can sermayesini feda etse ne olur, dünkü fedayi civanları seyr etmedin mi?

Felek

“Müstedir hareketle müteharrik olan alem küresi ve bunun mıntakası; ay ve güneşle beraber seyyarelerden her birinin mahreki manalarına gelir bir tabirdir. Arapça; gök, zaman, dehr, ecel, dünya gibi muhtelif manalara da gelir.” diye tarif edilen kelime için Yavuz Sultan Selîm, Fuzûlî, Ziyâ Paşa, Râcî, Şeyh Gâlib, Cevrî, Enderûnlu Vâsîf ve Keçecizâde İzzet Molla’dan alıntılar yapılmıştır.

Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn itdi felek

Giryemi kıldı füzûn eşkimi hûn itdi felek (Yavuz Sultan Selîm, G)

Felek, gözbebeğime bilmem ne büyü yaptı, ağlayışımı artırdı, gözyaşımı kana çevirdi.

Dost bî-pervâ, felek bî-rahm, devran bî-sükûn

Dert çok, hemdert yok, düşman kavî, tâlih zebûn (Fuzûlî, G232/1)

Dost pervasız, felek acımasız, devran kararsız, dert çok, dert ortağı yok, düşman kuvvetli, talih aciz.

Pek rengine aldanma felek eski felekdir
Zira feleğin meşreb-i nâ-sâzı dönekdir. (Ziyâ Paşa, TB9/1)

Rengine aldanma pek, felek yani dünya eski felektir, çünkü feleğin uyumsuz yaradılışı dönektir.

Hicrinde dâ'imâ gelirem âh u zâre men
Bî-çâre men felek-zede men bahtı kare men (Râcî)

Senin ayrılığında ben her zaman ağlarım, inlerim, feryat ederim, ben çaresizim, talihsizim, kara bahtlıyım.

Çün geldi o şâ'ir-i felek-câh

Ol şâhdan oldu ma'zeret-hâh (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/89)

Çünkü o rütbesi yüksek şair geldi, o şahtan mazur görülmek istedi.

Mesned-ârây-ı vezâret ki cenâbın tevfik
Kadr ile sadr-ı felekpâre-i divân eyler (Cevrî, K29)

Vezirliğin bulunduğu makamı güzelleştirmesi ki zat-ı âlinin kıymeti ile yüce divanının başına yardımı eder.

Ey cefâca cevre mâ'il dilrübâ küstüm sana
Ey felek-meşreb hezâr-âşinâ küstüm sana (Hoca Neş'et)

Ey eziyet etmeye meyilli sevgili sana küstüm, pek çok tanıdığı olan yalancı (dönek) sana küstüm.

Her gice şevkunla ey mâh-ı felek-meşreb senün

Nâlem 'ayyuka çıkar âvâz-ı hey-heyler gibi (Enderûnlu Vâsıf, Muhtelif Kıtalar20/2)

Ey sözünde durmayan sevgili her gece senin şevkinle inlemen, hey hey gibi ayyuka çıkar.

Bend-i ıstablı olan rahş-ı felek-reftârun

İremez köstegine târ-ı nigâh-ı düşmen (Keçecizâde İzzet Molla, K8/53)

Düşmanın bakışının ipleri, senin ahırında bulunan felek gibi hızlı giden atının ayağına bağlanan ipine bile erişemez.

Edebiyatta “felek”, daha çok şikayet maksadıyla kullanılır ancak felekcah, felekrifat, felekpaye, felekmeşreb, felek-i reftar gibi bazı birleşik sıfatlarda bu kelimenin olumlu anlamları da kullanılmaktadır. Divan şairleri tarafından “eflak, cerh, gerdun, sipihr, sema, asuman, gök” gibi eş anlamlısı sayılabilecek kelimelerle birlikte “felek” daha çok “yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık” vb. özellikleri ile anılmıştır. Sevgili, aşığın gözünde felekten daha yüksek kıymettedir, felek ancak onun sarayı olabilir. Aşığın çektiği acı ve kederler sebebiyle ettiği ahlar felekler kadar sonsuzdur. Öyle ki bazen bu ateşli ahlar felekleri tutuşturmaktadır.⁴¹²

⁴¹² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*, 182-183.

Felekcah

“Mecaz yoluyla mevkisi yüksek, kadri yüce mânasına gelir bir tabirdir. Yine bu manaya olmak üzere “felek mertebe” de kullanılırdı.”

O şehinşâh-ı felek-câh u melek-çâker kim

Yaraşur olsa ana arş-ı ilâhi evrenk (Kâzım Paşa, K3/10)

O öyle bir mevkii yüksek şahlar şahı ve melek köleli ki ilahi arş ona taht olsa yakıştır.

Felekiyyat

Sözlükte “Gökle yıldızlardan bahseden ilim yerinde kullanılan bir tabirdir. Felek; yıldızların medarı olan gök demektir. Cem’i eflâk, fülktür.” denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Felekiyyât ü tabi’iyyâtı

İnfi’âl ü kem ü keyfiyyâtı (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/93)

Gökbilimi ve tabi bilimleri, bunların iyi kötü özelliklerini...

Feleğin Sillesini Yemek

“Mecaz yoluyla kahra, felakete uğramak yerinde kullanılır bir tabirdir. Sille; tokat demektir.”

Hadd-ı zâtında kim olmazsa edîp

Feleğin sillesi eyler te’ dîp (Nâbî)

Aslında kim edepli olmazsa feleğin tokadı onu terbiyeli eyler, felek ona haddini bildirir.

Fem

“Her cins ateşli silahın ağzına verilen addır. Fem, Arapça ağız demektir.” şeklinde mana verilen kelime Nailî-i Kadîm’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Bahârı n’eyleriz ol gül-izâr u gonca-femin

Gülüp açılması bin nev-bahâra değmez mi (Nailî-i Kadîm, G368/4)

O gül yanaklı ve gonca ağızlı sevgilinin gülüp açılması bin ilkbahara değmez mi, biz bir baharı neyleyelim.

Fena

“Yok olmak, yokluk manasına gelen bu tabir Sofiyye ıstılahı olarak eşyanın nazardan silinmesi demektir.”

Fenâ bekâya mukâbil, âdem vücûda redîf

Cihân yok olmada, mânend-i şem’ var olalı Hâmî (Hâmî-i Âmidî)

Ölüm hayata karşılık vardır, yokluk ise varlığın arkasından gelir. Şu gördüğün cihan kendini bitiren mum misalii; her an yok olmaya doğru gidiyor.

Fener

“İçine mum veya gaz lambası konan etrafi camlı ışık mahfazasının adıdır.”

Sopa bir elde, kırık camlı fener bir elde

Boşanan yağmur iliklerde, çamur ta belde! (Mehmet Âkif, Seyfi Baba, s.60)

Sopa bir elinde, kırık camlı feneri diğer elinde, boşanan yağmurda iliklerine kadar ıslanmış, beline kadar da çamura batmış.

Ferace

“Çarşıftan evvel kadınların tesettür için giydikleri üstlüğün adıdır.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit ve Yenişehirli Avnî’den alıntılar yapılmıştır.

Sünbül benefşedür yakışan bâğ-ı hüsnüne

Kaftânın âsümânîsi ferrâcenin morı (Sâbit, G346/6)

Kaftanın gök renklisi, feracenin ise mor renklisi, güzellik bağına yakışan sümbül ve menekşedir.

Vâ‘iz verâ‘-i bârid ile buzda giderken

Ferrâce vü destâr ile bir mashara düşmüş (Sâbit, G159/4)

Vaiz sevimsiz dindarlığı ile buzda giderken ferace ve sarığıyla komik olmuş.

Yeşil ferrâce giysen goncasın ey lâle-rû ammâ

Gülüp açıldığın demler gül-i zîbâya benzersin (Yenişehirli Avnî, G314/2)

Ey laleyüzlü, yeşil ferace giysen goncaya benzersin ama gülüp açıldığın zaman güzel bir güle benzersin.

Ferhan Abad Köşkü

Sözlükte kelimeye “Beykoz’un ilerisinde Tokat Bahçesi denilen yerdeki köşkün adı idi. Fâtih zamanında yapılmıştı. İkinci Sultan Mehmet Tokat’ın zaptını burada haber aldığı için sonradan o adı almıştır.” denilerek mana verilmiştir ancak örnek olarak kullanılan beyitte “Ferhan Abad Köşkü” yerine “ferhân” kelimesi bulunmaktadır.

İşte ezcümle selâmiyle hitâb eyliyerek

Zir-i destân hümâyûnunu etti ferhân (Süleyman Nazîf)

İşte özellikle selamıyla hitap eyleyerek halk, padişahını sevindirdi.

Ferkat

“Şimal kutbuna yakın iki yıldızdan her biri hakkında kullanılır bir tabirdir, ikisine birden ferkadan denilir.” diye mana verilen kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Olsun erkânı müretteb ol sa‘âdethânenün

Kopmasun bir taşı ger kopsa yerinden ferkadân (Nef‘î, K52/61)

O mutluluk evinin ileri gelenleri tertipli olsun, yıldızlar yerinden kopsa da onun tek bir taşı bile kopmasın.

Ferman

“Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelir bir tabirdir. Ferman; Farsça emir, irade, buyruk demektir.”

Biri tuğrâ-yı dil-ârâ biri fermân-ı münîf

Biri şer‘ ü biri kânûn biri nazm-ı ‘âlem (Nâbî, K15/7)

Biri gönül süsleyen tuğra, biri yüce ferman, biri şeriat biri kanun biri alemin düzeni.

Fermanber

“Emr ü fermana tabi, muti, münkad yerinde kullanılan bir tabirdir.” kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Her ne işlerse zamâne tâbi‘-i endîşesi

Her ne emreylerse devrân bende-i fermân-berî (Nef‘î, K14/30)

Zamaneler endişelerine tabi olanları her ne işlerlerse, zaman aldığı emirleri yerine getiren kölelere her ne emrederse...

Ferrâş

“Cami, mescit, imaret gibi müesseselerin temizliğini temin ve halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri teşkilâtında bu işi görenlerle Kabe’yi süpürenler hakkında kullanılır.”

Her ruhâm-ı ferşi bir âyîne-i âlem-nümâ

Her gezen ferrâşı bir İskender-i giti-sitân (Nef‘î, K52/16)

Döşemenin her mermeri alemi gösteren bir aynadır, onları temizleyen hizmetçi de cihanı ele geçiren bir İskender’dir.

Ferraş-ı Odahay-ı Edirne

“Edirne’deki yeniçeri odalarında hizmet sahibi yeniçeriler hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Bâkî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene

Geldi bir kâfile kondurdu yüki cümle bahâr (Bâkî, K18/4)

Sabah rüzgarının hizmetçisi yine çimenliğe geldi, bir kâfile geldi, bütün bahar yükünü oraya kondurdu.

Sözlükte “döşeyen, döşemeci, hizmetçi veya Ka’be’yi süpüren” şeklinde tanımlan ferrâş, divan şiirinde genellikle bad-ı saba ile beraber kullanılmaktadır.⁴¹³

Gerçi ferrâşı meliktir anber-efşân sünbülün

Çünkü ben sultânı buldum neyerim ferrâşını (Nesîmî, G441/5)

Anber kokulu sünbülün hizmetçisi meliktir ama ben sultanı buldum hizmetçiyi ne yapayım?

Ferşiye

“Yapılarda bir maddenin zemine kaplama masrafı manasına kullanılır bir tabirdir.”

Yüzünü etmiş idi pâyına ferş

Bu kadar izzet ü iclâl ile arş (Hakâni, Rahbû’l- Keffeyni ve’l-kademeyn/11)

Bu kadar izzet ve iclal ile arş yüzünü ayağına sermişti.

Fertute

“Kadın esirler hakkında kullanılan tabirlerden biriydi.” şeklinde mana verilen kelime için Tevfik Fikret’in bir beyti alıntılanmıştır.

Ey köhne Bizans, ey koca fertût-ı musahhir

Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir (Tevfik Fikret, Sis)

Ey köhne Bizans, ey boyun eğdiren kocamış esir, ey bin kocadan arta kalmış bakire dul.

Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları* adlı eserinde, Tevfik Fikret’in İstanbul’a “yabancı bir hor görü”yle⁴¹⁴ baktığını söylemektedir. Yazara göre “Aşiyân” ya da “fildişi kule”den bakıldığı zaman İstanbul’un daha farklı okunma ihtimali zaten oldukça azdır.

⁴¹³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 187.

⁴¹⁴ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2007), 68.

Ferve

“Kürk kaplanmış elbise manasına gelir bir tabirdir.” Kelime için Sürûrî’den alıntı yapılmıştır.

Mest olup fervesini tersine giymişti köpek
Ayuya döndü de çingâneler oynattı anı (Sürûrî)

Köpek mest olup kürklü elbisesini ters giyince ayıya benzediği için çingeneler onu ayı yerine oynattı.

Fes

“İnsanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları yünden yapılma başlıklardan birinin adıdır.”

Sözümüz yok o civânın sesine
Başı keldir, el uzatma fesine (Enderûnlu Fâzıl)

O delikanlının sesine sözümüz yoktur, (ancak)başı keldir bu yüzden fesine sakın el uzatmayın.

Feşafeş

“Atılan oktan çıkan ses hakkında kullanılır bir tabirdir. Katı ve mütemevviç şeylerden çıkan ses, hışılıtya da feşafeş denilir.”

Pür etdi küçeyi sıyt-ı feşâfeş-i dâmân
Erişdi zîrve-i nâhîde çın çın-ı halhâl (Nedîm, K8/29)

Eteğin hışirtısının sesi sokağı doldurdu. Halhalın çın çını, Zühre'nin zirvesine erişti.

Fetva

“Fıkhî bir meselenin şerî hükmünün beyanı yerinde kullanılır bir ıstılahtır.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit ve Nevres-i Kadîm’den alıntılar yapılmıştır.

Fetvâsın alsa destine bir mûr-ı nâ-tuvân
Kuvvetde pençe-tâb-ı pelengân-ı gâb olur (Sâbit, K13/27)

Güçsüz bir karınca eline fetvasını alsa, kuvvette kaplanın güçlü pençesi gibi olur.

Lâyık mıdır ki sana kesüb virdigim kalem
Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakımı yaza ibtidâ (Nevres-i Kadîm, G5/8)

Sana verdiğim kalemin haksız yere kanımın akıtılması fetvasını vermesi uygun mudur?

Fevvare

“Suyu muhtelif şekillerde yukarıya doğru fişkirtan boru tarzındaki şeylere verilen addır. Arapça olan bu tabirin yerine halk arasında fiskiye kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime Muallim Nâcî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Âb-ı rûy-ı feyz-cûyân olsa unvânım ne var
Hâk-i pâk-i mârifetten fişkırır fevvâreyim (Muallim Nâcî, Kitaplara Girmeyen Şiirler, Gazeller 13/3)

Unvanımın bereket arayan yüz suyu olmasına şaşırma, (çünkü) ben marifetin temiz toprağından fişkırın bir fiskiyeyim.

Fındıkçı

“Mecaz yoluyla fattan, şuh, şivekâr yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Öyle fındıkçı o çeşm-i bâdâm
Gâh puhte görünür gâhice hâm (Enderûnlu Fâzıl)

O badem göz öyle şuh öyle fettandır ki bazen ham bazen de pişmiş görünür.

Fındıkçılık

“Mecaz yoluyla fattanlık, şuhluk manasına gelir bir tabirdir.”

Sofracıyken seni koymuş da bu cânım kılığa

“Hânımım” derse dökülmez mi ki fındıkçılığa (Mehmet Âkif, Âsım, s.349)

Sofracıyken seni böyle güzel bir kılığa koyar da “hanımım” demesi fındıkçılığa dökülmez mi?

Fiamanillâh

“Allah’ın hıfz ve sıyanetinde demektir. ‘Allah Kerim’ manasına da gelir.” denilen kelime için Veysî’den alıntı yapılmıştır.

Hüdâ saklar hatâlardan adâlet eyliyen şâhı

Ne gam dünyâda ukbâda olursa fiamanillâhı (Veysî)

Adaletli davranan şahı Allah hatalardan korur, ahirette Allah’ın korumasında olan için gam yoktur.

Fidyе

“Bir kimsenin esaretten veya başına gelen bir beladan kurtulmak amacı ile kendisi veya kendi namına başkası tarafından verilen para hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ne kaldı vermediğin bir çürük hayatın için?

Sayılsa âh giden fidyeler necâtın için. (Mehmet Akif, Fatih Kürsüsünde, s.240)

Kurtuluşun için giden fidyeler bir sayılsa, ah, bir çürük hayatın için vermediğin ne kaldı?

Fihrist

“Bir kitabın ihtiva ettiği fasıl ve bapları kısaca ve ekseriya alfabe sırasıyla gösteren cetvel manasına gelir bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Fuzûlî’nin beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Fihrist-i kârnâme-i tekvîn-i nüh sipih

Maksûd-ı kârhâne-i ibdâ-i künfekûn (Fuzûlî)

Dokuz feleğin yaratılışındaki işlerin listesi, künfekûn başlama atölyesinin maksududur.

Filmesel

“Misal olarak, mesela, faraza yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Sadr-ı Haydershiyem kim bir nazarla mahveder

Saff-ı düşmân filmesel olsa cibâl-ı âhenîn (Lâ)

Padişah (reis) ki demirden yapılmış dağlar gibi olsalar bile düşman saflarını bir bakışla mahveden haydar ahlaklıdır.

Fiske Kondurmamak

“Mecaz yoluyla şiddetle korumak yerinde kullanılır bir tabirdir. Fiske baş parmak üzerine bükülen orta parmağın birdenbire açılması ile vurulan darbe demektir.” denilen kelime Şinâsî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Benzer ol hoş kokulu kuyruğu âlâ miske

Koklarım burnuma vurmazsa efendin fiske (Şinâsi, Eşek ile Tilki Hikâyesi)
O hoş kokulu kuyruğu enfes miske benzer, efendin burnuma fiske vurmazsa koklarım.

Fiske Taşı

“Fındık büyüklüğündeki yuvarlak taşlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Fiske taşıyla eger ürker ise gülşenden
Bülbül-i zâra kayalar kadar olmaz mesken (Fennî, Sâhilnâme/15)
Fiske taşıyla eğer gülşenden ürkersen, inleyen bülbüle kayalar gibi mesken olmaz.

Fitil

“Eskiden ağırlık ölçüsü olarak kullanılan dirhemin kesirlerinden birinin adıdır.”
şeklinde mana verilen kelime Sürûrî ve Nâbî’den alıntılar yapılmıştır.

Doldurup humbara-i mefseleti
Başına patladı aldıkda fitili (Sürûrî)
Fesatlık topunu doldurup fitili alınca başına patladı.
Fitil-i lütf ile cerrâh-ı çire-dest-i kazâ
Kodî cerâhat-ı eyyâma merhem-i kâfûr (Nâbî, K7/7)
Kazanın usta cerrahı iyilik fitili ile kafur merhemini günlerin yaralarının üzerine koydu.

Eskiden merhemler kafur gibi maddelerden hazırlanırdı. Kafur, Hindistan ve Çin’de yetişen, kafur ağacının zamkından elde edilip tıpta kullanılan beyaz ve kolayca parçalanabilen bir maddenin adıdır.⁴¹⁵

Fodla

“Yassı pide şeklinde yapılan bir çeşit ekmeğin adıydı.”

Fodulsun ey kemerbaşı fodlayı beğenmezsin
İmârette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin (Sürûrî)
Ey kemerbaşı haddini bilmezsin, fodla ekmeğini beğenmezsin, imarette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin.

Frenk

“Şarkta Avrupalı yerinde kullanılır bir tabirdir. Fransızca Franctan bozmadır.”
şeklinde anlamlandırılan kelime için Ziyâ Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Milliyeti nisyân iderek her işimizde,
Efkâr-ı Firenge tebâiyyet yeni çıktı (Ziyâ Paşa, TBX/10)
Millî kimliğimizi unutarak, her işimizde, batlıların fikirlerine tabi olmak yeni çıktı.

Frengistan

“Frenk memleketleri, Avrupa yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Arapça istiyen Urbâna gitsin
Acemce istiyen Îrân'a gitsin
Frengiler Frengistâna gitsin

⁴¹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 305.

Ki biz Türk'üz bize Türkî gerektir (Kemâlpaşazâde Saîd)

Arapça konuşmak isteyen Araplara gitsin, Frenk hayranları Frengistan'a gitsin ki biz Türk'üz bize Türkçe gerektir.

Fulüs-u Ahmer

“Mangır adı verilen bakır para manasına gelir bir tabirdir.”

Hikmet ü kudreti gencîne nazar

Fels-i ahmer gibidir gökte kamar (Yahyâ)

Hikmet ve kudreti nazar hazinesidir, gökteki ay mangır gibidir.

Fusul-ı Erbaa

“Dört mevsim yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Nâbî'den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Fusûl-ı erba'a itse tecâvüz hadd-i pergârın

Nizâm-ı mümkinâta ihtilâl eylerdi isti'lâ (Nâbî, K1/69)

Dört mevsim pergelin sınırını geçse, yükselme mümkün olanların nizamını bozardı.

G HARFİ

Gaddare

Sözlükte “Arapların cenbiyesine benzer pala çeşidinden bir silahın adıdır.” diye anlam verilen kelime için Nedîm’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Bin ser-i düşmen fedâ bir peyk-i mevzûn-kaddinin
Dûş-ı ikbâlindeki gaddâre-i bürrânına (Nedîm, K20/37)

*Boylu boslu habercilerden herhangi birinin şerefli göğsündeki keskin
hançerine, binlerce düşman başı feda olsun.*

Garibü’-d-Diyar

“Memleketin yabancıası manasına gelir bir tabirdir.”

Vahşetle hâzirûn nazar-endâz idi bana
Zîrâ ki içlerinde garîb’üd-diyâr idim (Recâizâde Mahmud Ekrem, Yakacık’ta
Bir Mezarlık Alemi, Zemzeme III)

Orada hazır bulunanlar dehşetle bana baktı, çünkü aralarında yabancıydım.

Gâşiye

“At eğeri örtüsü demektir. Halk dilinde ‘haşa’ biçiminde kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’den alıntılar yapılmıştır.

Berk-i zer-i pür-nakş ile gülşende vezândur
Gûyâ ki sabâ gâşiye ber-dûş-ı hazândur (Şeyhülislâm Yahyâ, G95/1)

*Nakış dolu altın yaprak ile gül bahçesinde esen saba, sanki hazanın
omzundaki at örtüsüdür.*

O şeh-suvâr ki binse semend-i ikbâle
Revâdur Âsaf olursa yanınca gâşiyedâr (Nâbî, K10/18)

O usta binici ikbal atına bindiğinde, Asaf’ın yanında seyisi olması yakıştır.

Gavs

“Manevi mertebelerin en yükseği yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘kutup’ da denilir.”

Türbet-i pâkine her lâhza selâm-ı bihâd
Olsun ey Gavs-i Nebî sîret-i hurşîd-zamîr (Tokâdizâde Şekip)

*Sireti güneş gönüllü olan ey nebilerin kutbu, en büyüğü, temiz türbene her an
sınırsız selam olsun.*

Gayp

“Hakkı görmeye engel olan şeyler hakkında kullanılır bir ıstilahtır.” denilen kelime Arpaemînizâde Sâmi’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Olmuşdı o mahbûb-i serâ-perde-i lâ-reyb
İtlâk-i nikâb-i harem-i gayb-hüviyet (Arpaemînizâde Sâmi, TB4/2)

*O şüphesizlik toprak perdesinin sevgilisi, hüviyet gaybının harem örtüsünün
salivereni olmuştu.*

Gaza

“Küffar ile mukatele etmek, cihat yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Tîguna nola yemin eylerse rûh-ı Murtazâ
Bir gazâ itdün ki hoşnûd eyledün Peygâmbéri (Nef’î, K14/4)

Murtaza'nın ruhu kılıcına yemin ederse ne olur, (öyle) bir gaza ettin ki peygamberi hoşnut eyledin.

Gazelhan

“Musiki şinaslardan (musiki bilirlerden) fasıl arasında gazel okuyanlar için kullanılır bir tabirdir. Gazel okuyan demektir.”

Şûh-meşrebler gazel-hânlar nedîm-i ‘ayşlar
Tâze sâkîler o hem-demler o mahremler kani (Riyâzî)
Şuh yaradılışlı gazel söyleyenler, yeme içme arkadaşları, genç sakiler, o dostlar, o sırdaşlar neredeler?

Gazi

“Gaza ve gazve eden, din uğruna cenk eyleyen Müslümanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Bâkî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Minnet Hüdâya iki cihânda kılıp sa’îd
Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd (Bâkî, MVI/8)
Hüda'ya şükürler olsun ki iki dünyada da mutlu kılıp şerefli ismin beni hem gazi hem şehit eyledi.

Geçim

“Eskiden harb zamanında düşmanın kılıç darbesinden korumak için atlara giydirilen çul şeklindeki zırhın adıdır.”

Rikâb-ı sîm ü mutallâ geçîm-i zerkeşi ile
Alay yedekleridür tevsenân-ı seb‘-i şidâd (Sâbit,7/32)
Yaldızlı ve gümüş üzengisi, altınla işlenmiş zırhı ile şiddetli yedili dik başlı atları alay yedekleridir.

Geldi Gitti Tahtası

“Eskiden mahalle mekteplerinde hocaların bulunduğu mevkinin yanında duran tahta hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Hoca Neş’et’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Bu mekteb-i ‘aşk içre sen etfâlün elinden
Ey levha-ı dil tahta-i âmed şüde döndün (Hoca Neş’et)
Ey gönül levhası bu aşk mektebi içinde sen, çocuklar elinden “geldi gitti” tahtasına döndün.

Girift

“Motifleri birbirine girik ve içiçe geçme olan tezyinat tarzı hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Feryâd- ı girift olsa da dünyâyâ mü’essir
Nây-ı dil-i nâlânıma nisbet ne düdükdür (Enderûnlu Vâsıf, G45/4)
Girift feryadı dünyaya tesir etse de inleyen gönülümün neyine nispetle o düdüğ gibidir.

Gubari

“Eski harflerle yazılan bir çeşit ince yazının adıdır. Bu isim Arapça toz demek olan gubardan alınmadır.”

Rübâ‘îden kaşındır beyt-i evvel
Celî hatt ile yazmış kâtib anı

Hatt-ı lâlin anın itmâmı için
Gubâr ile yazılmış beyt-i sâni (Hürrem Paşa)

İlk beyit rubaiden kaşındır, katip onu celi hat ile yazmış. Dudağının çizgisini tamamlamak için ikinci beyit çok ince yazı ile yazılmış.

Beyitte geçen “celi, Gubari ve kaş” kelimeleri hat sanatı terimleridir. “Celi” kelimesi hattatlıkta, “normal kaleme göre daha geniş ağızlı bir kaleme yazılan hattın iri şekli” anlamında kullanılmaktadır. Osmanlılarda “celî” veya “celî yazı” denilince “celi sülüs” kastedilmektedir.

“Gubari”, hat sanatında “nesih, rika” vb. ince yazılmaya elverişli yazıların toz gibi gözle görülemeyecek kadar küçük yazılmış şekline verilen isimdir. Kaş ise, hat sanatında ayın ve gayın (ع, غ) vb. harflerin üstteki hilali andıran parçasına verilen isimdir.⁴¹⁶

Gulâm

“Timar sahiplerinin harb zamanında beraber götürdükleri harb adamları hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Gulâm-ı kemterün Esrâr-ı bî-nevâ gelmiş
Kapunda eyleme me'yus eyâ cenâb-ı Fasîh (Esrâr Dede, K14/9)

Ey Fasîh hazretleri, en hakir kulun olan zavvalı Esrar gelmiş, onu kapında ümitsizliğe düşürme.

17. yy.da yetişen Mevlevî şairler arasında müstesna bir yere sahip olan Fasîh Ahmed Dede, Fatih Sultan Mehmet devrinde Arnavutluk’un fethiyle birlikte İslamı kabul eden ve “devlet adamı, alim, şair ve mutasavvıflar” yetiştiren bir ailenin üyesidir. “Dukakinzâde” ismiyle meşhur olan Dede, verimli bir “şair-münşî” olup mükemmel ve müretteb divanı, divançesi ve münşeâtı ile dikkatleri üzerine çekmiştir. “Esrâr Dede”, 1797’de öldüğünde Fasîh Dede’nin kabrinin yanına gömülmüştür.⁴¹⁷

Gulâmpare

“Mahbup, dost, muglim, luli yerinde kullanılır bir tabirdir. Halk ağzında kulampara suretinde kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Nev-civânlar için âvâre idi
Ya’ni bir koca gulâmpâre idi (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/108)

Genç delikanlılar için aylak biriydi yani bir koca oğlancıydı.

Gûy

“Çevkân denilen aletle oynanan topa verilen addır.” denilen kelime Nef’î’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Düşükçe hâke gûy-sıfat kelle-i ‘adû
Pây-ı semendi tut ki ana savlecân olur (Nef’î, K28/39)

Gûy misali düşman kelleleri toprağa düştükçe, çevik atının ayağı onlar için ucu eğri cirit sopası gibi olur.

⁴¹⁶ Uğur Derman, “Türk Hat Sanatı”, *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, (İstanbul: T.İş Bankası Yay., 1993), 381.

⁴¹⁷ Mustafa Çıpan, “Fasîh Ahmed Dede”, *İslam Ansiklopedisi*, c.12 (İstanbul: TDV, 2013), 213.

Gül

“Kadirî tabirlerindedir. Kadirî tarikati alameti olarak arakiyenin tepesine çuhadan dairevi parçanın adıydı. Yeni intisap eden dervişe ilk önce bu güllü arakiye giydirilirdi.”

Nedendir çöl kenârında şeref-yâb olduğu Bağdâd
Cenâb-ı hazret-i şeyhin mekânı olduğundandır
Gülün her dem Hümâ-veş sâye-endâz olduğu başta
Tarîk-i Kâdirî'nin gül nişâni olduğundandır (Lâ)

Bağdad şehrinin çöl kenarında şerefli olmasının sebebi hazreti şeyhin mekanı olmasıdır. Gülün her zaman Hüma kuşu gibi koruyucu olması, başta Kadiri tarikatının gül nişanı olmasındandır.

Gülbank

“Yeniçerilere mürettep birtakım dualara verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nef'î'den bir beyit alıntılanmıştır.

Erişe müjde-i feth ü zafer etrâf u eknâfa
Tuta dünyâyı hep gülbânk-ı kûs-ı Nusret-âvâzı (Nef'î, K22/7)

Fetih ve zaferin müjdesi her yöne erişsin, zafer naraları vuran kös sesi daima dünyayı tutsun.

Gülgün

“Al at hakkında kullanılır bir tabirdir. Farsça bir kelime olan gülgün, gül renkli demektir.”

Gülgün-i safâ-güster ki mânend-i kümeyt-i mey
Hırâm itdükce dillerde komaz âlâm-ı devrânı (Sabrî Mehmed Şerîf, K1/13)

Kırmızı şarap misali salınan safa bahşeden gül renkli atlar yürüdükçe devranın elemlerini dillerde koymaz.

Güllü Diba

“Dibanın gül nakışlı olanı hakkında kullanılır bir tabirdir. Diba bir nevi kalın ipek kumaştır.” denilen kelime için Nedîm'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr ider
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (Nedîm, G154/3)

Ey nazlı sevdiğim, üzerinde gül resmi olan bir elbise giydin fakat elbisenin üzerindeki gülün dikeninin gölgesinin seni incitmesinden korkarım.

Gülüstan

“Gül bahçesi, güllük yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hazân-âlûdedir reşk-i bahâran gördüğün yerler
Makarr-ı zâğdır şimdi gülistân gördüğün yerler (Hersekli Ârif Hikmet, Divanda yok)

Baharları kışkandıravak kadar güzel yerler hüziün doludur, gül bahçesi olarak gördüğün yerler şimdi kargaların meskenidir.

“Gülsitan suretinde de kullanılır.”

Bahâr erdi yine düşdi letâfet gülsitân üzre
Yine oldı zemînün lütfu gâlip âsmân üzre (Nef'î, K5/1)

Bahar yine geldi, gül bahçesi üzerine incelik, güzellik düştü. Zeminin iyilikleri yine gökyüzüne galip geldi.

Gürz

“Silahın icat ve istimalinden önce kullanılan bir harb aletinin adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit ve Deli Ozân’dan birer beyit alıntılanmıştır.

Rezm-gâh-ı hezeyâna gelicek her birinün

Gürzi var dest-i tasallufda beşer yüz batmân (Sâbit, K45/58)

Hezeyanın harp meydanına gelince her birinin kibirli elinde beşer yüz batman ağırlığında gürzü var.

Evvelâ tahtını gönlümde kurar cânânım

Sonra baş tâcım olur gürz-i girân olsa dahi (Deli Ozân)

Cananım tahtını önce gönlümde kurar, sonra ağır bir gürz olsa dahi baş tacım olur.

H HARFİ

Habbeyi Kubbe Etmek

Sözlükte “Değeri olmayan bir şeye fazla önem vermek, zihinde büyütme yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye tabir edilen kelime için Yenişehirli Avnî’den bir beyit alıntılanmıştır.

‘Ayn-ı gerdûn görünür dîdeme her çeşm-i habâb
Habbeyi kubbe ider bezme gelince mey-i nâb (Yenişehirli Avnî)
*Su kabarcığının gözü, gözüme feleğin ta kendisi gibi görünür, saf şarap
meclise gelince en ufak şeyi bile büyütür.*

Habt Etmek

“Bahis ve münazarada karşısındakinin hatasını isbat ile ilzam etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Olıcak habt ü hatâ imlâda
Hüsn-i hatdan ne çıkar ma’nâda (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/337)
İmlada hata ve yanlış olunca, güzel yazıdan ne mana çıkabilir?

Hacı

“Şerî menasike ittiba‘ ile zamanında Mekke’ye gidip İslâm farızasını ifa eyleyenler hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nev‘î ve Ziyâ Paşa’nın birer beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Cân u dil kûyüne revân olsun
Hâcî hâcîyi Mekke’de bulsun (Nev‘î, G320/1)
Can ve gönül bulunduğun yere gitsin, hacı hacıyı Mekke’de bulsun.
Ümmîd-i vefâ eyleme her şahs-ı dagalde,
Çok hâcîların çıkdı haçı zîr-i bagalde (Ziyâ Paşa, TBVI/11)
*Her sahtekar kişiden vefa ümidi bekleme, çok hacıların koltuğunun altından
hacı çıktı.*

Hacı Yatmaz

“Mecaz yoluyla hilekâr, dессas yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hasma basılsa da yine kalkar gayyûr olan
Bak hâcî yatmaz itdügi merdâne gayrete (Sâbit, G309/4)
*Düşmana basılsa da gayretli olan yine kalkar, hacı yatmazın mertçe ettiği
gayrete bak.*

Haddeden Geçirmek

“Mecaz yoluyla dikkatle araştırmak, tetkik ve tefehhus etmek, inceltmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Haddeden geçmiş nezâket yâl u bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana (Nedîm, G2/1)
*Nezaket haddeden (imbikten) geçmiş sana boy pos olmuş. Şarap da şişeden
süzölmüş sana kırmızı bir yanak olmuş.*

Hadenk

“Kayın ağacından yapılan okun adıdır. Pişrev, puta gibi bu da harb oklarındandı. Okun ucunda büyük ve müselleşi bir demir vardı.” diye tarif edilen kelime Keçecizâde İzzet Molla ve Ziyâ Paşa’nın beyitleriyle örneklendirilmiştir.

Düşüp cân korkusu sahrâlara bîm-i hadenginden
Eridi dehşetinden kûhler âb-ı revân-âsâ (Keçecizâde İzzet Molla, KIV/20)
Okunun korkusundan can korkusu çöllere düşüp, dehşetinden dağlar akar su misali eridi.

Deyse haşâk-i hakîre nazar-ı terbiyeti
Kâb-ı kavseyne olur kadr ü meziyyetle hadenk (Ziyâ Paşa)
Terbiye bakışı hakir bir çöpe bile değse, kadir ve meziyyetle ok iki kavis mesafesi olur.

Hâdimü’l-Haremeyni’ş-Şerifeyn

“Hilâfeti haiz olmaları hasebiyle Osmanlı padişahlarına verilen unvandır. Haremeyn; Mekke ile Medine’ye denilir.”

Bu şehriyâr değil miydi Hâdim’ül-Haremeyn,
Mutâ‘-ı cümle-yi akvâm iken o zî-kudret? (Abdülhak Hâmid, Kabr-i Selim-i Evveli Ziyaret)
O kudret sahibi kavimlerin cümlesinin itaat edileni iken, bu hükümdar Hadimü’l- Haremeyn değil miydi?

Hâfız

“Kurânı ezberlemiş olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. ‘Hafız-ı Kurân’ suretinde de kullanılır.”

Kürside ana kaşki ben vâ’iz olaydım
Ya kûşe-i câmi‘de okur hâfız olaydım (Enderûnlu Fâzıl)
Kürsüde keşke ona ben vaiz olsaydım, ya da caminin bir köşesinde okuyan hafız olsaydım.

Hakan

“Padişahlar hakkında tazim makamında kullanılmış bir unvandır.” şeklinde mana verilen kelime için Bâkî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Mülk-i Mısra nitekim bir bendesin sultân ider
Bir kulın salsun diyâr-ı Çîne hâkân eylesün (Bâkî, M, Tercî‘i-bend berây-ı cülûs-ı Sultân Murâd Hân bin Selîm Hân, V/7)
Nitekim, Mısır mülküne bir kulunu sultan eder, bir kulunu da Çin diyarına salsın, hakan eylesin.

Hakerenler

“Ehlüllah, vâsılın, ebrar yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Ben sefâletten ölürken seni sıkmazsa refâh
Hak erenler buna ummam ki desin: eyvallâh (Mehmet Âkif, Âsım, s.419)
Ben sefaletten ölürken eğer refah seni sıkmazsa, hak erenlerin buna eyvallah diyeceğini sanmıyorum.

Hakir

“Eski ipekli kumaşlardan birinin adıdır. İşlemeli hissini verir şekilde yapılırdı, dayanıklıydı. Hakir; Arapça kadir ve itibarı olmayan, adi ve bayağı olan demektir.”

Lîk bir bende-i hakîrim ben
Amelim ehl-i hayre hayır du‘â (Fuzûlî)

Lakin ben bir hakir kulum, amelim hayır sahiplerine hayır dua etmektir.

Hâkkâk

“Mühür ve resim hakkeden sanatkâra varilen addır. Hâk; Arapça kazımak, oymak demektir.” diye anlamlandırılan kelime Nâbî’nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Dile resm itmeden nakş-i hayâlin gördüğü şuhun;
Derûn-pür-heves mecmû‘a-i hakkâke dönmişdür (Nâbî, G66/3)

Gördüğü şuhun hayalinin nakşını gönüle resmetmekten, hevesli yürek hakkak mecmuasına dönmüştür.

Hâk ile Yeksan Etmek

“Mahv ü harap ve perişan etmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Manası toprakla bir etmektir.” Kelime için Nef‘î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Bulsa erbâb-ı dili hâk ile yeksân eyler
Göstere tâ ki edânide ülüvv-i şanı (Nef‘î, K3/40)

Gönül ehlini bulsa harap ve perişan eyler, alçak kimselerde şan yüceliğini göremezsin.

Halhal

“Eskiden kadınların zinet makamında ayaklarının topukları ile baldırları arasına yani bileğine taktıkları gümüşten veya altından halkanın adıdır. Türkçe karşılığı ayak bileziğidir.”

Hayâl-i bûs-i pâyê dest-i ümmîdim sarılmakdan
Gönülde halka halka âhlar halhâle dönmüşdür (Nihâd Bey)

Ümit elim ayağını öpmenin hayaline sarılmaktan gönülde halka halka olan ahlar halhala dönmüştür.

Halû’l-İzar

“Mecaz yoluyla heva ve hevesatına göre yaşayan, sefih, namussuz, rezil, küstah, sıyrık yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Abdülhak Hâmid’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kaçmış bugün baban, edecek itizâr yok;
Zevcin Hasân, o şahs-ı hâlî’ül-izâr yok (Abdülhak Hâmid)

Baban bugün kaçmış, edecek özür yok, zevcin Hasan o namussuz şahıs yok.

Halka Beğûş

“Mecaz yoluyla muti, azat kabul etmez köle yerinde kullanılır bir tabirdir. Manası kulağı halkalı demektir.”

Küpeli bir kıza benzer Cevzâ
Feleği halka-be-gûş etse sezâ (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/229)

Feleği azat kabul etmez bir köle eden Cevza, küpeli bir kıza benzer.

Halka-i Tevhit

“Tekkelerde zikir sırasında dervişlerin daire şeklini almaları manasına gelir bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti alıntılanmıştır.

Nice inkâr olunur halka-i tevhîd-i ‘azîz
‘Âşık ol yirde olur dilber ile hem-âgûş (Sâbit, G166/3)

Kıymetli tevhid halkası nasıl inkar olunur, aşık o yerde sevgili ile sarmaş dolaş olmuştur.

Halkâri

“Altın ve yıldızla yapılan oymalar, yazılar ve nakışlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna ‘halkâr’ da denir.” diye tarif edilen kelime için Nef’î’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Çeşme-i âb-ı hayât-ı feyzdür tab‘un nola
Kilk-i halkâri olursa ana zerrîn nâvdân (Nef’î, K52/44)

İnce tel işleminin kalemi ona altın oluk olursa, senin tabiatın hayat suyunun çeşmesinin feyzidir.

Haltıyyat

Sözlükte “Hezeyan kabilinden sözler manasına gelir bir tabirdir.” denilen kelime için Seyyîd Vehbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Kimisi kendüsin Firdevsi-i Tûsî kıyâs eyler
Virür zu’-m-ile haltıyyâtına şeh-nâme ‘üvânı (Seyyîd Vehbî, K2/99)

Kimisi kendisini Firdevsi-i Tusi ile mukayese edip sözlerine münasebetsizce şehname ünvanı verir.

Halvet

“Şeyhin emir ve tensibi ile müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nûr-i çeşmim perdelendi ka‘be-i Ulyâ gibi
Kûşegîr-i halvet oldu dîde-i binâ gibi (Sâmî)

Gözümün nuru yüce Kâbe gibi perdelendi, basiretli göz gibi halvet münzevisi oldu.

Gitdi kesret geldi vahdet oldu halvet dost ile
Hep Hâk oldu cümle âlem şehir ü bazâr kalmadı (Niyâzî-i Mısrî, Nutk-i Şerîf, s.587)

Kesret gitti, halvet geldi. Dost ile halvet oldu. Cümle âlem hep Hak oldu, şehir ve pazar kalmadı.

Ne fezâhâtlar ider ol zümre
Dâhil-i halvet-i hammâm içre (Enderûnlu Fâzıl)

O topluluk hamamın halvet hanesinde ne rezillikler eder.

Halvetgâh

“Yalnız başına oturulup ibadetle vakit geçirilen yer hakkında kullanılır bir tabirdir.”

O gûnâ zâhir ol kim şâhid-i halvetgeh-i lâhût
Cemâlin suret-i insânda izhâr itdi sansunlar (Yenişehirli Avnî, G74/4)

Öyle bir görün ki lâhut halvethanesinin güzeli, güzelliğin insan suretinde göründü sansınlar.

Halvethane

“Yalnız başına oturulup ibadetle vakit geçirilen yer hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘Halvetgâh’ da kullanılırdı.” diye anlamlandırılan kelime için Nef’î’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Günc-i halvethânesinde ‘ilm ü ‘irfân münzevî
Kûşe-i bâmında ikbâl ü sa‘âdet pâsbân (Nef’î, K52/8)

Halvethane köşesinde ilim ve irfan münzevi, kapı köşesinde ikbal ve mutluluk bekçidir.

Halvethane, tasavvufî manada; herhangi bir meleğin ne de başka bir kimse bulunmaksızın, Hak ile gizlice konuşmak, ruhsal olarak sohbet etmek; hak dışındaki her şeyden ilgiyi keserek tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete verdiği yerdir.⁴¹⁸

Halvetsaray

“Tenhaya çekilip oturmağa mahsus debdepli, mükellef yere verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime Fuzûlî’nin beytiyle örneklendirilmiştir.

Eylemez halvetsaray-ı sırr-ı vahdet mahremi
Âşıkı ma‘şûktan ma‘şûku âşıktan cüdâ (Fuzûlî, G1/4)

Vahdet sırrının halvetsarayı aşıkı maşuktan, maşuku aşıktan mahremlik eylemez.

Hamail

“Boyuna asılan veya kola takılan muskaya verilen addır.”

Taktımsa da bir demir hamâ’il
Olmaz şerefim bununla zâ’il (Abdülhak Hâmid, Eşber)

Bir demir muska taktımsa da şerefim bununla yok olmaz.

Hamse-i Âl-i Aba

“Al-i Aba yerinde kullanılır bir tabirdir. Hamse-i âl-i Aba şunlardır: Hazret-i Muhammed, Ali, Fatıme, Hasan, Hüseyin.” şeklinde mana verilen kelime için Yenişehirli Avnî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Hamse-i âl-i ‘abânun başlasam ta‘rizine
Pençe-i hükm-i kazâ-yı lâ-yezâlidir sözüm (Yenişehirli Avnî, K9/17)

Al-i Aba’nın tarizine başlasam, sözüm yok olmayan kaza hükmünün pençesi olur.

Hamzaviyye

“Hacı Bayram-ı Veli tarafından tesis olunan Bayramiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır.”

Şeyh İbrâhim Efendi menba‘-ı feyz-i kemâl
Hamzavîler serveri bir pîr-i âlî ehl-i hâl (Oğlanlar Şeyhi İbrahim’in mezar taşı)

Olgunluk feyzinin kaynağı Şeyh İbrahim Efendi, Hamzaviler reisi bir hal ehli yüce piri.

⁴¹⁸ S. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.

Çünkü târif ü resm olan nükâha
Hamzavîyye gürûhudur cânâ (Lâ)
Ey can, tarif ve resme değer tatlı su, Hamzaviyye topluluğudur.

Hançer

“Ucu sivri, iki tarafı keskin büyük bıçak adıdır.” denilen kelime Vasfî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Küşte-i hançer-i hûn-rîzin idersin seveni
Ey gül-i bağ-ı letâfet seven ölsün mü seni (Vasfî)
*Ey güzellik bağının gülü, seni seveni kan döken hançerinle öldürüyorsun.
Seni seven ölsün mü?*

Haneberduş

“Mecaz yoluyla yersiz, yurtsuz, serseri, nerede sabah orada akşam eden, laubali meşrep, kaygısız, pervasız yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hâne berdüş-i cihânız evi sattık da yedik
Şimdilik her gece bir yerde misâfir oluruz (Sürûrî)
Evini satıp yiyen künyanın yersiz yurtsuz serserisiyiz. Şimdilik her gece bir yerde misafir oluruz.

Hanedan

“Mûkrim, misafirperver, kapısı açık yerinde kullanılır bir tabirdir. Lügat manası soy, ocak; asil ve necip aile demektir.” şeklinde mana verilen kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yok şimdi, ne hânedân ne hişân,
Kavmin, vatanın senin perişân! (Abdülhak Hâmid, 2002, s. 462)
Şimdi ne hanedan var ne akrabalar. Senin kavmin, vatanın perişan.

Hane Harap

“Mecaz yoluyla müflis, züğürt, sefil yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bir yanda yanar i‘ânesi bin hâne harâbın
Bir yanda söner lem’atı milyonla şebâbın (Mehmet Âkif, Tevhid Yahud Feryâd, s.17)
Bir yanda bin züğürdün yardımı yanar, bir yandan milyonla gencin ışığı söner.

Hanım İğnesi

“Bir nevi zarif ve ince uzun kayık adıdır.”denilen kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ne çekip çifte kayık fesle kürek
Bir hânım iğnesi zevrakçede tek (Sünbülzâde Vehbî, Şehrengîz 115/64)
Ne çifte kayık fesle kürek çekip, bir zarif kayık küçük kayıklar içinde tek.

Han-ı Yağma

“Mecaz yoluyla tabiatın ibzal ettiği nimetler yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Veliyyü’n-ni‘met-i âlem desem hakdur sözüm zîrâ
Simât-ı cûdî dünyâyâ çekilmiş hân-ı yagmâdur (Nef‘î, K47/11)

*Alemin nimetinin velisi desem sözüm haktır, çünkü onun cömertlik sofrası dünyaya çekilmiş bir ziyafet sofrasıdır.*⁴¹⁹

Hankah

“Tekke mânasına gelen Farsça hangahdan Arapçaya hankah suretinde geçip Türklerce hanikah şekline çevrilmiş bulunan bu tabir, tarikat müesseselerinin merkezi yerinde kullanılmıştır.” denilen kelime için Tâhirü’l-Mevlevî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sanki hak kılmış fezâ-yı hangâh-i Mevlevî
Olmada câri felekde resm-i râh-ı Mevlevî (Tâhirü’l-Mevlevî)
Sanki Mevlevi dergahı fezasını hak kılmış. Mevlevi yolunun resmini felekte geçerli kılmış.

Hanüman

“Evlât ve iyâl, ev halkı, ev bark manasına gelir bir tabirdir.”

Ne dul bıraktı, ne öksüz o hânümân yıkıcı
Nasıl da keskin ahâliye karşı kör kılıcı (Mehmet Âkif, Hatıralar, s.312)
O ev bark yıkıcı ne dul ne de öksüz bıraktı, halka karşı kör kılıcı nasıl da keskindir.

Hara

“Sof gibi dalgalı bir kumaşın adıdır. Buna ‘hare’ de denilirdi.”

Çün ebrû-yı emvâcı ider firkâte îmâ
Adı batacak mevcli hârâ ne belâdur (Sâbit, G87/6)
Dalgalı ebrusu ayrılığa ima ettiğinden adı batasıca dalgalı ipekli kumaş ne beladır.

Harabat

“Meyhane, büyük meyhane manasına gelen bir tabirdir.” denilen kelime Şeyhülislâm Yahyâ’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Harâbâtı egerçi görmedük ammâ görenlerden
İşitdük bir neşât-ı efzâ makâm-ı dilküşâ derler (Şeyhülislâm Yahyâ, G80/3)
Biz meyhaneyi görmedik ama görenlerden insanın içini neşeyle dolduran gönle ferahlık veren bir yer olduğunu işittik.

Haraç

“Lügat manası arazinin hasılatından veya çalışanların emeğinden elde edilen şey demek olan haraç, ıstılah olarak devletçe fertlerden alınan vergi yerinde kullanılır.”

Geh bir vezîri şâh-ı ‘Acemden harâc alır
Geh bir vekîli ‘asker-i Tatâr’a Hân verür (Nef’î, K4/38)
Kah bir Acem Şahi’ndan haraç alır, kah bir vekili Tatar askerine han verir.

Harami

“Yol kesen, haydut yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kudemânın bulup âsârını gencîne-misâl

⁴¹⁹ Hân-ı yağma; yağma sofrası demektir. Eskiden zenginler tarafından düğün, bayram gibi günlerde kurulan, yemeğin sonunda örtü, çatal, kaşık gibi bütün eşyanın dış kirası olarak sofrada hazır bulunanlar tarafından kapışıldığı büyük bir ziyafet sofrasıdır.(Kubbealtı Sözlüğü)

İtdiler cümle harâmî gibi yağmâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K5172)
Şair geçinenler, eski şairlerin eserlerini, hazine misali bulup, onların bütün şiirlerini harami gibi yağma ettiler.

Haramzade

“Piç, veled-i zina, mecazen soysuz, ahlaksız manalarına gelir bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Hatem’den bir beyit alıntılanmıştır.

Cenâb-ı şeyhi tasarrufdan alkoyuş bâde
Helâl-zâde yapar iş bozar harâm-zâde (Hatem, Müfredler, Ebyât u Müfredât 1)

Şarap, şeyh hazretlerini tasarruftan alıkoymuş, helalzade iş yaparken haramzade bozar.

Harap Abad

“Mecaz yoluyla dünya, âlem, cihan yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Seninle görmek ol şûh-ı sitem mu‘tâdı bir yerde
Harabâbâd ile seyr etmedir âbâdi bir yerde (Süleymân Sâlim) (divanı yok)

O sitemkar şuhu seninle bir yerde görmek, yıkık dökük ile bayındırı aynı yerde seyretmektir.

Harbe

“Kısa mızrak tarzında bir nevi silahın adıdır. Eskiden ‘köşklü’ adı verilen yangın habercisinin taşıdığı ucu demirli değneğe de harbe denilirdi.” şeklinde mana verilen kelime için Arpaemînzâde Sâmî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sanma kim ceng u cidâl içre tûfeng ü harbedür
Ellerinde oldı küffâr-ı za‘îfânun ‘asâ (Arpaemînzâde Sâmî, K8/15)

Sen onları savaş tûfek ve harbe sanma, onlar zayıf kafirlerin elinde değnek oldu.

Harcırah

“Daimî veya muvakkat görevle bir yere gönderilen memurların memuriyet yerine ve tekaüt edilenlerin ve ölen memur ailelerinin ihtiyar edecekleri ikamet yerine gidebilmeleri için yol masrafı, yevmiye, aile masrafı ve tebdil-i mekân masrafı olarak verilen paralar yerinde kullanılır bir tabirdir. Tâbirin lügat mânası yol masrafı ve harçlığı demektir.”

Bugünlerde afv eylese pâdişâh
Vatan azmine kalmadı harc-ı râh (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân/ 3388)

Padişah bugünlerde affeylese de vatan azmine harçlık kalmadı.

Hâre

“Sof gibi dalgalı bir kumaşın adıdır. Bunun yerine Farsçası olan ‘hara’ da kullanılırdı.”

Sînemi deldi bu gün bir âfet-i çâr-pâreli
Gül yanaklı gülgülü kerrâkeli mor hâreli (Nedîm, M42, I/1-2)

Bugün çarpareli, gül yanaklı, pembe kürklü, mor menevişli bir afet beni göğsümden yaraladı.

Harem

“Sarayla konakların ve evlerin kadınlara mahsus kısmına verilen addır.”

Kız kadın hepsi haremelerde bütün gün mahpûs

Şu telakkîye bakın en kötü vahşet nâmûs (Mehmet Âkif, Âsım, s. 422)

Kadın kız hepsi bütün gün haremelerde mahpus, şu anlayışa bakın ki en kötü vahşet namus olarak görülmekte.

Harem Dairesi

“Saraylarla konakların kadınlara mahsus kısmına verilen addır. Buna sadece ‘harem’ denildiği gibi sarayın harem dairesine de ‘harem-i hümayun’ adı da verilirdi.” denilen kelime Manastırlı Nâilî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Zen tekâzâsı yeter ehl-i dilin zevkine sed

Ne kadar olsa da vüs‘atli harem dâ’iresi (Manastırlı Nâilî)

Harem dairesinde ne kadar vuslat olsa da, kadın takası gönül ehlinin zevkine set vurmak için yeter.

Haremeyn

“Mekke ile Medine hakkında kullanılır bir tabirdir. Mekke ile Medine’nin muayyen mevkileri harem sayıldığı için ikisini birden belirten bu tabir meydana gelmiştir.”

Oğlum, bu heyulâyı tanır cediti Hüseyin’in

Miftâhını almıştı bu eller haremeynin (Mithat Cemâl Kuntay)

Oğlum, Hüseyin’in ataları bu heyulayı tanır, bu eller haremeynin anahtarını almıştı.

Harf Atmak

“Mecaz yoluyla söz atmak, sözle tarizde bulunmak, takılmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine gene o manaya gelen ‘harfendaz’ da kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ben dahi bir bezm-i nûş-â-nûş tertîb eyleyüp

Harf atardım sâkî-i meh-rû-yı fettân üstüne (Nedîm, K3/13)

Ben de bir sürekli içilen bir meclis düzenleyip, fettan ay yüzlü sakiye laf atardım.

Harf Endaz

“Mecaz yoluyla gençlere târiz ve kinaye ile söz söyleyen yerinde kullanılır bir tabirdir. Türkçesi söz atandır.”

Gâh küstâhâne harf-endâz-ı vasl oldukça ben

Dest-i nâzın perde-i ruhsâr-ı âl eylerdi yâr (Pertev, G112/3)

Ben küstah bir şekilde kavuşmak için laf attıkça, yar cilveli elini al yanağına perde eylerdi.

Harifane

“Bir sanat erbabı arasında ortaklaşa yapılan teferrüc ve ziyafet yerinde kullanılır bir tabirdir. Halk dilinde ‘arifane’ denilirdi.”

Bir tâze kabak basdı ile meclis-i meyde

Ey muğbeçe-i mest harîfâne kabak bas (Sâbit, G169/3)

Ey sarhoş meyhaneci çırağı bir taze kabakbastı ile içki meclisi ziyafetinde kabak çal.

Kabak, uzunlmasına ikiye bölünen su kabağının üzerine ince bir deri geçirilerek yapılan basit bir çalgının adıdır. Harifane ise, masrafı bölüşülerek ortaklaşa düzenlenen bir çeşit ziyâfet veya eğlencedir.

Ankara ve çevresinde, içki ve kadın bulunmaksızın gerçekleştirilen yemekli ve müzikli “Ferfene ve Sıra Gezmesi” gibi eğlenceler meşhurdur. “Ferfene”, Anadolu’da kapalı yerlerde mevsimlik olarak belirli bir topluluk tarafından gerçekleştirilen geleneksel yemekli ve müzikli bir eğlence şeklidir. Yerel ağızlarda erfane, ferfane, ferfene, arifane, erfene, örfene gibi benzer şekilleri de kullanılabilen bu kavram, Arapça-Farsça “herkes masraftan kendi payını vererek ortaklaşa yapılan ziyafet” anlamına gelen “harif-ane” kelimesinden türetilmiştir.⁴²⁰

Harim

“Bir kimse için muhterem ve mukaddes olan şeyler, ahârın duhulünen ve taarruzundan masun yer, ev, mekân, mevki yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Her şahsı harîm-i Hakka mahrem mi sanırsın?

Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın? (Ziyâ Paşa, TB,VIII/1)

Her kişiyi Hakk'ın gizli sırlarına vakıf mı sanırsın? Her taç giyen çulsuzu tacını tahtını bırakan İbrahim Edhem mi sanırsın?

Harun

Sözlükte “İleri sürüldükçe gerileyen huysuz at hakkında bir tâbirdir.” diye mana verilen kelime Arpaemînizâde Sâmî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Zabta kim kâdir idi esb-i hârûn-ı feleği

Olmasa kabza-i destünde ‘inân-ı devlet (Arpaemînizâde Sâmî, K14/13)

Elinin kabzasında devlet idaresi, dizginleri olmasa feleğin huysuz atını zabt etmeye kim kadir olurdu.

Harun, ilerlemesi gerekirken duran veya geri giden, eğitim görmemiş, huysuz ve inatçı atır.⁴²¹ 1712 yıllarında Şehid Ali Paşa’nın yanındakilerle birlikte Edirne’de bulunan Arpaeminizade Sami, “Der-Midhat-i Şehîd ‘Alî Paşa” isimli bu kasidesinde, paşanın övgüsünü yaparken onu idareci vasfıyla feleğin huysuz atını dahi dizginleyebilecek kabiliyette olduğundan bahsetmektedir.⁴²²

Hasba

“Hafif tahkir yerinde kullanılır bir tabirdir. Halk dilinde haspa suretinde kullanılır.”

Buldun belânı dinlemedin çünkü sohbetim

Dövsün ko hasba oh mehel ne hâcetim

Görsün ne hâli var ise ilk sana minnetim

Mengûş-ı gûş-ı fâhire kıl bu nasihatim

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, M216/18)

Benim sohbetimi dinlemediğin için belanı buldun. Bırak dövsün o hasba oh layıktır sana ne diyeyim. Ne hali varsa görsün ilk sanadır minnetim. Bu nasihatimi kıymetli kulağınla dinle ki sokak süpürgesi olma hanım hanımcık ol.

⁴²⁰ Nebi Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü* (Ankara: Akçağ, 2005), 191.

⁴²¹ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)* (İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1984), 24.

⁴²² Fatma Sabiha Kutlar, “Mustafa Sâmî Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, c.31 (İstanbul: TDV, 2013), 354.

Hasbeten Lillâh

“Allah rızası için yerinde kullanılır bir tabirdir. Para mukabili olmayarak yapılan iyilik demektir.” Kelime için Namık Kemal’den alıntı yapılmıştır.

“Hasbeten lillâh” olur zannetme şeyhin himmeti,
Kasdı istihlâftur, İblisi irşâd etse de (Namık Kemal)

Şeyhin himmeti, Allah rızası olur zannetme. İblis’e doğru yolu gösterse de kasdı kendine halife tayin etmektir.

İstihlaf, tasavvufi anlamda bir şeyhin arzu edilen kemale erişmiş bir dervişini, kendine halife olarak seçmesi ve onu irşad ile görevlendirmesidir. İrşad ise, bir insana hak yolunu göstermek, onu manevi olarak aydınlatmak ve de gaflet uykusundan uyandırmaktır.⁴²³

Haşmetlü

“Ecnebi hükümdarlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Haşmet; Arapça haşemden ileri gelen heybet ve azamet, debdebe, tantana manalarına gelir.” diye mana verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Der-i vâlâsına varsın da görsün haşmet ü câhı
Gelüp âlâyını görsün de seyr etsin temâşâyı (Nedîm, K9/29)

Yüksek kapısına varsın da heybet ve makamını görsün, gelip gösteriş ve debdebesini görsün de zevkle seyretsin.

Haşr

“Ölüleri diriltip kıyamet meydanına çıkarmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hicrin ile haşre sürse yanmam
Kanmam meleğim bu derde kanmam
Haşre kadar ağlamam yetişmez
Haşre kadar ağlasam usanmam (Abdülhak Hâmid)

*Ayrılığınla haşre kadar sürse yanmam, meleğim ben bu derde kanmam.
Haşre kadar ağlamam yetişmez, ağlasam da usanmam.*

Hatt-ı Butlan

“Battal etmek kasdı ile bir kaydın veya künyenin üzerine çekilen çizgi hakkında kullanılır bir tabirdir. Arapça hat çizgi, butlan da batıl olmak, kıymetten düşme demektir.”

Çekdi müsvedde-i tahvil-i berât-ı ‘ademe
Hatt-ı butlân-ı kalem sun‘-ı Hüdâ-yı bî-çûn (Münif Antakî, K22/2)

Allah’ın yaratış sanatı, insanın ferman tahvilinin müsveddesine yaradılış kaleminin çizgisini çekti.

Hatt-ı Reyhanı

“Reyhanı denilen eski yazı çeşitlerinden biri hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Veysî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Hoş a mecma-i evrâk renk-âmiz gülşen kim
Ne zibâ revnâk-efruz olmuş âna hatt-ı reyhâni (Veysî)

O ne hoş renk veren gül bahçesi evrak mecmuası ki reyhan hattı ona parlaklık veren güzellik olmuş.

⁴²³ Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 6. bs. (Ankara: İnkılap Yayınevi, 2010), 63.

Hatun

“Kadın yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Fuzûlî’den beyitler alıntılanmıştır.

Kerbelâ deşinde Hâtun-i Kıyâmet âh eger
Gark-ı hûn görseydi Şâh-ı Kerbelânın hâlini
Hiç şey yok kim kılurdu Kerbelâ toprağını
Gark-ı hûn gözden töküb seylâb-ı eşk-i âlini (Fuzûlî, Hadîkatü’s-Sü’edâ, s.56)
Hazret-i Fatıma, Kerbela çölünde Hazret-i Hüseyin’in kana batmış halini görseydi eğer, hiç şüphesiz sel gibi akan gözyaşları ile Kerbela toprağını kan denizine dönüştürürdü.

Havf

“Arapça korku demek olan havf sofiyece haram olmayıp fakat daha hafif mertebede şer’an memnu’ şey işlemek korkusu yerinde kullanılan bir ıstılahtır.”

Bin havf ile çeşm-i cân-ı bâz it (Şeyh Gâlib, Tardıyye)
Bin korku ile can gözünü açık tut.

Haya

“Çekinip utanma demek olan haya sofiye ıstılahı olarak Allah korkusu ile measi ve menahiden çekinmek yerinde kullanılır.” diye mana verilen kelime için Yahyâ Nâzım’ın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Birisi bahr-ı ‘atâdur birisi Kulzüm-ı Dâd
Birisi kân-ı hayâdur birisi genc-i sehâ (Yahyâ Nâzım, K2/108) Divan I
Birisi ihsan denizi, birisi adalet deryasıdır. Birisi utanma madeni, birisi cömertlik hazinesidir.

Hayalbaz

“Hayâl veya daha umumî tabir ile karagöz oynatanlara verilen addır. ‘Hayalî’ de denilirdi.”

Verâ-yi perdede yokmuş çerâg-ı hurşîdi
Hayâlbâz-ı zemâne ne gösterir görelim (Lâ)
Perdenin arkasında güneş kandili yokmuş, zamanın hayalcisi ne gösterir görelim bakalım.

Hayme

“Hayme lügatte çadır demektir. Cem’i hiyam gelir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Zemîn bisât-i kader çarh hayme-i azâmet
Nücûm-ı sâbit ü seyyâr meş’al-i kudret (Nâbî, Tahmîs be zebân-ı nefy-i vücûd,1/IV,1-2)
Yer kader halısı, gökyüzü yücelik çadırı, sabit ve seyyar yıldızlar kudretinin meşalesidir.

Haymegâh

“Çadırlar kurulan yer manasına gelir bir tabirdir. Hayme, Arapça çadır demektir.”

Al kanlı bir kefenle donat haymegâhını
Cânlarla yak meşâ’il-i mâtem-penâhını (Mithat Cemâl (Mehmet Âkif Ersoy ile birlikte) Acem Şâhı, Safâhat, s.70)

Çadır kurduğun yeri al kanlı bir kefenle donat, matem koruyucusunun meşalesini canlarla yak.

Hayrü'l-Beşer

“Cenabı Peygamber hakkında kullanılır bir tabirdir. İnsanların hayırlısı demektir.”

Bundadır bâkî nişân-ı mu‘ciz-i hayr’ül-beşer

Tâk-ı Kısra nüsha-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr (Fuzûlî, K11/6)

İnsanların en hayırlısı peygamberin mucizelerinin işareti bunda bakidir ki devlet ve ikbal sahibi hükümdarların memleket nüshası eşi Kısra'nın kemeridir.

“Tak-ı Kısra”, divan edebiyatında yüksekliği ve ihtişamıyla bilinen Sasani sarayı ve kemeridir. Farsça kemer anlamı taşıyan “tak” kelimesi ile Araplar’ın ilk defa Sasani Hükümdarı Hüsrev’e verdikleri “kısra” (padişahlar padişahı) lakabından oluşan bu tamlama “padişahın kemeri” anlamına gelmekte ve içinde bulunduğu saray da aynı isimle bilinmektedir. Sasaniler’den günümüze ulaşan az sayıdaki yapılardan biri olup Bağdat’ın 35 km. kadar güneyinde Tisfun, Medain veya Selman-ı pak denen antik kent bölgesinde Dicle nehri kıyısında bulunmaktadır. Adaletli yönetimiyle tarih ve edebiyat kaynaklarında yer almış olan I. Hüsrev, rivayete göre halkını ve ziyaretçilerini, sarayın büyük kemerlere sahip geniş avlusundaki eyvanın tonozuna kadar yükselen tahtında otururken kabul edermiş. Buradaki yüksek kemerlerden birinin üstüne, ucunda çan bulunan bir zincir astırmış. Bu zincirin ucu çocukların bile yetişeceği bir yükseklikte olup şikayeti olan halk buraya gelerek zinciri çekince ucundaki çanın sesini duyan kısra halkının şikayetini bizzat dinlemek için sarayından çıkar, tahtına oturmuş.

Edebi metinlerde “Tak-ı Hüsrev, Eyvan-ı Kısra, Selman-ı Pak’in Büyük Kemeri” gibi isimlerle de anılan “Tak-ı Kısra” divan şiirinde kemerinin zarafeti, yüksekliği, eşsiz güzelliği ve nakışları ön plana çıkarılarak kullanılmıştır. Ayrıca kemerinin Hz. Muhammed’in doğumu esnasında yıkılması mucizesine özellikle natlarda vurgu yapılmaktadır.⁴²⁴

Hayrü'l-Halef

Sözlükte “Hayırlı oğul demektir. Halef; Arapça babasından sonra kalan oğul manasındır.” denilen kelime Hakânî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Hem o sermâye-i fazl u şerefün

Selef eşrâfına hayrü'l-halefün (Hakânî, Hilye-i Hakânî II/648)

Hem o kerem ve şeref sermayesi, hayırlı oğlun şerefli kişilere seleftir.

Hayyâk-Allah

“Allah seni yaşatsın yerinde ve dua makamında kullanılır bir tabirdir.”

Lerze saldı feleğe nâre-i “Hayyâk Allâh”

Râşe verdi küreyi gulgule-i “Ya Mûte‘âl” (Ziya Paşa, Zafernâme)

“Allah seni yaşatsın” naraları göklere titreme saldı, “Ey çok yüce” velveleleri dünyayı titretti.

⁴²⁴ Vildan S. Coşkun, “Tâk-ı Kısra”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV, 2013), 450-451.

Hayyatın-i Hil'at

“Saray terzilerinden hilat dikenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Hayyat; Arapça dikici, terzi demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâbî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Zihî hayyât-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim
Kad-i mânayı itmiş câme-i terkîb ile ber-pâ (Nâbî, K1/2)

*Ne hoş! Hakikat pazarının kaftan diken terzisi, mananın boyunu terkip
elbisesiyle meydana çıkarmış, ayağa kaldırmış.*

Hazane

“Mecaz yoluyla yürek, kalb, gönül yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Lebrîz-i gevher olmasa gönlüm hazânesi
Dökmezdi böyle çeşm-i terim inci tânesi (Muallim Nâcî)

Gönlüm mücevherle dolu olmasa, yaşlı gözlerim böyle inci taneleri dökmezdi.

Hazangâh

“Mecaz yoluyla âlem, dünya yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Nâbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Hoş nigâh it bu hazangâh-ı bahâr-âlûde
Kimi bülbül gibi mahzûn kimisi gül gibi şâd (Nâbî, K2/13)

*Bu baharla karışık hüznün mevsimine iyice bak. Kimisi bülbül gibi hüzünlü,
kimisi gül gibi mutludur.*

Hazar

“Bir yerde oturmak, yolculuktan ve seferden hâli olmak manasına gelen hazar askerlik ıstılahı olarak ordunun sefer vaziyeti dışında terbiye, talim ve hazırlıkla meşgul olması demektir. Hazar; bu itibarla seferin karşılığıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Bî-sebeb terk iderek böyle huzûr-ı hazeri
İhtiyâr eyledi bu kışta şu müşkil seferi (Ziyâ Paşa, Zafernâme)

Hazarın huzurunu sebepsiz terk ederek bu kışta şu zorlu seferi seçti.

Zafername, Ziya Paşa tarafından önce kaside şeklinde yazılıp, sonra da tahmis edilen ardından yine şair tarafından şerh edilmiş bir manzumedir. Bu eser, Ali Paşa aleyhinde yazılmış mizahi bir manzumedir.⁴²⁵ Ziya Paşa, bu eserde 1866 yılında Girit'teki Rum isyanını bastırmak için oraya giden Ali Paşa'nın siyasetini hiciv yoluyla eleştirmiş, bu durumu sivil bir yöneticinin askeri bir başarısı gibi alaya alarak okuyucuya aktarmıştır.⁴²⁶

Hazire

“Ekseriya ölü gömülen etrafı duvar ve parmaklıkla çevrili olan cami, tekke ve türbe bahçeleri hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Tevfik Fikret'ten bir alıntı paylaşılmıştır.

Gel sevgilim, seninle bu muzlim hazîreden
Bir lahzacık firâr idelim... Bak, teferrüce
Şâyeste her taraf

⁴²⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II* (İstanbul: MEB,1987), 875.

⁴²⁶ Bilge Ercilasun, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Ziya Paşa* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 93-98.

“Mes ‘ud köylüler” diye olsun terânezen
Geldikçe karşımıza ekinler temevvüce
Pür neşe pür şegaf (Tevfik Fikret)

*Gel sevgilim seninle bu karanlık mezarlıktan bir anlık kaçalım. Bak gezintiye
layık her taraf. Ekinler karşımızda neşe dolu, sevgi dolu dalgalandıkça,
şarkın, “mesut köylüler” olsun.*

Haziretü’l-Kuds

“Mecaz yoluyla cennet yerinde kullanılır bir tabirdir. Cemi hazair gelir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Seni hatâ’ir-i kudse vusûlden alıkor

Bu dâm-gehde giriftâri-i dû-şâh-ı vücûd (Sâbit, K2/6)

*Bu tuzak kurulmuş yerde varlığın çatal ağacının tutkunu, seni bu cennete
kavuşmaktan alıkoyar.*

Helva Sohbeti

“Eski zamanlardaki kış toplantıları hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’den beyitler alıntılanmıştır.

VI

Bâb-1 himemin cihâna me’vâ

Fahr itmede hidmetinle dünyâ

Ey sadr-1 güzîn-i âlem-ârâ

Teşrîfîn ile bu sadr-1 vâlâ

Mağbût-1 ferâz-1 âsmandır

*İyilik ve lütuf kapısına herkesin sığındığı sadrazamın yüce bir makam olan
köşkü şereflendirmesi, oranın göklerin en yüksek noktasının bile imrendiği bir
yer olmasını sağlar.*

VII

Dâmadına lutf idüp firâvân

Kıldın onu makdeminle şâdân

Çün oldu bu lutf-1 hâsa şâyân

Şimden girü necm-i bahtı her ân

Hurşîd-i sipihre hem-inandır (Nedîm, Musammatlar, Tardiyye Der-Medh-i
Sadr-1 a‘zam İbrâhîm Pâşâ, 5/VI-VII)

*Damadına lütfedip onu gelişinle mutlu ettin. O bu has lutfu layık olduğu için
şimdiden sonra talih yıldızı her an talih güneşiyle arkadaşır.*

Helva sohbetleri, Lale Devri yıllarında kış eğlencelerinden en önemlilerindedir. Genellikle saray ve konaklarda yapılan bu toplantılarda devlet erkanı da bulunurdu. Bir yandan gümüş tepsilerle helvalar ikram edilirken bir yandan da dönemin önemli şairleri yazdıkları şiirlerle bu gecelerin neşesini artırırlardı. Okunan bu şiirler karşılığında şairler, devler erkanının lütfuna mazhar olurlardı.⁴²⁷

Eyâ vezîr-i kerem-pîşe sadr-1 âlî-şân

Müşerref oldı küdûmunla bu bülend-eyvân (Nedîm, K31/1)

⁴²⁷ İskender Pala, “Lale Devri”, *İslam Ansiklopedisi*, c.27 (İstanbul: TDV, 2013), 84-85.

Ey cömert vezir, ey şanı yüce sadrazam, senin gelişinle bu yüksek divanhane şeref buldu.

O rütbe feyz ü safâ verdi makdemin ona kim
Verür o gûne safâyı girince sîneye cân (Nedîm, K31/5)

Sineye cân girince nasıl safa verirse, gelişin de ona o derece bereket ve huzur verdi.

Gelüp bu meclise fasl-ı bahâr-veş kıldun
Misâl-i gül dil-i sıhr-i güzînini handân (Nedîm, K31/8)

Bu meclise gelip seçkin gönlü bahar mevsimi gibi gül misali açılmış kıldın.

Bu gûne sad şeb-i helvâya idesin teşrîf
Hemîşe vefk-i murâdınca devr ide devrân (Nedîm, K31/14)

Bu tür uğurlu helva sohbetine teşrif edesin, devran daima dileğine uygun bir şekilde dönsün.

Hattın gelicek âşıkına bûse mukarrer
Helvâ gicesidir hattın ey lebleri sükker
Helvâlara söz yok hepsi nâzûk ü şîrîn
Hoş cümlesi ammâ ki efendim leb-i dilber
Yüz dürreye aldım gece ol dürr-i yetîmi
Havfım bu ki yârân karışırda dahı artar (Nedîm, K32/13)

Ey dudağı şeker olan sevgili, hattın helva gecesine benzer. Bu yüzden hattın çıkınca aşıkına öpmek muhakkaktır. Helvalara söz yok hepsi dilberin dudağı gibi nazik ve şirindir. Gece o yetim incisini yüz inci tanesine aldım. Korkarım ki dostlar karışırda bu ücret daha da artar.

Lâleyi bir iki gün anmayalım şimdi hele
Kâmlar sohbet-i helvâ ile olsun şîrîn (Nedîm, K27/7)

Bir iki gün laleyi anmadan arzu ve istekleri helva sohbeti ile tatlandırılalım.

Helva Yemek

“Mecaz yoluyla haltetmek, hezeyan etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Tanrının zâlimi şirret gidiler

Bak benimçün gene helvâ yidiler (Enderûnlu Fâzıl)

Tanrının zalimi şirret gidiler, bak benim için yine helva yediler (kötülük yaptılar).

Hercâi

“Mecaz yoluyla vefasız, sebatsız, kararsız, bir dalda durmaz yerinde kullanılır bir tabirdir. ‘Hercâi meşrep’ suretinde de kullanılır.”

Kimlerin çeşmine ol sine bu şeb nûr oldu

Nereye gitti o hercâ’î o mehpâre ‘aceb (Nedîm, M13/I,1-2)

O sine kimlerin gözüne bu gece ışık oldu? O hercai, o ay parçası acaba nereye gitti?

Heybet

“Bir kimsenin veya bir şeyin hadd-i zatında azametli, celâllî yahut korkunç olmasından sakınıp korkmak veyahut azamet, dehşet celâlle veya ululukla korku verme manasına gelen bu tabir sofîye istilâhı olarak mukabili olan ünsle birlikte kabz

ve bastın fevkinde bir haldir.” şeklinde manalandırılan kelime Hakânî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Heybet-i debdebe-i kûs-i Nebî
Kesdi ‘ırk-ı neseb-i Ebu Lehebi (Hakânî, Hilye-i Hakânî /80)
Nebinin davulunun haşmetinin heybeti, Ebu Leheb'in soyunu kesti.

Hezarfen

“Elinden çok iş ve sanat gelen yerinde kullanılır bir tabirdir. Farsça bir kelime olan hezar; bin demektir. Aynı zamanda bülbül manasına da gelir. Osmanlı tarihinde bununla şöhret bulmuş adamlar vardır.” denilen kelime için Nâzım'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Fenn-i nevâ-yı nâlede uydum hezâra ben
Olsam ‘acep mi bâğ-ı cihânda hezâr-fen (Nâzım, Müfredat/20) Divan 1
İnleyiş nağmesininin marifetinde bülbüle uydum, ben acaba cihan bağında hezarfen mi olsam?

Hırka

“Tarikat mensuplarının giydikleri dikişli ve yamalı ve halkın da bu ismi verdikleri üst elbisesinin adıdır.”

Güncîde durur hırkamız altında künûzât
Dervîşleriz gerçi nazarda fukarâyız (Ziyâ Paşa, TBXI/
Hırkamızın altında hazineler saklı durur. Çünkü biz görünüşte fakir olan dervîşleriz.

Hırka Berendaz

“Vecit yahut tevaccüt halinde hırkasını çıkarıp atan yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Pâbürehne, hırka berendâz olan bir Mevlevî
Kubbe-i çarh-ı teveccüd üzre bir ‘ankâ olur (Tâhirü'l-Mevlevî)
Yalınayak hırka atan bir Mevlevi, vecd ile dönen kubbede bir anka olur.

Hırka-i Peşmine

“Yün hırka demektir.” şeklinde mana verilen kelime için Nefî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Atlas-ı çarha değışmezdin anı ey hâce sen
Ger bulaydın bulduğum ben hırka vü peşmînede (Nefî, G101/3)
Ey hoca, eğer benim kaba yün elbise ve hırkada bulduğum mutluluğu sen bulsaydın, onu çarhın atlasına bile değışmezdin.

Hırkapuş

“Dervîş yerinde kullanılır bir tabirdir. Manen hırka giyen demektir. Arapça bir kelime olan hırka; aslında bez parçası, yama demektir.”

Şimdi seccâde-i mâ'nâda benim mürşid-i kül
Hırka-puşân-ı beyân benden alur feyz-i kelâm (Nefî, K50/63)
Artık manâ seccadesinde kamil mürşid benim, söz hırkasını giyenler benden feyz alırlar.

Hırkayı Başına Çekmek

“Mecaz yoluyla uyumak, âlemden el çekmek, inzivayı ihtiyar etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

“Selâmetin yolu yoktur...Ne yapsalar boşuna”

Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına (Mehmet Akif, Fâtih Kürsüsünde, s.265)

Selâmetin yolu yoktur, ne yapsalar boşuna demiş de bütün bütün hırkayı başına çekmiş, uyumuş.

Hicap

“Perde, örtü, iki şey arasındaki engel demek olan bu Arapça kelime sofiye ıstılahı olarak kalpte hakayıkın tecellisine mâni olan suver-i kevnîyenin intibâı, haktan ve kurb-ı haktan ihticaba badi olan şeyler demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Fuzûlî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ref’ oldu hicâb-ı şâhid-i râz

Aşk oldu melâmet ile dem-sâz (Fuzûlî, Dastân-ı Leylî vü Mecnûn/617)

Sır gelininin duvağı açınca aşk ile kınanmışlık birbiriyle aynı dilden konuştu.

Hidiv

“Mısır valilerine verilen unvandır.” denilen kelime Nedîm’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Hoş geldin eyâ hidiv-i ekrem

Lütfunla gönüller oldu hürrem (Nedîm, M5/I/1-2)

Hoş geldin ey lütuf ve kerem sahibi hidiv, ihsanıyla gönüller şen oldu.

Hilâfet

“İslâm hükümdarlarından bazıları hakkında unvan olarak kullanılmış bir tabirdir. Bir kimseye halef olmak, yerine geçmek manasına gelir.”

Hem hilâfet hükmünü hem saltanat fermânını

Bundan etmiş âleme câri mürur-i rüzgâr (Fuzûlî, K11/5) Bağdat Kasidesi

Hem hilafet hükmünü hem saltanat fermanını, zamanın geçmesi bu sebepten dolayı âleme geçerli kılmış.

Hil’at

“Üste giyilen elbiselerden birinin adıdır. Türkçesi ‘kaftan’dır.”

Hil’at-i ikbâli herkes kimin ister şüphesiz

Câme-i takdiri amma uydurup biçmek de güç (Mahmud Celâleddin Paşa, G7/5)

Şüphesiz ikbal kaftanını herkes ister ama kader elbisesini uydurup biçmek de güçtür.

Budur ‘atiyye-i divân-hâne-i kismet

Gehi pelâs-ı kühen gâhi hil’at-ı semmûr (Nâbî, K7/27)

Kismet divanhanesinin hediyesi, kah köhne kaba kilim kah samur kaftandır.

Himmet

“Mecaz yoluyla lütuf, kerem, mürüvvet, ihsan yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Koca Râgıp Paşa'nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dem-i Mesîhden itsen recâ-yı himmet der
Bu deyr-i köhnede biz de du'âya muhtâcız (Koca Râgıp Paşa, G78/2)
İsa nefesli kimseden yardım istesen, bu köhne dünyada biz de duaya muhtacız der.

Hisab İstemek

“Mesul etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nakd-i ömrün bir sanem aşkında sarf ittin tamâm
Ey Fuzûlî âh eğer senden sorulsa bu hisâb (Fuzûlî, G29/7)
Ey Fuzûlî, ah eğer senden bu hesap sorulsa, ömür sermayeni tamamıyla put gibi bir güzelin aşkı için harcadın.

Hoca

Sözlükte “Muallim, müderris yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye tarif edilen kelime için Bağdatlı Rûhî'den beyitler alıntılanmıştır.

Sanma ey hâce senden zer ü sîm isterler
“Yevme lâ-yenfa'ü”da kalb-i selîm isterler (Bağdatlı Rûhî, G417/1)
Ey hâce sanma ki senden altın ve gümüş isterler, hiçbir şeyin fayda vermediği o günde doğru bir kalp isterler.
Ey hâce eger kim sen isen ‘âkil ü dâna
Şeydâlugı bin ‘akla değışmez dil-i şeydâ (Bağdatlı Rûhî, TB8/bağlantı beyti,7)
Ey hâce, eğer ki sen akıllı ve bilge isen, deli gönül çılgınlığı bin akla değışmez.

Hodbin

“Mecaz yoluyla mütekebbir, mağrur yerinde kullanılır bir tabirdir. Lügat manası kendini gören, kendini beğenen demektir.”

Safvet-i tab'ımız artırdı gurûr-ı hüsnün
Mest-i nâzım bakup âyîneye hod-bîn oldu (Nedîm, G152/4)
Güzelliğinin gururu tabiatımızın saflığını arttırdı; naz sarhoşum aynaya bakıp bencil oldu.

Hokka

“İçine mürekkep, macun, boya vesaire konan yuvarlak kabın adıdır. Hokkabazların içine bir şey koyup el çabukluğu ile kaybettikleri su kadehi şeklinde yuvarlak kaba da hokka denilir. Hokkabazlar hokka ile oyun yaptıkları için bu adı almışlardır.”

Safha-ı ruhsârına lâl ile cedvel çekmeğe
Hokka-i çeşminde ezmiş ‘âşık-ı dildâde surh (Sâbit, G56/4)
Yanağın sayfasına sevgilinin kırmızı dudağı ile cedvel çekmeye, gözünün hokkasında sevgili için kırmızı mürekkep ezmiş.

Lal, yakuta benzeyen kırmızı ve değerli bir süs taşının ismidir. Rivayete göre aslında beyaz bir taş olup ciğer kanı ile boyanarak güneşe bırakılır ve ısının etkisiyle

kırmızıya boyanmış. Lalin en değerlisi “Bedehşan” dağlarından çıkarmış. Edebiyatta bazen sevgilinin dudağı bazen de aşığın gözü ve gözyaşları lale benzetilir. Değerli oluşu sebebiyle şairler kendi şiirlerini de lale eşdeğer görürler.⁴²⁸

Cedvel, yazma kitaplarda sayfanın yazılı ve yazısız kısımlarını birbirinden ayırmak için altınla çekilen çizgilerdir. Fazla süslü olması istenilen kitaplara önce çift çizgi çizilir, ardından çizgilerin arası yaldızlanmıştır. Bu işlemde kırmızı (lal), sarı (sürh) gibi renkli cedveller çok kullanılmıştır. Cedvel çekmek terimi, mushaflarla yazmaların sayfa kenarına çizgi çekilmesi için kullanılır.⁴²⁹

Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzgâr

Hokka-i pîrûze-i گردûnda dârû kalmamış (Nâbî, G353/2)

Zaman doktoru, iş yerinin kapısını kapamış. Feleğin mavi renkli şişesinde ilaç kalmamış.

Hora Tepmek

“El ele tutulup toplu olarak oynanan bir çeşit oyunun adıdır.”

Ne felâket: dönüversin de mescit ahıra

Hırvatın askeri tepsin çıkıp üstünde hora (Mehmet Akif, Hakkın Sesleri, s.190)

Mescidin ahıra dönmesi, Hırvat askerinin onun üstünde hora tepmesi ne felakettir.

Hortlak

“Cadı, karakoncolus, mezardan çıktığı zannedilen ve insanlara fenalık yapan muhayyel mahluk adıdır.”

Ve bütün gılzatiyle bir hortlak

Leyl-i nisyân-ı kabri yoklayarak (Tevfik Fikret, Târîh-i Kadîm)

Ve bütün çirkinliğiyle bir hortlak kabirlerin nisyân gecesini yoklayarak...

Höcre

“Medreselerde talebenin oturmasına mahsus odalara verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Mukîm-i hücre-i şevkim fezây-ı kurbünde

Hemîşe sem’-i ümîdimde iştiyâk-ı sedâ (Fuzûlî, G1/87)

Sana yaklaşma mevkisinde şevk odasında ikamet ediyorum. Daima sesini iştimek arzusunu ümit ediyorum.

Hû

“Esmâ-i ilâhiyyeden Allah isimlerinden biridir.”

Çehre-i hikmete dikkatle baktım

Mantığı terkettim akli bıraktım

“Hû” bir ateş oldu kendimi yaktım

Ne “illâ” diyebildim, ne “illâ” kaldı (Tokâdizâde Şekip)

Hikmetin çehresine dikkatle baktım, mantığı terkettim, akli bıraktım. “Hu” lafzı bir ateş oldu kendimi yaktım, ne illa diyebildim, ne illa kaldı.

⁴²⁸ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzahı*, 277.

⁴²⁹ Mustafa Uzun, “Cedvel”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV, 2013), 214-215.

Humbara

“Demirden yuvarlak, içi boş olarak yapılan ve barutla demir ve kurşun parçaları doldurulup havan topu veya elle atılan harb aletinin adıdır. Halk dilinde kumbara suretinde telâffuz olunur. Humbara; Farsça küçük küp, küpçeğiz demektir.” denilen kelime Arpaemînizâde Samî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Re’s-i küffâra düşüp humbâre-i encüm-feşân

‘Asker-i şeytânı san recm eyledi ehl-i semâ (Arpaemînizâde Sâmi, K8/23)

Yıldızlar saçan humbara kafirlerin başına düşüp, sanki sema ehli şeytanın askerlerini taşıladı.

Husûf

“Ayın tutulması yerinde kullanılır bir tabirdir. Ayın bir kısmının tutuluşuna ‘husûf-ı cüz’i’, tamamının tutuluşuna da ‘husûf-ı külli’ denir.

Felekde gâh nazar-bend-i çeşm-i hayret olan

Değil husûf u kûsûf u süvâr-ı leyle-i târ (Lâ)

Gökte hayret gözünün bakışını bağlayan güneş tutulması, ay tutulması ve karanlık gecenin süvarisi değildir.

Huten

“Misk ve ahuları ile meşhur Çin’deki eski bir şehrin adıdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sizde böyle müşk olur mı deyü hâkinden birâz

Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına (Nedîm, K20/11)

Ah, toprağından bir parça alıp da: “Sizde böyle mis var mı?” diye, sabah rüzgârıyla Hutten hakanına göndersem.⁴³⁰

Hüccet

“Hâkim huzurunda ikrar ve takrir ve akit ve vasi tayini ve bir hususa izin verilmesi gibi hükmü ihtiva etmeyen hususlar hakkındaki vesikalar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Gaybe imân getür ey mülhid-i fâcir ki sana

Âhiretten hat-ı ta’lik ile hüccet gelmez (Sâbit, G132/3)

Ey sefih imansız sana ahiretten talik yazı ile delil gelmez, gaybe iman et.

Hükm-i Şer’i

“Mükelleflerin fiillerine taallük eden ilahi hüküm manasına gelir.” diye mana verilen kelime için Koca Râgıp Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Ne zabt-ı hâkim-i ‘aklî ne hükm-i zâbit-i şer’i

Cünûn iklimini geşt eyleyenler râhatın söyler (Koca Râgıp Paşa, G47/4)

Ne şeri hakimın zabtı ne akıl zabitinin hükmü, delilik iklimini seyredenler sadece oranın rahatından söz ederler.

⁴³⁰ Çin (Hoten), Mani dininin en çok görüldüğü yerdir. Mani’nin ressam oluşu ve kutsal kitabının da çok güzel minyatürlerle süslü olması sebebiyle güzel yüz, daima Çin’e nispet edilmiştir. Divan edebiyatta Çin, genellikle resim sanatının merkezi olarak işlenmektedir. Çin ülkesinde eskiden Türkler ve özellikle Hıta, Hutten, Maçın diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş bir kullanım alanı açmıştır. Bu ilgiden yola çıkılarak sevgilinin misk kokulu saçını anılmaktadır çünkü misk Hoten’de bulunmaktadır. Çin kelimesinin “kıvrım, büküm” manası da bu ilişkiyi kuvvetlendirmektedir.

Hükümet Konağı

“Devlet memurlarının bulunduğu bina yerine kullanılır.” diye tanımlanan kelime için Nâmık Kemâl’den bir beyit alıntılanmıştır.

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetden
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetden (Nâmık Kemâl, Hürriyet
Kasidesi/1)

*Çağın yöneticilerini doğruluk ve güvenlikten uzaklaşmış görünce şeref ve
mutlulukla hükümet kapısından ayrıldık.*

Hüsrevani

“Mecaz yoluyla nefis, âlâ yerinde kullanılır bir tabirdir. Lügat manası padişaha lââyık demektir.” denilen kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ben ol Cemşid-i tarabhâne-i feyzim ki müdâm
Hüsrevâni-hum ile nûş iderin sahbâyı (Nef’î, K44/36)

*Ben şarabı daima padişahlara layık nefis küplerle içen o sevinç ve coşkunluk
yerinin Cemşid’iyim.*

Divan şiirinde Cemşid, şarabın mucidi oluşu, bütün cihanı gösterdiğine inanılan meşhur kadehi, gücü, tahtı ve binbir mücevherle süslü parlak tacı ile zikredilmektedir.⁴³¹

“Hüsrev ü Şirin” hikâyesinin erkek kahramanı olan Hüsrev ise, adaletiyle bilinen Nuşirevan’ın torunudur. Birçok şiirde Hüsrev-i Pervîz diye anılmaktadır. Hüsrev’in kelime anlamı “sultan”dır. Divan şiirinde genellikle hüküm sürdüğü dönem, Şirin’e olan aşkı ve efsanevî iki atı Gülgûn ve Şebdîz’le birlikte geçmektedir.⁴³²

⁴³¹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (Kabalcı Yayınları, 2008), 204-208.

⁴³² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 266.

I HARFİ

Ilgar

“Hücum, akın yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Zâkir’den bir beyit alıntılanmıştır.

Cân serâsîme ser-i gûyuna ılgar eyler
Nice bir kol ki durup dergah-i sultâne gelür (Zâkir)

Sersem can senin köyünün başına hücum eyler, nasıl bir kol ki durup sultan dergahına gelir.

Irgat

“Gemi demirlerini almada ve ağır şeyleri kaldırıp çekmede kullanılan ağaç veya demirden yapılmış üstüvane biçimindeki aletin adıdır.” denilen kelime Nâbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ne bu tertîb-i hikem cümle beni âdem iken
Birisi hâne yapar birisi olmuş ırgâd (Nâbî, K2/14)

Nasıl bir hikmetler tertibi, herkes adem oğluyken, birisi ev yapar birisi ırgad olmuş.

Istabl-ı Âmire

“Saray ahırını yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Yine ıstabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda
Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ (Nef’î, K18/23)

Yine o cihanı süsleyen şahlar şahının ahırında hepsi birbirinden değerli ve güzel ne atlar bulunur.

Istabl-ı Has

“Padişahın atlarına mahsus ahır yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Nedîm’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Şehenşâh-ı cihânın mîr iken ıstabl-ı hâsında
Rikâbından çıkup üç tûğ ile kâ’im-makâm oldu (Nedîm, K7/12)

Cihan şahlar şahının ahırında mir iken onun huzurundan çıkıp üç tuğ ile kaymakam oldu.

Istabl-ı Şehinşahi

“Padişahın atlarına mahsus ahır yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Yalnız ma’şer-i insâna degüldür gıbtam
Ba’z-ı hayvâna dahı itmedeyüm reşk-i tamâm
Meselâ cennet-i ıstabl-ı şehenşâhîde
Benden a’lâ geçinür Mısır eşegi ester-i Şâm (Yenişehirli Avnî, K30/80-81)

Gıptam yalnız insan topluluğuna değildir, bazı hayvanları da kıskanmaktayım. Mesela şahlar şahının ahırının bahçesinde Mısır eşegi ile Şam katırı benden iyi geçinir.

Istılah

“Bir ilimde, bir fende, bir sanatta asıl konudan başka hususi bir mana ile kullanılan kelime veya terkip demektir. Cem’i istılahattır. Istılah yerine şimdi terim kullanılır.” Şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâbî, Koca Râgıp Paşa ve Fuzûlî’den birer beyit alıntılanmıştır.

Ta geçmeyince medrese-i kil ü kalden
Anlaşılmaz ıstılâhı kitâb-ı muhabbetin (Nâbî)

Dedi-denildi medresesinden vazgeçilmeden; muhabbet kitabı anlaşılır.

Sarîr-i hâme sanma ıstılâhâta boğulmagla

İder bî-çâre dâ'im şîve-i küttâbdan feryâd (Koca Râgıp Paşa, G25/5)

Kalemin cızırtısı sanma, biçare, terimlere boğulmakla daima katiplerin şivesinden feryad eder.

Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü

Istılâhât-i ulûm ile müselmân olmaz (Fuzûlî, Mukatta'ât13/1)

Karakterinde kötülük bulunan bir kişi, dini terimler kullanmakla müslüman olmaz.

Istılah Perdaz

“Tekellüflü, herkesin anlayamayacağı surette söz söyleyen yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘ıstılah perver’ de denilirdi.”

Istılah üzere tekellüm eyler

Bakup etrafa tebessüm eyler (Sünbülzâde Vehbî)

Istılah üzere konuşur, etrafa bakıp gülümser.

Işık

“Türklerde dervişler hakkında kullanılan bir tabirdir. Âşık kelimesinden bozmadır.”

Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu

Ben savaş günü çeriye o hemân cerde çerî (Taşlıcalı Yahyâ, K7/40)

Ben cesaret kılıcıyım o ışıklar iktidarsız, ben savaş günü askerim o sadece toplamaya çıkmış bir dilenci.

Bu beyitte Taşlıcalı Yahya Bey, Hayalî'nin dervişliğine ve dilencilğine değinmekte, böylece onu eleştirmektedir. “Işık” kelimesi Kalenderi zümrelerinden birinin ismidir, teber ise derviş baltası demektir. “Puluç”, kısır anlamında kullanılmaktadır. Halbuki Hayâlî Bey'in kendisi de şair olan bir oğlu vardır. Bu durumda “puluç” kelimesinin başka bir anlama olması ve Yahyâ Bey'in de kelimeyi o anlamda kullanmış bulunması ihtimali de bulunmaktadır.⁴³³

16. yy. şairlerinden olan Yahyâ Bey, şiirdeki şöhreti takdir edilmesine rağmen hemşehrisi Hayâlî Bey'in bazı eleştirileri yüzünden hak ettiği mevkiyi elde edemedi. Kanûnî Sultan Süleyman, Hayâlî Bey'e gösterdiği iltifatı Yahyâ Bey'den esirgeyince hak ettiği değeri bulamadığını düşünerek hiciv türünde kaleme aldığı eserlerinde başta Hayâlî Bey olmak üzere Kandî, Rahmî, Sırrî gibi döneminin bazı şairlerine eleştiriler yöneltmiştir.⁴³⁴

⁴³³ Mehmet Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey ve Dîvânı'ndan Örnekler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 556, 1000 Temel Eser Dizisi: 100, (Ankara:1983), 63.

⁴³⁴ Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahya Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, c.40 (İstanbul: TDV, 2013), 156-157.

İ HARFİ

İblis

“Mecaz yoluyla hilekâr, dekçi, mugfil yerinde kullanılır bir tabirdir. İblis; Arapça şeytan demektir.” şeklinde mana verilen kelime için Tokâdızâde Şekip’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Etsin diye halkı böyle ifsâd
İblis’i de biz mi ettik îcâd (Tokâdızâde Şekip)
Halkı böyle bozsun diye iblisi de biz mi icat ettik.

İbni’l-Vakt

“Zamanın uyarına giden, vaktin icaplarına göre hareket eden, mizaç ve tabiate göre söz söyleyen, hoş ayendelik eden yerinde kullanılır bir tabirdir. Zaman adamı demektir, ibn-i vakit suretinde de kullanılırdı.”

Harâbât ehline dûzâh azâbın anma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdâyı bilmezler (Hayâlî, G126/7-2)
Ey zahid, meyhanede oturup zevk ve şarapla günlerini geçiren kişilere cehennem azabından bahsetme. Çünkü onlar, yalnızca yaşadıkları güne değer veren kimselerdir, yarının dertlerini bilmezler.

İcmal

“Tutulan hesapları toplu bir halde ve kısaltarak gösteren defter veya cetvel yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Muallim Nâcî’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Hikmet-i san‘ati her zerrede kılmış tafsîl
O tefasîli de insanda buyurmuş icmâl (Muallim Nâcî, Yevm-i velâdet basadet-i hazret-i padişah/2, Yadiğâr-ı Nâcî)
Yüce Allah, hikmet ve kudretini her zerreye kadar açıklamış; ardından bütün o ayrıntıları insanda toplamış.

İç Hazine

“Sarayda muhafaza olunan bir kısım paralar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Devrinde padişâh-ı gamun iç hazîneden
Hûn-âb-ı dildür ‘âşık şerbet bahâ-yı ‘id (Sâbit, K6/13)
Gam padişahının devrinde bayram pahalılığında iç hazineden şerbet aşık için gönlün kanlı suyudur.

İç Mehteri

“Saray mehterlerinin bir kısmı hakkında kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Tutmakla serâ-perde-i hâssında makâm
İç mehteridür şâh-ı gülün bülbül-i zâr (Sâbit, Kt/23)
Padişah otağında makam tutan bülbülün inlemesi gülün şahının iç mehteridir.

İdare Kandili

“Yatak odalarını aydınlatmaya ve elde gezdirilmeye mahsus küçük, ışığı az lambanın adıdır.”

Bizim hesap ile milyonlar oynuyor arada

İdare kandili miyasy pek güdük burada (Mehmet Âkif, Berlin Hatıraları, s.307)

Bizim hesap ile arada milyonlar oynuyor, burada idare kandili ölçüsü pek eksik.

İftar

“Oruçlunun oruç açması yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan alıntı yapılmıştır.

Etrâfına keyf ehli n’ola göz kulak olsa

Gûş u nigehe vakf-ı minârât-ı ezândır (Enderûnlu Vâsıf, K28/20)

Keyif ehli etrafına göz kulak olsa ne olur, onların gözü ve kulağı minarelerden duyulacak ezandadır.

Afyonu har ağırlamak ehaftır ki gıdâsı

Bir fincan ağır kahve ve bir lüle duhândır (Enderûnlu Vâsıf)

Gıdası bir fincan ağır kahve ve bir lüle duman olan afyonun harlanması hafiftir

Bu da bu şehir-i azîmin berekâtındandır

Fukarâsında da ârâste hân-ı elvân (Sâbit, K45/18)

Fakirlerinde bile rengarenk sofraların süslenmesi bu azim şehrin bereketidir.

İftihar Madalyası

“24 teşrinisani 1304 (1887) senesinde ihda olunan madalyanın adıdır. Bir tarafında arma, öbür tarafında defne dalı arasında madalya sahibinin ismi ve tarihi vardı.”

Sînemi aşkıyla yârin dâğ-ber-dâğ eyledim

Sâyesinde ol şehin aldım nişân-ı iftihar (Memdûh Paşa, G67/2)

Sinemi yarin aşkıyla yara üstüne yara eyledim, o şahın sayesinde iftihar nişanı aldım.

İhlas

“Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Nef’î’den bir beyitle alıntılanmıştır.

Kasîde bir bahâne, hem gazel efsânedür ancak

Garaz ihlâsumı sıdk ile hâk-i pâye inhâdur (Nef’î, K47/42)

Kaside bir bahane, gazel de efsanedir ancak amaç samimiyetimi doğrulukla huzuruna haber vermedir.

İhram

“Hacıların Mekke’ye girmek ve hac ve umre etmek için yün, pamuk ve ketenden dikişsiz olarak giydikleri elbisenin adıdır.”

Harîm-i Kâbe-i kûyun tavâfa eyledim niyyet

Misâl-i hâcî uryânım inâyet eyle bir ihrâm (Müverrih Nâimâ)

Senin mukaddes Kabe’ni tavaf etmeye niyet eyledim, hacî misali çıplağım, bana bir ihram bağışla.

İhtirak

“Yıldızlardan birinin güneşe yaklaşması yerinde kullanılır bir tabirdir. ‘İktiran’ ile müteradiftir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâmi’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

İhtirâk-ı necm-i bahtı bilmezüz eflâkden
Âh kim yanduk tutuşduk şu'le-i idrâkden (Sâmî, G93/1)

Baht yıldızının yanmasını feleklerden bilmeyiz. Âh, idrak alevinden yandık tutuştuk.

İhtiyar Elden Gitmek

“Kendini zaptedememek, hiddet ve gazaba gelmek, iradeyi kaybetmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye tarif edilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Nev-civân sevmekde ben pîrânı ta'yîb eylemem
Hüsn olur kim seyr iderken ihtiyâr elden gider (Ziyâ Paşa (Cenevre, 1870))
Taze güzelleri sevdikleri için ben yaşlıları kınamam, çünkü insan bazen öyle bir güzellikle karşılaşır ki onu seyrederken iradesini kaybeder.

İkrar Vermek

“Sâlikin takarrup ilâllah niyeti ile rakabesini kâmil bir mürşide teslim etmesi yerinde kullanılır bir tabirdir. Başka bir tarifile bir şeyhe derviş olduğunu onun huzurunda söylemek ve ahdinden dönmeyeceğine söz vermek demektir.”

Üstûvar it verdiğim ikrârın üstünde beni
Olmayım meydân-ı ehlullâhda peymân-şiken (Lâ)
Verdiğim kararda beni dayanıklı kıl ki evliyalar meydanında yeminimden dönmüş olmayayım.

İksir

“Eski zamanlarda bazı madenleri altın veya gümüşe kalbetmek ve birçok hastalıkları iyileştirmek hassasına malik olduğu zannedilen cevher yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Olma zinhâr bu sevdâya esîr
Olacak hâl degüldür iksîr (Nâbî, Hayriyye/1403)
Sakin bu sevdâya esir olma, zira iksir olacak şey değildir.

Nâbî, “Hayriyye” adlı eserinde kimyayı da astroloji ve remil gibi uzak durulması gereken zararlı bilimler arasında görmektedir. Oğluna kimya ilimi ile ilgilenmemesi ve malı mülkünü bu uğurda harcamaması için öğütler veren şaire göre, iksir imkansız vaat etmektedir.⁴³⁵

İktiran-ı Kevakip

“İki seyyarenin zahiren birbirine yakın bir mevziye gelmeleri, aynı burçta bulunmaları yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Ziyâ Paşa’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Bu iktirân-ı kevâkib bu hük-m-i nahs u sa'îd
Bu iltimâ'-ı fûrûğ-ı sevâbit ü seyyâr (Ziyâ Paşa)
Bu iki gezegenin bir araya gelmeleri bu uğursuz ve uğurlu hüküm. Bu yıldızların ve gezegenlerin ışıklarının parlaklığı.

İlhat

“Allahı inkâr etme yerinde kullanılır bir tabirdir. Bu gibilere ‘mülhit’ denir.”

⁴³⁵ Ayşe Yıldız, “Nâbî Divanı’nı Ve Hayriyye’yi Gizli İlimler (Okültizm) Işığında Okumak”, *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 95, (2012): 66

Vâyedâr olsa eger ‘âtîfet-i feyzinden
Olur arâyîş-i seccâde cebîn-i ilhâd (Nâbî, K2/55)

Eğer ihsanının cömertliğinden nasipli olsalar, dinden dönenlerin alnında seccade süsü olur.

‘Ârif ol, ehl-i dil ol, rind-i kalender-meşreb ol
Ne müselmân-ı kavî ne mülhid-i bî-mezheb ol (Nef’î, G73/1)

Bilgili, gönül ehli ve dünya malına önem vermeyen biri ol. Ne çok katı müslüman ne de dinsiz mezhepsiz biri ol.

İltizam

“Devlete ait emvalden bazılarının tahsili kefil gösterilmek ve bedeli muayyen taksitlerde ödenmek üzere alınması yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kesmezse iltifâtını gamzen kulûbdan
Alsun gönül mukâta‘asın iltizâm ile (Sâbit, G289/4)

Gamzen kalplerden iltifatını kesmezse, gönül iltizam ile mukataasını alsın.

İmame

“Fes, arakıyye, taç üzerine sarılan sarığın adıdır. İmame; Arapça sarık demektir. Aynı zamanda tesbihin ucuna geçirilen ağaçtan, kıymetli taştan, altın ve gümüşten uzunca başlığın adı da imamedir.”

İmâma söyledim aldım imâme
Şükür kim tespîhim erdi tamâme (Lâ)

İmama söyledim, imame aldım, şükür ki tespîhim tamamlandı.

İmamet

Sözlükte “İmamlık yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Nâbî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Yani olup enbiyâ cemâ‘at
Fahr-i Resûl eyledi imâmet (Nâbî)

Yani nebiler cemaat oldu ve Hz. Muhammed onlara imamlık yaptı.

İmamü’l-Müslîmîn

“Müslümanların önderi manasına gelen bu tabir ıstılah olarak Hazret-i peygamber’e niyabeten ammenin reisliğini haiz olan zat demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Hak sebep halk eyledi zâtın nizâm-ı âleme
Sendedir halkın ümîdi ey imâm’il-müslîmîn (Ziyâ Paşa, Kaside Abdülaziz için)

Ey Müslümanların imamı, Hak senin zatını âlemin nizamı için yarattı, bu yüzden halkın ümidi sendedir.

İman

“İnanmak manasına gelen bu kelime şerî ıstılah olarak ‘kalp ile tasdik lisan ile ikrar’ demektir.”

Dîn u imânına hayr eylemiyen
Hayr ider mi vatan u milletine (Kâzım Paşa)

Dinine ve imanına hayırlı olmayan vatan ve milletine hayırlı olur mu?

Yüce sultânlar sultânı
Sensin bana dîn u îmân (Kaygusuz Abdâl)
Yüce sultanlar sultanı, bana din ve iman sensin.

İmanı Yok

“Mecaz yoluyla tariz ve muaheze yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Fuzûlî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Sana dirler büt-i çîn zülfüne zünnâr söylerler
Zehî îmânı yoklar küfr söylerler hatâ dirler (Fuzûlî, G80/4)
Sana Çin putu, saçına zünnar derler. Ne imansız adamlar ki bunlar küfür söylerler, hata derler.

“Put ve zünnar” küfür işaretleridir. Zülf, siyah ve misk kokulu olduğu için beyitlerde hata kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. “Hata” kelimesi hem Çin’in kuzeyinde bulunan Hata kenti hem de yanlış anlamına gelmektedir. “Müşk-i hata”, Hata bölgesinde çıkan miskin ismidir.⁴³⁶

İmaret

“Medrese talebesi ile fakirlere yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen addır. Türkçesi ‘aşhane’, ‘aşevi’ demektir.”

İşler miydi ta ‘ahd-i sâfî dek bu ‘imâret
Evlâdına meşruta eger tevliyet olsa (Sâbit, G305/3)
Eğer evladına meşruta olarak tevliyet edilse, bu imaret Safi’nin devrine dek işler miydi?

İmsak

“Sahurdan sonra su içip oruca niyet verilecek zaman; orucun şerî başlangıcı yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bir gûne idi keremde çâlâk
Savm olmasa eylemezdi imsâk (Nâbî, Hayrabad/648)
Çalak, cömertlikte bir çeşit idi, oruç olmasa imsak eylemezdi.

Klasik Türk Edebiyatında hikemi tarzın temsilcilerinden olan Nabi, Hayrâbâd’ı altmış üç yaşındayken Halep’te bulunduğu yıllarda yazmıştır. Hayrâbâd’ın konusu, Feridüddin Attâr’ın “İlâhînâme” adlı eserindeki “Fahreddin Gürgânî ile Padişahın Kölesi” adlı hikayesinden alınarak genişletilmiştir. “Çalak”, buradaki kahramanlardan birinin ismidir.⁴³⁷

İmsakiyye

“Ramazanda imsak vaktini göstermek üzere bir aylık olarak tertip olunup bastırılan takvimli kâğıda verilen addır.”

Eyleyip şi’ri varak-pâre-i imsâkîyye
Ramazânda tagıdır halka hedâyâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/69)
Şiiri bir parça kağıt imsakiye eyleyip, söz hediyesi olarak ramazanda halka dağıtır.

⁴³⁶ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divan Şerhi* (Ankara: Akçağ, 2001), 217.

⁴³⁷ Nilüfer Taç, “XVII. Yüzyılda Polisiye Romanın İzleri: Nâbî’nin Hayrâbâd’ı”, *Turkish Studies*, c. 8, s. 13 (2013): 1495.

İnabe

“Lügat manası nedamet etme, tövbe etme demek olan bu kelime sofiye ıstılahı olarak bir mürşide mürit olmaya denilir.” diye anılandıırılan kelime için İhsân Hamâmîzâde’den bir beyit alıntılanmıştır.

Dikkatle bak üstâdın olan hâne harâba
Ehlinden al ister isen eğer almak inâbe (İhsân Hamâmîzâde)
*Üstâdın olan evsiz barksız müflis kişiye dikkatle bak, el almak (derviş olmak)
istersen eğer ehlinden al.*

İn’am

“Yeniçerilerin aylıklarına yapılan zam yerinde kullanılır bir tabirdir. Bahşış yerinde kullanıldığı da olurdu.” şeklinde mana verilen kelime Bağdatlı Rûhî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Cerrâr diyu virmez olur Tanrı selâmın
şermende ider eylese bir habbece in’am (Bağdatlı Rûhî, TB10/4)
*Dilenci diye Allah’ın selamını bile vermez olur, eğer sana ufacık bir şey
bağışlayacak olsa utandığı için verir.*

İnha

“Bir memurun mafevkindeki memura yani âmirine bir maddeyi havi yazdığı kağıt hakkında katlanılır bir tabirdir. Bildirmek manasına da gelir.”

Beni bir semt-i muhâlifde mi gördün âyâ
Ne suçum varsa efendim kerem et kıl inhâ (Vasfî)
*Beni muhalif bir semtte mi gördün acaba, ne suçum varsa efendim kerem et
bana bildir.*

İrade

“Dilemek, arzu etmek, meram etmek manalarına gelir bir tabirdir.” diye anılandıırılan kelime Celâl Paşa’nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Olmaz müfid müktaziyyâtı fetânetin
Cârî olur irâdesi ancak meşiyetin (Celâl Paşa)
Ne kadar zeki olursan ol, faydası olmaz, ancak arzu edilirse geçerli olur.

İrfan

“Bilmek, fitrî istidat eseri olarak zarafetle tefekkür edip bilmek manasına gelen bu kelime sofiye ıstılahı olarak tevhit ilmini zevk edinmek demektir.”

Savm u salât u hacc ile sanma biter zâhid için
İnsân-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş (Niyâzî-i Mısrî, Derman
Arardım/4)
*Ey zahid için oruç, namaz ve hac ile biter sanma, kamil insan olmak için
gerekli olan irfan imiş.*

İrsal-i Lihye

“Sakalı salıvermek manasına gelir bir tabirdir.” kelime için Keçecizâde İzzet Molla’dan alıntı yapılmıştır.

Mahdûm-ı pür-ma’ârif Hâmid Efendizâde
Arâyîş-i Cemâlin lihyeyle itdi ikmâl
Târîh-i hâl-dârı bu vech ile yazıldı

Hâlid Efendi kıldı şa‘bânda lihye irsâl (Keçecizâde İzzet Molla, T73/1-2)
*Bilgi dolu Hamid Efendizade'nin oğlu, yüzünün süsünü sakalla tamamladı.
Hal sahibinin tarihi böyle yazıldı, Halid Efendi şaban ayında sakal bıraktı.*

İrşad

“Manen tenvir eyleme, gafletten uyandırma yerinde kullanılır bir tabirdir. İrşat; Arapça doğru yol göstermek demektir.”

Şeyhimiz kendisini bilmede kalmış âciz
Nerede kaldı ki keyfiyyet-i irşâdı bile (Üsküdârlı Sâlim Süleyman)
Şeyhimiz kendisini bilmede bile aciz kalmışken başkalarını irşad nerede kaldı?

Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayın der
Dün mektebe vardı bugün üstâd olayın der (Bağdatlı Rûhî, TB4/1)
Mürşit olmak isteyen şu zahidi gör ki daha dün okula başladı, bugün üstat olmak istiyor.

İrtifa‘ Almak

“Güneşin zevâl vaktinde yüksekliğini aletle ölçüp derecesini hesap ve tâyin etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

İrtifâ‘ın almağa olmuş mühendis çarh ana
Mihri usturlâb idüp kılmış şu‘â‘ın rismân (Nef‘î, K52/11)
Onun yüksekliğini ölçmek için felek mühendis olmuş, güneşi usturlab edip güneş ışığını da ona ip kılmış.

Beyyitte, güneşle usturlab arasında bir benzerlik kurulmuştur. Bu beyit için Ahmet Talat Onay “İrtifâ, mühendis, usturlab, rismân tabirlerinden güneşin irtifâ‘ı değil bir bînâ veya duvarın irtifâ‘ının ölçüldüğü anlaşılıyor.”⁴³⁸ şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. “Usturlab hem gözlem hem de hesaplama yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Gözlem yapılma esnasında, güneşin ya da yıldızın konumunu aletin arkasındaki cetvel kullanılarak ölçerken, aleti dikey olarak asacak bir halka gereklidir.”⁴³⁹

İslemek

“Mecaz yoluyla söz dinlemek, itaat etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kıldı şebnem yine cevherdâr tîğ-î sûseni
Jâleler aldı hevâyî toplar ile gülşeni
Ger temâşâ ise maksûdun beni isle beni
Aş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr (Mesîhî, Murabba II/4.bend)
Çiğ damlaları yine senin kılıcını mücevherle süsledi. Çiğ taneleri havai toplar ile gül bahçesini ele geçirdi. Eğer amacın temaşa etmekse iyi dinle. Ye, iç; zira bu bahar mevsimi kalmaz, geçicidir.

⁴³⁸ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 258.

⁴³⁹ S. Ertan Tağman, *Mustafa İbn el-Muvakit'in Usturlab Risalesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 22.

İsm-i Azâm

“En büyük ad manasına gelen bu mürekkep kelime sofiye ıstılahı olarak cemi‘ esmayı câmi‘ olan isimdir.” şeklinde tarif edilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’dan alıntı yapılmıştır.

Şeyhine eylemiş mürîdi su’âl
İsm-i âzâmdan ala tâ ki haber
Şeyh-i kâmil demiş ki Mevlânın
Bilmem hangi isimdir asgar (Keçecizâde İzzet Molla)

Müridi, ismi azamdam haber almak için şeyhine soru sormuş, Şeyh-i kamil, Mevla'nın hangi ismi küçüktür bilmem, demiş.

İstida

“Bir şeyin yapılması, verilmesi için resmî dairelerden birine verilen kağıt yerinde kullanılır bir tabirdir.”

‘Arz-ı hâl ister mi eltâfun kabûl-i hâcete
Muktezâ-yı himmetün muhtâc-ı istid‘â mıdur (Fâtih Sultan Mehmed (Avnî),
K18/62)

Lütufların dileklerinin kabulü için arzuhal ister mi, himmetinin gereği olan şeyler istidaya muhtaç mıdır?

İstidlal

“Arapça delil getirmek demek olan istidlal ıstılah olarak delile nazar etmektir. Eserden müessire veya bilakis müessirden esere zihnin intikaline de istidlal denir.” şeklinde tanımlanan kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Söz tamâm oldı ko lâf-ı sühani ey Nef‘î
Ehl-i dil tab‘unı şî‘rinden ider istidlâl (Nef‘î, K35/59)

Ey Nef'i söz tamamlandı lafı bitir, gönül ehli şairlik yeteneğini şiirinden anlasınlar, çıkarsınlar.

İstiğrak

“Kalbi dünya gailelerinden temizleyip Hakka bağlamak ve binnetice vecde gelerek kendini bilmeyecek mertebede dalgın bulunmak yerinde kullanır bir ıstılahtır.”

Bak ne istiğrâka sevkettin beni
Gözyaşı zanneyliyor çeşmim seni (Muallim Nâcî, Târih-i Selâtin-i Al-i
Osman, Gazi Ertuğrul Bey/35)

Bak beni nasıl istiğraka sevkettin, gözlerim seni gözyaşı zannediyor.

İstihsan

“Celi kıyasa taaruz ve tekabül eden delil, hafı kıyas yerinde kullanılır bir tabirdir. İstihsan; Arapça güzel görmek, görülmek; beğenmek, beğenilmek demektir.”

Bir şehîd-i dem huruşânım ki gûş-i cânıma
Râh-ı Yahyâdan gelir avâz-ı istihsân henüz (Muallim Nâcî, Şerâre, G14/2)

Kanı öylesine coşmuş olan bir şehidim ki can kulağıma henüz Hz. Yahya'nın ruhundan istihsan sesi gelmektedir.

Yahya peygamber, Zekeriyya peygamberin oğludur. İsa peygamberin geleceğini kavmine o haber vermiştir. Filistin hükümdarı Herot, Musa Peygamberin şeriati hükmünce kendisine nikah düştüğü halde, İncil’e göre evlenmeleri yasak olan

kardeşinin kızıyla evlenmek ister. Yahya bu duruma karşı çıktığı için Salome'nin ısrarı üzerine Herot, Yahya peygamberin boynunu vurdurarak onu şehit eder.⁴⁴⁰

Hız. Yahya'nın başının kesilmesi sonrasında bir damla kanın yere döküldüğü, yere dökülen bu kanın kaynamaya başladığı ve bu olayın Kudüs işgal edilinceye kadar yıllarca devam ettiği anlatılmaktadır.⁴⁴¹

İstiska

“Yağmur duası yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Nâbî'den alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Şehâb-ı rahmet-i Hakk gevher-efşân olmasa yek-çend
Olurdu halk-ı 'âlem kâse-gerd-i dest-i istiskâ (Nâbî, K1/77)

Eğer Hakk'ın rahmet bulutu, bir müddet inci saçmasaydı alem halkı, yağmur duası elinin kasesini döndürür dolaştırır, su dilenciliğine çıkardı.

İşkembe Fener

“Eskiden muşamba fenerlere verilen addır.” şeklinde tarif edilen kelime için Sâbit'ten bir beyit alıntılanmıştır.

Elde işkembe fener arkada zenbîl-i sahûr
Gice faslında şikem-hâreleründür seyrân (Sâbit, K45/16)

İşkembe fener elinde, sahur torbası arkasında, gece faslında midesine düşkün olanlar dolaşır.

IV. Murat, geceleri tebdil-i kıyafet gezdiğinden başına bir şey gelmesinden çekindiği için sokağa fenersiz çıkma yasağı koymuştur. Bu fenerlerin camlı ve muşambalı olmak üzere iki çeşidi vardır. Muşambalı fenerlere “işkembe fener” de denilmektedir.⁴⁴²

İt Damarı

“Mecaz yoluyla inat, ısrar yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif'ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Bu “her giren”le tabii, tutunca it damarı
Mukaddesâta kadar saldıran beş on çomarı (Mehmet Akif, Fatih Kürsüsünde, s.259)

Bu her girenle inadı tutunca kutsallara kadar saldıran beş on çomarı...

İt Kadar

“Mecaz yoluyla pek çok yerinde kullanılır bir tabirdir.”

İstemem devlet aleyhine evimde güft ü gû
Sonra bak jurnal iderler herkesin nâmûsu var
Askerîden, şeyhden, kıssîsden, küttabden
Hazret-i şâh-ı cihânın it kadar câsûsu var (Üsküdarlı Talat)

Devlet aleyhine evimde dedikodu yapılmasını istemem. Sonra bak jurnal ederler, herkesin namusu var. Askerlerden, şeyhlerden, keşişlerden, katiplerden Hazret-i Cihan şahının pek çok casusu var.

⁴⁴⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 565.

⁴⁴¹ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I-V, çev. Zakiri Kadiri Ugan, Ahmet Temir (İstanbul, MEB Yayınları, 1991), 852-853.

⁴⁴² Yunus Kaplan, “Sabit Divanı'nda Mahallîleşme ve 17. Yüzyıl Sosyal Hayat Unsurları”, *Turkish Studies*, Volüme 4/5 Summer 2009, 241.

İt Taşlıyan

“Mecaz yoluyla işsiz güçsüz âvâre, serseri yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Sürûrî'nin Hezliyyât'ından bir beyit alıntılanmıştır.

Miyân-ı çârsû-yı ma'rifette kârımız yokdur

Kenar-ı şehirlerde rûz u şeb it taşıyanız biz (Sürûrî, Hezliyyât)

Çarşı ortasında marifette işimiz yoktur, biz şehir kenarlarında gece gündüz it taşıyanız.

İyazen Billah

“Allah'a sığınmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kizb ile tâcir-i endişe 'iyâzen bi'llâh

Kârına hile katıp mâlını eyler mi harâm (Sâbit, K41/82)

Allah'a sığınan endişe taciri yalan ile kârına hile katıp malını haram eyler mi?

İydgah

“Bayram günleri çocukların ve bu vesile ile büyüklerin toplanıp eğlendikleri yere verilen addır.” denilen kelime için Bâkî ve Kânûni Sultân Süleymân'dan birer beyit alıntılanmıştır.

İdgehde varalum dülâba dilber seyrine

Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür (Bâkî, G51/3)

Bayram yerine dolaba güzelleri seyretmeye varalım, görelim zaman aynası ne surat gösterir.

Yâre sundum 'iydgehde gönlümü elma diyu

Ol gül-i ter yüzime bakdı didi ayva satar (Kânûni Sultân Süleymân, G664/4)

Bayram yerinde gönlümü elma diye yare sundum, o taze gül gibi güzel yüziime baktı, “ayva satıyor” dedi.

İyd-i Edha

“Kurban bayramı demektir. İyd; Arapça bayram, edha da kurbanlar demektir. Kamerî aylardan zilhiccenin onuna tesadüf eden günde gücü olanlar kurban kestiklerinden bu adı almıştır.”

İd-i adhâdur ki dil canânına cân gösterür

Her kişi bu demde kassâbına kurbân gösterür (Fehîm, K10/1)

Kurban bayramında herkes kendi kasabına kurbanını gösterirken gönül de sevgilisine kendi canını kurban olarak gösterir.

İyd-i Ekber

“Muvaffakiyyetli hâdiseler münasebetiyle yapılan şenlikler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük bayram demektir.”

Ahdinün gündüzidür mevsim-i 'id-i ekber

Gününün her gicesüdür şeb-i kadr-i ramazân (Sâbit, K45/25)

Büyük bayram mevsimi sözünün gündüzüdür, gününün her gecesini ramazan ayındaki kadir gecesini gibidir.

İzn-i Am

“Herkes e şâmil ruhsat, hareket manasına gelen bu terkibi ıstılah olarak ‘cuma kılınan cami kapısının kayıtsız ve şartsız herkes e açık olması’ olarak kullanılır.” Kelime Fennî’nin Sâhılânâme adlı eserinden alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

İzn-i ‘âmdur diyü gitmemek için degme yere
Zürefâ Körfezi bahşeyledi zenpârelere (Fennî, Sâhılânâme/41)

Herkes e açıktır diye öyle sıradan her yere gitmemek için, zarifler Körfez’i zamparalara bağışladı.

K HARFİ

Kaba

Sözlükte “Üste giyilen kaftan nevinden elbisenin adıdır.” diye mana verilen kelime için Nev‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bûriyâ-yı fakr ile besdür sıfâl-i kûy-i yâr
Mahrem-i bezm-i fenâ tâc u kabâyı n’eylesün (Nev‘î, G335/2)

Fena meclisine mahrem olanlara, taç ve elbise olarak yarin mekanındaki toprak testi ile fakirlik çadırı yeterli gelir. Tac ve kabaya ihtiyaçları yoktur.

Kaba, üste giyilen elbise, önü düğmesiz, bileklere kadar uzanan kaftan şeklindeki kıyafettir. Divan şiirinde aşığın yaralı bedeni, renk ve desenleri sebebiyle gül işlemeli kabalara benzetilmiştir. Kaba dünyanın nimeti, nefse hoş gelen bir zinet olarak görülürdü. Bu giysi dünyalığa meyleden gönüllerin süsü olarak kabul edildiğinden dervişler değerli kaftan giymeyi bir zül olarak görmüşler, kabanın aksine değersiz kumaşlardan yapılan abalar veya hırkalar giymişlerdir.⁴⁴³

Kabe Kavseyn

“Daire-i vücutta ibda’, iade, nüzul, uruc, failiyet, kabiliyyet gibi beynelesma mevcut olan tekabül itibarı ile esma ve sıfata ait bulunan kurb-i esmai’den ibarettir.”

Matlab-ı a‘lâ-yı ev ednâ’da cay itsek n’ola
Tîr-veş itdik makâm-ı kâbe kavseyni güzâr (Nadirî, Terkîb-i Bend-i Nâdirî
Der-Na’t-i Mefhâr-ı Mevcûdât Salla’llâhu Aleyhi Ve Sellem)

Allah’a en yakın yeri mesken edinsek ne olur, ok gibi kabe kavseyn makamını geçtik.

Kabe kavseyn, Arapça, ok atılırken yayın elle tutulan kısmı ile sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi karşılayan bir tamlamadır. Müfessirler, bu kelimeyi Allah’a yakınlık olarak yorumlamışlardır. Bu terim, Necm Suresi’nin dokuzuncu âyetinde geçen “fekâne kâbe kavseyni ev ednâ” (İki yay kadar veya daha yakın oldu) ifadelerinden alınmıştır.⁴⁴⁴

Kabir

“Mezar yerine kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Fatih Sultan Mehmet’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gel ser-i kabrümde tur bir lâhza ey simîn-beden
Nurdan bir serv dikmişler kıyâs itsün gören (Fatih Sultan Mehmet (Avnî),
G304/1)

Ey gümüş bedenli güzel, gel kabrimin başında bir an dur. Nurdan bir servi dikmişler, görenler seni onunla kıyas etsinler.

Kaçan

“Ne vakit, ne zaman yerinde kullanılır bir tabirdir. O zamanki, vaktaki yerinde kaçanki, kaçankim şeklinde de kullanılırdı.”

Belâ bal olur cümle yârân ile
Kaçankim gele emr-i Süphân ile (Lâ)

⁴⁴³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 269.

⁴⁴⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. bs. (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 184.

Allah'ın emri ile geldikten sonra bela, tüm dostlar ile birlikte bal olur.

Kademhane

“Abdeshane yerinde kullanılan bir tabirdir. Abdeshaneler eskiden binadan dışarda olduğu için ayakyolu manasına gelen bu tabir meydana gelmiştir.”

Kadın yaptı kademhâne
Kazâ-yı hâceti hunde
Kodu târîhini Fehmî
Sı... hayrâtına ben de (Fehmî)

Kaza-yı hacet için Kadın abdeshane yaptı, Fehmi “Sı... hayratına ben de.” diye tarih yazdı.

Kader

“Takdir-i İlâhî alın yazısı yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâbî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ne sendendür, ne bendendür, ne çerh-i kineverdendür
Bu derd-i ser humâr-ı neş'e-i câm-ı kaderdendür (Nâbî, G93/1)

Ne sendendir, ne bendendir ne de şu kin dolu felektendir. Bu geçmek bilmeyen baş ağrısı kaderin sunduğu şarabın neşvesinin sonucundandır.

Kadı

“Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır.” diye tarif edilen kelime için Sâbit ve Ziyâ Paşa'dan birer beyit alıntılanmıştır.

Habâbını üfürür câmı hoş görür kâdî
Sagır mâlını nâzırdan eyler istihlâl (Sâbit, G236/3)

Kadı, kabarcıklarını üfleyip şarabı içer, kadehi hoş görür, en ufak malını memurdan almaya heveslenir.

Kâdı ola da'vâcı vü muhızır dahî şâhid,
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet (Ziyâ Paşa, Terkib-i Bend VI/3)

Hakim hem davacı, hem mübaşir hem şahit olursa, o mahkemenin verdiği karara adalet denilir mi?

Kadirriyye

“Sofîyenin büyüklerinden Abdülkadir Geylânî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır.”

Sâlik-i mülk-i bekâdır sâlikân-ı Kâdiri
Târik-ı kûy-i fenâdır sâdikân-ı Kâdiri (Şeyh Rızâ-yı Tâlibânî)

Kadiri salikleri beka mülkünün salikleridir. Kadiri sadıkları fena yerinin tarikidir.

Kadilhacat

“Herkesin hacetlerini veren ve bitiren Allah yerinde kullanılır bir tabirdir. Kadi-i hacat suretinde de kullanılır.” denilen kelime İbrahim Hakkî'dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Bil Kâdi-i Hâcâtı
Kıl ana münâcâtı
Terkeyle mürâdâtı
Allâh görelim neyler
Neylerse güzel eyler

(İbrahim Hakkı,Tefviznâme/1)

İhtiyaçları karşılayanı bil, ona yalvar yakar, arzularını terkeyle, Allah görelim neyler, neylerse güzel eyler.

Kadir Gecesi

“Ramazanın 27’nci gecesi hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Her gece kadr olsa kadrin kadri olmazdı şehâ
Her hacer cevher olaydı cevher etmezdi behâ (Lâ)

Ey şahım, her gece kadir olsaydı kadrin kıymeti olmazdı. Her taş da cevher olsaydı cevher bu kadar kıymetli olmazdı.

Kafadar

“Arkadaş, birinin tarafını tutan, gayretkeş yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kafâdâr oldılar şîr ü peleng âhûya sahrâda
İderler şol kadar şimdi ri‘âyet hakk-ı cîrânı (Bâkî, K5/22)

Aslan ve kaplan çölde ceylana arkadaş oldular. Şimdi komşularının hakkına çok riayet ederler.

Fars edebiyatında güç, büyüklük ve egemenlik simgesi olarak kabul edilen aslan, at ile birlikte güneşin yeryüzündeki temsilcisi olarak kullanılmaktadır. Güneş tanrının, aslan da güç ve iktidarın sembolü olan hükümdarlarla özdeşleştirilmektedir.⁴⁴⁵

Kafesi

“Vezirlerin giydikleri başlıklardan birinin adıdır.”

Misâl-i mürğ-i dâm üftâde başım ugradı derde
Kafes oldu ser-i âzâdeme bâr-ı Horâsânî (Sünbülzâde Vehbî, K27/11)

Tuzak kuşu misali düşkün başım derde uğradı, horasani başlığının ağırlığı hür başıma kafes oldu.

Reîsülküttâblar başta olmak üzere divan-ı hümayun üyeleri tarafından kullanılan “horasani kafesi” veya “Kafesi” isimli başlık mantara benzeyen bir görünüşe sahiptir. İsminden de anlaşılacağı gibi kafes şeklinde sarılan destarla biten noktada mantarların tepe kısmını andıran, çuha veya keçeden yapılmış ve içi bir kilodan fazla pamukla dolu bir bölümden oluşmaktadır.⁴⁴⁶

Kafilesalar

“Kervan başı demek olan bu kelime mecaz yoluyla reis, sergerde yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ol kâfile-sâlâr-ı kirâm-ı hüner-endûz
Erbâb-ı dil ü dâniş ana hayl ü haşemdür (Nef’î, K59/20)

O hüner sahibi soylu kâfile başı, gönül erbabı ve bilgiler onun maiyetidir.

Kâfiristan

“Kâfirlerin, müslüman olmayanların diyarı yerinde kullanılan bir tabirdir.”

⁴⁴⁵ Ayşe Cengiz, “Türk Mitolojisindeki Kozmik Aslan Figürü Ve Bâkî Divanındaki Yansımaları”, *The Journal of International Civilization StudiesUluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Volume I/ Issue II- Winter 2016, 47.

⁴⁴⁶ Serpil Tokmak, “Osmanlı Toplum Hayatında Serpüşlar ve Osmanlı Şiirine Yansıması” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017), 6.

Hele teshîr-i mülke başlasun ikbâli seyr eylesen
Ne Türkistânı kor feth itmedük ne kâfiristânı (Nef'î, K11/20)

Hele ülkeyi emri altına alsın siz o zaman geleceği seyredin. Türkistan'ı ne de kafir ülkelerini fethetmeden bırakmaz.

Kaftan

“Eskiden giyilen üst elbiselerinden birinin adıdır. Arapça hilatın Türkçesidir.” şeklinde tanımlanan kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sünbül benefşedür yakışan bâğ-ı hüsnüne
Kaftanun âsûmânisi ferrâcenün morı (Sâbit, G346/6)

Kaftanın gök renklisi, feracenin ise mor renklisi, güzellik bağına yakışan sümbül ve menekşedir.

Kâğıt Uçurmak

“Muhasara edilen bir kaledeki kumandana veya istenilen herhangi bir işin yaptırılması için alâkalılardan birine yazılan kağıdın süratle veya gizlice gönderilmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

İsbât-ı meh-i savma‘a olan hücceti saklar
Kâğıd uçurur menzil ile yolda ulaklar (Nâbî, G193/1)

Ulaklar, orucun başlangıcı olan ramazan hilâlini ispat eden senedi elinde tutar, bunu da yerine ulaştırmak için yolda olurlar.

Demem ki kâğıt uçursun peyâm göndersin
Kebûter-i dil ile bir selâm göndersin (Nihâd Bey)

Bir kağıt uçursun, haber göndersin demem, gönül güvercini ile bir selam göndersin yeter.

Kahpe

“Oruspu, mecaz yoluyla döneke, vefasız yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Gel behey kahpe felek gönlümü incitme benim
Taş mı sandın yüreğim kal‘a mı sandın bedenim? (Lâ)

Gel ey kahpe felek, benim gönlümü incitme, yüreğimi taş, bedenimi kale mi sandın?

Kaht-ı Rical

“Bir memlekette büyük devlet ve siyaset adamlarının bulunmaması yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Abdülhak Hâmid’in bir beyti ile örneklendirilmiştir.

‘Adîm iken o ve mevcûd iken bu kaht-ı ricâl
Sizinle istedim itmek makâmını ibcâl (Abdülhak Hâmid)

O yokken ve adam yokluğu da mevcutken, makamını sizinle yüceltmek istedim.

Kakum

“Sincap çeşidinden kediye benzer kakum adlı hayvanın kürküne verilen addır.”

Siyeh sincâb-ı şebde kâkum-ı subh-ı sefîd-âsâ
O mâhî açmış ol sırtındaki semmûr göstermiş (Sâbit, G157/3)

Siyah gece sincabında beyazı andıran sabah kürkü, o ay yüzlü sevgiliyi açmış sırtındaki semmur kürkü gibi göstermiş.

Kâkül

“Başın tepesinde bırakılan saç, perçem; yanaklara doğru sarkan saç, zülûf yerlerinde alınır bir tabirdir.” diye tarif edilen kelime için Üsküdârlı Talât ve Enderûnlü Vâsîf’tan alıntılar yapılmıştır.

Nerde mest olmuş yine ol şûh bilmem neşveden
Dîdeler mahmûr, kâküller perîşândır bütün (Üsküdârlı Talât)

O şuh, yine nerede mest olmuş bilmiyorum, neşesinden gözleri mahmur, kakülleri perişandır.

Çekdir çiçekli ‘anterîne telli bir şerit
Akrânlarına paça günü giy de körlük it
Kâküllerini bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki bu günlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlü Vâsîf, Musammatlar, 216/ 27)

Çiçekli entarine telli bir şerit çektir, ziyafet günü giy de akranlarına körlük et, kaküllerini bağla düğüne git. Belki bugünlerde bir yiğit seni de alır, sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.

Kalem

“Sofîye ıstılahlarındaki tarife göre suver-i kelimatı ayn-ı cemiden ihraca vasıta olan ruh; ilm-i tafsilî yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Osmân Şems Efendi’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Lisân-ı gayb olur esrâr-ı gayb iş‘ârına kâfi
Ne gam olsa nazardan levh-ı mahfuza kalem nâbûd (Osmân Şems Efendi)
*Gayb lisani, gaybın sırlarını bildirmeye kafi olur, levh-i mahfuzda kalem görünmez olursa ne gam.*⁴⁴⁷

Kaleme Gelmek

“Mecaz yoluyla tasvir ve ifadesi mümkün olmamak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kendi bazan gelir ammâ sözü gelmez kaleme (Muallim Nâcî)⁴⁴⁸

Kendi bazen gelir amma sözü kaleme gelmez.

Kalemgir

“Yazı yazılırken kalemin kağıda takılmaksızın kolaylıkla yürümesi yerinde kullanılır bir tabirdir. Yazıya elverişli demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Yufkadur kâğıd-ı dil eşk ile âhârlayup
Mühre-i dâğ ile şeffâf ü kalemgir idelüm (Sâbit, G245/2)

Gönül kağıdı yufkadır, onu gözyaşı ile aharlayıp yara mühresi ile şeffaf ve kalem için kaygan eyleyelim.

Eskiden kağıt, birtakım işlemlerden geçirilerek yazı yazmaya hazır hale getirilmekteydi. Kağıdın yazı yazılacak kısmına zâmk, tutkal vb. maddeler sürülerek sertleştirilir, böylece kağıt, mineli, cilalı ve parlak durumda olurdu. Bu işe “ahar urmak” yani “aharlamak, sertleştirmek” denilirdi. İşlemin sonunda kağıdın bir yanı beyaz bir parlaklık kazanmakta ve yazı daha belirgin duruma gelmekteydi. Ayrıca

⁴⁴⁷ Kemal Edip Kürkcüoğlu, *Osman Şems Efendi Divanından Seçmeler* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1996).

⁴⁴⁸ Olgun, *Edebiyat Lügati*, 92.

aharlanmış kağıtlarda hem mürekkep yayılmaz hem de kağıt neme karşı daha dayanıklı olurdu.⁴⁴⁹ Hattatların kağıdı parlatmak amacıyla kullandıkları billur top ya da yuvarlak deniz böceği kabuğuna da “mühre” ismi verilmekteydi. Bunlar genellikle aharlı kağıda sürülerek kağıt parlatılmaktaydı.⁴⁵⁰

Kalemkâr

“Kalem ile iş işleyen sanatkâr hakkında kullanılır bir tabirdir. Boyacılığın bir nevidir. Bu türlü boya işlerine “kalemkârî” denilir.”

Yürekte bin kalemkârâne işlenmiş elemeler var
Onu bir san‘at aşkıyle sever divânedir gönlüm (Lâ)

Yürekte bin kalem sanatçısınınca işlenmiş elemeler var, divane gönlüm, onu bir sanat aşkıyla sever.

Kaleminden Kan Damlamak

“Düzeltilmeye lüzum görülmeyecek kadar düzgün ve güzel yazı yazanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Kâzım Paşa’dan bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Bîçâre Leh’in şimdi ‘aleyhinde lehinde
Halkın nice sözler olunur gûş u feminden
En doğrusu ammâ bu ki kan damlayıp elhakk
Rus’un kılıcı Avrupalının kaleminden (Kâzım Paşa, 1330/263)

Bîçare Leh’in şimdi hem aleyhinde hem de lehinde halkın ağzından nice sözler duyulur. En doğrusu, Rus’un kılıcından, Avrupalının kaleminden gerçekten kan damlamaktadır.

Kalemrev

“Bir hükümdarın idaresinde bulunan ve emr ü nehyi cari olan ülke yerinde kullanılır bir tabirdir.”

O şehriyâr-ı serîr-i bekâ ki yokdur anun
Kalemrevinde sügür ü memâlikinde hudûd (Sâbit, K2/34)

O ölümsüz tahtı olan padişahın hükümranlığı altında olan topraklarda sınır ve de ülkesinde hudut yoktur.

Kalemtraş

“Kamış yazı kalemlerini açmaya mahsus uzunca saplı ve demiri sabit olup çakı gibi açılıp kapanmayan küçük bıçak çeşidinden aletin adıdır.”

O hüsnühattıyla yakut leblerindir iden
Kalemtraş-ı gama üstühânımı makta‘ (Kâmî)

O yakut renkli dudaklarının güzel çizgileri, benim kemiklerimi gam kalemtraşı için makta haline getirdi.

Kalender

“Dünya ile alâkasını kesen, Allah yolunda giden yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Tokâdîzâde Şekip ve Mahmûd Celâleddin Paşa’dan birer beyit alıntılanmıştır.

Rind-i kalenderim yoktur bunda şek

⁴⁴⁹ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi* (İstanbul, Enderun, 1992), 24-25.

⁴⁵⁰ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 339.

Nâzını çekemem anlasın felek
Cehennemde yanmak minnet çekerek:
Cennete girmekten âsândır bana (Tokâdîzâde Şekip)
*Kalender bir rindim bunda şüphe yoktur, felek nazını çekmeyeceğimi anlasın.
Cehennemde yanmak benim için minnet çekerek cennete girmekten daha
kolaydır.*
Girip bin ‘âleme her ‘âlemi bir ‘âlem-i zevk it
Kalender ol hakîm ol ‘âlemin her ‘âleminde geç (Âsaf Mahmûd Celâleddin
Paşa)
*Bin aleme girip, her alemi bir zevk alemine dönüştür. Gönül eri ol, hakim ol,
bu âlemin her âleminde vazgeç.*

Kalenderiye

“Nakşibendi sadatından Seyyid Celal Buhari’nin tarikatına mensup olanlar hakkında kullanılır. Farsça kalender; dünyayla ilgiyi kesmiş, Allah yoluna dönmüş, laubali, kayıtsız, rint, derviş manalarına gelir.”

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (Usûlî, G51/6)
*Gelin abdallar secdeler yapın ki hak tekyesinde tıraş olmuş bir kalender
varmış.*

Arapça “bedel, bidl ve bedil” kelimelerinin çoğulu olan “abdâl” terimi, tasavvufi inanca göre, Allah tarafından âlemi manevi olarak idare etmekle görevlendirilen ve kendilerine âleme hükmetme izni verilmiş olan velilerin manevi derecelerinden birinin ismidir. Abdâl kelimesiyle aynı manada kullanılan kalender ise, “ışık, dünya ile alakasını kesip Allah’a yönelen kimse” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵¹

Kallâş

“Dessas, hilekâr, derbeder, harabati, sefil, müflis, mendebur, baldırı çıplak, çapkın manalarında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Bağdatlı Rûhî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Esîr-i dâne-i zerk oldu zâhid-i kallâş
Elinde dâm-ı riyâdır çevirdiği tesbîh (Bağdatlı Rûhî, G102/4)
*Kalleş zahid, riya tanesinin esiri oldu zira elinde çevirdiği tesbih riya
tuzağıdır.*

Kalp Akça

“Akçanın taklidi olarak yapılan para hakkında kullanılır bir tabirdir. Akça; vaktiyle tedavül eden küçük gümüş paranın adıdır. Sonradan madeni paraların her türlüşünün kalpına da bu ad verilirdi.”

Kalpazanlıkla eder çok bîhûş
Kalp akça gibi kalbin mağşûş (Sünbülzâde Vehbî)
Çoğu sersem, sahte para gibi kalpazanlıkla kalbini hileli eyler.

⁴⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 189.

Kaltaban

“Tembel, âtil; deyyus, pezevenk yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Baba! En sevgilisi annem o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabânın (Mehmet Akif, Hakkın Sesleri,
s.190)

*Baba, en sevgilisi annem o senin öz vatanın, üç tembel pezevenğin hırsına
feda mı olacaktı?*

Kaltak

“Hayvan üzerinde oturmaya mahsus eyerin tahta kısımları hakkında kullanılır bir tabirdir. Kötü kadın yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sar bir aylak güzele gönlünü at
Eski kaltak da ise üstüne yat (Yenişehirli Avnî)
Bir aylak güzele gönlünü at, eski kaltak da olsa üstüne yat.

Kamçı

“Yarım metre uzunluğunda demir bir çubuğun ucuna raptedilmiş bir zincire bağlı müteaddit dikenli güllecikli eski bir harb aletinin adıdır.”

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim
Onu dindirmek için kamçı yerim çifte yerim (Mehmet Akif, Asım, s.381)
*Kanayan bir yara gördüğüm zaman ciğerim yanar, onu dindirmek için kamçı
da yerim çifte de yerim.*

Kâmkâr

“Devlet ve ikbal sahibi, mesut, bahtiyar yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nef’î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ablâk-süvâr-ı rûzgâr âşûb-ı Rûm u Zengbâr
Leşker-şikâr-ı kâmkâr Behrâm-ı Afridûn-‘alem (Nef’î, K15/19)
*Rüzgarın alaca atı, Rum ve Zengibar’ı karıştıran, alemin Feridun
Behram’ının bahtiyar askeri.*

Kamus

“İzahlı lügat kitabına verilen addır. Dış deniz, okyanus yerinde de kullanılır.”

Mahşer gibi âfâkımı sarmış zulûmâtın,
Teşrihine kâmûsu yetişmez kelimâtın (Mehmet Akif, Süleyman Nazîf’e,
Safahat, s.454)
*Karanlığın mahşer gibi ufuklarımı sarmış, onu açıklamaya kelimelerin
sözlükleri bile yetişmez.*

Kan Ağlamak

“Mecaz yoluyla fazla teessür ile ah u zar etmek şiddetle ağlamak yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Bâkî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Yâd eylesün hünerlerini kanlar ağlasun
Tîgun boyınca karaya batsun kırâbdân (Bâkî, Musammatlar1/V/7)
*Kılıcın, senin savaşta gösterdiğin başarıları ve hünerleri hatırlasın ve boylu
boyunca kının karasına batsın.*

Kan Dâvası

“Kıyas icrası için açılan dâva hakkında kullanılır bir tabirdir. Baba, ana, kardeş vesair akraba ve müteallikatından birini öldüreni öldürme yerinde kullanılır.”

İhtirâz it Hakdan ey kâtil te’emmül eyle ki

Âhirette rûhumun rûhunla kan dâ’vâsı var (Kemalzâde Ekrem)

Ey katil, Allah’tan sakın, iyice düşün ki ahirette ruhumun ruhunla kan davası var.

Kandîl

“İçinde fitil ile zeytinyağı yakılan ışık vermeye mahsus kabın adıdır.” Diye anlamlandırılan kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

İki kandîl gibi mihr ü mehi

Rûz u şeb bâd-ı âh oynadıyor

Âdeme bunca akça pul yirine

Konevîler külâh oynadıyor (Sâbit, Kt 26/1-2)

Ah rüzgarı, ay ve güneşi iki kandil gibi gece ve gündüz oynatıyor. Ademe bunca akçe pul yerine Konyalılar külâh oynatıyor.

Kandil Uçurmak

“Ramazanlarda mahya kurulan büyük camilerin minarelerinden avluya kandil indirilmesi münasebeti ile kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yılduzı düşdi siyeh-kâre-i minâ-nûşun

Sanma kandîl uçurur kayyûm-ı seyyâre-feşân (Sâbit, K45/7)

Siyah kare cam şişeden içenin yıldızı düştü, yıldız saçan kayyumun kandil uçurduğunu sanma.

Ramazan veya kandil gecesi etkinliklerinden biri olan “kandil uçurmak” adlı eğlencede minareye çıkan bir kişi tarafından şerefeden aşağı doğru bağlanmış bir ip üzerinde yanan kandiller kaydırılırdı. Birbiri ardına kayan kandiller, gece karanlığında yıldız kaymasına benzer bir görüntü oluştururdu. Kandil uçurmak, İstanbul çocuklarının Ramazan eğlenceleri arasında çok önemli bir yer tutmaktaydı. Hem eserini 1882’de yayınlamış olan Mehmed Tevfik⁴⁵² hem de 1921’de yazdığı makalesinde Tahirü’l-Mevlevî⁴⁵³ bu konuya dikkat çekmişlerdir. “Kandil uçurmak” çocukların olduğu kadar, cami minareleri kullanılarak icra edildiğinden bütün İstanbulluların dikkatlerini çekmekteydi. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey bu konuda ayrıntılı bilgi vermiştir.⁴⁵⁴

Kand-ı Mükerrer

“Eskiden fevkalâde dikkat ve ihtimamla yapılan ‘kelle şekeri’ne verilen addır. Mecaz yoluyla dilberin iki dudağı yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Ağzına almaz eğer kand-i mükerrer olsa

Lafz-ı hâyîdeyi tûtî-i şeker-hâ-yı Sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/76)

Sözün şeker isteyen papağanı, başkası tarafından ağızda sakız yapılmış lafızları lezzetli bir şeker dahi olsa asla ağzına almaz.

⁴⁵² Mehmet Tevfik, *İstanbul’da Bir Sene*, haz. Nuri Akbayır (İstanbul, 1991), 130.

⁴⁵³ Tahirü’l-Mevlevî, “Ramazanü’l-Mubarek”, *Mahfil*, c. I, s.11, (İstanbul: Ramazan, 1339), 183-184.

⁴⁵⁴ Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk (İstanbul: Kitabevi, 2001), 215-216.

Kan Etmek

“Katil ve ihlâk etmek, öldürmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Fuzûlî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Dışledimse lâlin ey kanım döken kahr eyleme
Tut ki kan ettim adâlet eyle kanı kana tut (Fuzûlî, G43/2)

Ey kanımı döken güzel, lal dudağını dışledimse bana kızma. Farzet ki ben kan ettim, sen adaletli davran, döktüğün kanımı dudağından akan kana karşı say.

Kanına Ekmek Doğramak

“Mecaz yoluyla gayz ve düşmanlıkta ifrat etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Kurs-ı dâg-ı tenüme şerhalar açar dilber
Benüm ol kan içici kanuma ekmek tograr (Nev‘î, G108/1)

Sevgili, tenimin yaraları üzerine kesikler açar, o kan içici benim kanıma ekmek doğrar.

Kan İçmek

“Mecaz yoluyla kan dökmeye haris olmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Bâkî’nin bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Cân la‘lin eyler ârzû yâr içmek ister kanımı
Yâ Rab ne vâdîdür bu kim cân teşne cânân teşnedür (Bâkî, G69/2)

Canım yarin dudağını arzular, yar ise benim kanımı içmek ister. Yarabbi, bu aşk vadisi nasıl bir yerdir ki orada can da canan da susamıştır.

Kan Kaynamak

“Mecaz yoluyla ruhen temayül hissetmek, sevmek yerinde kullanılan bir tabirdir.

Rez duheri olunca pes-i câmdan ‘iyân
Sâkîye kanı kaynaşup oldı bedenle cân (Seyyid Vehbî, Tahmisler, Tahmis-i Gazel-i Nedîm 5/2)

Şarap, kadehin ardından görününce, sakiye kanı kaynaşıp bedenle can oldu.

Kanlı Kuyu

“Osmanlı tarihinde meşhur işkence kuyusu hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Nice kanlar döküb ol bî-nâmûs
Yatdı kanlı kuyuda çok mahbûs (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz 115/79)

O namussuz nice kanlar dökünce kanlı kapıda çok mahpus yattı.

Kan Tutmak

“Mecaz yoluyla kan görünce bayılmak, yaptığı cinayetin cezasını görmek, ayağına dolaşmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

O hûn-âşâma itmiş mâcerâ-yı aşkımı işrâb
Yine ey dil meger bu dîde-i giryânı kan tutmuş (Nedîm, G53/6)

O kan içici gaddara aşk maceramı ima yoluyla anlatmış, ey dil meğer bu ağlayan gözü yine kan tutmuş.

Kan Yutmak

“Mecaz yoluyla elem ve ıstıraba tahammül etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Pertev Paşa’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Devâdır kan yutma dertli özüme,

Cilâdır ağlamak yaşlı gözüme;
Bir nazar eyleyen soluk yüzüme
Der ki: âşıkların bî-riyâsıdır (Pertev Paşa, Mahmud Nedîm Paşa'nın Sadarete
Tayininde Yazdığı Kaside/37)

*Dertli özüme kan yutma devadır. Yaşlı gözüme ağlamak ciladır. Soluk yüzüme
bir bakan "aşıkların riyasızdır" der.*

Kapağı Atmak

“Mecaz yoluyla kaçmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ermeni kızlarına çatmış idi
Duyulunca kapağı atmış idi (Sünbülzâde Vehbî)
Ermeni kızlarına çattığı duyulunca kaçmıştı.

Kapıyı Sır Etmek

“Kapıyı kapatmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Tekkelerde dervişler ‘kapıyı kapat’ demezler, ‘kapıyı sır et’ derler.” şeklinde mana verilen kelime için Keçecizade İzzet Molla’dan alıntı yapılmıştır.

Şeyhüm var ise söyle erenler kelimâtı
Dinletme bana tekyedeki mustalahâtı
(Şem’un gülün al) (kapıyı sır eyle) demekle
Hâşâ bulasın nûr-ı dili bâb-ı necâtı
Allah için olmazsa eğer çekdigün evrâd
Nutkun tutulunca şaşırursın salavâtı (Keçecizade İzzet Molla, Musammatlar,
XIX Terkiib-i Bend Nazire-i Ruhi-i Bağdadî, X/ 1,2-4)

*Şeyhim varsa eğer erenler kelimelerini söyle, bana tekyedeki istilahları
dinletme. Mumun gülünü al, kapıyı kapat demekle, haşa gönül nurunu,
kurtuluş kapısını bulasın. Eğer çektiğin virdler Allah için olmazsa, dilin
tutulunca salavatı bile şaşırırsın.*

Karabina

“Son sistem silâhların icadından önce Osmanlı ordusunda kullanılmış olan ateşli silahlardan birinin adıdır.”

Bahr û berri görmez ol bağı kara binâ iken
Bir ağız oduyle göz açtı karabina gibi (Enderûnlu Fâzıl)
*Denizi ve karaları görmez o bağı kara bina iken, bir ağız ateşiyle karabina
gibi göz açtı.*

Kara Cahil

“Mecaz yoluyla okuyup yazması olmayan yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine bilmediğini bilmeyen manasına da gelen cehl-i mürekkep de denilir.”

Zülfünle hatın ilm-i vefa bahsin ider hep
Biri kara cahil birisi cehl-i mürekkep (Enverî, G12/1)
*Saçların ve yanağındaki ayva tüyleri, sözünde durman konusunda sürekli
konuşurlar. Oysa bu konuda biri kara cahildir, diğeri de (cahil olduğu kadar)
bilgisizliğinin de farkında değildir.*

Kara Cümle

“Hesapta cem amelîyesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Cem amelîyesinde yanlışlık yapan ve iyi hesap bilmeyenlere ‘kara cümlesi eksik’ denilirdi.”

Kara cümle gibi rub‘-i meskûn
Olmuş amma o rakam bunda yekûn (Enderûnlu Fâzıl)

Kara cümle, aritmetikte dört işlemdir. Rub‘-i meskûn, dünyanın kara olan dörtte bir kısmıdır.

Kara Günlere Kalmak

“Mecaz yoluyla felâket ve musibete uğramak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Taşlıcalı Yahyâ Bey’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Bu gice şenvine cem’ olmuş idüm ol mâhun
Ne kara günlere kaldum seherden ayrıldum (Taşlıcalı Yahyâ Bey, G259/2)
Bu gece o ay yüzlü sevgilinin ışığına toplandım seherden ayrıldım, ne kara günlere kaldım.

Kara Haber

“Mecaz yoluyla ölüm, felâket haberi yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hat geldi rûh-ı yâre deya eyledim ihbar
Ey bâd-i sabâ kara haberden daha nen var? (Nâzım)
Yarin ruhuna hat geldi diye haber verdim. Ey saba rüzgarı kara haberden başka neyin var?

Karakullukçu

“Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara verilen addır.” Kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Kapısında kara kollukçu iken zengî-i şâm
Her seher zîr-i serinde bir kızıl altın bulur (Sâbit, K4/4)
Şam zencisi kapısında kara kollukçu iken, her seher başının altında bir kızıl altın bulur.

Kara Kuruş

“Osmanlı memleketlerinde tedavül eden ecnebi paralardan birinin adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî ve Sâbit’in beyitleri örnek olarak kullanılmıştır.

Üç sülse bir kara guruşu bozdu rûzgâr
Birisi kalb biri kızıl birisi züyûf
Sarrâf-ı dehr didi görünce bu hâleti
Üç sül-i kem ‘ayârına la‘net guruşa yûf (Nâbî, Kt/49)
Zaman biri kalb biri kızıl biri zuyuf olan üç sülse bir kara kuruşu bozdu, zaman sarrafı bu hali görünce üç kem sülüs ayarına lanet kuruşa yuf olsun, dedi.

Tağşiş; saf ve katıksız olan bir şeyin başka şeylerle karıştırılmasıdır. Madeni paranın, altın veya gümüş içeriğinin; saflık derecesi ile oynanıp azaltılmasına “tağşiş” denilmekteydi. Osmanlı Devleti, bu işlem sırasında tedavüldeki altın ve gümüş paraları toplar, paraların muhteviyatındaki değerli maden oranını azaltır ve piyasaya tekrar sürerdi. Osmanlı’da tağşiş işlemi 18. yüzyıla kadar yalnızca gümüş paralar üzerinde uygulanmıştı. Tağşiş işlemi, dolaşımdaki paraların kur değerini değiştirmek, devletin para ihtiyacı arttığında piyasaya fazla para sürerek ek gelir sağlamak gibi değişik nedenlerle olabiliyordu.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 5. bsk. (İstanbul, 1999), 96-99.

Sevâd-ı vechini arz eyleyüp gece âşık
O sîm pâreye yandırdı iki kara kuruş (Sâbit, G167/4)

Aşık yüzünün karalığını gece arz eyleyip, o gümüş parçasına iki kara kuruş yandırdı.

Karasu

“Bir nevi göz hastalığına verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Abdülâziz Mecdî’den bir beyit alıntılanmıştır.

İsterim olsun tecellî-yâb-ı rü’yet her basar
İnmesün hiçbir göze âlemde Yarâb karasu (Abdülâziz Mecdî)

Her göz hakkın cemalini görsün isterim, ya rab hiçbir göze kara su inmesin, isterim.

Karavaş

“Köle, kul yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Elin kapısında karavaş olan
Burnu sümüklü, hem gözü yaş olan
Bayramdan bayrama bir tıraş olan
Berber dükkânında oğlan beğenmez (Kazak Abdal, Ormanda Büyüyen Adam Azgını)

Elin kapısında kul olan burnu sümüklü hem de gözü yaşlı, bayramdan bayrama tıraş olan berber, dükkanında oğlan beğenmez.

Kara Yazı

“Mecaz yoluyla talihsizlik, bahtsızlık yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Ânî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Yazılmış sanmanız levh-i cebnim üzre ebrûdur
Benim baht-ı siyâhım bildirir bir kare yazudur (Ânî)

Alın yazım üzerine yazılmış olanı ebru sanmayın, benim kara bahtımı bildiren bir kara yazıdır.

Kâr Zar

“Cenk, cidal, muharebe, savaş yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sabri-i Şâkir’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sensin o cihânnümâ-yi zafer
Kim ki seni çekse dem-i kârzâr
Düşmenin ol dem görünür çeşmine
Kendisi Hayder kılıcı Zülfikâr (Sabri-i Şâkir)

O zafer cihannüması sensin ki seni muharebe kanı seni çekse o vakit düşmanın gözüne kendisi Hayder kılıcı Zülfikar görünür.

Kâselis

“Mecaz yoluyla müdahin, dalkavuk, tufeyli yerinde kullanılan bir tabirdir. Manası kâse yalayıcıdır.”

Köftehoru, kâselisi sofradan kovmak muhâl
Bitmeyince aş elinden ahz u kabz itmekte güç (Sürûî)

Şarlatanı, dalkavuşu sofradan kovmak imkansızdır, aş bitmeyince elinden almak da güçtür.

Kasem Etmek

Sözlükte “Yemin etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye mana verilen kelime Hilmî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Öptürmemeye ağzını and içtim eğerçi
Hiç yok yere Allâha efendim kasem ettim (Hilmî)
Ağzını öptürmemeye and içtim, hiç yok yere Allaha yemin ettim.

Kasıntı

“Elbiseyi darlatmak için yapılan dikişin adıdır.”

Kasdır kasındı terziye ver ol cânfese
Sar bir değirmi pullu yemeni fino fese
Bez verme sakın arşınına göre herkese
Gâh türkü ırla, gâhi nakış işle, geh kese
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsıf,
Musammatlar216/24)

*O canfesi terziye ver daralttır, bir değirmi pullu yemeniyi fino fese ver.
Herkese sakın arşınına göre bez verme, kah türkü söyle, kah nakış kah kese
işle, sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.*

Kasıp Kavurmak

“Mecaz yoluyla cebir ve zulmetmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Mehmet Âkif’ten bir beyit alıntılanmıştır.

İslâmı, evet, tefrikalar kasdı, kavurdu.
Kardeş, bilerek, bilmeyerek, kardeşi vurdu (Mehmet Âkif, Süleymân Nazif’e,
Safahat, s.455)
İslamı evet tefrikalar kastı, kavurdu, kardeş bilerek bilmeyerek kardeşi vurdu.

Kasır

“İçerisine girilmesi müşkil muhafazalı köşk demek olan bu tabir padişahlara mahsus müzeyyen binalar hakkında da kullanılırdı.” denilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san‘at kim
Reşk ider hâme-i nakkâşına sûretger-i Çîn (Nef’î, K46/11)
*Böyle her tarafı zerenderzerle süslenmiş sarayın nakkaşının kalemini Çinli
ressamlar kıskanır.*

Kâşane

“Mükellef ve müzeyyen konak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kurardım bu sahrâya çok hâneler
Ne âlî binâlar ne kâşâneler (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân,Tertîb-i
mâlihûlyâ/321)
Bu sahraya ne yüce binalar ne süslü konaklar kurardım.

Kaşan Vermek

“Atı işletmek için yürürken durdurmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Tatar şitâb ile me’mûr iken konak yerine
Ulaşmayınca durup atına kaşan mı verir (Sürûrî)

Tatar aceleyle memurken konak yerine ulaşmadan durup atına işemek için fırsat verir mi?

Kaş Çatmak

“Yüz göz buruşturmak, infial izhar etmek, teabbüs etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nev‘î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kurulmuş tunnağ ol müşgîn kemâna çün ziyân eyler
Çatup ebrûnı Nev‘îye yeter hışm eyledün cânâ (Nev‘î, G3/5)

Ey sevgili, kurulmuş durmak o mis kokulu keman kaşlara zarar verir, kaşlarını çatarak Nev‘î’ye öfke duyduğun yeter.

Kaşık Düşmanı

“Mecaz yoluyla zevce, karı, ıyâl, aile yerinde kullanılır bir tabirdir. ‘Avam takımından olan erkekler karılarından bahsettikleri zaman refikam, karım demezler, bizim kaşık düşmanı’ derler.”

Dost ola ana kaşık düşmeni
Anlamıya fikr-i zen-i rehzeni (Taşlıcalı Yahyâ)

Kaşık düşmanı ona dost olsun, yol kesen kadının fikrini anlamasın.

Kaşmer

“Mecaz yoluyla soytarı, mukallit, maskara yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Sürûrî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Güldürür ehl-i nazmı Hevâi gibi bir er
Hoş lehçe şâir idi bu yıl kaşmer oldu ol (Sürûrî)

Hevai gibi bir er nazm ehlini güldürür, o hoş lehçe bir şairdi, bu yıl soytarı oldu.

Katında

“Yanında, indinde, zan ve itikadına göre yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Câhilin âlim katında sözünün mikdârı yok
Kendi eşşek, giydiği çul, başının yuları yok (Lâ)

Sırtında çulu olan, başında yuları bulunmayan bir eşeğe benzeyen cahilin alim bir kimsenin yanında sözünün hiçbir değeri yoktur.

Kavs

“Yay demektir. Kavsın ortasına ‘kabza’ denilir.”

Çekmedi kimse bu heycâda ta‘âb mânend-i tîr
Âdeti olmakla kavsın kâmeti oldu dütâ (Lâmî)

Bu kavgada kimse ok gibi yorgunluk çekmedi, yayın adeti olduğu üzere boyu iki büklüm oldu.

Kavs-ı Kuzah

“Yağmur katreleri arasından geçen güneş ışığının mürekkep bulunduğu renklerin görünüşü için kullanılır bir tabirdir. Halk arasında bunun yerine “Alâim-i sema” kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Fâik Ali’den bir beyit alıntılanmıştır.

Yâdımda, leyâlimde, melâlimde gülümser
Ezhâr-ı emelden dökülen kavs-ı kuzahdır (Fâik Ali)

Hatıramda, gecemde, hüznümde gülümseyen emel çiçeklerinden dökülen gökkuşağıdır.

Kavval

“Mecaz yoluyla çok söz söyleyen, geveze, çalçene yerinde kullanılır bir tabirdir.”

O makûle mütecâsir kavvâl

Münkârız oldı deyü cümle ricâl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/451)

O cins küstah geveze, cümle adamlar(ın konuşması) sona erdi diye.

Kayd-ı Hayat

“Hayatta oldukça, yaşadıkça yerinde kullanılır bir tâbirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Şânizâde’den bir beyit alıntılanmıştır.

Hâhişker olma rahâta kayd-ı hayât ile

Ta akd-ı sulh etmiyecek kâ’inât ile (Şânizâde)

Kainat ile barış akdi etmedikçe yaşadıkça rahata istekli olma.

Kayyim

“Mütevelli yerinde kullanılır bir tabirdir. Caminin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir.”

Miknese düşmez elinden dâ'im

Süpürür vakf-i şerîfi kayyim (Sâbit, Müfredler ve beyitler/27)

Kayyim elinden süpürgeyi düşürmeden şerefli vakfı devamlı süpürür.

Kayyum

“Esmâ-i ilâhiyyededir. Bizzat baki ve kaim olan, ebedî, ezeli manâsına gelir bir tabirdir.” Kelime Fuzûlî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Kereminden o Kâdir-i Kayyûm

Eylemez hiç kimseyi mahrûm (Fuzûlî)

O kayyum ve kadir olan Allah kereminden hiç kimseyi mahrum etmez.

Kaza

“Allah’ın ezeldaki küllî ve icmali hükmü yerinde kullanılır bir tabirdir. Allahın hüküm ve takdiri yerinde kullanılan ‘kader’ ile birlikte ‘kaza ve kader’ suretinde de kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Recâizâde Ekrem’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Vedâ‘ ider bizi me’mûr-ı girye-i hasret

Eğerçi çâresi yok emrdir kazâ vü kader (Recâizâde Ekrem, 1885, 84)

Kaza ve kader çaresi olmayan bir emir olsa da veda bizi hasret gözyaşının memuru eyler.

Olma Allâh’ı seversen kat’a

Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ (Nâbî, Hayrinâme/1240)

Allah’ı seversen asla ve sakın kaza ve fetva yolunun isteklisi / kadı olma.

Kazan Kaldırmak

“Yeniçerilerin isyanı münasebeti ile kullanılan bir tabirdir.”

Koyup kaldurmadan ikide bir âh

Kazan devrildi söndürdi ocağı (Keçecizâde İzzet Molla, Hazân-ı Âsâr, Tevarih-i Mahsusa,XXXIV, Kıta/2)

Ah ikide bir koyup kaldırmadan kazan devrildi, ocağı söndürdü.

Kazasker

“İlmiyye mesleğinin en yüksek mertebelerinden birinin adıdır. Lügat manası asker kadısı, ordu kadısı demektir.”

Bulardan dahi azlemdür efendim kâdî-askerler
Cihânı şimdi rüşvetle harâba virdiler bi'llâh (Veysî, K/40) (İstanbul Kasidesi)
Efendim kazaskerler bunlardan daha zalimdir, billahi dünyayı şimdi rüşvetle harap ettiler.

Kazık Kakmak

“Mecaz yoluyla bir yerde uzun boylu oturmak, bakı ve müstakar olmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kimseler kakmadı bu hâne-i virâna kazık
Gitti kâşânelere mâl-ı firâvân yazık (İzzet)
Bu viran haneye/dünyaya kimseler kazık kakmadı, nice çok mallar, mülkler köşklere harcandı, yazık.

Kehhal

“Göz hekimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kehhal; Arapça aynı zamanda ziyade sürme çeken manasına da gelir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit'ten bir alıntı yapılmıştır.

Dîdem olsa 'aded-i çeşmi kadar gırbâlun
Birini tecrübesine virememe kehhâlun (Sâbit, G221/1)
Kalburun gözleri adedince gözüm olsa birini bile göz hekiminin tecrübesine veremem.

Kelam

“Taayyün manasına gelir bir tabirdir. Taayyün; Arapça ayan olmak, meydana çıkmak demektir.”

Sıfatında senin zâtın sözüdür kim kelâmullâh
Sıfatında sözün söyler sözün dinler olur güyâ (Oğlanlar Şeyhi İbrâhim)
Kelamullah senin sıfatında zatının sözüdür sanki sıfatında sözünü söyler, sözünü dinler.

Kelkâhya

“Vazifesi olmıyan şeylere burnunu sokan; her şeye karışanlar hakkında tezyif makamında kullanılır bir tâbirdir.” Kelime Mehmet Âkif'ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Neye cebren ayırırsın kocasından kadını
Komşular, baksana “kelkâhya” komuşlar adını (Mehmet Âkif, Asım, s.421)
Niye zorla kadını kocasından ayırırsın, baksana, komşular, adını “kelkahya” koymuşlar.

Kelle Germ

“Kafası kızgın manasına gelen bu tabir mecaz yoluyla sarhoş yerinde kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm'den bir beyit alıntılanmıştır.

Hâne tenhâ elde sahbâ kelle germ ü yâr nerm
Âh ey sabr u tahammül ba'd-ezîn yâhû sizi (Nedîm, G158/4)

Hane tenha, elde şarap, kafa sarhoş ve yar yumuşak, ah ey sabır ve tahammül bundan sonra yahu sizi.

Keman

Sözlükte “Yay demektir. Bunun yerine ‘kavis’ de kullanılır. Okçu, ok atmakta mehareti olanlara ‘kemankeş’ denilirdi.” diye anlamlandırılan kelime için Nâbî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kemân-ı cevriyi çekmek ümîdin itme gönül

Kemân-ı sahtdur ol gördüğün kebâde degül (Nâbî, G495/6)

Ey gönül, eziyet yayını çekmeyi ümit etme, o gördüğün sert bir yaydır, gevşek talim yayı değil.

Kemankeş

“Okçulukta mehareti olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Tâzelikte hem kemân-keş hem tûfeng-endâzdur

Hazret-i Sultân Murâd-ı kahramân-manzar gibi (Sâbit, K43/4)

Kahraman görünüşlü Hazreti Sultan Murat gibi, gençlikte hem mahir bir okçu hem de tüfek ustasıdır.

Kemayar

“Mağşuş, ayarı eksik paralar hakkında kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nâbî’den bir alıntı yapılmıştır.

Üç sülse bir kara guruşu bozdu rûzgâr

Birisi kalb biri kızıl birisi züyûf

Sarrâf-ı dehr didi görünce bu hâleti

Üç sül-i kem ‘ayârına la‘net guruşa yûf (Nâbî, Kt49)

Zaman biri kalb biri kızıl biri zuyuf olan üç sülse bir kara kuruşu bozdu. Zaman sarrafi bu hali görünce üç kem sülüs ayarına lanet kuruşa yuf olsun, dedi.

Kemha

“Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife adıdır.”

Libâsında değildir nakş-ı kemhâ pençe resminde

Benim dest-i ümîdimdir ki dâmanında kalmışdır (Lisânî)

Eteğindeki kadifenin nakışından pençe resmi değildir, eteğinde kalan benim ümit elimdir.

Kenar Mahkemesi

“Kadıklara bağlı bulunan ve naip marifetiyle idare olunan mahkemeler hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime Seyyîd Vehbî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Çıksam bu gavtagâh-ı kazâdan selâmete

Tevbe kenâr mahkemesinde niyâbete (Seyyîd Vehbî, Mt/34)

Bu kaza çukurundan kurtulursam bir daha kenar mahkemesi naibi olmam.

Kepade

“Kolay çekilir, kirişi gevşek tâlim okunun adıdır. Bunu okçuluğa yeni başlayanlar kullanırlardı.” şeklinde mana verilen kelime için Bağdatlı Rûhî ve Enderûnlu Fâzıl’dan birer beyit alıntılanmıştır.

Elümde kavs-i kasîde kepâde olmuşdur

Kepâdemi çekemez lik degme bir kavî kavvâs (Bağdatlı Rûhî, K9/27)

Elimde, kaside yayı kepaze olmuş yani iyice yıpranmış, gevşemiştir. Ancak benim o kepaze olmuş yayımı bile değme bir okçu çekemez.

Kâb-ı kavseynde kimdir ki kepâzekeş ola

Enbiyâ ol çile-i sahte değildir erbâb (Enderûnlu Fâzıl)

Kim ki kabı kavseynde kepadekeş olur, nebiler o sahte çileye erbap değildir.

Kerrâke

“Yünden ve softan ince cübbe adıdır.”

Sînemi deldi bu gün bir âfet-i çâr-pâreli

Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli

Çifte benli sîm gerdenli güneş ruhsâreli

Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli (Nedîm, M42/I)

Bugün çalpareli, gül yanaklı, pembe kürklü, mor menevişli, çifte benli, gümüş boyunlu, güneş yanaklı, gül yanaklı, pembe kürklü, mor menevişli bir afet gibi güzel beni göğsümden yaraladı.

Kerrenay

“Eski çalgılardan birinin adıdır. Tunç yahut gümüş bir borudan ibaretti.” denilen kelime Şeyh Gâlib’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gâlib penâh-ı fakra gir abdâl-meşreb ol

Al kerrenâyı destine çal rüzgâra yûf (Şeyh Gâlib, G160/9)

Galib, yoksulluk yerine gir, abdal-meşreb ol. Kerrenâyı eline al, rüzgara yuf çal.

Dervişler, seyahata çıktıklarında hangi tarikattan olursa olsunlar acıktıklarında keşküllerini uzatarak “Yâ Ali, Yâ Şah” sözleriyle dilenirlerdi.⁴⁵⁶ Keşküllerini uzattıkları kişiden para alamayan abdalların yanlarında taşıdıkları nefiri o kişiye üflemleri “senin ervahına yuf olsun” anlamına gelmekteydi.

Kese

“Altın ve gümüş paraların muhafazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tabir aynı zamanda muayyen bir miktar parayı bildiren bir ıstılahtır.”

Derûn-ı kîse-i dilde nihân idüp dâgun

Riyâl-i derd ü gamı iddihâr kâbildür (Sâbit, 113/3)

Gönül kesesinin içinde yaralarımı gizleyip, dert ve gam riyalini biriktirmek kabildir.

Kadeh-i ‘ayşe komış gibi olanca nakdin

Mâyi püsküllü tehî-kîseyi silker sünbül (Sâbit, K8/13)

Zevk ü safa kadehini bırakmış gibi olanca nakdin sümbül mavi püsküllü boş keseyi silkeler.

Kesret

“Çokluk demek olan kesret sofiye ıstılahı olarak ‘vahdet’ taayyünüdür.” Kelime için Kaygusuz Abdâl’dan bir beyit alıntılanmıştır.

⁴⁵⁶ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 3.

Ol sana senden yakındır sen ona olma ırak
Kesreti ko vahdeti bul ma'ni-i irfânı gör (Kaygusuz Abdâl)

O sana senden yakındır sen ona uzak olma, kesreti bırak vahdeti bul, irfan manasını gör.

Keşiş

“Manastırlarda ibadet ile meşgul bulunan papazlara verilen addır. Arapçası ‘kasis’ tir.”

Gâziyân saldııkça herdem sine-i küffâra şiş
Mürdegânın davet eylerdi cehennemden keşiş (Sürûrî)

Gaziler kafirlerin göğsüne kılıç saldııkça, keşiş cehennemden ölüleri davet eylerdi.

Keşişdağı

Sözlükte “Bursa’daki Uludağ’ın eski adıdır.” diye tanımlanan kelime Şeyh Gâlib’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Soğuklukda girân-cânlıkda kâfirlikde her şeyde
Füzûnterdir Keşiş Tağıyla zâhid deng gelmezse (Şeyh Gâlib, G301/6)

Soğuklukta, ağırcahlıkta, kafirlikte her şeyde zahid Keşiş Dağı’yla denk gelmezse de ondan daha fazladır.

Keşkül

“Hindistancevizi kabuğundan yahut ağaçtan yapılmış, dilenme sırasında tas makamında kullanılır kayak şeklindeki kabın adıdır. ‘Dilenci çanağı’ da denilir.” şeklinde mana verilen kelime için Sürûrî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Dâde-i Hâkka kana’at idici derviş isen;
Kim didi keşkül-i ceri bahşîş-i sultâna tut (Sürûrî, G11/7)

Hakkın ihsanına kanaat edici derviş isen, sana kim cer keşkülünü sultan bahşîşine tut, dedi.

Kethüda

“Büyük devlet adamları ile zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılır bir tabirdir. Halk arasında ‘kahya’ denilirdi.”

Kethüdâ kendisi, nâib kendi
Kimseyi kullanmaz umurunda vekîl (Sürûrî)

Kahya kendisi, naib kendisi, işlerinde vekil olarak kimseyi kullanmaz.

Ketibe

“Asker bölüğü, ordudan ayrılmış toplu alay, düşmana çapul eden yüzden bin nefere kadar süvari kolu manalarına gelir bir tabirdir.”

Vatan azîmetinde milletin delîl-i râhıyım
Gazâ yolunda bir ketîbenin ümîd-gâhıyım (Abdülhak Hâmid)

Vatan yolunda milletin yol rehberiyim, gaza yolunda bir bölük askerinin ümit yeriyim.

Kevn

“Hades, vücut manasınadır ki var olmak, bir şeyin varlığı, mevcudatın heyet-i mecmuası demektir.”

Göz ucuyle eğer bir kez bakup kevne nazar kılsa

Hemen bir demde okuya cihânın fasl u bâbını (Kaygusuz Abdal)

Göz ucuyla eğer bir kez varlığa bakıp nazar kılsa, hemen bir anda cihanın fasıl ve babını okur.

Kevser

“Cennetteki bir ırmağın adıdır.” denilen kelime Hatâyî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Duzah-ı firkatde koyma yandım imânım Alî

Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım Alî (Hatâyî)

Ey imanım Ali, yandım beni ayrılık cehenneminde bırakma, ey canım Ali kevserin sakîsisin beni suya kandır.

Beyitte, Hz. Ali’nin “Hel etâ” diye tabir edilen ve Kur’an-ı Kerim tarafından da tasdiklenen cömertliğinden bahsedilmiştir. Rivayete göre, Hz. Hasan ve Hüseyin hastalandığı zaman kurtulmaları için bir şeyler adamaları tavsiye edilir. Onlar da üç gün oruç boyunca tutmayı adarlar, ev halkı da kendilerine katılır. Yiyeceklerini birinci gün iftar vakti kapıya gelen bir dilenciye, ikinci gün bir yetime ve üçüncü gün ise bir esire verirler, kendileri sadece su ile iftar ve imsak ederler. Bunun üzerine İnsan suresinin 7-22. ayetleri nazil olur. “Onlar, şiddeti her yere yayılmış bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”⁴⁵⁷

Kıblenüma

“Kible yönünü gösteren âletin adıdır.”

Fikretmededir heybetini beyt-i Hüdâ’nın

Bî-hüde değil titrediği kible-nümânın (Lâ)

Tanrı evinin, heybetini düşünmektedir, kible göstericinin titremesi boşuna değildir.

Erbâb-ı kemâl pişvâyı neyler

Şeh-râhı bulan rah-nümâyı neyler

Ashâb-ı yakın delîle muhtâc olmaz

Sükkân-ı harem kible-nümâyı neyler (Seyyîd Vehbî, R/8)

Kemal ehli önderi neyler, ona yolu bulan kılavuzu neyler. Yakından bilenler delîle muhtaç olmaz, haremın sakinleri kıblenümayı neyler.

Kılıç Atlamak

“Yeniçeriler arasında câri âdete göre yemin ve ahd ü misak etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Virmege sözlerine istihkâm

Kılıç atlar da öperler En‘am (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/1043)

Sözlerine kuvvet kazandırmak amacıyla kılıç atlayıp Kuran-ı Kerimi öperler.

Kılıç Kabzası

“Kılıcın tutulacak yeri hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Yemin idüp kılıcım kabzasına nezr itdim

Bulup Nedîmi iki bûse eyleyim îsâr (Nedîm, K7/27)

⁴⁵⁷ Kur’an-ı Kerim, İnsan Suresi, 76/7-10. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mü’minlerin Emiri Hz. Ali* (İstanbul: Derin Yayınları, 1993), 389- 390.

Yemin edip kılıcımın kabzasına adadım, Nedim'i bulup iki buse ikram edeyim.

Kır Ağası

“Zabıta memuru yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘kır serdarı’ da denilirdi.”

Oruç sıcaqlara gelmiş, kır ağası bakmış ki
Sabahlar akşam olur şey değil, bu, tiryâki
Bütün gün esnemenen, hiddet etmeden bıkmış
Al atla bağdaşarak “ya sefer!” demiş çıkmış (Mehmet Akif, Asım, s.365)

Oruç sıcaqlara gelmiş, kır ağası bakmış ki sabahlar akşam olmuyor, tiryaki bütün gün esnemenen, hiddetlenmeden bıkmış, al atla bağdaşarak “ya sefer” demiş çıkmış.

Kırân

“İki ve daha ziyade seyyarenin bir burcun herhangi bir derecesinde buluşması yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nef'î'den bir beyit alıntılanmıştır.

Kubbesinde levh-i sîmin ile gülmîh-i zer
Müşterîdür kim felekde mâh ile etmiş kırân (Nef'î, K52/15)

Kubbesinde gümüş levha ile altın çivi müşteridir ki gökyüzünde ay ile yakınlaşmıştır.

Beytte, “Müşteri” kelimesi, güneşe yakınlığı bakımından beşinci sırada yer alan, dokuz uydulu, en büyük gezegen, Jüpiter (Erendiz)in diğer ismi olarak kullanılmıştır. Merih ile ay dost yıldızlarıdır.⁴⁵⁸

Kırân-ı Kevakip

“İki yıldızın aynı burcun aynı derecesinde bulunması haline verilen addır. Zühre ile Müşteri'nin birleşmiş olması iyilik, Merih ile Zühal'in birleşmiş olması da uğursuzluk alâmeti sayılır.”

Bindi dâmâdı ile zevrâka şâh-ı Cem-câh
Burc-ı âbide kırân eyledi hurşîd ile mâh (Seyyîd Vehbî, Kt/36)

Cem tahtlı padişah damadı ile kayığa bindi. Sanki güneş ile ay su burcunda buluştular.

Kırân, gezegenlerin veya yıldızların buluşması anlamına gelmektedir. “Kırân-ı Kevâkib” diye tabir edilen terim “kırân es-sa'deyn” yani “saadet yıldızları”nın bir araya gelmesi ile oluşan “şans takım yıldızı” olarak da ifade edilmektedir. Bir rivayete göre saadet yıldızlarının sayısı iki tane olup bunlar Jüpiter ve Venüs'tür.⁴⁵⁹

Kırân-ı Sa'deyni

“Zühre ile Müşteri'nin aynı burcun herhangi bir derecesinde buluşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu iki seyyarenin bu şekilde birleşmesi iyilik alâmeti sayılır, bundan dolayı buna o mânaya gelen “Kırân-ı sa'deyn” denilir.”

Bu meclis-i pür-meymenin verdiği feyzi
Bahş eyleyemez âleme sa'deyn kırânı (Nedîm, K26/13)

Bu bereketli meclisin verdiği feyzi, âleme kutlu yıldızların bir araya geldiği zaman bile bahşedemez.

⁴⁵⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 413.

⁴⁵⁹ a.g.e, 326.

“Kırân-ı sa’deyn” kutlu yıldızların bir araya gelmesidir. Devrinde kırân-ı sa’deyn olan sultana “sâhib-kırân” lakabı verilir. Böyle padişahlar dört kılıç kuşanır. Müşteri ile Ay’ın kıranı en kutlu zamandır. Eskiden sikkeye, yani üstünde padişahın adı ve alameti olan altın ve gümüş paraya da kırân denildiği olurmuş. Uğurlu sayılan Müşteri ve Zühre’nin bir burçta, aynı derece ve noktada birleşmesi kutlu zamana işaret etmektedir ve “kırân-ı sa’deyn” olarak tanımlanır. Fakat söz konusu padişah meclisi olursa, bir bereket sembolü olan “kırân-ı sa’deyn” bile bundan nasibini alır.⁴⁶⁰

Kırat

“Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Elmas ve cevahir gibi kıymetli şeyler tartısında kullanılır.” diye tanımlanan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Kıymet-i vaslını kırât-be-kırât bilür

Böyle bir hâce-i simsâr ile bâzâr olmaz (Sâbit, K5/10)

Kavuşmanın kıymetini kıratı kıratına bilir, böyle bir komisyoncu hocayla pazar edilmez.

Kırıp Geçirmek

“Mecaz yoluyla mahv ve harap etmek, hal ve takat bırakmamak, birdenbire düşürmek, talân etmek yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Pür tegâfûl geçüp etti dil-i uşşâkı şikest

Âlemi kırdı geçirdi yine o dilber-i mest (Nahîfî)

Anlamazlıktan gelerek aşıkların gönlini kırdı, o kendinden geçmiş sevgili yine alemi kırdı geçirdi.

Kıssadan Hisse

“Mecaz yoluyla ders alma yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Çün hisse imiş kıssadan ehl-i dile maksûd

Maksûd nedür anla bil ey ‘ârif-i dânâ (Bağdatlı Rûhî, TB / 42/5)

Madem ki gönül ehline amaç kıssadan hisse imiş; ey bilge arif maksadın ne olduğunu anlayıp öğren.

Kıssaperdaz

“Hikâye, masal söyleyen manasına gelir bir tabirdir. Bunu sanat edinenlere ‘kıssahan’ denilir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Feyz-bahş olsa eger tab‘-ı sūhan-gūyum olur

Kıssa-perdâz-ı ma‘âni suver-i perde-i râz (Nef’î, K57/2)

Benim söz söyleyen yaratılışım, feyizler bahşedecek olursa manaların hikayecisi sır perdesinin suretleri olur.

Kıssis

“Papaz, rahip yerinde kullanılır bir tabirdir. Keşişin Arapça şeklidir.”

Turfâ kıssîs-i sanem-hâne-i aşk-ı ezeliz

Bang-ı Hakkı fem-i nâkûsdan ısgâ ederiz (Üsküdarlı Hakkı Bey, G19/6)

Ne garip! Ezeli aşk puthanesinin rahibiyiz, Hakk’ın sesini kilise çanının ağzından dinleriz.

⁴⁶⁰ Yavuz Unat, “Kırânât”, *İslam Ansiklopedisi*, c.25 (İstanbul: TDV, 2013), 437.

Kıyas

“Lugatte bir şeyi diğer bir şeyle ölçmek demek olan kıyas, ıstılah olarak bir meselenin hükmünü o meseleye mümasil ve müşabih olan diğer bir meselede izhar etmek yerinde kullanılır.”

Gark ider ‘âlemleri bir katre âb-ı magfiret

Var kıyâs it vüs‘at-i deryâ-yı rahmet neydügin (Bâkî, G348/6)

Bir damla mağfiret suyu dünyaları içine alır. Rahmet deryasının genişliğinin ne kadar olduğunu var kıyas et.

Kızıl Akça

Sözlükte “Bakır paralar hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna ‘mangır’ da denilirdi. Rengi yüzünden bu tabir meydana gelmişti.” diye tanımlanan kelime için Nâbî’den alıntı yapılmıştır.

Üç sülüse bir kara kuruşu bozdı rüzgâr

Birisi kalp, biri kızıl, birisi zuyûf

Sarrâf-ı dehr dedi görünce bu hâleti

Üç sülüs kem âyârına, kuruşa yuf (Nâbî, Kt/49)

Zaman biri kalb biri kızıl biri zuyuf olan üç sülse bir kara kuruşu bozdu, zaman sarrafı bu hali görünce üç kem sülüs ayarına lanet kuruşa yuf olsun.

Kızıl Altın

“Darphaneden tedavüle yeni çıkarılmış, çil altın yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kapısında kara kollukçı iken zengî-i şâm

Her seher zîr-i serinde bir kızıl altın bulur (Sâbit, K4/4)

Şam zencisi kapısında kara kollukçu iken, her seher başının altında bir kızıl altın bulur.

Kızılbaş

“Rafizi; mecaz yoluyla dinsiz yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime İshâk Çelebî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Gül ki leşker çekdi sahrâyı çemende lâle

Rum şâhıdur ki azm itdi kızılbaş üstine (İshâk Çelebî, 275/240-2)

Gül orduyu sahraya çekti, Rum şahı olan lale ise çemende kızılbaş üstüne gitti.

Kızıl Elma

“Osmanlı Türkleri tarafından Roma’ya verilen addır.”

Hele nûş itsün emrûdi kadehden âb-ı rummâni

Kızıl elmâya dek hükm eyler ol tuffâha-i gabgab (Sâbit, G19/2)

Hele armut kadehten nar suyunu içsin, o güzelin çenesi kızıl elmaya dek hüküm eyler.

“Kızıl elma” terimi Osmanlılar tarafından Roma’ya verilen isimdir. “Roma Katedrali”nin büyük kilisesinin kubbesi üzerinde on beş arşın uzunluğunda, yaldızlı, küre şeklinde madeni büyük bir elma vardır. “Kızıl elma” tabiri ile bu figür kastedilmektedir. Yeniçeriler arasında Kızıl elma’ya dek gideriz.” cümlesi dillere pelesenk olmuştur.⁴⁶¹

⁴⁶¹ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), 313.

Kızlarağası

“Saray memurlarının büyüklerinden birinin unvanıdır. ‘Dârü’s-saade Ağası’ da denirdi.”

Nâmert isen görürsün elbette rûy-ı ikbâl
Kızlarağasının bak binlerce mâh elinde (Üsküdarlı Talât)

Namert isen elbette ikbal yüzü görürsün, bak kızlarağasının elinde binlerce ay yüzlü güzel var.

Eski zamanlarda doğuda, Roma’da ve orta çağlarda Abbasilerde, Memluk saraylarında bulunan siyah hadım ağaları Osmanlı saraylarında da vardı. Kızlar ağası bu siyah hadım ağalarından seçilirdi. Ağa sarayın Enderun kısmının başıydı. Derecesi sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelmekteydi.⁴⁶²

Kız Oğlan

“Genç erkek, bekâr, evlenmemiş kız yerinde kullanılır bir tabirdir. Kızlara da denilir.” şeklinde mana verilen kelime Nedîm’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir (Nedîm, G41/2)

Nazın kızıoğlan nazı, bağırsın şehlevend (delikanlı) bağırsıdır. Nasıl bir belasın, bilmem kafir, kız mısın oğlan mısın?

Kil u Kal

“Dedikodu yerinde kullanılır bir tâbirdir.”

Kerem eyleyip dem-be-dem ehl-i hâl
Bizimle iderler hafî kıl ü kâl (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân/2467)

Hal ehli zaman zaman kerem eyleyip bizimle gizlice dedikodu ederler.

Kise

“Lugat manası alelittak para konulan kap demek olan kise maliye ıstılahı olarak miktarı muayyen olan altın ve gümüş paranın konulduğu meşin torba yerinde kullanılmıştır. Halk dilinde ‘kese’ denilir.”

N’ola âlemde tehî-kîse isek ey Gâlip
Geldi ihvân ile hep tab’a gınâ-yı iflâs (Leskofçalı Gâlip, G60/6)

Ey Galip alemde boş keseli olsak ne olur, iflas zenginliği mizaca hep can dostlar ile geldi.

Kitâbe

Sözlükte, “Binaların kemerlerine, kapı üzerlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha; böyle bir levhanın yazısı yerinde kullanılır bir tâbir olarak verilirken” Tevfik Fikret, Rübâb’ın Cevâbı adlı eserinden bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Sûzişli bir kitâbe okur, inlerim...Şebâb
Âgûş açar karanlığa, ben inlerim harâb (Tevfik Fikret, Rübâb’ın Cevâbı, 1912)

Yürek yakan bir kitabe okur ağlarım, karanlığa kucak açar, ben harap olmuş ağlarım.

⁴⁶² a.g.e., 227.

Koca Kavuklu

Pakalın, “Eskiden ilmiyye sınıfının inzibat işleriyle görevli memuruna sarığı büyük olduğu için verilen ad” olarak verdiği tanıma, Sünbülzâde Vehbî'nin *Lütfiyye* adlı eserinden bir beyti örnek olarak kullanmıştır.”

Böyle çok koca kavuklu cühelâ
Başına sardı ta‘zimle belâ (Sünbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*/527)
Böyle çok koca kafalı cahiller, başına saygı göstererek bela sardı.

Koç Başına

“Güç ve kuvvet; sağlık ve selamet isteği yerinde kullanılır bir tabir” olarak tanımlanırken Sâbit'in bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Kendü her fitr ü her adhâda selâmetde olup
Düşmeni var ise koç başına olsun kurbân (Sâbit, K45/70)
Kendi her Ramazan her Kurban Bayramı'nda selamettedir. Düşmanı varsa koç başına kurban olsun.

Koçu

Sözlükte, kelime “Aslı (Koşi) kelimesi olan ve eskiden kullanılan arabalardan birinin adı” olarak tanımlanırken Sünbülzâde Vehbî'nin *Şehrengîz* adlı eserinden bir beyit örnek olarak verilmiştir.”

Koçlar semtin iderdi devrân
San tekerlek idi ol ser-gerdân (Sünbülzâde Vehbî, *Şehrengîz*,114/58)
Arabalar semtini dolaşırdı, sanki o başı dönmüş tekerlek idi.

Koç Yiğit

“Güçlü kuvvetli, bahadır, şeci‘ gözünü budaktan sakınmaz cengâver yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

İğne, boncuk yakalık, tazma, yular hepsi tamâm
Koç yiğit sanki bunak
—Sen de mi şâirdin imâm (Mehmet Akif, Asım, s.347)
İğne, boncuk, yakalık, tazma, yular hepsi tamam, bunak sanki koş yiğit.
-İmam sen de mi şairdin?

Konakçı

“Gecelenecek yeri tâyin edip hazırlamakla görevli memur hakkında kullanılır bir tabirdir. Askerî tabir olarak buna ‘Nüzül emini’ denirdi.”

Dedim siz konakçı gibi gitseniz
Mukaddemce ihzâr-ı cây itseniz (Keçecizâde İzzet Molla, *Mihnetkeşân*/552)
Siz konakçı gibi gidip önceden yeri hazır etseniz, dedim.

Konak Yeri

“Vazife ile bir yerden bir yere giden memurlarla yolcuların geceledikleri yer hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Sürûrî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Tatar şitâb ile memur iken konak yerine
Ulaşmayınca durup atına kaşan mı verir? (Sürûrî)
Tatar aceyleyle memurken konak yerine ulaşmayınca durup atına işemek için fırsat mı verir?

Kopuz

“Eski sazlardan birinin adıdır. Üç telliydi.”

Götürüp mihr-i felek bezm-i cihândan kopuzu
Başladı çalmıya şeştâr yine halk-ı âlem (Lâ)

Felek güneşi, cihan meclisinden kopuzu götürünce alem halkı, yine şeştâr çalmaya başladı.

Korsan

“Muharebe vaktinde efrat tarafından teçhiz olunan ve taşıdığı bayrağın mensup olduğu devlet tarafından düşman gemilerinin takip ve zaptına mezun kılınan gemiler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Fireng-i zülfe esîr oldun işte ey dil-i şeydâ
Senün ne kârün idi bahr-ı gamda korsanlık (Sâbit, G198/5)

Ey çılgın gönül, saç frengine esir oldun, gam denizinde korsanlık senin neyine idi.

Kozbekçileri

Sözlükte “Topkapı sarayı bahçesinde Darphane kapısı yanındaki ocağın adıydı.” şeklinde tarif edilen kelime için Şeyh Gâlib’in bir beyti alıntılanmıştır.

Lûtf edip o pâdsâh-ı yektâ
Koz bekçi başısı oldu Cevzâ (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/111)

O eşsiz padişah lütfedip cevza koz bekçi başısı oldu.

Kölemen

“Çerkeş kölelerinden ve bunların neslinden bir aralık Mısır’da ve Trablus Garp’ta teşkil edilen asker hakkında kullanılır bir tabirdir. Tarihlerde kölemenler, memlûk diye geçer.”

Âb u ceddin dememiş Ebcad ü Hevvez, Kelemen
Ey bahâsın kefi mîzânda görmüş kölemen (Lâ)

Ey değerini terazi kefesinde görmüş kölemen, ataların ebcad ve hevvez, kelemen dememiş.

Körlük Etmek

“Mecaz yoluyla inadına yapmak, çalım satmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Enderunlu Vâsıf’tan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Çektir çiçekli entarine telli bir şerit
Akranlarına paça günü git de körlük it (Enderunlu Vâsıf, M216/ 27)

Çiçekli elbisene bir şerit çektir, düğün günü akranlarına çalım sat.

Kubbe

“Tepesi yuvarlak bina, yarım küre şeklinde tavan yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (Bâkî, G218/3)

Bu dünya denilen kubbede sonsuza kadar kalıcı olan yalnızca bir güzel sesmiş.

Kubbe Kandilleri

“Camilerin kubbelerinin etrafındaki kandiller hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Kubbe kandilleridür dâ’ire-i halkâri

Zav'-ı kâşâne-i tâ'ate zerendûde tavân (Sâbit, K45/10)

İbadetler köşkünüñ parıltısına zerendud tavan, halkar daire kubbe kandilleridir.

Kuddus

“Allahu Zülcelâl’in ilâhî isimlerinden biridir. Ayıp ve noksandan münezzehtir ve pâk olan demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Yenişehirli Avnî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kibriyâ-mertebe matlûb-ı 'azim-i Kuddûs

Lâ-mekân-kevkebe mahbûb-ı kerîm-i kayyûm (Yenişehirli Avnî, K8/16)

Kuddus azimin arzu edilen yüce mertebesi, kayyum kerimin sevgilisi, mekansız ihtişamı.

Kul

“Hürriyetine malik olmayan, başkasının hüküm ve tasarrufu altında bulunan, para ile satın alınan erkek, köle yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri yerinde de kullanılırdı.”

Ben kulun da işte mülk-i Rûmda vasf eyleyüp

Bir senin gibi şehenşâh-ı Ferîdûn-efseri (Nedîm, K5/40)

Ben kulun da Rum ülkesinde bir senin gibi Feridun taçlı hükümdarın vasıflarını anlatırım.

Feridun, efsaneye göre, zalimliğiyle meşhur Dahhak'ı yenerek İran tahtına geçmiş bir hükümdardır. Şehname'de Feridun'un hükümdarlığının tam beş yüz yıl sürdüğü dile getirilmiştir. Divan şiirinde Feridun; gücün, uzun ömrün ve sonsuz bir saltanatın sembolü olarak anlatılır. Ayrıca, adalet, iyilik ve uzun ömürlülüğü ile de anılan Feridun kasidelerde memduhu övmek için kullanılır.⁴⁶³

Kulak Tutmak

“Mecaz yoluyla dinlemek; kabul etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Ger sana efgânımı bi-hûde derse müdde'i

Ol söze tutma kulak ben çektiğim efgâne tut (Fuzûlî, G43/4)

Eğer rakip benim efganımın beyhude olduğunu söylerse, onun sözünü dinleme; benim feryadıma kulak tut.

Kul Kurban Olmak

“Mecaz yoluyla nefsinin feda edercesine bağlı olmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Demiş her kim kulum olursa kurbân

İşittim bir sözünü oldum anın kulu kurbânı (Zâti)

Demiş ki her kulum kurban olursa, onun bir sözünü işittim onun kulu kurbanı oldum.

Kulp Takmak

“Mecaz yoluyla târiz için sebep ve bahane bulmak; sözü fenaya yorup ilaveler yapmak yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

⁴⁶³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 186.

Bulmaduk kulpunı kolayını biz

Herkese kulpı kolay takdı felek (Keçecizâde İzzet Molla, G305/4)

Biz kulpunu kolayca bulmazken, bahane üretmedik, felek herkese kulpu kolayca taktı.

Kulübe

“Tek oda ve kattan ibaret bina yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Hâleti’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Sensin ol külbe-i ahzâna koyan Ya‘kûb’ı

Ayırup Hazret-i Yûsuf gibi göz nûrından (Hâleti, Kıtalar/98)

Yakup’u Hazreti Yusuf gibi göz nurundan ayırıp o hüznün kulübesine koyan sensin.

“Külbe-i ahzan”, gamlar evi, sıkıntılar kulübesi, hüznler evi demektir. Genellikle Yakup peygamberin ismiyle birlikte kullanılır. Yakup peygamberin oğlu Yusuf’un hasretiyle yıllarca ağlaya ağlaya gözlerini kaybettiği kulübenin ismidir. Önceleri şehir içinde olduğu halde halk onun ağlayışından rahatsız olunca şehir dışından bir çardak kurup orada ağlamaya başlamıştır. Buraya “kulbe-i ahzan” denilmiştir.⁴⁶⁴

Kum Saati

“Eskiden zamanın anlaşılması için kullanılan iptidai bir aletin adıdır. Bu, birbirine bitişik birinin içi kum dolu, öteki boş iki küreden ibaret olup kumun bir yuvarlaktan öbürüne ne kadar zamanda akacağı hesap edilmek sureti ile yapılırdı.”

Yapılmış mı ‘aceb kum sâ’atinden gayrı devrânda

Bu gûne devr-i dâ’imle döner zîr ü zeber sâ’at (Sünbülzâde Vehbî, G27/4)

Acaba devranda kum saatinden başka, saat sürekli olarak bu şekilde altüst dönen bir saat yapılmış mıdır?

Kundak

“Moyslular vasitasiyle mecefe irtifa ve istikamet veren, namlıya yataklık eden silâhın gövde kısmına verilen addır.”

Haylice namlı nişânlı yetişüp kundaktan

Ateşendâz-ı derûn oldu tüfenkcizâde (Sürûrî)

Tüfenkçizade haylice namlı nişanlı yetişip kundaktan iç ateş atan oldu.

Kundakçı

“Mecaz yoluyla fitne ve fesat ile ortalığı velveleye veren yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Neden beş altı vatansız beş altı kundakçı,

Yığın yığın buluyor arkasında yardakçı? (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde, s.322)

Neden beş altı vatansız beş altı kundakçı, arkasında yığın yığın yardakçı buluyor?

Kûpal

“Gürz nevinden demir topuz, adıdır. Tüfeğin icadından evvel harb aleti olarak kullanılırdı.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

⁴⁶⁴ Onay, “Külbe-i Ahzan”, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 190.

Urup tîğ u kûpâli ol şehlevend
İp oldu eşirrâ misâl-i kemend (Sâbit)

O şehlevend kılıç ve topuzu vurup, şerirler kemend misali ip oldu.

Kurb

“Ezelde yani ervah âleminde Cenab-ı Hak ile abd arasında sebkât eden ahde vefa yerinde kullanılır bir tabirdir. Kurb; Arapça yakın, yakınlık demektir.”

Senin lütf-ı vâlânı gözler ümîdim

Senin kurb-ı âlânı özler hayâlîm (Muallim Nâcî, Sünbüle, Münâcât/11)

Ümidim senin yüce lütfünü gözler, hayalim senin yüce yakınlığını özler.

Kurs-ı Zer

“Altın para yerinde kullanılır bir tabirdir. Arapça kurs daire, yuvarlak şey demektir.”

Âlâyîş-i mezâk-ı cihân gûne-gûnedir

Kimine zerde kimisine kurs-i zer lezîz (Hatem, G21/5)

Dünya lezzetinin tantanası çeşit çeşittir, kimine zerde kimine lezzetli altın para düşer.

Kus

“Davulun sekiz on misli büyüklüğündeki çalgının adıdır.” şeklinde mana verilen kelime Nedîm’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Tutup âfâkı ser-tâ-ser fûrûğu âftâb-âsâ

Cihânı kıldı pür sıyt u sadâ-yı kûs-ı şevketle (Nedîm, Târîh-i Berâ-yı Sâl-i Cedîd 10/3)

Parlaklığı güneş misali baştan başa gökleri tutup, heybetli kusun sesi ve sedası cihanı doldurdu.

Kuskun

“Atın kuyruğundan geçirilip arkasına bağlanan kayışın adıdır.” Kelime için Yenişehirli Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kuskunum doğrulacakken reh-i hizmetde bana

Zahm-ı mihmiz-i cefâ kösteği kırdurdu tamâm (Yenişehirli Avnî, K30/69)

Hizmet yolunda kuskunum doğrulacakken bana cefa mahmuzunun yarası kösteği kırdırdı.

Kuşhane

“Bir sahan dolduracak kadar yemek alan tencerelere verilen addır.”

Kuşhânedan vazîfe-i bî-imtinân alur

Bostâncı etmegiyle çerâğ olsun ‘andelîb (Sâbit, G24/4)

Kuşhaneden başa kakmadan vazife alır, bülbül bostancı etmekle çerâğ olsun.

Kutta-i Tarik

“Halkın mallarını zorla ellerinden almak üzere yol kesenler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ne demek dağdaki kutta‘-i tarîk

Kader eyler mi o halkı teşvîk (Abdülhak Hâmid)

Ne demek dağdaki yol kesenler! Kader o halkı teşvik eder mi?

Küfür

“Allahın varlığını veya birliğini veyahut nübüvvet ve şeriatı inkâr eylemek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Küfr-i zülfün salalı rahneler imânumuza
Kâfir ağlar bizüm ahvâl-i perîşânumuza (Fuzûlî, Leyla vü Mecnûn/1670)
*Senin saçının siyahlığı imanımızı sarsalı, gedikler açalı beri perişan halimize
kâfir acır ve imanımıza ağlar.*

Külâh

“Başa giyilen şeylerden birinin adıdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için bilinmeyen bir şairden alıntı yapılmıştır.

Lâlenin bâd-ı sabâ kaptı külâhın dedi kel
Kelle sağ olsun cihânda bir külh eksik değil (Lâ)
*Sabah rüzgarı, lalenin külâhını kaptı ve kel dedi (üzülme) dünyada kelle sağ
olsun bir külâh bulunur.*

Külâh Etmek

“Mecaz yoluyla aldatmak hile ile kandırmak, iğfal etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bûseler ikrâr eder durmaz sözünde hulfeder
Mevlevîdir sevdiğim her dem külâh eyler bana (Lâ)
*Buseler ikrar eder, sözünde durmaz verdiği sözü bozar, sevdiğim mevlevîdir,
her vakit beni hile ile kandırır.*

Külüng

“Taş kırmaya mahsus âletin adıdır. Demirden yapılan bu âlete halk dilinde ‘kazma’ denir. Vesikalarda harp âletleri arasında geçer.”

Urup cevşene ağzını bozda gez
Külüngün de burnu kırıldı biraz (Sâbit)
Cevşene vurup ağzını boz da gez, külüngün de biraz burnu kırıldı.

Künbed

“Kubbeli, tepesi yuvarlak şekilde olan bina yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sebz ü hürrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûdâ aks-i künbed-i hadrâ mıdur (Nef’î, K6/4)
*Her ırmak kıyısı yeşil ve sulak (bahtiyar) bir feza mıdır, yoksa ırmağın
ortasına aksetmiş yeşil bir gök müdür?*

Küsuf

“Güneş tutulması yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Küsûf içinde kalan âfitâba benzettim
Dönünce pertevini mâhitab hüsnünüze (Abdülhak Hâmid)
*Mehtab ışığını güzelliğinize döndürünce tutulma içinde kalan güneşe
benzettim.*

Kütel

“Büyüklerin önüne çekilen yedek at yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Râ'iz-i bahtun olup rahş-ı murâd üzre süvâr
Eşheb ü ehdem-i rûz u şeb ola ana kütel (Nef'î, K53/50)

Bahtının at terbiyecisi istek atına süvari olunca yedek at ona gece ve gündüzün kır ve karayağz atlar ona gece gündüz yedek at olsun.

Kütüphane

“Tasnif edilmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır.”

Ola vasfunla müzeyyen safahât-ı eyyâm
Tola medhünle kütüb-hâne-i edyân u milel (Bâkî, Kt1/10)

Günlerin safhaları vasfinla müzeyyen olsun, dinler ve milletlerin kütüphanesi medhinle dolsun.

L HARFİ

Laf u Güzaf

“Boş ve mânâsız sözler, kuru söz, hezeyan yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir alıntı yapılmıştır.

Şâirim ammâ ki etmem bîhûde laf u güzâf
Ehl-i tab‘ u dânişe mâhiyetim günden ‘ayân (Ziyâ Paşa)

Şairim ama boş yere kuru söz etmem, irfan ehli nasıl biri olduğumu bilir.

Lâhid

“Harç ile yapılan mezar, ölüleri koymağa mahsus sanduka yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bu ızdırâbına pâyân verip dil-i rencûr
Olunca cism-i nizârın lâhd güzîn-i huzûr (Lâ)

İncinmiş gönül bu ızdırabına destek verip zayıf cismin huzurun seçilmesine mezar olunca...

Lahuri Şal

“Hindistan’daki Lahur şehrinde dokunan şalların adıdır.” Kelime Yahya Kemal’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gördüm, ol meh dûşuna bir şal atıp Lâhûrdan,
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nûrdan (Yahya Kemal, Mâhûrdan Gazel)

O ay yüzlü sevgili sırtına bir lahuri şal atıp gül yanakları üstüne nurdan yaşmak tutunmuş.

Lâla

“Eskiden sadrazamlar hakkında (Atabek) karşılığı olarak kullanılan bir tabir olduğu gibi şehzadelerin mürebbilerine de bu ad verilirdi.”

Nasîhat eyledikçe ana lâlâ
Kabul etmezdi sözü derdi: lâ lâ (Zâtî)

Lalası ona nasihat eyledikçe, o sözü kabul etmez “la la” derdi.

Lâle

“Eski zamanlarda esirlerle mücrimlerin boyunlarına takılan bir çeşit demir halkanın adıdır.”

Doğduğumdan beridir âşığım istiklâle
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle (Mehmet Akif, Asım, s.381)

Doğduğumdan beri özgürlüğe aşığım, altın lale bana hiçbir zaman tasmalık etmemiştir.

Laübali

“İlişiksiz, kayıtsız, çekinmez demektir.” diye anlamlandırılan kelime için Lâmî’den alıntı yapılmıştır.

Lâübâlî idi ahbâb ile surette velî
Mahrem-i encümen-i suhbet idi mânâda (Lâmî)

Yakınları ile görünüşte laubali idi gerçi, hakikatte ise sohbet meclisinin mahremi idi.

Lenger

“Gemilerin limana girdikleri vakit bir yerde durmak için denize attıkları demir hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Mevc-i tîg-i lücce-i nusretle oldu rû-nümûn
Daldı deryâ-yı muhît-i hayrete lenger gibi (Sâbit, K43/32)

Nusret ummanı kılıç dalgasıyla görünür oldu, lenger gibi hayret okyanusuna daldı.

Hayret, şaşkınlık anlamında Arapça bir kelimedir. Allah hakkında hırslı olmak ile ümitsiz olmak arasında bir yerdir. Korku ve rıza, tevekkül ve reca arasında bir noktadır. Derya-yı muhit ise, okyanus anlamındadır. Mutlak varlığı ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Levendane

“Levende yakışacak surette, kabadayıvâri, gösterişli tavır yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Nedîm’den bir dörtlükle örneklendirilmiştir.

Çık levendâne dolaş gûşelerin gülzârın
Meded ey serv-i revân bozma meded reftârın
Pây-mâl olmadır ümmîdi Nedîm-i zârın
Ayağın sakınarak basma amân sultânım (Nedîm, M23/IV/1-4)

Çık gül bahçesinin köşelerini leventler gibi dolaş, meded ey endamlı servi yürüşünü bozma. İnleyen Nedim’in ümidi ayaklar altına alınmış, aman sultanım ayağını sakınarak basma.

Levent

“Eskiden bahriyede kullanılan askerlerin bir çeşidine verilen addır.”

Bütâna gamzesi serçeşmedür o hûn-rîzûn
Silâh-ı gam kuşanıp biz dahi levend oluruz (Sâbit, G143/2)

O kan dökücünün gamzesi putlar için serçeşmedir, gam silahını kuşanıp biz de levend oluruz.

“Serçeşme” Tanzimattan önce yardımcı askerlerin maddi işlerine bakan kimse için kullanılmaktaydı.

Lev Haşallah

“Tazim ve aferin yerlerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bâreka’l-lâh zihî devlet-i feth ü nusret
Levhaşa’l-lâh zihî ‘âtîfet-i Hayy-i Kadîr (Nef’î, K39/3)

Maşallah ne güzel fetih ve yardım mutluluğu, levhaşallah Hay ve Kadir olan Allah’ın ihsanı ne güzel.

Levh-i Mahfuz

“Ulvî âlemde olmuş ve olacak şeyleri havi bulunan levh-i lâhûtî yerinde kullanılır bir ıstılahtır.”

⁴⁶⁵ Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 218.

Böyle zapt itmiş görüp evsâf-ı âlişânını
Levh-i mahfûz-ı Hüdâda hâme-i mu‘ciz-beyân (Kâzım Paşa, K1/29)
*Hüdanın levhi mahfuzunda mucize söyleyen kalemi, şanı yüce vasıflarını
görüp böyle zapt etmiş.*

Leyle-i Kadir

“Kadir gecesi yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Her gece kadr olsa kadrin kadri olmazdı şehâ
Her hacir cevher olaydı cevher etmezdi behâ (Lâ)
*Her gece kadir gecesi olsa kadir gecesinin kadri olmazdı, her taş cevher
olsaydı, taş paha etmezdi.*

Liva

“İki alaydan mürekkep askeri teşekküle ve bu teşekkülün kumandanına verilen
addır.” şeklinde mana verilen kelime için Nef‘î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Ser-firâz itdün livâ’ül-hamd-i dîn-i Ahmedî
Kâfire gösterdün elhak dest-bürd-i Hayderî (Nef‘î, K14/3)
*Resullahın dininin (İslam dininin) sancağını yücelttin, kafire hakikaten
Haydar’ın kudretini gösterdin.*

Loğusa Şerbeti

“Doğum münasebetiyle yapılan şerbetin adıdır. Kırmızı boyalı ve tarçınlı, fazla
şekerli olan bu şerbet gözyaydına gelenlere çay bardağı ile sıcak olarak verilir, akraba
ve ahbab evlerine sürahi ile gönderilirdi.”

Komşumuzda loğusa var imiş oğlan doğmuş
Niçin ibrik ile ondan bize şerbet gelmez (Sürûrî)
*Komşumuzda loğusa varmış, oğlan doğmuş, niçin ibrikle ondan bize şerbet
gelmez.*

Lüle

“Çubuklar ile nargilelerde tütün ve tönbeki koymaya mahsus aletin adıdır.”

Cevr ile çeşmümi pür-âb iderek cânânum
Döndi maksimde akan lülelere müjgânım
Seni eşkün göre ne sûrete koymuş diyerek
Dest-i müjgânuma âyîne virür dâmânım (Nâbî, Kt/67)
*Cananım, eziyetle gözlerimi gözyaşıyla doldurarak, kirpiklerim su taksim
yerindeki lülelere döndü. Gözyaşın seni ne şekle sokmuş diyerek eteğin
kirpiklerin uçlarına ayna verir.*

Târîhî Sultân Ahmedün cârî zebân-ı lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmede eyle du‘â (Seyyid Vehbî Divan, yk.
156b-157a)
*Târîhi Sultân Ahmed’in akan lüle dilinden besmeleyle aç, suyu iç, Ahmed
Hân’a du‘â eyle.*

III. Ahmed Sebili ve meydan çeşmesi, Ayasofya’nın yanında Topkapı Sarayı’nın
Bab-ı Hümayun kapısının önünde yer almaktadır. Çeşmenin son tarih beytinin
altında Sultan III. Ahmed’in imzası bulunmaktadır. Ayasofya’ya bakan yönündeki
tek satırlık bir kitabedir. III. Ahmed bu tarih mısrasını “Han Ahmed’e eyle dua, aç
besmeleyle iç suyu” şeklinde yazmış, fakat bu mısranın bitişi kafiyeye uymadığı için

Seyyid Vehbî tarafından değiştirilerek “Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmed’e eyle dua” ğekline getirerek kafiye uyumunu sağlamıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, c.1 (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 134; Hatice Aynur ve Hakan T. Karateke, *Aç Besmeleyle İç Suyu Han Ahmed’e Eyle Dua, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kùltür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 1995).

M HARFİ

Mabed

“İbadet edilecek yer, ibadethane, mescid, cami, kilise yerlerine kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Tevfik Fikret’ten alıntı yapılmıştır.

Üflüyor ma‘bedinde meş‘alini,
Kırıyor elleriyle heykelini (Tevfik Fikret, Tarîh-i Kadîm)
Mabedindeki meşaleleri üflüyor, elleriyle heykelini kırıyor.

Macun

“Bazı hastalıkların tedavisi maksadı ile beraber daha ziyade şehvanî hisleri çoğaltmak maksadı ile yapılan baharlı ve şekerli maddelere verilen addır.”

Ehl-i mâtem giryede, küttâb-ı kısmet handede,
Cân-sitânun virdüğü ma‘cûn dü-hasiyyetlüdür (Nâbî, G86/2)
Can alıcının verdiği macun iki tesirlidir, matem ehli gözyaşında, kısmet katipleri gülüşte.

Mafizamir

“Gönülde olan, maksat, meram yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Keşf eyleyince sonra bu mâfizamîrini
Gördük nedir vezîr-i sadâkat semîrini (Abdülhak Hâmid)
Bu gönüldeki meramı keşfeyleyince sadakat veziri arkadaşı nedir gördük.

Mahalle Baskını

“Yabancı erkek kabul eden evlerde yapılan arama hakkında kullanılır bir tabirdir.” Kelime Enderunlu Fâzıl’dan bir dörtlükle örneklendirilmiştir.

Der kir çık hey dîni yok hâtûn
Hey gidi zâni habîs u mel‘ûn
Alayım mahkemeden i‘lâmın
Kalmasun hiç bu mahallede nâmın (Enderunlu Fâzıl, Zenânnâme)
Hey dini yok hatun, hey gidi zani, habis ve melun çık, mahkemeden ilamını alayım bu mahallede adın bile kalmasın, der.

Mahfil

“Camilerde etrafı parmaklık ile çevrilmiş veya yerden yüksek yapılmış olan yerin adıdır.” denilen kelime için Nef‘î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Döner bir hâfız-ı mahfil-nişîn-i nağme perdâza
Ser-agâz-ı nevâ etdükçe ‘andelîbân âşiyân üzre (Nef‘î, K5/14)
Bülbüller yuvalarına doğru sedaya başladıkça mahfilde oturup name dizen bir hafıza benzer.

Mahlûl

“İtikal edecek vâris bırakmaksızın ölen kimsedan kalan arazi, emlak ve cihet hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Leskofçalı Gâlib’in bir beyti alıntılanmıştır.

Kalıp Nef‘î-i mu‘ciz-gûdan evreng-i sühan mahlûl
Hüner-mendân-ı Rûm olmuşdu her bir asrda tâlib (Leskofçalı Gâlib)
Mucize söz söyleyen Nef‘î’den boş kalan söz tahtına, Rum diyarının hüner sahipleri her bir asırda talip olmuştu.

Mahzar

“Mütaaddit imzayı havi olarak bir madde hakkında yazılıp resmî makamlardan birine verilen kâğıt, arzuhal hakkında kullanılır bir tâbirdir.”

Da‘vâma yeter şâhid-i ‘âdil bu kasîde
İsbâta eger lâzım ise mahzar-ı ‘âlem (Nef’î, K23/40)

Eğer aleme ispat için bir arzuhal lazım ise davama adil bir şahit olarak bu kaside yeter.

Maide

“Üzerinde yemekler olan sofraya manasına gelir bir tabirdir. Kuran’da beşinci surenin adıdır.”

Çünkü yok ev sâhibinden fâide
Rabbenâ enzil aleynâ mâide⁴⁶⁷

Rabbimiz bize bir sofraya indir, çünkü ev sahibinden fayda yok.

Maksim

“Bentlerden künklerle şehre gelen suları çeşmelere, evlere, hamamlara taksim etmek için lüleli havuz ve tekneleri olan üstü örtülü su hazinesine verilen addır.”

Hayır görülmelidir ayrı ayrı maksimler
Bakınca hayret edersin ne ince ne hüner (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde, s.225)

Hayır maksimler ayrı ayrı görülmelidir, o kadar ince ve güzel hüner ki bakınca hayret edersin.

Mâlâyani

“Mecaz yoluyla manasız, boş, abes yerinde kullanılır bir tâbirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Taşlıcalı Yahyâ’dan bir alıntı yapılmıştır.

Eyleme ehl-i salâha ta‘ni
Söyleme cehl ile mâlâyâni (Taşlıcalı Yahyâ)

Faziletle yaşayanla alay etme, kınama, sövme; (şakalaşıyorum diye) manasız, boş sözlerle cehalet gösterme.

Malihülya

“Ham, batıl, hayalden ibaret olan düşünce yerinde kullanılır bir tabirdir. Melancolie’nin karşılığı olarak karasevdaya da bu ad verilir.”

Yeter geçti bu güne mâlihülyâlarla evkâtım
Aman bir gün mukaddem âh fasl-ı nev-bahâr olsa (Nedim, G117/2)

Bu güne kadar hülyalarla kara sevdalarla geçti vaktim artık yeter, ah bir gün önce ilkbahar mevsimi olsa.

Malikâne

“Yararlıkları görülen kumandanlara, memurlara vesair emektarlara, mülk gibi tasarruf etmek üzere, temlik sureti ile verilen arazi ve çiftlikler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Hubûb-ı encüm ile çarh mâlikânesidür
Ki bahtı keyl-i meh-i bedr ile ider ta‘şîr (Sâbit, K11/22)

⁴⁶⁷ İbrahim Cûdî Efendi, Lügat-ı Cûdî, (Haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar) (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006), 74.

Yıldız taneleri ile gökyüzü malikanesidir ki bahtı dolunay kilesi ile öşürünü alır.

Mal-i Karun

“Mecaz yoluyla çok zengin yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Sünbülzâde Vehbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Böyle sarf ile olur mı efvân

Yere geçsün hele mâl-i Kârûn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/55)

Böyle sarf ederek artar mı? Hele Karun'un malı yere geçsin.

Mamelek

“Bir şahsın sahip veya mükellef olabileceği, para ile ölçülebilen mal, hak ve borçlarının tamamı yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Verürdi mâ-melekin bezl için kerîme le'îm

İderdi hizmet-i rindânı şevk ile zühhâd (Nef'î, K29/44)

Cimri cömerte sarfetmesi için borçlarını verirdi, zahitler rindlerin hizmetini şevkle ederdi.

Mancınık

“Topun icadından önce kullanılan ilkel harb aletlerinden birinin adıdır.”

Kanda varsa bir Halîl-i akdesün der-hâl anı

Mancınık-ı 'aşkla nirâne ilkâ eyledün (Yenişehirli Avnî, K1/10)

Nerede bir Halil-i Akdes yani İbrahim peygamber varsa onu derhal aşk mancınığıyla ateşe attın.

Mangır

“Bakır paranın adıdır.” diye mana verilen kelime için Sâbit'in bir beyti alıntılanmıştır.

Genc-i Hüsrev kefi cûdında bir avuç mangır

Tâc-i Cem dîde-i kadrinde külâh-i fîncân (Sâbit, K45/33)

Hüsrev Hazinesi cömertlik elinde bir avuç mangır, Cem'in tacı kıymet gözünde fîncan külâhıdır.

Masiva

“Allahtan başka her şey, alâik, mahlûkat ve mevcudat-ı dünyeviyye yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nümâyîş-i suver-i mümkinâtı sorma bana,

Hûdâyı bir bilirim, mâsivâ nedir bilmem (Hersekli Arif Hikmet, G116/2)

Bana mümkün alemlerde görünenleri sorma; çünkü sadece Allah'ı bilirim, ondan başka hiçbir şey bilmem.

Mastaba

“Büyük kapılar arasında ve kahvehane ve meyhane gibi yerlerde üstüne oturlan sedler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ey Nâ'ilî terâne-i kilküden oldılar

Ruhâniyân-ı mastaba-i intibâh mest (Nâilî-i Kadîm, G21/7)

Ey Nâilî uyanıklık meyhanesinin peykesinin ruhânîleri, kaleminin cızırtısının âhenginden hep sarhoş oldular.

Matbah-ı Şerif

Sözlükte “Mevlevî tabirlerindendir. Yemek pişirilen bu yer Mevlevî tekkelerinin aynı zamanda dervişin ilk terbiye yeri idi.” denilen kelime için Şeyh Gâlib’ten alıntı yapılmıştır.

Giren müştâkdır ol dūd-mâne girmiyen müştâk

Misâl-i Kâ‘be bir hayret-fezâdır matbah-ı monlâ (Şeyh Gâlib, K7/10)

O ocağa giren de girmeyen de arzuludur. Molla yani Mevlevî mutfağı kabe misali hayret uyandıran bir yerdir.

Maval Okumak

“Asılsız söz söylemek, aldatmak, kandırmak, hileye sapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında maval denilen Arapça mevâl çöl Araplarına mahsus bir teganni (şarkı ve gazel okuma) demektir.”

Hiç gelmiyor mu gûşüne âvâz-ı ceres

Dağlarda bir mavâl okuyan nim perde ses (Kemâlzâde Ekrem)

Kulağına hiç çan sesi veya dağlarda bir uzun hava okuyan yarım perdeli ses gelmiyor mu?

Mavna

“Buharlı gemilerin icadından önce Osmanlı donanmasında kullanılan harb gemilerinden birinin adıdır.”

Esmezdi denizlerde sağanaklı kara yel

Bir çifte ‘arap mavnasına yelken olaydım (Hevâyî, G105/1)

Bir çifte Arap mavnasına yelken olaydım, denizlerde sağanaklı kara yel esmezdi.

Mead

“Ahiret âlemi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gün demek olan yevm ile birlikte ahret günü mânasına gelen ‘Yevm-i mead’ suretinde de kullanılır.” Kelime Tokâdızâde Şekip’in bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Bidâyet bizdedir, nihâyet bizde

Mebde u me‘âde aşınalarız (Tokâdızâde Şekip)

Başlangıç bizdedir, nihayet bizde, başlangıca da sona da aşınayız.

Mecusi

“Zerdüş’tün ıslah ettiği akidelerden meydana gelen dinin adıdır.”

Bir hâkden inşâ olunur deyr ile mescid

Birdir nazar-ı hakda mecûs ile müselmân (Ziyâ Paşa, Terkib-i Bend/VII/7)

Kilise ile mescid bir topraktan inşa olunur, hakkın nazarında Mecusi ile Müslüman birdir.

Mecûsinin füzûndur gayzı İslâma Kitâbîden (Sâbit)

Mecusinın İslama düşmanlığı kitap ehillerinden daha fazladır.

Meczup

“Lügat manası cezbeli, deli, divane demek olan bu tabir sofiye istılahı olarak Allah tarafından kendisine çekilmiş, âli mertebeye erişmiş yerinde kullanılır.”

Devr-i çeşmânında görmem cezbeden hâli basîr

Çok görülmez etse meczûb ehl-i hâli gözlerin (Gavsî)

*Gözlerinin devranında cezbeden hali basiretli görmem. Gözlerin hal ehlini meczub etse çok görülmez.*⁴⁶⁸

Mehter

“Müzikacı, çadircı, kavas gibi muhtelif manalarda kullanılmış bir tabirdir.”

Kih-ter küçürekdür dahı mihter dimekdür pek büyük
Şeh-nây u hâlû zurnadur tavul dühül kösdür tebir (Sünbülzâde Vehbi, Tuhfe-i Vehbi/335)

Kihter daha küçük mihter daha büyük demektir. Şeh ney ve halu zurna; davul dühül, tebir köstür.

Nevbetle tablı-ı şöhreti çaldık bu asırda
Paşa kapısına düşeli mehter oldu dil (Sürûrî)

*Bu asırda nöbetle şöhret davulunu çaldık, gönül paşa kapısına düşeli mehter oldu.*⁴⁶⁹

Melekü'l-Mevt

“Ruhların kabzına memur olan Azrail yerinde kullanılır bir tâbirdir.” diye anlaşılandırılan kelime Âşık Ömer’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Vermem sana çek benden elin ey melekü'l-mevt
Cânânıma nezreylediğim cânâ dokunma (Âşık Ömer)

Ey ölüm meleği, elini benden çek, vermem sana, cananıma adadığım canıma dokunma.

Memleha Emîni

“Tuzla Müdürü yerinde kullanılan bir tabirdir. Memleha; Arapça tuz çıkan yer demektir.”

Bu göne tad u tuzu kalmadığı Şehbânın
Emîn-i memlehanın bînemekliğindendir (Nâbî, Kıta’at,33)

*Şehbanın bu kadar tazı tuzu kalmamasının nedeni tuzla müdürünün tuzsuzluğudur (beceriksizliğidir).*⁴⁷⁰

Mengüş

“Bektaşî tabirlerindendir. Mücerretlerin (evlenmeyenlerin) kulağına takılan küpe hakkında kullanılır. Mengüş; Farsça küpe demektir.”

Dürri-i nazmum çarha mengüş olsa bilmez rûzgâr
Şi‘r-i Nef‘î midür ol yâ kevkeb-i şi‘râ mıdur? (Nef‘î, K6/34)

Nazmımın incisi dünyaya küpe olsa, o Nef‘î nin şiiri midir yoksa Şira Yıldızı midir zaman bunu bilmez.

Şira, Sırıus yıldız kümesinin Arapça karşılığıdır. Kur’an-ı Kerim’de geçen “Doğrusu, ‘Şira (yıldızı)nın Rabbi odur.” (Necm Suresi, 49) ayetinde adı geçmektedir. Şira yıldızı, Sırıus A ve Sırıus B olarak ifade edilen iki yıldızdan oluşan bir

⁴⁶⁸ Beyit, Gavsî’nin Muallim Naci’ye yaptığı nazireden alınmıştır. Tuğba Birdal Türük, “Son Dönem Osmanlı Şâirlerinden Dânişmendzâde Şevket Gavsî ve Muallim Nâci’ye Nazîreleri”, *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, yıl:1, sayı:1 (2013): 198-211.

⁴⁶⁹ Nevbet, saray veya konaklarda günün belli vakitlerinde, seferlerde, konaklama yerlerinde ve padişahın otağı önünde çalınan askerî mızıkaya verilen isimdir.

⁴⁷⁰ Şehba, Suriye’deki Halep şehrine verilen isimdir.

takımyıldızdır. Bu yıldız kümesi yay şeklindedir ve şekil olarak kulağı hatırlatmaktadır.⁴⁷¹

Menşur

Sözlükte “Padişah tarafından birine vezirlik, beylerbeyilik ve diğer bir mansıbın tevcihini veya serdarlığa tâyinini mutazammın verilen ferman yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Hatt ile aldı çemen memleket-i güzlârı
Çekdi menşûrına tuğrâ-yı mu‘anber sümbül (Sâbit, K8/3)
Çemen, gülbahçesi memleketini hat ile aldı, sümbül menşuruna amber kokan tuğrayı çekti.

Menzil

“Kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri veya geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Vardı bir menzile kim Tozkoparan merhûmun
Şöhret-i nâmını basdurdı gubâr-ı nisyân (Sâbit, K45/30)
Bir menzile vardı ki gaflet toprağı Tozkoparan merhumun şöhretini bastırdı.

Menzil Bozmak

“Rekor kırmak yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde tanımlanan kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyit alıntılanmıştır.

Alıp şeşhâneyi âguşına şâh-âne san‘atla
Yedinci def‘a bozdu menzili ol dâver-i şeh-bâz (Enderûnlu Vâsıf, T47/28)
*Şeşhaneyi kucağına alıp, şahane sanatla o yiğit, adâletli ve insafli hükümdar, yedinci defa menzili bozdu.*⁴⁷²

“Şeş-hâne”, padişahın atış yaparken kullandığı namlusunda altı yivi bulunan silahlardan biridir.⁴⁷³

Mersiyehan

“Mersiye okuyan yerinde kullanılır bir tâbirdir.”

Gurre-i mâh-ı muharrem sineler çâk itmeğe
Nâgehân bir kanlu hançer eyledi peydâ yine (Hâşimî, Kıta ve Nazmlar 76/1)
Muharrem ayının ilk günü, sineleri parça parça etmek için ansızın bir kanlı hançer yine ortaya çıktı.
Kandır şerâb-ı kevsere Sâfi kuluna ten
Giydir libâs-ı hülle-i Rıdvân Yâ Hüseyin (Safî, Mersiye-i Safî/98A/28)
Kevser şarabına kandır, Safi kuluna sen cennet elbiseleri giydir ya Hüseyin.
Şehitlerin serçeşmesi
Enbiyânın bağı başı
Evliyânın gözü yaşı
Hasân ile Hüseyindir (Yunus Emre)

⁴⁷¹ Murat Sülün, “Şi‘râ”, *İslam Ansiklopedisi*, c.39 (İstanbul: TDV, 2013), 180-181.

⁴⁷² Bu mısralar, Enderûnlu Vâsıf tarafından okçulukta, IV. Murad ve III. Selim gibi taş dikmiş padişahlar arasında önemli bir yeri bulunan II. Mahmut için yazılmıştır.

⁴⁷³ Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 14.

Şehitlerin pınarı, nebilerin bağı başı, evliyanın gözyaşı, Hasan ile Hüseyindir.

Mertebani

“Hind-i Çini’nde yapılan yeşilce sırlı fayanslar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Kırık bir meşrebe bulmaz acı su içmeğe rindan

Şarâb-ı nâb içer cühhâl ke’s-i mertebâniden (Safvet, K)

Rindler acı su içmeğe kırık bir maşraba bile bulamazken, cahiller mertebani kadehten saf şarap içerler.

Mesihî

“Hıristiyan yerinde kullanılır bir tabirdir. Hazret-i İsa’ya Mesih denildiği için onun dinine sâlik olanlara da Mesihî denilmiştir.” Kelime Muallim Nâci’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Ben ne Mesihî ne Mesîha-demim

Zevki hakîkatte arar âdemim (Muallim Nâci, Ateşpâre, Kalender/I/5)

Ben ne Hristiyan ne de Mesih nefesliyim, zevki hakikatte arayan bir insanım.

Mest

“Yekpare ve yarıksız lapçın ve ayakkabısına verilen addır.”

Sürçenün mest diyü ayagın almak ister

Görmedüm ben bu ayak nâ’ibi gibi şirrîr (Sâbit, G90/6)

Sürçenin mest diye ayağını almak ister, ben bu ayak (kadı) vekili gibi şirret birini görmedim.

Meşk Etmek

“Yazı öğrenmek için model ittihaz edilen numuneleri örnek tutarak çalışmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nâz itmek için o afet-i hercâ’î

Etmiş heves tarîka-i hadrâyi

Evzâ-i sitemgerâni çok meşk iderek

Bizde bilirüz fûnûn-i istignâyî (Nâbî)

O hercayî afet, yeşillik yoluna heves etmiş, sitemkarlık hallerini çok çalışarak biz de istiğna fennini biliriz.

Meşruta

“Camilerin imam, müezzin, hatip ve diğer hizmet sahipleriyle hastahane, imaret gibi müesseselerde çalışanların ikametlerine tahsis olunan yerler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

İşler miydi ta ‘ahd-i sâfi dek bu ‘imâret

Evlâdına meşruta eger tevliyet olsa (Sâbit, G305/3)

Eğer meşruta evladına vakfiye baktığı için verilse bu imaret Safi’nin zamanına dek işler miydi?

Mevacip

“Yeniçerilere verilen maaş, aylık yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Sitâre sanma gîce kîseler mühürlendi

Reşen mevâcibini viridi halka ‘îd-i sa’îd (Sâbit, K33/2)

*Yıldız sanma gece keseler mühürlendi, mübarek bayram üç aylar maaşını halka verdi.*⁴⁷⁴

Mevrus

“İrsen kalmış, ölenden intikal etmiş yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kimdür bizi men‘ eyleyicek bâg-ı cinândan
Mevrûs-i pederdür girerüz hâne bizimdür (Nâbî, G224/5)

Bizi cennet bağından kim men edebilir, o bize babamız Hz. Adem'den miras kalan evdir, gireriz.

Mezerkeş

“Sırma ile işlenmiş manasına gelir bir tabirdir.” Kelime Yenişehirli Avnî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kubbe-i iclâli üzre atlas-ı gerdûn mıdur
Ya zemin gök merz-keş-i târ ber-dibâ mıdur (Yenişehirli Avnî, K18/28)
Parlak kubbesi üstünde gökyüzü müdür, ya zemin mavi sırma ile dokunmuş bir ipekli kumaş mıdır?

Mıstar

“Hat (yazı) istilahlarından olup satır çizmeye mahsus aletin adıdır.”

Vasf-ı sînende beyâza çekmege eş‘ârumu
Safha-i levh-i sîmden mıstar gerek pulâddan (Sâbit, G269/2)
Sinenin vasfında şiirlerimi beyaza çekmeye gümüş levha safhasından çelikten mıstar gerek.

Mızrak

“Ucu demir şişli uzun sırtıklar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Kirpikleri uzundur yârin hayâle sığmaz
Eski meseldir ‘âşık mızrak çuvala sığmaz (Hevâyî, G56/1)
Sevgilinin kirpikleri hayale sığmayacak kadar uzundur. Ey âşık mızrak çuvala sığmaz diye meşhur bir atasözü vardır.

Midad

“Mürekkep veya yazı yazmaya mahsus siyah veya renkli sulu madde hakkında kullanılır bir tabirdir.” Şeklinde mana verilen kelime için Fıtnat'tan bir beyit alıntılanmıştır.

Şemîm-i zülf-i cânânı güzel vasf eyledin Fıtnat
Meğer taktir olunmuşdur midâdın bûy-ı sünbülден (Fıtnat, G43/6)
Ey Fitnat, sevgilinin saçlarının kokusunu güzel anlattın, meğer yazının mürekkebi sünbülün kokusundan damıtılmıştır.

Midilli

“At cinsinin küçük çaptaki çeşidine verilen addır.”

Akrân u emsâlim bütün eşheb-süvâr-ı ikbâl iken
İstabl-ı keremden bana bir midilli çok mudur (Nâmık Kemâl)

⁴⁷⁴ Reşen, receb ve şabanın ilk harfleri (ر), (ش) ve ramazanın son harfi (ن) ile yapılan Türkçe bir kısaltmadır. Yeniçerilere üç ayda bir verilen ulufeden recep, şaban ve ramazan aylarına ait olanıdır.

*Akran ve emsallerim hep ikbal süvarisi iken kerem ahırından bana bir midilli çok mudur?*⁴⁷⁵

Miğfer

“Silâhın icadından önce muharebede kılıç, mızrak ve ok gibi harp âletlerinden korunmak için başa giyilen bir çeşit başlığın adıdır.”

Falye virdi tob u deprendi tûfeng-i kîne-cû
Kelleden çıkdı ‘adû galtân olan miğfer gibi (Sâbit, K43/40)

Top falye verdi ve intikam arayan tûfek kımıldadı, yuvarlanan miğfer gibi düşman kellesinden oldu.

Minderaltı Etmek

“Hükümsüz bırakmak, ehemmiyet vermemek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Darâ‘at-nâme-i mihr-i vefâ ‘allâme-i ihlâs
Kühen takvîm-veş fersûde olmuş minder altında (Yenişehirli Avnî, 368/1)

İhlas aliminin vefa güneşi mektubu, köhne takvimler gibi minder altında eskimiş.

Mirahur

“Sarayda at işlerine bakan memurun unvanıdır.”

Biri derbânı olurdu biri mirâhûrı
Gelseler ‘âlme devrinde Peşeng ü Dârâ (Nef‘î, K17/62)

Peşeng ve Dara onun zamanında dünyaya gelseler, biri kapıcısı biri imrahuru olurdu.

Peşeng, Efrasiyab’ın babası olarak bilinmekle birlikte aynı ada sahip birkaç komutan daha bulunmaktadır. Ferîdun’un kardeşinin oğlu, Minuçehr’in babası, Tus’un damadı ve Efrâsiyâb’ın oğlu da aynı ada sahiptir.⁴⁷⁶

Dârâ ise, divan şiirinde adı en çok geçen İran hükümdarlarından biridir. Büyük bir saltanata sahip olması, İskender’le olan efsanevi savaşları, tacı ve tahtı ile dillere destan olmuş bir hükümdardır. Dârâ, divan şiirinde bir yücelik ve büyüklük sembolüdür. Adı, genellikle memduhun üstünlüğünü vurgulamak için kullanılırken bazen de dünya hayatının geçiciliğini ifade etmek için kendisinden bahsedilmiştir.⁴⁷⁷

Mir’at

“Kâinattaki suret yerinde kullanılır bir tabirdir. Mir‘at Arapça ayna demektir.”

Hüsnüne mümkün mi hayran olmamak ehl-i nazar
Destüne mir‘at alup ey nûr-i çeşmüm baksana (Seyyid Vehbî, G9/3)

Ey gözümün nuru eline ayna alıp baksana, tefekkür ehlinin güzelliğine hayran olmaması mümkün mü?

Mirat, tasavvufta Allah’ın tecellisiyle var olan ve mazhar olduğu tecelliyi aksettiren varlıklardan her biri veya bu varlıkların tamamıdır. Nazar; bakma, göz atma; düşünme, göz değme, iltifat, itibar, yan bakış manalarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, insanı Allah’a ulaştıran bir yol; dünyayı görmek amacı ile gerçeğe bakıştır. Gerçeği gösteren bakış anlamında “Hakk’ın nazarı”, “mürşidin nazarı”

⁴⁷⁵

⁴⁷⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 565.

⁴⁷⁷ Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*, 155.

terimleri kullanılmaktadır. Tarikata yeni giren bir derviş, mürşidin nazarını her zaman bekler. Ehl-i nazar ise, görmesini bilen anlamında çoğu zaman tasavvufi olarak kullanılan bir tabirdir.⁴⁷⁸

Miri

“Hükümet malı yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî’den alıntı yapılmıştır.

Saklama hânene beytûlmâli
Eyle sandukanı anden hâli
Girmesün kesene mâl-i mîrî
Olma mes‘ûl-i su‘âl-i mîrî
Üstühân-pâre-i mâr işde o mâl
Zahmı efvân-ter olur hazmı muhâl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/755)

Hazine malını ailen için saklama. Sandıklarında devlet malından bir şey olmasın. Kesene devlet malı girmesin. Devlet malı yemekle suçlanma. İşte o mal ki yılanın kemik parçası gibidir, yarası pek çoktur, hazmı ise imkansızdır.

Mir-i kelam

“Mecaz yoluyla güzel ve zarif sözler söyleyen, fasih, beliğ yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kimi şâ‘ir kimisi mir-i kelâm
Kimi nessâb kimisi ressâm (Enderûnlu Fâzıl)
Kimi şair kimisi güzel söz söyleyendir, kimi şecere uzmanı kimisi ressamdır.

Mir-i Miran

“Mülkî rütbelerden birinin adıdır. ‘Beyler Beyi’ demektir.”

Kuruldu hemân mîr-i mîrân gibi
Ne dîvânlar etdim vezîrân gibi (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân/461)
Hemen beylerbeyi gibi kuruldu vezirler gibi ne divanlar kurdum.

Misvâk

Sözlükte “Dişlerin temizlenmesinde kullanılan lifli ağacın adıdır.” diye mana verilen kelime için Nâbî’den alıntı yapılmıştır.

Her dil keder-i nifâkdan pâk olmaz
Her sâde-dil âyîne-i idrâk olmaz
Her şahsa dehen-gûşâ-yı esrâr olma
Her şâh-ı çenâr ü bid misvâk olmaz (Nâbî, Rubailer/96)

Her gönül nifak kaygısından kurtulmaz. Her temiz kalp de idrak aynası olmaz. Herkese sırların ağzını açma çünkü her çınar ve söğüt dalı misvak olmaz.

Mizan

“Gökteki on iki burçtan birinin adıdır. Bu burcun hakimi Zühre seyyaresidir. Güneş bu burca 22 eylülde girer, 22 birinciteşrin (ekim)de çıkar.”

Tuttu güz faslını mizân ile akrep dahi kavs
Cedi vü delv ile hut kıldı zemistânda karâr (Lâ)

⁴⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Ayna”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: TDV, 2013), 260-262.

Terazi, akrep ve yay burçları güz mevsiminde iken oğlak, kova ve balık kış mevsiminde karar kıldı.

Mola

“Durak, tevakkuf yerinde kullanılır bir tabirdir. Latineden alınmadır. Yürüyüş sırasında dinlenme maksadı ile olan duruşlara ‘mola vermek’ denir.”

Takım rahât, pala uygun, gazâ mübârek ola
Tavuklu, hindili köylerde haftalarca mola (Mehmet Akif, Asım, s.365)
Tavuklu, hindili köylerde haftalarca mola verdin, bölük rahat, pala uygun, gaza mübarek olsun.

Muganni

“Sesle ve musiki usulü ile şarkı okuyanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘hanende’ de denilir.” Kelime Şemsî Paşa’nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Nağme-sâz oldu muganniler gibi dil bülbülü
Gûşına çünkim sabâdan irdi peyâm-ı bahâr (Şemsî Paşa, Bahârname/2)
Gönül bülbülü muganniler gibi şarkı söyler oldu çünkü saba rüzgarından bahar haberini aldı.

Mugbeçe

“Meyhaneci çırağı, sâki yerinde kullanılır bir tabirdir. Eski şairler nazımda (Ç) harfini teşdit ile de kullanmışlardır.”

Bir niğâh-ı âşinâ besdir bize muğbeçeden
Ba‘d-ezin ey duhter-i rez çekmeziz nâzın senin (Nedîm, G71/4)
Ey şarab, bundan sonra muğbeçenin bir dost bakışı bize yeter, senin nazını çekmeyiz.

Muhib

“Tarikatı ve tarikat ehlini sevenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Muhib; Arapça muhabbet edici, eden, dost ve hayır isteyen demektir.”

Mürîd muhib çok olsun
Deyu canlar azdırup
Ucb ile kendin gösteren
Bel‘am isen haber ver (İbrahim)
Müridi muhibbi çok olsun diye canları azdırıp kibir ile kendini beğenen Belam isen haber ver.

Bel‘am, Tevrat ve İslamî kaynaklarda, önceleri iyi bir müminken daha sonra Hz. Musa ve kavmi aleyhine hile tertip ettiği için cezalandırılan kişidir.⁴⁷⁹

Muhtesip

“Sanat erbabının narhlarına bakmak, kile, arşın vesair ölçülerle terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesi ile mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ağırmaz muhtesibler tafirasından başı hammârun
Anun derd-i seri bed-mesler gavgâlarındandır (Sâbit, G100/2)

⁴⁷⁹ Ömer Faruk Harman, “Bel‘am B. Bâûrâ”, *İslam Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: TDV, 2013), 289.

Sarhoşun başı muhtesipler tafrasından⁴⁸⁰, iltimasından ağrımaz, onun kafasının derdi sarhoş kavgalarındandır.

Muid

Sözlükte “Medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris muavini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime Sürûrî’nin bir beytiyle örneklendiirilmişir.

Mu‘îd-i hücre-i ‘ışkum müderris-zâde bir şuha

Sebük-hanân-ı fenn-i fitne andan öğrenür dersin (Sürûrî, G128/3)

Müderriszade bir şuhun aşk hücresinin muidiyim, fitne ilminin çabuk lalaları dersini ondan öğrensin.

Murakka‘

“Hattatların ayrı ayrı kâğıtlara yazıp bir arada mecmua haline getirilen ‘meşk’ler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Mehveşim divânçe-i hüsnünde matla‘ gösterir

Ebrüvânın şakk-ı mâh-âsâ dü mısra‘ gösterir

Vechi vardır kıt‘a-ı mir ola bâ-hatt-ı ‘imâd

Hüsn-i hattıyla o câr-ebur-yı murakka‘ gösterir (Şehdî, G110/1-3)

Ay yüzlüm, güzelliğinin divançesinde ilk beyti gösterir, kaşları ayın yarılması gibi iki mısra gösterir. İmad hattı ile baş kıta olsan, hattının güzelliği ile o dört kaşlıyı murakka gösterir.

Musalla

“Namaz kılınacak mahal yerinde kullanılır bir tabirdir. Halk dilinde ekseriya cenaze namazı kılınmaya mahsus üstü açık yerinde kullanılır.”

Gûş idüp evsâfını Nâbî didi târihini

Hem mesîre hem musallâ bu makâm-ı dilgüşâ (Nâbî, T86/11)

Nâbî vasıflarını dinledikten sonra tarihini dedi: Bu gönül açan makam hem mesire hem musalla yeridir.

Musile-i Sahn

“Âli(yüksek) olan sahn derslerine dahil olabilmek için onun talisi(ortası) makamında bulunan medreseler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Pâye-i mûsile ihsânı ile ben kuluna

‘Ulemâ hayline pehnâ-yı sahn dar olmaz (Sâbit, K5/32)

Ben kuluna musile payesi ihsanı ile ulema zümresine sahn medresesi dar olmaz.

Mûşikaf

“İşini dikkatle yapan, kılı kırk yaran, müdekkik yerinde kullanılır bir tabirdir. Dikkat nazarı sahibinden kinaye olarak kullanılır.”

Hüsrev-i sâhib-tasarruf mû-şikâf-ı ‘akd u hall

Nakd-i vakt-i akl-ı küll sermâye-i rüşd ü sedâd (Nef‘î, K25/15)

Akd ü halin müdekkiki tasarruf sahibi padişah, külli aklın vakti nakdi doğruluk ve olgunluğun sermayesi.

⁴⁸⁰ Tafra, ilmiye sınıfındakiler için, sırası gelmediği halde terfi etme, rütbe atlama anlamına gelmektedir.

Mutasarrıf

“Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Ziyâ Paşa'nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi

Bu kasîdem beni valiliğe eyler îsâl (Ziyâ Paşa, Zafernâme)

Bir kıta mutasarrıf yapmıştı, bu kasidem de beni valiliğe ulaştırır.

Mutriphane

“Mevlevihanelerde neyzen, kudumzen ve âyinhanların bulunduğu mahfile(yer) verilen addır.”

Sahn-ı mutriphâne-i balâde inşâd eyliyor

Zöhre, âyin-i makâm-ı çargâh-ı Mevlevî (Lâ)

Mevlevi çargah makamının ayinini Zühre, yukarıdaki mutriphanede inşat eyliyor.

Muvakkit

“Vakitlerin tayinine yarayan saatları tanzim eden ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir

Müptelâ-yı gama sor kim gîceler kaç saat (Lâ)

En uzun gecenin hangisi olduğunu gök bilimciler ve takvim yapanlar ne bilsin, gecelerin kaç saat olduğunu gam müptelalarına sorun.

Mübariz

“Kavgacı, bahadır manasına gelir bir tabirdir.”

Bunca demdür da'vi-i sâhib-kırâni eylerin

Bir mübâriz yok mu meydân-ı sühan tenhâ mıdır? (Nef'î, K6/33)

Bu kadar zamandan beri sultanlık davası gütmekteyim; karşıma benimle mücadele edecek biri çıkmayacak mı? Söz meydanı boş mu kaldı?

Mücadele

“Nefsi, bedeni meşakkatlerle yormak heva ve hevese muhalefette bulunmak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Değil mi ceng-i hayâtın zebunu âdemde

Mücâhedeyle yaşar çaresiz bu âlemde (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde, s.237)

Hayatın savaşı insana zorluk değil midir? Bu alemde çaresiz uğraşma ve didinmeyle yaşamaktadır.

Müdam

“Şarap yerinde kullanılır bir tabirdir. Müdame suretinde de kullanılır.”

Mutrib okur âteş müdâmı

Ol puhte ider bu 'akl-ı hâmı (Riyâzî, Sâkîname)

Sazende ateş şarabı okur, bu olgunlaşmamış aklı o, kamil eyler.

Müftilenam

“Şeyhülislâm yerinde kullanılır bir tabirdir. Şeyhülislâm sonradan kullanılmaya başladığı için eski vesikalarda müftilenam geçer.” şeklinde anlamlandırılan kelime için İzzet Molla’dan alıntı yapılmıştır.

Olup gâhîce dahî müfti’l-enâm
Nice bî-kesânı iderdim be-kâm (İzzet Molla, Mihnetkeşân/315)
Bazen de şeyhülislam olup nice kimsesizi bahtiyar ederdim.

Mühre

“Kâğıt vesaireyi parlatmak için kullanılan âletin adıdır.”

Yufkadur kâğıd-ı dil eşk ile âhârlayup
Mühre-i dâğ ile şeffâf ü kalemgîr idelüm (Sâbit, G245/2)
Gönül kağıdı yufkadır, onu gözyaşı ile aharlayıp, yara mühresi ile şeffaf ve kaygan eyleyelim.

Mühr-i Hümayun

“Padişahların mutlak vekâletini hâiz olduğuna delâlet etmek üzere sadrazamlara verilen mühür hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Getürüp mühr-i hümâyûn ile itdi teşrîf
Mihreveş mühr kodı sîne-i çerh üzre kadem (Nâbî, K15/50)
Getirip hükümdar mührü ile teşrif etti, güneş misali mühür dünyanın göğsü üzerine ayağını koydu.

Mühr-i Nübüvvet

“Resul-ü Ekrem’in(Hazret-i Muhammed) iki omuz başı(kürek) arasındaki et beni hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Cihân zîr-i nigînündür serâser hükm-i şer’ünle
Sana mahsûsdur mühr-i nübüvvet yâ Resûlâllah (Yahyâ Nâzım, K413/5)
Divan 5
Dünya şeri hükmünle baştanbaşa senin mührün altındadır, ey Allahın resulü nebilik mührü sana mahsustur.⁴⁸¹

Mühür

“Üzerinde isim veya işaret kazılı olup mektuplara, senetlere ve diğer kâğıtlara basılan taştan yahut madenden yapılma âletin adıdır.”

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda
Bas mührü temessüklere esnâfi dolandır (Haşmet, K23/47)
Cömertlik sahasında Hatem gibi nam salmak istersen, senetlere mührü basarak esanfi dolandır.

“Hatem-i Tai” cömertliğiyle ün yapmış bir Arap şairi ve kabile reisidir. Asıl ismi Abdullah bin Sa’d’dır. Çok cömert olduğundan “Hatem”, Tayy kabilesinin reisi olduğu için de “Tai” lakabıyla anılmaktadır. Çok cömert olan Hatem, kabilesinin etrafındaki tepelere ateş yaktırarak, yolunu şaşırırların kendisine misafir olmalarını

⁴⁸¹ Hadis ve siyer kaynaklarında Hz. Muhammed’in iki kürek kemiği arasında, güvercin veya keklik yumurtası büyüklüğünde siğile benzetilen bir et parçasının bulunduğu ve bunun “nübüvvet mührü” olarak adlandırıldığı yazılmaktadır. Bu mühür, peygamberliğinin işaretlerinden sayılmaktadır.

sağlardı. “Hayra verilen mal, israf olmaz.” diyen Hatem-i Tai, Arap, İran ve Türk edebiyatında “zenginlik, cömertlik, hayırseverlik” sembolü olarak kullanılmaktadır.⁴⁸²

Mül

“Şarap yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Sâki yine câmı eyle pür mül

Demdir ola ceş ü ayş pür-gül (Riyâzî, Sâkîname)

Saki yine kadehi şarapla doldur, savaş ve eğlencenin gülle donatılması zamanıdır.

Mültezim

“Bir köy veya kasabanın devlet varidatını(gelirini) deruhde ve iltizam edip buna mukabil hazineye maktuan para veren kimse hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Bir iki mültezimi eyledi havâle bana

Ki iştirâk ile itmişler iltizâm-ı sitem (Nef’î, K36/31)

Zorla vergi toplayan bir iki mültezimi bana havale eyledi.

Mülûkâne

“Padişaha yakışacak tarzda, şahane yerinde kullanılır bi tabirdir.”

Ola zî-bende-i âgûş-i kabûl-i Mevlâ

Din ü dünyâyâ mülûkâne bu sa‘yi meşkur (Enderûnlu Fâzıl)

Mevla'nın kabul sığınağına layık olsun, din ve dünyada bu muhteşem çalişmanız boşuna gitmesin.

Müneccim

“Yıldızlar ilmini bilenler ve onlardan ahkâm çıkaranlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir

Müptelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâ ‘at (Lâ)

En uzun gecenin hangisi olduğunu gök bilimciler ve takvim yapanlar ne bilsin, gecelerin kaç saat olduğunu gam müptelalarına sorun.

Mürekkeb

“Yazı yazmakta kullanılan maddenin adıdır.” diye mana verilen kelime için Sâbit’ten alıntı yapılmıştır.

Üç hokka devâtında didi yâr ne vardur

Didüm kim eyâ Hüsrev ü Şîrîn-i şeker-leb

Zülf-i siyehün, lâl-i lebün, çeşm-i kebûdun

Evsâfını tahrîr için üç dürli mürekkeb (Sâbit, Kt/27)

Üç hokka divitinde sevgili ne vardır, dedi. Ey şeker dudaklı Hüsrev ve Şirin, siyah saçın, lal dudağın, mavi gözün vasıflarını anlatmak için üç türlü mürekkep vardır, dedim.

Mürekkepci

“Mürekkep yapan ve satan esnaf hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Çok Hevâileri var idi ki yazılsa bütün

⁴⁸² Mustafa Bilgin, “Hâtim El-Esam”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 16 (İstanbul: TDV, 2013), 472.

Boş kalır bunca mürekkebcilerin dükkânı (Sürûrî)

*O kadar boş şiirler vardı ki hepsi yazılsa mürekkepçilerin dükkânı boş kalır.*⁴⁸³

Mürekkep Yalamak

“Mecaz yoluyla okuyup yazmak ilim tahsil etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

-Amma pek hırpaladın şi‘ri!

-Evet hırpaladım...

Çünkü merkep değilim. Ben de mürekkep yaladım. (Mehmet Akif, Asım, s.343)

Mürşit

“Tarikat piri yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kisve-i Âl-i Abâ Enver hakikat sırrını

Vuslat-ı mürşidle mesrûr olmayınca bilmedim (Necmüddin-i Kübra, Usûlü’l-Aşere, Bilmedim) (Mustafa Enver Hazretleri)

Ey Enver, ehl-i beyt kisvesinin hakikatının sırrını mürşide kavuşup memnun olmayınca bilmedim.

Mürtet

“İrtidat eden, dininden dönen imandan sonra inkâr ile kâfir olan manalarına gelir bir tabirdir.” diye mana verilen kelime Mehmet Akif’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kalmışsa eğer bir iki mâbed, o da mürted:

Göğsündeki haç, küfrüne fetvâ-yı müeyyed! (Mehmet Akif, Hakkın Sesleri, s.198)

Eğer bir iki mabed kalmışsa, o da camilikten çıkmış, küfrüne göğsündeki haç sağlam bir fetvadır.

Müselles

“Hem eski içkilerden, hem de pomad çeşitlerinden birinin adıdır.”

Leblerinden alsam üç bûse olur kanım helâl

Gör müselles oluncak derler harâm olmaz şarâb (İbn Kemâl)

Dudaklarından üç öpücük alsam, kanım sana helal olur. Üç yudum olursa şarap haram olmaz, derler.

Müşir

“Askerlik rütbelerinin en yükseğine verilen addır. Mülkiyeden vezirlik rütbesine muadildi.”

Dilîr-i saf-şikendür Erdşir-i şîr-efkendür

Müşîr-i mü’temendür müsteşâr-ı kâr-fermâdur (Nef’î, K47/5)

Galip bir yiğittir, aslan deviren Erdeşirdir, güvenilir müşirdir, hakim bir müsteşardır.

Müşzen

“Yumruk vuran pehlivan yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hele etsin bir iki müşt-i girân ensesine

⁴⁸³ “Mürekkebcî Hevâyî”, “Sürûrî” ile birlikte Hezliyyât türünün en ünlü şairlerinden biridir.

Ne ağırbaşı olur bak o sebük-ser dediğin (Muallim Nâcî, Şathiyat/9, Sünbüle)

Hele bir ensesine bir iki ağır yumruk yesin, bak o hafifmeşrep dediğin ne ağırbaşı olur.

Müttekâ

“Çilehanelerle halvethanelerde derin uykuya dalmak istemeyen ve gecelerini zikir ve fikirle geçirmek arzu eden dervişler tarafından kullanılan aletin adıdır.”

Müttekâ-yı yegânemiz ancak

Bâb-ı rahmet me’âb-ı Mevlâdır (Lâ)

Yegane dayanağımız ancak rahmet kapısı, Mevla sığınağıdır.

Mütevelli

“Vakıf işlerini vakfiyye şartları ve şeri hükümler dairesinde idare ve rüyet için tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Çünkü vakfetmeyecektin cihet-i aşka tenin

Mütevelli kızı sevmek, ne vazîfendi senin (Lâ)

Madem tenini aşka vakfetmeyecektin, mütevellinin kızını sevmek senin ne vazîfendi?

N HARFİ

Nahil

“Balmumundan yapılarak gelinin yahut sünnet çocuğunun önünde götürülen insan, hayvan resimleri meyva, çiçek ve kıymetli taşlar ile ve sırma, klaptan gibi parlak teller ve yıldızlı kâğıtlar ile süslü ağacın adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Sürûrî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Nahl-i nâzum bilemem togrusını hangisi rast
Serve benzetdi ‘Acem kaddini ‘urbân bâne (Sürûrî, G130/2)

Nazlı fidanım, hangisi doğru bilemem, Acem boyunu serviye, elbisen bana benzetti.

Nakış

“Boyayla resim yapmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Gerek yağlı, gerek sulu ve gerek pastil olsun hepsine nakış denilir.”

Şekl-i ‘izâr-ı yâr gibi nakş-ı dil-firîb
Levh-i zamîre yazmadı sûretger-i hayâl (Bâkî, G291/3)

Hayal ressamı, gönül kandıran yarin yanağının şekli gibi sevgilinin nakşını gönül levhasına yazmadı.

Nakkare

“Çalgı çeşitlerinden birinin adıdır. Küçük davul, trampete benzeyen bu çalgıya ‘kudüm’ de denir.”

Nakkâre önde, bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zî-vakâr u tarab mevkib-i zafer (Tevfik Fikret)

Nakkare önde yürüyen bir dağ gibi, zafer alayı vakarla ve coşkuyla geçmektedir.

Nakkaş

“Muhtelif sanat sahipleri hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Meyl ider cennete ‘âlem meğer ey hûr-likâ
Anda nakkâş-ı ezel hüsnünü tasvîr itdi (Zâtî, G1780/2)

Ey huri yüzlü güzel, alem cennete meyleder oldu çünkü ezel nakkaşı orada senin güzelliğini tasvir etti.

Nakus

Sözlükte “Kiliselere asılı bir vaziyette durup muayyen vakitlerde çalınan çan yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Bâkî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Aldun hezâr bütgedeyi mescid eyledün
Nâkûs yirlerinde okutdun ezânları (Bâkî, M1/VI/6)

Binlerce puthaneyi alıp mescide dönüştürdün. Çan yerine ezanları okuttun.

Nân

“Ekmek, buğday ve diğer hububat unundan yapılan gıda maddesi yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Tende kudret kandan olsun ni‘met-i cân şükrine,
Bin dilüm olsa yetişmez bir dilim nân şükrine (Sürûrî, Matali’ 12)

Can nimetinin şükürü için tende kudret kandan olsun, bin tane dilim olsa da bir dilim ekmeği şükürü için yeterli gelmez.

Nânpare

“Geçim için verilen vazife yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Me'lûf-i lûtf u 'âtifetündür bakup turur

Bir nân-pârecikle ne gün behre-yâb olur (Sâbit, K13/41)

Lutüf ve atifetine alışkındır, bir lokma ekmeğin ne gün nasibi olacağı günü bekler.

Narh

“Azami fiyat manasına mevzu bir ıstılahtır.”

'Ali Pâşâ da o tâcir-bece-i bî-insâf

Arturur müşterî-i vaslına kâlâ narhın

Üstüne düşmeyelüm bir iki günden sonra

Bulur anun da kumâşî 'Ali Pâşâ narhın (Sâbit, Kt1/3)

Ali Paşa da o insafsız tacir çocuğu, kavuşma müşterisine kumaş narhını artırır. Üstüne düşmeyelim bir iki günden sonra onun da kumaşî Ali Paşa narhını bulur.

Na's

“İçinde ölü olan tabut demek olduğu halde cenaze yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Meydâna geldi na's-ı rakîb-i nemîme-sâz

Kıldum huzûr-ı kalb ile 'ömrümde bir nemâz (Sâbit, G130/1)

Münafık rakibin cenazesi meydana gelince, ömrümde -ilk defa- kalp huzuru ile bir namaz kıldım.

Naterâş

“Mecaz yoluyla terbiye görmemiş, yontulmamış, kaba saba yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde tanımlanan kelime için Yenişehirli Avnî'den alıntı yapılmıştır.

Hafta başı giderek bir yere baş egmez isem

Nâ-tırâşân-ı zamân içre kalurdum kem-nâm (Yenişehirli Avnî, K30/101)

Hafta başı bir yere giderek baş eğmezsem, zamanın terbiye görmemişleri içinde namsız, şöhretsiz kalırdım.

Nedim

“Padişahların mukarripleri(yakınları) hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Sa'âdet ile nedîm olalı peder Hâna

Ne mercümeğ görür oldu gözüm ne tarhana (Nef'î, Sihâm-ı Kazâ)

Peder hana, mutlulukla arkadaş olalı, gözüm ne mercimek, ne tarhana gördü.

Nefes Etmek

“Hastanın üzerine okuyup üfleme yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Sîneme pîr-i aşk itti nefes

Üstühândır gam-ı hümâyâ kafes (Sâbit)

Aşk piri sineme nefes etti, hüma gamının kafesi kemiktir.

Nefir

“Büyük boru adıdır.”

Sûr idi gûyâ nefîr-i mehterân bir nefh ile
Eyledi düşmenleri üftâde-i hâk-i fenâ (Arpaemînzâde Sâmî, K8/21)
*Mehteran topluluğu, sanki İsrâfil'in suru idi, bir boru üfürmeyle düşmanları
fanilik toprağının yani dünyanın düşkünlerinden eyledi.*

Nefs-i Emmare

“İnsanı çirkin şeylere, dünya lezzetlerine sevk eden tabî kuvvet yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nefs-i emmâreye uymak ne hatâ
Heb onundur bu emârât-ı hevâ (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengiz/701)
*Nefsi emareye uymak nasıl bir hatadır ki bu hevesane emirler hep ondan
kaynaklanmaktadır.*

Nemet Puş

“Sırtlarına yünden aba giydikleri için dervişler hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Hor bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her gedâyı Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (Usûlî, G64/6)
*Ey muhteşem kişi, sakın her keçe giyene hor bakma. Her fakiri Hızır olarak
gör, her kişiye derviş gibi bak.*

Nevruz

“Eski Türklerle İranlıların yıl başı itibar ettikleri günün adıdır.”

Gül gibi cihân oldu yine hürrem ü handân
Gör neyledi feyz-i eser-i makdem-i nevrûz (Nefî, G45/2)
*Cihan yine gül gibi şen ve neşeli hale geldi, nevruzun geliş eserinin bereketi,
gör bak ne yaptı.*
Gıpta ol şahsa olur irdüğü dem nev-rûze
Ol sanemle gide zevk itmege İstavroza (Fennî, Sâhil-nâme /50)
*Nevruz zamanı put gibi güzel sevgiliyle İstavroz'a zevk etmeye giden o kişiye
gıpta ederim.*

İstavroz, Beylerbeyi ile Kuzguncuk arasında kalan yerlere verilen isimdir. Bağ, bahçe ve bostanları ile meşhur olan bu yer, ismini Bizanslılar devrinde İmparator Konstantin'in burada inşa ettirip üzerine koydurduğu yaldızlı haçtan (istavroz) almaktadır. Padişahlara özel olan has bahçesi ile meşhur olan bu bölge, daha çok “İstavroz Bahçesi” ismi ile meşhur olmuştur.⁴⁸⁴

Ney

“Kamıştan yapılan çalgının adıdır.”

İhtiyâr itmek için hizmet-i Mevlânâ'yı,
Vâkıf-ı sırr-ı Ali eyledi Mevlânâ'yı (Lâ)
*Mevlaya hizmeti tercih etmesi için, Mevlana'yı Hz. Ali'nin sırrına vakıf
eyledi.*

Neyzen

“Ney çalan musiki sanatkarları hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Bir neyzene üftâde olup dâ'ire der-kef

⁴⁸⁴ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri,” *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958): 175.

Âlüfte makâmında hevâ-yı neye düşdüm (Sâbit, G249/3)

Bir neyzene düşkün olup daire elde, alüfte makamında ney havasına düştim.

Nişan

“Devlet tarafından hizmet mükafatı olarak muhtelif derecelerde verilen ve göğse takılan alâmetin adıdır.”

Kesretinden kalmadı rağbet nişân-ı devlete
Bî-nişân olmak nişân-ı iftîhârımdır benim (Suphi Paşa)

Devletin nişanının bollaşması ile itibarı da kayboldu. Bir nişana sahip olmamak benim nişan iftiharımdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda nişanlar başlangıçta nizamnamelere ve bunlarda yazılı kurallara uygun olarak verilirdi. Ancak daha sonraki dönemlerde -hak etmedikleri halde- iltimas yoluyla hatırı sayılır kişilere hatta bunların çok küçük yaştaki çocuklarına, herhangi bir neden öne sürülerek, saraya yakınlaşmış olanlara da verilmeye başlandı. Dönemin gazetelerinde “Tevcihat” veya “Nişan” sütunlarında bunlara sıkça rastlanmaktaydı. Böylece ulu orta nişan dağıtılması, nişanların artışına sebep olduğundan kıymetlerini de düşürmüştü.⁴⁸⁵

Nukre

“Osmanlılar tarafından çıkarılan ilk paralar hakkında kullanılır bir tabirdir. Nukre; Arapça erimiş, eritilmiş gümüş parçası demektir.”

N’ola nakkâd diseş Bâkîye insâf budur
Ki bizüm nukre-i endîşemüz anun pulıdır (Sâbit, Kt/6)

*Bâkî’ye nakkâd desek ne olur, buna şaşılır mı; bizim düşüncemiz onun puludur.*⁴⁸⁶

Nutuk Haklamak

“Şeyh sözünü tasdik ve tatbik etmek, verilen emri yerine getirmek makamında kullanılır bir tabirdir.”

Sırrını keşfetme sakla
Çıkarma ağzından bakla
Şeyhinin nutkunu hakla
Dervişlikde yol böyledir (Lâ)

Sırrını keşfetme sakla, ağzından bakla çıkarma, şeyhinin nutkunu tatbik et, dervişlikte yol böyledir.

Nüsha

“Uğranılan bir hastalıktan kurtulmak veya hastalığa uğramamak ve kurşun işlememek için müracaat edilen manevi vasıta yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Nushan maraz-ı aşka ilâç eylemedi hiç
Ey şeyh-i kerâmet-furuş ez de suyun iç (Lâ)

Muskan aşk hastalığına hiç ilaç eylemedi, ey kerametli şeyh, ez de suyunu iç.

⁴⁸⁵ İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967).

⁴⁸⁶ Nakkad; kalp parayı gerçeğinden ayıran kimse, tenkitçi, eleştirici, münekkıt anlamlarında kullanılmaktadır.

O HARFİ

Ok

“Yay ya da keman denilen kavis şeklinde bükülmüş bir ağaç çubuğa gerili kirişe takılarak uzağa atılan uca sivri demirli ince ve kısa değneğe verilen addır.”

Fırlatıp yay gibi dehr atsa da yâbâna beni
Hedefimden şaşmam ok gibi dümdüz giderim (Lâ)

Dünya fırlatıp yay gibi beni yabana atsa da hedefimden şaşmam ok gibi dümdüz giderim.

Okmeydanı

“Okçuların ok talimlerine mahsus meydana verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Dil hadeng-i gamzesinün menzil-i idmânıdır
Ol kemân-ebrûya sahn-ı sine ok meydânıdır (Sâbit, E/75)

Gönül gamze okunun idman menzildir, o keman kaşa göğüs sahası ok meydanıdır.

On İki İmam

“Hazret-i Ali ile başlayarak Mehdi ile sona eren silsile hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ahmet erenlerin izin izleriz
Cân evinde cânânımız gözleriz
On iki İmâm Şâh-ı Merdân’ı özleriz
Nurları göründü o dem dideme (Ahmed Bey)

Ahmet erenlerin izini izleriz, can evinde cananımızı gözleriz. On iki imam Şah-ı Merdan, Hz. Ali’yi özleriz, o an gözüme nurları göründü.⁴⁸⁷

Otağ

“Padişahlarla vezirlere mahsus çadırlara verilen addır.”

Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;
Hilâlim, göklerin kalbinde yer tutmuş, otâğındır. (Mehmet Akif, Leylâ, Safahat, s.459)

Şafaklar yolunun döşemesi, fecri sadıklar ışığındır. Hilalim, göklerin kalbinde yer tutmuş otağındır.

Ö HARFİ

Örf

“Eskiden kalma makbul şey, âdet yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Gül-i sefid der-i büstânda örf giyüp
Bahâr hâkiminün şimdi bâb-ı nâ‘ibidür (Sâbit, G11/2)

Beyaz gül, bostan kapısında örf giyip, şimdi bahar hakiminin kadı vekilidir.

⁴⁸⁷ Şah-ı Merdan, “mertlerin şahı” anlamında kullanılan Hazret-i Ali’nin isimlerinden biridir.

P HARFİ

Paberca

“Ayağı yerde demek olan bu tabir mecaz yoluyla kaim, sabit, berkarar; daim, baki yerlerinde de kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Mehmet Akif’ten alıntı yapılmıştır.

Aşındırmış öpüp lâyenkatı‘ damânını a’sâr,
O lâkin işte endâmıyla pâbercâyı istikrâr (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Câmii)
Asırlar biteviye eteğini öpüp aşındırmış, o işte lakin endamıyla daima istikrarlıdır.

Pabuç

“Mestle giyilen ökçesiz ayakkabı çeşitlerinden birinin adıdır.”

Topukların göricek mest olup safâsından
Pâbuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfin (Nedîm, G65/3)
*Ayakkabının topuklarını görünce safasından mest olup pabuç gibi haffafın ağzı açık kaldı.*⁴⁸⁸

Paça Günü

“Yeni evliler tarafından verilen ziyafetin adıdır.”

Çekdir çiçekli ‘anterine telli bir şerîf
Akrânlarına paça günü giy de körlük it
Kâküllerini bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki bu günlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, Musammatlar216/27)

Çiçekli entarine telli bir şerit çektir, ziyafet günü giy de akranlarına körlük et, kaküllerini bağla düğüne git, belki bugünlerde bir yiğit seni de alır, sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.

Pa Derrikâp

“Ayağı özenside, süvar demek olan bu tabir mecaz yoluyla çabuk bozulan, fânî; hazır, müheyya yerinde de kullanılır.”

Dü-rûze ‘ömr ile pâ-der-rikâb-ı rihlet iken
Nedür bu dûr ü dirâz ihtimâm-ı fikr-i ku‘ûd (Sâbit, K2/5)
İki günlük ömür ile ölümlü fani iken, bu uzun uzadıya oturma fikrine ihtimam nedir?

Padişah

“İslâm hükümdarları gibi Osmanlı hükümdarlarına verilen unvandır.” Kelime Bâkî ve Âşık Şem‘î’den beyitlerle örneklendirilmiştir.

Kemter gedâyı az ‘atâsı kılurdı bay
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâdişâh idi (Bâkî, M1/II/3)
Azıcık bir ihsanı bile fakir kulunu zengin eden lütfü bol, cömertliği çok bir padişah idi.

⁴⁸⁸ Mest, üzerine pabuç giyilen, hafif ve yumuşak bir çeşit ayakkabıdır. Haffaf ise; ayakkabı, terlik gibi şeyler yapan ve satan esnaf manasına gelmektedir.

Tek beni zülf-i dilâvizine berdâr eyle
Çekeyim padişâhım kendi elimle resenim (Âşık Şem‘î, G/7)
Ey şahım, sen yeter ki beni gönül çeken saçlarına as, ben ipimi kendi elimle çekerim.

Pala Sürtmek

“Mecaz yoluyla görüp geçirmek, dünyanın kolaylık ve güçlüklerini tecrübe etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Biz de az çok pala sürttük;
Sana câhil demedik
Yalnız züppe dedik; bak, yine bakdın dik dik. (Mehmet Akif, Asım, s.341)
Biz de az çok gördük geçirdik, sana cahil demedik, yalnız züppe dedik, bak yine de dik dik baktın.

Panzehir

“Yılan sokmasına karşı suyu içirilen maddenin adıdır.”

Sevgilim mâr-ı zebândır zehrin
Pânzehirler bile teskîn edemez (Lâ)
Sevgilim zehrin yılan dilindendir, panzehirler bile teskin edemez.

Paravan

“Eskiden haremle selâmlığı ayıran ve şimdi de ilk bakışta görülmesi câiz olmayan yerleri örten bazen de süs makamında büyük salonlara konulan perdelerdir.”

Görmez olmuştu ahibbâ, yârân
Vardı güyâ aramızda pârâvân
Dostlar ve ahabplar sanki aramızda paravan varmış gibi beni görmez olmuştu.

Parmağı Ağızda Kalmak

“Hayret ve taaccüp etmek takdirle karşılamak yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Gelip de bir bulunaydın geçenki va‘zında
Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağızda! (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde, s.215)
Geçenki vaazında gelip de bir bulunaydın, Allah bilir ki parmağın ağızda kalırdı.

Parmağına Dolamak

“Mecaz yoluyla ağızdan düşürmemek, iş güç etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Târ-ı siyeh-i kâkülü düşmüş zemîne görmedik
Bu cürmümüz affeylemez durmaz dolar parmağına (Veysî)
Kakülün siyah teli zemine düşmüş görmedik, bu suçumuzu affetmez, ağızdan da düşürmez.

Parmak Isırmak

Szölükte “Hayret ve takdirle karşılamak, garip görmek, taaccüp etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Nedîm’den alıntı yapılmıştır.

Göriccek rûh-ı Sikender hele Sa‘d-âbâdı
Oldu parmak ısırup himmetinin hayrânı (Nedîm, K19/39)

İskender'in ruhu Sadabad'ı görecek olsa, parmağını ısırıp himmetinin hayranı olur.

Divan şiirinde isminden bahsedilen tarihi ve efsanevi karakterlerin önde gelenlerinden biri de Büyük İskender'dir. Kasidelerde özellikle memduhun övgüsü yapılırken İskender'in cihangirliği sıkça zikredilirken bazen de övülen kişinin yaptırdığı köşk, çeşme gibi yapılar İskender'in yaptırdıklarıyla karşılaştırılmakta ve bu yapıların üstünlüklerinden bahsedilmektedir.⁴⁸⁹

Pasban

“Bekçi, gözcü yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Ol şehen-şâh-ı felek-kişver ki olursa revâ
Dergeh-i iclâline hurşîd-i gerdûn pâs-bân (Üsküdârlı Hakkı Bey, K6/26)

O öyle bir felekler ülkesinin şahlar şahı ki azametli dergahına semanın güneşi bekçi olsa revadır.

Pastav

“Ucu yaldızlı çuha topu yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bir kerâmet satamaz pastav ise almazlar
Satmayup bâr-ı riyâ n'ışlesün ol delk be-duş (Sâbit, G166/2)

Bir keramet satamaz, pastav ise almazlar, o omzu üstündeki riya yükü hırkayı satmayıp da ne yapsın?

Paşa

“Sivillerle askerlerin ileri gelenlerinin bir kısmına verilen resmi unvandır.” diye anlamlandırılan kelime Veysî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Bozulmasına dünyânun sebep paşa vü agadur
Fesâd ü fitneye bâ'is bulardur şüphesiz her gâh (Veysî, K/36)

Dünyanın bozulmasına sebep, paşa ve beylerdir. Şüphesiz her yerde fesad ve fitneye neden olan da bunlardır.

Paşa Kapısı

“Tanzimattan önce Sadrazamların buldukları daireye verilen addır.”

Nevbetle tabl-ı şöhreti çaldık bu asırda
Paşa kapısına düşeli mehter oldu dil (Sürûrî)

Bu asırda şöhret davulunu askeri mızıkayla çaldık. Paşa kapısına düşeli gönül mehter oldu.

Paşalı

“Paşa unvanını alan vezir ve beylerbeyi gibi büyük devlet adamlarının hizmetinde bulunan gedikli ağalar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Ne pırpıriye eyle meyil ne paşalıya
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsıf, Musammatlar216/11)

Ne yeniçeriye ne de paşalıya meyil verme, sokak süpürgesi olma, kadın kadıncık ol.

⁴⁸⁹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 287.

Paşalık

“Paşa unvan ve mansıbı, eskiden bir paşanın idaresinde bulunan yer hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Olma paşalık için avâre

Tabl ü zurna ile girme nâre (Nâbî, Hayriye, Matlab-ı Dağdağa-yı Paşayî)

Paşalık sevdasıyla kendinden geçme. Davul zurna peşinde kendini ateşe atma.

Pâye

“Rütbe karşılığı kullanılır bir tabirdir.”

N’ola Sâbit kuluna eyler isen bir pâye

Eseri ‘â’id olur Hazret-i Mevlânâya (Sâbit, E/105)

Sâbit kuluna bir paye eyler isen ne olur, eseri Hazret-i Mevlana’ya ait olur.

Paye Vermek

“Rütbe vermek demek olan bu tabir mecaz yoluyla hürmet ve itibar vermek yerinde kullanılır.” Kelime için Ferit Bey’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bilirse abd-i za’îfi kemâl-i zâtını ger

Bu bilme Halika hâşa verir mi bir pâye (Ferit Bey)

Aciz kul, eğer zatının kemalini bilirse, bu bilme haşa yaradana bir paye verir mi?

Pehlivan

“Ok atmakta maharet sahibi olan tanınmış kemankeşler(okçular) hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Pehlivân-ı âlem olmuş kalb-i istiğnâ ile

Top-i çerhi dehr elinde oynadır elma gibi (Muhlisî (Sultân Mustafa), G/4)

Tok gözlü bir kalple alem pehlivanı olmuş, dünya denilen topu elinde elma gibi oynatur.

Pençe

“Vezir-i âzamlarla eyaletlerdeki vezir, beylerbeyi ve sancak beylerinin resmî kâğıtlara imza yerine kullandıkları alâmete verilen addır.”

Birisi pençe-i fermân birisi sahh-ı sahh

Birisi safha-i telhîs biri nevk-i kalem (Nâbî, K15/6)

*Birisi ferman pençesi birisi hakiki sah, birisi telhis safhası biri kalem ucudur.*⁴⁹⁰

Çarhdan pençe-i hurşîd adını mahv etdi

Pençe buyruldusunun şeş cihete saldığı nâm (Nedîm, K10/28)

Pençe buyruldusunun altı yöne saldığı nam, felekten güneş pençesinin adını sildi.

⁴⁹⁰ Sah; tarihte, berat, hüccet gibi resmî evraklara “doğru ve yanlışsızdır” anlamında “sahihtir” kelimesinin kısaltılmışı olarak konulan, bazen mühür ve imza yerini de tutan (ص) ve (ح) harflerinden oluşmuş tasdik işaretine verilen isimdir. (حص)

Telhis ise; sadrazam veya daha alt mevkilerden padişâha iznini, görüşünü veya emrini almak için yazılan ve konunun özetini içeren yazıdır.

Perçem

“Başın tepesinde ve altında bırakılan saça verilen addır.”

Sen dahi bir gerden-i billûra mı oldun esîr
Söyle ey perçem niçün hâlün perişândur senün (Fatih Sultan Mehmet (Avni),
G232/2)

*Sen de bir berrak gerdana mı esir oldun, söyle ey perçem, niçin senin halin
perişandır?*

Perhizkâr

“Mecaz yoluyla mütteki, sofû; afif, namuskar yerlerinde kullanılır bir tabirdir.”

Bulmaz yemezdir ekserî erbâb-ı iffetin
Gördük zamânenin nice perhizkârını (Sâbit)

İffet erbabının çoğu bulmaz, yemezdir. Biz zamanenin ne sofularını gördük.

Pervin

“Sevr burcuna yakın bir yıldız kümesine verilen addır.”

Gelmesün ikisi bir yere benâtü'n-na'sın
Belki cemiyet-i pervini perîşân olsun

*Büyük ayı yıldızları gibi ikisi bir yere gelmesin, belki pervin yıldızlarını
dağıtır.*

Pes Perde

“Mecaz yoluyla gizlice, gizliden gizliye yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Cümle tedbir pes-i perdede üstâdındır
İhtiyârî mi sanırsın harekâtın sûverin (Bâkî, G277/6)

*Bütün yönetim perde arkasında ustanındır, kuklaların hareketlerini iradesiyle
mi sanırsın?*

Peşkeş Çekmek

“Yapılmayacak bir iş teklif etmek, kıymetsiz mükafat, hediye yerinde kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Nef'î'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Pişkeş çeksem olur bende semend-i tab'um
Ki verür cilvesi anın dahi bir güne safâ (Nef'î, K17/71)

*Ben de yaradılış atımı peşkeş çeksem kölesi olur ki onun da cilvesi bir çeşit
safa verir.*

Peşmine

“Yünden ve kıldan yapılan bir çeşit kumaş adıdır.”

Safdil bir gülşenî dervîşine döndü hemen
Lâbis olup mûy-ı hattından siyâh peşmine rûh (Sâbit)

*Yüzünde sakal ve bıyık çıkınca siyah yünden hırka giymiş temiz kalpli bir
gülşeni dervişine benzedi.*

Peyk

“Osmanlıların ilk devirlerinde postacı ve muhafızlar, son zamanlarında rikâplarda debdebeyi arttıran teşekkül efradı hakkında kullanılır bir tabirdir.”

O altun tâs ile meh peykin olmuşdur rikâbında

Anunçün dâ'imâ gitmez yüzünden böyle gird-i râh (Nedîm, M1/III/9-10) Ms I-III

Ay, altın tası ile memduhun üzengisinin hizasında koşan çavuşu olur o yüzden daima yüzünden böyle yolun tozu gitmez.

Adâp ile etti peykvâri
Teblîğ-i selâm-ı girdigâri (Nâbî)

Peyk gibi adap ile Allah selamının tebliğ etti.

Peykân

“Okun ucundaki sivri demir hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Rüstem-i tab'um eger düşmen ile ceng itse
Hâmemi tîr-i ciger-dûz-ı dü-peykân eyler (Cevrî, K29-55)

Eğer yaradılış Rüstemim düşman ile savaşsa, kalemimi iki uçlu ciğer delen ok eyler.

Aklı ile cesaretini birleştirerek İran'ın en ünlü milli kahramanı haline gelen Rüstem, İran milli kahramanı Zâl'in oğlu, Sâm'ın da torunudur. Doğumu da yaşamı gibi olağanüstü ve şaşırtıcıdır. Her şeye çare bulan simurgun yardımıyla dünyaya gelmiş ve yaşlılarından daha hızlı büyüyerek kısa bir sürede yiğitlere yakışır bir bedene ve güce kavuşmuştur. Özellikle savaşlarda sıkıntıya düştükleri anlarda İran krallarının yardımlarına koşmuştur. Altı yüz yıl yaşayan Rüstem, Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin dünya kahramanıdır.⁴⁹¹ Zaman zaman Tehemten adıyla da anılan Rüstem, çoğu zaman kılıcı, hançeri, gürzü, yayı ve bileğinin gücü ile divan şiirinde “kahramanlık sembolü” olarak ele alınmakta, memduhla aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulmaktadır. Klasik edebiyatta, gücü, silah kullanmadaki kabiliyeti, savaşçılığı, iyi at biniciliği, okunun sertliği, kılıcının keskinliği, herkese olan üstünlüğü gibi yönleriyle birçok benzetmeye konu olmuştur.⁴⁹²

Tîr-i müjen ucunda görüp katre-i eşki
Üstâd işidür bildüm o peykân-ı cigerdûz (Yahyâ, G142/2)

Kirpiğinin oku ucunda gözyaşını görünce, o ciğer delen peykanın usta işi olduğunu anladım.

Pir

“Tarikat kurucusu yerinde kullanılan bir tabirdir. Pir; Farsça ihtiyar, şeyh demektir.”

Hep müftekiriz himmet-i kudsiyye-i pîre
Emrâzına ruhun nigeş-i lütfi şifâdır (Tokâdızâde Şekip)

Pirin kutsal himmetine muhtacız, ruh hastalıklarına lütuf bakışı şifadır.

Çarhdan aldım Ziya tîg-i zebânla intikâm
Rahmet olsun fenn-i nazmın pîrine üstâdına (Ziyâ Paşa)

Ey Ziya, dil kılıcım ile dünyadan intikam aldım, nazm ilminin pirine üstadına selam olsun.

Pir Aşkına

“Faydasız yere, beyhude yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Yutulur herze mi pîr aşkına mahrûmiyyet?

⁴⁹¹ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 592.

⁴⁹² Bekir Şişman ve Muhammed Kuzubaş, *Mitik, Destanı, Masalsı, Efsanevi ve Tarihi Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 157.

Çekti yıllarca, fakat, çekmiyor artık millet (Mehmet Akif, Âsım, s. 419)
Beyhude mahrumiyet yutulur herze midir? Millet yıllarca çekti fakat artık çekmiyor.

Pir-i Mugan

“Meyhaneci yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Zehr-âb ise de nûş idelüm virdügi câmı
Tek düşmeyelim pîr-i mugânın nazarından (Nâbî, G547/2)
Zehir dolu olsa da verdiği kadehi içelim ki meyhanecinin gözünden düşmeyelim.

Pir Ol

“Yaşa, aferin, aşk olsun yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Vâkıâ çok severim, her ne desen aldırmam;
Bu, fakat hazmolunur parça değil... Pîr ol imam! (Mehmet Akif, Asım, s.341)
Gerçekten çok severim her ne desen aldırmam, fakat bu hazmedilir bir şey değildir. Aşk olsun imam!

Pirpiri

“Yeniçerilerden salma neferlerinin arkalarına giydikleri cüppeye verilen addır. Kırmızı çuhadan yapılırdı.” diye anlamlandırılan kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan alıntı yapılmıştır.

Pirpirilikden bakıyye evde kalmış bir yelek
Eskiyüp astarı kirli dest-mâl olmuş sana (Enderûnlu Vâsıf, G8/5)
Pirpiriden kalmış bir yelek, eskiyip astarı sana kirli mendil olmuş.

Pir ü Pak

“Tertemiz yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Elhased ol rinde kim çekmiş ayağın dehrden
Meygede peygûlesinde pir u pâk olmuş yatar (Manastırlı Nâilî)
Ayağını dünyadan çekmiş, meyhane köşesinde tertemiz olmuş yatan rinde imrenilir.

Piştov

“Tabancadan önce kullanılmış olan iptidaî silahlardan birinin adıdır.”

Piştov attıkça atardı benzi çarh-ı pencümün
Kişver-i Behrâmı târaç eylese ol şeh ne var (Keçecizâde İzzet Molla)
Piştov attıkça beşinci feleğin benzi atardı, behram ülkesini yağma etse o şah ne olur?

Cumartesi gecesi ile salı gündüzüne hakim olan ve “nahs-ı asgar” yani “küçük uğursuzluk” olarak kabul edilen Behram (Mars), feleğin seraskeri olarak beşinci katında yer almaktadır. Divan şiirinde daha çok kendisine atfedilen seraskerlik vasfı ile elinde kılıç ve hançerle tasvir edilmektedir.⁴⁹³

⁴⁹³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 389.

Post

“Hayvanın üzerinde tüyü olan derisi; tuzlanıp kurutulmuş koyun, kurt ve emsali hayvanların tüylü derileri demek olan bu tabir mecaz yoluyla mansıp, makam, mesnet; şeyhlik makamı yerlerinde kullanılır.”

Postı sırtında gezer hayvânun

İlmi sadrında olur insânun (Sünbülzâde Vehbî, Lutfiyye-i Vehbi/ 524)

Hayvanın postu sırtında gezer, insanın ilmi yüreğinde olur.

Pul

“Kuruşun küsuratından birine verilen addır. Kuruşun diğer küsuru para ve akçedir. Bir kuruş kırk para, bir para üç akçe, bir akçe üç puldur.”

Bir pul etmez sözünüz hep kâsid

İkiniz birbirinizden fâsid (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/699)

Sözünüz bir pul etmez sadece verimsiz, kıymetsizdir, ikiniz de birbirinizden fesatsız.

Pulad

“Farsça çelik demek olan pulad mecaz yoluyla çelik gibi sert ve katı yerinde kullanılır bir tabirdir.” Kelime Yenişehirli Avnî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sadme-i şeş-per-i hicrânuna tâkat mı gelür

Buna sabr itmege pulâd gibi cân lâzum (Yenişehirli Avnî, G275/4)

Ayrılık topuzunun çarpmasına güç mü yeter, buna sabretmeye çelik gibi can lazımdır.

Puthane

“Putta tapanların ibadet ettikleri yere verilen addır. Puta tapanlara ‘putperest’ denir.”

Mescid u meyhanede Kâbede puthanede

Hanede viranede çağırırım dost dost (Niyâzi Mısrî, Çağırırım Dost Dost)

Mescid ve meyhanede, Kabede, puthanede, evde, yıkıntıda dost dost diye çağırırım.

R HARFİ

Rabbü'l-Erbab

“Allah yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Enderûnlu Fâzıl'dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Sedd-i reh olmadı sidre-i bezm-i melekût
Kıldı azm-i harem-i halvet-i Rabbü'l-erbâb (Enderûnlu Fâzıl)

Melekler aleminin sidresi yola set çekmedi, Allah'a halvet haremine kavuştu.

Rahat-ı Hulkum

“Nişasta ile şekerden sade olarak ve bazen içine badem, fıstık, fındık gibi bir şey karıştırılarak yapılan tatlının adıdır. Halk arasında 'latilokum' denir.”

Cân virür râhet-ı hulkûma esîr-i helvâ
Gelse efsürdegi-i savm ile hulkûmına cân (Sâbit, K45/14)

Helvanın maddesi(hamuru) tatlıya(rahatı hulkuma)can verir, orucun tesiri ile cansızlaşmış boğaza can verir.

Rahle

“Üzerine Mushaf(Kur'an-ı Kerim) kitap vesaire konulmak ve yanına oturup okumak için iki yandaki ayakları oymalı, kenar pervazları ve üzeri düz tahtadan masa, küçük sıra adıdır.” diye mana verilen kelime için Sâbit'ten alıntı yapılmıştır.

Alınır mı ramazân sofîlerinden Mushaf
Rahlenin nevetini beklemeyince insân (Sâbit, K45/8)

İnsan rahlenin sırasını beklemeden, ramazan sofîlerinden mushaf alınmaz.

Rahmet Okutmak

“Mecaz yoluyla başkasını şer ve zulümde daima daha ehven olmak, 'Allah ona rahmet etsin' dedirtmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Kâfir ol mertebe kıydı câna
Rahmet okutdu Hülâgû Hâna (Enderûnlu Fâzıl)

Kafir o kadar çok insan öldürdü ki Hülagü Han'a rahmet okuttu.

Raht

“Binek atlarına vurulan takım yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Cevheri raht bir esb-i devân
Üç adet rahtsız esb-i pûyân (Nâbî)

Cevherli at takımı bir koşucu at, üç adet takımsız koşan at.

Raht-ı Divani

“Divan günlerinde resmî ve salâhiyetli şahsiyetlerin atlarına vurdukları takım hakkında kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Gürûh-ı ehl-i dîvâna bakıp dîvâne-veş ben de
Tedârük eyledim erkân u üst-i raht-ı dîvânı (Sünbülzâde Vehbî, K27/13-14)

Divan üyelerinin kıyafetlerine bakıp ben de bu divane gibi halimden kurtulmak için erkan kürkü ve divan rahtını hazırladım.

Raiyyet

“Teba yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Ol cism-i pâki cânı gibi eyledi nihân
Âsûde kıldı hâl-i sipâh u ra'yyeti (Bâkî, M1/VIII/3)
O temiz bedenini canı gibi gizledi, ordu ve tebanın halini huzurlu kıldı.

Rakkas

“Köçek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Rakkâs bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günâhı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır (Nedîm, Rubailer, 3)

Rakkas bu hâl senin oyunundan mıdır, aşıkların günahı boynunda mıdır? Ben oruç gecesi gibi, kavuşma gecene doymam. Ey gümüş tenli, sabah koynunda mıdır?

Ramazan

“Kamerî yani gökteki ay esasına dayanan aylardan dokuzuncu ayın adıdır.”

Sad şükr gelen mâh-ı şerîf-i ramazândır
Hakkun ni'am ü rahmeti mebzul-i cihândır (Enderûnlu Vâsif, K28/1)

Bin şükür ki gelen şerefli ramazan ayıdır, hakkın nimet ve rahmeti cihan bolluğudur.

Geldi çatdı yine keşti-i hilâl-i ramazân
Sûk-ı rahmetde ucuzlandı metâ'-ı gufrân (Seyyid Vehbî, K69/1)

Yine ramazan hilali gemisi geldi çatdı, rahmet pazarında bağışlanma metası ucuzladı.

Rastık

Sözlükte “Kadınların antimon tozundan kaşlarına sürdükleri siyah renk ve boyanın adıdır.” denilen kelime Enderûnlu Fâzıl'ın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Itr-ı şahî süre ol ebrûye
Rastıklar çeke ol ebrûye (Enderûnlu Fâzıl)

O kaşa itirşahi sürsün, o kaşa rastıklar çeksün.⁴⁹⁴

Ravza

“Mecaz yoluyla Cennet yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Ravza-ı hâk-i derin bâğ-ı gül-i cennettir
Kim ki cennet diler ol ravzada me'vâ eyler (Fuzûlî, K42/38)

Kapı toprağının bahçesi cennetin gül bahçesidir, kim ki cenneti isterse o bahçeyi mesken edinir.

Ravza-i Nebi

“Cenab-ı Peygamber'in kabr-i şerifi yerinde kullanılır bir tabirdir.” denilen kelime için Nâmık Kemâl'den bir dörtlük alıntılanmıştır.

Git vatan Kâbede siyâha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebiye uzat
Birini Kerbelâda Meşhede at

⁴⁹⁴ İtirşahi, baklagillerden, çok kokulu, çeşitli renkte çiçekler açan bir süs bitkisi ve bu bitkiden çıkarılan güzel kokunun ismidir. (Kubbealtı Lugati)

Kainatta o hey'etinle görün (Nâmık Kemâl, Vâveylâ, 3/1-4)

Vatan git, Kabe'de siyaha bürün Bir kolunu Nebi'nin kabrine uzat, birini Kerbela'da Meşhed'e at, kainatta o suretinle görün.

Ravza-ı Rıdvan

“Cennet yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Hûr ü kevserden ki derler Ravza-i Rıdvânda var

Sâki-i gül-çehre vü câm-ı musaffâdır garaz (Fuzûlî, G138/3)

Huri ve kevser ki cennette Rıdvan bahçesinde de bulunur, ancak bizim arzumuz gül yüzlü saki ve saf şaraptır.

Reaya

“Hükümete itaat eden ve vergi veren halk manasına gelen raiyyetin cemidir.”

Ehâlî izz ü devletde re'âyâ emn ü râhatda

Hüner erbâbı rif'atda cihan yek-pâre nûrânî (Nedîm, K22/26)

Ahali yüce ve itibarlı, reaya huzur ve emniyette, hüner sahipleri el üstünde tutulmakta, dünya baştanbaşa nurlar içindedir.

Recm

“Lügat manası taşlamak demek olan recm ıstılah olarak şeran zâni ile zâniye hakkında tatbik olunan en ağır, neticesi ölüm olan bir cezadır.”

Havâdan dâne-i hâven ser-i a'dâya düşdükçe

Gören cûnd-i melâ'ik recm eder zann etdi şeytânı (Enderûnlu Vâsıf, K18/25)

Havadan havan tanelerinin düşmanların başına düştüğünü görenler, melekler ordusunun şeytanı taşıladıklarını zannetti.

Rehber

“Bektaşî tâbirlerindedir. Yeni tâlibe nasip alacağı sırada delâlet eden cana verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime Tokâdızâde Şekip'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Rehberin bir mürşid olsun haknümâ

Sen de idrâk et, nedir feyz-i Hüdâ (Tokâdızâde Şekip)

Rehberin hakkı gösteren bir mürşid olsun, böylece sen de Hüdâ'nın feyzi nedir idrak et.

Remil

“Birtakım nokta ve çizgilerle kaybı keşfetme ilmine verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Olma kur'a-fiken-i reml ü nücûm

Ki ider ehlini bi'l-hâssa şûm (653)

Ana her kim döşenür müflis olur

İşi altun olacakken mis olur (654)

Remil ve astroloji, onunla uğraşanları kötü bir hâle düşürür, servetlerini kaybettirir, işleri altın gibi yolunda gidebilecekken bakır gibi kötü bir hâle gelir.

Remlün ahkâmını girçek sanma

Gaybı Allâh bilür aldanma (657)

Fenni var ise de üstâdı 'adîm

'İlmi nâkıs sözi kec fehmi sakîm (658)

*Remilin hükümlerini gerçek sanma, gaybı ancak Allah bilir, aldanma. İlmi varsa da üstadı yok, İlmi eksik, sözü çarpık, anlayışı marazidir.*⁴⁹⁵

Görmüşüz cümlesinün ahvâlin

Çok müneccimler ile remmâlin (659)

Olduğu yok birisi ber-hordâr

Bestedür reml ü nücûma idbâr (660) (Nâbî, Hayriyye/653-660)

Çok müneccimler ile remilcilerin ahvalini görmüşüz. Birinin berhudar olduğu olmamıştır. Remil ve yıldızlara talihsizlik bağlanmıştır.

Beyâz düşdi hele şekl-i tâli‘-i eyyâm

Misâl-i çihre-i baht-ı edîb-i ferruh-fâl (Bâkî, K21/12)

Tâli‘-i eyyâmın şekli, mübarek olan edibin bahtının çehresi gibi uğurlu oldu.

Remil Dökmek

“Remil denilen garip ilim yoluyla kayba ait hükümler çıkarmak, murat ve niyetleri haber vermek yerinde kullanılır bir tabirdir. Remil nokta ve çizgilerle yapıldığından bu tabir meydana gelmiştir.”

Fezâ-yı remlede reml ile fehm edip kara bahtın

Yafâ’yı aldı Hayfâ Gazzeden geçdi o Nasrâni (Enderûnlu Vâsıf)

Remle arazisinde kara bahtını reml ile anlayıp, o Hristiyan Yafa’yı aldı, Hayfa ve Gazze’den geçti.

Remmal

“Remil denilen garip ilim yoluyla hükümler çıkaranlar, murat ve niyetleri haber verenler, falcılar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Gâh müneccim arayup geh remmâl

Açdurur bahtı için gâhice fâl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/811)

Kah müneccim kah remmal arayarak, bahtı için gizlice fal açtırır.

Resim

“Hükümet namına tahsil edilen vergi yerinde kullanılır bir tabirdir. Alamet, bilgi, nişan, suret; yazmak; âdet, töre; usul, kaide; tarz, şekil; debdebe, tantana ile yapılan işler manasına da kullanılır.”

Hüdâ güyâ ki cism-i nâzükün etmiş senin îcâd⁴⁹⁶

Katıp bûy-ı gülü reng-i şarâb-ı erguvân üzre (Nedîm, K6/13)

Hüda sanki sevgilinin nazik tenini gül kokusunu erguvan şarabının renginin üzerine katarak yaratmıştır.

Sipihri-i kîne-cudan bî-vefâlık resm-i ‘âdîdür

Felekden bî-niyâz olmak dahi bir özge şâdîdür (Nâilî-i Kadîm, M7/II/1)

İntikam arayan felekten vefasızlık adı bir adettir, feleğe muhtaç olmamak bile bir başka mutluluktur.

Resm-i tarab etdiler müretteb

Beş yüz büt-i gül-ruh ü şeker-leb (Fuzûlî, Leyla vü Mecnun/1780)

Beş yüz gül yanaklı ve şeker dudaklı güzel, şenlik merasimi tertip ettiler.

⁴⁹⁵ Hikmetli sözleriyle tanınan Nâbî’nin, oğlu vasıtasıyla gençlere verdiği öğütleri içeren *Hayriyye* adlı eseri, daha mutlu ve huzurlu bir hayat için yapılması gereken ve de uzak durulması zorunlu fiillerden bahsetmektedir. Bunların arasında “remil” ve “astroloji” de bulunmaktadır.

⁴⁹⁶ Bu mısra sözlükte “Hüdâ güyâ ki cism-i nâzükün bu resme halk etmiş” şeklinde verilmiştir.

Reşen

“Yeniçeri mevâcibinin üçüncü üç aylığı yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sitâre sanma gîce kîseler mühürlendi

Reşen mevâcibini virdi halka ‘îd-i sa‘îd (Sâbit, K33/2)

Yıldız sanma gece keseler mühürlendi, mübarek bayram üç aylar maaşını halka verdi.

Revzen

“Pencere demektir.” diye mana verilen kelime için Nedîm’den alıntı yapılmıştır.

Açup revzencesin gâhî ki cânân gösterir kendin

Ümid-i vasl ile çâk-ı girîban gösterir kendin (Nedîm, G97/1)

Sevgili, bazen penceresini açıp kendini gösterince âşık da; kavuşma ümidi ile kendinin yırtılmış yakasını gösterir.

Rıkkıyyet

“Kulluk, kölelik, cariyelik yerinde kullanılan bir tabirdir. Rık; köle, cariyeye, esir demektir.”

Egerçi hizmeti yok lîk ona yeter bu şeref

Ki ede hizmet-i rıkkıyyetinde ömrü güzâr (Nedîm, K7/69)

Hizmeti olmasa da ona bu şeref yeter ki kölelik hizmetinde ömrü geçer.

Rıkk u Fitk

“İşlerin tertibi, maslahatlarla tesviyesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Andan itmezler ise havf ü recâ

Rıkk u fitk ehli dimez kimse ana (Nâbî, Hayriyye, “Nehy-i A‘yânî vü Zulm-i Fukarâ”/238)

Eğer kimse ondan korkmazsa, ona işleri idare edip yoluna koyan iyi bir yönetici demez.

Rıtl

“Yüz otuz dirhemlik ağırlık ölçüsü yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Destümde câm görse benüm ser nigûn eder

Nâdâne sâgar istese rıtl-ı girân verür (Nef‘î, K4/13)

Elimde kadeh görse beni talihsiz eyler, kadeh istese cahile ağzına kadar dolu şarap kadehi verir.

Rızk

“Sipahi için Beytûlmaldan her ay başında ödenen maaş yerinde kullanılan bir tabirdir. Rızk; lugatte yiyecek, içecek ve mutlaka kendisinden intifa olunacak şey manasındır.” Kelime için Bağdatlı Ruhi’den alıntı yapılmıştır.

Yok sende kanaat gözün aç olduğu oldur

Rızkın irişür yoksa eger subh u eger şâm Ruh (Bağdatlı Ruhi, TBVII/7)

Nasibin sana sabah veya akşam ulaşmaktadır. Gözünün aç olmasının sebebi sende kanaat bulunmamasıdır.

Rical

“Büyük, ileri gelen devlet adamları yarinde kullanılan bir tabirdir.”

Devlet ricâli râhatı hiç bilmemekdir

Râhat ricâl-i devleti hiç bilmemekdir (Mahtûmî)

Devlet adamlığı, rahatı hiç bilmemektir. Esas rahat ise devlet adamlarına hiç işi düşmemektir.

Ricalullah

“Manevî kudret ve kuvvet sahibi olan evliya hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i ricâlullah ile
Ehl-i küfrü ser-te-ser kahr eylemekdür niyyetüm (Fâtih Sultan Mehmet, G/2)
cihad gazeli
Niyetim Allahü Teala'nın fazlı ve hak dostları ordusunun himmeti ile kafirleri baştan başa kahr eylemektir.

Rikâb

“Özengi demektir. Pişgih, huzur manalarına da gelir.”

Gaşıyen çeksün sa‘âdet haşre dek dûr olmasun
Devlet ü izzet rikâbından ilâ yevmi'l-kıyâm (Vâhid)
Maiyyetinden kıyamet gününe kadar devlet ve izzet uzak olmasın.

Rikâb-ı Hümayun

“Padişahın bir yere gidişi sırasında maiyyetinde bulunma yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Mülûk-i zamâne önince revâne
Rikâb-ı hümayûnda Hâkân u Kayser (Bâkî, K3/12)
Komutanlar ve hükümdarlar zamanın padişahının maiyyetinde önu sıra yürümektedirler.

Rim Papa

“Roma Katolik kilisesinin en büyük reisi, papa yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Biz ne müfti, ne imâm istemişiz Avrupadan
Ne de ukbâda şefâ‘at dileriz Rimpapadan (Mehmet Akif Ersoy, Asım, s.373)
Biz Avrupa’dan ne müftü ne imam istemişiz, ne de ahirette papadan şefaata dileriz.

Rind

“Lâübali meşreb, kaydsız, münkir, sarhoş, görünüşte tenkidi, hakikatte selâmeti mucip hal ve kıyafette gezen yerlerinde kullanılan bir tabirdir.”

Böyle hoş-tab‘âna rindâne gazel mi derdi ol
Sunmasa ger câm-ı feyz-i Hâfız-ı Şirâza dest (Nef‘î, G15/7)
Eğer Hafız-ı Şiraz’ın feyizli kadehi ona el vermeseydi, o böyle hoş söyleyişli rinde yakışır gazel mi söyleyebilirdi.
Benüm o bâde-güdâz-ı harîm-i meykede kim
Elimde gül gibi bir câm-ı şu‘le-tâbım var (Nâilî-i Kadîm, G104/4)
Ben elinde gül gibi ışıldayan kadehiyle meyhane hareminde şarab içen kişiyim.

Peymane-i hurşîd ile her subh ideriz ayş
İsa gibi peymânekeş-i bezm-i sabûhuz (Bağdatlı Rûhî, TB12/2)
Güneşten kadeh ile her sabah yer içeriz, İsa’nın kadehinde biz tortulu sabuhuz.

Vâ‘ız düşerdi meygedeye kordı mescidi

Görse safâ-yı meclis-i rindânemüz bizüm (Nef'î,79/6)

Vaiz, bizim rinde yaraşır meclisimizin hoşluğunu görse mescidi bırakıp meyhaneye düşerdi.

Kadr-ı rindi anlasa zâhid reh-i mey-hânedede

Hırka-i tecrîd-i zühdi ana pây-endâz ider (Nailî- Kadîm, G40/5)

Zahit meyhane yolundaki rindin kıymetini bilse, züht tecridinin hırkasının onun ayakları altına serer.

Mâil değiliz kimsenin âzârına ammâ

Hâtır-şiken-i zâhid-i peymane-şikestiz (Bağdatlı Rûhî, TB, 1/4)

Kimseyi incitmeyi istemeyiz, ama kadehi kıran sofunun hatırını kırarız.

Nev'î yabana atdı bizi gerçi rüzgâr

Düşdük hevâ-yı 'ışk ile bir özge 'âleme (Nev'î, G440/5)

Ey Nev'î, zaman bizi yabana attı, aşk hevesi ile bir başka aleme düştük.

Cihân-ı bî-keder ü pür-fürug-ı 'ışkım ben

Ne ebr-i tîrede mâhım ne âfitâbım var (Nâilî-i Kadîm, G104/2)

Kedersiz bir dünya ve aşkın ışık dolu bir aşkım, karanlık bir bulutta ne ayım ne de güneşim var.

Rind-i 'aşkız hâsılı Nef'î-i bî-pervâ gibi

Âşnâye âşnâ bîgâneye bîgâneyiz (Nef'î, G56/5)

Kısacası korkusuz Nef'î gibi aşk rindiyiz, ilgi gösterene ilgili, kayıtsız kalana kayıtsızız.

Dehrin iki kadehle değış kâr u bârını

Bilme cihân umûrunu rind-i cihân isen (Şeyh Gâlib, G182/4)

Eğer cihanın rindi isen dünya işlerini bilme, dünyanın işini gücünü iki kadehle değış.

Geçmiş serîr-i mey-gedeye rind-i bâde-hâr

Muhtâc-ı fûls-i ahmer iken kâm-rânlanur (Nâilî-i Kadîm, G44/5)

Şarap içen rint meyhanenin baş köşesine geçmiş, meteliğe kurşun atarken muradına ermiş gibi davranır.

Riyazet

“Lugat mânası yiyip içmeyi azaltmak sureti ile nefsi terbiye etmek demek olan bu tabir sofîye istilâhı olarak ahlâkın tehzibi yerinde kullanılır ve bu maksatla da yemek ve içmek de dahil olmak üzere nefis emrettiği şeylerden mahrum edilir.” Şeklinde mana verilen kelime için Sâbit'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Kocalıktan silinüp arpalığı nâ-çârun

Kaldı ıstabl-ı riyâzette ne arpa ne sâmân (Sâbit, K45/65)

Yaşlanınca arpalığı silinip çaresizin riyazet ahırında ne arpası ne samanı kaldı.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ Arpalık, Osmanlılarda devlet memurlarına görevleri sırasında maaşlarına ek olarak, görevden ayrıldıktan sonra ise emekli veya ma'zuliyet maaşı olarak verilen gelirdir.

Rıza

“Lügat manası hoşnut olmak, beğenmek, bir işi işlemekliğe razı olmak demek olan rıza, sofîye ıstılahı olarak muhtelif şekillerde tarif ve izah, hatta rızanın makamat veyahut ahvalden olmasında da ihtilâf edilmiştir.”

Ey tâlib-i ihsâmı o münci-i celilin

Neyl-i emelin çâresi teslim-i rızâdır (Tokâdızade Şekip)

Ey o yüce kurtarıcının ihsanını talep eden kişi, emeline ulaşmanın çaresi rızaya teslim olmaktır.

Rugan

“Sütten ya da ot tohumlarından çıkarılan yağlar hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Edeydi âteş-i kahrı bihârı isti‘lâ

Fetîl ü revgan olurdu cezîrelerle bihâr (Nedîm, K7/43)

Kahrının ateşi denizleri istila etseydi, adalar fitil, denizler yağ olurdu.

Ruhu'l-Kudüs

“Cebrail Aleyhisselâm hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Sûrette nola zerre isek ma'nide yohuz

Ruhü'l-kudüs'ün Meryem'e nefh ittüğü ruhuz (Bağdatlı Rûhî, TB, 12/1)

Eğer görünüşte zerreysek, mana olarak güneşiz. Biz Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhuz.

Ruhullah

“İsa Aleyhisselâm hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Deyre varmaktan murâd ihyâ-yı emvât eyleyip

Bütlere i'câz-ı rûhu'l-lahı söyletmek midir (Nâilî-i Kadîm, G100/6)

Deyre varmaktan murat, ölüleri diriltip put gibi güzellere Ruhullah'ın mucizesini söyletmek midir?⁴⁹⁸

Rümh

“Mızrak demek olan bu tabir aynı zamanda mecaz yoluyla fakirlik yerinde de kullanılır.”

Nizeyi elden koyup olur siper ber-dest-i havf

Görse Rüstem ol şehün destinde rumh-ı şevketi (Enderûnlu Vâsıf, K20/4)

Rüstem, o şahın elinde heybet mızrağını görse, mızrağını elden bırakıp, korkudan siper alır.

Ruz-ı Ceza

“Kıyamet, mahşer günü yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Vâ 'iz bizi tahvif ile teşvişe düşürme

Sen mahkeme-i rûz-ı cezâdan mı gelürsün (Nâbî, G654/8)

Vaiz, bizi korkutarak kafamızı karıştıрма, sen mahşer günü mahkemesinden mi gelirsin?

Ruz-ı Hızır

“Hıdırellez günü yerinde kullanılan bir tabirdir.”

⁴⁹⁸ Deyr, klasik şiirde “kilise, manastır ya da mecazi olarak meyhane” yerine de kullanılmaktadır. Büt ise, istiare yoluyla sevgili anlamı taşımaktadır.

Değil mi ‘ayş-ı ahzar rûz-ı Hızra karşı gülşende
Mey-i gül-gûn içmek sebz-hattân ile pinhânî (Sünbülzâde Vehbî, K21/12)

*Yeşillik eğlencesi Hıdırellez’de gül bahçesinde, gül renkli şarap içmek ile
esrar çekmek gizlice değil midir?*

İran mitolojilerinin efsanevi hükümdarı aynı zamanda Nevruz’u da bayram olarak ilan eden, şarabın mucidi Cemşid-i Hurşit’in kadehindeki yedi çizgiden dördüncüsünün adı hatt-ı sebz’dir. Cem’in en önemli özelliklerinden biri aynası ve kadehidir. Rivayete göre, Cem’in kadehi, temsili yedi madenden yapılmış, sihirli bir kadehtir. Diğer adı ise Cam-ı Cihannuma’dır. Rivayetlere göre, Cem bu kadehe bakarak, hem kendi ülkesindeki halkı ve idarecilerini gözetler hem de civar ülkelerin durumlarını seyredermiş. Cem’in kadehi temsili yedi madenden yapılmıştır ve üzerinde yedi türlü yazı ile yedi türlü çizgi bulundurmaktadır. Bu yazılar ve çizgilere; “hatt-ı cevır, hatt-ı Bağdat, hatt-ı Basra, hatt-ı sebz, hatt-ı ezrak (mavi lacivert), hatt-ı şeb, hatt-ı eşk, hatt-ı hâtir” gibi isimler verilmiştir. Bu sihirli çizgiler, kimin ne kadar şarap içebileceğini göstermektedir. Saki, içenlere bu sihirli kadehin belirlediği çizgi ve miktara göre şarap vermektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzahı*, 261.

S HARFİ

Sa‘dâbad

“Üçüncü Sultan Ahmed’in saltanatı ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın sadareti zamanında Kağıthane’de Alibey köyü yakınında yapılan ve ‘Sadâbâd Kasrı’ adı verilen kasır münasebetiyle kasrın bulunduğu mıntıkaya verilen addır.” denilen kelime için Nedîm’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sen buyur izz ü sa‘âdet ile Sa‘dâbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zındânı
Budur âhir sözü her lahza Nedîmâ kulunun
Âh ıyd olsa da öpsem yine ol dâmânı (Nedîm, K19/42-43)

Sen yücelik ve mutlulukla Sadabad’a buyur. Düşmanlarının zindanı gam, keder köşesi olsun. Nedim kulunun son sözü her an budur. Ah, bayram olsa da yine o (sultan) eteğini öpsem!

Sabit Kadem

“Mecaz yoluyla sözünde duran, musir yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ettikse şarab içmemeğe tövbe güzelsiz
Sabit kademiz tevbemiz üstünde nasûhuz (Bağdatlı Rûhî, TB,12/3)
Eğer güzelsiz, şarap içmemeye tövbe ettikse, bu tövbede samimiyiz.

Sabuh

“Mahmurluğu gidermek için sabahleyin içilen şarap hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça bir kelime olan sabuh, aslında erkenden sağılan deve ve süt demektir.” şeklinde mana verilen kelime Bağdatlı Rûhî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Peymâne-i hurşîd ile her subh ideriz ‘ayş
İsâ gibi peymânekeş-i bezm-i sabûhuz (Bağdatlı Rûhî, TB,12/2)

Güneşten kadeh ile her sabah yer içeriz, İsa gibi sabah meclislerinin kadeh çekeniyiz.

Saçı

“Eskiden damat tarafından koltuk merasiminde gelinin başına serpilene para hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Enderûnlu Vâsîf’tan alıntı yapılmıştır.

Çekdir çiçekli enterine telli bir şerîd
Akrânlarına pâçe günü giy de körlük it
Kâküllerini bağla saçı düğününe git
Alur seni de belki bu günlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, Tahmîs Bâ-
ıstılâhat-ı Zenân Der Vâdî-i Nush ü Pend Ez Dehân-ı Vâlide/12)

Çiçekli entarine telli bir şerit çektir, ziyafet günü giy de akrânlarına körlük et, kaküllerini bağla düğüne git. Belki bugünlerde bir yiğit seni de alır, sokak süpürgesi olma kadın kadıncık ol.

Sa‘d-ı Ekber

“Müşteri yıldızı hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Neyyîr-i subh-i zafer gurre-i sa‘d-ı ekber
Mâh-ı mihr-i ahter u hurşîd-i gulâm-ı devlet (Münif Paşa)

Zafer sabahının nuru, müşteri yıldızının parlaklığı, yıldız güneşinin ayı ve devlet kulunun güneşi.

Sadrazam

“Osmanlılarda idare makinesinin başında bulunan memura verilen unvandır. Sadr-ı âzam şeklinde yazılır. Sadrazam telâffuz olunurdu.” denilen kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sadr-ı â‘zâm aldı gitdi sancak-ı Peygâmberi
Düşdiler kuddâmına cünd-i zafer-yâver gibi (Sâbit, K43/28)

Sadrazam peygamber sancağını aldı gitti, zafer ordusu yardımcısı gibi önüne düştüler.

Sadre Sifa Vermek

“Mecaz yoluyla tatyip ve teselli etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

O virür sadre şifâ yoksa ne kâdir gayri
Sadr için itmege tedbîr-i müdâvâ-yı sekîm (Nâbî, K15/42)

Göğsü o ferahlatır yoksa gönlün hastalıklarını tedavi etme tedbirine başka ne kadirdir?

Saff-ı Nial

“Pabuçların sırayla durduğu yer demek olan bu tabir, aynı zamanda meclisin en aşağı yeri yerinde de kullanılır.”

Saf-ı ni‘âldeki buriyâda idi yeri
Geleydi meclis-i tefsîrine İmâm Hasîr (Sâbit, K11/60)

İmam Hasir’in tefsir meclisine gelseydi, yeri meclisin en sonundaki hasırında olurdu.

Sâgar

“Envar-ı gaybiyyenin müşahedesine ve idrak-i maniye yarayan şey yerinde kullanılan bir tabirdir. Sâgar, Farsça şarap kadehi demektir.”

Sâkîyâ meclise gel cismime gelsin cânım
Ahdler tevbeler ol sâgara kurbân olsun (Nedîm, M35/1)

Ey saki, meclise gel ki bedenime can gelsin; yeminler, tövbeler o kadehe kurban olsun.

Sah Çekmek

“Fermanlarla beratların ve bazı evrak ve resmî kayıtların sıhhatini temin için tasdik alâmeti makamındaki ‘sah’ işaretinin yazılması yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Tarf-ı hatda turrei bir ukde peydâ eylemiş
Gûyiyâ sah çekmiş âsaf pençe-fermân üstüne (Nedîm, K3/23)

Sevgilinin hatlarındaki kıvrımda bir düğüm peyda olmuş, sanki sadrazam tuğralı ferman üstüne sah çekmiş.

Sahhaf

“Eskiden kitap satan, kitapçı yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bâri cem-i kütüb ettin çalış istihârâ
Kalma bî-berk ü nevâ dehrde sahhâf gibi (Lâ)

*Kitapları topladın bari onlardan anlam çıkarmaya çalış, dünyada sahaf gibi yoksul ve zavallı kalma.*⁵⁰⁰

Sahib Huruç

“Şarkta daima beklenen Mehdi ve emsali tarzında dünyayı kendisine inkıyada mecbur ve her tarafı zapt ve teshir edeceği itikat edilen kudret ve şevket sahibi hükümdar yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Hemen kastı mazlûm olan cânedir

Hep ef‘âli sâhib hurucânedir (Abdülhak Hâmîd)

Kastı hemen mazlum olan canadır, işleri hep asiler gibidir.

Sahilsaray

“Deniz kenarındaki kâşâne, büyük yalı yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Habbezâ sâhil-serâ kim reng ü bûy-ı nev-bahâr

Gülşen-i pür-feyzinin bir gonca-i ra‘nâsıdır (Nedîm, K37/9)

İlkbaharın rengi ve kokusunun, verimli gül bahçesinin bir güzel goncası olduğu sahil sarayı, ne güzeldir.

Sak

“Hâkim tarafından tanzim olunan ilâm ve hüccetlerin yazılışı hakkında kullanılan bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Zapt için bâğçe-i hüsnüni ibrâz itdi

Bir perişân hat ile sakk-i müzevver sünbül (Sâbit, K8/40)

Güzellik bahçesini zaptetmek için sünbül bir perişan hat ile uydurma berat ortaya koydu.

Sâki

“İçki meclisinde kadeh dolaştırıp sunan hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Su katma sâkîya asla müdâma

Helâli gel karışdırma harâma (Antepli Aynî, Sâkinâme/1030)

Ey saki şaraba asla su katma, gel helali harama karıştırma.

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkîyâ

Kangısın alsam gülü yâhud ki câmı yâ seni (Nedîm, G154/4)

Ey saki, bir elinde gül, ötekinde kadeh olduğu halde geldin, gülü mü, kadehi mi, yoksa seni mi acaba hanginizi alsam?

Tevbe-i meyde sebât-ı kademümden sorma

Orasın sâkî-i gül-çihrenün ibrâmı bilür (Nâbî, G197/2)

Şarap içmeye tövbe etme fikrinden niçin caydığımı sorma Onu gül yüzlü içki sunucunun ısrarlı ricaları bilir.

Sâl

“Sene, yıl yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Aradan bin bu kadar sâl mürur etmiş iken

Dil-i hassasta hâkimdir o tesir henüz (Nef‘î)

⁵⁰⁰ İstihrac, yıldızlardan anlam çıkarma, fal bakma, bazı belirtilerden gelecekle ilgili anlamlar çıkarma anlamına gelmektedir.

Aradan bin kadar yıl geçmişken hassas gönülde o tesir, hala hakimdir.

Salâ

“Mevlevi tabirlerindedir. Arapça bildirmek demek olan salâ, Mevlevilerce davet manasına gelir ve çağırana göre sebebi de değişirdi.”

Mestân-ı harâb-âbâda salâdur ne tururlar

Zühhâda tagallüb edicek dem bu zamândur (Nef'î, K9/2)

Harap yerin sarhoşlarına davettir, ne dururlar, zahidlere galip olunacak vakit bu zamandır.

Salâ Verilmek

“Ezandan evvel müezzin tarafından minarede na't ve dua okunmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Sâbit'ten alıntı yapılmıştır.

Ale's-sabâh salâlar virildi hiç degül

Sabûh-ı 'îdde mazlûm-ı tevbe oldı şehîd (Sâbit, K33/15)

Sabaha karşı salalar verilmesi boşuna değil, çünkü bayram sabahında tövbe mazlumu şehid oldu.

Salhane

“Hayvan kesilip yüzülen yer hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Cihân nâmındaki bir maktel-i âm'e yolum düştü

Hükûmet dirler anda bir nice salhâneler gördüm (Ziyâ Paşa)⁵⁰¹

Dünya ismindeki toplu ölümlerin yapıldığı yere yolum düştü. Hükümet dedikleri yerde nice kesim yerleri gördüm.

Salik

“Süluk edici, yol tutup gidici manalarına gelen ve tarikatlerden birine müntesip olan yerinde de kullanılır.”

Lâyık oldur ki hemen sâlik-i râh

Diye la na'budû illa iyyâh (Hakânî, Hilye-i Hakânî, Der Tevhid-i Bari Azza İsmuhu/20)

Yol salikine düşen, Allah'tan başkasına ibadet etmeyiz, demektir.

Saltanat Sürmek

“Padişahlık, hükümdarlık etmek demek olan bu tabir mecaz yoluyla refah, saadet ve debdebe içinde yaşamak yerinde de kullanılır.”

Pâdişâhânın odur pâdişeh-i lem-yezelî

Saltanat sürmededir kendiliğinden ezeli (Şinâsî, İlâhî/2)

Padişahların ölümsüz padişahu odur, ezelden beri kendiliğinden, saltanat sürmektedir.

Samsam

“Ufak ufak kesilerek üzerine fıstık, ceviz ve badem serpilip yağda kızartıldıktan sonra şeker şerbetine atılan hamur tatlısının adıdır. Yüzü dönmez keskin kılıça da samsam denir.” diye anlamlandırılan kelime Nef'î'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

O şehsüvâr-ı Nerîmân-şükûh-ı zîşân kim

⁵⁰¹ Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*, 300.

Cihâna şa‘şa‘a-bâr oldı berk-i Samsâmı (Nef‘î, K21/10)

O öyle şanlı haşmetli yiğit bir padişah ki, kılıcının gücü dünyayı parıldattı.

Sanekallah

“Allah seni korusun yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bâreka’l-lâh ey behişt-âbâd u ey reşk-i cinân

Sâneka’l-lâh ey serây-ı dilgüşâ vü dilsitân (Nef‘î, K52/1)

Ey cennet misali olan, ey herkesi kıskandıran, Allah seni mübarek kılsın! Ey ferahlık veren, gönül alan saray, Allah seni korusun!

Sapan

“Ateşli silahların icadından önce kullanılan harb aletlerinden birinin adıdır.”

Sapan-âsâ elinde fırlamakda kalmadan Türkün

O kaygudan misâl-i kaya mehcûr olmamız yeğdir (Hevâyî, G52/5)

Türk’ün elinde sapan misali fırlamakta kalmaktansa, kaya misali uzaklaşmak daha iyidir.

Kazâra bir sapan taşı bir altın kâseyi kırsa

Ne artar kıymeti taşın ne kıymetten düşer kâse (Lâ) (Sadi?)

Kazara bir sapan taşı bir altın kaseyi kırsa, ne taşın kıymeti artar ne de kase kıymetten düşer.

Sarban

“Padişahların develerine bakanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Sarban; Farsça deveci demektir.” Kelime için Fuzûlî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Ol nev’ idi zulmet-i şeb-i târ

Kim olmadı sârbân haberdâr (Fuzûlî, Leyla vü Mecnun/2562)

O derece kara bir geceydi ki deveciler haberdar dahi olmadı.

Savlecan

“Ucu sivri ağaç çevgân yerinde kullanılan bir tabirdir. Bununla oynanan oyuna ‘cirit oyunu’ denir.”

Savletle gûy-ı mihri atıp tutmak istese

Gerdûn o şâha mâh-ı nevin savlecân verir (Sünbülzâde Vehbî, K70/19)

Güneş topunu hücumla atıp tutmak istese, felek o şaha yeni ay cirit sopası verir.

Savmaa

“Nesara rahiplerinin nastan (halktan) inkıta ve inzivası için tesis edilmiş olan höcrelere verilen addır.”

Ruh yok savma’anın pîr - i abâ-pûşunda

Hâl var meykenenin rind-i kadeh-nûşunda (Nâilî-i Kadîm, G322/1)

Mabedin aba giyen pirinde ruh yokken, meyhanenin şarap içen rindinde hal var.

Sözlükte “değişme, dönüşme, durum ve tavır” gibi anlamlara gelen hâl, bir tasavvuf terimi olarak, insanın iradesi ve çabası olmadan ilahî bir lütuf olarak kalbe gelen his, bunun ruh ve bedene yansması demektir. Neşe-hüzün, kabz-bast gibi ruhi durumlar gelip geçici bir his ve heyecan olup süreklilik göstermezler. Ancak bir hal yok olunca, hemen onun ardından onun bir benzeri veya zıddı olan başka bir hal meydana

gelir. Sufiler, ancak yaşanarak anlaşılabilmesi, sözle ve yazıyla anlatma veya anlaşılma imkanı bulunmamasından dolayı tasavvufa, ilm-i hâl adını vermişlerdir.⁵⁰²

Saye

“Mecaz yoluyla himaye, koruma yerinde kullanılan bir tabirdir. Saye; Farsça gölge demektir.” diye anlamlandırılan kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Verdim senin irâdene Mâzenderânı ben
Sâyendedir bu şimdiki dârât û debdebe (Abdülhak Hâmid)
Mazenderanı senin iradene verdim, bu şimdiki debdebe ve tantana senin sayendedir.

Sayeban

“Büyük çadır yerinde kullanılan bir tabirdir. Farsça olan bu tabir, gölgelik, tente manalarına da gelir.”

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâyebân
Sâyesinde kâ’inât âsûde tâ rûz-ı hisâb (Nef’î, K55/53)
İkbal gölgeğinin mevcudiyete gölgelik olsun. Kainat, gölgesinde hesap gününe kadar rahat ve huzurlu olsun.

Sayrefiy

“Para bozmak, para alıp satmakla meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Maksûd-ı tab’-ı sayrefiyân-ı kemâl olur
Hikmet o rûtbe gevher-i nazmın güzîdedir (Hersekli Arif Hikmet, G52/7)
Kamil sarrafların mizacının bir gayesi olan Hikmet, nazmın güzide ve değerli bir cevheridir.

Saz Çalmak

“Sazla hava çalmak ve ahenk etmek yerinde kullanılan bir tabirdir. Saz, telli çalgılardan birinin de adıdır.” Kelime Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Eder senden erbâb-ı meclis niyâz
Alıp destine sâzını çal biraz (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân/1631)
Meclis ehli senden sazını eline alıp biraz çalmanı niyaz eder.

Sebil

“Hayır için parasız su dağıtılan etrafı parmaklıklı ve ekseriya kubbe ile örtülü binalar hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Kanalların izi yok, köprüler harâb olmuş
Sebillerin başı boş çeşmeler serâb olmuş (Mehmet Akif, Safahat, Birinci Kitap, s.104)
Kanalların izi yok, köprüler harap olmuş, sebillerin başı boş, çeşmeler serap olmuş.

Sebil Etmek

“Hayır niyyeti ile su dağıtma yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘sebil dağıtmak’ da kullanılır.”

⁵⁰² Mehmet Demirci, “Hal”, *İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: TDV, 2013), 216-218.

Oldı o destûr-ı celîl bu hayr-ı câriye delîl
Halka idüp zemzem sebîl celb itdi ol şâha du'â (Seyyîd Vehbî, T16/13)
Sadrizam, bu güzel hayır eserini yapmaya rehber oldu. İnsanlar için zemzem sebili yaptırıp o padişaha dua edilmesini sağladı.

Sebükkuh

“Mecaz yoluyla laubali, zarif, şen yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Koca Râgıp Paşa'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Bârını gerden-i ahbâba idenler tahmîl
Ne kadar olsa sebük-rûh olur elbette sakîl (Koca Râgıp Paşa, G109/1)
Yükünü dostlarının boynuna yükleyenler, ne kadar hoş sohbet olsalar da elbette ağır olurlar.

Sedir

“Odalarda pencere önüne yapılıp üstüne minder ve yastık konulan kerevetin adıdır.”

Bütün bu neşve-i perrânı, rûh-i nevvârı,
Bütün bu hüsn-i rebüsi bir güzel seherin
Eder ihâta yeşil bir sedir-i ezhârı (Tevfik Fikret, Aşk ve Firâk, Rubâb-ı Şikeste)
Bütün bu uçucu neşeyi, parlak ruhu, güzel bir seherin ilkbaharı, yeşil bir çiçek sedirini kuşatır.

Sedrebeki

“Saçma sapan, hezeyan sözler yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Terkiye mir'at asılmaz sen deli misin herif
Her sözün sedremeki bilmem ne hâl olmuş sana (Enderûnlu Vâsîf, G8/4)
Terkiye ayna asılmaz herif sen deli misin, her sözün saçma sapan sana ne hal olmuş bilmem?

Sefer

“Lügat mânası yolculuk demek olan sefer, sofîye ıstılahı olarak mukayyetten mutlaka seyir, daha açık bir ifadeyle kalbin Hakka teveccühüdür.”

Yarın ma'îyyetinde olur hâzır-ı sefer
Mızraklı oklu yaylı tamam elli bin nefer (Abdülhak Hâmid)
Yarın ma'îyyetinde mızraklı, oklu, yaylı tamam elli bin nefer sefere hazır olur.

Sekban

“Muhtelif zümrelere unvan olarak kullanılmış bir tabirdir. Halk arasında “seymen” denilirdi.” Kelime Câmî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Nice bir nefse uyup bir sege segbanlık idem
Yeridir fakr u fenâ mülkine sultanlık idem (Câmî)
Nasıl bir nefse uyup bir köpeğe bakıcılık edeyim, yokluk mülküne sultanlık etsem yeridir.

Selâmlık

“Konaklarda erkeklere mahsus daireye verilen addır.”

Fuğuşu i'lâya koşan bir sürü nâmerd öteden,
Ne selâmlık ne harem dinlemeyip çığnerken (Mehmet Âkif, Hakkın Sesleri)

Fuḫṣu yüceltmeye koṣan bir sürü namert öteden, ne selamlık ne harem dinlemeyip çığnerken.

Selem

“Müecceli muaccele satmak yani peşin parayla veresiye mal almak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bu günden sonra ŧeftâlularındur mevsim-i tahsîl
Ki nakd-i va‘d-i ferdâ ile ‘akd olmuş selemdür heb (Sâbit, G27/4)

Bugünden sonra tahsil mevsimi ŧeftalilerindir ki gelecek vaadinin nakti ile yapılmıŧ alışveriştir.

Selsebil

“Şakulî vaziyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalaklar bulunan ve su birbirinden geçerek aŧağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır.”

Nice reŧk-i behişt oldı dimez âdem gel insâf et
Nazar kıl selsebil-i sâfa bak kasr-ı dil-ârâya
Revâdır âb-ı cân-bahşine dense çeşme-i tesnîm
Ki oldı mâ-sadak aynen tüsemmâ selsebilâya (Nedîm, Kt/65)

Nice cennetin kıskananı oldu adem gel insaf et demez. Mutluluk pınarına nazar kıl, gönül süsleyen kasra bir bak. Can bahşeden suya tesnim çeşmesi dense revadır ki “tüsemma” diye isimlendirilen selsebile aynen muvafık oldu.

Sema‘

“Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri yerinde kullanılan bir tâbirdir.” diye mana verilen kelime için Şeyh Galib’ten alıntı yapılmıştır.

Ârâmımız semâ iledir rûzgârda
Girdâb-ı bahr-ı aşka batan Mevlevîleriz (Şeyh Galib, Tahmisler,7/6)
Rûzgarda rahatlamamız sema iledir çünkü biz aşk denizinin girdabına batan Mevlevileriz.

Sema‘a Girmek

“Mevlevî tarikatı usulünce ayakta yapılan zikre iştirak etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

‘Alem-i ma‘nâ ki hûrşîd-i cihân-ârâ gibi
Devr ider girmiş semâ‘a anda rûh-ı mevlevî (Nef‘î, K2/3)

Mana alemi ki cihanı süsleyen güneş gibi Mevlevi ruhu orada semaya girmiş döner durur.

Semazen

“Mevlevi tabirlerindendir. Sema‘ eden derviş yerinde kullanılırdı.”

Tennüre-bend-i hâle-i envâr-i ‘aşk olub
Mâh-ı sipihr mihr ü vefâdur semâ‘zen (Fâtih Sultan Mehmet (Avnî), G349/3)
Semazen, aşk nurları halesinin tennure giyeni olup feleğin ayı, güneşi ve vefasıdır.

Semend

“Kula at hakkında kullanılan bir tabirdir.” Kelime Nef‘î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutturur dil-i ‘uşşâka cilve-i yârı (Nef’î, K45/1)

*Maşallah öyle mülâyim bir kula at ki gidişinin güzelliği aşıkların gönlüne
yarın cilvesini unutturur.*

Semender

“Hurafeye göre ateşte hasıl olan ve yanmayan bir hayvandır.”

Âteş-i sûzân-ı a’ dâya bizümle girmege
Dehr içinde imtihân olmuş semender yok mıdır (Hâfız Ahmed Paşa, G31/6)

*Bizimle düşmanın yakıcı ateşine girmek için, ateşte yanmadığına inanılan
semender gibi asker, yok mudur?*

IV. Murad dönemi sadrazamlarından Hafız Ahmed Paşa iki kez Bağdat seferiyle görevlendirilmiştir. 1625’teki ikinci seferinde, Safevi hükümdarı Şah Abbas’ın Şat Suyu’ndan Osmanlı askerine gelen erzak yolunu kesmesi sebebi ile orduda bir dağılma baş göstermiştir. Şairliği ile bilinen sefer kumandanı Hafız Ahmed Paşa, aynı zamanda Muradî mahlasıyla da şiirler yazan IV. Murad’dan manzum bir mektupla yardım istemiştir.⁵⁰³

Seng-i Hara

“Pek sert, taş kaya yerinde kullanılır.”

Atarlar seng-i hârâyı dıraht-ı meyvedâr üzre (Lâ)
Meyve veren ağacı taşlarlar.

Seng-i Kabir

“Mezar taşı yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine ‘seng-i mezar’ da denir.”

Ölürsem görmeden millette ümîd ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzûn ben mahzûn (Nâmık Kemâl, mezar
taşında yazan beyit)
*Millette ümit ettiğim ilerleyişi görmeden ölürsem, mezar taşıma “vatan
mahzun, ben mahzun” yazılsın.*

Seng-i Mezar

“Kabir taşı yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine ‘seng-i kabir’ de denir.”

Öyle bir şiddet-i tasmîm ile çıkdım ki yola
Karşıma çıksa eğer seng-i mezârım dönmem (Abdülhak Hâmid, Finten)
Yola öyle bir kati niyetle çıktım ki karşıma mezar taşım bile çıksa, dönmem.

Seng-i Musalla

“Namaz kılınmak için cenaze konan taş hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Kadrüni seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Turup el bağlayalar karşuna yârân saf saf (Bâkî, G229/9)
*Ey Baki, senin kıymetini dostlar musalla taşında anlayarak karşında “saf
saf” durup el bağlayacaklar.*

Senli Benli

“Mecaz yoluyla laubaliyane teklifsizce görüşmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Üftâdelerle gerçi o meh senli benlidir

⁵⁰³ Mustafa Ceylan, *Türk ve Dünya Edebiyatında Öldürülen Şairler* (Ankara: Başkent Edebiyat, 2017), 297.

Benlik ederse de yakışır çifte benlidir (Sünbülzâde Vehbî, G54/1)

O ay yüzlü sevgili, düşkünlerle senli benlidir, benlik etse de ona yakışır çünkü çifte benlidir.

Seraçe

“Küçük saray yerinde kullanılır bir tabirdir. Sarayçeden bozmadır.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Men şem‘-i serâçe-i firâkem

Sûz-ı ciğer ile hoş-mezâkem (Fuzûlî, Leyla vü Mecnûn/1002)

Ben ayrılık sarayının mumuyum, ciğer yanığı ile lezzetliyim.

Seraser

“İpekli ve altın gümüş işlemeli kıymetli kumaş adıdır.”

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdür sanasın

Olsa zînpûş-ı serâserle ne dem cilve-nümâ (Nef‘î, K17/7)

Ne zaman seraser örtüsüyle cilveli görünse, nurdan kanat açarak cennete uçan melek sanırsın.

Serasker

“Eskiden Millî Müdafaa Vekili (Savunma Bakanı) yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Koşar mı harbe asâkir, uyursa Serasker

Nedir ya görmese gayret sigâr ekâbirde (Abdülhak Hâmid)

Serasker uyursa şayet asker harbe koşar mı, küçük büyükte gayret görmese olur mu?

Serç

“At eyeri yerinde kullanılan bir tabirdir. Halk dilinde saraç diye kullanılan serraç bundan yapılmıştır.”

Mutantân agayân-ı zerrîn-serç

Sufûf-ı ‘adûyu ider herc ü merc (Sâbit)

Görkemli altın eyerli ağalar, düşman saflarını hercümerç eder.

Serçeşme

“Sergerde, zabıta memuru yerinde kullanılan bir tabirdir. Suyun başı ve çıktığı yer, pınar, kaynak yerinde de kullanılır.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit ve Fuzûlî'den birer beyit alıntılanmıştır.

Bütâna gamzesi ser-çeşmedür o hûn-rîzûn

Silâh-ı gam kuşanup biz dahi levend oluruz (Sâbit, G143/2)

O kan dökücününün puta yaraşır gamzesi çeşme başıdır, gam silahını kuşanup biz de levend oluruz.

Gezen peykânlarundur tende ya cân bâğma ışkun

Belâ ser-çeşmesinden her taraf sular revân itmiş (Fuzûlî, G133/6)

Tende gezen senin attığın okların temrenleri midir, yoksa aşkın bela pınarbaşından her tarafa sular mı akıtmıştır?

Serdefter

“Bir gürühun başı ve reisi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Buna ‘âlem ider şimdi şehâdet ittifak üzre

Ki sensin ehl-i tab‘ u dâniş ü idrâke ser-defter (Nef‘î, K20/39)

Buna alem şimdi ittifakla şahitlik eder ki şair ehli, bilge ve anlayışlı olanların önderi sensin.

Serefrâz

“Mecaz yoluyla başkalarından farklı, mümtaz yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Milyonla çalan mesned-i izzetde ser-efrâz,
Bir kaç guruşu mürtekinin câyı kürekdir (Ziyâ Paşa, TB IX/10)
Milyonla çalan yüksek makamda başı dik dolaşırken, birkaç kuruşu zimmetine geçirenin cezası kürek mahkumu olmaktır.

Seren

“Direkler üzerinde yelken açmak ve işaret kaldırmak üzere ufkî olarak bağlanan günderlere verilen addır.”

Nâhudâ eylemese Nûhı bu keştiye Hudâ
Mevc-i tufâna ne yelken tayanurdı ne seren (Keçecizâde İzzet Molla, K8/73)
Hüda bu gemiye Nuh'u kaptan eylemese, tufan dalgalarına ne yelken ne de seren dayanabilirdi.

Serfuru

“Mecaz yoluyla tazim, hürmet; itaat yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ser-fürû itmez idi pâyuna yüz sürmek için
Olsa 'isyâna eğer kudret u imkân-ı felek (Nef'î, K24/18)
Feleğin, isyan etmeye imkan ve kudreti olsaydı, ayağına yüz sürmek için itaat etmezdi.

Serhad

“Hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği sınır yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sa'âdetle otâğın kurmadın serhadd-i Îrâna
Düşe Tûrân zemine sâye-i tûğ-ı ser-efrâzı (Nef'î, K22/2)
İran sınırına saadette otağını kurmadan serefrâzın tuğunun gölgesi Turan ülkesine düşsün.

Ser Halka

“Mecaz yoluyla bir sanat ve mesleğin ileri geleni yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Olaldan halka-i zülfünle Nev'î bi-ser ü sâmu
Mahabbet bezminün ser-halka-i rindâniyüz cânâ (Nev'î, G6/5)
Ey sevgili, Nevi saçının halkalarıyla sefil olduğundan beri, muhabbet meclisinin önde gelen rindleriyiz.

Serheng

“Divan-ı hümayun çavuşları hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef'î'den bir beyit alıntılanmıştır.

Hâkânîyim ben muhteşem yanumda serheng-i haşem
Hâfız olur leb-beste dem dâmem edince zîr ü bem (Nef'î, K15/35)
Ben Hâkânîyim, İran şairi Muhteşem yanımda saray çavuşudur. Kalemim şiir sazı üzerinde mızrap gibi hareket ettikçe Hafız'ın dili tutulur.

Serpuş

“Başa giyilen şeyler, başlıklar hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Serpûşun olan kâkül u zerrîn
Döksen kılar endâmını tezyîn (Abdülhak Hâmid, Sahrâ, s.83)
Başlığın olan kakül ve altın gibi sarı saçlarını döksen, onlar endamını süsler.

Serrişte

“Farsça ipucu demek olan bu mürekkeb isim mecaz yoluyla bir şeyin husûlüne bais olan sebep, vesile yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Dimem ser-rişte-i maksûdı mâl ü cândan bulsun
Gönül esbâba itmez ilticâ Allahdan bulsun (Antakyalı Münif, G60/1)
Amacının maksadını söylemem, mal ve candan bulsun, gönül sebeplere iltica etmez, Allah'ından bulsun.

Ser Sure

“Tezhip ıstılahlandandır. Mushafların sure başlıklarına verilen addır.”

Zerd olsa n'ola kaşların ey ruhları gülgün
Ser-sûreleri mushafun ekser olur altun (Sâbit, B62)
Ey yanakları gül renkli sevgili, kaşların sarı olsa ne olur, mushafta sure başları çoğunlukla altın olur.

Settarü'l-Uyub

“Ayıp örtücü mânasına gelen bu terkiib, kulların ayıplarını örtüp yüzlerine vurmıyan Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir.”

Settâr-ı uyûba ediyor arz-ı dehâlet
Lâkin biri var ortada mahsûl u sekâlet (Abdülhak Hâmid)
Ayıplarını örten Allah'tan merhamet istiyor, lakin ortada mahsul ve sekalet biri var.

Seyf

“Kılıç yerinde kullanılır Arapça bir tâbirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.”
Kelime Nedîm'den alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Seyf-i meslûl-ı celâlet ki düm-i şemşîri
Zafere âb-ı bekâ fitneye berk-ı hırmen (Nedîm, K2/24)
Kınından çekilmiş celalet kılıcı ki kılıcın kını zafer için ebediyet suyu, fitne için de mahrumluk şimşeğidir.

Seyis

“Atın tımarına yemine vesairesine bakan adam, uşak hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Ağlaşır ahırda seyisler dedi târîhini
Kaçtı dünyadan gem almaz âh kırdı kösteği (Sürûri)
Seyisler ahırda ağlaşıp, “gem almaz kösteği kırarak dünyadan kaçtı” diye tarihini söyledi.

Seyran

“Gezip dolaşmak seyr ü temaşa etmek; gezinme, teferrüç yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Erişip mevsim-i Kağıdhâne
Nâzeninler çıkıçak seyrâne (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/113)
Kağıthane mevsimine erişip, nazeninler dolaşmaya çıkacak.

Şair, beyitte Kağıthane’de yapılan eğlencelere göndermede bulunmaktadır. Sünbülzade Vehbi’nin eseri Şevkengîz, 1789-1797 yılları arasında kaleme alınmış bir münazara örneğidir. Eser, “Suyolcuzâde ve Kazıkçı Yeğeni” isimli iki anlatı karakteri üzerinden kurgulanmıştır. Eserde, İstanbul’un hamamları, tekkeleri, semtlerinin yanısıra şehrin tanınmış güzelleri ve sakinleri de konu edilmiştir.⁵⁰⁴

Seyyib

“Gerek boşanma ve gerek ölüm sebebi ile dul kalmış olan kadın hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Gençliğin geçti Hevâyî sana şimden sonra
Kız değil koca diye seyyibe avrat gelmez (Sürûrî)

Hevayi, gençliğin geçti gitti, sana şimdiden sonra koca diye kız değil dul avrat bile gelmez.

Seyyid

“Hazret-i Muhammed’in torunu Hüseyin’in neslinden gelenler hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Ey hâme-i nâkıs-beyân başla duâ-yı seyyide
Et sen de sarf-ı iktidâr durma senâ-yı seyyide (Lâ)

Ey eksik söyleyen kalem, Hz. Hüseyin’e duaya başla, durma sen de seyyidi övmek için güç sarf et.

Sıbteyn

“Hazret-i Muhammed’in iki torunu İmam Hasan ve İmam Hüseyin yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Yenişehirli Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Midhat-i sıbteyn ile virdükçe ben ma’nâya renk
Bâğ-ı hüznün gülnehâl-i sebz ü âlîdür sözüm (Yenişehirli Avnî, K9/18)

Hasan ile Hüseyin’in övgüsü ile manaya renk verdikçe, sözüm hüznün bağının yüce ve yeşil gül fidanıdır.

Sığır Topuğu

“Kadeh çeşitlerinden birinin adıdır. Sığır topuğuna benzediğinden bu adı almıştır. ‘At kulağı, devetabanı’ adı verilenler de vardır.”

Üştür-i gussayı kaldırmak için hâtırdan
Çekelüm at kulağı mı deve tabanı mı var (Sâbit, G122/2)

Hatıradan gam devesini kaldırmak için, at kulağı mı deve tavanı mı ne varsa çekelim.

15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar “deve tabanı” büyük şarap kadehini ifade etmek için kullanılmıştır. “At kulağı” ise, uzun kadeh manasında kullanılmaktadır.⁵⁰⁵

Sınır

“Kıyı, hudut, serhat yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Rindi yaklaştırmamak ister civâr-i cennete
Vâ‘izin bu hay u huyu hep sınır kavgâsıdır (Ziyâ Paşa)

⁵⁰⁴ Bahadır Sürelli, “18. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim Ve Sünbülzade Vehbi’nin Şevk-engîz’i”, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007), 4.

⁵⁰⁵ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Giriş, Beslenme Teknikleri*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1976).

Vaiz, rindi cennetin civarına yaklaştırmamak ister, onun bu bağırap çağırması hep sınır kavgası sebebiyledir.

Sır

“Gizli şey demektir.” Kelime Sürûrî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Hayflar göz yumub Esrâr Dede sırroldu (Sürûrî) (1796)

*Eyvahlar, Esrar Dede gözlerini yumup öldü.*⁵⁰⁶

Sicn

“Arapça zindan demektir.”

Feyzinle oldu bezm-i cihân sicn iken behişt

Lütfunla oldu çarh-ı felek pîr iken cüvân (Nedîm, K23/7)

Dünya meclisi, zindan iken bereketinle cennet oldu, kader yaşlı iken hoşluğunla genç oldu.

Sihir

“Bir kimseye dubara, hile etmek ve batılı hak suretinde göstermek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Çâh-ı Bâbil’de olan iki melek

Biri Hârût u birisi Mârût (Sünbülzâde Vehbî)

Babil kuyusunda olan iki melek biri Harut birisi Marut’tur.

“Çâh-ı Bâbil”, Hârût ile Mârût adlı iki meleğin Zühre adındaki bir kadına aşık olarak onun tuzağına düşmeleri bu yüzden de ilahî emre karşı gelmeleri üzerine içinde asılarak ceza gördükleri yerdir. Bu kuyu, ayrıca Hârût ile Mârût tarafından çeşitli sihirlerin öğretildiği bir yer olarak da bilinmektedir. Divan şiirinde çâh-ı Bâbil, sevgilinin Hârût ile Mârût’tan büyü öğrendiği yer olarak kullanılmaktadır. Ayrıca sevgilinin yüzündeki çukur yerler, gözler, özellikle de gamzeler ve çene çukuru, aşığı büyüleyen birer büyü kuyusu gibi düşünülerek çâh-ı Bâbil’e benzetilmektedir.⁵⁰⁷

Sikayet

“Mekke-i Mükerreme’de hacılara zemzem dağıtma hizmeti hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Nahîfî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Oldu hicâletle sikâyet tamâm

Onlar için hizmet-i Beytülharâm (Nahîfî)

Onlar için Beytülharam hizmeti sikayet mahcuplukla tamam oldu.

Sikke Suret

“Yüzünü gözünü boyama, para gibi kendini parlak gösterme yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sikke sûret gösterüp san’atla dilber sayd ider

Bunda kırtâsiyyedür sermâyesi ferzânenün (Sâbit, G208/4)

Sikke (para) dilberleri, yüzünü göstererek avlar. Bu işte onun sermayesi yazı malzemeleridir.

⁵⁰⁶ Şair, Mevlevî şairlerinden olan Esrar Dede’nin ölümü üzerine bu tarihi düşürmüştür.

⁵⁰⁷ İskender Pala, “Çâh-ı Bâbil”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: TDV, 2013), 186.

Silâhdar

“Sarayın ileri gelen erkânından birinin unvanıdır.”

Yegâne şehsüvâr-ı kahramân-kevkab ki lâyıkdur
Felek ana silâhdâr itse Behrâm-ı silâhşoru (Nefî, K34/24)

*O öyle Kahraman misali usta bir binici ki felek ona Silahşör Behramı silahtar
etse layıktır.*

Nefî, kasidelerinde memduhu överken genellikle “İskender, Behram, Kahraman” gibi “Şehnâme” karakterlerini kullanmaktadır. Beyitte ismi geçen Behrâm, hayatı, ölümünden sonra yarı tarihi, yarı destani, yarı masal öğeleriyle süslenerek çeşitli şairler tarafından anlatılan İran şahlarından biridir. Babası Yezdcürd’ten sonra tahta geçen Behrâm akıllı, güçlü, adil, yardımsever, ava ve eğlenceye düşkün bir hükümdar olarak bilinmektedir.⁵⁰⁸

Silahşör

“Yeniçeri ocağı zabitlerinin bir takımı hakkında kullanılan bir tabirdir. Silahları karıştırıcı silahlarla oynayan demektir.”

Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız
O silahşörler o al fesli herifler sayısız (Mehmet Akif Ersoy, Asım, s. 399)

*Yıldız belki kırk elli bin askerle sarılmış, o silahşörler, o al fesli herifler
sayısız.*

Simat

“Üzerine yemek dizilen yaygı; bir sıraya dizilmiş şeyler; sofraya yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Manastırlı Nâilî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Benzer mi anın dergehi bâb-ı vuzerâyâ
Bir bir çekilir hân-ı simâtı fukarâyâ (Manastırlı Nâilî)

Onun dergahı vezirler kapısına benzemez, bir bir fukaralar sofrasına çekilir.

Simkeş

“Sırma çeken sanatkâr hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Haddeden tel gibi çekdin kendine târ-ı dili
Ey cüvân-ı sîmkeş âferin üstâdına (Seyyîd Vehbî)

*Ey simkeş civan, gönül ipliğini haddeden tel gibi çektin, seni yetiştiren üstada
âferin.*

Simurg

“Hurafeye göre Kaf dağının arkasında yaşadığı itikat edilen bir kuşun adıdır.”

Bî-vücûd olmak gibi yokdur cihânın râhatı
Gör ki sîmürgün ne dâmi var ne de sayyâdı var (Koca Râgıp Paşa)

*Dünyada cisimsiz olmak gibi bir rahatlık yoktur. Anka kuşuna bak, peşinde
ne ona kurulmuş bir tuzak ne de bir avcı var.*

Şair, beyitte varlığından sıyrılarak aşta yok olan kişiyi Ankâ kuşuyla kıyaslamaktadır çünkü onun da ismi vardır fakat cismi yoktur. Anka kuşunun en belirgin özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil

⁵⁰⁸ Şener Demirel, “Heft-Peyker Mesnevisinin Tematik Açından İncelenmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, s.9 (2001): 187-217.

etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine “ankâmeşrep”, “ankâ-tabiat” denir. Kafdağı gibi efsanevî bir yerde yaşadığı için bu kelimeyle birlikte çeşitli şekillerde kullanılır. “Kâf-ı kanâat beklemek” tabirinde görüldüğü üzere kanaat sahibi ve alçak gönüllü, her şeye ve herkese eğilmeyen, kimseye minnet etmeyen, uzlete çekilmiş kişileri ifade eder. İsmi var cismi yok olduğu için bu sıfatla anılmak istenen şeyler için de kullanılmıştır. Yine bu özelliği sebebiyle kimseden bir şey beklemeden darda kalan herkese yardım eden bir varlık hüviyeti kazanmıştır.⁵⁰⁹

Simya

“Kimya ve bazı garip şeylerle altın ve gümüş yapmak gibi tabiat kanunlarına aykırı eserler meydana getirme ilim ve sanatı hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Kimyâ ilmi kimi itdi ganî

Simyâ sîme batırmaz bileni (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/149)

Kimya ilmi kimseyi zengin etmez; simya bileni gümüşe batırmaz.

Sinan

“Mızrak yerinde kullanılan bir tabirdir. Surlarla tarihe ait eserlerde ve vesikalarda geçer.”

Ammâ ne neş’e kim eseri fikr ü zikrinin

Kalb ü lisâna hâlet-i tîğ ü sinân verir (Nedîm, K4/13)

Düşüncelerinin eseri kalp ve dile kılıç ve mızrağın hali gibi neşe verir.

Sinek Avlamak

“Mecaz yoluyla boş ve işsiz oturmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Ticarî hayatın durgunluğu münasebeti ile de kullanılır.”

Kaf-ı ikbâlde ankâ’ iken âh

Avlıyor şimdi sinek pârası yok (Safvet)

İkbal dağında anka kuşu gibi şanslıyken parası olmadığından şimdi sinek avlıyor.

Sine Saf

“Mecaz yoluyla gillüğüştan azade, yüreği temiz yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sîne sâf olsun heman rayb ü riyâdan zâhidâ

Elde tesbîhe bedel câm olsa da mâni’ değil (Nedîm, G76/2)

Ey zahid, gönlün temiz, şüphe ve riyadan uzak olsun, elde tesbih yerine kadeh olsa da önemli değil.

Sineye Elif Çekmek

“Âşıkların aşklarının galeyani ile göğüslerini yırtmaları hakkında kullanılan bir tabirdir. Âşıklardan sinesini gerçekten yırtanlar olduğu gibi göğüslerine dövme usulü ile ‘ahım şahım’ yazdıranlar da bulunurdu. Buna ‘sineme elif çektim’ veya ‘âh yazdım’ denilirdi.”

Nâhunumla âh-ı şâhım nakşedersem sîneme

Nakşeder mi levh-i uşşâka beni şâhım Alî (Rahmî)

Şahımın ahını tırnağımla sineme nakşedersem, şahım da acaba aşıklar levhasına beni nakşeder mi?

⁵⁰⁹ İskender Pala, “Anka”, *İslam Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: TDV, 2013), 201.

Sipahi

“Osmanlı askerlik teşkilâtında “Tımar” namı ile öşür ve rüsumunu aldıkları araziye mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmeye mecbur oldukları cebelûleriyle birlikte sefere iştirak eden bir sınıf süvari askerine verilen addır.”

Cânını kurtaramaz virse sinânın yerine
Bir sipâhîsi alursa fukarâdan suzen (İzzet Molla, K8/50)

Bir sipahisi fukaradan bir iğne bile alırsa kılıcını verse de canını kurtaramaz.

Siper

“Okun giderken kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan aletin adıdır.”

Yâ ol kişi kim tîr-i ciğer-dûz-ı kazâya
Hasmâne çekûp tîg-i zebânın siper eyler (Nef'î, K10/17)

Ya o kişi ki kazanın ciğer delen okuna kılıç gibi keskin dilini düşmanca çekip siper eyler.

Sitam

“At takımı, hususiyle altın ve gümüş başlık yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Murassâ rikâb u mücellâ licâm
Müzerkeş keçim ü mücevher sitâm (Sâbit)

Süslü üzenği ve parlak gem, sırmalı zırh ve cevherli at takımı.

Sitte

“İlmiye rütbeleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Sitte Arapça ‘altı’ demektir.”

Hünermendân-ı ‘âlem şeş cihetde iftihâr etsin
Efendim sitteden mansıbla şâd eyle bu nâçârı (Sünbülzâde Vehbî, K8/69)

Efendim, bu çaresizi sitteden bir mansıp ile sevindir de alemin her tarafındaki hüner sahipleri iftihar etsin.

Sünbülzade Vehbî, Rodos kadısıyken Kırım Hanlığını kabul etmiş ancak Kırım’ın Ruslar tarafından ilhakı üzerine iltica eden Kırım Hanı Şahingiray’ın idamı üzerine Birinci Abdülhamit’e gönderdiği “Tayyare Kasidesi”nde bu hizmetine karşılık olarak padişahın “sitteden bir mansıp” istemiştir.⁵¹⁰

Osmanlı devlet teşkilatında yüksek bürokratların altısı (nişancı, üç defterdar -şikk-ı evvel, sâni ve sâlis- reîsülküttâb ve defter emini) “menâsıb-ı sitte” olarak adlandırılırdı.⁵¹¹

Siyehmest

“Fazla sarhoş yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Aynî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Siyeh-mest olma ‘aklı itme zâ’il
Beher bî-câ kelâmı olma kâ’il (Aynî, Sâkînâme/1244)

Fazla sarhoş olup aklını kaybetme, yerli yersiz her sözü söyleme.

Sofi

“Tasavvuf ehli olan ve onlardan gibi görünenler hakkında kullanılan bir tabirdir.”

⁵¹⁰ Süreyya Beyzadeoğlu, “Tayyare Kasidesi”, Dergah, sayı 18 (1991): 8-10.

⁵¹¹ Mehmet İpşirli, “Mansıp”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, (İstanbul: TDV, 2013), 4.

Görmüşüz çok mutaassıp sofî
Rehnedüp pîr-i mugâna sofî (Enderûnlu Fâzıl)

Meyhanecilerin pirine hirkasını rehin bırakan çok mutaassıp sofî gördük.

Solak

“Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalara verilen addır.”

Bir solağında olan haşmet sözün sağı budur
Olmamışdır rû-nümâ ne Zâlde ne Sâmda (Nedîm, Kt15/2)

Sözün doğrusu budur ki [onun] bir solağında olan haşmet ne Zâl’de ne de Sâm’da yüzünü göstermemiştir.

Sâm, Şehnâme’nin ünlü kahramanlarında biridir. Nerîmân’ın oğlu, Zâl’in babasıdır. Ferîdûn ve Mînuçeher dönemlerinde yaşamış İran kahramanlarından olan Sâm’a, Ferîdûn tarafından dünya pehlivanı unvanı verilmiştir.⁵¹²

Bu tâk-ı lâciverdî zer-beft otağın olsun
Mihriyle meh yanınca iki solağın olsun (Lâ)

Bu lacivert sırmalı tak otağın olsun, güneşle ay iki yanında solağın olsun.

Somat

“Sıra, dizi, sofrâ mânalarına gelen Arapça simattan bozma olan bu tâbir tekkelerde ve hassaten Mevlevîlerle Bektaşilerce meşinden yahut bezden sofrâ yerinde kullanılırdı.” Kelime Nâilî-i Kadîm’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gınâ-yı kalb kadar ni‘met olmaz ehl-i dile
Bu tekyenin fukarâsı simât bilmezler (Nâilî-i Kadîm, G102/4)

Gönül ehli için kalp zenginliği gibi nimet olmaz, bu tekkenin fakirleri sofrâ nedir bilmezler.

Sorguç

“Serpüşların (kavuk, başlık) ön taraflarına süs çeşidinden takılan muhtelif şeyler hakkında kullanılan bir tabirdir. Beyaz ve siyah tüyden, balıkçıl tüyünden, kıymetli mücevherden olurdu.”

Gördü mahsûs olduğun meydân-ı istiğnâ bana
Şehperin gönderdi sorguc Kâfdan ankâ bana (Hayâlî, G16/1)

*İstiğnâ meydanının bana özel olduğunu görünce, Kaf Dağı’ndan Anka kuşu kanadını sorguç olarak gönderdi.*⁵¹³

Soytarı

“Güldürücü paskal yerinde kullanılır bir tabirdir.”

İşte yavrum, bu omuzlarda gezen dilli düdük
Havlıyan, zil takınan, sonra zuhuriye dalan
O bizim soytarının kendi değil miydi?
-Yalan (Mehmet Akif, Asım, s.389)

İşte yavrum bu omuzlarda gezen geveze, havlayan, zil takınan sonra taklitçilik yapan o bizim soytarının kendisi değil miydi?

⁵¹² N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 604.

⁵¹³ Divan şiirinde “anka, hüma” gibi mitolojik kuşların kanat tüylerini kullanan şairler, bu sayede “seçkin” olarak emellerine kavuştuklarını dile getirmişlerdir.

Soyunmak

“Mevlevî tabirlerindedir. Mevlevîliğe intisap etmek yerinde kullanılır.”

Ölmeden evvel fedâ-yi hestî-i mevhûm için
Sevb-i sûrîden çıkup tennureden giydim kefen (Tâhirü'l Mevlevî)
*Ölmeden önce var olduğu sanılan varlığından vazgeçmek için suret
elbisesinden çıkıp tennure kefeni giydim.*

Söz Ebesi

“Mecaz yoluyla bilgiç, geveze, malûmatlı görünmeye çalışan yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime Sünbülzâde Vehbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Şi'ri bâzîçe-i tıflâne eden eşhâsın
Kimisi söz ebesidir kimi bâbâ-yı sūhan (Sünbülzâde Vehbî, K51/92)
*Şiiri çocuk oyuncağı haline getiren kişilerden kimisi laf ebesi, kimisi de söz
babasıdır.*

Subaşı

“Şimdi zabıta ve daha ziyade Belediye memurlarının gördükleri işleri gören ve kaza itibar olunan kasabaların idaresi başında bulunan memurun unvanıdır.”

Cûy-ı çemen-i bâg degül rind-i bahârın
İşretgehini basmak için gitdi sūbâşısı (Sâbit, G325/2)
*Subaşı, bahçenin çimen akarsuyunu değil bahar rindinin meyhanesini
basmak için gitti.*

Sugur

“Hudut başı, iki devlet toprağının birleştirdiği yer yerinde kullanılan bir tabirdir.”

O şehriyâr-ı serîr-i bekâ ki yokdur anun
Kalem-revinde sūgûr u memâlikinde hudûd (Sâbit, K2/34)
*O, hükümünün geçtiği yerlerde ve ülkesinin sınır boylarında hududun olmadığı
beka tahtının padişahıdır.*

Suguryâ

“Bolluk, istediğin kadar yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Cânda suguryâ durur derd u belâ renc u 'anâ
İstifâ oldu gönül mankaları mihnetden (Âgehî, K124/9) (Divanı yok)
*Dert, bela, eziyet ve zahmet canda hazır durduğundan gönül oturakları
tıkabasa sıkıntıyla doldu.*

“Manka” forsaların, kürek esirlerinin oturağı demektir. Âgehî, şiiirlerine gemicilik terimlerini maharetle katabilmiş ender şairlerdendir. Denizcilik terimlerini incelikle kullandığı “Keşti Kasidesi” ismiyle bilinen eseriyle meşhur olan şair, bu kasideyle divan şirinin kelime dağarcığına yeni sözcükler kazandırarak ifade imkanlarını genişletmiş, “korsan lisanı” diye kaba sayılan gemici dili, böylece kültürün bir parçası haline gelmiştir.⁵¹⁴

Suha

“Benatü'n-Na's-ı Suğra denilen küme yıldızların en küçük görünen bir yıldızın adıdır.”

⁵¹⁴ İskender Pala “Osmanlı Şiirinde Gemicilik Dili”, *Şairlerin Dilinden* (İstanbul: L&M Yayınları, 2002), 269.

Çıkdı bir gün ki ziyâsında temâmî-i rüsûl
Oldu mahv öyle ki hûrşîd şu‘â‘ında Sühâ (Fuzûlî, G5/2)

Öyle bir güneş doğdu ki onun aydınlığı içinde bütün peygamberler güneş ışığında Süha yıldızı gibi mahvoldu.

Süha yıldızı gece görülmesi en zor olan en küçük yıldızlardan biridir. Gün ışığında görünmesi neredeyse imkansızdır. Büyükayı takımyıldızının en küçük yıldızı Süha, küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin keskinliğini ölçmek için kullanılır, bu yıldızı görebilenlerin gözleri keskin sayılmış.⁵¹⁵

Suhte

“Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tabirdir.” diye mana verilen kelime için Fennî’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Sandılar duht-ı reze geldi ‘Arablarla yanuk
Suhtegân zümresine cây olalı Kuzguncuk (Fennî, Sahilnâme/51)

Kuzguncuk, yanık softalar zümresine mekan olduğundan beri, dertliler Arablarla şarap içmeye geldi, sandılar.

Sultan

“Osmanlı Padişahları hakkında, diğer İslâm hükümdarları gibi, unvan olarak kullanılan bir tabirdir.”

Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile
İtdi teşrîf çemen mülkini sultân-ı bahâr (Bâkî, K18/8)

Felek güneşi yerleri ipek kumaşlarla döşedi; bahar sultanı çimen ülkesini şerefliendirdi.

Gönlümün aşk u vefâdır şeref ü unvânı
Sevenin ben kuluyum sevmeyenin sultânı (Şinâsî, Müntehabât-ı Eş‘ârım, Mf/s.28)

Gönlümün şeref ve unvanı, aşk ve vefadır. Ben sevenin kulu, sevmeyenin sultanıyım.

Sur

“Boynuzdan yapılmış boru, nefir; kıyamette ölüleri diriltmek için İsrâfil tarafından çalınacak olan boru adıdır.”

Ey sûr-ı kıyâmet yine gavgâ ise maksad
Kaldurma bizi hâkden âsûde yaturken (Âtîf, G53/7)

Ey kıyamet suru, maksat yine kavgaysa, huzurlu yatıyorken bizi topraktan kaldırma.

Sûriyye

“Düğün, ziyafet, şenlik gibi şeyleri tasvir için yazılan mensur, manzum yazılara verilen addır. Kaside nev‘inden olan Sûriyye’nin yerine ‘Sürname’ de kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime Nev‘î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sûr-ı azîm-i sünnetine hizmet itmege
Cem‘ oldı serverân-ı selâtin-i her diyâr (Nev‘î, K13/30)

Bütün ülkelerin hükümdarları şehzadenin sünnet düğününde hizmet etmek için toplandılar.

⁵¹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 490.

Sûrname

“Düğünler münasebeti ile yazılan şeylere verilen addır.”

Evvelâ Hazret-i Sadr-ı a‘zâm
İtti ihdâ vüzerâdan akdem
Cevherî cild ile bir mushaf-ı hûb
Varak-ı kıt‘a vü hattı mergûb
Bir dahi Mahzenü’l-Esrâr-ı latîf
K’eylemiş Şeyh Nizâmî te’lif (Nâbî, Sûrnâme/1-2)

Önce Hazreti Sadrazam vezirlerden önce geldi, sayfaları ve hattı makbul, mücevherli cildiyle güzel bir Mushaf, bir de Şeyh Nizami’nin yazdığı latif Mahzenü’l-Esrar’ı getirdi.

Surre

“Para kesesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bilmem ki nice bu ramazân ü nice bu ıyd
Ne sâ‘at u ne şal ne ihram u ne sürre (Enderûnlu Fâzıl)

Bilmem ki nice ramazan, nice bayram, ne saat ne şal ne ihram ne surre geldi.

Surre, para kesesi demektir. Osmanlı sultanları Çelebi Mehmed’ten itibaren Mekke ve Medine fakirlerine her yıl kah kervanlar oluşturarak kah denizden kah Hicaz demiryolu ile hiç aksatmadan teberru niteliğinde içi para dolu keseler göndermişlerdir. Son sürre alayı, savaş zamanı paraya muhtaç olursa da 1918’de gönderilmiştir.⁵¹⁶

Suyunca Gitmek

“Başkasının isteğine göre hareket etmek, başkasına uymak, mümaşat etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

‘Aksünle hem-âgûş olalı tıfl-ı sirişküm
Manend-i habâb iki gözüm gitdi suyınca (Mehmed Emin Belîğ, G208/2)

Gözyaşı çocuğum hayalinle kucaklaşalı, iki gözüm hava kabarcığı gibi suyunca gitti.

Süheyl-i Yemani

“Sefine-i Nuhla Recul-u Yesar-i cevza arasına çekilen hat üzerinde ‘Sefine-i Nuh’ tan sonra gelen yıldızın adıdır.”

Nedir ol reng-i ‘akîki bu Süheylî kadehin
Sâkiyâ cevher-i mey yohsa Yemenden mi gelir (Sünbülzâde Vehbî, G85/4)

Ey saki, Süheylî kadehinin kırmızı rengi nedir acaba? Yoksa şarap cevheri Yemen’den mi gelir?

“Süheyl”, güney yarım kürede Sefine-i Nûh (Nuh'un Gemisi) burcunda bulunan çok parlak bir yıldızdır. En iyi Yemen’den görülebildiği için “Süheyl-i Yemânî” adıyla da anılmaktadır. Bir inanışa göre, Hz. Peygamber Mirac gecesi bütün felekleri geçerek arşa yükselmiş, bu sırada da felekler ve bazı yıldızlar bir takım güçlere mazhar olmuşlardır. Süheyl yıldızının da özellikle Yemen bölgesinde bulunan “akik” taşlarına kırmızı rengini verdiğine inanılmaktadır. Kelime, beyitlerde Mirac

⁵¹⁶ İskender Pala, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak Sayısı (2005): 16.

hadisesine atıf yapılarak kullanılabilirdi gibi, parlaklığı, Yemen’le ilgisi ve değerli taşlar üzerindeki etkileri hususunda da kullanılmaktadır.⁵¹⁷

Sündüs

“Altın veya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş ipek kumaşlardan birinin adıdır.” diye mana verilen kelime için Hakânî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bunu tahkîk bil ol reşk-i sürûş

Oldu havra gibi hem sündüs-pûş (Hakânî, Hilye-i Hâkânî, Ebcel/9)

Bunu hakikat bil o meleği kıskanarak havra gibi sündüslerle kaplanmış oldu.

Süreyya Burcu

“Sevi burcuna yakın ‘Mirfak-ı Süreyya’ ve ‘Menzil-i Süreyya’ yıldızlarının dahil bulunduğu yedi yıldızdan mürekkep manzumenin adıdır.”

Ebr-i nîsânı açık türbene çatsam da tavan

Yedi kandilli Süreyyâ’yı uzatsam oradan (Mehmet Akif Ersoy, Asım, s.412)

Nisan bulutunu açık türbene tavan yapsam, yedi kandilli Süreyya’yı oradan uzatsam.

Sürgüne Göndermek

“Bulduğu memleketten çıkarıp başka yere göndermek, nefyetmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Binler yaşa ey mihr ü muhabbetle doğan gün

Sâyende ne zindân ne ezâ kaldı ne sürgün (Abdülhak Hâmid, Hürriyet Neşidesi, s.155)

Ey sevgi ve muhabbetle doğan gün binler yaşa, sayende ne zindan ne eza ne de sürgün kaldı.

Sürh

“Bab veya fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitaplar hakkında kullanılan bir tabirdir.” Kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Safha-i ruhsârına lâ’l ile cedvel çekmege

Hokka-i çeşminde ezmiş âşık-ı dîldâde sürh (Sâbit, G56/4)

Yanağın sayfasına sevgilinin kırmızı dudağı ile cedvel çekmeye, gözünün hokkasında sevgili için kırmızı mürekkep ezmiş.

Sürmedan

“İçine sürme konulan kabın adıdır.”

Çekmeğe meyl-i şihâb ile felekler çeşmine

Dûdı kuhl-ı ruşenâdur dûdgâhı sürmedân (Nef’î, K52/22)

Göklerin gözüne kıvılcım arzusu çekmek için dumanı sürme, duman yeri de sürmeliktir.

⁵¹⁷ Emrah Gülüm, “Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı’nda (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Turkish Studies*, c. 9, s. 9 (2014): 519-546.

Ş HARFİ

Şaban

“Arabi aylarından sekizinci ayın adıdır. Divan edebiyatında âşık manasına da kullanılırdı.”

Sana ben Türkçesi şa‘bânım ey dost! (Lâ)

Türkçesi ben sana aşığım ey dost!

Şah

“Hükümdar, padişah yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Zülfünün zencîrine bend eyledün şâhum beni

Kullığından kılmasun âzâd Allahum beni (Fatih Sultan Mehmet (Avnî), G76/1)

Ey şahım, beni saçının zincirine bağladın, Allahım beni kulluğundan azad eylesin.

Şah-ı Kevneyn

“Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Hâkânî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Şâh-ı kevneyn İmâmü’l-Haremeyn

Cadd-ı Sıbtayn u Nebiyyü’s-sakaleyn (Hâkânî, Hilye-i Hâkânî / Der Nât-ı Hazret-i Resul-i Ekrem/12)

Haremeynin imamı iki âlemin şahı, Hasan ve Hüseyin’in dedesi, insan ve cinlerin peygamberi.

Şah-ı Levlâk

“Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir.”

Şâh-ı levlâk gibi hısn-ı hasînüm var iken

Ne bu sûziş, bu güdâziş ne bu âh u feryâd (Nâbî, K2/141)

Hz. Muhammed gibi yakının varken ne bu ızdırap, bu yanma yakılma, ne bu ah ve feryat.

Şah-ı Merdan

“Hazret-i Ali hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Yüz meşakkat çekse kâm-i dil tapar encâm-ı kâr

Her kimin âlemde mevlâsı Şeh-i merdân olur (Fuzûlî, K7/10)

Her kimin ki dünyada efendisi Hz. Ali olursa yüz zorluk çekse de işin sonunda gönlü arzusunu bulur.

Şah-ı Zülfikar

“Hazret-i Ali hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bunda bağlanmış gazâ şem-şîrini sultân-ı Rûm

Bunda salmış sâye-i ikbâl Şâh-ı Zülfikâr (Fuzûlî, K11/8)

Anadolu Sultani, gaza kılıcını bunda bağlanmış, Hz. Ali ikbal gölgesini bunda salmış.

Şahid-i Zur

“Yalan şahidi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Seni o mahkemeye celb ider ki anda degül
Sezâ-yı sem‘-i kabûl iddi‘â-yı şâhid-i zûr (Yenişehirli Avnî, K10/65)
Seni öyle bir mahkemeye çağırır ki onda yalancı şahidin iddiası, kabul görmeye layık değildir.

Şahinşah

“Büyük padişah, şahların şahı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecazen Allah demektir.” denilen kelime için Nef‘î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Muzaffer ola serdârun eyâ Şâhinşeh-i Gâzî
Ne Tebrîzi koya şâh-ı kızılbaş ne Şîrâzî (Nef‘î, K22/1)
Ey şahlar şahı gazi, kumandanın muzaffer olsun, kızılbaş şahına ne Tebriz’i ne de Şiraz’ı bırakmasın.

Şahne

“Şehrin inzibat işleri ile alâkalı memurlardan birine verilen addır. Şahne; meyhanelerin inzibatı ile sıkı bir surette alâkası olduğundan meyhor (içki içen) şairler birçok beyitler vücuda getirmişlerdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâbit ve Sünbülzâde Vehbî’den beyitler alıntılanmıştır.

Ey şahne senündür götürü salb u siyâset
Ağyâra amân virme götür bir yire çek as (Sâbit, G172/3)
Ey şahne, bu asıp kesme siyaseti senindir, düşmana fırsat verme götür bir yere çek as.

Civâr-ı şahnede mutrib terâne-senc olma
İşitmesün seni şeytân kulağına kurşûn (Sâbit, G271/3)
Ey sazende, şahne yakınlarında nağme söyleme, şeytan kulağına kurşun seni sakın işitmesin.

Der-i meyhâneyi şahne kapamak ister imiş
Ayagı deng alarak gizli kapagı atdı (Sünbülzâde Vehbî, G154/10)
Şahne, meyhane kapısını kapatmak istermiş, ayağımızı denk alarak gizlice içeri girdik.

Şahnişin

“Evin sokak üzerine olan çıkmalarına verilen addır.”

Göz atardı kafese pencereye
Şeh-nişînlerde olan manzaraya (Sünbülzâde Vehbî, Şehrengiz/98)
Şehnişinlerde olan manzaraya, kafese pencereye göz atardı.

Şakirt

“Resmî dairelerde şimdiki stajyer yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Büyük sarık ile şakirdimiz kapuya getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kîsedar edebildik (Hevâyî, G98/2)
Büyük sarıkla yardımcımızı kapıya getirdik, ne bir efendi dedirtebildik ne de evrak memuru edebildik.

Şaklaban

“Şen, şatır, hoppa, aldatıcı, avutucu; güldürücü, soytarı yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Nedir mi? Anlatayım: Sizde olmıyan irfân

Biraz hayâ edin öyleyse şaklabanlıktan! (Mehmet Akif, Fatih Kürsüsünde, s.253)

Nedir mi? Anlatayım sizde olmayan anlayış. Öyleyse şaklabanlıktan biraz utanın.

Şallak Mallak

“Açık saçık, dökük saçık, perişan yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Karı kıvrak, paşa hazretleri, şallak mallak

Biri hakkıyla edepsiz, biri şartınca salak (Mehmet Akif, Asım, s.349)

Kadın kıvrak, paşa hazretleri, açık saçık, biri hakkıyla edepsiz, biri şartınca salaktır.

Şart-ı Vâkîf

“Vâkîfin vakfi yaparken izhar ettiği arzu yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti alıntılanmıştır.

İşletti şeyh-i bâde harâbât ‘imâretin

Hep şart-ı vâkîf pişirüp kotarıyor (Sâbit, G91/6)

Şarap şeyhi meyhane imaretini işletti, hep vakîf şartı sonuçlandırıyor.

Şast

“Baş parmağın yay çekilen yerine ve takılan yüzüğe verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Âferin şest- hümayûnuna kim oklarının

Mûmdan olsa yine taşı deler peykânı (Nef’î, K3/17)

Okların ucu mumdan bile olsa yine okun ucu taşı delen Padişah şastlarına aferin.

Şâtır

“Padişahların bir kısım maiyyeti halkına verilen addır. Şâtırlar merasim ve alaylardaki debdebeyi arttırmak maksadı ile ‘peyk’ler gibi padişahların maiyyetinde giderlerdi.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Her menâr oldu birer şâtır-ı zerrîne-kemer

Sadr-ı ‘âlînün ola tâ ki terâvîhe revân (Sâbit, K45/23)

Hünkar teraviye giderken maiyyetinde bulunan altın kemerli şâtırlar, birer yol gösteren işaret oldu.

Şepçerağ

“Eski İran hurafelerinden geceleri çerağ gibi ziya neşrettiği itikat edilen bir çeşit cevher adıdır.”

Şepçerâg-ı din ü devletdür vücûdın hıfz için

Kat kat olmuş ejderhâdur heft-çarhun çenberi (Nef’î, K14/17)

Din ve devletin parlayan kıymetli taşı olan varlığını (vücudunu), korumak için yedi göğün çemberi kat kat olmuş ejderhadır.

Şebdiz

“Karayağız at hakkında kullanılan bir tabirdir. Hüsrev Perviz’in, öldüğü zaman ağlayıp merasimle gömdürdüğü atın adıydı.” denilen kelime için Nef’î’den alıntı yapılmıştır.

Hüsrev-i kâmrân ki lâyıkdır
Afitâb olsa na'l-ı şebd î zi (Nef'î)

*O öylesi bir bahtiyar padişahdır ki nalı güneş olan Şebdiz, ona layıktır.*⁵¹⁸

Şebhun

“Düşmanı gafil avlamak için gece yapılan hücum, gece baskınıyla yapılan çapul yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Rehâ bulur mu o reh bulsa da Horâsane
Biter mi onda o şebhûn-u bi-hirasâne? (Abdülhak Hâmid)

O Horasan'a yol bulsa da kurtuluş bulur mu, onda o korkusuzca gece baskını biter mi?

Şeb-i Yelda

“Kışın en uzun geceleri hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir,
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâat? (Lâ)

En uzun gecenin hangisi olduğunu gök bilimciler ve takvim yapanlar ne bilsin, gecelerin kaç saat olduğunu gam müptelalarına sorun.

Şehadet Getirmek

“Allahın birliğine, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine dair olan Kelime-i Şehadet'i söylemek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Mehmet Akif'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Bora estikçe, dalgalar azdıkça azar...
“Getirin ibreyi” der, bulmanın imkânı mı var?

“İbre yok, Beybaba ne getirsek?” derler;

O da “Öyleyse şehadet getirin” der bu sefer (Mehmet Akif, Âsım, s.386)

Bora estikçe dalgalar azdıkça azar. “Getirin ibreyi” der, bulmanın imkanı yok. “İbre yok, beybaba ne getirsek?” derler. O da bu sefer “Öyleyse şehadet getirin.” der.

Şehir Beyi

“Şehir idaresinin başında bulunan yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Zâhid-i şehri beyi cübbeler itmiş peydâ
Eşeğinden çulu yeğ eski meseldür güyâ (Sâbit, E/4)

“Eşeğinden çulu daha iyidir” diye eski bir atasözü vardır misalince şehir beyinin zahidliğini giydiği cübbeler ortaya çıkarmış.

Şehlevend

“Levendlerin reisi, güzellerin güzeli yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Hâletî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Görür âyîne-i sâgarda 'aks-i rûy-ı tâbânın
Anunçün şeh-levendüm içse çâk eyler girîbânın (Hâletî, G600/1)

Parlak yüzünün aksini kadeh aynasında gördüğünden güzeller güzelim, içince yakasını parçalar.

⁵¹⁸ Şebdiz, efsanevi Şehname kahramanlarından olan Hüsrev'in atının ismidir.

Şehriyar

“Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir. Büyük, kudretli, şevketli demektir.”

Şehriyâr-ı şehriyârân-ı cihân
Tâcdâr-ı tâcdârân-ı zamân (Ziyâ Paşa)

Cihan padişahlarının padişahı, zaman hükümdarlarının hükümdarıdır.

Şeker Çiğnemek

“Mecaz yoluyla yalandan vadetmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Sünbülzâde Vehbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Âh kim agzım sulandı seyr ederken Sakızı
Buse va‘diyle şeker çiğnerdi bir tersâ kızı (Sünbülzâde Vehbî, G260/1)

Ah ki sakızı seyrederken ağzım sulandı, bir Hristiyan kızı öpücük vadiyle şeker çiğnerdi.

Şemle

“Sarık yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Kimi seyis kimisidir akkâm
Sarinıp şemle bürünmüş ihram (Sünbülzâde Vehbî)

Kimi seyis kimi deveci olanlar sarık takmış ihrama bürünmüş.

Şemşir

“Kılıç yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Bâkî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklu cihân pehlivânları (Bâkî, MVI/5)

Demir kuşaklı cihan pehlivanlarını yeryüzünü her tarafına kılıç gibi saldın.

Şerab-ı Bigaş

“Hilesiz ve katıksız şarap hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Riyâzî'nin beytiyle örneklendirilmiştir.

Her rind şerâb-ı bîgâş üzre
Titrerdi çü şu‘le ateş üzre (Riyâzî/Sâkinâme)

Her rind, katıksız şarap üzerine alevin ateş üzerinde titremesi gibi titrerdi.

Şerab-ı Nab

“Halis şarap yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Evvel üfürüp içenler âbı
Şimdi üfürür şerâb-ı nâbı (Riyâzî/Sâkinâme)

Önceden suyu üfleyerek içenler, şimdi saf şarabı üflüyor.

Şerab-ı Nuhî

“Bin senelik eski şarap yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sâkî kanı ol şerâb-ı Nuhî
Kim bin yaşar eyliyen sabûhi (Riyâzî/Sâkinâme)

Ey saki, o sabah içenlerin bin yaşadığı bin yıllık eski şarap nerede?

Şerab-ı Rummani

“Nar rengindeki şarap adıdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâzım’ın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Bilür harâretimi ol tabîb-i cân u dilim

Sunarsa kâse-i la‘li şerâb-ı rummâni (Nâzım, K26/IV/6) Divan 4

O can ve gönlümün tabibi, nar rengindeki şarap kasesini sunarsa, hararetimi bilir.

Şerbet

“Müşhil ilâç yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Istılâhâtı sever ma‘nâsız

Şerbet ü hükne yapar eczâsız (Nâbî)

Manasız terimleri sever, ezcasız müşhil ilacı ve şırınga yapar.

Şerefabad Kasrı

“Üsküdar’da Salacak’ta bulunan köşklere birinin adıdır. III. Ahmet’in hicri on ikinci asırdaki saltanatı zamanında Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.”

Ben kulun sordum Nedîmâdan onun evsâfını

Vasf u medh etdi be-gâyet tarhını eşrafını

Rûha teşbîh eyledi hattâ havâ-yı sâfını

Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele (Nedîm, M37/1-4)

Ben kulun Nedîm’den onun vasıflarını sordum. Çiçeklerini, eşrafını överek fazlasıyla methetti, hatta saf havasını ruha benzetti. Haşmetli sultanım, gel Şerefabad’ı hele bir gör.

Şeriat

“Allah tarafından Peygamber vasıtası ile vaz‘ ve tebliğ olunan hükümleri havi ilâhî kanun yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Şerî‘at kim sarây-ı Kibriyâdır

Hakîkat mülküdür muhkem binâdır

Anun taşını kim ki oynadursa

Yoluna başını koymak revâdır (İbn Kemâl)

Şeriat Allah’ın sarayıdır, hakikat ise mülküdür, sağlam binadır. Onun taşını kim oynatırsa, yoluna başını koymak münasiptir.

Şerifün-Neseb

“Asîl, necip yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime Sünbülzâde Vehbî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

İhtirâm eyle şerîfü’n-nesebe

Sâhib-i ‘ırz u vekâr ü edebe (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/462)

Namus, vakar ve edep sahibi, soyu temiz olana saygı göster.

Şeşper

“Altı dilimli topuza verilen addır.”

Bir avuç gevher saçardı ‘âleme gûyâ kefüm

Salduğınca düşmene gâhî murassa‘ şeşperi (Nef‘î, K14/12)

Süslü şeşperi düşmana saldığında sanki elin dünyaya bir avuç cevher saçardı.

Şevketlü

“Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Şehenşâh-ı cihân şevketlü Sultân Ahmed-i Gâzî
Hemîşe taht-ı âlî üzre iclâli mezîd olsun (Nedîm, Kt20/1)

Haşmetli cihan padişahı Sultan Gazi Ahmet, daima yüce tahtı üzerinde kudreti artsın.

Şeyh

“Bir tarikatın piri ve muktedesi (imam gibi kendisine uyulmuş olan) hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Şeyh uçmazsa kerâmetle eğer
Mu‘tekitler uçurur tâ be-kâmer (Yenişehirli Avnî)

Şeyh keramet gösterip uçmazsa bile, müridleri onu ta aya kadar uçururlar.

Şehü’l-İslâm

“İlmiye sınıfının başında bulunan zatın unvanıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Ka‘be-i İslâmıdır dersem acep mi sahibin
Şeyhülislâm eylemiş lutf-ı Hudâ-yı müste‘ân (Nef’î, K52/26)

Sahibin İslam’ın Kabe’sidir dersem şaşılacak şey mi? Kendisinden yardım dilenen Allah’ın lütfü ile şeyhülislam olmuş.

Şeytan Kulağına Kurşun

“Yapılan bir şeyin duyulmaması, işlenen bir şeyin gizli kalması isteği yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Civâr-ı şahnede mutrip terâne-senc olma
İşitmesün seni şeytân kulağına kurşun (Sâbit, G271/3)

Ey sazende şahne yakınlarında nağme söyleme, şeytan kulağına kurşun seni sakın işitmesin.

Şeytan Taşlamak

“Hac menasiki sırasında hacıların attıkları taşlar hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Hicvedersem hâ’ini zâhid günâh ettin deme
Din-i islâmıda sevâptır çünkü şeytân taşlamak (Eşref)

Ey zahid, haini hicvedersem sakın günah işledin deme, çünkü İslam dininde şeytan taşlamak sevaptır.

Şifahane

“Tımarhane yerinde kullanılan bir tabirdir. Şifa bulacak yer demektir.”

Kimse bîrûn olamaz dâ’ire-i ‘ibretten
Bu şifâ-hânedeki kânûn gibi zencîr olmaz (Yenişehirli Avnî, G155/5)

Kimse ibret dairesinin dışında kalmaz, bu tımarhanede kanun gibi bir zincir olmaz.

Şikar

“Mecaz yoluyla değerli, kıymetli yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Memdûh Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Avcılık bir şikâr şey mi aceb
Gönül avla budur nişân-ı edeb (Memdûh Paşa, Ms10/10)

Avcılık, acaba değerli bir şey midir? Sen gönül avla ki edebin alameti budur.

Şikeste

“Eski yazı çeşitlerinden birinin adıdır. Kırık, dökük şekilde olduğu için bu ad verilmişti.” şeklinde mana verilen kelime Veysi’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Şikeste hattiyle serbest nâmına yazdım
Şikeste beste bu manzume-i perişânı (Veysi)

Bu perişan manzumeyi iyi kötü şikeste hattiyle serbest namına yazdım.

Şikeste Beste

“Kırık dökük, iyi kötü, şöyle böyle yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Şeyh Gâlib’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Aldım o hevesle kilki deste
Bu nazmı dedim şikeste-beste (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk/236)

O hevesle kalemi elime aldım, kırık dökük bu nazmı yazdım.

Şiraze

“Ciltlenen kitap formalarının arkalarındaki dikişten başka alt ve üst taraflarına renkli ipekle yapılan ilmikler hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Mehmet Âkif’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Kopup damarları şîrâzesiz kitâba döner;
Kalır sahâifi yerlerde rast gelen çiğner! (Mehmet Âkif, Berlin Hâtıraları)

Damarları kopup şirazesiz kitaba döner, sayfaları yerlerde kalır, rast gelen çiğner.

Şirgir

“Çakır keyif, sarhoş yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Eger dürd üstüne içse müselles
Olur bir şîr-gîr-i ner mü’ennes (Antepli Aynî, Sâkinâme/1103)

Eğer bir kadın tortunun üzerine müselles içse, aslan tutan sarhoş (korkusuz) bir er gibi olur.

Şukka

“Mektup yerinde kullanılan bir tabirdir. Şukka; Arapça parça demek olup kâğıt parçası itibarı ile mektup manasında kullanılmıştır.” denilen kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Atlas-ı gerdûn mu peyveste nihâl-i sidreye
Yâ firâz-ı râyetinde şukka-i vâlâ mıdır (Nef’î, K7/19)

Sidrenin boyuna ulaşan gökyüzü mü yoksa sancak yüksekliğinde ipek kumaş mıdır?

T HARFİ

Tabanları Kaldırmak

“Mecaz yoluyla hızlı koşup kaçmak, savuşmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yoksa hep çiftçiler kırar sabanı;
Toplanan ordu kaldırır tabanı (Abdülhak Hâmid)

Yoksa hep çiftçiler sabanı kırar, toplanan ordu hızlıca kaçar.

Tâbhane

“Yoksulların barınması için kurulmuş olan hayır müesseselerinden birinin adıdır.” denilen kelime Yenişehirli Avnî’nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Bu tâbhâne bir lokma nân için hayfâ
Bütün belâ ile geçmektedir sinîn ü şuhûr (Yenişehirli Avnî, K10/68)

Bu tabhanede bir lokma ekmek için yazık, aylar ve yıllar bütün sıkıntı ile geçmektedir.

Tabl

“Arapça davul adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Bâkî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Çalındı kûslar tabl u nekkâre saldı âvâze
Düğün bayram idi gûyâ guzâta ceng meydânı (Bâkî, K14/16)

Kösler çalındı, davul ve nakkare naralar attı, savaş meydanı sanki gazilere düğün bayram idi.

Tablakâr

“Matbahtan yemek tablasını getirip götürülenler hakkında kullanılan bir tabirdir.”

Helvâcıya tablakâr lâzım!
Ol kâra da iktidâr lâzım! (Ziyâ Paşa)

Helvacıya tablacı lazım. O işe de güç kuvvet lazım.

Taç

Sözlükte “Hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri murassa başlık, bazı şeyh ve dervişlerin kezaik başlarına giydikleri başka başka şekildeki külâh adıdır.” denilen kelime için Şeyhülislâm Yahyâ’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Hırka vü tâc ile zâhid kerem it sikleti ko
Ademe cübbe vü destâr kerâmet mi virür (Şeyhülislâm Yahyâ, G107/5)

Ey zahid, hırka ve tac ile lütufla muamelede bulun, sıkıntıyı bırak, insana cübbe ve sarık keramet verir mi?

Tac-ı Ser

“Mecaz yoluyla muhterem, aziz, kıymetli yerinde kullanılan bir tabirdir. Farsça kaidesiyle bir terkîp olan bu tabirin manası baş tacı demektir.”

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âlî
Tâc-ı ser-i âlemdür o kim hâk-i kademdür (Bağdatlı Rûhî, TB II/4)

Toprak ol (alçak gönüllü davran) ki Mevla mertebeni yüceltsin. Büyüklerin ayağının toprağı olan kişiler, alemin baş tacıdır.

Tafra

“İlmiyye rütbelerinin atlanarak ilerlemesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Tafra ettikse de biz kat-ı tarîk eylemedik

Râzıyuz her kişinin böyle gele hempâsı (Sünbülzâde Vehbî)

Biz terfi ettikse de yol kesen olmadık, herkesin yol arkadaşı böyle gelsin, razıyız.

Tahtgâh

“Padişahın, hükümdarın oturduğu şehir, payitaht yerinde kullanılan bir tabirdir. Taht yeri demektir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Şinâsî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Hak Teâlâ azâmet âleminin pâdişehî

Lâ-mekândır olamaz devletinin tahtgehî (Şinâsî, Mûnâcât/1)

Allah, yücelik âleminin padişahıdır. Mekândan münezzehdir, belli bir mekânı yoktur.

Tahtıravan

“İnsan omzunda götürülür veya icabına göre deve, at veya katıra yükletilir üstü örtülü tekerleksiz bir nevi araba adıdır.” denilen kelime Sürûrî’nin *Hezliyyât*’ından bir beyit ile örneklendirilmiştir.

Tahtıravan bozulsa ben idim düzen demiş

Katırları topal edici nalbant imiş (Sürûrî, Hezliyyât)

Tahtıravan bozulsa düzen bendim, demiş; katırları topal eden nalbant imiş.

Tahtnişin

“Hükümdar, padişah yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bir kudrete mâlik ki nice tahtnişinân

Alır kûleh ü efserini der-be-der eyler (Nef’î, K11/27)

Öyle bir kudrete sahiptir ki nice hükümdarın tacını ve başlığını alarak onları perişan eyler.

Takke

“Başın terini çekmek ve kavuk çıkarıldığı zaman başın üşümemesini temin etmek için başlık altına giyilen bezden, ince kumaştan başlık adıdır.” denilen kelime Sürûrî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Dalkavuklar serfirâzıyım efendimin yine

Takkesin kaptım bugün başımda tâc itsem gerek (Sürûrî)

Dalkavuklar seçkinyim, efendimin yine takkesini kaptım, bugün onu başımda taç etsem gerek.

Takke Kapmak

“Mecaz yoluyla açık gözlülük, kurnazlıkla menfaat temin etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Hâtem’den bir beyit alıntılanmıştır.

Takye kapmak nic’olur bâğda görsün hürşîd

Bir gün anı da felek jâlenün âhıyla tutar (Hâtem, K1/30)

Güneş, bağda kurnazlık etmek nasıl olur görsün, felek onu da bir gün jâlenin ahıyla tutar.

Taklit

“Başkasının fiil ve hareketlerine uymak demektir.”

Kurbağa mandayı taklit idemez

Yakışır mı deveye kazzazlık (Safâ)

Kurbağa mandayı taklit edemez, deveye ipek satıcılığı yakışır mı?

Takva

“Allahın emrini tutup azabından korunmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Koca Râgıb Paşa'nın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sanma menşûr-ı hired bâ-iffet ü takvâ yürür

Bezm-i Cemdir bunda hükm-i câm-ı gam-fersâ yürür (Koca Râgıb Paşa, G 46/1)

Sanma akıl menşuru, iffet ve takva ile yürür. Cem meclisidir, burada gam gideren kadehin hükmü yürür.

Talan

“Yağma, çapul yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Oldu talanla ağaçlar semerinden uryân

Kimimiz vâlih u hayrân kimimiz de giryân (Lâ)

Ağaçlar talanla meyvelerinden soyundu, kimimiz şaşkın ve hayran kimimiz ağlamaklı oldu.

Tâlebeka'

“Ömrü uzun olsun yerinde ve dua makamında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nâzîm'in bir beyti alıntılanmıştır.

Günden güne na't-i pâkin gûş idenler dediler

Merhaba nutk-ı Nâzîm-i pür-hüner tâlebekâ (Nâzîm)

Günden güne temiz natını dinleyenler, “merhaba, hüner dolu Nâzîm'in nutku, ömrün uzun olsun.” dediler.

Talia

“Keşf için ileri gönderilen müfreze yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Nef'î'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Zihî talî'a-i feyz-i sa'âdet-i tâli'

Ki oldu mahzar-ı âsâr-ı bende vü âzâd (Nef'î, K30/2)

Ne güzel, talih saadetinin bereket öncüsü ki köle ve serbest olanların eserlerine mazhar oldu.

Tâlib

“Tarikata girmek isteyen yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Tâlib olan tutar mürşid elini

Hakka verir ol dem cân u dilini (Mehmet Ali Hilmi Dedebaba)

Talib olan mürşidin elini tutar, o vakit canını ve gönlünü Hakk'a verir.

Talik

“İslam yazılarından birinin adıdır.” denilen kelime için Sâbit'in bir beyti alıntılanmıştır.

Gaybe imân getir ey mülhid-i fâcir ki sana

Âhiretten hat-ı ta'lik ile hüccet gelmez (Sâbit, G132/3)

Ey sefih dinsiz, gayba iman et çünkü sana ahiretten talik yazı ile delil gelmez.

Tama'-i Ham

“Mecaz yoluyla yapılması mümkün olmayan bir şey isteme yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nev'î'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dilberün vasl-ı firâvânına ikdam itme

Gönül ol sîm-bedenden tama'-ı ham itme (Nev'î, G423/1)

Ey gönül, sevgiliye kavuşmak için çaba gösterme, o gümüş tenli güzelden imkan olmayacak şeyleri isteme.

Tamu

“Cehennem yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Gice gündüz işleri isyân kamu

Korkarım ki yerleri ola tamu (Süleymân Çelebi, Vesîletü'n-Necât)

Gece gündüz işleri hep isyan, korkarım ki cehenneme gidecekler.

Tarik-i Dünya

“Dünyayla alâkasını kesen, halvete çekilen yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Vahîd'in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Tarîk-i dünyâ geçünür derbeder

Der tama' itme bana kendi ider (Vahîd)

Derbeder, dünyayı terk etmiş gibi geçinir ancak bana açgözlülük etme derken kendi eder.

Tarpuş

Sözlükte “Başlık nevelerinden birinin adıdır. Püsküllü kırmızı, fese benzeyen bu başlığı kadınlar gibi erkekler de giyerlerdi.” denilen kelime için Enderûnlu Vâsîf'tan alıntı yapılmıştır.

Pullar diz ibrişim ile taraf-ı tarpuşa

İp takma sakın ipsiz edepsiz sarhoşa

Yan çiz koparma dest-mâlün elleri boşa

Başun döner yeter yorulursun koşa koşa

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Enderûnlu Vâsîf, M216/12)

(Vasîf/Muhammes bâ-Istîlâhât-ı Zenân der-Vâdî-i Nush u Pend ez-Dehân-ı Vâlide/2)

Başlık tarafına ipek iplik ile pulları diz, ipsiz edepsiz sarhoşa sakın değer verme. Başun döner koşa koşa yorulursun, sokak süpürgesi olma, kadın kadıncık ol.

Tasaddi

“Başlamak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Ziyâ Paşa'dan bir beyit alıntılanmıştır.

Bil illeti kıl sonra müdâvâta tasaddî

Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın (Ziyâ Paşa, TBVIII/4)

Önce hastalığın ne olduğunu bil, sonra tedaviye başla. Her merhem, her yarayı iyileştirir mi sanıyorsun?

Tasavvuf

“Sofîyye ve mutasavvifenin ilimlerine verilen addır.” denilen kelime için Ömer Rûşenî’den alıntı yapılmıştır.

Tasavvuf, terk-i da’vâdır, demişler
Dahi, ketmân-ı ma’nâdır demişler
Tasavvuf, terk-i kil ü kâle dirler
Hemen vecd ü semâ u hâle dirler

Tasavvuf davayı terk etmektir ve dahi manayı gizlemektir, demişler. Tasavvuf dedikoduyu terk etmeye derler, vecd, sema ve hale derler.

Tasavvuf, hıfz-ı evkât demişler
Tasavvuf terk-i tamâte demişler
Tasavvuf, bâbıdır bezl ü atânın
Tasavvuf, beytidir mihr ü vefanın (Ömer Rûşenî, Tasavvuf)

Tasavvuf, vakitlerin korunması demişler. Tasavvuf, sözleri terk etmektir, demişler. Tasavvuf, esirgmeden bol bol vermenin kapısıdır. Tasavvuf, dostluk ve vefanın evidir.

Tas-ı Gerdun

“Gök, kubbe-i sema yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime Üsküdârlı Hakkı Bey’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Vaktidir ola be-‘izz-ı lütf-ı Hallâk-ı ezel
Gulgul-i kûs-ı zaferden tâs-ı gerdûn pür-tinîn (Üsküdârlı Hakkı Bey, K4/4)
Sonsuz yaratıcının lütuf ve izzetiyle zafer kôs seslerinin dünyayı doldurma vakti gelmiştir.

Tası Okumak

Sözlükte “Cinleri toplamak maksadı ile tasa doldurulan suya efsun okumak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Olup bir zamân ol dahi münkatı’
Hemân tas okurlardı lâ-yenkati’ (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan/2292)
Bir zaman da ayrılmış olup hemen aralıksız tas okurlardı.

Tası Tarağı Toplamak

“Mecaz yoluyla pılyı pırtıyı toplayıp gitmek yerinde kullanılır bir tabirdir.”

Germâbe-i vaslında bayıldık o perînin
Gel gayri yeter toplıyalım tası tarağı (Kânî)
O peri gibi güzelin kavuşma hamamında bayıldık, gel artık pılı pırtıyı toplayıp gidelim.

Tasvir

“Resim yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sûvâr oldukça tasvîrinde âcizdir müsavvirler
Ne denli dikkat eyleser eger Bihzâd eger Mânî (Nef’î, K12/26)
Bihzad veya Mani gibi ressamlar, ne kadar dikkat ederlerse etsinler, senin resmini çizmekte aciz kalırlar.

Çinli bir nakkaş ve ressam olan “Mani”, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık dinlerini birleştirerek “Maniheizm” dinini kurmuştur. Yaptığı ihtişamlı resimleri, insanlara birer mucize gibi göstererek dininin birçok coğrafyaya yayılmasını sağlayan Mani, Hürmüz’ün oğlu Behram tarafından öldürülmüştür.⁵¹⁹

“Bihzad”, tıpkı Mani gibi resim hususunda yetenekli, meşhur bir sanatçıdır.⁵²⁰

Tas Çıkartmak

“Mecaz yoluyla maharetle veya fenalıkta başkasından üstün olmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Karabaş sonra Zuhûrîye de çıksın mı sana?
Hem nasıl, taş çıkarır, belki, Burunsuz Hasan’a (Mehmet Akif, Asım, s.389)
Karabaş sonra Zuhuriye de çıksın mı? Hem görürsün nasıl Burunsuz Hasan’a üstün gelir.

Taş Dikmek

“Rekor kırma yerinde kullanılan bir tabirdir. Okçulukta rekor kıranlar için taş dikildiğinden bu tabir meydana gelmiştir.” denilen kelime Aynî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Gelüp şevketle Okmeydânına tîr atdı bin adım
Kemân-keşlikde taş dikdi hüner gösterdi ‘udvâna (Aynî, T163/2)
Haşmetle Okmeydanı’na gelip bin adım ok attı, keman ustalığında düşmana maharetini gösterdi, rekor kırdı.

Taşdöven

“Mecaz yoluyla dayanıklı, bünyesi kavi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Zebûn oldu aşka nice taş dögen
Tahammül getirmez idi Kûh-ken (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan/2593)
Nice dayanıklı kişi aşk yüzünden zayıf düştü, öyle ki dağı delen Ferhat bile tahammül edemezdi.

Taşla Dövünmek

“Mecaz yoluyla nâdim ve peşiman olmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Bağdatlı Rûhî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Kanlu yaşlar dökөлüm ağlaşalum inleşelüm
Taşlarla döginüp bagrumuzı kan idelüm (Bağdatlı Rûhî, Mersiyye3/2)
Kanlı yaşlar dökelim, ağlaşalım, inleşelim, tövbe edelim, taşlarla dövünüp bağrımızı kan edelim.

Taş Yedirmek

“Mecaz yoluyla musibet ve beliyeye uğratmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Taşlar yedirir nân yerine bir zamân felek
Nân verdi şimdi âh ki dendâne kalmadı (Ziyâ Paşa, G/8)
Felek bir zaman ekmeğe yerine taş yedirdi. Şimdi ekmeğe verdi ancak ne yazık ki onu yiyecek dış kalmadı.

⁵¹⁹ N. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 565.

⁵²⁰ Filiz Çağman, “Bihzad”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul: TDV, 2013), 147.

Tatar

“Postanın kuruluşundan önce posta işlerini görenlere verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nedîm’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Sadr-ı İskender-haşem kim dergehine bir nice
Nâme-ber Tâtârlar var Tuli vü Ökta gibi (Nedîm, K17/18)

*İskender misali haşmetli olan sadrazamın maiyetinde Tuluy ve Oktay gibi kapısına mektup taşıyan nice adamı var.*⁵²¹

“Tatar kelimesi, mecazen “zalim, gaddar, merhametsiz” manasında da kullanılmaktadır.”

Eyledi tatar-ı gamzen kâr u bârım târûmâr
Dilharâbım dâd elinden ey şeh-i bîdâdkâr (Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey)
Ey adaletsiz padişah, gamzenin gaddarlığı işimi gücümü perişan eyledi, adalet elinden mahvoldum.

Tatarî

“Yarı pişmiş et yerinde kullanılan bir tabirdir. Posta Tatarlarının işi acele olduğundan, onlar için pişirilen etlerden kinaye olarak bu tabir meydana gelmiştir.” denilen kelime Nâbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Getürün ekl idelim mahazarı
Puhte olmazsa da olsun tatarî (Nâbî)

Hazırda ne varsa getirin yiyelim, pişmiş olmasa da bari yarı pişmiş olsun.

Tavaşi

“Hadım yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Hayât-ı devlete ait mu‘zamât-ı umûr
Siyâh magz-ı tavâşiden eyliyordu zuhûr (Kemâlzâde Ekrem Bey)

Devletin hayatına dair önemli işler, hadım edilmiş siyahi akıyla ortaya çıkıyordu.

Tavile

“Ahır, tavla yerinde kullanılır bir tâbirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Nişîmengâh-ı tâlâr-ı tavîle cây-ı kemterdir
Der-i ıstabl-ı hâsında olan huddâm u derbâna (Sünbülzâde Vehbî, K7/65)

Padişahın has ahırında olan hizmetli ve kapıcılar için, ahır salonunun oturulacak yeri pek itibarsız bir yerdir.

Teber

“Eskiden padişahların maiyyet halkını teşkil eden peyklerle dervişlerin kullandıkları ay biçiminde bir nevi harb âletinin adıdır.”

Ben şecâ’at kılıcıyam ol ışıklar pulucu
Ben savaş günü çeriye o hemân çerde çerî (Taşlıcalı Yahyâ Bey, K7/40)

Ben yiğitlik kılıcıyım, o ışıklar pulucu, ben savaş günü askeriyim, o sadece çöpte asker.

⁵²¹ “Tuluyhan” ve “Ogeday” ünlü Moğol hükümdarı Cengiz Han’ın oğullarıdır. Cengiz Han, ölümünden sonra ülkeyi oğulları arasında paylaşmıştır.

Teberdir suretâ gerçi veli bir berk-i suzândır
Harâretten ağız açmış şehid intikâmiyçün (Lâ)

Görünüşte teber olsa da aslında o şehitlerin intikamını almak için ağzını açmış yakıcı bir şimşektir.

Teberdaran

“Saray hizmetkârlarından olan teberdarlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Teber denilen ay şeklindeki bir nevi küçük balta taşıdıkları için bu adı almışlardı. Bunun yerine ‘baltacılar’ da denilirdi.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Zamânında teberdârân mekânı yanup emr itdi

Ki istihkâm ile bünyâd olup sedd-i sedîd olsun (Nedîm, Kt20/15)

Zamanında baltacılar mekanı yanınca, daha sağlam ve doğru bir bina yapılmasını emretti.

Tecelli

“İlâhî feyzin müminlerin kalbinde zuhuru yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sen tecellî eylemezsın perdeden ben vâir iken

Şart-ı izhâr-i vücûdundur ‘adîm olmak bana (Yenişehirli Avnî, G5/4)

Ben varken sen perdeden tecelli eylemezsın, benim yok olmam senin varlığının ortaya çıkma şartıdır.

Tecvîd

“Arapça güzel yapmak, yapılmak demek olan bu tabir ıstılah olarak harflerin her birini mahreçlerinden sıfatları ile meydana getirerek söylemek, okumak yerinde kullanılır. Bu münasebetle Kurânı güzel okumaya yarayan ilme alem olmuştur.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî’den bir beyit örnek olarak verilmiştir.

Sadâ-yi seyl çeker medd-i muttasıl ya‘ni

Ki medd-i muttasıl ile olur kırâ‘at-i mâ’ (Fuzûlî, K1/21)

Selin sesi medd-i muttasıl çekmektedir. Zaten mâ yani su kelimesinin okunuşu medd-i muttasılla olmaktadır.

Tefviz

“Bir işi bir kimseye havale etmeye tefviz denilir. Tefviz, Arapça bir şeyi veya bir işi birine ibale ve sipariş etmek, edilmek demektir.” denilen kelime Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyitle örneklenmiştir.

Gelir elbette zuhûra ne ise hükm-i kader

Hakka tefviz-i umûr et ne elem çek ne keder (Enderûnlu Vâsıf)

Kaderde ne varsa insanın başına o gelir, sen işlerini Allah’a bırak ne elem çek ne de keder.

Teheccüd

“Gece vakti kılınan namaza verilen addır.”

Eyledi teheccüd şebân-gâh

Kalbinde dururdu haşyetullâh (Lâ)

Kalbinde Allah korkusu durduğundan geceyi teheccüd yeri eyledi.

Tehi Dest

“Mecaz yoluyla müflis, züğürt yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ey tehî dest ü belâ dîde kasâvet çekme
İrişir gam yeme vakt-i kerem Allah kerîm (Enderûnlu Fâzıl)

Ey yoksul ve bela görmüş kimse gam çekme, kerem vakti erişir, Allah kerimdir.

Tekaver

“Seğirdici yorga yürüyüşlü ata verilen addır.” diye mana verilen kelime için Nevres-i Cedît’ten alıntı yapılmıştır.

Zehî rahş-ı tekâver bâd-pây berk-sür‘at kim
Hayâli beste-i fitrâk-i hayret eyler âhûyu (Nevres-i Cedît, Kt2/1)

Ne güzel koşucu, ayağı çabuk, şimşek hızlı ki hayali ahu gibi güzel sevgiliyi hayret kayışının bağı eyler.

Tekfur

“Bizans imparatorlarının valilik derecesindeki idari hizmetlerinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.”

Olsaydım Osman Gazinin bir neferi
Çakırpınarda ben yatsaydım pusuya
Dalkılıçlar tekfurun gelini Nilüfer
Adını ben verseydim Bursa’dan geçen suya (Yusuf Ziya Ortaç, Öyle Bir Gün)
*Osman Gazi’nin bir neferi olsaydım, Çakırpınar’da pusuya yatsaydım.
Dalkılıçlar tekfurunun gelini Nilüfer, Bursa’dan geçen suya adını ben verseydim.*

Tekin Değil

“Mecaz yoluyla cinlerin barındığı yer, muhataralı, belalı yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Peki! Ne yapmalı çarpılmak istemezsen eğer?
Tekin değil mi nedir, pek acâibimsi bu yer? (Mehmet Akif, Hatıralar, s.302)
Peki çarpılmak istemezsen eğer ne yapmalı? Bu acayibimsi yer tekin değil midir?

Tekke

“Tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, âyin icra etmelerine mahsus yere verilen addır.”

Olalı müntesib-i mürşid-i aşkın ey mâh
Tekkeden tekkeye koştuktan usandım billâh (Muallim Nâcî, Fûruzan, Birkaç matla’7)
Ey ay yüzlü sevgili, aşk mürşidinin müntesibi olalı, billahi tekkeden tekkeye koştuktan usandım.

Tekkeye Kurban Gelmek

“Mecaz yoluyla fırsat düşmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Dün demiştin ki bizim tekkeye kurbân gelecek
Şeyh Efendi bu sözün işte kerâmetçesine (Sâbit)
Şeyh Efendi, keramet izhar ediyormuşsun gibi “Dün bizim tekkeye kurban gelecek.” demiştin.

Telde Oynamak

“Mecaz yoluyla marifet göstermek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Kıldun girifte zülf-i siyeh-târa gönlümü

Havfum budur ki oynayamam böyle telde ben (Enderûnlu Vâsıf, G88/5)

Gönlümü siyah saçlı bir güzele tutkun kıldın, korkum budur ki ben bu hususta marifet gösteremem.

Tel Ehli

“Mecaz yoluyla ehl-i dil, rind meşrep yerinde kullanılan bir tabirdir. Gümüşten tel ve sırmalı tel işleyen sanatkâra da bu ad verilir.” şeklinde mana verilen kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyit alıntılanmıştır.

Görse tel ehline ip takmaz resen-baz-ı felek

Bulsa bir nâdânı ammâ âleme serdâr ider (Enderûnlu Vâsıf, K26/20)

Cambaz felek, görse tel cambazına ip takmaz ama bir bilgisizi bulsa, dünyaya sultan eder.

Telhgam

“Mecaz yoluyla ümitsiz, kederli, mahzun yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nevres-i Cedît’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Nevresi itmez senin şîrin kelâmın telhkâm

Sen hemân eyle tekellüm râzıyım düşnâme ben (Nevres-i Cedît, G243/10)

Senin tatlı sözün Nevres’i dertlendirmez, sen yeter ki konuş, ben sövüp saymana bile razıyım.

Telhis

“Sadrazam tarafından padişaha sunulan yazılı kâğıt yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Fesâd-ı gamzeyi lâlün ki mühr sâhibidür

Cenâb-ı pâdişeh-i hüsne eylesün telhis (Sâbit, G171/3)

Mühür sahibi dudağın gamzenin fesatlığını güzellik padişahına telhis eylesin.

Tel Kırmak

“Mecaz yoluyla münasebetsiz ve dokunacak söz söylemek yerinde kullanılan bir tabirdir. ‘Pot kırmak’ da aynı manaya gelir.” Kelime Ahmet Cevdet Paşa’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Ey şâne kıl u kâl ile kırmadan varub

Şerh eyle yâre hâl-i perişânı mûbemû (Ahmet Cevdet Paşa, G/2)

Ey tarak, yâre varıp dedikodu ile kırmadan perişan hâlimi birer birer açıkla.

Tellendirmek

“Tütün çubuğunu tel ile açıp işletmek, dumanı tütürmek; çubuğu yakıp keyfine bakmak yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Mehmet Akif’ten bir beyit paylaşılmıştır.

Yolcular Bafrayı tellendirivermez mi sana?

Kaçıver, belli ki çingar çıkacak, durmasana (Mehmet Akif, Asım, s.414)

Yolcular Bafra’yı yakıp keyfine bakmaz mı? Kaçıver, belli ki çingar çıkacak, durmasana.

Telli Pullu

“Göze çarpacak derecede parlak şeylerle süslenme yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bu yanda hâle-nümâ telli pullu bir cevelân,
O bir perî-i tarabdır ki raks içinde nihân (Tevfik Fikret, Âveng-i Tesâvîr/
Nedîm)

*Bu yanda haleye benzeyen telli pullu bir dolaşan, o raks içinde gizlenmiş bir
şenlik perisidir.*

Tel Tel

“Her biri ayrı ayrı ve tek tek olan yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Başta süslü boneta zülfü taranmış tel tel
Görenin akli gider ya dokunur bir zarârı (Muharrem Dede)

*Başında süslü bone saçını tek tek taramış, görenin ya akli gider ya da ona bir
zararı dokunur.*

Temcid

“Sena ve tâzimi havi olarak sabaha karşı minarelerde “lahnile” okunan dua hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sâbit’in bir beyti alıntılanmıştır.

Sabâh olunca ilâhîye soktular rindi
Müezzinân-ı şeb-i iyd verdiler temcîd (Sâbit, K33/18)

*Sabah olunca rindi ilahiye soktular, bayram gecesi müezzinleri temcid
verdiler.*

Temcid, sözlükte bir müzik terimi olarak, “sabah namazından evvel minarelerden belli makamlarda okunan niyaz ilahisi” anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde, bayram günlerinde salalar verilmekte, günün belli vakitlerindeyse temcid ve ilahiler okunmaktaydı.⁵²²

Temel Bırakmak

“Mecaz yoluyla ziyaret veya bir şey istemek için gidilen yerde rahatsızlık verecek kadar oturmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Demesünler kuluna bunda bıraktın mı temel
Dil-i virânımı yapsan da yıkılsam gitsem (Sâbit)

*Kuluna bunda temel mi bıraktı demesinler, şu harap gönlümü yapsam da
kapından yıkılsam, gitsem.*

Temren

“Okların ucuna demir veya sarıdan takılan parçaya verilen addır.”

Ricânın da ucunda rüşvet ister kim ola nâfiz
Hedefden tîrin istirdâdı demrensizligindendür (Yüsrî, G40/3)

*Ricanın da ucunda rüşvet ister ki tesirli olsun, okun hedeften geri gelmesi
temreni olmayışındandır.*

Tennure

“Mevlevilerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı geniş bir çeşit uzun entari adıdır.” denilen kelime Tâhirü’l Mevlevî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

⁵²² Ubeydullah Sezikli, “Temcîd”, *İslam Ansiklopedisi*, c.40 (İstanbul: TDV, 2013), 410.

Mâha bak tennûre pûş olmuş furûg-ı hâleden
Şems ise bir küçük zerrîn külâh-ı Mevlevî (Tâhirü'l Mevlevî)

Aya bak, halenin ışığından tennure giyen olmuş, güneş ise küçük bir altın Mevlevî külâhı gibidir.

Terceman

“Mecaz yoluyla bir başkasının emel ve maksatlarını bildirmekle mükellef olan yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Nef'î'den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Gamzen su'âle başlasa uşşâka her müjen
Gûyâ lisân-ı hâl ile bir tercemân olur (Nef'î, K29/5)

Gamzen aşıklara soru sormaya başlasa, her kirpiğin sanki hâl dili ile ona bir tercüman olur.

Terceme-i Hal

“Bir kimsenin hayatının geçiş tarzı, sergüzeşti yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Feryâd bu söz terceme-i hâl-i felekdir
Her ân-ı cihân bir ebedi âh demektir (Kemâlzâde Ekrem)

Bu söz feryad, feleğin hâlinin tercümesidir, cihanın her anı sonsuz bir ah demektir.

Tardamen

“Mecaz yoluyla fâsık, günahkâr, âşüfte yerlerinde kullanılan bir tabirdir.”

Terdâmen olanlar bizi âlûde sanır lîk
Bizi mâil-i bûs-ı leb-i câm ü kef-i destiz (Bağdatlı Rûhî, TBI//2-187)

İffetsiz olanlar bizi de kötülüğe bulaşmış sanırlar ama biz yalnızca aşk kadehinin dudağını ve elinin ayasınıöpmeğe düşkünüz.

Ter Geçmek

“Mecaz yoluyla ehemmiyet vermemek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ter geçme âteş-i teri ey rind-i bî-haber
Yakmıştır al ile o nice hânümânları (Muallim Nâcî, Yadiğâr-ı Nâcî, E2)

Ey cahil rind! O al renkli dudaklara önem vermemezlik etme sakın. Onlar, al boyaları ile nice ev barkı, ocakları yıkmıştır.

Terk

“Bektaşilerin ve hassaten fakr u fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhların şakuli (uzunlamasına) yol alâmetlerine verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Bâkî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Her tâc olamaz fakr u fenâ şâhına ser-tâc
Terk ehlinün ey hâce biraz başı kabadur (Bâkî, G106/2)

Fakrufena şâhına her tac tac olamaz, ey hace terk ehlinin başı biraz kabadır.

Terki

“Hayvan eyerinin heybe ve torba koymaya mahsus arka kısmına verilen addır. Ata binmiş olan kimsenin arkasına birini alması haline terkiye almak denir.” denilen kelime Nâbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kimi terkîye asar bilsem o sayd-efken-i nâz
Ki âhu-yi çeşmini hasret-keş-i fitrâk eyler (Nâbî, G198/4)

Ceylan gözünü kayışın hasret çekenı eyleyen o naz avcısı kimi terkiye asar bilmem.

Tersane

“Gemi ve gemiciliğe ait levazım yapılan bahriye askerlerinin talim ve terbiyesi ile beraber denizcilik işleri görülen yere verilen addır.” denilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Müceddet havzlar, ambarlar âlât yaptırdı

Bütün tersânenin ikmâl olundu neyse noxsânı (Ziyâ Paşa)

Yenilenmiş havuzlar, ambarlar, aletler yaptırdı, bütün tersanenin eksiklikleri neyse tamamlandı.

Tertil

“Okumak, harflerin mahreçlerin riayet ederek okumak, her harfın hakkını vererek ve durulacak yerlerde durarak yavaş okumak yerlerinde kullanılan bir tabirdir. Daha ziyade Kuran hakkında kullanılır.” şeklinde mana verilen kelime için Muallim Nâcî’den alıntı yapılmıştır.

Baktım olmuş pür-kevâkib âsumân

Hâlik-i ecrâmı tebcîl eyledim

Doldu gönlüm nûr ile bî-ihitiyâr

Sûre-i “ve’n-necm”i tertîl eyledim (Muallim Nâcî, Kıta, Yâdigar-ı Nâcî, s.458)

Baktım gökyüzü yıldızlar ile dolmuş, yaradanı saygıyla andım. Gönlüm birdenbire nur ile doldu, Necm suresini okumaya başladım.

Tesbih

“Namazın sonunda tesbih çekildiği ve bazı esma-i hüсна okunduğu zaman, sayının anlaşılması için kullanılmak üzere ufak tanelerin iplik yahut ibrişime dizilmiş şekline verilen addır.”

Esîr-i dâne-i rızık oldu zâhid-i kallaş

Elinde dâne-i riyadır çevirdiği tesbîh (Bağdatlı Rûhî)

Kalleş zahid rızık tanesinin esiri oldu, elinde çevirdiği tesbih riya tanesidir.

Teslim

“Lugat manası emre itirazsız uyma, rıza, boyun eğme demek olan teslim, sofiyye ıstılahı olarak gayb âleminden gelen şeylere razı olmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ahinde halâyık unutup semt-i hilâfi

Ayrılmayalar câdde-i teslîm ü rızâdan (Nâilî-i Kadîm, K13/48)

Kulların şeriat ve tarikata karşı gelmeyi unutup, teslim ve rıza yolundan ayrılmaları.

Teşne

“Farsça susuz, susamış demek olan bu tabir mecaz yoluyla müştak, heveskâr yerinde kullanılır.” denilen kelime için Bâkî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Cân la’lin eyler ârzû yâr içmek ister kanımı

Yâ Rab ne vâdîdür bu kim cân teşne cânân teşnedür (Bâkî, G69/2)

Canım, sevgilinin dudağını arzular; yar ise benim kanımı içmek ister. Yarabbi, bu aşk vadisi nasıl bir yerdir ki orada can da canan da susamıştır.

Tetabu-u İzafet

“Birkaç kelimenin birbirine muzaf ve muzafun ileyh olması veya diğer bir tarifle izafetlerin birbirini takip etmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Medâr-ı iftihâr-ı dûdmân-ı- âl-i Mevlânâ
Yegâne vâris-i sâhib-kemâl-i şîr-i yezdâni (Lâ)

Efendimizin aile ocağının övünç kaynağıyım, Hz. Ali'nin kemal sahibi yegane varisi.

Tetik Bulunmak

“Mecaz yoluyla dikkatli ve hazır bulunmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine tetik durmak, tetik davranmak da denir.” denilen kelime Tevfik Fikret'ten bir beyitle örneklendirilmiştir.

Dokunma keyfine; yalnız tetik bulun, zirâ
Deniz kadın gibidir: Hiç inanmak olmaz ha! (Tevfik Fikret, Balıkçılar)
Keyfine dokunma, yalnız dikkatli ol, zira deniz kadın gibidir, asla inanmak olmaz.

Tevbe

“Günahtan, kabahatten peşimanlık ile dönerek bir daha işlemekten vazgeçmek yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Gönlümde günâh işlemeğe istek var
Dilseye gezer tevbe-i istiğfâr
Hâlimle sakalımdan utandım billâh
Affeyle benim şu tevbemi ya Gaffâr (Tâhirü'l-Mevlevî)

Gönlümde günah işlemeye istek, dilimde ise tövbe var. Billahi hâlimle sakalımdan utandım, ya Gaffar benim şu tevbemi kabul et.

Tevbe Taşı

“Şarap içmekten tevbe makamında olarak kadehin taşa çalınıp kırılması yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Fuzûlî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Gelip huzûruna görseydi pâk meşrebini
Çalardı haclet ile câmı tevbe taşına Cem (Fuzûlî, K16/26)

Cem, senin huzuruna gelip temiz yaratılışını görseydi, utanarak kadehini tövbe taşına çalardı.

Tevbeyi Suya Düşürmek

“Mecaz yoluyla tevbeyi bozmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Nâbî'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Korkaram tevbeyi âba düşürürsün zâhid
Hele hengâm-i çemen mevsim-i 'işret gelsün (Nâbî, G591/2)

Ey zahid, hele bir bahar zamanı, yeme içme mevsimi gelsin, korkarım ki sen tövbeyi bozarsın.

Tevekkül

“Kalbin Allaha itimadı yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Allaha tevekkül edenin yaveri Haktır (Lâ)
Allah'a güvenenin, yardımcısı Hak'tır.

Tevhid

“Allah’ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek yerinde kullanılan bir tabirdir. Edebiyatta, Allah’ın varlığına ve birliğine dair yazılan manzumelere verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Ziyâ Paşa ve Leskofçalı Gâlib’ten beyitler alıntılanmıştır.

Vahdet-i zât eyleyüb tahkik

İtmişimdir sıfatını tasdik

İlm ü kudret hayât ü sem ü basar

Zât-ı pâkinde oldular muzmer (Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi)

Zatının birliğini hakikat eyleyip sıfatını tasdik etmişimdir. İlim, kudret, hayat, semi ve basar temiz zatında birleştiler.

Ey varlığı varı var eden var

Yok yok sana yok demek ne düşvâr (Ziyâ Paşa, Harâbât önsözü)

Ey varlığı, varı var eden var, yok yok, sana yok demek ne güç.

Dâğ dâğ et sîneni ser-tîşe-i tevhîd ile

Meş’al-efruz-i reh-i ‘aşk ol dilersen ihtidâ (Leskofçalı Gâlib, G2/4)

Tevhid baltasıyla sineni yara içinde bırak, hidayete ermek istersen aşk yolunun meşale yakarı ol.

Tevki‘

“Tuğra ve nişan muradifi olarak kullanılan bir tabirdir.” Kelime Bâkî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Emrine râm oldılar sultân-ı aşkun kâ’inât

Kaşların tevki‘ u tuğra çekdiler ahkâmına (Bâkî, G457/2)

Kainat, aşk sultanının emrine itaat etti. Kaşların onun hükümlerine ferman ve tuğra çektiler.

Tevliyet

“Vakıf işine bakmak vazifesi yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sâbit’in bir beyti alıntılanmıştır.

İşler miydi ta ‘ahd-i Safi’den bu ‘imâret

Evlâdına meşruta eger tevliyet olsa (Sâbit, G305/3)

Eğer evladına meşruta olarak tevliyet edilse, bu imaret Safi ahdinden beri işler miydi?

Sözlükte “şart koşulmuş” mansına gelen “meşruta” kelimesi cami, kütüphane, sıbyan mektebi, tekke gibi vakıf eserlerde çalışan imam, müezzin, hatip, kayyum, hâfız-ı kütüb, muallim, şeyh, türbedar, mütevellî, muvakkit ve müderris gibi görevlilerin barınması için vâkıf tarafından ayrılan odalar veya evler için kullanılmıştır. İlk sahibi tarafından satılmamak şartıyla mirasçılarının kullanımına bırakılan ev gibi taşınmazlara da “meşruta” denilmiştir.⁵²³

Tevsen

“Serkeş, azgın at yerinde kullanılan bir tabirdir.”

N’eylesin râyız-i endîşe nice zabt etsin

⁵²³ Zeynep Ahunbay, “Meşruta”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (İstanbul: TDV, 2013), 387.

Rahş-ı tab'ım gibi bir tevsen-i çâpûk-pâyı (Nef'î, K45/30)

Endişenin at terbiyecisi mizacımın gösterişli atı gibi çabuk gidişli azgın bir atı neylesin, nasıl zapt etsin?

Teyemmüm Etmek

“Mecaz yoluyla yapılması mümkün olmayan şeylerin hülyasıyla geçinmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Gubârî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ey Gubârî ele girmezse şarâb işte gubâr
Su bulunmazsa zarûretde teyemmüm câiz (Gubârî)

Ey Gubari! Eğer şarap bulamazsan işte esrar. Su bulunmadığı zaman mecburen toz ile teyemmüm yapılması caizdir.

Tezhib

“El yazması kitaplarla murakkaların boya ve altın tozuyla çiçekler ve nakışlar ile süslenmesine verilen addır.” diye anlamlandırılan kelime için Sâbit'ten bir beyit alıntılanmıştır.

Ruhsârunı eşkümle ter itsem yaraşurdu
Ol mushaf-ı zîbâya bu tezhib-i müferrih (Sâbit, G 50/4)

Yanağını gözyaşım ile ıslatsam, o güzel mushafa bu ferahlık verici tezhib yakışurdu.

Tılsım

“Sihir çeşitlerinden biri yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Açılır genc-i cemâlünden tılsımı zülfünün
Guyiyâ efsûn okur urur sabâ pinhân ana (Necâtî, G5/2)

Güzelliğinin hazinesinden saçının tılsımı açılır, sanki sabah rüzgarı ona gizlice efsun okur.

Efsunlu ve doğaüstü bir güç taşıdığına inanılan nesne veya herkesin çözemeyeceği gizli şey olarak tanımlanan “tılsım”, Hristiyanlarda okunup üflenmiş çeşitli nişanlara verilen isimdir. Eskiden hazinelerin bulunmaması için gömülürken bir dua okutulmakta, bir ejderhanın bu tılsımlı hazineleri beklediğine inanılmaktaydı. Defineyi koruyan bu yılanın kırk yıl beklediği, bu müddet bitince ise tılsımın bozulduğu düşünülürdü.⁵²⁴

Tımar

“Hastaya bakmak, yaranın üzerine ilâç koyup sarmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ders-i hicrâni beni şöyle ki bimâr itmiş
Bana tımâr idemez cümle etıbbâ-yı vatan (Hasırcızâde Hâfız)

Ayrılık dersi beni öyle hasta etti ki ülkenin tüm tabibleri gelse beni iyileştiremez.

Tıraz

“Elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine sırma vesaireyle işlenen alamet ve ziynet yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit'ten bir beyit alıntılanmıştır.

Totalum ikisi bir hil'atün eczâsı imiş
Çıkamaz sadr-ı girîbâna tırâz-ı dâmân (Sâbit, K45/47)

⁵²⁴ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzahı*, 442.

Tutalım ikisi de bir kaftanın parçalarıymış, eteğin süsü yaka başına çıkamaz.

Tiğ

“Kılıç yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Nef’î’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Âferîn ey rûzgârın şehsüvâr-ı safderi

Arşa as şimden geri tîg-ı süreyyâ-cevheri (Nef’î, K15/1)

Aferin ey zamanın yiğit padişahı, bundan sonra Süreyya yıldızı gibi parlak cevhere sahip kılıcını arşa as.

Tiğ-i Büran

“Keskin kılıç yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ne dem azmeyleyüp meydâna at salsaydı küffâre

Sanırdın berk-i hatiftir elinde tîg-ı bürrânı (Solakzâde Mehmed Hemdemi)

Ne zaman azmedip küffara karşı atını sürse, elindeki keskin kılıcı gaybi bir şimşek olmuş sanırdın.

Tiğ-i Hindi

“Hindistan’da taban demirinden yapılan kılıç adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Nef’î’den alıntı yapılmıştır.

Kilk-i Mısrî-kasabı mâşita-i kişver-i Rûm

Tîg-i Hindî-nesebi memleket-âşûb-ı freng (Nef’î, K38/15)

Mısır kamış kalemi, Anadolu meşşatası, Hint yapımı kılıcı, Frenk ülkesi karıştıranı.⁵²⁵

Timar

“Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar edilen yerlerden sipahilerle zaimlere kılıç hakkı olarak verilen Beytü’l-mal hissesi yerinde hakkında bir tâbirdir.” denilen kelime için Afif’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Eyledim tevcîh İçilden derd-i dil tûmârını

Enderûn-ı sîneden çıksun çerâgım olsun âh (Afif, Darbhâne Emîni Kılârî Mustafa Afif Beyefendi)

Gönül derdi tımarını İçil’den tevcih eyledim, ah yüreğin derinliklerinden çıkıp kandilim olsun.

Tir

“Ok yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Sâ’idinde kalmadı tîr ü tûfenge iktidâr

Vâr ise nîrû-yi cünbüş gerden-i hûbâne at (Koca Râgıp Paşa, G16/6)

Kolunda ok ve tüfeğe kuvvet kalmadı, cümbüşe gücün varsa güzellerin gerdanına at.

Tirendaz

“Ok atıcı yerinde kullanılan bir tabirdir. Halk dilinde becerikli, eline ayağına çabuk kimselere tirendaz denir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nef’î’den bir beyit alıntılanmıştır.

⁵²⁵ Mâşita; eskiden gelinleri giydirip süsleyen, gelin başı ve makyajı yapan veya hanımların saçlarını taramasına ve süslenmelerine yardımcı olan kadın, meşşâta demektir.

Bulmayıp tîrini dedi târîh
Âferîn ey hıdîv-i tîr-endâz (Nef'î, Kıt'a-i Kebirler 5/12)
Okunu bulmayıp tarihini dedi ki: Ey mahir okçu hidiv, var ol.

Tirkeş

“Ok koymaya mahsus mahfazanın adıdır.”

Kalsaydı tirkeşimde bugün tek bir altın ok
En tatlı bir hayal için atmazdım ufkuma (Yahya Kemal Beyatlı, Düşünce)
Tirkeşimde bugün tek bir altın ok kalsaydı, en tatlı bir hayal için onu ufkuma atmazdım.

Tiryak

“Zehirli maddeleri bozucu ve sancıyla öksürüğü iyileştirici afyonlu macuna verilen addır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Yenişehirli Avnî, Nabî ve Nedîm'den beyitler alıntılanmıştır.

Zehri tiryâk eyleyüp tiryâkı zehr eylerdi halk
Olmasa tagyîr-i mâhiyyât-ı eşyâ mümteni' (Yenişehirli Avnî, G193/3)
Eşyaların mahiyetini değiştirmek imkansız olmasa halk, zehri panzehir, panzehiri de zehir eylerdi.

Umma dârû-yı şifâ hokka-i çerh-i dûndan
Cüz'-i mârı var iken nüsha-i tiryâkinde (Nabî, G689/5)
Panzehir nüshasında yılan parçaları varken, alçak feleğin hokkasından şifa ilacı bekleme.

Görün bu derdi ki tiryâk-ı erba'ayla tabîb
Diler ki zahm-ı çihâr-ebrevâna çâre göre (Nedîm, G121/6)
Görün bu derdi ki doktor dört panzehirle; dört kaşlıların yarasına çare görmesini diler.

Tiryaki

“Keyif verici maddeler kullanmaya düşkün olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Titiz ve huysuz adama da tiryaki denir.”

Telh olur zâ'ikâ-i idrâki
Şeker eylese dahi tiryâki (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye/1110)
Tiryaki şeker dahi eylese, idrakinin tat alması acı olur.

Tizreftar

“Acele giden, süratle yürüyen yerinde kullanılan bir tabirdir.”

İrişür menzil-i maksûduna âheste giden
Tizreftâr olanın pâyine dâmen dolaşır (Edirneli Hatemi)
Acele gidenin ayağı eteğine dolaşır, yavaş giden ise amacına ulaşır.

Tomar

“Dürülüp bükülmüş kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir.” diye mana verilen kelime Riyâzi'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Tayyoldu simât-ı bezm-i rindân
Tumâr-ı safâyı dürdü devrân (Riyâzi)
Rind meclisi sofrası dürülüp büküldü, devran huzur tomarını dürdü.

Topuz

“Silahın icadından evvel kullanılan harp aletlerinden birinin adıdır.”

Cevşenli teberzenler, uzun saplı topuzlar
Simaları heykel gibi, bazular omuzlar (Mithat Cemal Kuntay)

Zırhlı teberzenler, uzun saplı topuzlar, yüzleri, pazıları, omuzları heykel gibi.

Toz Kondurmamak

“Mecaz yoluyla kabahat ve mesuliyeti üzerine almamak, itiraz ve tenkide dayanmamak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Gubarî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Ey Gubârî senin eş‘arına hiç
Kimse bir zerrece toz konduramaz
Meğer ol kâtib-i müsta‘cil kim
Ta kuruyunca mürekkebe turamaz (Gubarî, Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı
Müellifleri, s. 113)⁵²⁶

*Ey Gubari senin şiirlerinde hiçkimse zerrece toz konduramaz. Meğer o
sabırsız katip ki kuruyunca mürekkep duramaz.*

Tuğ

“At kuyruğu bağlanmış, ucuna da altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak çeşidinden alamet adıdır.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Şekl ü sîmâda Hüdâvend-i celflü’l-kadrin
Dergehinde dikilen tuğuna benzer sünbül (Sâbit, K8/17)

*Sünbül, şekil ve sima olarak yüce Hükümdar’ın dergahında dikilen tuğuna
benzer.*

Tuğra

“Ferman, berat, menşur vesaireyle paralarda padişahların nişan ve alâmetleri olarak kullanılan ibaretlerin adıdır.”

Tuğrâ-yı âh çekmeğe müştâk idi gönül
Sultân-ı ‘ışkdan sana izn oldu var çek (Sâbit, G217/3)

*Gönül, ah tuğrasını çekmeğe can atardı. Aşk sultanından sana izin çıktı, var
çek.*

Tuğra Nüvis

“Berat, ferman vesair vesikalara tuğra çeken memura verilen addır.”

Tuğrâ-nüvîs sanma ki zerrîn nişân çeker
Ol şaha tuhfe bir saru tozlu kemân çeker (Nev‘î, G94/1)

Tuğranuvis sanma ki altın nişan çeker, o şaha hediye bir sarı tozlu yay çeker.

Tundan Tuna Atmak

“Şuradan buraya, buradan oraya atmak, yerinden etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

⁵²⁶ Bu beyitler Âşık Çelebi, Gelibolulu Âli, Şemseddin Sâmî’de şu şekildedir:

“Ey Gubârî bu cihan içre benim
Kimse eşârıma toz konduramaz”

Keşî-i kâma dûr göründü kenâr hayf

Tundan tuna atar beni bu rûzgâr hayf (Sünbülzâde Vehbî, G149/1)

Yazık ki arzu gemisine kıyı uzak göründü, yazık ki bu rüzgar beni çok uzaklara gönderir.

Tutiya

“Göze çekilen bir çeşit ilâç, tozundan sürme yapılan taş yerlerinde kullanılan bir tabirdir.”

Tûtiyâ görmiycektir gözümüz

Hâk-i pâye süremezsek yüzümüz

O siyah zülfünü etme rûpûş

Geceden farkedelim gündüzümüz (Manastırlı Nâîlî, tuyuğ)

Yüzümüzü ayağının toprağına süremezsen, gözümüz sürme tozu görmeyecektir. O siyah saçlarınla yüzünü kapatma ki geceden gündüzümüzü fark edelim.

Tüfek

“Ateşli silahlara verilen addır.” Kelime Şeyhülislâm Arif Hikmet’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kesb-i mahâret eylemeyince tüfenkle

Mümkün mü kimse gâlib ola cenkle (Şeyhülislâm Arif Hikmet)

Tüfekte ustalık kazanmadıkça bir kimsenin savaşta galip gelmesi mümkün müdür?

Türbe

“Ölünün gömülü bulunduğu mezarın üstüne yapılan binaya verilen addır.”

Her dem sana açıktır ebvâb-ı arş-ı rahmet

Türbendir en azimi fethettiğin diyârın (Abdülhak Hâmid, Merkad-ı Fâtihi Ziyaret/23)

Rahmet kapıları sana her zaman açıktır, fethettiğin şehrin en yücesi senin türbendir.

Türbedar

“Türbe bekçisi yerinde kullanılan bir tabirdir. Türbedarlar aynı zamanda türbenin temizlik vesair işlerine de bakarlardı.” diye mana verilen kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Beyt-i hüdaya konmuş câhın metâf-ı eslâf

Durmuş başında bekler bir kavm türbedârın (Abdülhak Hâmid, Merkad-ı Fâtihi Ziyaret/9)

Hüda'nın evine makamın eskilerin tavaf yeri olarak konmuş, bir kavim başında türbedarın olarak bekler.

U HARFİ

Uçkur

“Don ve şalvarı bele bağlamak için uçkurluğun içine geçirilen uzun kuşak adıdır.” şeklinde anlam verilen kelime için Sünbülzâde Vehbî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Uçkurun bulmaz olur çakşırın
Peştemâlin kuşanur nâtırın (Sünbülzâde Vehbî)
Çakşırının uçkurunu bulmaz olur, nâtırın peştemalini kuşanır.

Uruc

“Arapça yukarı çıkmak demek olan uruc, Hazret-i İsa'nın göğe çıkması hakkında kullanılan bir tabirdir. Peygâmbirimizinkine miraç denir.” denilen kelime Surûrî'nin bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Âsmân târîhe kıldı serfürû
Rûh-i İsa etdi eflâke urûc (Surûrî)
Gökyüzü tarihe baş eğdi, İsa'nın ruhu göklere çıktı.

Utarid

“Seyyar yıldızlardan güneşe en yakın olan yıldızın adıdır. Farisîde ‘debir’ denilir.” Kelime için Bâkî'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Dest urmuş idi kilik-i şihâba debîr-i çarh
Tuğrâ-nüvîs-i hükm-i Hudâvend-i ins ü cân (Bâkî, K1/3)⁵²⁷
*İnsanların ve cinlerin efendisinin emirlerinin tuğrasını yazan, göğün katibi,
akan yıldız kalemini eline almıştı.*

Uyandırmak

“Mumun ve benzerleri ışık veren şeylerin yakılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.” Şeklinde tarif edilen kelime için Gelibolulu Âli'den bir beyit alıntılanmıştır.

Serverâ lütfun uyandırsın murâdın şem'ini
Bunca demdir ki uyarmaz baht-ı nâbinâ uyur (Gelibolulu Âli)
*Ey sultan, lütfun arzu mumunu uyandırsın, bunca zamandır ki uyarmaz,
âmânın bahtı uyur.*

⁵²⁷ Beyitte “utarid” kelimesi yerine “debir” kelimesi kullanılmış.

Ü HARFİ

Üç Aylar

“Recep, Şaban ve Ramazan ayları hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için bilinmeyen bir şairden bir beyit alıntılanmıştır.

Şabânım o meh-rûye ki ismi Ramazândır;
Eşk-i terim anınçün üç aylarda revândır (Lâ)

O ay yüzlü güzele aşığım ki ismi Ramazan'dır, onun için taze gözyaşım üç aylarda akar gider.

Ümmü'l-Kitab

“Akl-ı evvel yerinde kullanılan bir tabirdir. ‘Ümmü’l-kitab’ Kuran tabirlerindedir. Arşın üstündeki kaza ve kader levhasına denir ki bunun ismi şeriat dilinde ‘levh-i mahfuz’tur.” şeklinde mana verilen kelime için Hersekli Arif Hikmet’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yok kayd-ı mâsivâ dil-i kudsî-cenâbda
Olmaz hatâ sahîfe-i ümmü’l-kitâbda (Hersekli Arif Hikmet, G142/1)

İlahi gönülde masivanın kaydı yoktur. Kuran-ı Kerim sayfalarında hata olmaz.

Üst

“Eskiden sadrâzamlar büyük devlet adamlarının giydikleri dört kollu sırma işleme kaplı samur kürk adıdır.” Kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Gürûh-ı ehl-i dîvâna bakıp dîvâne-veş ben de
Tedârük eyledim erkân u üst-i raht-ı dîvânı (Sünbülzâde Vehbî, K27/13-14)

Divan üyelerinin kıyafetlerine bakıp ben de bu divane gibi halimden kurtulmak için erkan kürkü ve divan rahtını hazırladım.

Üzengi

“Ata binildiği vakit ayakları koymak üzere eğerin iki tarafına birer kayış ile asılan altı düz madeni halkanın adıdır.” şeklinde anlam verilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Üzengi parladur şâhân-ı ‘asra sahn-ı devletde
Sıtabl-ı hâsınun sâyisleri Sâsâniyân âsâ (Keçecizâde İzzet Molla, K4/26)

Padişah ahırlarının seyisleri, Sasaniler gibi asrın şahlarına devlet sahasında üzengi parlatır.

Üzengi Parlatmak

“Binicilik ve cündilik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.” Kelime için Enderûnlu Vâsıf’tan bir beyit alıntılanmıştır.

Afv idersen vaz’-ı küstâh-ânemi şâirlere
Bir üzengi parladayım ki kamaşsın gözleri (Enderûnlu Vâsıf, K14/103)

Küstahça öğütlerimi affedersen, şairlere bir ustalık göstereyim ki gözleri kamaşsın.

V HARFİ

Vâha

“Çöl ortasında sulak ve ağaçlık yere verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Tevfik Fikret’ten bir alıntı paylaşılmıştır.

İnkâr ile ibhâm ile ma'nâ-yı hayâtı
Sevdâmızı bir vâha-yı gaflette yaşattık
Bâzîçe-yi âmâl ederek hep sademâtı
Bir mehd-i serâbîde çocuklar gibi yattık (Tevfik Fikret, Bir Hicrân-ı
Muvakkatten Sonra, Rübâb-ı Şikeste)

Hayatın manasını inkar ederek ve gizleyerek, sevdamızı bir gaflet vahasında yaşattık. Sıkıntılarımızı hep emellerimizin oyuncağı ederek bir serap beşiğinde çocuklar gibi yattık.

Vakt-i Hacet

“Lüzumlu vakit, ihtiyaç zamanı yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Yenişehirli Avnî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Gelince vakt-i hâcet geçmedüm hâtırlarından hiç
Anunçün ben de şimdi hâtır-i ahbâbdan geçdüm (Yenişehirli Avnî, G277/2)
*En ihtiyaç duyduğum anlarda dost bildiklerimin hatırlarına hiç gelmedim.
Bundan dolayıdır ki ben de şimdi dost hatrından vazgeçtim.*

Vakt-i Merhun

“Beklenen çağ ve zaman, bir işin husule geleceği zaman yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Beni bîkes biliyor belki de bînâm u nişân
Vakt-i merhûnu gelince olurum sâhib-i şân (Abdülhak Hâmid)
Beni kimsesiz belki de isimsiz ve nişansız biliyor, beklenen an gelince ben de meşhur olurum.

Vakt-i Saadet

“Hazret-i Muhammed(sav)in bisetleri (Peygamberlikleri) anından ölümüne kadar geçen zaman yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Şinâsî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Sensin ol fahr-i cihân-ı medeniyyet ki hemân
‘Ahdini vakt-i sa’âdet bilür ebnâ-yı zemân (Şinâsî, K4/2, Müntahabât-ı
Eş‘âr’)
Sen, medeniyet dünyasının övündüğü öyle bir kimsesin ki bugünün insanları senin zamanını bir mutluluk devri bilir.

Vâris

“Mirasçı, kendisine başkasından miras kalmış olan adam yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Şâh-ı Cem-kevkebe Sultân Murâd
Vâris-i memleket-i heft-iklîm (Nef’î, K27/18)
Yedi iklim memleketin varisi, Cem ihtişamlı Padişah Sultan Murat.

Vasi' Mezheb

“Mecaz yoluyla laubali, rindmeşrep, yerinde kullanılan bir tabirdir. Halk arasında mezhebi geniş suretinde kullanılır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Sünbülzâde Vehbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Bolu'dan gelmiş idi mâder ü eb
Sonra çıkdı bu da vâsî'-mezheb (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/11)
Anne ve babası Bolu'dan gelmişti, sonra bu da mezhebi geniş çıktı.

Vebal

“Günah yerinde kullanılan bir tabirdir. Arapça olan bu kelime bundan başka zarar, ziyan, azap manalarına da gelir.” denilen kelime Fuzûlî'den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Ol mâh visâliyle hoş et bir gece hâlim
Ey ahter-i tâli' koma boynunda vebâlim (Fuzûlî, G202/1)
Ey talih yıldızı, beni bir gece o ay gibi güzel yüzlüye kavuşturarak mutlu et ki vebalim boynunda kalmasın.

Vebali Boynuna

“Yapılan kötü bir işten ötürü günahı, azabı senin olsun yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Mâni' olmam ne ise oynunuza
İşte gitdim vebâli boynunuza (Âsım, Ms 2/80)
Oyununuz neyse ben engel olmam, günahı boynunuza, işte gittim.

Vecd

“Kast ve tekellüfsüz olarak kalbe gelen hal yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime Tokadizâde Şekip'ten alınan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Vermiş ona şevk-i ebedî nağme-i bişnev
Begâyet olan vecdine bâis o nevâdır (Tokadizâde Şekip)
Bişnev nağmesi ona sonsuz bir şevk vermiş, pek çok olan vecdine sebep o nağmedir.

Vecd, yaptığını bilmeyecek derecelerde kendinden geçme halidir. Tasavvufta istiğrak veya hal olarak da bilinir. Sufî murakabe sonucunda vicdani bir zevk coşkunluğuna sahip olur. Bu hale vecd denir.⁵²⁸

Vedî'a

“Mâlikin temellükünde kalmak şartı ile saklanmak için verilen mal yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Tefvik Fikret'ten bir alıntı paylaşılmıştır.

“Ferdâ senin!” dedim, beni alkışladın; hayır,
Bir şey senin değil, sana ferda vedî'adır;
Her şey vedî'adır sana, ey genç, unutma ki
Senden de bir hisâb arar âtî-i müşteki (Tefvik Fikret, Ferdâ)

⁵²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 559.

“Yarınlar senin”, dedim, beni alkışladın; hayır. Bir şey senin değil, yarın sana emanettir. Sana her şey emanettir. Ey genç, unutma: Şikayet eden gelecek senden de hesap soracaktır.

Vefk

“Bir kimsenin ümit ve emeline uygun dualar, harfler yazılı muhtelif şekilde nüsha (muska), hamail yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Hersekli Ârif Hikmet’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Eylemez Hikmet tenezzül yoksa kim erbâb-ı aşk

Celb ü teshîr-i visâlin vefk-i â‘lâsın bilir (Hersekli Ârif Hikmet, G40/8)

Hikmet, aşk ehli kavuşmanın büyüleyiciliği ve çekiciliğini sağlayan en güçlü muskayı bilir; ama kullanmaya tenezzül etmez.

Vekilharç

“Büyük dairelerde ve konaklarda masrafa bakan adama verilen addır.”

Vekîl-i harcın o; kâhyan, müdür-i veznen o;

Alış seninse de, mesûl olan veriştin o; (Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde, s.243)

O vekilharcın, kahyan, vezne müdürüdür, alış seninse de veriştin sorumlu olan odur.

Vekil-i Mutlak

“Eskiden Sadrâzamlar hakkında kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Abdülhak Hâmid’in bir beyti alıntılanmıştır.

Vekil-i mutlak olursan da çok getirme gurûr

Ki sık teâkub ider mülkümüzde gamla sürûr (Abdülhak Hâmid)

Sadrâzam da olsan çok fazla gururlanma ki memleketimizde gamla sevinç sıklıkla birbirini takip eder.

Vekil-i Umur

“Birinin işlerine bakan adam hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Mehmet Akif’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak

Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak! (Mehmet Akif, Fatih Kürsüsünde, s.242)

Çoluk çocuk sonunda aç kalarak sürünürmüş, Hüda işlerine vekil değil mi? Keyfine bak.

Velâ

“Haktan (kul azat etmekten, dostluktan) meydana gelen hükmî karabet yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Muallim Nâcî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Bir velâ-perver-i insâf-şi‘âr olsa dahi

Nazm-ı eş‘ârda hem-kevkebe-i Hâkânî (Muallim Nâcî, Kt5/1, Muharremiyye, Sünbüle)

Yakınlık kuran insaflı biri olsa dahi, şiir nazmında hakanla aynı ihtişamdadır.

Veled

“Oğul yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Verdi hod rûha dahi hubb-i veled
Ola tâ kim bu teselsül mümted (Enderûnlu Fâzıl)

Bu silsile aralıksız devam etsin diye ruhuna da çocuk sevgisi verdi.

Veled-i Zina

“Gayr-i meşru surette meydana gelen çocuk hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Seyyîd Vehbî'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Bir ester eyledi sebkât nice küheylânı
Zamânede veled-i zinâlar aldı meydânı (Seyyîd Vehbî)

Önceden nice küheylanı bir katur eyledi, şimdiki zamanda meydana gayri meşrular kapladı.

Vezalet

“Vezirlik yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nef'î ve Abdülhak Hâmîd'den birer beyit alıntılanmıştır.

Şem'-i cihân-serây-ı vezâret ki şu'lesi
Meş'al-fürûz encümen-i husrevân olur (Nef'î, K29/23)

Vezaletin cihan bahçesinin mumudur ki alevi padişahlar meclisinin meşale tutuşturana olur.

Yıkar tavîleyi derler o bir imâret olur
İbâdâ çifte atar pâyesi vezâret olur (Abdülhak Hâmîd)

Ahırını yıkar derler o bir imaret olur, kullara çifte atar payesi vezaret olur.

Vezir

Sözlükte “Vezaret rütbesini ibraz edenler hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Üveysî'den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Veziire itimâd itme benim devletlü Hünkârım
Olardır düşmeni dinin olardır devlete bedhâh (Üveysî)

Benim devletli Hünkarım, vezire güvenme, onlar dinin düşmanı, devlete kötülük dileyendir.

Vird

“Tarikat büyükleri tarafından âyet ve hadislerden de bazı parçalar alınmak sureti ile meydana getirilen hususî dualar yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Kâzım Paşa'nın bir beyti örnek olarak verilmiştir.

Allâh adını eyleyen vird-i zebân
Girse nâr-ı dûzaha görmez ziyân (Kâzım Paşa)

Allahın adını dilinden düşürmeyen cehennem ateşine girse de zarar görmez.

Vuzu

“Namaz için alınan abdest yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Hubs-i agrâz ile endîşesi murdâr olana
Günde beş kerre vuzu' ile tahâret gelmez (Yenişehirli Avnî, G180/2)

Kötü niyetlerle düşüncesi kirlenmiş olan, günde beş kez abdest alsa da temizlenemez.

Y HARFİ

Yadigâr

“Mecaz yoluyla baş belâsı, muacciz, musallat yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Üsküdarlı Sırrı İbrahim Efendi’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ol âfetin mey-i aşkıyle mest imiş vâiz

Bize nasihat iden yâd-i gârı gördün mü? (Üsküdarlı Sırrı İbrahim Efendi-Giritli, Beyitlerinden)

Vaiz, o afet gibi güzelin aşk şarabıyla sarhoş olmuş, bize nasihat eden haini gördün mü?

Yağlıkçı

“İç çamaşırı, gelin ve yatak takımı satan esnafa verilen addır.” denilen kelime Sünbülzâde Vehbî’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Nakşın alırdı bakıp örneğine

Semt-i yağlıkçıda zen-dernekde (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/50)

Yağlıkçı semtinin kadın derneğinde örneğine bakıp işlemeleri alırdı.

Yaka

“Sahil, kenar, kıyı yerinde kullanılır bir tâbirdir.”

Kerâmet gösterip halka suya seccâde salmışsın

Yakasın Rumelinin dest-i takvâ ile almışsın⁵²⁹

*Halka keramet gösterip suya seccade sermişsin. Rumeli yakasını takva eli ile almışsın.*⁵³⁰

Yaka Silkmek

“Mecaz yoluyla nefret ve istikrah etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.” Denilen kelime için Sünbülzâde Vehbî’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Görse bu herzeleri tebri’e-i zimmet ile

Yakasın silker idi ehl-i teberrâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/85)

Söze yüz çevirenler, bu boş sözleri görse zimmetine para geçirmedişini iddia ederek yakasını silkerdi.

Yaka Yakaya Gelmek

Sözlükte “Mecaz yoluyla münazaa ve mücadele etmek, döğüşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.” denilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Yaka yakaya geldi iki sipâh

Beri yakadan halk iderdî nigâh (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan/489)

İki ordu karşı karşıya geldiğinde, beri yakadan halk onları izlerdi.

Yaldız Altın

“Eski altın paralardan birinin adıdır. Buna ‘yaldızlı altın’ da denirdi.”

Cenâb-ı şeyhe sorun pâk yaldız altını

Cemi’-i derde devâ nüsha-i mücerredür (Keçecizâde İzzet Molla, G157/2)

⁵²⁹ Sözlükte şair olarak Süleyman Çelebi verilmiş.

⁵³⁰ Bu beyit, Mevlid şairi Süleyman Çelebi’nin dedesi ve Orhan Gazi’nin kayınpederi Şeyh Mahmud tarafından, tarihe Rumeli fatihi olarak geçen, Orhan Gazi’nin büyük oğlu Süleyman Şah için söylenmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, (Ankara: TTK, 1994), 561.

Temiz yıldız altını Şeyh hazretlerine sorun, o bütün dertlere deva denenmiş bir nüshadır.

Yal u Bal

“Mecaz yoluyla boy pos, endam tenasübü (düzgünlüğü) yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nedîm’den bir beyit alıntılanmıştır.

Haddeden geçmiş nezâket yâl u bâl olmuş sana

Mey süzölmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana (Nedîm, G2/1)

Nezaket haddeden geçmiş sana boy pos olmuş. Şarap da şişeden süzölmüş sana kırmızı bir yanak olmuş.

Yangın

“Mecaz yoluyla gadre uğramış, zulüm görmüş; şikâyetçi yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Neye Türkün canı yangın, neye millet geridir.

Anladık biz bunu az çok senelerden beridir. (Mehmet Akif, Asım, s.376)

Niye Türk’ün canı yangında, millet geri kalmıştır, biz bunu senelerden beridir az çok anladık.

Yanına Kalmak

“Mecaz yoluyla işlediği kabahat ve fenalıktan dolayı ceza görmemek yerinde kullanılan bir tabirdir.” diye anlamlandırılan kelime için Râsim’den bir beyit alıntılanmıştır.

Ne çekdimse mükâfât-ı vefâdır bana ammâ sen

Ne cevr etdinse cümle yânına ey pür-cefâ kaldı (Râsim, G35/2)

Ne çektiysem bana vefa mükafatı oldu ama ey cefa dolu sevgili, sen ne eziyet ettiysen yanına kaldı.

Yardan Uçmak

“Mecaz yoluyla aldanıp derde ve belâyâ düşmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Nev’î’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Anı bir lu’b ile benzer uçurmuş yardan vâ’iz

Nice demdür ki zâhid vâdî-i inkâra düşmüşdür (Nev’î, G146/4)

Vaiz onu bir oyun ile yardan uçurmuşa benzer, nice zamandır ki zahid inkar vadisine düşmüştür.

Yar-ı Gar

“Mecaz yoluyla muhlis ve vefalı dost yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Yüz şükr ki yâr-ı gâr buldum

Gezdüm bu cihânı yâr buldum (Fuzûlî, Leyla vü Mecnun/1148)

*Yüz kere şükürler olsun ki vefalı bir dost buldum, bu dünyayı gezidim de bir yar buldum.*⁵³¹

⁵³¹ Yar-ı gar, Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında, Hz. Muhammed’in Hazret-i Ebubekir ile saklandıkları mağaranın ismidir. Bu kelime aynı zamanda “dost, sevgili” manasında, Hazret-i Ebubekir için de kullanılmaktadır. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 568.

Yarlık

“Ferman, berat, menşur mukabili kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Yenişehirli Avni’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

‘Aceb kim yazdı bu fermân-ı gam-mazmûn-ı hûn-rîzî

‘Aceb kim çekti bu yarlıg-ı nâ-ber-câya tuğrâyı (Yenişehirli Avni, M5, Mersiye/10)

Bu kan dökücü gam manalı fermanı acaba kim yazdı, bu münasip olmayan yarlığa tuğrayı acaba kim çekti?

Yaşmak

“Kadınların ferace giydikleri zamanlarda başlarını ve yüzlerini sardıkları beyaz örtüye verilen addır.” şeklinde tabir edilen kelime için Enderûnlu Vâsîf’tan alıntı yapılmıştır.

Kız yaşmak ile çıkma sokaga görür biri

Aşırma kolun aşır eve gâh pırpır (Enderûnlu Vâsîf, M216/2)

Kız sokağa yaşmak ile çıkma biri görür, kolunu aşırma, bazen eve hovarda kıyafeti aşır.

Yatağan

“Silah olarak kullanılan büyük ve uzun bir çeşit bıçak adıdır.”

Yatağan meşrebi uşşâka cefâlar kılıcı

Babası seyf-i Acemdir anası gaddâre (Lâ)

Yatağan meşrebi aşıklara cefalar kılıcıdır, babası Acem kılıcı, anası gaddaredir.

Yay

“Ok atmak için kullanılan âletin adıdır.” denilen kelime için Nef’î’nin bir beyiti alıntılanmıştır.

Husûsa ol hadeng-endâz-ı fikrim ben ki bu fennin

Dahi bir pehlivânı çekmemişdir çektiğim yayı (Nef’î, K28/43)

Bilhassa ben bu fennin fikir yayını çeken kişiyim, şimdiye dek hiçbir pehlivan benim çektiğim yayı çekememiştir.

Yedeğe Almak

“Yedekte götürmek yerinde kullanılan bir tabirdir. Atlar va gemiler hakkında kullanılır.” denilen kelime Recâizâde Ekrem’den bir beyit ile örneklendirilmiştir.

Bindi sonra hamûleli eşeğe

Aldı diğer belâyı da yedeğe (Recâizâde Ekrem/ Biri Tuz Diğeri Sünger Hamûleli İki Eşek)

Sonra yüklü eşeğe bindi, diğer belayı da yedeğe aldı.

Yediger

“Dübb-i ekber ve asgar burçlarının yedi yıldızına verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Sâbit’ten bir beyit alıntılanmıştır.

Yediger sanma âsümân üzre

Asdıgum seb‘a-i mu‘allakadur (Sâbit, Kt, 20/2)

Gökyüzü üzerindeki yedi yıldız sanma, astığım yedi askıdır.

Süreyya, parlak bir yıldız kümesinin adıdır. Divan edebiyatında Süreyyâ ve Pervîn yanında Ülker isminin de kullanıldığı bu yıldız kümesi edebi metinlerde tek bir yıldız gibi de zikredilmektedir. Türkçe’de “yediger, yedigen, yedi kardeş, yedi kandil”, bazı bölgelerde “topçalar” gibi isimlerle de anılır.⁵³²

Yedi Kıral

“Eskiden büyük Avrupa devletleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yedi kıral idüp iltizâm-ı bâc u harâc
Niyâz-ı sulh ile kapunda eyleye feryâd (Sâbit, K7/61)

Yedi kral vergi ve haraç toplayıp barış arzusu ile kapında feryad eylesin.

Yed-i Tûla

“Mecaz yoluyla hüner, sanat, maharet yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Leskofçalı Gâlib’in bir beyti ile örneklendirilmiştir.

Böyle mu‘ciz-nazm ile dünyâya hayret-bahş olan
Gâlibin fenn-i sühanda hep yed-i tûlâsıdır (Leskofçalı Gâlib, G31/7)

Böyle taklid edilemeyen bir nazım ile dünyaya hayrette bırakan hep Galib’in söz ilmindeki maharetidir.

Yeketaz

“Düşmana yalnız saldıran şeci‘, bahadır, kahraman yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Halîm Giray’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Rahş-ı endîşemle aldım ben bu meydânı Halîm
Yekke-tâz-ı semt-i irfân olduğum bilmez misin (Halîm Giray, G80/5)

Ey Halîm, ben bu meydanı düşünce atımla aldım, sen benim irfan semtinin kahramanı olduğumu bilmez misin?

Yekran

“Soylu, al at yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Ahmed Paşa’nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Murg-ı nusrat şâh-sâr-ı râyetinde hoş-nevâ
Esb-i devlet hayl-ı âlem-gîrinin yek-rânıdır (Ahmed Paşa, K15/34)

Yardım kuşu, sancağının koruluğunda hoş nağmedir, devlet atı alemler alan süvarinin soylu atıdır.

Yele Vermek

“Mecaz yoluyla mahv ve perişan etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Âşık Paşa’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Yedi yıl öğrettüğü ilmi tamâm
Yedi günde yele verdi vesselâm (Âşık Paşa)

Yedi yıl öğrettiği ilmi, yedi günde mahvetti, vesselam.

Yelken Kürek

“Mecaz yoluyla süratle, yel yeperek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Ârif Hikmet Bey’den alıntılanan bir beyitle örneklendirilmiştir.

⁵³² Mustafa Uzun, “Süreyyâ”, *İslam Ansiklopedisi*, c.38 (İstanbul: TDV, 2013), 162.

Hayli deryâdil girüp dolâbına
Düşdüler yelken kürek girdâbına (Ârif Hikmet Bey)
Hayli gönlü geniş dolabına girip, süratle girdabına düştüler.

Yelkenleri Suya İndirmek

“Teslimiyet göstermek, razı olmak, sükûn bulmak yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Keçecizâde İzzet Molla'nın bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Uzakdan görünce brehmenleri
Gönül suya indirdi yelkenleri (Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan/3152)
Brehmenleri uzaktan görünce, gönül teslim oldu.

Yelkovan

“Mecaz yoluyla sebatsız, dönecek, bir dalda durmaz yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sururî'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Dem-â-dem arsa-i âlemdede âh ile devânız biz
Aceb âvâreyiz dünyâda hakka yelkovânız biz (Sürûrî, Hezeliyyât, G/1)
*Biz her daim dünya arsasında ah ile koşunuz, biz dünyada garip başıboşlarız,
hak yolunda sebat göstermeyiz.*

Yemenî

“Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çenber adıdır. Vaktiyle Yemen ve Hind'de yapıldığından bu adı almıştır.” şeklinde anlam verilen kelime için Kemalzâde Ekrem'den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Hele bütün bütün âzürde-hâtır etti beni
Yegâne zinet ü dârâtı bir yeşil yemeni (Kemalzâde Ekrem)
Hele benim bütün bütün hatırımı kırdı, yegane zinet ve haşmeti, yeşil bir yemeniydi.

Yerinde Yeller Eser

“Mecaz yoluyla kaybolmak, çalınmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Nâtî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Kişi kim komazsa cihânda eser,
Anın âhır yerinde yeller eser (Nâtî)
Cihanda herhangi bir eser bırakmayan kişinin sonunda yerinde yeller eser.

Yerini Boş Bırakmak

“Hayrî'1 haleften mahrum kalmak, yerine geçecek hayırlı evlad bırakmamak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Seyyîd Vehbî'den bir beyit alıntılanmıştır.

Yirini boş kodı ammâ o makâmın buldı
Şimdi Vehbi bize lâzım olacak hayr du'â (Seyyîd Vehbî, T125/7)
Yerini boş bıraktı ama o makamını buldu, ey Vehbi, şimdi bize hayır dua lazım olacak.

Yer Komak

“Mecaz yoluyla müsade ve imkân vermek yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Nef'î'nin bir beyti alıntılanmıştır.

Göz uciyle ‘âşîka geh İütf ider gâhi ‘itâb
Bir su’âle yer komaz ol gamze-i hâzır-cevâb (Nef’î, K55/40)

Göz ucuyla kah aşîğa lütfeder kah onu azarlar, o hazırcevap yan bakış bir soruya izin vermez.

Yerlere Geçmek

Sözlükte “Mecaz yoluyla ziyade utanmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Mehmet Akif’ten bir beyit ile örneklendirilmiştir.

Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristân
Yatıyor şimdi...Nasıl yerlere geçmez insan? (Mehmet Akif, Hakkın Sesleri, s.187)

Ah, şimdi vatan namına karşımda bir kabristan yatıyor! İnsan nasıl utanmasın.

Yer Odası

“Evin alt kat odasına verilen addır.”

Vâ‘izâ her tarafı merkad-i ehl-i islâm
Sana bir yer odası eylemiş âmâde imâm (Keçecizâde İzzet Molla, G377/1)

Ey vaiz, her tarafı islam ehlinin mezarı, imam sana bir yer odası hazır eylemiş.

Yevm-i Şek

“Şaban ayının otuzuncu günü hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Sâbit’in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Yevm-i şek sohbetine şîra sıkarken yârân
Sık boğaz itdi basup şahne-i şehri ramazân (Sâbit, K45/1)

Şüpheli gün niyetine dostlarla tatlı tatlı yiyip içerken, Ramazan ayının şahnesi geldi, aale acele bizi sıkboğaz etti.

“Yevm-i şek” diye tabir edilen gün “Şaban-ı şerifin otuzuncu günü, Ramazan olduğu zannedilen ancak hilal görülmedikçe oruç tutulması münasip olmayan gün” diye bilinmektedir. “Yevm-i şek”, şüphe günü demektir. Eskiden, ramazan ayının ilk günü, hilalin görünmesine bakılarak belirlenmekteydi. Ramazan başlangıcı olarak belirlenen bu günde eğer hilal görünmezse, “şüphe günü” kabul edilerek oruç yenilebilirdi.⁵³³

Yobaz

“Azgın ve haşarı softa yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Sürûrî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Yatağanın çıkarıp ortaya atılsa yobaz
Kolunu urmağa kullukta sopasın çıkarır (Sürûrî)

Yobaz yatağanını çıkarıp ortaya atılsa, kolunu vurmaya karalolda sopasını çıkarır.

Yola Bakmak

“Mecaz yoluyla beklemek, gözü yolda olmak yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Yola bakmaktan ağardı sanemâ dîde-i ter

⁵³³ Abdullah Yeğin, *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat* (İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992), 773.

Ağla hey gözlerim ağla ne gelir var ne gider (Lâ)

Ey put gibi güzel sevgili, yolunu gözlemekten gözlerim kör oldu. Ey gözlerim ağla ne gelen ne giden var.

Yol Yarağı

“Yol için lâzım olan şeyler yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Taşlıcalı Yahyâ’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Sözünü eyledi cân gibi kabûl

Yol yarağını heman gördü resûl (Taşlıcalı Yahyâ)

Sözünü cân gibi kabul eyledi, resul (elçi) yol erzağını hemen hazırladı.

Yükünü Almak

“Götürebileceği kadar yüklenmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Ziyâ Paşa’dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Almış yükünü şöyle ki seyrinde halelsiz

Bir zerre dahi kaldıramaz merkeb-i âlem (Ziyâ Paşa, TBII/6)

Eksiksiz bir şekilde yükünü almış, bu yüzden dünyanın yük hayvanı bir zerre dahi kaldıramaz.

Yürük At

“Hızlı yürüyen, yola dayanan at hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Yenişehirli Avni’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Yügrük at kendi yemin artırur elbet diyerek

Eyledüm nice zamân ‘arşa-i hizmetde hırâm (Yenişehirli Avni, K30/68)

Hızlı yürüyen at kendi yemini arttırır zannederek, nice zaman hizmet aleminde boş yere didindim durdum.

Yüz Kızdırmak

“Mecaz yoluyla cüret ve cesaret göstermek demektir.”

Yüz kızardup nâ-kese ‘arz-ı temennâ itme kim

Rû-be-hâk-i şerm olursın cür’a-i sahbâ gibi (Nahîfî, G491/2)

Alçak kimseye yüzünü kızartıp hürmet gösterme ki utanıp şarap taneleri gibi toprakla yüz yüze olursun.

Yüz Suyu Dökmek

“Mecaz yoluyla yalvarmak, minnet etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime Pir Sultân Abdâl’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Şerîat göğe çekildi zulümle iller yıkıldı

Yüz suyu yere döküldü kıyâmetten işâret var⁵³⁴

Şeriat göğe çekildi, ülkeler zulümle yıkıldı, yüz suyu yere döküldü, kıyametten işâret var.

Yüz Yazmak

“Gelinin yüzüne ağdayla kıllar alındıktan sonra düzgün, allık, sürme ve rastıktan başka tel, ufak altın, lâl vesairenden yapma şeyler yapılmasına verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için bilinmeyen bir şairden alıntı yapılmıştır.

Çıkmam sahrânın yüzüne

⁵³⁴ Sözlükte şair olarak Yunus Emre verilmiş ancak beyit divanda bulunamadı.

Bakmam dűűmânın sűzűne
Siyâh zűlfű ay yűzűne
Tarayıp yazanıđ gitmiű (Lâ)

*űl yűzűne çıkmam, dűűűman sűzűne bakmam. Siyah saçını ay gibi gűzel
yűzűne tarayıp yazanıđ gitmiű.*

Z HARFİ

Zabtiyye

Sözlükte “Zabıta işleri ile alâkalı askeri teşekkül hakkında kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Mehmet Akif’ten bir alıntı paylaşılmıştır.

Ya kuzum, zabtiye rûhuyla hükümet sürenin,
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin! (Mehmet Akif, Âsım, s. 423)
Ya kuzum, zabtiye ruhuyla hükümet sürenin yeri dünyanın üstünde değil, altındadır.

Zac-ı Kıbrıs

“Kara boya yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî’nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Gör şu âşuftun ak pâk başını
Zâc-ı kıbrısla boyarmış kaşını (Yenişehirli Avnî, Mir’ât-ı Cünûn/ 134)
*Şu aşuftenin ak pak saçını gör, kaşını kara boyayla boyarmış.*⁵³⁵

Zade

“Evlat, doğuş, doğuşlu, asil, necip yerlerinde kullanılan bir tabirdir.”

Cennet-i hüsnünde oldum hâlinin üftâdesi
Dâneye meyletmemek kâbil mi âdemzâdeyim (Lâ)
Güzelliğinin cennetinde beninin düşkünü oldum, taneye meyletmemek mümkün mü zira ben bir ademoğluyum.

Zâhid

“Zühd ve salâhla muttasıf olan sofu yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Koca Ragıp Paşa ile Sâbit’in birer beyitleri alıntılanmıştır.

Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler
Letâfet nakl ider rindân u zâhid sıkletin söyler (Koca Râgıp Paşa, G47/1)
Meyhaneyi görenlerin her biri oranın başka bir özelliğini söyler. Rind meşrep kişiler oranın tatlılığından, sofular da bunaltıcı havasından bahsederler.
Geh bâde içür zâhîde sâkî geh ‘arak bas
Mestem duramam dirse ‘asâsı ile dayak bas (Sâbit, G169/1)
Ey saki, zahide kah şarap içir, kah rakı ver. Sarhoşum duramam derse şayet, asası ile dayak at.

Zâhid-i Bârid

“Mecaz yoluyla kaba sofu yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Esrâr Dede’nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Seçilmez ‘âşık ile şimdi zâhid-i bârid
Gözinde halk-ı cihânun ne eşk kaldı ne hâb (Esrâr Dede, G24/10)
Şimdi âşık ile kaba sofu seçilmez, dünya halkının gözünde ne gözyaşı ne de uyku kaldı.

⁵³⁵ Yenişehirli Avnî Bey, dönemindeki toplumsal değişimleri, *Mir’ât-ı Cünûn* adlı eserinde “Nasihat Delisi” adını verdiği bir karakter vasıtasıyla anlatmıştır. Nasihat Delisi, döneminin kadın ve erkek modasından rahatsız olarak kaşlarını “Kıbrıs boyası” denilen bir malzeme ile boyamalarını kınamaktadır.

Zaim

“Zeamet sahibi yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Bâhusûs ehl-i dil ü tab‘a edip himmet-i mahz

Olmada lütfun ile her biri mağrûr u za‘im (Üsküdarlı Hakkı Bey, K19/39)

Özellikle, gönül ehline halis ihsanda bulunup, her biri lütfun ile mağrur ve şerefli olmakta.

Zayıçe

Sözlükte “Muayyen zamanlarda yıldızların vakit ve heyetleri ile ahkâmını gösteren yıldızlar dairesine verilen addır.” denilen kelime için Esrâr Dede’den bir beyit alıntılanmıştır.

Hep nokta-i hata dolu zâyîçe-i emel

Âyâ bu keç-hisâb nedendür neden neden (Esrâr Dede, G190/11)

Arzumun yıldız cetveli hep hata noktası ile dolu, acaba bu yanlış hesap nedendir neden neden?

Zemzem

“Kâbe civarındaki meşhur kuyunun suyuna verilen addır.”

Tavâfa Ka‘be-i kûyun be-kavl-i Bâkî-i merhûm

Derûn-ı dilde niyyet âb-ı zemzemden musaffâdır (Nef‘î, K48/46)

Merhum Baki’nin sözünce semtinin kutsal mekanını gönlün derinliklerinde tavafa niyet, zemzem suyundan daha temizdir.

Zemzem, Kâbe yakınındaki kuyudan çıkan, müslümanların büyük değer verdiği su. Mescid-i Harâm’da Hacerülesved’in tam karşısında Kâbe’ye 19 m. uzaklıkta yer alır. Suya bu isim “bol ve akıcı olma, Cebrâil’in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” anlamlarındaki zemzemle arasında bir ilişki kurularak verilmiştir.⁵³⁶

Zenbil

“İçine öteberi koyup elde taşımaya mahsus sazdan örülmüş ve üst tarafında yine sazdan kulpları olan, ağzı geniş, kabın adıdır.” şeklinde anlam verilen kelime Sâbit’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Elde işkenbe fener arkada zenbil-i sahur

Gice faslında şikem-hâreleründür seyrân (Sâbit, K45/16)

İşkenbe fener elinde, sahur torbası arkasında, gece faslında midesine düşkün olanlar dolaşır.

Zendost

“Kadın düşkünü yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Fennî’nin *Sâhîlnâme*’sinden alınan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Çekdiler sineye İncirli bintü’l-‘inebi

Darısı başuna ey sürmeli zen-dost çeledi (Fennî, *Sâhîlnâme*/ 37)

*İncirli’de şarap içip eğlendiler. Ey sürmeli kadın dostu çeledi darısı başına.*⁵³⁷

⁵³⁶ Mustafa S. Küçükaşçı, “Zemzem”, *İslam Ansiklopedisi*, c.44 (İstanbul: TDV, 2013), 242.

⁵³⁷ İsmi, incir ağaçlı bahçelerden alan İncirli, klasik Türk edebiyatı metinlerinde sözü geçen Beykoz’un güzel mekânlarından biridir.

Zenpare

“Kadın seven, kadın düşkününü yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Fennî'nin *Sâhîlnâme*'sinden bir beyit alıntılanmıştır.

İzn-i 'âmdur diyü gitmemek için degme yere
Zürefâ Körfez'i bahşeyledi zenpârelere (Fennî, *Sâhîlnâme*/41)

Herkese açık diye sıradan yere gitmemek için, zarifler kadın dostlarına Körfez'i sundu.

Zerbaf

“Sırmalı kumaş dokuyan, istufeci yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Eli altun 'asâlî, câmesi zerbâf-ı efrenci
Refâkât etmeye bir pâk asker sultânını (Sâbit)

Eli altın asalı elbisesi Frenk zerbafı, bir temiz asker sultanına refakat eder.

Zerbaft

“Sırmalı kumaş, istufe yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Mâ'i kalîçe-i zerbaftı yaydı gerdûn
Tâ ki ba-bûs-i şerîfiyle ola rif'at-yâb (Enderûnlu Fâzıl)

Şerefli öpüşüyle yücelene kadar felek mavi sırmalı seccadesini yaydı.

Zerbef

“Altın tellerle dokunmuş bir çeşit kumaş adıdır.” denilen kelime Sünbülzâde Vehbî'nin bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Başka örnekte olur kâle-i zer-beft-i 'Acem
Rûmda çıkmaz anın gibi mutallâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/89)

Sırma işlemeli Acem kumaşı başka örnekte olur, öyle yazdırlı şiir, Anadolu'da çıkmaz.

Zercedvel

“Tezhib ıstılahlarındandır. Sahife kenarlarına altınla çekilen çizgilere verilen addır.”

Şihâb çekdi siyeh cild-i çarha zer-cedvel
Ki açdı mühre-i mehle müzehheb ikbâl (Sâbit, G239/4)

Akan yıldız, feleğin siyah cildine altın çizgi çekti ki mühlet mühresine yıldızlanmış ikbal açtı.⁵³⁸

Zerde

“Safranla pişirilen bir çeşit pirinç tatlısının adıdır.”

Fodulsun ey kemerbaşı fodlayı beğenmezsin
İmârette pişen zerdeyle zırvâyı beğenmezsin (Surûrî)

Ey kemerbaşı haddini bilmezsin, fodla ekmeğini beğenmezsin, imarette pişen zerdeyle zırvâyı beğenmezsin.

Zerdûz

Sözlükte “Sırma işleyici, simkeş yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Ziyâ Paşa'dan bir beyit alıntılanmıştır.

⁵³⁸ Mühre, kâğıtları cilâlamak, parlak, pürüzsüz ve kolay yazılır duruma getirmek için kullanılan, billûr veya istiridye kabuğundan yapılmış yuvarlak âlete verilen isimdir.

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zerdûz pâlân ursan eşek yine eşektir (Ziyâ Paşa, TBIX/5)
*Özü kötü olan insanlara hiç giydiği üniforma soyluluk verir mi? Altın semer
vursan eşek yine eşektir.*

Zerkâr

“Altın işleme ve altınla işlenmiş şeyler yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Pertev-endâz olıcak ruhsârı
Parıldar elbise-i zer-kârı (Sünbülzâde Vehbî, Şevkengîz/246)
Yanağı ışık saçınca altın işlemeli elbisesi parıldar.

Zerkûb

“Altın tozu yapan, altın döven sanatkâr yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime Şeyh Gâlib’in bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Ererler nutk-ı Mevlânâ ile iksîr-i ma’nâ-ya
Gedâlar kim ümîd-i feyz-i Zerkûb eylemişlerdir (Şeyh Gâlib, G46/6)
*Zerkub’un feyzini ümit eyleyen gedalar, Mevlana sözü ile mana iksirine
ererler.⁵³⁹*

Zernigâr

“Altın kakma, altınla nakışlı yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Fuzûlî’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ol şeh-en-şâh-i felek-tâbi’ ki vermiş devleti
Bahr ü ber hükmünde hur-şîde livâ-yi zer-nigâr (Fuzûlî, K11/39)
*Feleğin kendisine tabi olduğu o padişahlar padişahının devleti, güneşe bütün
karalara ve denizlere hükmedecek altın işlemeli bir sancak vermiştir.*

Zerre-i Naçiz

“Mecaz yoluyla pek kıymetsiz ve itibarsız şey yerinde kullanılan bir tabirdir.”

‘Acz ile noksân ile bir zerre-i nâçiz iken
Gün gibi vâsf-ı kemâlâtunda buldum iştiâr (Nazîm, K5/56) Divan1
*Acizlik ile noksanlık ile kıymetsiz bir zerreyken, güneş gibi kamillik vâsfında
şöhret buldum.*

Zerre Kadar

“Mecaz yoluyla pek az, cüzî, hissedilebilecek kadar yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Esrâr Dede’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Anladum cevrine pâyân u nihâyet yokdur
Bende de zerre kadar sabra liyâkat yokdur (Esrâr Dede, TBI/4)
*Eziyetine nihayet ve son yoktur anladım, ben de zerre kadar sabra kifayet
yoktur.*

Zerrin

“Altın, altından yapılma; altın gibi sarı yerlerinde kullanılan bir tabirdir.”

Zerrin kemeri bağladı bir ince bel oldu

⁵³⁹ Zerkûb, Mevlana’nın yakın dostu ve sırdaşı Selâhaddin-i Zerkûbî’dir. Zer-râf ise sarraf, yani altın işleyen kişidir. Şeyh Gâlib bu beyitte, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’siyle, onun kendisine dost edindiği ümmî Konyalı kuyumcu Selâhaddin-i Zerkûbî’yi zikretmektedir.

Bir nahl-i tecelli dimeğe muhtemel oldu (Enderûnlu Fâzıl)

*Altın kemeri bağladı bir ince bel oldu, bir tecelli fidanı gibi demek mümkün oldu.*⁵⁴⁰

Zevk

“Bir şeyin hoşâ gitmesi, cünbüş, eğlence manalarına gelen ‘zevk’ sofıyye ıstılahı olarak İlâhî tecellilerin başlangıcı yerinde kullanılır.”

Mihneti kendine zevk itmedir âlemde hüner

Gam û şâdi-i felek böyle gelir böyle gider (Enderûnlu Vâsıf, Müseddes/1)

Dünyada hüner, eziyeti zevk haline getirebilmektir. Feleğin sevinci ve üzüntüsü böyle gelir, böyle gider.

Zevrak

“Küçük gemi, kayak yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Âgehî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Geldi çatdı dil u cân zevrâkına bâd-ı belâ

Bizi çignetmege bu fülk-i felek dutdı dümen (Âgehî K/10)

Bela rüzgârı dil ve can kayığına gelip çatdı. Bu felek gemisi de bizi çigneyip batırmak için üzerimize dümen tuttu.

Zihgir

“Kemankeşlerin (okçuların) yay çekerken, parmaklarına taktıkları yüksük şeklindeki halkanın adıdır.” Kelime Enderûnlu Fâzıl’ın bir beytiyle örneklendirilmiştir.

Sîmden yoksa ki engüştüne zihgîr takıp

Pehlevân-ı felek eyler heves-i tîr ü kemân (Enderûnlu Fâzıl)

Gümüştten yoksa ki felek pehlivanı parmağına yüksük takıp ok ve yaya heves eyler.

Zırh

“Eski muharebelerde ok, kılıç, süngü gibi silâh darbelerinden korunmak için giyilen demir tel ve levhalardan gömlek, miğfer, kolçak, boyun kalkan takımına verilen addır.” şeklinde anlam verilen kelime için Nâbî’den bir beyit alıntılanmıştır.

‘Aşk ile meydâna bi-pervâ girer miydüm eger

Halka-i dâg-ı melâmetden zırh-puş olmasam (Nâbî, G536/4)

Eğer melamet yaraları halkalarından zırh giymesem, hiç aşk ile meydana korkusuz girer miydüm?

Zırva

“İmaretlerde pişirilen zerde taklidi tatlı çeşitlerinden birinin adıdır.” denilen kelime için Sürûrî ve Sünbülzâde Vehbî’den örnek beyitler alıntılanmıştır.

Yağ ile zırvâ hamurla paça turşuyla yoğurt

Hâsılı her ne yesek hazmına kâdir oluruz (Sürûrî)

Yağ ile zırva, hamurla paça, turşuyla yoğurt, hasılı her ne yesek hazmına kadir oluruz.

“Mecaz yoluyla abes ve mânasız söz, hezeyan yerinde kullanılır.”

Kas’a-i şeyh-i ‘imâretten içip çorbâyı

⁵⁴⁰ Nahl-i tecelli, Hz. Musa’nın Tur Dağı’ndayken gördüğü parıldayan ağacı simgeleyen bir tamlamadır.

Zann ider kâbil-i te'vîl ola zırvâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K51/55)
İmaret şeyhi kasesinden çorbayı içip, söz zirvalıklarını yorumlamak mümkün olur zanneder.

Sürûrî, kelimeyi gerçek anlamıyla kullanırken Vehbî, mecaz anlamıyla kullanmıştır.

Zikir

“Anmak demek olan zikir Sofiyye ıstılahı olarak Allah adının tekrarlanmasıdır.”

Kurtulmağa girdâb-ı batardan zikret
Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh (Fânî)⁵⁴¹

Sanıcı girdabından kurtulmak için “La havle vela kuvvete illa billah” lafzını zikret.

Zil Zurna

“Mecaz yoluyla kendini bilmez derecede sarhoş yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî'nin bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Her gece hâneye zilzurna gelir
Çektiğim mihneti Allah bilir (Yenişehirli Avnî)

Her gece eve zil zurna sarhoş gelir, çektiğim sıkıntıyı Allah bilir.

Zinnureyn

“Hulefa-yî Raşidîn'den Hazret-i Osman hakkında kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Nâzım'dan bir beyitle örneklendirilmiştir.

Biri de câmi'-i Kur'ân-ı Mübîn Zî'n-nureyn
Menba-ı hilm ü hayâ Hazret-i Osmân-ı halîm (Nâzım, K7/37) Divan 1

Biri de Kuranı Kerim'i toplayan iki nur sahibi, serinkanlılık ve utanma menba'ı halim Hazreti Osmandır.

Zinpüş

“Eyer örtüsü yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime Nef'î'den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdir sanasın
Olsa zinpüş-ı serâserle ne dem cilve-nümâ (Nef'î, K18/7)

Baştan başa altın işlemeli bellemesiyle ne zaman görünse uçmak için nurdan kanadını açmış bir melek olduğunu sanırsın

Zir ü Zeber

“Alt üst etmek yerinde kullanılan bir tabirdir.” Kelime için Kemalzâde Ekrem'in bir beyti örnek olarak kullanılmıştır.

Dayanmaz önünde yürürse eğer
Eder kâle-i hasmı zîr ü zeber (Kemalzâde Ekrem)

Önünde yürürse eğer dayanmaz, düşmanın kalesini yerle bir eder.

Zuhûrî

“Orta oyunu yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Mehmet Akif'ten bir beyit alıntılanmıştır.

Ben görür görmez öten zurnayı bir irkildim
Ay Zuhûrîye çıkan maskara! Bildim... Bildim (Mehmet Akif, Asım, s.388)

⁵⁴¹ Fânî'den alıntılanan beyitte “zikir” kelimesi “fiil” olarak kullanılmıştır.

*Ben öten zurnayı görür görmez bir irkildim. Ay, Zuhuri'ye çıkan maskara!
Bildim, bildim.*

Zulmet

“Karanlık demek olan zulmet, sofîyye ıstılahı olarak Allah’ın nurundan mahrumiyet yerinde kullanılır.” denilen kelime için Ziyâ Paşa’dan bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Ol yüzden olundu hep izâlet
Âlemdeki zulmet u cehâlet (Ziyâ Paşa)
Âlemdeki karanlık ve cahilliğe, o yüzden bağlanıldı.

Zühd

“Dünyaya ait şeyler ve hazlara rağbet etmeyip perhizkâr olmak, daima takvayı iltizamla ibadette bulunmak yerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime için Hâşim’den bir beyit alıntılanmıştır.

Biz melâmet bekleriz sanma kerâmet bekleriz
Şöhreti zühdi bıraktık hem nedâmet bekleriz (Hâşim, Divan 70/1)
Biz melamet bekleriz sanma keramet bekleriz, şöhreti, takvayı bıraktık, hep pişmanlık bekleriz.

Zühd-i Hüşk

“Kaba sofuluk yerinde kullanılan bir tabirdir.” denilen kelime Nâilî-i Kadîm’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Zâhid bu zühd-i huşk ile huld olsa da yerün
Mâ-ı hamîm olur yürüyen âb tâküne (Nâilî-i Kadîm, G313/4)
Zâhit, bu kaba sofulukla yerin cennet olsa da cehennemi kaynar su senin peşini bırakmaz.

“Zühd-i huşk”, soğuk ve kuru zühd anlamlarına gelse de edebiyatta ve şiirde yobazlık, katı, merasimci ve şekilci dindarlık, manevi soğukluk vererek insanları kendisinden uzaklaştıracak dini yaşantı anlamı kazanmıştır.⁵⁴²

Zühal

“Seyyarelerin altıncısının adıdır. Güneşten en uzak olan bu yıldızın ortalama uzaklığı sekiz yüz yetmiş bir milyon yıldır. ”

Saplanur kuvvet ile magz-ı dimağ-ı zühâle
Biri kastitse eğer kurs-ı meh-i rahşânı (Enderûnlu Fâzıl)
Eğer biri parlak ayın yüzeyine kast etse, Zühal yıldızının dimağının içine kuvvetle saplanır.

Zühre

“Seyyarelerden birinin adıdır.” Kelime için Enderûnlu Fâzıl’dan bir beyit alıntılanmıştır.

Zühreyi pâyine çâriçe ider
Çarhtan istese duhter Hayder (Enderûnlu Fâzıl)
Hayder⁵⁴³ felekten kızkardeş istese, Zühre’yi ayağına çâriçe eyler.⁵⁴⁴

⁵⁴² S. Uludağ, a.g.e., 396.; Cebecioğlu, a.g.e., 551.

⁵⁴³ Beyitte ismi geçen Hayder veya Haydar, I. Hacı Giray’ın oğludur ve 1456’da Kırım Hanlığı yapmıştır.

Zükak

“Yol, cadde yerinde kullanılır bir tâbirdir.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî’den bir beyit alıntılanmıştır.

Sad-cihân kişver-i iclâline bir kûçe-i teng

Kehkeşân bender-i ikbâline bir teng zükâk (Yenişehirli Avnî, K17/23)

Bin dünya azamet ülkesine karanlık bir köşedir. Samanyolu mutluluk limanına bir dar sokaktır.

Zukak, sokak sözünün eski metinlerde geçen asıl şeklidir. Kehkeşan, divan şiirinde ve çeşitli efsanelerde adı geçen bir yıldız kümesi, Samanyolu’dur. Farsça’da “saman” manasına gelen kâh / keh ile “çekenler” demek olan keşân kelimeleriyle yapılmış, “saman çekenler, saman taşıyanlar” anlamındaki bu isimle güneş sisteminin de içinde bulunduğu, dünyadan çok uzakta ve merkezden dışa doğru sayıca azalan, disk şeklinde, bulutsuz gecelerde açıkça görülebilen yıldızlar kümesi ifade edilmiştir.⁵⁴⁵

Zülcenaheyn

“Mecaz yoluyla zahiri ve bâtını mamur, mesut, bahtiyar yerlerinde kullanılan bir tabirdir.” şeklinde anlam verilen kelime Manastırlı Nâilî’den bir beyitle örneklendirilmiştir.

Zülcenâheyn olamaz zâhid-i pindâr-perest

Perde-i zanda nühüfte kalır îman kanadı (Manastırlı Nâilî)

Gurur düşkünü zahid, bahtiyar olamaz, iman kanadı zan perdesinde gizli kalır.

Zülf

“Yüzün iki tarafına sarkıtılan saçta verilen addır.” şeklinde mana verilen kelime için Nefî, Yenişehirli Avnî, Bâkî, Fuzûlî ve Şeyhülislâm Yahyâ’dan birer beyit alıntılanmıştır.

Dile her mâyu bir ejder görünür ol zülfün

Nice bin ejderi bir yerde tahayyül ne belâ (Nefî, G5/4)

Saçının her teli aşığın gönlüne bir ejder gibi görünür. Bin ejderi bir yerde, hayal etmek ne büyük bir beladır.

Âteş gibi tütseydi eger nûr-ı tecelli

Ey zülf-i siyeh dûd-ı siyâhı sen olurdun (Yenişehirli Avnî, G214/3)

Eğer tecelli nuru ateş gibi tütseydi, ey siyah saçlı sevgili, siyah dumanı sen olurdun.

Ey sabâ zülf-i dil-âvîzini tahrîk itdün

Bu kadar fitne vü âşûba sen oldun bâdî (Bâkî, G520/3)

Ey sabah rüzgarı, gönül cezbeden saçı, tahrîk ettin. Bu kadar fitne ve kargaşalığa sen sebep oldun.

Sana derler büt-i çin zülfüne zünnâr söylerler

⁵⁴⁴ Zühre, Çulpan veya Venüs isimleriyle de bilinen Utârit’ten sonra güneşe en yakın gezegendir. Kütleli dünyamıza yakın olan ve yörüngesi üzerinde 225 günde dolanan bu gezegen güneş ışınlarını tamamen aksettirecek beyazlıkta olduğu için çok parlak olup güneş çevresindeki yerine göre bazen güneş doğmadan önce, bazen güneş battıktan sonra gözle görülebilir; bu sebeple halk arasında Çoban yıldızı, Akşam yıldızı, Sabah yıldızı isimlerini alır.

⁵⁴⁵ Nazım H. Polat, “Kehkeşan”, *İslam Ansiklopedisi*, c.25 (İstanbul: TDV, 2013), 190.

Zihî imânı yoklar küfr söylerler hatâ derler (Fuzûlî, G80/4)

Sana Çin putu, saçına ise zünnar derler. İmanı olmayanlar küfür söylerler, hata derler.

Zülf-i siyâh-ı yârde var sad-hezâr çîn

El çek tolaşmadan ana Yahyâ hatâsı çok (Şeyhülislâm Yahyâ, G174/5)

Sevgilinin siyah saçlarında binlerce kıvrım vardır. Yahya ona dolaşmadan elini çek zira hatası çoktur.

Zülfikar

“Yarısından itibaren uç tarafı ikiye ayrılan, iki çatal şeklinde olan kılıç çeşitlerinden birinin adıdır.” şeklinde anlamlandırılan kelime için Nef’î’nin bir beyti alıntılanmıştır.

Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andurur

Şemşîri zülfikâr-ı ‘Âliden nişân verür (Nef’î, K4/35)

Devri, seçilmiş olan Hz. Muhammed’in zamanını andırır. Kılıcı, Hz. Ali’nin kılıcı olan zülfikarı hatırlatır.

Zümre

“İnsan bölüğü fırka, takım, cemaat yerinde kullanılan bir tabirdir.”

Ey ser-efrahte-i zümre-i efrâd-ı kalem

Gıpta endahte-i sine-i hussâd-ı kalem (Enderûnlu Fâzıl)

Ey kalem fertleri zümresinin başını yükselten, kalem hasetçilerinin sinesine atılmışları kışkandıran!

Zünnar

“Papazların bellerine bağladıkları kuşağın adıdır.” denilen kelime için Yenişehirli Avnî’den bir beyit örnek olarak kullanılmıştır.

Hayâl-i zülf ü rûyunla girerse deyre bir ‘aşık

Olur bir ka‘be her bir rişte-i zünnârdan peydâ (Yenişehirli Avnî, G13/3)

Bir aşık kiliseye saçının ve yüzünün hayaliyle girerse, zünnarın her bir ipinden bir kabe ortaya çıkmaktadır.

Züyüf Akçe

“Kalp, mağşuş para yerinde kullanılır bir tabirdir.” şeklinde mana verilen kelime için Nâbî’nin bir kıtası örnek olarak kullanılmıştır.

Üç sülse bir kara guruşu bozdı rûzgâr

Birisi kalb biri kızıl birisi züyüf

Sarrâf-ı dehr didi görünce bu hâleti

Üç sül-i kem ‘ayârına la‘net guruşa yûf (Nâbî, Kt/49)

Zaman; biri kalb, biri kızıl, biri zuyuf olan üç kısım kara kuruşu bozdu. Zaman sarrafi bu hali görünce, üç kem sülüs ayarına lanet kuruşa yuf olsun, dedi.

SONUÇ

Bu çalışmada, Mehmet Zeki PAKALIN'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'ndeki alıntı beyitler tespit edilerek bu beyitlerin çeşitli açılardan incelemesi yapılmıştır.

Pakalın'ın 3 cilt halinde yayımlanan eseri, 1.c. 3825; 2.c. 3621; 3.c. 2890 olmak üzere toplam 10.336 madde içermektedir. Bu maddeler içinde konusu edebiyat olanların sayısı 253 olarak tespit edilmiştir. Bu sayı toplama oranla az görünse de sözlüğün edebiyatla ilgisi bununla sınırlı kalmamıştır. Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü olarak isimlendirilen eserde madde izahlarında o maddeyi örnekleyen alıntı beyitler de kullanılmıştır. İçlerinde iktibas beyitlerin yer aldığı bu maddelerin toplam sayısı 1500'tür.

Araştırmaya Pakalın'ın sözlükte maddeleri açıkladıktan sonra bu maddeleri örneklemek amacıyla iktibas olarak kullandığı beyitler tespit edilerek başlanmıştır. Bu tespit sonucunda sözlükte 210 şairden toplam 1672 adet beyit alıntılı olduğu görülmüştür. Beyitlerin tespitinden sonra bunların hangi şairlerin hangi eserlerinden iktibas yapıldığı belirlenmiştir. Bu sırada Mehmet Zeki Pakalın'ın şahsi kitaplarını bağışladığı Atıf Efendi Kütüphanesine müracat edilmiş, bu kütüphanenin restorasyonda olması sebebiyle Süleymaniye Kütüphanesine taşınan ve orada müstakil bir koleksiyon olarak muhafaza edilen kitaplar incelenmiştir. İnceleme esnasında Pakalın'ın yararlandığı şairlerin büyük bir kısmının eserlerinin özel koleksiyonunda mevcut olduğu görülmüştür. Bu eserler arasında, divanlar, divançeler, mesneviler, tarih kitapları, şiir kitapları, tezkireler, mecmualar, antolojiler, ansiklopediler bulunduğu gözlemlenmiştir.

İktibas yapılan beyitlerle ilgili dikkatimizi çeken nokta Pakalın'ın eserinde yararlandığı şairlerin sadece adlarını/mahlaslarını vermekle yetinmesi olmuştur. Bu husus bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Sözlükte şairin hangi dönemde yaşadığı, hangi eserinden alıntı yapıldığı belirtilmediği için bahsi geçen şairin kimliği konusunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sebeple bazı şairler hakkında yeterli bilgiye

ulaşılamamış, bazı beyitlerin ise kaynağı tespit edilememiştir. Ayrıca alıntılan beyitlerin sadece metinlerinde değil şairlerinde de farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Çalışmamızın giriş kısmında tezin konusu, amacı, kapsam ve yöntemi belirtildikten sonra Mehmet Zeki Pakalın ve eserleri hakkında bilgi verilmiş araştırmanın konusunu teşkil eden *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* tanıtılmıştır. Eserin yazılış amacı, kaynakları, dil ve üslubu üzerinde durulmuştur. Bu aşamada sözlükte iktibas yapılan beyitlerin kaynaklarıyla karşılaştırılması sonucu hem şairlerinde hem metinlerinde tespit edilen farklılıklar tablolar halinde ortaya konulmuştur. Sözlükte şairleri isimsiz olarak verilen sekiz alıntı beytin şairleri, farklı şairlere atfedilen on bir beytin ise asıl şairleri tespit edilerek tabloda gösterilmiştir. Kırk dokuz beytin -nüsha farklılığından olduğunu düşündüğümüz- metin farklılıkları ile altı beyitte tespit edilen kelime eksiklikleri yine tablolar halinde gösterilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, sözlükte yer alan şairler, yaşadıkları yüzyıllara, müntesip oldukları tarikatlere, yapılan alıntı sayısına ve de ait oldukları dönemlere göre sınıflandırılmış, yapılan bu sınıflandırmalar tablolar halinde gösterilmiştir. Yapılan tasnif esnasında sözlükte bazı şairlerin sadece mahlası/adı belirtildiğinden, bu şairleri sınıflama hususunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sınıflama sonucunda, Pakalın'ın alıntı beyitleri paylaşırken en çok 13. ve 19. yüzyıl arasını kapsayan ve “klasik edebiyat” diye tabir edilen dönem şairlerini tercih ettiği gözlemlenmiştir. Bu şairler içinde ilk sırayı toplam yüz elli yedi adet alıntı ile 17. yüzyıl şairi “Sabit” almaktadır. Sâbit'ten yapılan paylaşımlar, toplam alıntının % 9,3'ünü oluşturmaktadır. Onu yüz yedi alıntı ile Nef'î, doksan beş alıntı ile Nedîm, seksen bir alıntı ile Sünbülzâde Vehbî, altmış altı alıntı ile Ziyâ Paşa, altmış dört alıntı ile Mehmet Akif Ersoy, altmış üç alıntı ile Nâbî, elli dört alıntı ile Fuzûlî izlemektedir. Pakalın'ın en çok iktibas yaptığı şairler göz önüne alındığında bu şairlerin kendilerine has üslupları ile divan şiirinde yer etmiş; dilde ve düşüncede yerli unsurlara ve olaylara yer vererek gündelik hayatı ve konuşma dilini şiirlerinde ustaca kullanmış şairler oldukları görülmektedir. Sözlükte kendisinden en çok iktibas yapılan Sâbit, Nef'î ve Nâbî ile birlikte döneminin en fazla şöhret bulan şairlerinden biri olmuştur. Öyle ki Gibb, kendisini Türk şiirine mizah duygusunu taşıyan ilk şair olarak görmektedir.

Sözlükte iktibas yapılan şairlerin yaşadıkları yüzyıllar değerlendirildiğinde, Pakalın'ın en çok 19. yy. şairlerinin şiirlerini örnek olarak kullandığı, bu yüzyılda yaşamış elli altı şairden toplam üç yüz altmış sekiz alıntı yaptığı tespit edilmiştir. Sözlükte en az yararlanılan yüzyıl toplam on iki adet alıntı ile 13. yy. olmuştur. Pakalın'ın yararlandığı şairlerin yüzyıllara göre dağılımı göz önüne alındığında erken tarihlerde yapılan alıntı sayısının az iken, kendi dönemine yaklaşıldıkça hem yararlanılan şair sayılarında hem de yapılan alıntı sayılarında artış olduğu gözlemlenmektedir.

Şairlerin tarikatlerine göre yapılan değerlendirmede ise Mevlevi şairlere daha çok rağbet edildiği belirlenmiştir. Pakalın, toplam yetmiş tarikat mensubu şairin şiirlerini örnek olarak kullanmıştır. Bunların içinde ilk sırayı yirmi dokuz şairle Mevlevi şairler almaktadır. Genele bakıldığında % 41 gibi yüksek bir oranla Mevlevi şairlerin tercih edilmesinde şüphesiz bu şairlerin sayısının diğer tarikat mensuplarına oranla daha fazla olmasının da payı bulunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Pakalın'ın eserinde alıntı beyitler için yararlandığı kaynaklar tasnif edilmiştir. Bu tasnif sonrasında yazarın divanlar ve mesneviler başta olmak üzere şiir kitaplarından, biyografik eserlerden, sözlüklerden ve de tarih kitaplarından faydalandığı görülmüştür.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Pakalın'ın sözlükte iktibas yaptığı şairler tanıtılmış, şairler üzerine yapılan araştırmalardan bahsedilmiş ve bu şairlerden yapılan alıntılar hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde beyitlerle örneklenen maddeler sıralanmış, beyitlerin madde ile olan ilgisi açıklanmış, maddelerin klasik edebiyatla olan bağlantıları üzerinde durularak bu bağlantılar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak sözlükte iktibas yapılan beyitleri ihtiva eden maddeler konusu edebiyat olanlar ve olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ardından konusu edebiyat olan maddeler kendi arasında edebi terimler, edebi tür ve şekiller, edebi sanatlar ve halk edebiyatı ile ilgili maddeler olmak üzere dört bölüm olarak sınıflandırılmıştır. Bu tasnifin sonucunda eserin yetmiş dokuz adet edebi terim, yetmiş yedi adet edebi tür ve şekil, otuz sekiz adet edebi sanat, üç adet de halk edebiyatı ile ilgili madde içerdiği tespit edilmiştir. Bu

inceleme sırasında, sözlükte bazı maddelerde tek örnekle yetinilirken bazılarında birden çok örnek beyit verildiği, bazı beyitlerin ise birden fazla maddede kullanıldığı görülmüştür. Eserde ilginç olan, bazen maddeyi örneklemek için beyit iktibas edilirken bazı maddelerin beyitlerde, anlamdan bağlantısız yalnızca kelime olarak geçmesidir. Eserin bir tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü olarak isimlendirilmesine rağmen tarihle ilgisi olmayan maddeleri ihtiva ettiği, sözlükte gündelik hayatla ve dönemin konuşma diliyle ilintili verilerin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda çok zengin bir deyimler ve atasözleri muhteviyatına sahip olmasına ilaveten günümüzde artık kullanımda olmayan deyim ve atasözlerini de içeren eserin halk edebiyatı çalışmaları açısından değerli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Sözlük bunun yanı sıra, içerdiği edebi terimler ile de kanaatimizce benzerleri arasında müstesna bir çalışmadır. Eserde bazı edebi terimler kaynak kitaplardan farklı tanımlanmış, bazı maddelerde geniş izahatlar verilirken bazılarında açıklama yapılmamış sadece tanımla yetinilmiştir. Bazı maddelerde birçok örnek verilirken bazı maddelerde ise iktibas beyit kullanılmamıştır. Eserin tarihle ilgili yönü değerlendirildiğinde, Pakalın'ın madde tanımlarını yaparken devlet adamları ve tarihçilerin beyitlerinden sıklıkla yararlandığı, devlet yönetimi ile ilgili maddelerde ise yazarın genellikle Nedîm ve Nefî'nin kasidelerini tercih ettiği görülmektedir.

Yüksek lisans tezi çalışmamıza konu olan *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* adlı eser, tarih alanında olduğu kadar edebi alanda da önemli bir kaynaktır. Zira yazarın beyitlerle desteklediği maddeler göz önüne alındığında, eserin bu maddelerin ihtiva ettiği edebi terimler, atasözleri ve deyimler bakımından da incelenmeye değer bir çalışma olduğu muhakkaktır. Ayrıca, bugün genel ağ üzerinden de ulaşılabilen eserin -maddelerin ve yararlanılan kaynakların da yer aldığı bir dizin eklenerek- yeni baskılarının yapılması faydalı olacağı düşünülmektedir. Pakalın, ön sözünde eserinin birçok hata barındırabileceğine değinmiş ve bu eksikliklerinin giderilmesi hususunda çalışanlara peşinen teşekkür etmiştir. Çalışmamızın bu alanlara kapı açmasını temenni etmenin yanı sıra, klasik Türk edebiyatı sahasındaki akademik araştırmalara katkı ve fayda sağlayacağı görüşündeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülkadiroğlu, Abdulkerim, Hazırlayan. *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Ankara: AKM, 1999.
- Acar, Aslıhan Yıldız. "Yüsri, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni." Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Açıkgöz, Ali. "Belîğ Dîvânı, Metin - İndeks." Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994.
- Açıkgöz, Namık. *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: KB Yayınları, 1990.
- Açıkgöz, Namık. "Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkitli Metni." Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, 1986.
- Afyoncu, Erhan. "Nişancı". *İslam Ansiklopedisi*. c. 33. İstanbul: TDV, 2013.
- Ahdî. *Gülşen-i şu'ara: indeksli tıpkıbasım*. Hazırlayan Süleyman Solmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.; Solmaz, Süleyman, haz. Gülşen-i Şu'arâ (Bağdatlı Ahdî) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10730,aggpdf.pdf?0>, 2009.
- Ahunbay, Zeynep. "Meşruta". *İslâm Ansiklopedisi*. c. 29. İstanbul: TDV, 2013.
- Ak, Coşkun. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*. 2 c. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Ak, Coşkun. *Bağdatlı Rûhî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'ndan Seçmeler*. Bursa: Gaye Yayınları, 2000.
- Ak, Coşkun. *Nedim: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'ndan Seçmeler*. Bursa: Gaye Yayınları, 2000.
- Ak, Coşkun ve Mehmet Akkaya. *Zâtî Divanı'ndan Seçme Gazeller*. Balıkesir: Alem Kitabevi, 1993.
- Ak, Coşkun. *Muhibbî Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, 1987.
- Ak, Coşkun. "Muhibbi Divanı." Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1977.
- Akay, Hasan. *Yeni Türk Şiirinin Kurucularından Tevfik Fikret*. İstanbul: Timaş, 1998.
- Akbaş, Onur. "Mustafa Reşit'in Müntehabât-ı Cedîde İsimli Antolojisinin Çeviri Yazısı Ve İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Akbudak Öz, Yasemin. "Mesîhî Dîvânı'nın Tahlili." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Akkaya, Hüseyin. *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvân'ı: İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995.
- Akkaya, Mehmet. "Şemsi Paşa divanı İnceleme Edisyon Kritikli Metin." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1992.

- Akkuş, Metin. *Hicvin Ankaları: Nefî ve Sihâm-ı Kazâ: İnceleme, Karşılaştırmalı Seçme Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Akkuş, Metin. “Nef’î Sanatı ve Türkçe Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin).” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1991.
- Aksoy, Fatma Yaşar, *Ayıntablı Aynî'nin Divanı (Hayatı, Eserleri, Türkçe Divanı, Farsça Divanı ve Saki-name (Tenkitli) Metni)*. 2 c. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Aksoy, Fatma Yaşar. “Dîvân-i Sâmi.” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Aksoy, Ömer Asım. *Hasırcioğlu Hafız Mehmed Ağa*. Gaziantep: C.H. Partisi Basımevi, 1941.
- Aksoyak, İ. Hakkı. “Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanları'nın Tenkitli Metni.” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.
- Akşit, Ali. “Azmîzâde Mustafa Hâletî Dîvânı II: Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Aktaş, Hasan. “Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Akün, Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*. c.9. İstanbul: TDV, 2013.
- Akyüz, Kenan. *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. 6. bs. Ankara: İnkılap Yayınevi, 2010.
- Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur. *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ, 2000.
- Alıcı Tanıdır, Gülcan. *Lutfiyye-i Vehbî*. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.
- Alıcı, Lütfî. “Azmîzâde Mustafa Hâletî Dîvânı I: (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Alî Enver. *Semâ'-hâne-i Edeb*. İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1309.
- Ali Rıza Bey. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. Hazırlayan Ali Şükrü Çoruk. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Altun, Mustafa. *Hâb-nâme-i Veysi*. İstanbul: MVT, 2012.
- Araslı, Hamid. *Şah İsmâil Hatâyî*. Bakü: Azerbaycan İran İle Medeni Alaka Cemiyetinin Neşriyatı, 1946.
- Armutlu, Sadık. “Zâtî'nin Şem' ü Pervâne Mesnevisi.” Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 1998.
- Arslan, Fatma Şennur. “Ârifzâde Âsım ve Dîvânçesi (İnceleme Metin, Dizin Sözlük).” Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2010.
- Arslan, Mehmet. *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Arslan, Mehmet. *Aynî-Sâkînâme*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Arslan, Mehmet. *Mehmet Siraceddin, Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Sivas: Dilek Matbaacılık, 1994.
- Arslan, Mehmet, İ. Hakkı Aksoyak. *Haşmet Külliyyatı*. Sivas: Matbaası, 1994.

- Arslan-Bindal Fatma. “Kara Çelebi-Zade Abdülaziz: Gülşen-i Niyaz (Tenkidli metin/inceleme).” Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Artuk, İbrahim, Cevriye Artuk. *Osmanlı Nişanları*. İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- Aslan, Mustafa. “Haşmet: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni.” Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1995.
- Âşık Çelebi. *Meşâirü'ş-Şuarâ İnceleme-Metin*, Hazırlayan Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Ata Terzibaşı. *Kerkük Şairleri*, 2 c. Kerkük, 1968.
- Atalay, Mehmet. *Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin Dibacesi ve İlk 18 Beytin Şerhi*. İstanbul: Dehliz Kitaplar, 2008.
- Atalay, Mehmet. *Tâhirü'l-Mevlevî, Şâir Anıtları*. İstanbul: Çantay Kitap Kırtasiye, 2008.
- Atıcı, Fatma. “Usûlî Dîvânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat.” Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, 2007.
- Atsız Mecmua*, yıl 2, s. 14 (1932): 11.
- Ayan, Elif. “Sürûri ve Hezliyyât'ı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük.” Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2002.
- Ayan, Hüseyin. *Fuzûlî Leyla vü Mecnun*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Ayan, Hüseyin. *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*. Ankara: TDK, 2002.
- Ayan, Hüseyin. *Cevrî: Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Aydemir, Pınar. “Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ'sı.” Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 1993.
- Aydın, Haluk. “Cevrî Divanı'nın Tahlili.” Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi, 2010.
- Aydın, İbrahim Seçkin. “Tokatlı Nûrî'nin Şiirlerinde Gelenek ve Halk Eğitim Unsurları.” Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2001.
- Aydoğan, Şamil. “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Müfid ü Muhtasar Mesnevîsi.” Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 1997.
- Aymutlu, Ahmed. *Fâtih ve Şiirleri*. İstanbul: MEB, 2005.
- Aynur, Hatice, Hakan T. Karateke. *Aç Besmeleyle İç Suyu Han Ahmed'e Eyle Dua, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 1995.
- Aypay, A. İrfan. *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği, Divan: Tenkitli Metin, Nigâr-nâme: Tenkitli Metin*. İstanbul, 1998.
- Aypay, İrfan. “Nahifi Süleyman Efendi Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni.” Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1992.
- Azaklı, İmran. “Zübeyde Fitnat Hanım'ın Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni.” Yüksek Lisans Tezi. Ankara 1998.
- Balta, Nuran. “Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde Mîzânü'l-Edeb'in Yeri.” Yüksek Lisans Tezi: Trakya Üniversitesi, 2009.

- Baltacı, Cahit. “Arpalık”. *İslam Ansiklopedisi*, c.3. İstanbul: TDV, 2013.
- Baltacıoğlu, Şahmaran. “Fâtih (Avnî) Divanı ve Tahlili.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2003.
- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: MEB,1987.
- Banarlı, Nihat Sami. *Faruk Nafiz Çamlıbel ve Han Duvarları*. İstanbul: MEB, 1969.
- Baş, Münire Kevser. “Dede Ömer Rûşenî ve Âsâr-ı Aşk'ı.” Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 1995.
- Batıslam, H. Dilek. “Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı.” Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, 1997.
- Batur, Atilla, *Müverrih Sürûrî Külliyyatı- I-II, Divanı*. Ankara: Divan Kitap, 2010.
- Batur, Atilla. “Sürûrî Divanı Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni.” Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 2002.
- Bayatî, Hasan b. Mahmûd. *Câm-ı Cem-âyîn*. Neşreden Ali Emîrî. İstanbul, 1913.
- Bayındır, Şeyda. “Şehdi Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2008.
- Baysun, M. Cavit. *Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946.
- Beken, Süheyl. “Şinâsî, Kasîde / Vezîr-i Müârunleyhçin.” *Müntahabât-ı Eş'âr*. Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 2004.
- Bektaş, Ekrem. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı*. Malatya: Öz Serhat Yayıncılık, 2007.
- Beyzadeoğlu, Süreyya. *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*. İstanbul: MEB, 2004.
- Beyzadeoğlu, Süreyya. “Tayyare Kasidesi”. *Dergah*. s.18 (1991): 8-10.
- Beyzadeoğlu, Süreyya. “Sünbülzâde Vehbî Divânının Tenkitli Metni ve İncelemesi.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1985.
- Bezirci, Asım. *Tevfik Fikret'in Bütün Şiirleri*. İstanbul: Can, 1984.
- Bilge, Mustafa. “Ariş”. *İslam Ansiklopedisi*. c.3. İstanbul: TDV, 2013.
- Bilgin, Azmi. “Tekke Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*, c.40. İstanbul: TDV, 2013.
- Bilgin, Mustafa. “Hâtim El-Esam.” *İslam Ansiklopedisi*. c.16. İstanbul: TDV, 2013.
- Bilginer, M. Sadettin. *Edebî Ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Divanı Şerhi*. İstanbul: Esmâ Yayınları, 1982.
- Bilkan, Ali Fuat. *Türk Edebiyatında Muamma*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Bilkan, Ali Fuat. *Hayrî-nâmeye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı*. Ankara: Akçağ, 2002.
- Bilkan, Ali Fuat. *Nabi Divanı/Yusuf Nabi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.
- Bilmen, Saffet Sıtkı. *Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Fatih Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi Yayınları, 1944.
- Bingölce, Filiz. *Zenanname / Kadınlar Kitabı- The Book On Women*. Ankara: Alt Üst, 2007.
- Birgören, Hamdi. “Dâniş Divanı, İnceleme-Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2004.
- Birinci, Ali. “Pakalın, Mehmet Zeki.” *İslam Ansiklopedisi*. c.34. İstanbul: TDV, 2013.

- Birinci, Ali. *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. c. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008.
- Boztepe, Halil Nihad. *Nedîm Dîvânı*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1924.
- Budak, Ali. *Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri Zafernâme (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Bulan Özdemir, Ayşe. "Haşimi Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının tenkitli Metni." Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1993.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen, Hazırlayan. *Bursalı Lâmi'î Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen. "Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)." Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1983.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Hazırlayan Fikri Yavuz ve İsmail Özen. 3 c. İstanbul: Meral, 1972.
- Buyruk, İbrahim Ethem. *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Büngül, Nurettin Rüştü. "Abani", *Eski Eserler Ansiklopedisi*. İstanbul:Tercüman Gazetesi: t.y.
- Büyük Türk Klâsikleri*. 14 c. İstanbul: Ötüken, 2000.
- Canım, Rıdvan. "Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2009, 13, 2)
- Canpolat Mustafa. "Câmiü'n-Nezâir." *İslâm Ansiklopedisi*. c.7. İstanbul: TDV, 2013.
- Cavanşir, Babek, Ekber N. Necef. *Şah İsmail Hatâi Külliyyatı*. İstanbul: Kaknüs, 2006.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 5. bs. Ankara: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cengiz, Ayşe "Türk Mitolojisindeki Kozmik Aslan Figürü Ve Bâkî Divanındaki Yansımaları", *The Journal of International Civilization Studies Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Volume I/ Issue II- Winter (2016): 47.
- Ceylan, Mustafa. *Türk ve Dünya Edebiyatında Öldürülen Şairler*. Ankara: Başkent Edebiyat, 2017.
- Ceylan, Ömür. "Taşranın Altın Çiçeği Safran." *Osmanlı Tarihi Araştırmaları* 26 (2015): 147-162.
- Ceylan, Ömür, Ozan Yılmaz, Hazırlayan. *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnet-keşân*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2007.
- Ceylan, Ömür, Ozan Yılmaz. *Hazana Sürgün Bahar*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2005.
- Ceylan, Ömür. *Hânedan'da Bir Âsî: Âsaf, Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Coşkun, Vildan Serdaroğlu. "Tâk-ı Kisrâ." *İslam Ansiklopedisi*. c. 39. İstanbul: TDV, 2013.
- Çağın, Sabahattin. "Tokadizade Şekip'in Eserleri Üzerine Bir Araştırma." Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

- Çağman, Filiz. “Bihzad”. *İslâm Ansiklopedisi*. c. 6. İstanbul: TDV, 2013.
- Çakır, Zehra Vildan. “Hevayi (Abdurrahman, Kuburizade) Divanı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ Üniversitesi, 1998.
- Çakmak Alpun, Sema. “Sultan Cem Divanı'nın Psikolojik Tahlili.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2000.
- Çankırlı Ahmet Talat Bey, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*. Ankara: Akçağ, 1996.
- Çavuşoğlu, Mehmet. “Yenişehirli Avni Bey”. *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve Ali Tanyeri. *Üsküblü İshak Çelebi Divanı Tenkitli basımı*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Yahyâ Bey ve Dîvânı'ndan Örnekler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 556. 1000 Temel Eser Dizisi: 100. Ankara:1983.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve Ali Tanyeri. *Zâtî Divanı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Çavuşoğlu, Mehmed, Hazırlayan. *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ*. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1979.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelîhâ*. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1979.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Yahyâ Bey, Dîvan*. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1977.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1971.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Çeçen, Halil. “Fitnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı [İnceleme Metin].” Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 1996.
- Çeçen, Mehmet Korkut. “Sabrî Mehmed Şerîf, Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili.” Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, 2010.
- Çelebi, Asaf Halet. *Eşrefoğlu Dîvânı*. İstanbul: Hece, 2000.
- Çelepi, Mehmet Surur. “Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili.” Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005.
- Çelik Kesmegülü, Müzeyyen. “Edebî Yönden Hazine-İ Evrak Dergisinin İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Çetin, Atilla. “Bihzad”. *İslâm Ansiklopedisi*. c. 9. İstanbul: TDV, 2013.
- Çınar, Bekir. *Ârifzâde Âsım ve Dîvânçesi*. Ankara: Altınpost, 2013.
- Çıpan, Mustafa. “Nev'îzâde Atâî”. *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Çıpan, Mustafa. *Fasih Divanı: İnceleme Tenkidli Metin*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2003.
- Çıraklı, Durmuş Ali. “Kânî'nin Manzum Letâifnâmesi: İnceleme-Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, 1998.
- Çipiloğlu, Advıye Rabia. “Şânîzâde Ataullah ve Divanı.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

- Çögenli, M.Sadi, Recep Toparlı. *Divan-ı Halim Giray*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992.
- Dadaş, Cevdet. “Atıf Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni.” Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, 1991.
- Demir, Murat. “Ali Rıza Öge’nin Bektaşî Şairleri Antolojisini Tetkik(52-216. sayfalar)-İnceleme ve Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 2016.
- Demir, Recep. “Kâzım Paşa, Hayatı-Eserleri-Şairliği (İnceleme-Metin).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Demir, Suna. “Dede Ömer Ruşeni Divanı’nın (1b-60a) transkripsiyonlu metni ve sözlük çalışması.” Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010.
- Demirbağ, Ömer. “Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb.” Doktora Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1999.
- Demirci, Mehmet. “Hal”. *İslam Ansiklopedisi*. c.15. İstanbul: TDV, 2013.
- Demirel, Gamze. “18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin- Tahlil.” Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, 2005.
- Demirel, Mustafa. *Divan, İbn Kemal*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1996.
- Demirel, Şener. “Heft-Peyker Mesnevisinin Tematik Açısından İncelenmesi.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.9 (2001): 187-217.
- Demirkazık, Hacı İbrahim. “18. Yüzyıl Şairi Mustafa Fennî, Divan (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin) I-II.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2009.
- Deniz, Sabahat. “Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar.” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 1992.
- Derman, Uğur. “Türk Hat Sanatı”. *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*. İstanbul: T.İş Bankası Yay., 1993.
- Dereli, Üzeyir. “Belîğ Mehmed Emîn, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Türkçe Eserlerinin Tenkidli Metni.” Yüksek Lisans Tezi. S. Demirel Üniversitesi, 1996.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Dikmen, Hamit. “Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni.” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 1991.
- Dilçin, Cem. *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies On Fuzulî's Divan*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri Ve Medeniyetleri Bölümü, 2001.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK, 1997.
- Diriöz, Meserret. *Pazarbaşı-Zâde Osman Servet Dîvânı-Tenkidli Basım*. İstanbul: Patrol Matbaacılık, 2015.
- Diriöz, Meserret. *Nâbî Divânı (Eserlerine Göre Nâbî)*. İstanbul: Fey Vakfi, 1994.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Halk Şiirinde Türler*. Ankara, 1969.
- Doğan, Abdurrahman. *Kütahyalı Sunullah Gaybi*. İstanbul: Önde Matbaacılık, 2001.
- Doğan, Muhammed Nur. *Fatih Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Yelkenli Yayınları, 2007.
- Doğan, Muhammed Nur. *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk*. İstanbul, 2003.
- Doğan, Muhammed Nur. *Fuzulî'nin Poetikası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

- Doğan, Serap Urgan. “Eşref Paşa Dîvânı.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2010.
- Doğanyigit, İbrahim. “Yahya Bey, Gülşen-i Envâr.” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Dursunoğlu, Halit. “Şeyhülislam Muhammed Şerif Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni.” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Mehmet Âkif, Safahat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- Düzgün, Dilaver. *Dertli Divanı Karşılaştırmalı Metin*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2011.
- Ebu'l-Alâ Affî. *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*. Çeviren Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Ebüzziya Tefik. *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1329.
- Ece, Selami. “Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi.” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Ekrem, Rezaizade Mahmud. “Tedsî-i beyt-i Yahyâ”, *Zemzeme, ikinci kısım*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1300.
- Elbir, Bilal. “Kani Divanı Üzerine Bir İnceleme.” Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997.
- Elçin, Şükrü. *Âşık Ömer*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Eliacık, Muhittin. “Tokatlı Kânî Divanının Tenkitli Metni, Hayatı, Kişiliği, Vazifeleri, Eserleri, Dili, Sanatı ve Üslubu.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Enderunlu Fazıl. *Güzel Oğlanlar Kitabı (Hûbannâme)*. Çeviren R. İmrahor. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009.
- Engin, Sedat. “Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili.” Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, 2006.
- Epçaçan, Çahit. “Esad-zade Mehmet Çelebi, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. Erzurum Üniversitesi, 1999.
- Er, Şaban, Hazırlayan. *Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı Ve Mektûbâtı] Ve Vizeli Şeyh Alâ'eddîn Alî Efendi'nin Şiirleri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2013.
- Eraydın, Selçuk. “Çile”. *İslam Ansiklopedisi*. c.8. İstanbul: TDV, 2013.
- Ercilasun, Bilge. *Edebiyatımızın Zirvesindekiler: Ziya Paşa*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Erdağı, M. Sadık. *Şinâsi-Nazım ve Nesirleri*. Ankara: Aşiyân Kitabevi, 2004.
- Erdağı, Sadık. “Râmî Abdurrahman Divanı (İnceleme-Metin).” Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 1998.
- Erdem, Sadık. *İki Bayraklı-zâde Nesib ve Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2002.
- Erdoğan, Kenan. *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*. Manisa: 2004.

- Erdoğan, Kenan. *Niyazî-i Mısrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Muzaffer. "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri." *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958): 175.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Hatâyî Divânı*. İstanbul: Maarif Kitabevi, 1946.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. 2 c. İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Şeyh Galip Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Bozkurd Matbaası, 1936.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Şairleri*. 3 c. İstanbul, 1936.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Neşâtî: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Şeyhülislâm Bahâyî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1933.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1930.
- Ergün, Asuman. "Hâşim Baba Dîvânı Üzerine Bir İnceleme." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocatepe Üniversitesi, 2000.
- Erkal, Abdülkadir. "Yenişehirli Avnî'nin "Mir'ât-ı Cünûn" İsimli Eseri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, s. 39 (2009).
- Ersoy, Ersen, Kemal Karabuçak. "Bir Bektaşî Mecmuası: Sefinetü'l-Esrâr", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 17*, (2016): 91-120.
- Ersoylu, Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: TDK, 1989.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Ziya Paşa: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1967.
- Ertem, Rekin. *Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Esad Paşa. *Divançe-i Esad Paşa: Erzurum Esad Paşa Camisinin Banisi*. Hazırlayanlar M. Sadi Çögenli, Yakup Şafak, Recep Toparlı. Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1992.
- Eyice, Semavi. "Ağakapısı". *İslam Ansiklopedisi*. c.1. İstanbul: TDV, 2013.
- Eyice, Semavi. "Bab-ı Hümayun". *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Eyüboğlu, E. Kemal. *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. 2 c. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1975.
- Fatîn Davud. *Hâtîmetü'l- Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. Hazırlayan Ömer Çifçi. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı. ekitap.kulturturizm.gov.tr.
- Felek, Özgen. "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Tahlili." Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, 2007.
- Florinalı Nâzım. *Ebediyet Yolunda Bir Hitâbe*. İstanbul: Ahmed Kemal ve Şürekası, 1928.
- Fuzûlî. Hadîkatü's-Sü'edâ, Erenler Bahçesi. Hazırlayan Servet Bayoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- Fuzûlî. *Leylâ ve Mecnûn: Metin, Nesre Çeviri, Notlar Ve Açıklamalar*. Hazırlayan Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996.
- Fuzûlî. *Leyla vü Mecnun*. Hazırlayan Hüseyin Ayan. İstanbul: Dergâh, 1981.

- Fuzûlî. *Leyla ile Mecnun*. Hazırlayan Necmettin Halil Onan. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1956.
- Gaybî. *Sohbetnâme*. Hazırlayan H. Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Genç, İlhan. *Hoca Neş'et: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ın Tenkidli Metni*. İzmir: (y.y.), 1998.
- Gibb, E. Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi*. Çeviren Ali Çavuşoğlu, c.2. Ankara: Akçağ. Yay., 1999.
- Göçgün, Önder. *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Göçgün, Önder. *Nâmık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*. Ankara: AKM Yayınları, 1999.
- Göçgün, Önder. “Tanzimat Devri'nin Bir Hiciv Abidesi: Ziyâ Paşa'nın Zafer-Nâme'si”. S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi. s.3 (1986)
- Gökbilgin, Tayyib. *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun, 1992.
- Gökbulut, Süleyman. “Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkikîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri.” Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003.
- Gökmen, Gökhan. “Abdurrahmân Gubârî'nin Şebistân-ı Hayâl Adlı Eseri (Metin-İnceleme-Çeviri).” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Nedim Divanı: Devrine, Hayatına ve Edebî Şahsiyetiyle Tesirine Ait Önsöz, Kasideler, Kit'a ve Tarihler, Gazeller, Terkipler, Rubailer, Beyit ve Müfretler, Sözlük*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali*. İstanbul: Derin Yayınları, 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Şeyh Galip Divanı'ndan Seçmeler*. İstanbul: MEB, 1988.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Hazırlayan. *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1968.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre Risalât al Nushıyya ve Divan*. İstanbul, 1965.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Nâilî-i Kadîm: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. İstanbul: Varlık 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Şeyh Galip Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul: Varlık, 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Halit Kitabevi, 1943.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Kaygusuz Vizeli Alaeddin*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1932.
- Gövsâ, İbrahim, Alaeddin. *Meşhur Adamlar, Hayatları, Eserleri*. 4 c. İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf, 1936.
- Gövsâ, İbrahim Alaeddin, “Pakalın, Mehmet Zeki”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (İstanbul:Yedigün Neşriyat), (t.y.), s.307.
- Gözler, H. Fethi. *Edebiyatımızdaki Dinî-Tasavvufî ve Hikmetli Manzum Sözlerden Bir Demet*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Kaynak Eserler Dizisi 32, 2000.
- Gözler, H. Fethi. *Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

- Gül, Âmine. “Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı Eserleri ve Menasik-i Hac Adlı Eseri (Edisyon Kritik).” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2006.
- Güleç, Seçil. “Hevâyî'nin Divân-ı Hicv-i Gazeliyyât-ı Nâbî eseri ile Nâbî'nin Divân'ının karşılaştırılması.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, 2015.
- Gülüm, Emrah. “Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı'nda (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı.” *Turkish Studies*, c. 9, s. 9 (2014): 519-546.
- Gümüş, Nevin. “Türk Tarih ve Edebiyatına Dair Değerlendirmemiş Kaynaklardan Bir Mecmua Örneği: Tuhfe-i İsmâiliye.” *TÜBAR 18* (Güz 2005): 148.
- Gümüş, Nevin. “Yahya Nazım Divanı 1.” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Günay Kut. “Veysî'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1970): 169-178.
- Günay, Umay ve Osman Horata. *Risâlet'n-Nushiyye*. Ankara: Diyanet ve Akçağ Yayınları (1994, 2004).
- Gündüz, İrfan. “Bâde”. *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Güneş, Mustafa. “Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme-Metin).” Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, 1994.
- Güngör, Şeyma, Hazırlayan. *Hadikatü's-sü'eda, Fuzûlî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Gürel, Rahşan. *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybi)*. Ankara: Akçağ, 2004.
- Halıcı, Feyzi. *Aşık Şem'i Hayatı ve Şiirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Harman, Ömer Faruk. “Bel'am B. Bâûrâ”. *İslam Ansiklopedisi*. c.5. İstanbul: TDV, 2013.
- Hayber, Abülkadir, Hüseyin Özbay. *Muallim Nâci'nin Şiirleri*. İstanbul: MEB, 1997.
- Hoca, Fadıl. “Veysî Divânı Tahlili.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Horata, Osman. “Sa'dâbâd” *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. c.5 (Ankara: AKM Yay., 2006), 187-188.
- Horata, Osman. *Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divânı*. Ankara: KB Yayınları, 1998.
- İbrahim Cûdî Efendi, Lügat-ı Cûdî, Hazırlayanlar İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar) (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006).
- İçen, Saliha. *Huban-name ve Zenan-name'de Metin-Resim İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. c. V, Hazırlayan Ayşegül Celepoğlu. Ankara: AKM, 2013.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Hazırlayan İbrahim Baştuğ. c.IV, Ankara: AKM, 2002.

- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Hazırlayan Hidayet Özcan. c 3. Ankara: AKM Yayınları, 2000.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 c. İstanbul: Dergah, 1988.
- İnce, Adnan, Hazırlayan. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM, 2005.
- İpekten, Haluk. *Nef'i Hayatı-Sanatı-Eserleri*, yay. haz. Yaşar Aydemir. Ankara: Akçağ, 1998.
- İpekten, Haluk. *Fuzûlî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ, 1991.
- İpekten, Haluk. *Nâilî Hayatı Sanatı ve Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- İpekten, Halûk. *Nâilî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İpekten, Haluk. *Enderunlu Vasıf*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- İpekten, Haluk, Hazırlayan. *Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.
- İpşirli, Mehmet. "Mansıb." *İslam Ansiklopedisi*. c. 28. İstanbul: TDV, 2013.
- İpşirli, Mehmet. "Nâib". *İslam Ansiklopedisi*. c. 32. İstanbul: TDV, 2013.
- İsen, Mustafa, A. Fuat Bilkan, T. I. Durmuş. *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı, 2002.
- İsen, Mustafa, A. F. Bilkan. *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ, 1997.
- İsen, Mustafa. "Divan Edebiyatında Geleneğe Direnenler I. Nâbî." *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ, 1997.
- İsen, Mustafa. "Tezkirelerin Işığında Dîvân Edebiyatı'na Bakışlar, Dîvân Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri". *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ, 1997.
- İsen, Mustafa. *Usûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ, 1990.
- İz, Fahir. *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, 4. bs. 2 c. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Kabataş, Ferda Birinci "Hazine-i Evrak Dergisi, İnceleme, Seçilmiş Yazılar, Fihrist." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Kadioğlu, İdris, "Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi'nin Fihrist-i Şâhân'ı ve Diyarbakırlı Şairler Lebib ve Mülhem Efendinin Zeyilleri." *İlmî Araştırmalar 17* (2004): 115-131.
- Kahraman, Alim. "Tâhirülmevlevî". *İslam Ansiklopedisi*. c.39. İstanbul: TDV, 2013.
- Kahraman, Bahattin. "Vahîd Mahtûmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni, Cilt 1-2." Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1995.
- Kahramanoğlu, Kemal. "Sâmî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkîdli Metni." Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1996.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nabi*. Ankara: AKM Yayını, 2008.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: AKM, 2008.
- Kaplan, Mahmut. *Neşâtî Divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1996.
- Kalkışım, Muhsin. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ, 1994.
- Kaplan, Mehmet. "Nâbî ve Orta İnsan Tipi." *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh, 1976.

- Kaplan, Yunus. "Sabit Divanı'nda Mahallfleşme ve 17. Yüzyıl Sosyal Hayat Unsurları", *Turkish Studies*, Volüme 4/5 Summer (2009): 241.
- Kara, Mustafa. "Evrâd". *İslam Ansiklopedisi*. c.11. İstanbul: TDV, 2013.
- Karaalioglu, Seyit Kemal. *Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1984.
- Karaca, Alaattin. *İsmâil Safâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Karaca, Mustafa. "Sürûrî ve Sürûrî Mecmu'ası İnceleme-Tenkidli Metin." Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, 1996.
- Karaca, Oktay Selim. "Haşimî Divanı." Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1995.
- Karacan, Turgut. *Bosnalı Alaeddin Sâbit: Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991.
- Karacan, Turgut. *Sâbit, Zafername*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991.
- Karacan, Turgut. *Sâbit, Amrû'l-leys*. Sivas, 1990.
- Karacan, Turgut. *Sâbit, Derenâme ya da Hâce Fesâd ve Söz Ebesi*. Sivas: Dilek Basımevi, 1990.
- Karacan, Turgut. *Sâbit, Edhem ü Hü mâ*. Sivas, Dilek Basımevi, 1990.
- Karacan, Turgut. *Nev'izâde Atâî Heft-Hân Mesnevisi İnceleme-Metin*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Karacan, Turgut. *Nev'izâde Atâî Heft-Hân Mesnevisi İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974.
- Karadağ, Özay. "Gubârî Abdurrahman ve Kâbenâmesi." Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 1999.
- Karahan, Abdülkadir. *Nef'î Divanından Seçmeler*. Ankara: KB, 1992.
- Karakoç, Sezai. *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2007.
- Karakoyun, Engin. "Zâik Divanı (Metin, 1b-65a)." Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Karaköse, Saadet. "Nevî-zâde Atâyî Divanı." Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 1994.
- Karakuş, Gülbeyaz. *Mehmet Ali Hilmi DedeBaba Divanı*. İstanbul: Revak Kitabevi, 2012.
- Karataş, Hakan. "Balıkesirli Abdülaziz Mecdî ve Divanı (inceleme-metin)." Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2015.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "On Altınca Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divanının Edisyon Kritiği ve İncelenmesi I." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2005.
- Kartal, Nuray. "16. yy. Şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî ve Yahyâ Bey Divanında Bitkilerle İlgili Özellikler." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 1994.
- Kasır, H. Ali, "Esrar Dede. Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni." Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Kasır, Hasan. "Sabri Mehmed Şerif Divanı." Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1990.

- Kavaz, İbrahim. *Akif Paşa: Hayatı ve Eserleri*. Elazığ: Üniversite Kitabevi, 1997.
- Kavruk, Hasan. *Malatyalı Niyazi-i Mısri Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Divan-ı İlahiyat Türkçe Şiirler-Sözlük*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Kavruk, Hasan. *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*. Ankara: MEB, 2001.
- Kavukçu Fatma Zehra. “Râmî Divanı.” Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2000.
- Kaya, Bayram Ali. “Taşlıcalı Yahya Bey”. *İslam Ansiklopedisi*. c.40. İstanbul: TDV, 2013.
- Kaya, Bayram Ali. *Osman Nevres ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.
- Kaya, Bayram Ali. *Azmi-Zâde Hâletî Dîvânı (Giriş ve Dîvân'ın Tıpkıbasımı; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)*. Harvard: 2003.
- Kaya, Bilge. “17. yy. Divan Şairi Mantıki Ahmet Efendi ve Divançesi.” Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1991.
- Kayabaşı, Ayfer. “Sârban Ahmed ve Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, 1995.
- Kayacan, Mehmet. “Haşim Baba ve Divanı (İnceleme-Metin).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002.
- Kaymaz, Zeki. “Âşık Paşa, Garîb-nâme.” Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, 1989.
- Kazan, Şevkiye. “Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divan'ı (Metin-İnceleme) ile Şerhü Medhi'n-Nebî.” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2003.
- Kemikli, Bilal. *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar (İnceleme-Metin)*. Ankara: Akçağ, 2001.
- Kendi, İbrahim Aczi. *Konyalı Âşık Şem'i Konuşuyor*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1951.
- Kersu, Baysal. “Nizâmî Divanı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Keskin, Neslihan İlknur, “Fâzıl'ın Çengileri: Çengînâme Üzerine.” *The Journal of Academic Social Science Studies* (2013): 329-327.
- Kılıç, Atabey, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî.” *Turkish Studies 2/2* (2007): 410-475.
- Kılıç, Filiz. *Şâhî-Hayatı ve Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Kılıç, Muharrem. “Münif Antakî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1995.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Hazırlayan Aysun Sungurhan Eydurhan. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Koca, Turgut. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Naci Kasım İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1990.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Ziya Paşa ve Şiirleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1967.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ankara: Buluş Yayınevi)
- Koçu, Reşad Ekrem. *Âşık Şair ve Padişahlar*. İstanbul: Doğan Kitap, 2005.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Bab-ı Hümayun”. *Topkapı Sarayı*. İstanbul:2004.

- Koçver, Ayten. "Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin." Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Kodaz, Atike. "Râzî Abdüllatîf: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı." Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1994.
- Kolcu, Ali İhsan. *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Akif Paşa'nın Adem Kasidesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Kolcu, Hasan. *Ziya Paşa'nın Zafernâme'sine Reddiyye ve Tekzibiyye*. İstanbul: Can, 1998.
- Korkmaz, Ramazan. "Keçecizade İzzet Molla ve Mihnetkeşân Üzerine Bir Araştırma." Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 1988.
- Kortantamer, Tunca. *Nev'i-zâde Atâyî ve Hamsesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Köksal, M. Fatih. "Âhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi." *Türklük Bilimi Araştırmaları* (6) (1988): 209-253.
- Kurgan, Şükrü. *Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1963.
- Kurnaz, Cemal. "Benâtü na'ş". *İslam Ansiklopedisi*. c.5. İstanbul: TDV, 2013.
- Kurnaz, Cemal. "Çarh." *İslâm Ansiklopedisi*. c.8. İstanbul: TDV, 2013.
- Kurnaz, Cemal. *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı. *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*. Ankara: MEB, 2001.
- Kurt, Yılmaz. *Koçibey Risalesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Kurtoğlu, Orhan. "Zâtî Dîvânı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma." Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 1995.
- Kurtuluş, Rıza. "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *İslam Ansiklopedisi*. c.11. İstanbul: TDV, 2013.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. *Dünkü Sanatımız, Kültürümüz*. İstanbul: Ötüken, 1994.
- Kut, Günay. "Veysi'nin Divanında Bulunmayan (Veysi'ye Atfedilen) Bir Kaside Üzerine." *Yazmalar Arasında Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*. İstanbul: Simurg Kitapçılık, 2006.
- Kutlar, Fatma Sabiha-Müjgân Çakır-Hanife Koncu. *Mehmet Tevfik Kâfile-i Şuara*. İstanbul, 2012.
- Kutlar, Fatma Sabiha. "Arpaeminizade Sâmi Divanı, Tenkitli Metin İnceleme." Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1996.
- Kutlar, Fatma Sabiha. "XVIII. Yüzyıldan Bir Şâir: İzzet Ali Paşa, Metin ve İnceleme." Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1988.
- Kutluk, İbrahim. *Nâilî-i Kadîm Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1962.
- Kutluer, İlhan. "Felek maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. c. 12. İstanbul: TDV, 2013.
- Kuzubaş, Muhammet. *Sakiname (Nev'i-zade Atayi)*. İstanbul: Etüt Yayınları, 2009.
- Kuzubaş, Muhammet. *Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'-Ezhâr Mesnevisi*. Samsun: Deniz Kültür, 2005.

- Küçük, Sabahattin. *Antakyalı Münif Divanı*. Ankara: KB, 1999.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî, Dîvân: Tenkitli Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Küçük, Sabahattin. “Nef’î’de At Sevgisi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, s. 1 (1988): 178.
- Küçükaşçı, Mustafa S. “Zemzem”. *İslam Ansiklopedisi*. c.44 (İstanbul: TDV, 2013).
- Külekcî, Numan, Turgut Karabey. *Erzurumlu İbrahim Hakkı, Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Külekcî, Numan. “Ganizade Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesi'nin Tenkidli Metni.” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1985.
- Kürkçüoğlu, Mehmet Akif. “Mahmud Nedim Paşa Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2004.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip. *Osman Şems Efendi Divanından Seçmeler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1996.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib. *Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler*. İstanbul: MEB Yayınları, 1973.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Hatt-ı Hümâyün”. *İslam Ansiklopedisi*. c.16 (İstanbul: TDV, 2013).
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Hazırlayan Rıdvan Canım. Ankara: AKM, 2000.
- Levend, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1984.
- Levend, Âgah Sırrı. *Nâbî'nin Sûrnâmesi*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1944.
- Macit, Muhsin. *Nedîm Dîvânı*. Ankara: Akçağ, 1997.
- Mazioğlu, Hasibe. *Nedîm'in Dîvân Şiirine Getirdiği Yenilik*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1957.
- Mengi, Mine. *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM, 1995.
- Mengi, Mine. *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: AKM Yayınları, 1987.
- Morkoç, Yasemin Ertek. “Eğridirli Hacı Kemal'in Cami'ün- Nezairi, (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme, Cilt I).” Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, 2003.
- “Muharrem Dede”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. c. 6. İstanbul: Dergâh, 1986.
- Muhyiddîn İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-hikem*. Çeviren Nuri Gencosman. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Mustafa Safayî Efendi. *Tezkire-i Safayî*. Hazırlayan Pervin Çapan. Ankara: AKM, 2005.
- Müstakimzade Süleyman Sâdeddîn Efendi. *Tuhfetü'l-Hattâtîn*. Hazırlayan İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul: 1928.
- Nev'î Divanı*. Hazırlayan Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Nihâd Bey. *Gazelliyât-ı Mîr Nihâd*. İstanbul, (y.y., t.y.).

- Niyâzî-i Mısrî. *Niyâzî Divanı - Niyâzî-i Mısrî'nin Hayatı Ve Şiirleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi.
- Ocak, F. Tulga. "Nef'î ve Türkçe Dîvân." Doçentlik Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- Odunkıran, Fatih. "Mehmed Memdûh Paşa Ve Dîvân-I Eş'ârı (İnceleme-Metin)." Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, 2011.
- Oğuz, Burhan. *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Giriş, Beslenme Teknikleri*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1976.
- Okay, M.Orhan. "Batılılaşma". *İslam Ansiklopedisi*. c.5. İstanbul: TDV, 2013.
- Okay, Orhan ve H. Ayan, Hazırlayan. *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Dergâh, 1992.
- Okçu, Naci. *Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânın Tenkidli Metni*. 2 c. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993.
- Okur Meriç, Münevver. *Cem Sultan, Hayatı ve Şiir Dünyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Olgun, Tahir. *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe ve Farsça Divanları*. Hazırlayan Mehmet Atalay. Erzurum: 2001.
- Olgun Tahir (Tahirü'l-Mevlevi). *Edebiyat Lûgati*. Hazırlayan Kemal Edip Kürkcüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Olgun Tahir (Tahirü'l-Mevlevi). "Ramazanü'l-Mubarek." *Mahfil*, c. I, s.11, (İstanbul: Ramazan, 1339): 183-184.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Hazırlayan Cemâl Kurnaz. Ankara, TDV, 1992.
- Onay, Ahmet Talat. *Âşık Tokatlı Nûrî*. Çankırı: yyy. 1933.
- Onay, Ahmet Talat. *Çankırı Şairleri*. 2 c. Çankırı: Çankırı Matbaası, 1932.
- Oral, Hüseyin. *Niyâzî-i Mısrî, Hayatı, Tefekkürü, Eserleri*. İstanbul: 1987.
- Oral, M. Zeki. *Tokatlı Âşık Nûrî*. Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi, 1936.
- Ozansoy, Faik Ali. *Nedîm ve Lâle Devri*. İstanbul, 1969.
- Öksüz, Yılmaz. "Eğrikapılı Mehmed Râsim Ve Divançesi (İnceleme-Metin)." (Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Programı, 2010.
- Ömer b. Mezid. *Mecmuatü'n-Nezair*. Hazırlayan Mustafa Canpolat. Ankara: TDK, 1982.
- Önal, Mehmet. *Yusuf Ziya Ortaç, Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Özcan, Abdülkadir. "Etmeydanı". *İslâm Ansiklopedisi*, c. 11. İstanbul: TDV, 2013.
- Özcan, Abdülkadir. *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyü'l-Fuzalâ. Şakâyıık-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 4 C. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Özdemir, Nebi. *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ, 2005.
- Özgen, Felek. "Antakyalı, Münif Divanı Tahlili." Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2000.
- Özgül Kayahan. *Osman Nevres Efendi*. İstanbul: Kitabevi, 2016.

- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler V Muallim Naci Efendi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler II, Hersekli Arif Hikmet Bey*. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler III, Leskofçalı Galip Bey*. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Özgül, M. Kayahan. *Yenişehirli Avni Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Özgül, M. Kayahan. *Leskofçalı Gâlib*. Ankara: KTB Yayınları, 1987.
- Öztoprak, Nihat. *Rûhî*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.
- Öztürk, Nebiye. “Zenânnâme-Enderunlu Fâzıl.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Özyıldırım, Ali Emre. *Keçecizade İzzet Molla ve Mihnet-keşan’ı*, 2 c. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007.
- Özyıldırım, Ali Emre. “Keçecizade İzzet Molla’nın Mihnet-Keşan’ı ve Tahlili.” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2002.
- Özyılmaz, Halime. “Üsküdarlı Sırrî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni.” Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 3 c. Ankara: MEB, 2004.
- Pala, İskender. *Hakani Mehmet Bey - Hilye-i Saadet*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Pala, İskender. “Anka”. *İslam Ansiklopedisi*. c.3. İstanbul: TDV, 2013.
- Pala, İskender. “Çâh-ı Bâbil”. *İslâm Ansiklopedisi*. c. 8. İstanbul: TDV, 2013.
- Pala, İskender. “Kalb”, *İslam Ansiklopedisi*. c.24. İstanbul: TDV, 2013.
- Pala, İskender. “Lale Devri”. *İslam Ansiklopedisi*. c.27. İstanbul: TDV, 2013.
- Pala, İskender. *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı, 2008.
- Pala, İskender. *Diyanet Aylık Dergi*. Ocak Sayısı, (2005): 16.
- Pala İskender. “Osmanlı Şiirinde Gemici Dili.” *Şairlerin Dilinden*. İstanbul: L&M Yayınları, 2002.
- Pala, İskender. *Fatih Sultan Mehmed*. İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Pala, İskender. *Nabî, Hayriye*. İstanbul: Bedir, 1989.
- Pamuk, Şevket. *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul, 1999.
- Parlatır, İsmail, Çetin, Nurullah. *Şinasi- Bütün Eserleri*. Ankara: Ekin Yayınları, 2005.
- Parlatır, İsmail, Nurullah Çetin. *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*. Ankara: TDK Yayınları, 2004.
- Parlatır, İsmail, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek. *Recâi-zâde M. Ekrem - Bütün Eserleri*. 3 c. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1997.
- Parlatır, İsmail. *Ali Ekrem Bolayır*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Polat, Fatih. “Ramiz Mehmed Efendi Divanı(Edisyon-Kritik-Metin-İnceleme).” Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 2003.

- Polat, Nazım H. “Kehkeşan”. *İslam Ansiklopedisi*. c.25. İstanbul: TDV, 2013.
- Recâizâde Mahmud Ekrem. *Ta ‘lîm-i Edebiyyât*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1330.
- Sakaoğlu, Saim. “Halk Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*. c.15. İstanbul: TDV, 2013.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Saraç, M. A. Yekta. *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.
- Sarı, Mehmet. *Mevlevî Aşık ve Şair Konyalı Şem’î Divanı*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayın No: 228, 2013.
- Sarı, Mehmet. “Konyalı Şem’î ve Dîvânı.” Ankara: AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Bitirme Tezi. 1980.
- Savi, Saime İnal. “Senâî”. *İslam Ansiklopedisi*. c.36. İstanbul: TDV, 2013.
- Savran, Ömer. “Karamanlı Nizâmî Divanından Seçme Gazeller ve Bugünkü Türkçesi.” Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, 1996.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat. *Nev’î Divanı’nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Selçuk, Bahir. *Ahenk Unsurları Bakımından Nef’î Divânı’nın Tahlili*. Malatya: Özserhat Yayınları, 2004.
- Serdaroğlu, Gülçin. “Esad Muhlis Paşa ve Divançesi’ndeki Tasavvufî Remizler.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Serdaroğlu, Vildan. *Sosyal Hayat Işığında Zati Divanı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Sezikli, Ubeydullah. “Temcîd”, *İslam Ansiklopedisi*, c.40. İstanbul: TDV, 2013.
- Somunkıran, Rezzân. “Karamanlı Nizâmî Divanının Tahlili.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 1995.
- Sungur, Necati. *Âhî Divânı*. Ankara: KB Yayınları, 1994.
- Sungur, Necati. “Âhî Dîvânı.” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 1990.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesiletü’n-Necât)*. Hazırlayan A. Necla Pekolcay. İstanbul: Dergâh, 1992.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesiletü’n-Necât)*. Hazırlayan Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul: KB Yayınları, 1980.
- Süleyman Çelebi. *Vesiletü’n-Necât-Mevlid*. Neşreden Ahmed Ateş. Ankara: TDK, 1954.
- Sülün, Murat. “Şi’râ”. *İslam Ansiklopedisi*. c.39. İstanbul: TDV, 2013.
- Sürelli, Bahadır. “18. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim Ve Sümbülzâde Vehbî’nin Şevk-engîz’i”. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2007.
- Süzen, Hüseyin. “Dukakinzâde Ahmed Beg Dîvanı (İnceleme-Tenkidli Metin).” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Şahin, Ebubekir Sıddık. “Keçecizade İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asar.” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2004.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmusu’l-A’lâm*. 6 c. İstanbul: Kaşgar Neşriyat, 1996.

- Şen, Cafer, Mustafa Tatcı. "El yazmalarına Artık Vuruyor Güneş: Ali Rıza Öge'nin (Kadîmî) Bektaşî Şairleri ve Şiirleri Antolojisi." 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. 2 c. Ankara, 2014.
- Şenödeyici, Özer. "Nâilî Divan Sözlüğü [Bağlamli dizin ve işlevsel Sözlük]." Basılmamış Doktora tezi." Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Şentürk, Atilla A. *Yahyâ Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Şentürk, A. Atillâ. *Osmanlı Şiir Antolojisi*. İstanbul:YKY, 2004.
- Şentürk, A. Atilla. *Tahir'ül-Mevlevî: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.
- Şimşek, Mehmet. "Yahyâ Nazîm Dîvânı, (III.Dîvân) (İnceleme-Metin)." Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Şimşek, Nuray. "Abdurrahman Gubârî ve Ka'benâme'si." Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 1997.
- Şişman, Bekir ve Muhammed Kuzubaş. *Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Taberi. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. I-V. Çeviren Zakiri Kadiri Ugan, Ahmet Temir. İstanbul, MEB, 1991.
- Tağman, S. Ertan. "Mustafa İbn el-Muvakit'in Usturlab Risalesi." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2007.
- Tahralı, Mustafa. "Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alakalı Bazı Meseleler." *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 4 c. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
- Tanç, Nilüfer. "XVII. Yüzyılda Polisiye Romanın İzleri: Nâbî'nin Hayrâbâd'ı". *Turkish Studies*. c. 8. s. 13 (2013): 1495.
- Tanişik, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri*. 2 c. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Tarakçı, Celal. *Muallim Nâci Efendi - Hayatı ve Eserlerinin Tetkiki*. Samsun: Furkan Kitabevi, 1994.
- Tarakçı, Celal. *Muallim Naci Efendi ve Eserlerinden Seçmeler*. Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994.
- Tarhan, Abdülhak Hamid. *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları 6 Kanbur*. Hazırlayan İnci Enginün. İstanbul: Dergah, 2002.
- Tarhan, Abdülhak Hamid. *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları 5 Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagir*. Hazırlayan İnci Enginün. İstanbul: Dergah, 2002.
- Tarlan, Ali Nihad. *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ, 2001.
- Tarhan, Abdülhak Hamid. *Bütün Şiirleri 2*. İstanbul: Dergah, 1992.
- Tarlan, Ali Nihad, Hazırlayan. *Hayâlî Bey Dîvânı*. Ankara: Akçağ, 1992.
- Tarlan, Ali Nihat. *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ, 1992.
- Tarhan, Abdülhak Hamid. *Bütün Şiirleri 1*. İstanbul: Dergah, 1991.
- Tarhan, Abdülhak Hamid. *Bütün Şiirleri 3*. İstanbul: Dergah, 1982.
- Tarlan, Ali Nihad. *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.

- Tarlan, Ali Nihat, Hazırlayan. *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*. 2.c. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Tarlan, Ali Nihat, Hazırlayan. *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*. 1.c. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Tarlan, Ali Nihad, Hazırlayan. *Necatî Beg Divanı*. İstanbul: MEB, 1963.
- Tarlan, Ali Nihad. *Fuzûlî Divanı- Gazel, Musammat, Mukatta' ve Rubâ'î Kısmı- (Edisyon Kritik Ve Transkripsiyon)*. c. I. İstanbul: Üçler Basımevi, 1950.
- Tarlan, Ali Nihat. *Edebî Sanatlar*. İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1948.
- Tarlan, Ali Nihat. *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı III, Risaletü'n-Nushiyye*. Ankara: Kültür Bakanlığı (1991b).
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvanı İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı (1990a).
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvanı Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı, (1990b).
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Yenişehirli Avnî Bey'in Âbnâme Adlı Eseri Üzerine." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.16 (2001): 59-79.
- Tayyâr-zâde Atâ. *Osmanlı Tarihi, Târîh-i Enderûn*. Hazırlayan Mehmet Arslan. 4 c. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Tek, Recep. "Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2011.
- Tevfik Fikret. *Târîh-i Kadîm'e Zeyl, Bütün Şiirleri*. Ankara: TDK; 2002.
- Tevfik, Mehmet. *İstanbul'da Bir Sene*. Hazırlayan Nuri Akbayır. İstanbul, 1991.
- Tietze, Andreas. "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî Kasidesine Nazireler." *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, (2010): 451-467.
- Tietze, Andreas. "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri." *Türkiyat Mecmuası* 9, (1951): 113-137.
- Tokâdizâde Şekip. *Derviş Sözleri*. Neşreden Semih Lütfü. İstanbul: Şems Matbaası, ty.
- Serpil, Tokmak. "Osmanlı Toplum Hayatında Serpûşlar ve Osmanlı Şiirine Yansıması". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi, 2017.
- Tolasa, Harun. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Atatürk Üniversitesi, 1973.
- Toprak, Burhan. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, (1933-1934).
- Toprak, Muhbet. "Şeyhülislam Bahayi Divanı Şerhi." Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, 2006.
- Toska, Zehra. "Veysî: Divanı, Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- Tosun, Serdal. "Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelemesi." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ, 2000.
- Turan, Lokman. "Yenişehirli Avnî Beyin Mir'ât-ı Cünûn'u." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volüme 3/2, (2008): 680-736.

- Turan, Lokman, “Yenişehirli Avnî Dîvânı'nın Tahlili ve Encümen-i Şuarâ'dan Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı'na Geçiş (Tenkitli Metin ve İnceleme).” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1999.
- Türkdoğan, Melike, Hamza Koç. *Hayrabad*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2014.
- Türük, Tuğba Birdal. “Son Dönem Osmanlı Şâirlerinden Dânişmendzâde Şevket Gavsî ve Muallim Nâci'ye Nazîreleri.” *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, yıl:1, s.1. (2013): 198-211.
- Tüzin, Derya. “Sürgün Yolunda Bir Yenileşme Serüveni: Mihnet-keşan.” Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2008.
- Uçman, Abdullah, Akıncı, Önder. *Eşrefoğlu Rûmî: Hayatı-Menkîbeleri-Şiirleri*. İstanbul: Bedir, 1976.
- Uçman, Abdullah. “Tevfik Fikret”. *İslam Ansiklopedisi*. c.41. İstanbul: TDV, 2013.
- Uçman, Abdullah, Hasan Akay. *Tevfik Fikret - Rübâb-ı Şikeste*. İstanbul: Çağrı, 2005.
- Uçman, Abdullah. *Muallim Naci: Hayatı-Kişiliği, Eserleri*. İstanbul: Toker Yayınları, 1998.
- Uğurel, Özge Şahin. *Ziya Paşa, Terkib-i Bend ve Terci-i Bend*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012.
- Ulucan, Mehmet. “Muvakkit-zâde Mehmed Pertev-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili.” Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2005.
- Uludağ, Erdoğan. “Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Ayna”. *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *İslam Ansiklopedisi*. c.15. İstanbul: TDV, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012.
- Unat, Yavuz. “Kırânât”. *İslam Ansiklopedisi*. c.25. İstanbul: TDV, 2013.
- Uraz, Murat. *Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1946.
- Uraz, Murad. *Muallim Naci: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserlerinden Seçme Parçalar*. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1938.
- Usluer, Fatih. *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l-Hakâyık'ı*. İstanbul: Kabcacı, 2009.
- Uysal, Adem. “Hâfız Ahmed Paşa Divanı (Metin-İnceleme).” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2010.
- Uzluk, Feridun Nafiz. *Divanı Sultan Veled*. İstanbul: Uzluk Basımevi, 1941.
- Uzun, Mustafa. “Benâtü Na‘ş”. *İslam Ansiklopedisi*. c.7. İstanbul: TDV, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Cedvel”. *İslam Ansiklopedisi*. c. 7. İstanbul: TDV, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Devriyye”. *İslam Ansiklopedisi*. c.9. İstanbul: TDV, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Mecmua.” *İslâm Ansiklopedisi*. c. 28. İstanbul: TDV, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Süreyyâ”. *İslam Ansiklopedisi*. c.38. İstanbul: TDV, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Dede Ömer Ruşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlikname Mesnevisi.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: TTK, 1994.

- Üçok, Coşkun. “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 1-4. 1947.
- Ülgen, Aygün. “Osmanlı Kuyumculuğu.” *Osmanlı Ansiklopedisi*. c. XI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ülger, Sibel. “Nâbî, Hayrâbâd.” Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bil. Enstitüsü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996.
- Ünsal, Kemal Edip. *Fatih'in Şiirleri*. Ankara: TTK, 1946.
- Üsküdarlı Sâfî. *Divançe-i Sâfî*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Demirbaş Nu.: 046076.
- Üzgör, Tahir. *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM, 1991.
- Varışoğlu, Mehmet Celal. “Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi.” Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Yağcı, Ömer Gökhan. “Mehmed Şerif Efendi Divanı, İnceleme-Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, 2006.
- Yalçınkaya, Mehmet Akif. “Bandırmalizade Haşim Baba Divanı (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yananlı, H. Rahmi. *Hazret-i Dil-i Dana Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Yanartaş, Yusuf. “Enderunlu Fâzıl Dîvânı ve İndeksi.” Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997.
- Yaşar, Ayşe. “16.Yüzyıl Şairi Usulî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 1990.
- Yavuz, Kemal. *Âşık Paşa, Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*. c.4. Ankara: TDK, 2000.
- Yazar, İlyas. *Kâni Dîvânı Tenkidli Metin ve Tahlil*. İstanbul: Libra, 2010.
- Yazıcı, Tahsin. “Câm-ı Cem”, *İslam Ansiklopedisi*, c.7 (İstanbul: TDV, 2013).
- Yeğin, Abdullah. *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat*. İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yelten, Muhammet. *Sohbetü'l-Ebkâr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Yeniçeri, Celal. “Bâc”. *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: TDV, 2013.
- Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. Kültür Turizm Bakanlığı. e-kitap, Kültür Eserleri, 514, www.kulturturizm.gov.tr., 2012.
- Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Şevk-engîz*. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.
- Yeniterzi, Emine. “Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*. s.15. 2010.
- Yerdelen, Cevat. *Azmîzâde Hâletî Dîvânı (Edisyon-Kritik)*. Erzurum, 1994.
- Yerdelen, Cevat. “Azmîzâde Hâletî'nin Rubâileri.” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1992.
- Yetiş Kazım. *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.

- Yıldıran, Meliha. “Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet.” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 1994.
- Yıldırım Ali. “İshak çelebi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 1991.
- Yıldırım, Arzu, “Üsküdarlı Hakkı Bey Dîvânı (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2006.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Yıldırım, Sinan. “Divan Edebiyatında Nazirecilik Geleneği ve Hevâyî'nin Nazirelerden Oluşan Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2004.
- Yıldız, Ayşe. “Nâbî Divanı'mı Ve Hayriyye'yi Gizli İlimler (Okültizm) Işığında Okumak”. *Millî Folklor*. Yıl 24. s.95, (2012): 66.
- Yılmaz Kurt. *Koçibey Risalesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Kadri H., “Hâmî Ahmed Diyarbekrî Divanı (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2011.
- Yılmaz, Müslim Cahid. “Sabrî-i Şâkir Dîvânı.” Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, 2010.
- Yılmaz, Nuri. “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Dîvanı (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1998.
- Yorulmaz, Hüseyin. *Koca Ragıb Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Yorulmaz, Hüseyin. *Divân Edebiyatında Nâbî Ekolü*. İstanbul: Kitabevi, 1996.
- Yorulmaz, Hüseyin. “Koca Ragıb Paşa Divanı.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı, 1989.
- Yurtseven, Necmettin. “Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Lugatlar ve Sünbülzade Vehbî'nin Nuhbesi.” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2003.
- Yücebaş Hilmi. *Filozof Rıza Tevfik*. İstanbul, Gül Matbası, 1978.
- Yücebaş, Hilmi, Hazırlayan. *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*. 2. bs. İstanbul: Aka Kitabevi, 1961.
- Yücelen, Hilmi. *Türk Maliye Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyeci Şairler Ansiklopedisi*. İstanbul: Nilüfer Matbaası, 1973.
- Yüksel, Sedit. *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.
- Ziya Paşa, *Zafernâme*. Hazırlayan Fikret Şahoğlu. İstanbul: Tercüman Yayınları, (t.y.).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Satiye Mutlu

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 01.08.1971, Safranbolu

Elektronik Posta: satiyemutlu@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	1998
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, LE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
1998-2019	MEB	Türkçe Öğretmeni

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce, Orta düzeyde Arapça, az düzeyde Farsça.

HOBİLER

Tarihi ve kültürel geziler, tiyatro, sinema, müzik.